ASES
INTERNATIONAL MALATYA SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

CONFERENCE BOOK

EDITOR ASSIST. PROF. ARZU BOZDAG TULUM

INTERNATIONAL MALATYA SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

MAY 17-19, 2024

MALATYA, TURKIYE

EDITOR: ASSIST. PROF. ARZU BOZDAG TULUM

COPYRIGHT © 2024

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUB LISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATI ONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERM ITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2024©

29.05.2024

ISBN: 978-625-94809-0-9

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

INTERNATIONAL MALATYA SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

DATE AND PLACE

MAY 17-19, 2024

MALATYA, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES)

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING BOARD

ASSIST. PROF. ARZU BOZDAG TULUM

ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. HUSEYIN BOZ

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYSEGUL TURK

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MERVE ERSAN

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ERGUN AKTURK

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. AYNURƏ ƏLIYEVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

DR. MARIUS LOLEA

UNIVERSITY OF ORADEA (ROMANIA)

Dr. ULKER BAXSIYEVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

COORDINATOR

AYSEL UNAL

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. BASAK HANEDAN

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BOUMAZZOU IBRAHIM

UNIVERSITÉ IBN TOFAIL (MOROCCO)

Prof. Dr. CHOUITAH

UNIVERSITY MUSTAPHA STANBOULI MASCARA (ALGERIA)

Prof. Dr. HULYA CICEK

GAZIANTEP UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. LEVENT GOKDEMIR

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MEHMET KAYGUSUZOGLU

HASAN KALYONCU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MORAKENG EDWARD KENNETH LEBAKA

ZULULAND UNIVERSITY (SOUTH AFRICA)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR

HALIC UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. RAUL DUARTE SALGUEIRAL GOMES CAMPILHO

ISEP UNIVERSITY (PORTEKIZ)

Prof. Dr. SIBEL KAHRAMAN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SIHAM BABA AHMED

ABOU BEKR BELKAID TLEMCEN UNIVERSITY (ALGERIA)

Prof. Dr. RAHMANI ABDELHAI

MOULAY ISMAIL UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

TRAKIA UNIVERSITY (BULGARIA)

Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ASLI SAYLAN KRIMIZIGUL

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYSE SEZER

BILECIK SEYH EDEBALI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYSEGUL TURK

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. CHINGIZ MAMEDOV

BAKU STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. DIVYA VINAYACHANDRAN

SRM INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY (HINDISTAN)

Assoc. Prof. ELZBIETA PATKOWSKA

UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES IN LUBLIN (POLONYA)

Assoc. Prof. EMINE GUZEL

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HAYATI CAVUS

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ISMAIL SAN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MUSTAFA TUYSUZ

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. OZGUR EKEN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Sabah RAZI

UNIVERSITY OF BISKRA (ALGERIA)

Assoc. Prof. YUCEL DUMAN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SARBU LAURA GABRIELA

ALEXANDRU IOAN CUZA UNIVERSITY OF IASI (ROMANYA)

Assoc. Prof. SELMAN ABLAK

CUMHURIYET UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ZUHAL AKMESE

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. AYSUN BEYDOLA

YAKIN DOGU UNIVERSITY (KKTC)

Assıst Prof. CETIN TAN

FIRAT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst Prof. EMIN TAMER YENEN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst Prof. FAHRUNNISA KAZANAN

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. FRANCISCO JAVIER PALACIOS-HIDALGO

UNIVERSITY OF CÓRDOBA (SPAINY)

Assıst Prof. GAMZE AKKAYA

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. ISMAIL HAKKI TEKINER

ISTANBUL SABAHATTIN ZAIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. MAHBUBOR RAHMAN

BANGLADESH UNIVERSITY OF TEXTILES (BANGLADESH)

Assıst. Prof. MELTEM YURTÇU

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst Prof. OGUZ HAN ÖZTAY

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst Prof. PELIN ERTEKIN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. RAJA MOHAMMAD LATIF

PRINCE MOHAMMAD BIN FAHD UNIVERSITY (SUUDI ARABISTAN)

Assıst. Prof. SABIHA GÖKÇEN ZEYBEK

YAKIN DOGU UNIVERSITY (KKTC)

Assıst. Prof. SUKRU AYDIN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. NASEER AHMAD

INTERNATIONAL ISLAMIC UNIVERSITY (PAKISTAN)

Dr. Nuray AŞANTUĞRUL

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	41	47,12%
AZERBAIJAN	12	13,79%
KAZAKISTAN	11	12,64%
PAKISTAN	10	11,50%
ENDONEZYA	5	5,75%
CEZAYIR	2	2,30%
KOLOMBIYA	1	1,15%
ROMANIA	1	1,15%
SOUTH AFRICA	1	1,15%
SRI LANKA	1	1,15%
SUDAN	1	1,15%
TAYLAND	1	1,15%
TOTAL	87	100%

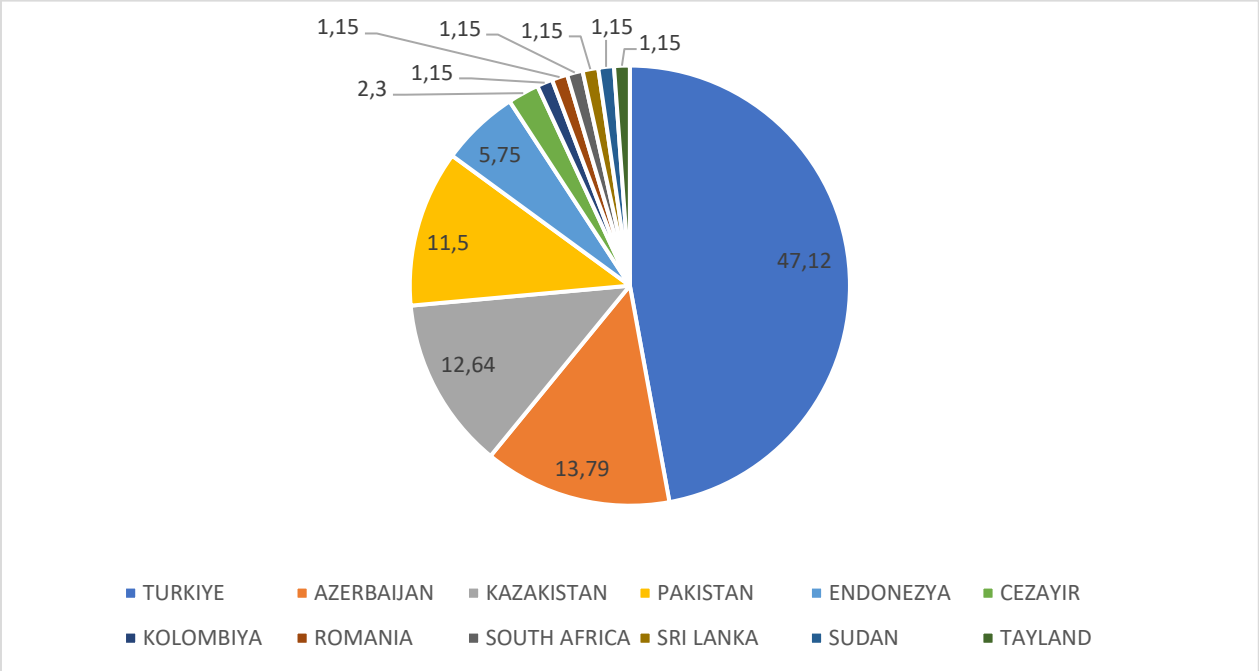
1,15
1,15
1,15
1,15
1,15
1,15
2,3
5,75
11,5
47,12
12,64
13,79
TURKIYE
AZERBAIJAN
KAZAKISTAN
PAKISTAN
ENDONEZYA
CEZAYIR
KOLOMBIYA
ROMANIA
SOUTH AFRICA
SRI LANKA
SUDAN
TAYLAND

INTERNATIONAL MALATYA SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

MAY 17-19, 2024, MALATYA, TURKIYE

CONFERENCE PROGRAM

18.05.2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Assist. Prof. İLKAY DEMİRKÜREK AKAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Ahmet USLU	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	POSITIVE DISCRIMINATION AND THE CONCEPT OF JUSTICE IN THE NOVEL "MICHAEL KOHLHAAS"
Prof. Dr. MUSTAFA TALAS	NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ	ARAPGİR GASTRONOMİSİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ
Prof. Dr. RAMAZAN SEVER BETÜL BAYAR OĞUZHAN TOKER	İnönü Üniversitesi	TÜRKİYE'DE EĞİTİM İLE İLGİLİ YAYIN YAPAN ÜNİVERSİTE DERGİLERİ HAKKINDA BİR İNCELEME
Dr. AYŞEGÜL TAŞDEMİR Assist. Prof. RAMAZAN ÖZKUL Dr. AYTAÇ GEDİK	MEB Harran Üniversitesi	DOKTORA YAPMIŞ ÖĞRETMNELERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Dr. AYTAÇ GEDİK Assist. Prof. RAMAZAN ÖZKUL Dr. AYŞEGÜL TAŞDEMİR	MEB Harran Üniversitesi	A QUALITATIVE ANALYSIS ON THE PROBLEMS OF TEACHERS WORKING IN RURAL AREAS
Assist. Prof. İLKAY DEMİRKÜREK AKAN	Munzur Üniversitesi	THE PHENOMENON OF SURVEILLANCE FROM THE NOVEL "WE" TO MICHEL FOUCAULT'S PANOPTICON
Assist. Prof. MURAT BALCI NUR MELİKE ŞİMŞEK	İstanbul Aydın Üniversitesi	DISLALIA IN LEARNING DISABILITY?
NİMET ŞAHİN Prof. Dr. KASIM KARAMAN	Erciyes Üniversitesi	THE ROLE OF FAMILIES IN EDUCATİONAL PROCESSES IN RURAL SETTLEMENTS
DERYA KAT Prof. Dr. KASIM KARAMAN	Erciyes Üniversitesi	TEACHERS' LEVELS OF KNOWLEDGE REGARDING INCLUSION EDUCATION AND THEIR CLASSROOM PRACTICE

18.05.2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR
Assist. Prof. FATİH DEMİRCİOĞLU

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
SÜMEYRA ULUS	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	EXAMINING GERMANY, IRAQ, ARGENTINA, BRAZIL IN THE AXIS OF PARLIAMENTARY AND PRESIDENTIAL SYSTEM
Assist. Prof. FATİH DEMİRCİOĞLU Assoc. Prof. HALİL EMRE DENİŞ	Hakkari Üniversitesi	THE USE OF SOFT POWER BY RUSSIA AND CHINA IN CENTRAL ASIA: THE CASE OF KAZAKHSTAN
SÜMEYRA ULUS	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	THE TRANSFORMATION OF THE MUSLIM BROTHERHOOD MOVEMENT INTO POLITICAL ISLAM AND ITS ROLE IN THE ARAB SPRING
Assist. Prof. FATİH DEMİRCİOĞLU Assoc. Prof. HALİL EMRE DENİŞ	Hakkari Üniversitesi	THE USE OF SOFT POWER BY RUSSIA AND CHINA IN CENTRAL ASIA: THE CASE OF KYRGYZSTAN
Lect. Dr. HALİME KARACA	İnönü Üniversitesi	REVENUE RECOGNITION WITHIN THE SCOPE OF KUMI FRS
İREM GAMZE ÜNLÜTÜRK Assist. Prof. TUĞBA DEMİRKOL	Sakarya Üniversitesi	NOTES ON LINEAR COMBINATION OF PAIRS OF CUBIC MATRICES THAT COMMUTE
Dr. NURAY AŞANTUĞRUL		A QUALITATIVE RESEARCH ON THE FUTURE CONCERNS OF UNIVERSITY STUDENTS
Lect. Dr. HALİME KARACA	İnönü Üniversitesi	AN ALTERNATIVE APPROACH IN ACCOUNTING EDUCATION: GAMIFICATION
Dr. NURAY AŞANTUĞRUL		EMERGING ADULTHOOD AND ACTIVITY: A QUALITATIVE STUDY
Dr. BÜLENT BAYRAK Lect. Dr. MEHMET ÖLMEZ	Malatya İnönü Üniversitesi	THE FUTURE OF SUPERVISED ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LOCAL GOVERNMENTS

18.05.2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
ZOHAIB HASSAN SAIN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
KARDINA ENGELINA SIREGAR	Imam Asy Syafii Islamic College Pekanbaru	REVIVING ISLAMIC EDUCATION IN THE DIGITAL AGE: NURTURING FAITH, CULTURE, MODESTY, AND ETHICS AMIDST CONTEMPORAR CHALLENGES
KARDINA ENGELINA SIREGAR	Imam Asy Syafii Islamic College Pekanbaru	DIGITAL TRANSFORMATION IN ISLAMIC EDUCATION MANAGEMENT: BUILDING BRIDGES TO THE FUTUR OF TECHNOLOGY-BASED EDUCATION
ZOHAIB HASSAN SAIN	Superior University	EXPLORING CHAT-GPT'S PIVOTAL ROLE IN SHAPING THE LANDSCAPE OF INDUSTRY 4.0
KARDINA ENGELINA SIREGAR	Imam Asy Syafii Islamic College Pekanbaru	THE ROLE OF TECHNOLOGY IN THE TRANSFORMATION OF EDUCATION MANAGEMENT: A LITERATURE REVIEW ON PSYCHOLOGICAL APPROACHES AND THEIR IMPLICATIONS FOR EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE DIGITAL AGE
ZOHAIB HASSAN SAIN	Superior University	EXPLORING THE TRANSFORMATIVE IMPACT: AI'S INFLUENCE ON ADVANCEMENTS IN INDUSTRIAL RESEARCH
ZOHAIB HASSAN SAIN	Superior University	FRIEND OR FOE? ASSESSING THE IMPACT OF PLAGIARISM DETECTION SOFTWARE ON WRITING INSTRUCTION
Assoc. Prof. ZIYA A. PATHAN VENUS CANHAM		SOCIAL MEDIA AND SOCIAL INTERACTION: ADVANTAGES AND ADVERSITIES
IBRAGIMOVA AISHA AMANGELDIEVNA		FORMATION OF EDUCATIONAL AND RESEARCH SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH NEW TEACHING METHODS
Irına-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest	MAGIC REALISM IN ART: FROM FIGURATIVE TO LITERAL MEANING
ABDULLAEVA AYNUR ASKAROVNA	El Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi	LINGUISTIC FEATURE OF THE HISTORICAL NOVEL

18.05.2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. ULDUZ KAHRAMANOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV AS A GREAT PATRON OF LITERARY PERSONALITIES OF AZERBAIJAN
Dr. ULDUZ KAHRAMANOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ABOUT THE WORK OF ABBAS SAHHAT MIRZA ALAKBAR SABIR
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	TALES OF ALI SAMADLI IN MODERN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ARTISTIC-AESTHETIC SYSTEM OF AZERBAIJAN CHILDREN'S PROSE (1950-1980s)
DR. ULKER BAHŞIYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE PLACE OF ASHIG CREATIVITY IN AZERBAIJAN LITERATURE
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	MUSA JALIL'S LYRICS
DR. ULKER BAHŞIYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	METHODOLOGICAL ISSUES IN MIRZA IBRAHIMOV'S THEORETICAL-AESTHETIC MEETINGS
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AESTHETIC PERFECTION, PHILOSOPHICAL PERCEPTION, FORMALITY IN "KITABI-DADE GORGUD" AND "MANAS
HƏSƏNOVA LEYLA ZIYAFƏT QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE INFLUENCE OF THE WORKS OF TOFIK FIKRET AND ABDULHAGH KHAMID TO THE WORKS OF HUSSEIN JAVID
Assist. Prof. SAADET ABDURAHMANOVA Assist. Prof. ULVIYYA NASIROVA SAMIRA HASANOVA AFAT BAGIROVA	Odlar Yurdu University	IMPLEMENTATION OF POETIC TRANSLATION AND ELIMINATION OF PROBLEMS RELATED TO IT
F.E.N ƏZİMOVA TƏRANƏ		NAKAM ŞAİRİMİZ MİKAYIL MÜŞFİQ LİRİKASI
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	PROMOTING COMMONALITIES BETWEEN ISLAM AND OTHER RELIGIONS (AN ANALYTICAL REVIEW)

18.05.2024
SATURDAY / 13:30-16:00
SESSION: 2 HALL: 1 / MODERATOR
Assist. Prof. TURGUT TUT

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
İBRAHİM ÖZ		ELECTRICAL ORBIT RAISING: INFLUENCE OF THRUSTERS IN GEOSTATIONARY SATELLITE DEPLOYMENT
Assist. Prof. MUHAMMET ZEKİ ÖZYURT ŞEREFCAN YAZAR	Sakarya Üniversitesi	EFFECT OF MEZZANINE HEIGHT VARIATION ON THE BEHAVIOR OF REINFORCED CONCRETE FRAMED BUILDINGS
Assist. Prof. TURGUT TUT	Abdullah Gül Üniversitesi	FABRICATION AND CHARACTERIZATION OF SCHOTTKY TYPE PHOTODETECTORS
Assist. Prof. MUHAMMET ZEKİ ÖZYURT ŞEREFCAN YAZAR	Sakarya Üniversitesi	EFFECT OF MEZZANINE FLOOR IN 5-STOREY REINFORCED CONCRETE FRAMED OFFICE BUILDINGS UNDER EARTHQUAKE EFFECTS
Assist. Prof. TURGUT TUT	Abdullah Gül Üniversitesi	VERTICAL SINX AND SI-BASED MICRO/NANO PILLARS AND THEIR PHOTONIC APPLICATIONS
KADİR ALTIN HANDE GÜLER ÖZGÜL	Bursa Uludağ Üniversitesi	OTOMOTİVDE KULLANILAN FARKLI ÇELİK MALZEMELERİN HAVALI BÜKME İŞLEMİNDE GERİ YAYLANMA DAVRANIŞININ İNCELENMESİ
Assist. Prof. ŞERİF KAHRAMAN	Malatya Turgut Özal Üniversitesi	INVESTIGATION OF SECOND CROP NO-TILLED CORN PERFORMANCE KIZILTEPE CONDITIONS
Prof. Dr. RECEP KARA BERNA DÖNER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	SUBSTRATE SELECTION OF EPYPHYTIC BRYOPHYTES IN TURKIYE
Prof. Dr. RECEP KARA MEHMET DÜZGÜN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	DISTRIBUTION OF BRYOPHYTES ACCORDING TO VEGETATION LAYERS IN SORGUN VALLEY (MERSİN/İÇEL)

18.05.2024
SATURDAY / 13:30-16:00
SESSION: 2 HALL: 2/ MODERATOR
Assist. Prof. MEHMET KOCA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. MEHMET KOCA Assoc. Prof. FEYZA İNCEOĞLU Assoc. Prof. SERDAR DENİZ	Malatya Turgut Özal Üniversitesi	DETERMINING THE RELATIONSHIP OF E-HEALTH LITERACY WITH PERSONAL HEALTH SYSTEM USE AND PATIENT SATISFACTION: AN TRAINING AND RESEARCH HOSPITAL EXAMPLE
BEKİR ERHAN ORHAN VEYSEL KOÇ	İstanbul Aydın Üniversitesi	EXAMINATION OF ATTITUDES TOWARDS PHYSICAL ACTIVITY AND SELF-EFFICACY AMONG STUDENTS AGED 9-12
Dr. İLKER DEMİR Prof. Dr. KEZBAN BAYRAMLAR	İnönü Üniversitesi Hasan Kalyoncu Üniversitesi	PHYSIOPATHOLOGIE AND CURRENT PHYSIOTHERAPY AND REHABILITATION APPROACHES IN LIVER DISEASES
Dr. NİLGÜN TAN TABAKOĞLU	Trakya Üniversitesi	RELATIONSHIP BETWEEN BODY MASS INDEX AND SURVIVAL IN PATIENTS DIAGNOSED WITH LUNG CANCER
Dr. İLKER DEMİR Prof. Dr. KEZBAN BAYRAMLAR	İnönü Üniversitesi Hasan Kalyoncu Üniversitesi	EVALUATION OF A PARKINSON'S PATIENT WHO HAS HAD A LIVER TRANSPLANTATION: A CASE REPORT
MUHAMMED BERK SAVĞA HALİL GÜNGÖR	Selçuk Üniversitesi	AIR POLLUTION AND SPORTS
Assist. Prof. YALÇIN AYDIN	Malatya Turgut Özal Üniversitesi	COMPARISON OF THE SPORTS PERFORMANCE TESTS OF THE U21 KARATE NATİONAL TEAM OF TURKIYE WITH STANDARD VALUES
GÖKHAN DÜZCE Prof. Dr. ALPASLAN GÖRÜCÜ	Selçuk Üniversitesi	THE RELATIONSHIP BETWEEN STUDENTS' ONLINE LEARNING ATTITUDES, EXERCISE LEVELS AND SOCIALIZATION
SİMGE ZAİMOĞLU Prof. Dr. ALİ ERTEKİN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	THE EFFECT OF SOCIAL APPEARANCE ANXIETY ON FOOD SELECTION AND MEAL HABITS OF MALE STUDENTS AT THE SECONDARY EDUCATION LEVEL
FATİH KARAKURT Assoc. Prof. FAHRİ SAFA ÇINARLI	İnönü Üniversitesi	INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN BODY COMPOSITIONS AND AEROBIC CAPACITIES IN FOOTBALL REFEREES
Lect. YASİN CAN Lect. Dr. FATMA HAKYEMEZ	Selçuk Üniversitesi	EXAMINATION OF THE FIRST AID KNOWLEDGE LEVELS OF THE PERSONNEL WORKING IN CLEANING WORKS: THE CASE OF SELCUK UNIVERSITY

18.05.2024
SATURDAY / 13:30-16:00
SESSION: 2 HALL: 3 / MODERATOR
Prof. Dr. MUHAMMAD FAISAL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
MUHAMMAD FAISAL	Ministry of Human Rights Commission	DISTRIBUTED PERTURBATION (DISTPEB) ALGORITHM FOR PRIVACY PRESERVATION IN FEDERATED LEARNING
Assoc. Prof. ROZINA KHATTAK	Shaheed Benazir Bhutto Women University	VICTORIA GREEN B PHOTOCATALYTIC DEGRARDATION IN WATER
REMITA FERIEL MERAD FAYCEL BOUSLAMA ZIHED BENCHEIKH RYM BENGANA ALA		BEYOND TRADITIONAL METHODS: NANOPARTICLE-BASED STRATEGIES FOR COMBATTING HYDROCARBON AND HEAVY METAL POLLUTION IN WATER
Assoc. Prof. ROZINA KHATTAK	Shaheed Benazir Bhutto Women University	ENVIRONMENTAL REMEDIATION BY USING WASTE BASED BIOSORPTION OF BASIC GREEN 4 FROM WATER
SİHAM BABA AHMED NASSİMA ELYEBDRI BOUCHRA BENKADDOUR FAIZA MELIANI NESRINE ABOUREJAL ALI LOUNICI	Abou Tlemcen University Abou Bekr Belkaid Tlemcen University	ADVERSE REACTION OF MARJORAM A CASE REPORT
ELPRISKA S.KEP NERS M.KEP	Columbia Asia College of Health Sciences Medan	DIFFERENCES IN THE LEVEL OF ANXIETY OF HUSBANDS WHO ARE GIVEN AND NOT GIVEN HEALTH EDUCATION ABOUT SECTIO CAESAREA DELIVERY TO WIFE IN RSU MELATI PERBAUNGAN 2023
ASNITA YANI		INFLUENCE OF HUMIDITY, OCCUPANCY DENSITY, AND SMOKING HABITS ON THE INCIDENT OF ACUTE RESPIRATORY INFECTION (ARI) TODDLER AT SLUM AREA
Assoc. Prof. KALIYEVA A.N. KOPZHASSAR M.M SARSENBEKOVA L.C. NAURYZBAEVA ZH.E.	Kazakh National Women's Pedagogical University	MEDICINAL PLANTS AND THEIR MEDICINAL PROPERTIES
MEDEUOVA G.DZH. SARTAEVA A.A. KOPZHASSAR M.M. AZHIGULOVA A. A. EREZHETOVA U.	Kazakh National Women's Pedagogical University	ACHIEVEMENTS OF MODERN GENETICS AND ITS DEVELOPMENT PROSPECTS
MEDEUOVA G.DZH. KOPZHASSAR M M . NAURYZBAEVA ZH.E AZHIGULOVA A. A. SARSENBEKOVA L.S.	Kazakh National Women's Pedagogical University	THE EFFECT OF CHEMICAL ELEMENTS ON THE HUMAN BODY
MUDATHER ELNOOR YOUNIS MOHAMED	University of Khartoum	TUBERCULOUS LYMPHADENITIS DIAGNOSTIC CHALLENGES AND DRUG RESISTANCE PATTERNS: A NARRATIVE REVIEW
Assoc. Prof. ROZINA KHATTAK	Shaheed Benazir Bhutto Women University	DEGRADATION OF BASIC GREEN 4 IN AAQUEOUS MEDIUM BY APPLICATION OF GREENLY SYNTHESIZED PHOTOCATALYST

18.05.2024
SATURDAY / 13:30-16:00
SESSION: 2 HALL: 4 / MODERATOR
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. SAİDA SULTANLİ DİNARA BAGİYEVA Ali NURİ	Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi	TRANSITION TO GREEN ENERGY AND IMPACT ON THE ECOLOGY
NISHANI RANAWEERA	University of Sri Jayewardenepura	THE IMPACT OF GENDER ON PERCEPTIONS AND FEAR OF CRIME AMONG URBAN AND RURAL POPULATIONS IN SRI LANKA
MURAT NURUSHEV ASEL NURUSHEVA ASSEM MYRZHIYEVA		ON THE RELATIONSHIP OF ENVIRONMENTAL FACTORS AND CONDITIONS OF THE "RESTING ZONE" WITH THE DYNAMICS OF THE SAIGA TATARICA POPULATION
DAVIT ERIC ERANDO JOVAN JOEXANDER LEONIX CLERY STEVEN OKTAVIAN	Universitas Widya Dharma	OPTIMIZING PROFITS FROM SELLING JOE'S BIRDNEST
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	KHYBER PAKHTUNKHWA'S EX-FATA AREAS AND CUSTOMS AND CHALLENGES FOR WOMEN
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	BEING A GREAT TEACHER, THE HOLY PROPHET (PBUH) WAS WELL-KNOWN THROUGHOUT HISTORY
NISHANI RANAWEERA	Thammasat University	SUSTAINABILITY AS A LIFE CHOICE: IMPACTS AND STRATEGIES
DR. ULKER BAHŞIYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE PLACE OF ASHIG CREATIVITY IN AZERBAIJAN LITERATURE
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	MUSA JALIL'S LYRICS
DR. ULKER BAHŞIYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	METHODOLOGICAL ISSUES IN MIRZA IBRAHIMOV'S THEORETICAL-AESTHETIC MEETINGS
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AESTHETIC PERFECTION, PHILOSOPHICAL PERCEPTION, FORMALITY IN "KITABI-DADE GORGUD" AND "MANAS
HƏSƏNOVA LEYLA ZIYAFƏT QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE INFLUENCE OF THE WORKS OF TOFIK FIKRET AND ABDULHAGH KHAMID TO THE WORKS OF HUSSEIN JAVID
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	PROMOTING COMMONALITIES BETWEEN ISLAM AND OTHER RELIGIONS (AN ANALYTICAL REVIEW)

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Assoc. Prof. Ahmet USLU	POSITIVE DISCRIMINATION AND THE CONCEPT OF JUSTICE IN THE NOVEL "MICHAEL KOHLHAAS"	1
Prof. Dr. RAMAZAN SEVER BETÜL BAYAR OĞUZHAN TOKER	TÜRKİYE'DE EĞİTİM İLE İLGİLİ YAYIM YAPAN ÜNİVERSİTE DERGİLERİ HAKKINDA BİR İNCELEME	3
Dr. AYŞEGÜL TAŞDEMİR Assist. Prof. RAMAZAN ÖZKUL Dr. AYTAÇ GEDİK	A QUALITATIVE ANALYSIS ON THE PROBLEMS OF TEACHERS WORKING IN RURAL AREAS	4
Dr. AYTAÇ GEDİK Assist. Prof. RAMAZAN ÖZKUL Dr. AYŞEGÜL TAŞDEMİR	A QUALITATIVE ANALYSIS ON THE PROBLEMS OF TEACHERS WORKING IN RURAL AREAS	6
Assist. Prof. İLKAY DEMİRKÜREK AKAN	THE PHENOMENON OF SURVEİLLANCE FROM THE NOVEL "WE" TO MİCHEL FOUCAULT'S PANOPTİCON	8
Assist. Prof. MURAT BALCI NUR MELİKE ŞİMŞEK	DISLALIA IN LEARNING DISABILITY?	10
NİMET ŞAHİN Prof. Dr. KASIM KARAMAN	THE ROLE OF FAMILIES IN EDUCATIONAL PROCESSES IN RURAL SETTLEMENTS*	12
DERYA KAT Prof. Dr. KASIM KARAMAN	TEACHERS' LEVELS OF KNOWLEDGE REGARDING INCLUSION EDUCATION AND THEIR CLASSROOM PRACTICES*	13
FİRDEVS DÜZGÜN YİĞİT Assoc. Prof. ASENA AYVAZ CAN	ANALYZING THE VALUES IN THE BOOKS THAT ENGLISH TEACHERS RECOMMEND STUDENTS TO READ	14
ABDULLAH CİNKARA	GEOPOLITICS OF EAST TURKESTAN AND CHINA	16
SÜMEYRA ULUS	EXAMINING GERMANY, IRAQ, ARGENTINA, BRAZIL IN THE AXIS OF PARLIAMENTARY AND PRESIDENTIAL SYSTEM	18
Assist. Prof. FATİH DEMİRCİOĞLU Assoc. Prof. HALİL EMRE DENİŞ	THE USE OF SOFT POWER BY RUSSIA AND CHINA IN CENTRAL ASIA: THE CASE OF KAZAKHSTAN	27
SÜMEYRA ULUS	THE TRANSFORMATION OF THE MUSLIM BROTHERHOOD MOVEMENT INTO POLITICAL ISLAM AND ITS ROLE IN THE ARAB SPRING	35
Assist. Prof. FATİH DEMİRCİOĞLU Assoc. Prof. HALİL EMRE DENİŞ	THE USE OF SOFT POWER BY RUSSIA AND CHINA IN CENTRAL ASIA: THE CASE OF KYRGYZSTAN	46
Lect. Dr. HALİME KARACA	REVENUE RECOGNITION WITHIN THE SCOPE OF KUMI FRS	56
İREM GAMZE ÜNLÜTÜRK Assist. Prof. TUĞBA DEMİRKOL	NOTES ON LINEAR COMBINATION OF PAIRS OF CUBIC MATRICES THAT COMMUTE	64
Dr. NURAY AŞANTUĞRUL	EMERGING ADULTHOOD AND ACTIVITY: A QUALITATIVE STUDY	66
Lect. Dr. HALİME KARACA	AN ALTERNATIVE APPROACH IN ACCOUNTING EDUCATION: GAMIFICATION	73
Dr. NURAY AŞANTUĞRUL	A QUALITATIVE RESEARCH ON THE FUTURE CONCERNS OF UNIVERSITY STUDENTS	80
KARDINA ENGELINA SIREGAR	REVIVING ISLAMIC EDUCATION IN THE DIGITAL AGE: NURTURING FAITH, CULTURE, MODESTY, AND ETHICS AMIDST CONTEMPORARY CHALLENGES	82
KARDINA ENGELINA SIREGAR	DIGITAL TRANSFORMATION IN ISLAMIC EDUCATION MANAGEMENT: BUILDING BRIDGES TO THE FUTUR OF TECHNOLOGY-BASED EDUCATION	83

ZOHAIB HASSAN SAIN	EXPLORING CHAT-GPT'S PIVOTAL ROLE IN SHAPING THE LANDSCAPE OF INDUSTRY 4.0	84
KARDINA ENGELINA SIREGAR	THE ROLE OF TECHNOLOGY IN THE TRANSFORMATION OF EDUCATION MANAGEMENT: A LITERATURE REVIEW ON PSYCHOLOGICAL APPROACHES AND THEIR IMPLICATIONS FOR EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE DIGITAL AGE	85
ZOHAIB HASSAN SAIN	EXPLORING THE TRANSFORMATIVE IMPACT: AI'S INFLUENCE ON ADVANCEMENTS IN INDUSTRIAL RESEARCH	86
ZOHAIB HASSAN SAIN	FRIEND OR FOE? ASSESSING THE IMPACT OF PLAGIARISM DETECTION SOFTWARE ON WRITING INSTRUCTION	87
Assoc. Prof. ZIYA A. PATHAN VENUS CANHAM	SOCIAL MEDIA AND SOCIAL INTERACTION: ADVANTAGES AND ADVERSITIES	88
IBRAGIMOVA AISHA AMANGELDIEVNA	FORMATION OF EDUCATIONAL AND RESEARCH SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH NEW TEACHING METHODS	89
Irına-Ana DROBOT	MAGIC REALISM IN ART: FROM FIGURATIVE TO LITERAL MEANING	95
ABDULLAEVA AYNUR ASKAROVNA	LINGUISTIC FEATURE OF THE HISTORICAL NOVEL	101
Assoc. Prof. A.E. SMAGULOVA	TEACHING OPPORTUNITIES FOR STEM EDUCATION, RESEARCH, AND TEACHER TRAINING	106
J.S. KAPLAN ZHUMAGULOVA K.A.	WAYS OF LEARNING THE LAWS OF HEREDITY AND VARIABILITY OF REPRODUCTION USING INFORMATION TENOLOGICAL METHODS	112
Dr. ULDUZ KAHRAMANOVA	NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV AS A GREAT PATRON OF LITERARY PERSONALITIES OF AZERBAIJAN	113
Dr. ULDUZ KAHRAMANOVA	ABOUT THE WORK OF ABBAS SAHHAT MIRZA ALAKBAR SABIR	117
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	TALES OF ALI SAMADLI IN MODERN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE	121
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	ARTISTIC-AESTHETIC SYSTEM OF AZERBAIJAN CHILDREN'S PROSE (1950-1980s)	127
DR. ULKER BAHŞIYEVA	THE PLACE OF ASHIG CREATIVITY IN AZERBAIJAN LITERATURE	132
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	MUSA CƏLILIN LIRIKASI	136
DR. ULKER BAHŞIYEVA	METHODOLOGICAL ISSUES IN MIRZA IBRAHIMOV'S THEORETICAL-AESTHETIC MEETINGS	141
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	AESTHETIC PERFECTION, PHILOSOPHICAL PERCEPTION, FORMALITY IN "KITABI-DADE GORGUD" AND "MANAS" EPICS	146
HƏSƏNOVA LEYLA ZIYAFƏT QIZI	THE INFLUENCE OF THE WORKS OF TOFIK FIKRET AND ABDULHAGH KHAMID TO THE WORKS OF HUSSEIN JAVID	150
Assist. Prof. SAADET ABDURAHMANOVA Assist. Prof. ULVIYYA NASIROVA SAMIRA HASANOVA AFAT BAGIROVA	IMPLEMENTATION OF POETIC TRANSLATION AND ELIMINATION OF PROBLEMS RELATED TO IT	155
F.E.N ƏZİMOVA TƏRANƏ	NAKAM ŞAİRİMİZ MİKAYIL MÜŞFİQ LİRİKASI	156
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	PROMOTING COMMONALITIES BETWEEN ISLAM AND OTHER RELIGIONS (AN ANALYTICAL REVIEW)	162

İBRAHİM ÖZ	ELECTRICAL ORBIT RAISING: INFLUENCE OF THRUSTERS IN GEOSTATIONARY SATELLITE DEPLOYMENT	163
Assist. Prof. MUHAMMET ZEKİ ÖZYURT ŞEREFCAN YAZAR	EFFECT OF MEZZANINE HEIGHT VARIATION ON THE BEHAVIOR OF REINFORCED CONCRETE FRAMED BUILDINGS	175
Assist. Prof. TURGUT TUT	FABRICATION AND CHARACTERIZATION OF SCHOTTKY TYPE PHOTODETECTORS	186
Assist. Prof. MUHAMMET ZEKİ ÖZYURT ŞEREFCAN YAZAR	EFFECT OF MEZZANINE FLOOR IN 5-STOREY REINFORCED CONCRETE FRAMED OFFICE BUILDINGS UNDER EARTHQUAKE EFFECTS	191
Assist. Prof. TURGUT TUT	VERTICAL SINX AND SI-BASED MICRO/NANO PILLARS AND THEIR PHOTONIC APPLICATIONS	202
KADİR ALTIN HANDE GÜLER ÖZGÜL	OTOMOTİVDE KULLANILAN FARKLI ÇELİK MALZEMELERİN HAVALI BÜKME İŞLEMİNDE GERİ YAYLANMA DAVRANIŞININ İNCELENMESİ	204
Assist. Prof. ŞERİF KAHRAMAN	INVESTIGATION OF SECOND CROP NO-TILLED CORN PERFORMANCE KIZILTEPE CONDITIONS	205
Prof. Dr. RECEP KARA BERNA DÖNER	SUBSTRATE SELECTION OF EPYPHYTIC BRYOPHYTES IN TURKIYE	211
Prof. Dr. RECEP KARA MEHMET DÜZGÜN	DISTRIBUTION OF BRYOPHYTES ACCORDING TO VEGETATION LAYERS IN SORGUN VALLEY (MERSİN/İÇEL)	213
Assist. Prof. MEHMET KOCA Assoc. Prof. FEYZA İNCEOĞLU Assoc. Prof. SERDAR DENİZ	DETERMINING THE RELATIONSHIP OF E-HEALTH LITERACY WITH PERSONAL HEALTH SYSTEM USE AND PATIENT SATISFACTION: AN TRAINING AND RESEARCH HOSPITAL EXAMPLE	215
BEKİR ERHAN ORHAN VEYSEL KOÇ	EXAMINATION OF ATTITUDES TOWARDS PHYSICAL ACTIVITY AND SELF-EFFICACY AMONG STUDENTS AGED 9-12	217
Dr. İLKER DEMİR Prof. Dr. KEZBAN BAYRAMLAR	PHYSIOPATHOLOGIE AND CURRENT PHYSIOTHERAPY AND REHABILITATION APPROACHES IN LIVER DISEASES	218
Dr. NİLGÜN TAN TABAKOĞLU	RELATIONSHIP BETWEEN BODY MASS INDEX AND SURVIVAL IN PATIENTS DIAGNOSED WITH LUNG CANCER	223
MUHAMMED BERK SAVĞA HALİL GÜNGÖR	AIR POLLUTION AND SPORTS	225
Assist. Prof. YALÇIN AYDIN	COMPARISON OF THE SPORTS PERFORMANCE TESTS OF THE U21 KARATE NATIONAL TEAM OF TURKIYE WITH STANDARD VALUES	237
GÖKHAN DÜZCE Prof. Dr. ALPASLAN GÖRÜCÜ	THE RELATIONSHIP BETWEEN STUDENTS' ONLINE LEARNING ATTITUDES, EXERCISE LEVELS AND SOCIALIZATION	242
SİMGE ZAİMOĞLU Prof. Dr. ALİ ERTEKİN	THE EFFECT OF SOCIAL APPEARANCE ANXIETY ON FOOD SELECTION AND MEAL HABITS OF MALE STUDENTS AT THE SECONDARY EDUCATION LEVEL	244
FATİH KARAKURT Assoc. Prof. FAHRİ SAFA ÇINARLI	INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN BODY COMPOSITIONS AND AEROBIC CAPACITIES IN FOOTBALL REFEREES	246
Lect. YASİN CAN Lect. Dr. FATMA HAKYEMEZ	EXAMINATION OF THE FIRST AID KNOWLEDGE LEVELS OF THE PERSONNEL WORKING IN CLEANING WORKS: THE CASE OF SELCUK UNIVERSITY	254
MUHAMMAD FAISAL	DISTRIBUTED PERTURBATION (DISTPEB) ALGORITHM FOR PRIVACY PRESERVATION IN FEDERATED LEARNING	256
Assoc. Prof. ROZINA KHATTAK	VICTORIA GREEN B PHOTOCATALYTIC DEGRARDATION IN WATER	257

REMITA FERIEL MERAD FAYCEL BOUSLAMA ZIHED BENCHEIKH RYM BENGANA ALA	BEYOND TRADITIONAL METHODS: NANOPARTICLE-BASED STRATEGIES FOR COMBATTING HYDROCARBON AND HEAVY METAL POLLUTION IN WATER	258
Assoc. Prof. ROZINA KHATTAK	ENVIRONMENTAL REMEDIATION BY USING WASTE BASED BIOSORPTION OF BASIC GREEN 4 FROM WATER	259
SİHAM BABA AHMED NASSİMA ELYEBDRI BOUCHRA BENKADDOUR FAIZA MELIANI NESRINE ABOUREJAL ALI LOUNICI	ADVERSE REACTION OF MARJORAM: A CASE REPORT	260
ELPRISKA S.KEP NERS M.KEP	DIFFERENCES IN THE LEVEL OF ANXIETY OF HUSBANDS WHO ARE GIVEN AND NOT GIVEN HEALTH EDUCATION ABOUT SECTIO CAESAREA DELIVERY TO WIFE IN RSU MELATI PERBAUNGAN 2023	261
ASNITA YANI	INFLUENCE OF HUMIDITY, OCCUPANCY DENSITY, AND SMOKING HABITS ON THE INCIDENT OF ACUTE RESPIRATORY INFECTION (ARI) TODDLER AT SLUM AREA	262
Assoc. Prof. KALIYEVA A.N. KOPZHASSAR M.M SARSENBEKOVA L.C. NAURYZBAEVA ZH.E.	MEDICINAL PLANTS AND THEIR MEDICINAL PROPERTIES	263
MEDEUOVA G.DZH. SARTAEVA A.A. KOPZHASSAR M.M. AZHIGULOVA A. A. EREZHETOVA U.	ACHIEVEMENTS OF MODERN GENETICS AND ITS DEVELOPMENT PROSPECTS	267
MEDEUOVA G.DZH. KOPZHASSAR M.M . NAURYZBAEVA ZH.E AZHIGULOVA A. A. SARSENBEKOVA L.S.	THE EFFECT OF CHEMICAL ELEMENTS ON THE HUMAN BODY	272
MUDATHER ELNOOR YOUNIS MOHAMED	TUBERCULOUS LYMPHADENITIS DIAGNOSTIC CHALLENGES AND DRUG RESISTANCE PATTERNS: A NARRATIVE REVIEW	279
Assoc. Prof. ROZINA KHATTAK	DEGRADATION OF BASIC GREEN 4 IN AAQUEOUS MEDIUM BY APPLICATION OF GREENLY SYNTHESIZED PHOTOCATALYST	289
Dr. SADYKOVA DAMEZHAN N.K. SHARAPAT A.G. POSTANBAY A.B. BAUYRZHAN	MEDICINAL PLANTS AND THEIR MEDICINAL PROPERTIES	290
Dr. SADYKOVA DAMEZHAN A.B. BAUYRZHAN N.K. SHARAPAT A.G. POSTANBAY	DETERMINATION OF THE EFFECT OF HEAVY AND RADIOACTIVE METALS ON THE JERUSALEM ARTICHOKE PLANT	294
Assoc. Prof. SAİDA SULTANLİ DİNARA BAGİYEVA Ali NURİ	TRANSITION TO GREEN ENERGY AND IMPACT ON THE ECOLOGY	297
NISHANI RANAWEERA	THE IMPACT OF GENDER ON PERCEPTIONS AND FEAR OF CRIME AMONG URBAN AND RURAL POPULATIONS IN SRI LANKA	299
MURAT NURUSHEV ASEL NURUSHEVA ASSEM MYRZHIYEVA	ON THE RELATIONSHIP OF ENVIRONMENTAL FACTORS AND CONDITIONS OF THE "RESTING ZONE" WITH THE DYNAMICS OF THE SAIGA TATARICA POPULATION	300
DAVIT ERIC ERANDO JOVAN JOEXANDER LEONIX CLERY STEVEN OKTAVIAN	OPTIMIZING PROFITS FROM SELLING JOE'S BIRDNEST	314
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	KHYBER PAKHTUNKHWA'S EX-FATA AREAS AND CUSTOMS AND CHALLENGES FOR WOMEN	315

Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	BEING A GREAT TEACHER, THE HOLY PROPHET (PBUH) WAS WELL-KNOWN THROUGHOUT HISTORY	316
NISHANI RANAWEERA	SUSTAINABILITY AS A LIFE CHOICE: IMPACTS AND STRATEGIES	317
DR. ULKER BAHŞIYEVA	THE PLACE OF ASHIG CREATIVITY IN AZERBAIJAN LITERATURE	318
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	MUSA JALIL'S LYRICS	322
DR. ULKER BAHŞIYEVA	METHODOLOGICAL ISSUES IN MIRZA IBRAHIMOV'S THEORETICAL-AESTHETIC MEETINGS	327
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	AESTHETIC PERFECTION, PHILOSOPHICAL PERCEPTION, FORMALITY IN "KITABI-DADE GORGUD" AND "MANAS" EPICS	332
HƏSƏNOVA LEYLA ZIYAFƏT QIZI	THE INFLUENCE OF THE WORKS OF TOFIK FIKRET AND ABDULHAGH KHAMID TO THE WORKS OF HUSSEIN JAVID	336
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	PROMOTING COMMONALITIES BETWEEN ISLAM AND OTHER RELIGIONS (AN ANALYTICAL REVIEW)	341
BATAEVA DARIGA SERIKVYNA ZHOLMAGANBETOVA MARZHAN AMANBAEVNA SERIK MARZHAN BIZHIGIT ADINA	HERPETOFAUNA OF NIGDE (TURKEY)	342
Dr. İLKER DEMİR Prof. Dr. KEZBAN BAYRAMLAR	EVALUATION OF A PARKINSON'S PATIENT WHO HAS HAD A LIVER TRANSPLANTATION: A CASE REPORT	348
BÜLENT BAYRAK MEHMET ÖLMEZ	THE FUTURE OF SUPERVISED ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LOCAL GOVERNMENTS	349

POSITIVE DISCRIMINATION AND THE CONCEPT OF JUSTICE IN THE NOVEL "MICHAEL KOHLHAAS"

"MICHAEL KOHLHAAS" ROMANINDA POZİTİF AYRIMCILIK VE ADALET KURGUSU

AHMET USLU[1]

[1]Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Filoloji,

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9014-9797

Özet

Heinrich Von Klesit'in Mıchael Kohlhass adlı romanının kurgusu adalet üzerine şekillendirilmiştir. Jean Jacques Rousseau'nun toplum sözleşmesinde ortaya koyduğu ilkelerin uygulanmamasından doğabilecek sorunların nelere sebep olabileceği, toplum ve genel hukuk kurallarına uyulmamasının, toplumun bir kesimine sağlanan pozitif ayrımcılığın diğer bireyleri dışarıda bırakmasının ve adaletsizliğin sonuçlarını gözler önüne seren H. V. Klesit'in bu romanı, Batı medeniyetinin dayandığı esasların geniş halk kesimleri tarafından anlaşılması için bir araç olarak kullanılır. Basit bir at tüccarı olan Mıchael Kohlhaas'ın maruz kaldığı haksızlık ve sonrasında hak arama mücadelesinde bozulan adalet sisteminin yeniden tesis edilmesi gerektiği düşüncesi ile kurgulanan roman, adaletin toplumun değişmez dinamiklerinden biri olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. İnsanın var olduğu günden beri sürekli bir hak ve adalet arayışında bulunması, devletlerin toplum düzenini sağlarken adalet sistemine verdiği değerin toplum ve birey açısından ne ifade ettiği romanda yalın bir şekilde ifade edilir. Romanın otobiyografik olması şahıs kadrosunu tek kişi ile sınırlı tutsa da her çağda ve dünyanın neresinde olursa olsun adaletin vazgeçilmez bir değer olduğunu vurgulaması bakımından günümüz dünyasında da hâlâ önemini korumaktadır. Adaletin herhangi bir siyasi görüş, kimlik, inanç, ekonomik durum veya sınıf ayrımı yapılmaksızın korunması gerektiği Mıchael Kohlhaas'ın yaşadıkları üzerinden ifade edilir. Bu açıdan bakıldığında roman klasikler listesinde yer almayı hak etmiş bir eserdir. Soyut bir kavram olan adalet üzerine kurgulanan olaylar, düşünce olarak da adaletin tesis edilmesinin toplum ve birey için ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından oldukça başarılıdır. Adaletin temel alındığı romanda yaşananlar içerdiği sembolik olaylarla adalet ve adaletsizliğin nelere sebep olduğunun açık bir göstergesi olarak sunulur. İnsan varlığı devam ettikçe romanda basit bir kurguyla anlatılan adalet kavramı, günümüz dünyasındaki adalet arayışı ve adaletin ne olup ne olmadığının ortaya konulması ve anlaşılması bakımından fikrî bir alt yapı da oluşturmaktadır. Bu çalışmada romanın temel amacı olan soyut bir kavram olarak adaletin nasıl somutlaştırıldığı iç monologlar, bilinç ve sembolik değerlerin incelenmesi ile ortaya konulmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda romanın günümüze bakan yönlerinin irdelenmesi de çalışmanın amaçlarından biridir.

Anahtar kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Kurgu, Adalet, Mıchael Kohlhaas, Heinrich Von Klesit

Abstract

The plot of Heinrich Von Klesit's novel "Michael Kohlhaas" is shaped around the concept of justice. This novel highlights the potential consequences of not implementing the principles laid out in Jean Jacques Rousseau's social contract, illustrating how disregarding societal norms and general legal rules, as well as the exclusionary effects of positive discrimination on certain segments of society, can lead to injustice. H.V. Klesit's work serves as a tool for broad segments of Western civilization to understand the underlying principles on which it is based. The novel, crafted around the idea that the unjust treatment suffered by the simple horse trader Michael Kohlhaas and his subsequent struggle for justice necessitates the re-establishment of a broken justice system, is important in demonstrating that justice is an immutable dynamic of society. The continuous quest for rights and justice since the dawn of humanity, and what value the justice system holds for both society and individuals as states seek to maintain social order, are expressed succinctly in the novel. While the autobiographical nature of the novel restricts its cast of characters to a single individual, its emphasis on the timeless value of justice, regardless of political views, identity, beliefs, economic status, or class distinctions, remains relevant in today's world. The events depicted in the novel underscore the importance of preserving justice without making any political, identity-based, or socioeconomic distinctions. Thus, the novel deserves its place among the classics, as it successfully illustrates the significance of establishing justice for both society and individuals through its events built around the abstract concept of justice. The portrayal of justice and injustice through symbolic events serves as a clear indication of their consequences. As long as human existence continues, the portrayal of justice in the novel, presented through a simple narrative, also serves as a conceptual framework for understanding and seeking justice in the contemporary world. This study aims to explore how justice, as an abstract concept, is concretized through internal monologues, consciousness, and symbolic values in the novel. Additionally, it aims to examine the aspects of the novel that are relevant to contemporary society.

Keywords: New Turkish Literature, Fiction, Justice, Michael Kohlhaas, Heinrich Von Klesit.

TÜRKİYE'DE EĞİTİM İLE İLGİLİ YAYIM YAPAN ÜNİVERSİTE DERGİLERİ HAKKINDA BİR İNCELEME

RAMAZAN SEVER[1], BETÜL BAYAR[2], OĞUZHAN TOKER[3]

[1]Prof. Dr. İnönü Üniversitesi, Temel Eğitim Anabilim Dalı, 0000-0001-6792-6041

[2]Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sınıf Eğitimi Bilim Dalı, 0000-0002-8602-4059

[3]Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sınıf Eğitimi Bilim Dalı, 0000-0002-9538-2472

Özet

Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerle birlikte bilgiye ulaşma ve bilgiyi yayma faaliyetleri günümüzde oldukça önemli bir hale gelmiştir. Bilimsel faaliyetleri insanların erişimine sunmak konusunda da en etkili ve güvenilir araçlardan biri hiç şüphesiz bilimsel dergilerdir. Bilimsel dergiler, araştırmacıların çalışmalarını bilim dünyasına kazandırması yanında güncel konu ve olaylara farklı bakış açılarını hızla topluma sunmaktadır. Her bilimsel sahada olduğu gibi eğitim alanında da yayım yapan birçok bilimsel dergi bulunmaktadır. Eğitim ile ilgili hazırlanan makalelerin yayımını yapan eğitim dergilerinin de sayısı ve niteliği her geçen gün artmaktadır. Bu eğitim dergileri pek çok araştırmacının bilimsel çalışmalarına yer vermekte ve eğitim camiasına oldukça yararlı bilgiler sunmaktadır. Bilimsel dergilerde, yayım niteliklerine göre SSCI, SCI, alan endeksli, ulusal ve uluslararası dizinlerde taranması şeklinde bir tasnif öngörülmüştür. Bu nedenle akademik kariyer yapmak isteyen bilim insanları çalışmalarını özellikle bu dizinlerde taranan dergilerde yayımlamaya yöneltmektedir. Araştırmacıların akademik alanda kariyer yapabilmelerinde önemli bir etkiye sahip olan bu dizinler, yazarları nitelikli çalışmalar meydana getirmelerine teşvik etmektedir. Bu incelemede sadece Türkiye'de eğitim alanında yayım yapan üniversite dergilerini çeşitli değişkenler açısından araştırılmıştır. Bu amaçla 2011-2023 yılları arasında üniversitelerde yayımlanan bilimsel dergilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Söz konusu dergilere ulaşabilmek için DergiPark ve üniversitelerin web tabanlı veri sistemleri kullanılmıştır. Tarama sonucunda eğitim konusunda yayım yapan 100 civarında (103) bilimsel dergiye ulaşılmıştır. Nitel araştırma yaklaşımında hazırlanan incelemede doküman analizi yönteminden yararlanılmıştır. Araştırma verilerinin analizi içerik analizi yoluyla yapılmıştır. Verilerin analizinden ulaşılan sonuçlara göre; araştırmaya dâhil edilen dergilerde yayımlanan ortalama makale sayıları göz önünde bulundurulduğunda Kastamonu Educational Journal dergisi yıllık 119 makale ortalaması ile araştırmacıların en çok tercih ettiği bilimsel dergi olmuştur. Mehmet Akif Ersoy Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi yıllık 5 makale ortalaması ile araştırmacıların en az tercih ettiği bilimsel dergi olmuştur. Dergilerin tarandığı dizinler incelendiğinde Kastamonu Education Journal 12 farklı dizinde taranarak en fazla dizinde taranan bilimsel dergi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dergilerin büyük bir kısmı hem Türkçe hem de İngilizce makaleler kabul etmekte ve yılda iki sayı olarak yayımlanmaktadır. Ulaşılan bir diğer sonuca göre de Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi 1968 yılında yayım hayatına başlayarak yayımda olan en eski tarihli eğitim dergisi olarak belirlenirken; Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi ve Uluslararası Düzce Eğitim Bilimleri Dergisi yayım hayatına 2023 yılında başlayarak yayımda olan en yeni tarihli eğitim ile ilgili çalışmaları yayımlayan dergi olarak belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Bilimsel dergiler, Sosyal Bilimler, Eğitim dergileri, Eğitim bilimleri araştırmaları.

A QUALITATIVE ANALYSIS ON THE PROBLEMS OF TEACHERS WORKING IN RURAL AREAS

DOKTORA YAPMIŞ ÖĞRETMNELERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

AYŞEGÜL TAŞDEMİR[1], RAMAZAN ÖZKUL[2], AYTAÇ GEDİK[3]

[1]Dr, MEB, Okul Müdürü, ORCID: 0000-0002-7261-7259

[2]Dr., MEB, Ar-ge, ORCID: 0000-0003-1665-7456

[3]Dr. Öğr., Harran Üniversitesi, Eğitim yönetimi, ORCID: 0000-0001-9757-6062

Özet

Doktora öğrenimi akademisyen olmanın ön şartı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle doktora öğrenimi bilimin ilerlemesi ve yükseköğretimdeki eğitimin kalitesi açısından çok önemlidir. Bu bağlamda, bu çalışma ile doktora öğrencilerinin öğrenimleri sırasında ve sonrasında yaşadıkları sorunları ve çözüm önerilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Eğitim Bilimleri Anabilim dallarında doktorasını tamamlamış on öğretmen ile yarı yapılandırılmış gözlem formu ile mülakatlar yapılmıştır. Nitel araştırmanın tercih edildiği bu araştırmada durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları ölçüt örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Katılımcıların belirlenmesinde "doktorasını tamamlamış olmak, milli eğitim bakanlığında çalışıyor olmak, araştırmaya katılmaya gönüllü olmak" ölçütleri esas alınmıştır. Malatya ilinde görev yürüten çalışmada on doktoralı öğretmenle görüşme yapılmıştır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan görüşme formunda katılımcıların cinsiyet, MEB çalışma pozisyonu, doktorasını hangi anabilim dalında yaptığı gibi demografik verileri istenmiştir. Araştırma amacı kapsamında şu sorular görüşme formunda bulunmaktadır: a) Öğretmenlerin doktora sürecinde yaşadığı sorunlar nelerdir b)Doktora sürecinde yaşanan sorunlara ilişkin çözüm önerileri nelerdir? Doktoralı öğretmenler, mensubu oldukları MEB içinde doktora ile elde ettikleri çok yönlü yetkinlik artışı ve manevi doyumun karşılığını; kurum içi ilişkiler, sosyal ve ekonomik haklar, rol ve statüleri bakımından elde edemediklerini belirtmişlerdir. Öğretmenler kurumsal statü bakımından dezavantajlı bir konuma geçme, çoğunlukla yalnızlaşma, dışlanma, ayıplanma, küçümsenme ya da fazladan iş yükü yüklenme gibi problemlerle karşı karşıya kaldıklarını belirtmişlerdir. Kurumsal ve sosyal destek düşük olduğu için motivasyon ve iş tatmininin kaynağının kişisel tatmin ve aydınlanma olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda, doktora öğrenimi görenlerin karşılaştıkları zorluklar, bu zorluklarla baş etme stratejileri ve alana yaptıkları öneriler doğrultusunda, Türkiye'deki doktora eğitimi ile ilgili geliştirici çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Öğretim üyesi alımında adil atanma, üniversitelerde yarı zamanlı çalışabilme, araştırma veya proje koordinatörü olarak istihdam edilebilme, mesleki gelişim eğitimlerinde görev alma, özlük haklar açısından öğretim üyeleri ile eşit konumlandırılma ve yönetici atama kariyer sisteminde öncelik tanınma şeklinde önerilerde bulunmuşlardır.

Anahtar kelimeler: Doktora eğitimi, Doktora eğitimindeki sorunlar

Abstract

Doctoral education is considered a prerequisite for becoming an academician. Therefore, doctoral education is very important for the advancement of science and the quality of education in higher education. This In this context, this study aims to reveal the problems and solution suggestions that doctoral students experience during and after their education. Interviews were conducted with ten teachers who completed their doctorates in the Department of Educational Sciences using a semi-structured observation form. In this research, where qualitative research was preferred, the case study method was used. The participants of the research were determined according to the criterion sampling method. The criteria of "having completed a doctorate, being working in the Ministry of National Education, and volunteering to participate in the research" were taken as basis in determining the participants. Within the scope of the research purpose, the following questions are included in the interview form: a) What are the problems experienced by teachers during the doctoral process? b) What are the solution suggestions for the problems experienced during the doctoral process? Teachers with a doctorate are rewarded for the multifaceted competence increase and spiritual satisfaction they obtain with a doctorate within the Ministry of Education to which they belong; They stated that they could not achieve this in terms of intra-institutional relations, social and economic rights, roles and status. Teachers stated that they faced problems such as being in a disadvantaged position in terms of institutional status, being isolated, being excluded, being shamed, being underestimated, or being overloaded with extra workload. Since institutional and social support is low, it has been determined that the source of motivation and job satisfaction is personal satisfaction and enlightenment. As a result of the study, developmental solution suggestions were made regarding doctoral education in Turkey, in line with the difficulties faced by doctoral students, their strategies for coping with these difficulties and their suggestions to the field. They made suggestions such as fair appointment in the recruitment of faculty members, being able to work part-time at universities, being employed as a research or project coordinator, taking part in professional development training, being equally positioned with faculty members in terms of personal rights, and being given priority in the career system of appointing administrators.

Keywords: Doctoral education, Problems in doctorate education

A QUALITATIVE ANALYSIS ON THE PROBLEMS OF TEACHERS WORKING IN RURAL AREAS

KIRSAL BÖLGEDE GÖREV YAPAN ÖĞRETMENLERİN SORUNLARINA ÜZERİNE NİTEL BİR ANALİZ

AYTAÇ GEDİK[1], RAMAZAN ÖZKUL[2], AYŞEGÜL TAŞDEMİR[3]

[1]Dr., MEB, Ar-ge, ORCID: 0000-0003-1665-7456

[2]Dr. Öğr., Harran Üniversitesi, Eğitim yönetimi, ORCID: 0000-0001-9757-6062

[1]Dr, MEB, Okul Müdürü, ORCID: 0000-0002-7261-7259

Özet

Bu çalışma kırsal okullarda öğretmenlik yapan, bu okullarda kalmak için gerekli bilgi, anlayış ve kararlılığa sahip öğretmenlerin sorunları üzerine nitel bir çalışmadır. Öğretmenlerin kendilerini eşit üyeler olarak kabul ettikleri ve bir takım olarak birlikte çalıştıkları bir okul kültürünün gelişmesi açısından bu çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Öğretmenlerin kırsal okullardaki çalışma koşullarına ilişkin bakış açılarını anlamak yine önemli görülmektedir. Bizde çalışmamızda kırsal bölgedeki öğretmenlerin çalışma koşulları, sosyal ortamları ve öğretim süreçleri hakkında mevcutta olan bilgilere katkı sunmayı amaçladık. Bu amaç doğrultusunda çalışmada; a) Öğretmenler okullarındaki öğretmenlik çalışma koşullarını nasıl algılıyorlar? b) Öğretmenlerin okullarındaki çalışma koşullarına ilişkin deneyimleri nelerdir? c) Bu koşullar okullardaki öğretimi ve öğretmenleri nasıl geliştirir ve/veya kısıtlar? Sorularına cevap aranmıştır. Bu çalışmada katılımcıların bakış açılarının çeşitliliği hakkında fikir edinmek için nitel desenli yorumlayıcı vaka çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunda 1 çok programlı lise, 2 ilkokul, 2 ilkokul-ortaokul (aynı binada eğitim verilmekte) ve 2 ortaokul olmak üzere toplam 7 okul bulunmaktadır. Araştırmada neyin bilinmesi gerektiğine karar vermek ve bilgi sağlanacak kişileri bulmak önemlidir. Bu nedenle A Milli Eğitim Müdürlüğünün düzenlemiş olduğu B projesine katılan öğretmenlerle iletişime geçilmiştir (A ve B şeklinde kod verilmiştir). Çünkü bu öğretmenler kırsal bölgede görev yapıyorlardı. Ulaşılan 14 öğretmenden sadece 10'u çalışmaya katılmayı kabul etti. Seçilen 2 öğretmen Çok Programlı Lisede, 3 öğretmen ilkokulda ve 5 öğretmen ise ortaokulda görev yapmaktaydı. Araştırmada temaları belirlemek, analiz etmek ve raporlamak için yanıtları kodlarken, kapsamlı ve doğru çalışmayı sağlamak için her görüşme öncelikle Microsoft Word metin haline dönüştürülerek birkaç kez gözden geçirildi. Daha sonra öğretmenlerin kendi ifadeleriyle deneyimlerine ilişkin açıklamalarını ve anlatımlarını geliştirmek için her tema için önemli olan alıntılar belirlenmiştir. Araştırma da verilerin analizi sonucunda kırsal bölge okullarının sorunları olarak 3 ana tema belirlenmiştir. Bu temalar koşulların uzun zamandır değişmemesi, çalışma koşullarının eğitim ortamını yansıtmaması ve okul müdürlerinin sergiledikleri davranışlar şeklindedir.

Anahtar kelimeler: Öğretmen, kırsal bölge, karşılaşılan sorunlar

Abstract

This is a qualitative study on the problems of teachers who teach in rural schools and have the knowledge, understanding and determination to stay in these schools. It is thought that this study will contribute to the field in terms of developing a school culture where teachers accept themselves as equal members and work together as a team. It is also important to understand teachers' perspectives on working conditions in rural schools. In our study, we aimed to contribute to the existing knowledge about the working conditions, social environments and teaching processes of teachers in rural schools. In line with this purpose, the study sought to answer the questions: a) How do teachers perceive the working conditions of teaching in their schools? b) What are teachers' experiences about the working conditions in their schools? c) How do these conditions improve and/or restrict teaching and teachers in schools? Answers to these questions were sought. In this study, a qualitative interpretive case study was used to gain insight into the diversity of participants' perspectives. The study group consisted of 7 schools in total: 1 multi-program high school, 2 primary schools, 2 primary-secondary schools (in the same building) and 2 secondary schools. In research, it is important to decide what needs to be known and to find the people to provide information. For this reason, teachers who participated in project B organized by the Directorate of National Education A were contacted (coded as A and B). Because these teachers were working in rural areas. Of the 14 teachers contacted, only 10 agreed to participate in the study. The selected 2 teachers were working in Multiprogram High School, 3 teachers were working in primary school and 5 teachers were working in secondary school. While coding the responses to identify, analyze and report the themes in the study, each interview was first converted into Microsoft Word text and reviewed several times to ensure a comprehensive and accurate study. Then, quotes that were important for each theme were identified to improve the teachers' explanations and narratives of their experiences in their own words. As a result of the data analysis, three main themes were identified as the problems of rural schools. These themes are that the conditions have not changed for a long time, working conditions do not reflect the educational environment, and the behaviors exhibited by school principals.

Keywords: Teacher, rural area, problems encountered

THE PHENOMENON OF SURVEILLANCE FROM THE NOVEL "WE" TO MİCHEL FOUCAULT'S PANOPTICON

"BİZ" ROMANINDAN MİCHEL FOUCAULT'UN PANOPTİKONUNA GÖZETİM OLGUSU

Dr. Öğr. Üyesi İLKAY DEMİRKÜREK AKAN

Munzur Üniversitesi, İletişim fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi

Özet

İletişim bir süreçtir ve tarihsel boyutu önemlidir. Her çağ kendi iletişim biçimlerini ve iletişim araçlarını üretmiştir. İletişim teknolojilerinin değişimi için en önemli faktör hızdır. İnsanların yaşamını kolaylaştırma esas alındığında dönüm noktalarını oluşturan gelişmeler arasındaki aralıklar giderek azalmış, iletilerin aktarılma hızı giderek artmıştır. Her yenilik toplumsal ilişki ve iletişim biçimlerini de yeniden şekillendirmiştir. Yaşama hükmetme kapasitesini arttıran her yenilik kendi içinde insan tabiatına aykırılıklar, tehditler de barındırmaktadır. Yeni iletişim teknolojileri toplumsal denetim mekanizmasının asal belirleyicilerinin başında gelmektedir. Denetim ve disiplin olgularının tartışılmasında sıkça söz edilen panoptikon kavramı görülmeden görmeyi, iktidarı içselleştirmeyi ifade ederek gözetim kavramının değişmesine neden olmuştur. Post-panoptikon dediğimiz yeni gözetim toplumu denetim ve güvenlik amacıyla toplumun gözetlenmesini ayrıca yeni medya teknolojileri vasıtasıyla, bireylerin kendilerini gönüllü gözetim nesnesine dönüştürdüğü, herkesin aynılaştığı, farklılıkların giderek yok olduğu ya da birer otantik unsura dönüştüğü bir dönemi işaret etmektedir. Bu yeni disiplin ve denetim algısı; güç kullanmaya gerek duyulmadan işlenen, sınıflandırılan veriler eşliğinde bir laboratuvara dönüşen modern dünyada bireylerin itaat ettiğinin farkına varmadan yönlendirilmesine dayanmaktadır. Bu çalışmada Michel Foucault'nun *Hapishanin Doğuşu* adlı eserinde yaptığı panoptikon okumasından yola çıkılarak Yevgeni Zamyatin'in *Biz* romanındaki panoptik yaşam ele alınmıştır. Bir hapishane modelinden, zamanın görüsünün çok ilerisinde bir kurguyla yazılmış olan *Biz* romanına geçişte Michel Foucault'nun panoptikon olgusunu yorumlaması üzerinden hareket edilelerek günümüz yeni medyasıyla yeniden dönüşüme uğrayan gözetim kavramı arasında muhtemel ilişkilenmeler kurularak değişen gözetim olgusu tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Gözetim, panoptikon, Biz romanı, yeni medya, Michel Foucault

ABSTRACT

Communication is a process and its historical aspect is important. Every age has created its own forms of communication and means of communication. The most important factor for the change in communication technologies is speed. Based on making people's lives easier, the intervals between developments that constitute turning points have gradually decreased, and the transfer speed of messages has gradually increased. Each innovation has reshaped the forms of social relations and communication. Every innovation that increases the capacity to dominate life also contains contradictions and threats to human nature in itself. New communication technologies are among the main determinants of the social control mechanism.

The concept of panopticon, which is frequently mentioned in the discussion of control and discipline phenomena, has caused a change in the concept of surveillance by expressing seeing without being seen and thus internalizing power. The new surveillance society, which we call post-panopticon, indicates that the society is under surveillance for control and security purposes as well as an era where the individuals turn themselves a voluntary mean of surveillance through new media technologies, everyone becomes the same, differences gradually disappear or turn into authentic elements. This new perception of discipline and control is based on the manipulation of individuals without realizing that they are obeying in the modern world, which has turned into a laboratory along with the data processed and classified without the need to use any force. In this study, the panoptic life in Yevgeni Zamyatin's novel "We" is discussed based on Michel Foucault's reading of the panopticon in his book titled Discipline and Punish: The Birth of the Prison. This work, based on the interpretation of Michel Foucault's panopticon phenomenon in the transition from a prison model to the novel *We*, written with a plot far ahead of its time, the changing phenomenon of surveillance is discussed by establishing possible relationships between today's new media and the concept of surveillance that has been re-transformed again.

Keywords: surveillance, panopticon, We (novel), new media, Michel Foucault

DISLALIA IN LEARNING DISABILITY?
ÖĞRENME GÜÇLÜĞÜNDE DİSLALİ NEDİR?

MURAT BALCI[1], NUR MELİKE ŞİMŞEK[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Özel Eğitim Bölümü, 0000-0003-3898-8651
[2]Nur Melike ŞİMŞEK, İstanbul Aydın Üniversitesi, Okul Öncesi Öğretmenliği, 0009-0007-6590-3349

Özet

Dil, insanların iletişim kurmak için kullandığı karmaşık bir yapıdır. Her bireyin dil kullanımı kişisel deneyimlerine, kültürüne ve yaşadığı aileye, çevreye bağlı olarak şekil alır. Bu nedenle, dilin gelişimi kişiden kişiye farklılık gösterebilir. Çocuklarda dil gelişimi, doğumdan itibaren hızla ilerler. Bebekler, çevrelerinden gelen seslere tepki vererek dilin temellerini atmaya başlarlar. İlk aylarda bu tepkiler genellikle ağlama ve ses taklitleri şeklindedir. Zamanla, bebekler kelime dağarcıklarını geliştirir ve basit cümleler kurmaya başlarlar. Bu dönemde dil hataları normaldir ve çocukların dil becerilerinin gelişimine yardımcı olur. Çocuklarla bebeklikten itibaren akıcı bir şekilde konuşmalı yani "bebeksi konuşma" diye nitelendirilen konuşma bireyle çocuk arasında gelişmemeli. Dünyada özel eğitim alanında üstüne çalışmalar yapılan öğrenme güçlüğüne değinecek olursak; öğrenme güçlüğü dinleme, konuşma, aritmetik yazma, okuma ve anlama gibi becerilerin kazanılmasında güçlük yaşama ve kullanılmasın da gecikme yaşamadır. Öğrenme güçlüğü bir hastalık değil gelişimsel geriliktir. Öğrenme güçlüğünün beş farklı alt dalı vardır, bunlar: Disleksi, Disgrafi, Diskalkuli, Dispraksi ve Dislali. Dislali, dünyada yeni bir kavram olup henüz ülkemizde tam olarak bilinmemektedir. Dislaliye sahip bireylerin konuşma esnasında fonetik düzensizlik, telaffuz problemleri, seslerin çıkartılmasında zorluk yaşama ya da değiştirilmesine neden olur. Birey bu yetersizliğe sahip olduğunda iletişim kuramadığından dolayı, sosyal-duygusal alanında da zedelenmeler meydana gelir. Tam olarak nedeni bilinmese de, beynin zedelenmesi sonucu oluşan bir yetersizlik olduğu düşünülmektedir. Dislaliye sahip bireylerde, dil gelişiminde gerilik, çok hareketlilik, kavram gelişiminde zayıflık gibi belirtilere rastlamaktayız. Birey bu yetersizlikten dolayı, çevresel ve akran zorbalığına uğraması mümkündür. Birey bu gibi durumlarda karşılaştığında iletişim problemleri ortaya çıkar ve duygusal kontrolü sağlayamamadan ötürü, özgüven eksikliği, huzursuz ve karmaşık hissetmesi mümkündür. Yetersizliğin iyileştirilmesi için, uzmanların, ailelerin ve öğretmenlerin birlikte hareket edip bireye uygun bireysel eğitim programları hazırlanmalı ve eğitim sürecine bu şekilde devam edilmesi önemlidir.

Anahtar kelimeler: Öğrenme güçlüğü, dislali, özel eğitim

Abstract

Language is a complex structure that people use to communicate. Each individual's use of language depends on his or her personal experiences, culture, family and environment. Therefore, the development of language may differ from person to person. Language development in children progresses rapidly from birth. Babies begin to lay the foundations of language by reacting to the sounds coming from their environment. In the first months, these reactions usually take the form of crying and vocal imitations. Over time, babies develop their vocabulary and begin to use simple sentences. Language errors are normal during this period and help the development of children's language skills. One should speak fluently to children from infancy, that is, the speech described as "baby speech" should not develop between the individual and the child. If we talk about learning disabilities, which are studied in the field of special education around the world; Learning disability is difficulty in acquiring and delay in using skills such as listening, speaking, arithmetic writing, reading and understanding. Learning disability is not a disease but a developmental delay. There are five different sub-branches of learning disabilities: Dyslexia, Dysgraphia, Dyscalculia, Dyspraxia and Dyslalia. Dislali is a new concept in the world and is not yet fully known in our country. It causes individuals with dyslexia to have phonetic irregularities, pronunciation problems, difficulty in producing or changing sounds during speech. When an individual has this disability, he or she cannot communicate, causing damage to the social-emotional area. Although the exact cause is unknown, it is thought to be a deficiency caused by damage to the brain. In individuals with dyslexia, we encounter symptoms such as retardation in language development, hyperactivity, and weakness in concept development. It is possible for the individual to be exposed to environmental and peer bullying due to this deficiency. When an individual encounters such situations, communication problems arise and it is possible for the individual to lack self-confidence, feel uneasy and confused due to the inability to maintain emotional control. In order to improve the disability, it is important that experts, families and teachers act together to prepare individual education programs suitable for the individual and to continue the education process in this way.

Keywords: Learning disability, dyslexia, special education

THE ROLE OF FAMILIES IN EDUCATIONAL PROCESSES IN RURAL SETTLEMENTS*

KIRSAL YERLEŞİMLERDE AİLELERİN EĞİTİM SÜREÇLERİNDEKİ ROLÜ*

NİMET ŞAHİN[1], KASIM KARAMAN[2]

[1]Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi,

https://orcid.org/0000-0002-1002-1193

[2]Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi,

https://orcid.org/0000-0003-0343-8502,

Özet

Eğitim-öğretim süreçlerinde çocukların başarı durumlarını etkileyen fiziki ve sosyal çevre, aile yapısı, aile-okul-öğretmen ilişkileri, okuldan beklentiler, öğretmen ve eğitim yöneticilerinin yaklaşımları gibi faktörler etkili olmaktadır. Bu çalışmada kırsalda yaşayan ve çocukları ilkokula devam eden ailelerin çocuklarının eğitim sürecine katılım düzeylerini ortaya koymayı amaçlanmaktadır. Araştırma deseni olarak nitel yöntemin tercih edildiği çalışmada veriler, Kayseri ili Tomarza ilçe merkezi dışında kırsal mahallelerde yaşayan ve ilkokulda çocuğu olan 20 aile ile yarı yapılandırılmış görüşme ve katılımlı gözlem teknikleri kullanılarak elde edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre çocukların evde fiziki çalışma ortamlarının yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ebeveynlerin çocuklarının bilişsel ve akademik gelişimlerini destekleyecek bilgi birikimine sahip olmamaları ve okul-öğretmen ilişkilerinin sınırlı kalması eğitim süreçlerini olumsuz etkilemektedir.

Anahtar kelimeler: İlkokul, aile, eğitim.

*Bu bildiri, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalı "Kırsal Yerleşimlerde İlkokul Öğrencilerinin Eğitim Süreçlerinde Ailenin Rolü Nedir?" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Abstract

Factors such as physical and social environment, family structure, family-school-teacher relations, expectations from school, approaches of teachers and educational administrators affect children's success in education and training processes. This study aims to reveal the level of participation of rural families whose children attend primary school in the educational process of their children. In the study, in which qualitative method was preferred as the research design, data were obtained by using semi-structured interviews and participant observation techniques with 20 families living in rural neighborhoods outside the Tomarza district center of Kayseri province and having children in primary school. In addition, parent's lack of knowledge to support their children's cognitive and academic development and limited school-teacher relations negatively affect educational processes.

Keywords: Primary school, family, education.

*This paper is derived from Erciyes University Institute of Educational Sciences, Department of Classroom Education, master's thesis titled "What is the role of family in the educational processes of primary school students in rural settlements?"

TEACHERS' LEVELS OF KNOWLEDGE REGARDING INCLUSION EDUCATION AND THEIR CLASSROOM PRACTICES*

SINIF ÖĞRETMENLERİNİN KAYNAŞTIRMA EĞİTİMİNE YÖNELİK BİLGİ DÜZEYLERİ VE SINIF İÇİ UYGULAMALARI*

DERYA KAT[1], KASIM KARAMAN[2]

[1]Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi,

https://orcid.org/0000-0002-9718-7259

[2]Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi,

https://orcid.org/0000-0003-0343-8502

Özet

Kaynaştırma eğitimi, özde akran etkileşimine dayanan ve daha çok bireylere yaşamlarını bağımsız olarak sürdürebilecekleri temel akademik ve sosyal becerileri kazandırmayı amaç edinen bir uygulamadır. Bu uygulamanın başarılı bir şekilde yürütülmesinde en önemli öğe, uygulayıcı olması nedeniyle öğretmendir. Öğretmenin kaynaştırma eğitimine yönelik sahip olduğu bilgi düzeyi onun sınıf içi uygulamalarını da doğrudan etkilemektedir. Bu araştırma, sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik bilgi düzeyleri ve sınıf içi uygulamalarına yönelik durumlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma yönteminin tercih edildiği araştırmada, Kayseri'de ilkokullarda görev yapan ve sınıfında kaynaştırma öğrencisi bulunan 20 sınıf öğretmeniyle yarı yapılandırılmış görüşme ve katılımlı gözlem teknikleriyle elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularına göre sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimi ve bireyselleştirilmiş eğitim programı hakkında bilgi düzeylerinin artırılmasına ve sınıf içi uygulamalarda destek eğitimine ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Bireyselleştirilmiş eğitim, kaynaştırma eğitimi, ilkokul.

Summary

Inclusive education is a practice that is essentially based on peer interaction and aims to provide individuals with the basic academic and social skills they need to lead their lives independently. The most important element in the successful implementation of this practice is the teacher as the practitioner. The level of knowledge that teachers have about inclusive education directly affects their classroom practices. This study aims to reveal the knowledge level of classroom teachers about inclusive education and their classroom practices. In this qualitative research, the data obtained through semi-structured interviews and participant observation techniques with 20 classroom teachers who work in primary schools in Kayseri and have inclusive students in their classrooms were evaluated through descriptive analysis. According to the findings of the study, it was determined that classroom teachers need to increase their level of knowledge about inclusion and individualized education program and need support training in classroom practices.

Key words: Individualized education, inclusive education, primary school.

ANALYZING THE VALUES IN THE BOOKS THAT ENGLISH TEACHERS RECOMMEND STUDENTS TO READ*

İNGİLİZCE ÖĞRETMENLERİNİN ÖĞRENCİLERİNE OKUMALARINI ÖNERDİĞİ KİTAPLARDAKİ DEĞERLERİN İNCELENMESİ

FİRDEVS DÜZGÜN YİĞİT[1], ASENA AYVAZ CAN[2]

[1]**Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü**

[2]**Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi**

Özet

Değerler insanların davranışlarını etkileyen, hayata karşı duruşlarına yön veren, yol gösterici ilkelerdir. Bu sebeple değerler, eğitim sisteminde önemli bir yere sahiptir. Alanyazında, çocuk kitapları aracılığıyla değer eğitimini araştıran çalışmalar yer almaktadır. Bu araştırmanın amacı; İngilizce öğretmenlerinin öğrencilerine okumalarını önerdiği kitapları içerdiği değerler bakımından incelemektir. Bu araştırmada İngilizce öğretmenlerinin öğrencilerine okumalarını önerdiği kitaplar içerdiği değerler bakımından incelendiği için durum çalışmasına göre desenlenmiştir. Araştırmanın örneklemini Türkiye'de çeşitli şehirlerde ve öğretim kademelerinde görev yapan 60 İngilizce öğretmeni oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme formu ve doküman incelemesi yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Schwartz Değerler Sınıflamasına göre analiz edilmiştir. Araştırmanın sonunda İngilizce öğretmenlerinin çoğunluğunun tavsiye ettiği 5 kitap tespit edilmiştir. Bu kitaplar The Little Prince, Peter Pan, Alice's Adventures In Wonderland, The Ugly Duckling ve Pinocchio'dur. Araştırma sonuçlarına göre The Little Prince isimli kitapta hem öğretmenlerin görüşleri hem de kitaptan elde edilen veri analizi sonucunda iyilikseverlik ve özyönelim değerleri öne çıkarak sonuçlar birbiriyle tutarlılık göstermektedir. Peter Pan isimli kitapta hem öğretmenlerin görüşleri hem de kitaptan elde edilen veri analizi sonucunda iyilikseverlik ve öz yönelim değerleri öne çıkarak sonuçlar birbiriyle tutarlılık göstermiştir. Alice's Adventures in Wonderland isimli kitapta hem öğretmenlerin görüşleri hem de kitaptan elde edilen veri analizi sonucunda iyilikseverlik ve öz yönelim değerleri öne çıkarak sonuçlar birbiriyle tutarlılık göstermiştir. The Ugly Duckling isimli kitapta öğretmenlerin görüşleri sonucunda evrensellik ve öz yönelim değerleri öne çıkarken kitaptan elde edilen veri analizi sonucunda iyilikseverlik ve öz yönelim değerleri öne çıkmış ve sonuçlar birbiriyle kısmen tutarlılık göstermektedir. Pinocchio isimli kitapta ise hem öğretmenlerin görüşleri hem de kitaptan elde edilen veri analizi sonucunda iyilikseverlik değeri ön plana çıkmış ve sonuçlar birbiriyle tutarlılık göstermektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar ışığında İngilizce derslerinde kitapların değerler eğitiminde kullanılmasıyla ilgili olarak kitaplarda vurgulu olarak ortaya çıkan değerler dikkate alınarak etkinlikler geliştirilebilir.

Anahtar kelimeler: İngilizce öğretmeni, değerler eğitimi, kitaplar

[1]Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında ilk yazarın "İngilizce Öğretmenlerinin Öğrencilerine Okumalarını Önerdiği Kitaplardaki Değerlerin İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Abstract

Values are guiding principles that affect people's behaviors and direct their stance towards life. For this reason, values have an important place in the education system. In the literature, there are studies investigating value education through children's books. The aim of this study is to examine the books that English teachers recommend their students to read in terms of the values they contain. In this study, the books recommended by English teachers to be read by their students were analyzed in terms of the values they contain, and therefore, it was designed according to a case study design. The sample of the study consists of 60 English teachers working in various cities and education levels in Turkey. Semi-structured interview form and document analysis methods were used to collect the data. The data obtained were analyzed according to Schwartz Values Classification. At the end of the study, 5 books were identified as recommended by the majority of English teachers. These books are The Little Prince, Peter Pan, Alice's Adventures In Wonderland, The Ugly Duckling and Pinocchio. According to the results of the research, in the book The Little Prince, both the teachers' opinions and the data analysis obtained from the book show consistency with each other, with benevolence and self-direction values coming to the fore. In the book Peter Pan, both the teachers' opinions and the data analysis obtained from the book revealed that benevolence and self-direction values were prominent and the results were consistent with each other. In Alice's Adventures in Wonderland, as a result of both the teachers' opinions and the data analysis obtained from the book, benevolence and self-direction values came to the fore and the results were consistent with each other. In The Ugly Duckling, while universalism and self-direction values came to the fore as a result of the teachers' opinions, benevolence and self-direction values came to the fore as a result of the data analysis obtained from the book and the results were partially consistent with each other. In the book Pinocchio, on the other hand, both the teachers' opinions and the data analysis obtained from the book revealed that the value of benevolence came to the fore and the results were consistent with each other. In the light of the results obtained from the research, activities can be developed for the use of books in values education in English lessons by taking into account the values emphasized in the books.

Key words: English teacher, values education, books

[2*]This study was produced under the supervision of the second author from the first author's master's thesis entitled "Analyzing The Values In The Books That English Teachers Recommend Their Students To Read".

GEOPOLITICS OF EAST TURKESTAN AND CHINA
DOĞU TÜRKİSTAN'IN JEOPOLİTİĞİ VE ÇİN

ABDULLAH CİNKARA

PhD., MEB., Genel Türk Tarihi, 0000-0001-7608-8254

Özet

Doğu Türkistan, hiçbir denizle bağlantısı olmayan denize uzak bir kara ülkesidir. Asya kıtasının merkezinde yer almasından dolayı tarihin her devrinde önemli bir stratejik öneme sahip olmuştur. Doğu Türkistan on binlerce yıl önce insanlık faaliyetlerinin başladığı en eski bölgelerden biri olmakla birlikte tarihi 10 bin yıl gerilere giden yerleşim yerlerine ev sahipliği yapmaktadır. Yani Asya'nın en eski yerleşim merkezlerinden biri olması sebebiyle köklü kültür ve medeniyetin izlerini taşımaktadır. Eski komşu bir uygarlık olan Çin, Doğu Türkistan'ı yüzlerce yıldır kendi topraklarına katmanın amacını güdüyordu. Bu amacına ulaştıktan sonra, böylesine önemli bir bölgenin elinden çıkabileceği endişesini hep taşımıştır. Günümüzde Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı ve zaman zaman dünya basınında da geniş yer bulan politikalarının temel sebebi bu endişedir. Bu yüzden Çin, Qing (Mançu) Hanedanlığından beri bölge nüfusunu kendi lehine değiştirmeye çalışmış ve Türk ve Moğol unsurlar sürekli baskı altında tutulmuştur. Bölgenin asli unsuru olan halklar güçlü şekilde milli bilincini korumaya devam etmeleri üzerine, izlenen asimilasyon politikalarının şiddeti artmış, atalarının geride bıraktığı kültürel eserleri bile yeryüzünden silerek milli hafızayı yok etmeye çalışacak kadar şiddetli bir boyuta gelmiştir. Bu çalışmamızda; Çin'in Doğu Türkistan'ı ayrılmaz bir parçası olarak görmesinin sebepleri irdelenmiştir. İpek Yolu üzerindeki en önemli ticaret merkezlerinden biri olması, verimli topraklara sahip olması, farklı dinlerin kesiştiği ve kaynaştığı kavşak olması, sahip olduğu yer altı zenginlikleriyle (günümüzde özellikle enerji kaynakları) tarih boyunca istila girişimlerine ve savaşlara sahne olan Doğu Türkistan'ın tarihi ve stratejik önemini açıklamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Doğu Türkistan, Çin, Uygurlar, Stratejik Önem, Jeokültür.

Abstract

East Turkistan is a landlocked country with no connection to the sea. Because of its location in the center of the Asian continent, it has been of great strategic importance in every period of history. East Turkistan is one of the oldest regions where human activities began tens of thousands of years ago, but it is home to settlements whose history goes back 10 thousand years. So, it's one of the oldest settlements in Asia, and it's a place of deep-rooted culture and civilization. China, an ancient neighboring civilization, has been pursuing the goal of annexing East Turkistan for hundreds of years. After achieving this goal, he was always concerned that such an important area might be out of his hands. This concern is the main reason for China's policies in East Turkistan today, which are sometimes widely covered in the world press. Therefore, since the Qing (Manchu) dynasty, China has tried to shift the population of the region in its favor, and Turkish and Mongol elements have been kept under constant pressure. As the indigenous peoples of the region continue to maintain a strong national consciousness, the violence of the assimilation policies pursued has increased to such an extent that even the cultural relics left behind by their ancestors have been erased from the face of the earth and attempts have been made to destroy national memory. In this study, the reasons why China considers East Turkistan as an integral part of its territory have been examined. We tried to explain the historical and strategic importance of East Turkistan, which is one of the most important trade centers on the Silk Road, has fertile lands, is a crossroads where different religions intersect and merge, with its underground riches (today especially energy resources), which has been the scene of invasion attempts and wars throughout history.

Keywords: Turkestan**,** East Turkestan, China, Uighurs, Strategic Importance, Geoculture.

EXAMINING GERMANY, IRAQ, ARGENTINA, BRAZIL IN THE AXIS OF PARLIAMENTARY AND PRESIDENTIAL SYSTEM

PARLAMENTER VE BAŞKANLIK SİSTEMİ EKSENİNDE ALMANYA, IRAK, ARJANTİN, BREZİLYA ÜLKELERİNİN İNCELENMESİ

SÜMEYRA ULUS[1]

[1] Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, https://orcid.org/0009-0001-3203-1093

Özet

Bu çalışma, iki hükümet sistemini (Parlamenter ve Başkanlık) kendi içinde karşılaştırıp, avantajlarını ve dezavantajlarını ortaya koymak, aynı zamanda bu iki sistemi kullanan ülkeleri de ayırt edici özellikleriyle nitelemeyi amaçlamaktadır. Devletlerin siyasi, kültürel, ekonomik ve sosyal özellikleri incelenecekse, bakılması gereken ilk yer hükümet sistemleridir. Bu yüzden devletlerin kimlikleri üzerinde kilit görevi gören hükümet sistemlerini iyi analiz etmek gerekmektedir. Ülkelerin yönetilme şekilleri tarihin uzun döneminden beri tartışılan ve karşılaştırılan bir olgudur. Oysa her iki sistemin de avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Bu yüzden ikisinden birinin daha başarılı olduğunu iddia etmek için öncelikle her iki sistemin de bütün ülkelerde başarılı bir şekilde uygulanabiliyor olması gerekir. Örneğin; Parlamenter sistemin, başkanlık sistemine göre daha başarılı olduğu teorisi, Almanya ve Birleşik Krallık örnekleriyle güçlendirebilir. Peki ya Irak? Hindistan? Bu ülkelerde de başarılı olduğunu iddia edebilir mi? Hayır edilemez. Çünkü Irak, Parlamenter sistemi kullandığı için neredeyse parçalanma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ülkede hâlihazırda devam eden protestolu eylemler bunun bir kanıtıdır. Çalışmam, öncelikle Parlamenter ve Başkanlık Sisteminin ne olduğu, özellikleri, tarihi, avantajları ve risklerini, Parlamenter sistemi kullanan Almanya ve Irak'ı, Başkanlık sistemi kullanan Arjantin ve Brezilya'yı kapsamaktadır. Bu ülkelerin bu sistemleri nasıl kullandığı, bunu yaparken zorlanıp zorlanmadığı, nasıl avantajlara ve dezavantajlara sahip olduklarını ve aynı zamanda sistemlerin doğuş ve kökeni açısından İngiltere ve ABD örnekleriyle de daha kapsamlı bir analiz ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Başkanlık Sistemi, Parlamenter Sistem, Irak, Almanya, Arjantin, Brezilya

Abstract

This study aims to compare the two systems of government (Parliamentary and Presidential), to reveal their advantages and disadvantages, and at the same time to characterise the countries using these two systems with their distinctive features. If the political, cultural, economic and social characteristics of states are to be analysed, the first place to look is their systems of government. Therefore, it is necessary to analyse the government systems, which play a key role on the identities of states, well. The way countries are governed is a phenomenon that has been discussed and compared for a long period of history. However, both systems have their advantages and disadvantages. Therefore, in order to claim that one of them is more successful, firstly, both systems must be successfully implemented in all countries. For example, the theory that the parliamentary system is more successful than the presidential system can be strengthened by the examples of Germany and the United Kingdom.

What about Iraq? India? Can it be claimed that it is also successful in these countries? No, it cannot. Because Iraq is almost in danger of disintegration because it uses the parliamentary system. The ongoing protests in the country are a proof of this. My study primarily covers what the Parliamentary and Presidential Systems are, their characteristics, history, advantages and risks, Germany and Iraq using the Parliamentary system, Argentina and Brazil using the Presidential system. How these countries use these systems, whether they have difficulties in doing so, what advantages and disadvantages they have, as well as a more comprehensive analysis with the examples of the UK and the USA in terms of the birth and origin of the systems.

Keywords: Presidential System, Parliamentary System, Iraq, Germany, Argentina, Brazil

1. GİRİŞ

Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem, ülkelerin yönetim biçimlerini belirleyen iki farklı sistemdir. Bu çalışma Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem arasındaki temel farklara ve bu sistemlere sahip olan Irak, Almanya, Arjantin ve Brezilya ülkelerinin analizini kapsamaktadır. Her iki sistem de farklı ülkelerde farklı şekillerde uygulanabilirken, ülkelerin siyasi, sosyal ve kültürel yapısına göre değişiklik gösterebilir. Başkanlık sistemi, başkanın doğrudan halk tarafından seçilmesi ve yürütme yetkisine sahip olmasıyla karakteristik özellik taşır. Bu durum, başkanın güçlü bir lider olmasına ve hükümet politikalarını daha etkili bir şekilde uygulamasına olanak sağlar. Ancak, başkanlık sisteminde başkanın güçlü olması, aynı zamanda otoriter eğilimlerin ortaya çıkmasına da yol açabilir. Başkan, halk tarafından seçildiği için, halkın desteğini kaybetmesi durumunda bile görevde kalabilir ve demokratik dengeyi sarsabilir. Ayrıca, başkanlık sistemi, yasama ve yürütme organları arasında sık sık çatışmalara ve tıkanıklıklara neden olabilir. Parlamenter sistem ise başbakanın parlamento üyeleri arasından seçilmesi ve parlamentonun hükümet politikalarını denetlemesiyle meşhurdur. Bu sistem, daha fazla demokratik katılım ve hesap verebilirlik sağlayabilir. Ancak, parlamenter sistemde hükümetin güvenoyuna tabi olması, siyasi istikrarsızlığa ve hükümetlerin kısa ömürlü olmasına yol açabilir. Ayrıca, parlamentonun hükümet üzerinde aşırı etkili olması, hükümetin politikalarını uygulamada zorluklar yaratabilir ve karar alma süreçlerini yavaşlatabilir. Başkanlık sistemi için en büyük eleştirilerden biri 'tek adamlık' meselesidir. Türkiye için de 2017 itibariyle kullanılmaya başlanan bu söylem, başkanlık sistemi kullanan bütün devletlerin tek adam ile yönetildiği çağrışımı yapmaktadır. Parlamenter sistemin eleştirilerden biri ise "Cumhuriyetçi Parlamenteri kullanan ülkelerde, Birinci Dünya Savaşından sonra ciddi anlamda bir demokratik kriz yaşanmıştır" iddialarıdır. Evet, bu kabul edilebilir bir söylemdir. Ancak 1990'lara uzanan dönemlerde de başkanlık sistemi aynı demokrasi darbesiyle sarsılmamış mıydı? Sonuç olarak, Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem her ikisi de avantajları ve dezavantajları olan yönetim biçimleridir. Her iki sistem de eleştirilere maruz kalabilir ve ülkelerin siyasi, sosyal ve kültürel yapısına göre farklı sonuçlar doğurabilir. Önemli olan, her ülkenin kendi ihtiyaçlarına ve koşullarına en uygun olan sistemini seçmesidir.

2. PARLAMENTER SİSTEM

Parlamenter sistem, en genel hatlarıyla şöyle tanımlanabilir; yürütme organının iki kollu olduğu, kendine özel anayasa mahkemesi vardır. Aynı zamanda yargı denetimi de bu mahkeme aracılığıyla gerçekleşir. Devlet başkanı sorumsuzdur -ancak vatana ihanet etmesi durumunda bir sorumluluk doğar- meclis tarafından seçilir. Bu sistemde devlet başkanı ile hükümet başkanı genellikle aynı kişi değildir. Yürütme organının sorumsuz olan kolunu devlet başkanı oluştururken, sorumlu olan kolunu ise kabine oluşturur. Kabine içinde başbakan ve bakanlar vardır. Bu başbakan ve bakanları da devlet başkanı seçer. Burada karşımıza bir istisna çıkacaktır.

Devlet başkanına, başbakanı seçme hakkı verilir ancak bu hakkı doğrudan kullanamaz. Çünkü başbakanın meclisten güvenoyu alması zorunludur. Yani teorik olarak başbakanı meclis seçmektedir. Parlamenter sistem bu özelliği ile eleştirilmiştir. Buradan şu sonuca varabiliriz; Devlet Başkanına, sembolik görevler verilmiştir. Yürütme yasama organının içinden doğmaktadır. Parlamenter sistemin diğer hükümet sistemlerinden karakteristik bir farkı ise, yasamanın yürütmeyi feshetme hakkı bulunduğu gibi, yürütmenin de yasamayı feshetme hakkı mevcuttur. (Hükümet sistemleri pdf) başbakan en güçlü ve etkin organ olarak karşımıza çıkar. Bir kişi hem yasama da hem de yürütme de görev alabilir. Esnek bir yapıya sahiptir. Başkanlık sistemine göre daha yumuşak bir kuvvetler ayrılığı bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı gerekli gördüğü takdirde meclisi feshedebilir. Parlamenter sistem tek meclisli olabileceği gibi çift meclisli de olabilir. Çift meclisli parlamento içerisinde alt meclis – üst meclis bulunabilir. Çift meclis, tek meclise göre daha eskidir. Lordlar ve Avam kamaraları olarak ikiye ayrılan İngiltere'yi örnek verebiliriz. Ancak burada karşımıza iki seçenek çıkmaktadır. Meşrutî Monarşi ve Cumhuriyetçi Parlamenter sistem;

2.1. Meşruti Monarşi

Meşruti Monarşi, bir Monarka sahip ancak Monarkın yetileri anayasa tarafından sınırlandırılmış yönetim şeklidir. Monark seçimle gelmez babadan oğula geçen bir güç vardır yani veraset sistemi. Monark gücünü meclisle paylaşır, bu meclisi halk seçer. Yani aslında Monarkın gücü semboliktir. Bunun en iyi örneği Birleşik Krallık olarak karşımıza çıkar. Ardından Japonya, Norveç, İsveç, İspanya, Danimarka ve son olarak, 1./2. Meşrutiyet dönemi içinde Osmanlı Devleti'ni de dahil edebiliriz.

2.2. Cumhuriyetçi Parlamenter

Cumhuriyetçi Parlamenter ise; seçimle iş başına gelen devlet başkanından oluşur. Ancak devlet başkanının seçimle gelme zorunluluğu yoktur. Bu yönetim şeklinde cumhuriyetin sağlanabilmesi için kıstas seçimle iş başına gelmiş olması değil, monarşi ile olup olmamasıyla ilgilidir. Yani devlet başkanı yönetime zor kullanarak gelmiş olsa bile, bu cumhuriyetçi parlamenter için bir engel teşkil etmez. Yetkileri yine semboliktir ancak yetkileri meşruti monarşiye göre daha fazladır. Devlet başkanı ile hükümet başkanı farklıdır. En belirgin ülke olarak Almanya karşımıza çıkmaktadır. Sonrasında Ermenistan, Arnavutluk, Avusturya, Güney Afrika, Irak, Yunanistan vb. ülkelere örnek verebiliriz.

3. ALMANYA FEDERAL CUMHURİYETİ'NDE DEVLET YAPILANMASI

Tarihi 10.yy'a dayanır. 16.yy'da eski adıyla Alman Halkının Kutsal Roma İmparatorluğu, federal bir devlet yapısına sahipti. Fransız İhtilalinin ardından Napoléon Bonaparte'ın Orta Avrupa ilhakıyla beraber 1806 yılında dağılmıştır. Bonaparte'ın 18 Haziran 1815 tarihinde Waterloo Savaşında İngilizlere kaybetmesiyle beraber, Otto von Bismarck yönetiminde inşa edilen sistemle beraber 1871 senesinde Alman Ulusal birliği sağlandı. İmparatorluk toprakları Avusturya, Prusya ve Ren Konfederasyonu olarak parçalanmıştı. Daha sonra Kuzey Alman Devletleri ve Prusya birleşerek Kuzey Almanya Birliğini ilan etti. Anayasa ile federal bir yapı oldu. Birliğin, Alman İmparatorluğu olabilmesi için 1870 yılında Güney Alman Devletlerinin de katılımı beklenecekti. Almanya'ya 'devletlerden meydana gelmiş devlet' denmesinin sebebi yirmi beş devletten meydana gelmiş olmasıdır. 1918 Almanya'nın birinci dünya savaşını kaybetmesi ve Kasım 1918'de bir devrim yaşanması sonucu prensler yönetimi teker teker terk etmişti. Prenslerin yönetimden çekilmesinin ardından anayasa iptal edilmiş ve Cumhuriyet ilan edilmiş durumdaydı. 1919 yılında bir meclis kuruldu ve aynı yıl Weimarer Reichsverfassung olarak adlandırılan Weimer Anayasası kabul edildi.

Anayasadan sonraki döneme Weimer Cumhuriyeti denmesinin sebebi ise anayasanın birinci maddesinde yer alan "Alman İmparatorluğu yönetim şekli Cumhuriyettir ve egemenliğin kaynağı halktır" yazmaktadır. Cumhuriyete geçilmiştir ancak federal yapıdan vazgeçilmemiştir. Tarih 1933'ü gösterdiğinde Adolf Hitler başkanlığında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin yönetime geçmesiyle yetkilerini çoğaltmıştı. Hitler kendi partisi hariç bütün partileri yasaklamıştı. Böylelikle Alman Cumhuriyeti, diktatörlüğe evrilmişti. Almanya'nın tarihte ilk kez federal yapıyı bırakıp üniter devlet anlayışına geçmesi de bu dönemde olmuştu. Hitler, federe devletlerin ellerinden haklarını almış ve onları Alman ili konumuna sokmuştu. Almanya'nın tekrar federal sisteme geçmesi için 2. Dünya savaşını kaybeden Hitler'in düşüşünü bekleyecektik. 1949 senesinde Alman Federe Cumhuriyeti kuruldu. Başkent Berlin'dir. 2022 güncel nüfusu yaklaşık olarak 83.809.425'tir. Mevcut 1949 anayasasını kullanmaktadır. Anayasası merkeziyetçidir ve son derece katıdır. Anayasası'nın yirminci maddesinde şöyle yazar "Almanya Federal Cumhuriyeti demokratik, sosyal bir federal devlettir" 16 eyaletten oluşur ve bu eyaletlerin hepsinin kendine has yasama-yürütme-yargı organı mevcuttur. Parlamenter sistemin genel özelliklerinde iki başlı bir yürütmenin varlığından söz etmiştik. Bu durum Almanya için de geçerlidir. Almanya da cumhurbaşkanı vardır, yürütmenin içinde yer alır. Sorumsuzdur ancak yetkileri semboliktir. Şansölye adı verilen Başbakanın yetkileri çok güçlüdür. Bundestag adı verilen federal bir meclisi vardır. Hükümet bu meclis içinden çıkmaktadır. Ayrıca meclis halk oyuyla seçilir. Şansölyeler, yürütme organında yer alır. İki meclisli yasamaya sahiptir. Yargı ise eyalet ve federal mahkemeleri olmak üzere ikiye ayrılır. Yasama yetkisi federal meclise aittir. Ancak gerekli olduğunda eyalet meclisleri de yasamaya katılabilir. Cumhurbaşkanı beş yıllığına meclis tarafından seçilir. Kırk doldurmuş olma şartı aranır. Coğrafi olarak Orta Avrupa'da bulunan Almanya, NATO ve Avrupa birliği üyesidir. Nüfusu kalabalıktır. Ormanları geniştir arazisi verimlidir bu yüzden tarım yapılır. Doğal kaynakları sınırlıdır. Bu yüzden dışa bağımlıdır. Dünyanın en yüksek yenilenebilir enerjisine sahiptir. Japonya'dan ve Amerika Birleşik Devletlerinden sonra en büyük sanayi ülkesidir. Otomotiv sektöründe gelişmiştir. Dış ticaret açısından gerilemiştir. 2003-2009 yılları arasında ihracatta ilk sırada olan Almanya, 2017 itibariyle sırasıyla ABD ve Çinin ardından üçüncü ihracat ülkesi oldu.

4. IRAK

Irak tarihi birçok savaş ve darbeye şahitlik yapmıştır. Bu yüzden istikrarlı bir anayasası olmamıştır. Her darbe sonrası anayasası değişmiştir. Mesela 1925 anayasasını İngilizlerin baskısı altında hazırlamışlardır.1925 anayasasında meşruti krallık söz konusudur. Hem parlamenter sistem hem de krallık devam edecekti. Kral en üstün üç değildi. En üstün güç Cumhuriyet Konseyidir. Yargı bağımsızdır. 1958 anayasası ise 'Özgür Subaylar Darbesi' sonrası hazırlanmıştır. 1968 yılına geldiğimizde 'Beyaz Devrim' olarak adlandırılan Baas Partisi devrimi yaşandı. Bu devrim sonucunda anayasa tekrar değiştirildi. Irak'ın siyasal yaşamını bu anayasa şekillendirmişti. Zira 1968 anayasası, diğer anayasalardan farklıydı; Cumhurbaşkanına geniş yetkiler veriyordu. Irak Cumhurbaşkanı hem orduya başkanlık yapabilecekti hem devlet başkanı olacaktı hem de Devrim Konseyine başkanlık yapabilecekti. Ülkenin en yüksek organı Devrim Komuta Organıdır. Tek partili rejime geçilmiştir. Yürütme organında Cumhurbaşkanı ve bakanlardan oluşan hükümet vardır. 1921-1958 yılları arasında parlamenter sistem ve anayasal monarşi etkilidir. 1970 yılında bir anayasa daha çıkmıştır. Mustafa Barzani ve Saddam Hüseyin'in bir araya gelmesiyle özerk Kürdistan bölgesinin oluşturulması görüşülmüştür. Bu anayasaya kadar Irak devleti, Irak Cumhuriyeti olarak anılırken bu anayasa ile Irak; ulusal, egemen ve demokratik cumhuriyet adını almıştır. İnsanların haksız yere tutuklanması yasaklanmıştır (vatana ihanet ve büyük suçlar işlenmedikçe ve tutuklama gerektirecek suçların anayasa da açıkça belirtilmiş olması gerekmektedir.)

Kadın-Erkek eşitliği sağlanmıştır. Devrim Komuta Konseyi en üst merci olmaya devam etmektedir. Seçimle gelen ulusal bir meclis vardır. Yürütme organında Cumhurbaşkanı ve bakanlar vardır. Sürekli anayasa değişmesi sebebiyle Irak siyasal yaşamında kopukluk yaşanmaktaydı. Ülkenin son anayasası, 2005 senesinde Yeni Irak Anayasası adıyla yürürlüğe girdi. Hem parlamenter hem de federal bir sisteme geçilerek radikal adımlar atılmıştır. Bunun yanı sıra parlamento için halk oylaması getirilmiştir. 2005 anayasası demokratiktir ancak İslam'dan uzaklaşılmamıştır. 2005 anayasasında yürütme organı iki başlı karşımıza çıkar.

1. Monist yürütme: Yürütme yetkisinin tek bir kuruma veya tek bir kişiye verilmesidir.

2. Düalist yürütme: Bu yetkinin bakanlar kurulu ve devlet başkanı arasında paylaşılmasına denir.

Devlet başkanı yürütmeye karşı sorumsuzdur. Bakanlar kurulu ise yasamaya karşı sorumludur. Normalde parlamenter sistemin genel özelliği cumhurbaşkanının sembolik yetkilerle donatılmış olmasıdır ancak Irak yönetimi için bu söz konusu değildir. Yürütme içinde Cumhurbaşkanı ve bakanlar ortak söz hakkına sahiptir. Irak yasama organı iki başlıdır ve Millet meclisi ve Federe meclis şeklinde ayrım yapılmıştır. Millet meclisinin dörtte biri kadın olmalıdır. Meclistekilerin dokunulmazlık hakkı vardır. Her bir temsilci yüz bin kişiyi temsil eder. Seçimler dört yılda bir yapılır. Hükümeti denetlemek görevleri arasındadır. Federe meclis ise, bölgelerden gönderilmiş olan temsil heyetinden oluşur. Cumhurbaşkanı dört yılda bir seçilir. Millet Meclisine üye olan 2/3 tamsayısı ile seçilir. Yargı olarak Federal Yüksek Mahkemeye sahiptir. Bazı Iraklılar ise bu anayasaya 'Federe devlet istemiyoruz' şeklinde tepki göstermiştir. Günümüzde bile devam eden bu tepkiler başkanlık sistemine geçilmesi yönündedir. Halkın ve bazı siyasetçilerin parlamenter federe sistemi eleştirmesinin sebebi; Irak gibi dini ön planda tutan bir ülkenin parlamenter federe sistem için uygun olmamasının düşünülmesidir. 2005 anayasası halktan sadece %78 kabul oyu almıştır. Irak'ta son yıllarda sokak olayları, halk isyanları artmış durumda. Özellikle sokakta protesto yapan halka, orantısız polis müdahalesi gelince çok fazla sokak ölümü meydana geldi. Sokağa çıkan halk refah ve gelir seviyelerinin artmasını istiyordu. Bir diğer yandan günümüzde de devam etmekte olan yönetim biçimi krizi vardır. Irak halkı parlamenter federe sistemden son derece rahatsız. En çok karşı çıkanlar Kürtler ve Araplar (Sünni Araplar) olmuştu. Kürtler olaya özellikle de facto olarak baktıklarında federe devleti uygun bulmuyorlardır. Sünniler ise bu sistemin Şiilere yarar sağaldığını düşünerek karşı çıkmaktadırlar. Bu anayasa yüzde 78 evet oyu almış olsa bile, eleştirileri devam etmektedir. İlk başta söze başladığımız gibi; Irak tarihi, bir sürü savaş ve darbelere tanıklık etmiştir. Değişen her yönetimde anayasa da değişmek zorunda kalmıştır. Sürekli anayasa değişikliği yapmak zamanla istikrarsızlığa neden oldu. Zaman içinde Irak'ın gelişimi hakkında gözle görülür bir fark vardı; eğitim seviyesi artan nesil olarak gençler, meseleye din ve mezhep çatışması olarak değil, ülkenin kaderi olarak baktıkları için, ilk hedefin Irak hükümetinin daha refah sosyal devlet olması gerektiğini savunmaktadırlar. Oysa Irak, günümüzde bile küllerinden yeniden doğmayı başarabilmiş değildir. Parçalanmış siyasi yapısı devam etmektedir.

5. BAŞKANLIK HÜKÜMETİ SİSTEMİ

Doğuş yeri, 1787 de Amerikan anayasasının hazırlandığı Philadelphia konferansıdır. Parlamenter sistemin istikrarsız ve riskli oluşunu göz önünde bulunduran Amerika, çözümü başkanlık sisteminde bulmuştur. Parlamenterin çift kollu yürütmesine karşılık başkanlık sistemi, tek kollu yürütmeye sahiptir. Yasama organı, başkanı görevden alma hakkına sahip değildir. Başkan da yasama organını feshedemez. Birbirlerinden bağımsızlardır. Dengele-denetle-frenle sistemi mevcuttur. Başkan yetkilerini mutlak bir şekilde kullanır, kimseyle paylaşmaz. Başkan halk tarafından seçilmektedir.

İktidar kişiseldir ama aynı zamanda demokrasiye dayanan bir iktidardır. Başkan hem devletin başkanıdır hem de başbakandır, yürütme gücünü tek başına kullanır. Yürütme içinde yer alan bir kişi, yasama organında da yer alamaz. Tam tersi durum da söz konusudur. Yasama ve yürütme tamamen ayrılmıştır. Başkanın gücü sorgulanamaz çünkü onu halk seçmiştir. Ülkeyi kötü bir şekilde yönetiyor olsa bile, görev süresi bitmeden görevden alınmaz (vatana ihanet ve yüz kızartıcı suçlar vb. hariç) Başkanlık sistemi çok sert bir kuvvetler ayrılığına sahiptir. Devlet başkanı yürütme organının başındadır. Parlamenter sistemde sembolik devlet başkanı, başkanlık sisteminde çok güçlüdür. Bu sistem en iyi Amerika Birleşik Devletleri'nde başarıyla uygulanmıştır. Çünkü Amerika da kuvvetler ayrılığı, sağlam bir zemin üzerindedir. Oysa başkanlık sistemi kullanan bazı ülkeler, bu kuvvetler ayrılığı dengesini koruyamadığı için siyasi istikrarsızlığa ve parçalanmaya müsait olmuşlardır. Ayrıca bu sistemin bazı dezavantajları mevcuttur. Mesela yasama ile yürütme arasında yaşanacak olan herhangi bir kriz ya da aksaklık doğrudan yürütmeyi etkileyecektir. Zaten iki tarafında birbirini feshetme hakkı bulunmuyor demiştik ve bu da olası bir krizin daha yavaş atlatılacağını ifade eder. Erken seçim söz konusu değildir. Anayasa da sert bir şekilde belirtilmiştir. Kabine üyelerini başkan seçer. Amerika Birleşik Devletleri için başkanlık sistemine bakacak olursak, çift meclisli bir yasama organı karşımıza çıkar. Bunlar Senato (üst meclis) ve Temsilciler Meclisi (alt meclis) olmaktadır. Yürütme organı monist (tekçi) yapıdadır.

6. ARJANTİN

Arjantin'in bağımsızlığı 9 Temmuz 1816'da ilan edilmiştir. Nüfusu 45.195.774'tür. Başkenti Buenos Aires'tir. Arjantin de 23 il vardır ve bu 23 ilin her birinin kendi meclisi vardır. Arjantin tarihi de tıpkı Irak gibi bir sürü askeri darbe ve yönetime el koymaya şahit olmuştur. 1853 anayasası günümüzde geçerliliğini korumaktadır. Bu anayasa ile kölelik yasaklanmış ve eyalet valilerine verilen yetki kısıtlanmıştı. Bu anayasa 'ulus' kimliğini kurmak konusunda başarıya ulaşamamıştır. Bu anayasaya karşı çıkanların sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Bu anayasa beraberinde Pavon ve Cepeda savaşlarını getirmiştir. Bu iki savaşın ardından Arjantin Cumhuriyeti kurulmuş oldu. Bu cumhuriyetin ilk devlet başkanı ise Bartolome Mitre olmuştur. Arjantin, 1862 yılında Cumhuriyeti benimsemiştir ancak yerlilere ve göçmen kitleye uzun süre oy kullanma hakkı tanımamıştır. 1994 yılında değişikliğe uğramıştır. Bu anayasa ile federe bir başkanlık sistemi kurulmuştur. Liste Usulü Nispi Temsil Sistemi vardır. Çok partili sistemdir. İki turlu seçim sistemine sahiptir. Başkan dört yıllığına seçilir üst üste iki kere seçilebilir. Hipolito Yrigoyen, genel oyla seçilen ilk devlet başkanıdır. Yasama organı, Arjantin Ulusal Kongresidir. Bu kongre iki başlıdır. Tıpkı Amerika gibi senato ve temsilciler meclisinden oluşur. Senato 72 üyeden oluşurken, temsilciler meclisinde 257 üye vardır. Senatoya başkanlık yapan kişinin diğer görevi başkan yardımcısıdır. Kongre hükümeti denetler ve kanun yapabilir. Seçimlerle ilgili sistemsel ve siyasi partilerle alakalı değişiklik yapan kanunların kabul edilmesi için her mecliste üye tamsayısının mutlak çoğunluğu olması gerekir. Meclisten birisi bulunduğu kanun önerisini diğer meclise gönderir ve eğer diğer mecliste onay verirse, başkanın huzuruna sunulur. ABD devlet yapılanmasında salt çoğunluk aranırken, Arjantin devlet yapılanmasında salt çoğunluk aranmaz. Nitelikli Çoğunluk şartı aranır. Ancak adayların hiçbir aday yüzde kırk beş oy alamazsa ve yüzde kırk oy alan aday ile ikinci aday arasında yüzde onluk fark meydana gelmezse ikinci seçime gidilir, ikinci seçimde salt çoğunluk şartı aranır. Başbakandan sonra kabine içindeki en yetkili kişi başkan yardımcısı olarak karşımıza çıkar. Ölüm ve istifa durumunda, geçici başkanlık yapabilir. Başkan yardımcısından sonra başbakan en güçlü kişidir. Başbakan, 'bakanların şefi' unvanıyla da tanınır. Burada Arjantin için bir istisna karşımıza çıkmaktadır. Başkanlık sisteminin genel özelliklerinde bakanların, çok az yetkinliğe sahip olduğuna değinmiştik. Örneğin; bakanlar yasamaya ve meclis oturumlarına katılma hakkına sahip değillerdi.

Arjantin devlet yapılanmasında ise, başkan ve bakanlar arasında dönüt sağlayıcı bir 'şef' mevcuttur. Aynı istisna Brezilya devlet yapılanmasında da görülmektedir. Başbakan'ın parlamentoya karşı sorumluluğu vardır. Senato üyelerinin görev süresi 6 yıl, temsilciler meclisinin görevi 4 yıldır. Senato üyelerinin 30 yaşını doldurmuş olması, temsilciler meclisi üyelerinin ise 25 yaşını doldurmuş olmaları şartı aranır. Senato üyelerinin en az 6 senedir Arjantin vatandaşı olması aynı zamanda aday oldukları vilayette doğmuş olmaları, son iki sene Arjantin de ikamet etmiş olmaları, temsilciler meclisinin 4 sene vatandaş olması, aday oldukları vilayette doğmuş olmaları, son iki sene Arjantin de ikamet etmiş olmaları şartı aranır. Vergi, bütçe, anayasa değişiklikleri, suçlar ve cezalarla ilgili konular hariç, vatandaşların Temsilciler Meclisinde yasa tasarısı sunma hakkı vardır. Bu teklifler kongre tarafından 12 ay gözden geçirilir. Halkın oyuyla kabul gören yasa tasarıları veto edilemez, doğrudan yayımlanır. Senatonun görevleri arasında, kanun yapmak, başkana savaş ve sıkıyönetim ilanı yetkisini vermek, temsilciler Meclisi tarafından suçlanan başkanı ve bürokratları yargılamak vardır. Bu yönüyle Senato, Temsilciler Meclisinden daha üstün sayılabilir. Başkan ve başkan yardımcısı halk tarafından dört yıl görev yapmak üzere seçilir. Başkan olabilmek için en az otuz yaşında olmak, Arjantin vatandaşı olmak (kişi başka bir ülkede doğmuş ise ebeveynlerinden birinin Arjantin doğumlu ve vatandaşı olması gerekmektedir.) Başkan hem devletin hem de hükümetin başıdır. Bakanlar kurulunu atar. Aynı şekilde görevden de alabilir. Başkan'a 'başkanlık kararnamesi' çıkarma hakkı verilir ancak çıkardığı kararnamelerin yasanın asıl şeklini değiştirmeyecek şekilde olmaları gerekmektedir. Başkan KHK çıkaramaz. Çıkarırsa geçersiz sayılır. Sadece çok acil ve olağanüstü durumlarda KHK çıkarabilir ancak burada da bakanların oy birliği ile kabul edilmiş olma şartı aranır. Başkanın herhangi bir parti ile ilişiğinin olmaması gerekmektedir. Seçim sırasında bir parti mensubu olabilir ancak başkanlık makamına geldiği an tüm partilerle alakası sonlanmalıdır. Başkanın başkomutanlık yetkisi de mevcuttur. Yürütme organının başı başkandır. Daha sonra başkan yardımcısı, bakanlar ve başkana bağlı devlet organları gelmektedir. Parlamenter sistemde bakanlar, kongreye üye olamaz. Kongrenin yapmış oldukları toplantılara katılabilirler ancak oy kullanma hakları yoktur. Yüksek mahkeme ve yüksek yargı organları vardır ve yargı organını oluştururlar. Başkan hiçbir yargıya karışamaz, Arjantin Anayasası gereğince yargı organı bağımsızdır.

7. BREZİLYA

Brezilya, 15 Kasım 1889'a kadar monarşi ile yürütülüyordu. Manuel Deodoro önderliğinde yapılan darbe sonucu cumhuriyet ilan edilmiştir. Daha sonra Deodoro ülkenin ilk cumhurbaşkanı oldu. Darbeden 2 sene sonra ilan edilen anayasa da ise ABD anayasası örnek alınmaya çalışılmıştır. Resmi olarak başkanlık sistemi kabul edilmiştir. 1898 yılında ise cumhuriyete karşı darbe yapılmış, Domeles Vargas başkanlık koltuğuna oturmuş, 1933 yılında yeni bir anayasa ilan edilmiş ve kabul edilen bu anayasaya göre eyaletlerin yetkileri sınırlanmıştır. Brezilya halkı bu hükümeti benimsememiş, demokrasiye tekrardan geçilmesi için baskılar yapmıştır. Vargas'ın iktidarı 1945 tarihinde gerçekleşen seçim sonucunda düşünce, yeni bir başkan ve yeni bir meclis kuruldu. 1946 tarihli yeni anayasa da ise *kanun önünde eşitlik *birey hakları ve birey özgürlükleri *ifade özgürlüğü vb. konulara değinmiştir. 1945'te başlayan ve 1964'te sona eren çok partili hayata geçiş süreci yaşanmıştır. 1964 yılında sona ermesinin sebebi ise yönetime tekrar bir darbe yapılmasıdır. Yönetime el koyan Brezilya ordusu, otoriter ve bürokratik bir rejim getirmiştir. Darbe sonrası bütün siyasi partiler kapatılmıştır. Hükümet sistemi ve devlet şeklinin belirlenmesi için seçim yapıldı ve yapılan seçim sonucu devlet şekli başkanlık sistemi, hükümet ise cumhuriyet oldu. ABD yasama ve yürütmesinde fren ve denge sistemi olduğundan bahsetmiştik. Brezilya da ise daha farklı bir sistem vardır. Başkan halk tarafından seçilir. Görev süresi dört yıldır.

Yasama organı kongredir. Brezilya Ulusal Kongresi 15 Şubat- 30 Haziran ve 1 Ağustos -15 Aralık tarihleri arasında Bir araya gelir. Kongre ise Temsilciler Meclisi ve Senatodan oluşmaktadır. Senatonun 81 üyesi vardır ve üyelerin görev süresi 8 yıldır. Temsilciler meclisinde ise 513 üye vardır. Görev süreleri 4 yıldır. Siyasal Parti adaylarının %30 ve daha fazlasının kadın olması şartı bulunmaktadır. Koalisyoncu başkanlık sistemi mevcuttur. Başkanın yasa olarak kabul edilmesini beklediği teklifi kabul ettirebilmesi için -eğer çoğunluk sağlanamazsa- koalisyon kurulmak zorunda kalınabilir. 26 eyaleti vardır. Yürütmede ise başkan, yardımcısı ve kabine vardır. Yasa teklifi, meclislerden herhangi biri tarafından onaylanırsa diğer meclise iletilir ama gönderilen ikinci meclis onaylamazsa reddedilmiş sayılır. Eğer iki mecliste onaylamışsa, başkana gönderilir. Başkan önüne gelen yasa teklifini onaylar ya da veto edebilir Brezilya Yürütmesi, başkan, başkan yardımcısı, kabineyi oluşturan bakanlar ve bakanlık statüsündeki devlet organlarından meydana gelmektedir. Bakanların sayısı 24, bakanlık statüsünde devlet organının sayısı ise 15'tir. Kabineyi oluşturan bakanlar, başkan tarafından göreve getirilir veya görevden alınır. Bakanlar 'sekreter' konumundadır. Başbakandan sonra kabine içindeki en yetkili kişi başkan yardımcısı olarak karşımıza çıkar. Ölüm ve istifa durumunda, geçici başkanlık yapabilir. Başkan yardımcısından sonra başbakan en güçlü kişidir. Başbakan, 'bakanların şefi' unvanıyla da tanınır. Burada Brezilya için bir istisna karşımıza çıkmaktadır; Başkanlık sisteminin genel özelliklerinde bakanların, çok az yetkinliğe sahip olduğuna değinmiştik. Örneğin; bakanlar yasamaya ve meclis oturumlarına katılma hakkına sahip değillerdi. Brezilya devlet yapılanmasında ise, başkan ve bakanlar arasında dönüt sağlayıcı bir 'şef' mevcuttur. Aynı istisna Arjantin devlet yapılanmasında da görülmektedir. Başkanın uyruk, vatandaşlık, siyasi haklar, siyasi partiler, seçim kanunları, ceza hukuku, kalkınma planları, bütçeler, ilave ve destek kredileri gibi alanlarda KHK çıkarması 2001 bir anayasal değişikliği ile yasaklanmıştır. Başbakan'ın parlamentoya karşı sorumluluğu yoktur. Brezilya yargısı bağımsızdır.

8. SONUÇ

Bu çalışma kapsamında amacımız, iki sistemi de faydaları ve zararlarıyla ele almaktır. İki sistemin de mükemmel işlediği ülkeler olduğu kadar, başarısız ve istikrarsız olduğu ülkeler vardır. Hem Başkanlık Sistemi hem de Parlamenter Sistem, savunucuları tarafından desteklenirken bir yandan da eleştirilere maruz kalır. Başkanlık sistemi, karar alma süreçlerindeki tıkanıklıklar ve başkan ile meclis arasındaki potansiyel çatışmalar nedeniyle eleştirilebilir. Ayrıca, Başkanlık sistemindeki başkanın geniş yetkileri bazılarına otoriter eğilimler gösterebileceği endişesini doğurabilir. Parlamenter sistem ise istikrarsız hükümetler ve koalisyon politikaları nedeniyle eleştirilebilir. Ayrıca, Parlamenter sistemde hükümetin parlamento tarafından düşürülme riski, politik istikrarsızlığa yol açabilir. Başkanlık sisteminde, başkan ile meclis arasındaki farklı politik görüşler veya çıkar çatışmaları, karar alma süreçlerini engelleyebilir ve hükümetin etkinliğini azaltabilir. Başkanlık sisteminde, başkan ile meclis arasında çatışmalar yaşanabilir. Özellikle farklı partilerden gelen başkan ve meclis üyeleri arasındaki çekişmeler, yasama sürecini etkileyebilir ve politik istikrarsızlığa yol açabilir. Başkanlık sistemindeki başkanın geniş yetkileri, bazı eleştirmenlere göre otoriter eğilimlerin güçlenmesine neden olabilir. Yetki aşırı kullanıldığında, demokratik denge ve denetim tehlikeye girebilir. Parlamenter Sistemde, hükümetin kurulması ve işlev görmesi için koalisyonlar genellikle gereklidir. Bu durum, hükümetin istikrarsızlığına ve politik belirsizliğe yol açabilir. Koalisyon hükümetleri, farklı partiler arasında uzlaşma gerektirir ve bazen politik çıkarlar çatışabilir. Bu durum, hükümetin etkinliğini azaltabilir ve reformların gecikmesine neden olabilir. Parlamenter sistemde, hükümet parlamento tarafından güvensizlik oyu alarak düşürülebilir. Bu durum, hükümetin sürekli olarak politik istikrarsızlık ve belirsizlikle karşı karşıya olmasına neden olabilir.

Sonuç olarak iki sistemin de kendi perspektifinde avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Burada Devletlere düşen görev ise, ülkelerin coğrafi, ekonomik ve toplumsal özelliklerini göz önünde bulundurarak, uzun vadeli bir sistem tercih etmeleridir.

9. KAYNAKLAR

Abdullayev, N 2009. Demokrasi ve İstikrar Açısından Parlamenter ve Başkanlık Hükümet Şekli Karşılaştırması. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 41: 251-268.

Bezci, B 2005. Demokrasi ve Başkanlık Sistemi. Yönetim Bilimleri Dergisi, 3(2): 77-91.

Bilgin, M 2015. Başkanlık Sistemi: ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri. Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Yayınları.

Çam, E 1993. Devlet Sistemleri. İstanbul: Der Yayınları.

Eroğul, C 2012. Çağdaş Devlet Düzenleri: İngiltere, Fransa, Amerika, Almanya. Ankara: İmaj Yayınevi.

Gözler, K 1999. Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 54 (1): 51- 62.

Kapani, M 2013. Politika bilimine giriş. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kürkçügil M (der.) 2004. Latin Amerika'nın Kaynayan Damarları. İstanbul: İthaki Yayınları.

Özbudun, E 2005. Başkanlık Sistemi Tartışmaları. Ergül (ed.). Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayın No: 77.

Tahsin, E 2018. Dünya Ekonomisi İçinde Latin Amerika ve Karayipler Bölgesi, Dünya Siyasetinde Latin

Amerika-2. İ. Ermağan (ed.). Ankara: Nobel Yayınları, s.337-364.

Targonski, R 2000. Ana Hatları ile ABD Devlet Yapısı. Publıc Affaırs Sectıon Embassy of the Unıted States of Amerıca

Tataroğlu, M 2006. Parlamenter ve Başkanlık Sistemlerinde Siyasi İktidar ve Bürokrasi İlişkileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. Yönetim ve Ekonomi, 13(1): s. 98-119.

THE USE OF SOFT POWER BY RUSSIA AND CHINA IN CENTRAL ASIA: THE CASE OF KAZAKHSTAN

RUSYA VE ÇİN'İN ORTA ASYA'DA YUMUŞAK GÜÇ KULLANIMI: KAZAKİSTAN ÖRNEĞİ

FATİH DEMİRCİOĞLU[1], HALİL EMRE DENİŞ[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, 0000-0001-7057-0795

[2]Doç. Dr., Hakkari Üniversitesi, Siyaset Bilimi, 0000-0002-9830-5624

Özet

Bu çalışma, Orta Asya'daki Rusya ve Çin'in yumuşak güç stratejilerini, özellikle de Kazakistan üzerindeki etkilerini incelemekte ve değerlendirmektedir. Joseph Nye'ın tanımladığı kültür, siyasi değerler ve politika gibi yumuşak güç unsurlarının incelenmesiyle, bu çalışma, Orta Asya'daki güç dinamiklerini anlamak ve Kazakistan'ın dış politikasını şekillendiren faktörleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Rusya ve Çin'in Orta Asya'daki etkileşimleri, coğrafi, tarihsel ve kültürel bağlamda karmaşık bir konudur. Bu araştırma, her iki ülkenin de Kazakistan üzerindeki yumuşak güç stratejilerini incelemekte ve bu stratejilerin etkinliğini değerlendirmektedir. Nye'ın açıkladığı gibi, yumuşak güç, zorlama veya tehdit gibi güç kullanımı yerine, itibar, ikna, ahlaki doğruluk ve popüler kültür gibi araçlarla siyasi denklemleri değiştirmeyi hedefler. Ancak, Rusya ve Çin'in Kazakistan'daki yumuşak güç stratejilerinin etkinliği üzerine yapılan analiz, her iki ülkenin de bu stratejileri en etkili şekilde kullanmadığını göstermektedir. Özellikle, Rusya'nın Kazakistan'da kültürel, tarihsel ve demografik avantajlarına rağmen, Kazakistan hükümetinin Rus medya etkisini sınırlama ve Rusça içerikleri yerelleştirme çabaları, Rusya'nın yumuşak güç potansiyelinin azalmasına yol açmaktadır. Benzer şekilde, Çin'in ekonomik yatırımlarına rağmen, Kazakistan'da artan bir şekilde ekonomik hegemonya algısıyla karşılanması, Çin'in yumuşak güç stratejisinin başarısızlığı olarak görülebilir. Bu bağlamda, araştırma, Orta Asya'daki yumuşak güç dinamiklerini anlamak ve Kazakistan'ın bu güçlerle nasıl başa çıktığını değerlendirmek için önemli bir katkı sunmaktadır. Ayrıca, bu çalışma, küreselleşme çağında bile coğrafi yakınlığın yumuşak güç üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Özellikle, kültürel ve siyasi bağlamlarda coğrafi yakınlığın, etkileşim ve etkileyiciliğin derecesini belirlediği belirtilmektedir.

Anahtar kelimeler: Kazakistan, Rusya, Çin, Yumuşak Güç

Abstract

This study examines and evaluates the soft power strategies of Russia and China in Central Asia, especially their impact on Kazakhstan. By examining the soft power elements such as culture, political values and politics defined by Joseph Nye, this study aims to understand the power dynamics in Central Asia and reveal the factors shaping Kazakhstan's foreign policy. Russia and China's interactions in Central Asia are a complex issue in geographical, historical and cultural context. This research examines the soft power strategies of both countries over Kazakhstan and evaluates the effectiveness of these strategies. As Nye explains, soft power aims to change political equations through tools such as reputation, persuasion, moral rectitude, and popular culture, rather than the use of force such as coercion or threat.

However, analysis on the effectiveness of Russia's and China's soft power strategies in Kazakhstan shows that neither country uses these strategies in the most effective way. In particular, despite Russia's cultural, historical and demographic advantages in Kazakhstan, the Kazakhstan government's efforts to limit Russian media influence and localize Russian content lead to a decrease in Russia's soft power potential. Similarly, the fact that China's economic investments, despite its increasing perceived economic hegemony in Kazakhstan, can be seen as a failure of China's soft power strategy. In this context, the research makes an important contribution to understanding soft power dynamics in Central Asia and assessing how Kazakhstan deals with these powers. Additionally, this study highlights the impact of geographical proximity on soft power, even in the age of globalization. In particular, it is stated that geographical proximity determines the degree of interaction and influence in cultural and political contexts.

Keywords: Kazakhstan, Russia, China, Soft Power

1. INTRODUCTION

According to Joseph Nye, soft power manifests in three main forms: culture, political values, and policies. In contrast to hard power, which relies on coercion and force for political influence, soft power operates through reputation, persuasion, moral influence, and cultural appeal to reshape the political dynamics between states. While these three aspects of soft power are interconnected and often overlap, culture seems to hold the greatest potential for shaping state behavior, as it influences others to desire similar outcomes as those sought by the influencing state. Political values and policies usually stem from a state's cultural and social values, forming an ideology that defines the core identity of the state and frames its desired outcomes, as described by Nye (Nye, 2004). Understanding this facet of soft power becomes crucial when analyzing dynamics in a post-colonial landscape. If culture emerges as the primary tool for wielding soft power, it logically follows that in a post-imperial setting, the culture of the former colonial power becomes a potent channel for exerting influence. Additionally, the geographical proximity plays a significant role in determining the success or failure of soft power, an aspect often overlooked by scholars of international relations. Despite the era of internet, global trade, and instant communication, the concept of distance decay introduced by geographers in the 1960s remains pertinent. Spatial interaction theory and gravity modeling not only retain their relevance but recent studies indicate that physical space directly influences the extent of social influence (Meyners et al., 2017, p. 49-66). While soft power can take various forms, this discussion will concentrate on cultural manifestations of soft power. This study provides a concise comparative examination of two neighboring states of Kazakhstan, Russia and China, both endeavoring to exert cultural influence through soft power. The argument posited here suggests that although Russia holds a significant advantage over China in terms of soft power potential, neither state has effectively developed a soft power strategy to fully leverage their influence in Kazakh policymaking. Each state has failed to utilize soft power optimally, despite their respective advantages and disadvantages. Subsequent analysis delves into the soft power strategies and endeavors of Russia and China, aiming to contextualize the obstacles each encounters in Kazakhstan's political and cultural milieu, while also offering insights into Kazakh reactions to soft power projection.

2. RUSSIA'S SOFT POWER TOWARDS KAZAKHSTAN

Russia's comparatively low rankings on global soft power indices contrast with its potential to exert soft power influence within the Central Eurasian region. In the contest for soft power dominance in Central Eurasia, Russia holds significant historical advantages over China, Western nations, and other contenders.

Serving as the former imperial power in the region for the past two centuries, Russia ingrained its language and culture in Kazakhstan beginning in the 1820s, a process that reached its peak with the establishment of a comprehensive educational system during the Soviet era, emphasizing the learning of the Russian language and assimilation of Russian culture. Russian traditions and cultural familiarity formed the basis of the cultural identity for the Kazakh elite, with many Kazakhs in the latter half of the twentieth century adopting Russian as their primary language, often forsaking their native language. Russian literature, music, sports, and various facets of daily life, including social customs such as drinking, became commonplace for a significant portion of the Kazakh population. From a geographical standpoint, the proximity of the Russian cultural sphere to the Kazakh territories has facilitated, and continues to facilitate, the assimilation of Russian culture into Kazakh identity. Presently, the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan share the longest uninterrupted border between two nations. Approximately 20 percent of the population consists of ethnic Russians, and the Russian language maintains its status as an official language of administration in the country. The Russian minority primarily resides in the regions bordering Russia, including the southern city of Almaty, and robust cross-border connections persist between northern and eastern Kazakhstan and southern Russia (Hanks, 1998, p. 143-162). Kazakhstan's significant Russian minority has generally not shown a tendency towards separatism, apart from a few isolated incidents in the early 1990s. However, both the government and the public are cognizant of the demographic parallels between Crimea and northern Kazakhstan. The annexation of Crimea by Russia in 2014 caused considerable apprehension in Kazakhstan, although early public opinion surveys during the conflict indicated substantial support for Russia's actions, particularly among those primarily exposed to Russian media. While Russia's use of hard power in its dispute with Kiev damaged its reputation and hindered efforts to foster softer influence, the cultural advantages Moscow possesses for projecting soft power in Kazakhstan seem to outweigh any repercussions from its assertive stance towards Ukraine (Taizhanov, 2014, p. 37). Russia holds a significant edge over any other competing state in terms of exerting soft power influence in Kazakhstan. The Russian language, particularly prevalent in the northern regions of Kazakhstan, is spoken as commonly as Kazakh, and it remains the primary means of communication among Kazakhstan's elite. The widespread fluency in Russian among educated Kazakhs aged fifty and above provides a communication advantage that surpasses the strategies of both China and the West. Russian-language media, whether broadcasted or accessed online, are regularly consumed by hundreds of thousands of Kazakh citizens on a daily basis. Additionally, popular social media platforms used extensively in Kazakhstan often operate in Russian and are influenced by Russia, enabling Russian commentators to disseminate Moscow's policy objectives widely among the younger generation of Kazakh individuals. Recent research indicates that social media is becoming a crucial platform for extending Russia's soft power influence across much of the post-Soviet region (Helmus et al., 2018). The Russian dominance in broadcast and print media is significant. A considerable portion of the Kazakh population relies heavily on Russian sources for their political news, particularly Russian news broadcasts. For instance, RT's influence in Kazakhstan has been somewhat limited due to its primary focus on projecting Russian soft power globally, with the majority of its content delivered in English. Another example is the Moscow-backed internet news channel, Sputnik, which falls into a similar category. However, these channels primarily aimed at public diplomacy likely do not exert the most significant influence on Kazakh public opinion regarding Russia. Instead, the second vector of Russian programming, which is state-controlled but not specifically tailored to the Kazakh audience, likely plays a more substantial role in projecting Russia's soft power.

Although this programming does not explicitly promote Russia's official political stances, its more nuanced presentation of Russian perspectives may be more effective in shaping Kazakh attitudes. This form of programming is widespread in Kazakhstan's television landscape, with numerous channels regularly airing Russian-produced content. However, the proportion of airtime dedicated to these programs is diminishing. They contend that the Kazakh government is presently reducing the presence of imported Russian-language broadcasts in favor of domestically produced content, thereby increasing Nursultan's influence over public opinion. Nevertheless, the effects of this transition on Russia's soft power in Kazakhstan are not expected to be immediate, given Moscow's two-decade advantage and the continued popularity of Russian-produced broadcasts (Laruelle et al., 2019, p. 225-226).

3. CHINA'S SOFT POWER TOWARDS KAZAKHSTAN

China lacks the historical and cultural advantages that Russia possesses for implementing a soft power strategy in Kazakhstan. Unlike Russia, China did not colonize significant territories in Central Asia beyond its current control of Xinjiang, and its cultural influence in the region has been notably weaker over the past three centuries. Although the number of Kazakh students attending Chinese universities has increased significantly since the mid-2000s, it remains relatively modest compared to those attending institutions in Russia and neighboring Kyrgyzstan. In 2015, more than 80 percent of Kazakh students studying abroad were enrolled in universities in these two countries, with the majority studying in Russia. Furthermore, throughout the final three decades of the Soviet era, China was often perceived as a potential, and in certain cases, a genuine adversary of the USSR. This perspective was instilled in the minds of Kazakhs through official media channels and Communist Party propaganda. Additionally, sensitive policy disagreements between Nursultan and Beijing have contributed to tarnishing the Chinese reputation in Kazakhstan, particularly controversies surrounding the treatment of Uyghur and Kazakh minorities in Xinjiang, as well as issues related to the management and utilization of water resources in the same region. Some former Kazakh officials, possessing firsthand knowledge of China, express strong criticism of Chinese intentions towards their country. Datas suggest that China faces an image problem among the Kazakh public when compared to Russia. Furthermore, these datas reinforce the perception that a significant portion of the Kazakh population regards China with suspicion. For instance, surveys revealed widespread stereotyping and prejudice towards Chinese individuals within Kazakh society, with anti-Chinese sentiment actually increasing within her sample (Sadovskaya, 2015). Interestingly, there appears to be an ethnic divide among Kazakhs regarding attitudes towards the Chinese, with ethnic Russians exhibiting less nationalist sentiments than their Kazakh counterparts (Burkhanov and Chen, 2016, p. 2134-2138). Nevertheless, the number of legally employed Chinese workers in Kazakhstan continues to rise steadily. However, despite the increasing number of Chinese guest workers, their ability to disseminate Chinese soft power seems limited, as most are employed in the petroleum industry in Western Kazakhstan, concentrated in relatively few locations, and have limited interactions with local residents beyond occasional business dealings (Sadovskaya. 2015). The surge in Kazakh students studying in China over the past decade has been remarkable. However, some observers from Kazakhstan doubt that this exchange is significantly enhancing Chinese influence in the country. Kazakh students who study in China often encounter limited opportunities upon their return to Kazakhstan, with the majority of benefits from the expanded student exchange program accruing to China (Toleukhanova, 2016). Researches on public sentiments and geographical perceptions, conducted around the time of the land leasing dispute in 2010, revealed that while approximately 55 percent of respondents held an ambivalent view towards China, only 25 percent expressed a favorable opinion.

In contrast, 68 percent held a favorable opinion of Russia. A minority, albeit vocal, perceives a tangible threat of invasion or occupation of Kazakhstan by China, while others perceive the threat of Chinese dominance as more subtle and pervasive, with China gradually gaining control over Kazakhstan's resources and economy. Some of this concern stems from the perceived geographic and demographic disparity between the two countries: some Kazakh citizens see China as an densely populated nation seeking to expand its control into relatively empty neighboring territories, with Kazakhstan being a prime target for such ambitions (Koch, 2013, p. 119-121). Some doubts is expressed in analysises regarding the widespread perception of a Chinese threat among Kazakhs. However, evidence has accumulated over the past decade indicating that China and its people are indeed viewed with unease, if not fear, by a significant portion of the Kazakh population. If winning over the hearts and minds is considered a key indicator of soft power success, China faces considerable challenges in gaining acceptance among the Kazakh public. Studies tended to portray China in a negative light. While independent Russian-language publications also displayed a negative bias towards China, it was not as direct as seen in their Kazakh-language counterparts. Some researchers identified notable levels of Sinophobia in the media regarding various aspects of the Kazakhstan-China relationship, including the location of Chinese-owned factories and tourism. Intriguingly, researches unveiled a widespread distrust of China across different social strata within the country (Burkhanov and Chen, 2016, p. 2134-2143). Beijing has astutely acknowledged the challenges it faces in Kazakhstan and the broader Central Asian region regarding the cultivation of soft power through cultural connections, particularly in comparison to Russia. In the mid-2000s, the Chinese government embarked on a comprehensive global strategy aimed at promoting the dissemination of Mandarin language and Chinese culture, exemplified by the establishment of Confucius Institutes (CIs). These institutes, spanning over 120 countries with more than 480 establishments worldwide as of 2019, unequivocally serve as conduits for Chinese soft power projection (Paradise, 2009, p. 647-669; Yang, 2010, p. 235-234). In Kazakhstan, the first CI was inaugurated at the Eurasian National University in Nursultan in 2007, with subsequent ones established in Aktobe, Karaganda, and Almaty. However, the capacity of these centers to bolster Chinese cultural soft power in Kazakhstan appears to be severely constrained. Ainur Nogayeva postulates that the CIs in Kazakhstan encounter limitations in their outreach endeavors, as they are perceived by the Kazakh populace as politicized instruments of Chinese foreign policy. While Nogayeva anticipates that the CIs may serve as venues for and geopolitical actors in ongoing geopolitical dynamics, China's backing of its network of CIs in Kazakhstan has yielded minimal advancement in augmenting Beijing's soft power influence in the region (Nogayeva, 2015, p. 596-598). Recent public demonstrations in Kazakhstan reflect a depreciation of the Chinese reputation in the country. In 2016, amidst the Nazarbayev regime's reconsideration of leasing land to foreign entities, widespread public protests emerged, many marked by explicit anti-China sentiments. These demonstrations compelled the government to suppress the protests and abandon the plan to streamline land leasing for foreign investors once again. Three years later, anti-Chinese protests erupted in Zhanaozen, Western Kazakhstan, with smaller rallies occurring in cities nationwide. Intriguingly, these protests were sparked by reports of Chinese companies intending to invest in numerous new factories in the region -a development that should have been welcomed in Kazakhstan, where the economy has suffered following the global decline in petroleum prices since 2014. During the protests, some speakers expressed adamant opposition to Chinese involvement, stating that they preferred to preserve jobs rather than invite Chinese investment. This challenges the notion that Beijing's soft power strategy in Kazakhstan is effective, as it suggests that substantial economic investment from China alone cannot overcome deep-rooted anti-China sentiments among Kazakhs.

Consequently, prioritizing soft power through economic investment rather than improving China's cultural image among Kazakhs may be counterproductive, as the public perceives it as a means for China to gain control over Kazakhstan's economy (Umirbekov, 2019). China's extensive investment endeavor, known as the Belt and Road Initiative (BRI), has been promoted not only as a means of integrating Eurasia but also as a method of embedding Chinese soft power influence in partner countries. While it is not feasible within the scope of this brief commentary to thoroughly examine all potential implications of the BRI on Chinese soft power in Kazakhstan, it is worth mentioning that merely investing in Kazakhstan might not be adequate to substantially enhance China's influence (Rolland, 2017, p. 64-67).

4. KAZAKHSTAN'S REACTIONS TO THE SOFT POWER EFFORTS OF CHINA AND RUSSIA

Both the Kazakh government and the general populace actively engage with and respond to the cultural and economic influence wielded by external actors, rather than merely receiving it passively. Growing evidence suggests that despite China's economic advantages and Russia's cultural and historical ties in the region, the soft power tactics of both countries are experiencing a decline in influence within the broader framework of official and public perceptions. While surveys, anecdotal evidence, and other sources used to assess the effectiveness and nature of soft power provide only a static snapshot of the situation, collectively they may indicate longer-term shifts in Kazakhstan's soft power landscape. Many analysts have noted, economic development doesn't necessarily translate into substantial gains in public diplomacy and soft power. Despite China's significant investments in Kazakhstan over nearly two decades, recent surveys suggest a potential increase in anti-Chinese sentiment among the Kazakh populace. There is scant evidence indicating that China has made notable strides in advancing its interests in Kazakhstan through soft power mechanisms. A survey conducted in April 2020 revealed discouraging results for China's soft power aspirations in Kazakhstan. Despite China's considerable investments, a majority of Kazakh citizens desire a diminished Chinese influence. Additionally, among survey respondents who identified a primary enemy among the world's nations, China was the top choice, selected by 10 percent. Less than 4 percent of respondents viewed China as a role model for Kazakhstan, despite China's growing reputation as a global economic powerhouse and regional power (Simonov, 2019; Shibutov et al., 2019). However, Russia cannot simply rejoice in the setbacks faced by its regional competitor in Kazakhstan. The same survey mentioned earlier, which highlights China's struggle to gain traction with the Kazakh public, also carries some warning signs for Moscow. Seventeen percent of respondents expressed a preference for Russia to maintain a lower profile in Kazakh society, and somewhat unexpectedly, nearly a quarter did not see Russia as a role model for Kazakhstan to emulate. In 2017, 81 percent of a group of Kazakh individuals identified Russia as a "friendly state," while approximately 19 percent held differing opinions, closely aligning with the 17 percent who expressed a desire for reduced Russian influence in the nation. The same study revealed that only 55 percent of respondents trusted Russian goods, and a mere 39 percent expressed gratitude for Russian investments in Kazakhstan. Although these percentages are higher compared to those for any other country, given Russia's significant advantages in media exposure, cultural connections, and shared language, they are lower than one might expect. A notable portion of Kazakh citizens appear to possess a critical mindset, acknowledging the influence of soft power in their lives, and formulating independent perspectives irrespective of public diplomacy efforts and cultural dominance (Shibutov et al., 2019).

5. CONCLUSIONS

Regarding soft power, Nye is well-known for stating that the best propaganda is not propaganda, emphasizing the importance of credibility and transparency for those seeking to project soft power. Consequently, regimes that have neglected to foster civil society institutions and embrace diversity face inherent weaknesses when attempting to shape a national image through soft power channels. In other words soft power cannot be bought, it must be earned (Shambaugh, 2015, p. 104). China, however, has yet to grasp this principle, both in its global soft power approach and specifically in Kazakhstan. Notably, extensive economic investments without concurrent efforts to promote cultural soft power seem to have tarnished China's reputation among many in Kazakhstan. They perceive Beijing's motivations as primarily centered on resource extraction, economic dominance, and the exportation of surplus labor, rather than fostering cooperation based on mutual respect and shared developmental objectives. In the case of Russia, the notion of soft power, as defined by Nye, has been twisted into a hybrid model reminiscent of the Soviet concept of agitprop, where image management and public diplomacy serve merely as extensions of more direct measures. Russia's official defense strategy views soft power as a tool or component of Moscow's broader military posture. In this context, soft power transforms into a form of soft coercion, diverging significantly from Nye's concept as applied in free societies. Surveys of Kazakh public opinion and the pervasive presence of Russian media lead analysts to conclude that Russia maintains a broad and effective soft power presence in the country. However, this evaluation needs to be considered within the framework of Russia's historical, cultural, linguistic, and demographic advantages, which may gradually be diminishing.

6. REFERENCES

Burkhanov, A., & Chen, Y. (2016). Kazakh Perspective on China, the Chinese, and Chinese Migration. *Ethnic and Racial Studies, 39*(12), 2129–2148.

Hanks, R. R. (1998). Directions in the Ethnic Politics of Kazakhstan: Concession, Compromise, or Catastrophe? *Journal of Third World Studies, 15*(1), 143–162.

Helmus, T. C., Bodine-Baron, E., Radin, A., Magnuson, M., Mendelsohn, J., Marcellino, W., Bega, A., & Winkelman, Z. (2018). *Russian Social Media Influence: Understanding Russian Propaganda in Eastern Europe*. Santa Monica: RAND Corporation.

Koch, N. (2013). Kazakhstan's Changing Geopolitics: The Resource Economy and Popular Attitudes about China's Growing Regional Influence. *Eurasian Geography and Economics, 54*(1), 110–133.

Laruelle, M., Royce, D., & Beyssembayev, S. (2019). Untangling the Puzzle of "Russia's influence" in Kazakhstan. *Eurasian Geography and Economics, 60*(2), 211–243.

Meyners, J., Barrot, C., Becker, J. U., & Goldenberg, J. (2017). The Role of Mere Closeness: How Geographic Proximity Affects Social Influence. *Journal of Marketing, 81*(5), 49–66.

Nogayeva, A. (2015). Limitations of Chinese 'Soft Power' in Its Population and Language Policies in Central Asia. *Geopolitics, 20*(3), 583–605.

Nye Jr., J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics.* New York: Public Affairs.

Paradise, J. F. (2009). China and International Harmony: The Role of Confucius Institutes in Bolstering Beijing's Soft Power. *Asian Survey, 49*(4), 647–669.

Rolland, N. (2017). *China's Eurasian Century? Political and Strategic Implications of the Belt and Road Initiative.* Washington DC: The National Bureau of Asian Research.

Sadovskaya, Y. (2015, 7 January). The Mythology of Chinese Migration in Kazakhstan. *Central-Asia Caucasus Analyst*. http://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/13112-the-mythology-of-chinese-migration-in-kazakhstan.html. Last Access: 15.05.2024.

Shambaugh, D. (2015). China's Soft-Power Push: The Search for Respect. *Foreign Affairs, 94*(4), 99–107.

Shibutov, M., Solozobov, Y., & Malyarchuk, N. (2019). *Kazakhstan Russia Relations in the Modern Era.* Almaty: International Institute for Global Analyses. https://www.vision-gt.eu/wp-content/uploads/2019/01/AD_Kazakhstan-Russia_1.pdf. Last Access: 15.05.2024.

Simonov, E. (2019, 29 October). Half China's Investment in Kazakhstan is in Oil and Gas. *China Dialogue*. http://dialogue.earth/en/energy/11613-half-china-s-investment-in-kazakhstan-is-in-oil-and-gas-2/. Last Access: 15.05.2024.

Taizhanov, A. (2014). Manipulating Public Opinion in Kazakhstan. *Global Dialogue: Newsletter for the International Sociological Association, 4*(4), 37.

Toleukhanova, A. (2016, 21 June). Kazakhstan and China: Fear, Loathing and Money. *Eurasianet.org.* http://eurasianet.org/kazakhstan-china-fear-loathing-and-money. Last Access: 15.05.2024.

Umirbekov, D. (2019, 4 September). Kazakhstan: Sinophobic Sentiments Trigger Fresh Rallies. *Eurasianet.org.* http://eurasianet.org/kazakhstan-sinophobic-sentiments-trigger-fresh-rallies. Last Access: 15.05.2024.

Yang, R. (2010). Soft Power and Higher Education: An Examination of China's Confucius Institutes. *Globalization, Societies and Education, 8*(2), 235–245.

THE TRANSFORMATION OF THE MUSLIM BROTHERHOOD MOVEMENT INTO POLITICAL ISLAM AND ITS ROLE IN THE ARAB SPRING

MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİNİN SİYASAL İSLAM'A DÖNÜŞÜMÜ VE ARAP BAHARINDAKİ ROLÜ

SÜMEYRA ULUS [1]

[1]Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, https://orcid.org/0009-0001-3203-1093

Özet

İslami değerlere dayanan siyasi vizyona sahip olan Müslüman Kardeşler, dini bir örgüt olarak bilinir. Kökenleri Mısır'a dayanır ve 1928'de Hasan el-Benna tarafından kurulmuştur. Örgüt, siyasi faaliyetlerine özellikle 20. yüzyıl boyunca odaklandı ve Mısır'da önemli bir siyasi güç haline geldi. Örgüt, İslam'ın toplumsal, siyasi ve ekonomik ilkelerini benimsemekte ve bunları devlet yönetimi ve toplum düzenlemesi için temel almayı amaçlamaktadır. Müslüman Kardeşler ilk çıktığı zamanlarda, İslam'ın toplumsal adalet, ahlak, dayanışma ve yönetim ilkelerini vurgulayarak siyasi faaliyetlerini yürütmeyi amaçlamıştır. Örgüt, İslami ilkelere dayalı olarak demokratik süreçlere katılarak ve meşru yollarla iktidar elde etmeyi hedeflemektedir. Ancak, bu süreçte örgütün demokratik kurumlarla nasıl etkileşimde bulunduğu ve insan haklarına ne kadar saygı gösterdiği gibi konular tartışma konusu olmuştur. Siyasal İslam kavramı altında Müslüman Kardeşler'in rolü, İslami ilkelerin modern siyasi kurumlarla nasıl bütünleştirilebileceği ve İslami toplumun siyasi katılımının nasıl olması gerektiği gibi konuları ele almaktadır. Bu bağlamda, Müslüman Kardeşler'in siyasi İslam'ı temsil etme şekli ve uygulamaları, siyasi İslam'ın geleceği ve İslam'ın toplumsal ve siyasi rollerinin modern dünyadaki yeri hakkında önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Arap Baharı sürecinde, Müslüman Kardeşler, Mısır, Tunus, Libya ve diğer ülkelerdeki protesto hareketlerine katılarak ve bu hareketlere liderlik ederek önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Mısır'da, Müslüman Kardeşler'in siyasi kanadı olan Özgürlük ve Adalet Partisi, 2011 devriminden sonra yapılan seçimlerde büyük bir zafer kazanmıştır. Bunun sonucunda, Mısır'da ilk kez Müslüman Kardeşler kökenli bir lider olan Muhammed Mursi cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak, Mursi'nin yönetimi altında, Müslüman Kardeşler'in demokrasiye olan tutumu ve siyasi çeşitlilikteki rolü hakkında ciddi endişeler ortaya çıktı.

Anahtar kelimeler: Müslüman Kardeşler, Siyasal İslam, Orta Doğu

Abstract

The Muslim Brotherhood is known as a religious organisation with a political vision based on Islamic values. It has its origins in Egypt and was founded in 1928 by Hassan al-Banna. The organisation focused its political activities especially during the 20th century and became an important political force in Egypt. The organisation espouses the social, political and economic principles of Islam and seeks to use them as the basis for state governance and social organisation. In its early days, the Muslim Brotherhood aimed to conduct its political activities by emphasising Islam's principles of social justice, morality, solidarity and governance. The organisation aims to gain power through legitimate means and by participating in democratic processes based on Islamic principles.

However, in this process, issues such as how the organisation interacts with democratic institutions and how much it respects human rights have been the subject of debate. The role of the Muslim Brotherhood under the concept of political Islam addresses issues such as how Islamic principles can be integrated with modern political institutions and how the political participation of the Islamic community should be. In this context, the way the Muslim Brotherhood represents political Islam and its practices constitute an important reference point for the future of political Islam and the place of Islam's social and political roles in the modern world. During the Arab Spring, the Muslim Brotherhood played an important role by participating in and leading protest movements in Egypt, Tunisia, Libya and other countries. Especially in Egypt, the Freedom and Justice Party, the political wing of the Muslim Brotherhood, won a major victory in the elections held after the 2011 revolution. As a result, Mohamed Morsi, a leader of the Muslim Brotherhood, was elected president for the first time in Egypt. However, under Morsi's rule, serious concerns have emerged about the Muslim Brotherhood's attitude towards democracy and its role in political diversity.

Keywords: Muslim Brotherhood, Political Islam, Middle East

1. GİRİŞ

Müslüman Kardeşler, başlangıçta İslami yardım ve toplumsal hizmetler odaklı bir organizasyon olarak ortaya çıktı. Ancak zamanla, siyasi güç elde etme ve İslami değerleri devlet politikalarına entegre etme hedefleri doğrultusunda siyasal İslam'a yönelmeye başladılar. Bu dönüşüm, çeşitli sosyo-politik faktörlerin etkisiyle gerçekleşti ve örgütün tarihine, liderlerine ve döneminin siyasi atmosferine bağlı olarak değişiklik gösterdi. Müslüman Kardeşler, İslami bir siyasi hareket olarak, sosyal hizmetler, eğitim ve dini eğitim gibi alanlarda da faaliyet göstermiştir. Ancak, siyasi alandaki etkinlikleri, özellikle Arap dünyasındaki toplumsal ve siyasi değişimlerle birlikte artmıştır. Müslüman Kardeşler, Arap Baharı sürecinde özellikle önemli bir rol oynadı. Örgüt, Mısır'daki 2011 devrimine ve devamındaki siyasi sürece etkili bir şekilde katıldı. Ancak, Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in siyasi deneyimi ve yönetimi, çeşitli tartışmalara ve zorluklara neden oldu. Müslüman Kardeşler'in iktidarı ele geçirmesinden sonra, bazıları tarafından otoriterleşme, diğerleri tarafından ise demokratik olmayan uygulamalarla suçlandılar. Sonuç olarak, Mısır'da askeri darbeyle sonuçlanan bir dizi siyasi çatışma yaşandı ve Müslüman Kardeşler tekrar yasaklandı. Bu süreç, Müslüman Kardeşler'in siyasal İslamın demokratik bir şekilde işleyebileceği bir model olup olmadığına ilişkin tartışmaları da yeniden gündeme getirdi. Örgütün Arap Baharı sırasındaki rolü, siyasi İslamın etkili bir şekilde demokratik süreçler içinde nasıl yer alabileceği konusunda önemli bir örnek teşkil etti, ancak aynı zamanda demokratik kurumlarla ve diğer siyasi güçlerle nasıl etkileşimde bulunması gerektiği konusunda da zorluklar ortaya koydu. Arap Baharı sürecinde, Müslüman Kardeşler, Mısır, Tunus, Libya ve diğer ülkelerdeki protesto hareketlerine katılarak ve bu hareketlere liderlik ederek önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Mısır'da, Müslüman Kardeşler'in siyasi kanadı olan Özgürlük ve Adalet Partisi, 2011 devriminden sonra yapılan seçimlerde büyük bir zafer kazanmıştır. Bunun sonucunda, Mısır'da ilk kez Müslüman Kardeşler kökenli bir lider olan Muhammed Mursi cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak, Mursi'nin yönetimi altında, Müslüman Kardeşler'in demokrasiye olan bağlılığı ve siyasi çeşitlilikteki rolü hakkında ciddi endişeler ortaya çıktı. Eleştiriler, Müslüman Kardeşler'in otoriter eğilimlerini, muhalifleri bastırmayı ve demokratik süreçlere saygı göstermemeyi içeriyordu. Bu endişeler, Mısır'daki siyasi krizi derinleştirdi ve sonunda 2013'te askeri bir darbeyle Mursi'nin görevden alınmasına yol açtı. Darbeden sonra, Mısır hükümeti Müslüman Kardeşler'i terör örgütü olarak ilan etti ve örgüt yasaklandı. Bu olaylar, Müslüman Kardeşler'in siyasi İslamın demokratikleşmesindeki potansiyelini ve demokratik kurumlarla nasıl iş birliği yapması gerektiğini tartışmaya açtı.

Müslüman Kardeşler'in siyasi İslamı demokratik bir şekilde temsil edebilme yeteneği, bölgedeki siyasi ve toplumsal dinamikler açısından önemli bir soru işareti olmaya devam ediyor.

2. MÜSLÜMAN KARDEŞLER (İHVAN-I MÜSLÜMİN)

Müslüman Kardeşler Hareketi, Hasan El-Benna tarafından 1928 tarihinde, Mısır'da bulunan İsmailiye adlı şehirde kurulmuştur. Benna (1906-1949) Mısırlı bir öğretmendir. Çocukluğundan ve öldüğü tarihe kadar İslam ile ilgilenmiş, İslam'ın hurafelerden arınıp gerçek bir şekilde uygulanması yönünde adımlar atmıştır. Bu hareketi tetikleyen şeyin Osmanlının çöküşü, İslam dünyasının etkisini azaltması, Batıya çok fazla entegre olmak, hilafetin kaldırılması gibi faktörler olduğu ileri sürülmüş olsa bile, en büyük etmenin, El-Benna'nın etkilendiği fikir adamları olduğunu söyleyebiliriz. Bir köy okulunda öğretmen olan El-Benna, Muhammed Abduh ve Cemalettin Afgani 'nin fikirlerinden etkilenmiştir. Adı geçen düşünürlerin ideolojilerini şu çerçeve etrafında toplayabiliriz; İslam ve modernizm birbirine çok uzak kavramlar değildir. Abduh ve Afgani tarafından başlatılan 'Menar Ekolü' ya da 'Tefsirü'l-Menar' veyahut özgün adıyla 'Tefsirü'l- Kur'ani'l- Hakim' ile beraber, İslam'ın modernleşmesi, Kur'an-ı Kerim'in tefsir edilmesi amaçlanmıştır. Bu hareketi ilk başta Afgani ve onun öğrencisi Abduh başlatmış olsa da Abduh'un vefat etmesi üzerine onun öğrencisi olan Reşid Rıza devam etmiştir. Ekolün Menar adını alması ise, Reşid Rıza'nın tefsir ettiği Kur'an-ı Kerim bölümlerini el-Menar isimli bir dergide yayınlamasıyla beraber gerçekleşmiştir. Her ne kadar aynı çizgide gittikleri düşünülse bile Abduh ve Rıza arasında ciddi farklılaşma mevcuttur. Örneğin, Abduh yaptığı açıklamalarda daha çok akla ve mantığa dayanmıştır. Onun düşüncelerinde ve savunduğu ideolojide rivayetlere yer yoktur. Ancak Rıza, hadis ilimlerine ilgi duymuş, bu hadisler ve tefsirde 'nakil' kavramı üzerinden hareket eder. Akıl ve Nakil'in tearuz etmesi durumunda ise anlam karmaşası ortaya çıkar. Bu yüzden Abduh hayattayken, Rıza tam anlamıyla bir nakilden bahsetmezdi. Abduh'un vefatıyla beraber, tefsir'de tam anlamıyla nakil üzerinde durulmuştur. Ekol'ün başlıca amacının İslam ile medeniyeti tek çatı altında toplamak olduğundan bahsedilmiştir ama buradaki İslam'ın 'saf' İslam olması gerekmektedir. Onlara göre, İslamiyet son zamanlarda batı yüzünden çöküşe geçmiştir. Bu yüzden saf İslam'ı hurafelerden arındırıp modernite ile ıslah etmek planlanmıştır. Eğitimde dinden uzaklaşıldığını vurgulayan Benna, okullara ve öğretmenlere broşürler dağıttı. El-Benna, bu düşünürlerden etkilenip, Müslüman Kardeşler Cemiyetini kurdu. Diğerlerinin düşüncelerini eyleme döküp harekete geçmek gibi bir fırsatı olmadı ancak Benna bu fırsatı buldu ve harekete geçti. İlk başta bu hareket radikal değildi, geleneksel İslam'ın yani saf İslam'ın önemine vurgu yapılmıştır. Ayrıca siyaset üzerinden değil, toplumsal olaylar üzerinden ele almışlardır. Benna'nın bu hareketi öncelikle Mısır başta olmak üzere birçok ülkede yankı uyandırmıştır. Bu başarının sebebi hiç şüphesiz, Mısır'ın İngiliz baskısı altında olmuş olmasıdır. İngiltere'nin varlığından rahatsız olan Mısır halkı, ezilmekten kurtulmak için, bir kurtarıcıya ihtiyaç duydu. Bu kurtarıcı rolünü Müslüman Kardeşler üstlenecekti. Benna'nın ideolojisi, milliyetçilik olarak algılandı ve halk desteği gördü. Aslında milliyetçilik ile farkı şuydu; milliyetçilerin hedef kitlesi bellidir. Birilerini kapsar ve birilerini dışlar. İslamizm ise geniş kitlelere ulaşabilir. Müslüman Kardeşlerin en temel başarısı buydu. Tetikleyen diğer etmenlerden biri ise 1929 tarihinde Vefd Partisi'nin devrilmesi oldu. Adı geçen parti, kurulduğu tarih olan 1919 ile Hür Subaylar Devrimi olarak tarihe geçen 1952 senesine kadar aktif şekilde faaliyet göstermiştir. Liberal ve milliyetçi bir partidir. Diğer bir yandan el-Benna, karizmatik bir liderdi. Hitabet gücü çok yüksekti. Halkı eğitmek için ilk olarak kahvehanelerde konuşma yapmaya başlamıştı. Hem hükümetin gözüne batmıyor hem de hedef kitlesini belirlemiştir. Sadece erkeklere yönelik bir hizmet yoktu, örgütün bir kanadı da kadınlar için kurulmuştu. 'Müslüman Kadın Kardeşler' ismini alan kuruluş ise kadınlara dini ve ahlaki eğitim veriyordu.

Benna burada sadece din ve İslam hakkında konuşmalar yapmıştır. Müslüman Kardeşler, yedi kişilik bir örgüttü. El-Benna'nın konuşmalarından etkilenen altı kişi, onun yanına gittiğinde örgütün ana kadrosu şekillenmiş olacaktı. İlk başta amaç siyasete karışmak değildi, saf İslam'ı doğru şekilde temsil edebilmekti. Bunun dışında sosyal birtakım faaliyetleri de mevcuttu. Örneğin; yoksul halka maddi destekte bulunuyorlardı. Ancak daha sonra cemiyetin siyasete karıştığını, suikastlar, bombalı eylemler gerçekleştirdiğini ve iktidara gelme amacı taşıdığını söyleyebiliriz. İçişleri Bakanlığına fuhuş ve zinaya karşı birtakım önlemeler alınması hususunda bildiriler sundu. Öte yandan örgüt şeriat kurallarını uygulamak istiyordu. Siyasi bir amaç gütmüyorlardı ancak din ile devletin birbirinden ayrılmaması gerektiğini savunuyorlardı. Benna, başkent olan Kahire'ye yerleşip örgüt faaliyetlerini daha da ilerletti. Filistin lehine ve İsrail aleyhine örgütler kuruluyor, propagandalar yapılıyordu. Milliyetçi kesim Benna'dan memnundu. Memnun olmayan ise Kral Faruk ve İngiliz hükümetiydi. İngilizler, Kral'a baskı yapınca örgüt birtakım engellemelere maruz kaldı. Örneğin, örgütün Filistin kolu tutuklanmış, örgüte üye olan ve Benna'nın sohbetlerine katılanlar toplumdan uzaklaştırılmıştır. Hatta birçoğu işini kaybetmiştir. Müslüman Kardeşlerin yükselişe geçmesinin bir diğer sebeplerinden biri de hiç şüphesiz ekonomidir. Örgütün yoksullara yardım yaptığından bahsetmiştik. Bunun yanı sıra, örgüte üye olanların senet ile hisse alabileceği bir kurum oluşturuldu. Böylece en çok gençlerin ilgisini çekmiştir. Diğer bir husus Filistin meselesidir. En başından beri Filistin davasını haklı bulup, savunan bir politika takip edilmiştir. Cemiyetin arası ilk zamanlar kraliyet ile de iyiydi. Daha doğrusu, Vefd Partisinin İngiliz mandasına karşı çıkmasından rahatsız olan kraliyet, Müslüman Kardeşler ile yakınlaşmaya başlamıştır. Aslında cemiyette İngiliz mandasına karşıdır ancak Vefd'in laiklik istemi onları ortak bir paydada buluşturmuştu. Cemiyetin ilk meclis siyasi adaylığı ise beklenen tarihte gerçekleşemedi. Bunun sebebi hükümet tarafından verilen bazı tavizlerdi. Örneğin; Müslüman Kardeşlerin yasaklanan gazetesi olan 'el-İhvanü'l-müslimin' iki haftada bir çıkmak şartıyla tekrar yayın hayatına devam edecekti. Bunun karşılığında Benna'dan 1942 seçimine girmemesi istendi ve örgüt bunu kabul etti. Ancak 1945 seçimlerine aday olan Benna bu kez seçimi kaybetti. Seçimi kazanan Ahmed Mahir Paşa ise başbakan oldu. Müslüman Kardeşler kanadı ise, bu seçimlerin şaibeli olduğunu, Benna'nın kaybetme ihtimalinin düşük olduğunu öne sürdüler, Başbakan Ahmed Mahir Paşa öldürüldü ve yerine Nukraşi Paşa geldi. Örgütün siyasi arenadaki faaliyetlerinden biri de Siyonizm karşıtı eylemler yapmalarıdır. Örgüte göre Mısır'ın en büyük düşmanı İngiltere idi ve bu düşman Filistin topraklarında, Siyonist Yahudi devleti kurmayı amaçlamaktadır. Böyle düşüncelere sahip olan örgüt, Mısır'ın İngiliz himayesinden kurtulması gerektiğini savunmaktadır. 1948 yılında 'en-Nizamü'l-has' ordusu kuruldu ve böylece Filistin, askeri olarak savunulacaktı. Benna, halkı Filistin uğruna cihad'a davet etti. Sadece Filistin'e değil, Irak, Suriye ve Ürdün'e heyet gönderdi. Onun cihadına kulak veren binlerce Mısırlı sokaklara döküldü. Hükümet ilk başta kalabalığı bastırmaya çalışsa da hemen ardından bundan vazgeçmiştir. Gönüllü olanların Filistin'e gidebileceğini ilan ettiler. Benna,1948 Arap–İsrail Savaşı için bölgeye ordusunu gönderdi. Başta Türkiye ve diğer İslam ülkelerinden destek talep ettiler. Ancak İsrail tarafı ezici üstünlükle 1948 savaşını kazandı ve Filistin topraklarındaki yerini sağlamlaştırdı. Böylece hükümet halka karşı göstermelik Filistin davası gütmekten kurtuldu ve örgütün darbe hazırlığında olduğu öne sürülerek kısıtlandı. Başbakanı Nukraşi Paşa suikast sonucu makamında öldürülünce tüm şüpheler Müslüman Kardeşler üzerinde yoğunlaştı. Aslında Benna şiddete eğilimli biri sayılmazdı ancak diğer tüm Müslüman liderler gibi gerekli gördüğü takdirde cihad ilan edip silaha sarılabilirdi. Örgüt, İsrail'e karşı ırkçılık yaptığı, bir grup insanı hedef alarak bombalı eylemler ve başbakana suikast düzenledikleri gerekçesiyle önce yasa dışı ilan edilmiş, ardından kapatılmıştır. Cemiyet'in kapanması ise 1948 yılında resmen gerçekleşmiştir.

Benna, ikamet etmekte olduğu Kahire'den çıkmaya zorlanmış, buna razı olmayınca, hükümet ve İngilizler tek çarenin ondan kurtulmak olduğuna karar verip suikast düzenlemiştir. Benna bu suikastta ölmemiş, yaralı olarak hastaneye kaldırılmış ancak Kral Faruk'un emriyle hastanede öldürülmüştür. Benna'nın ölümü, Müslüman Kardeşlere yapılan en ağır darbelerden biriydi. Başta Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Mısır Hükümeti olmak üzere bazı batı eksenli taraflar bu ölüme sevinmiştir. Hatta ilerleyen zamanlarda ele alacağımız ve İhvan'ın diğer lideri olan Seyyid Kutub anılarını anlattığı bir eserinde, Benna'nın ölüm haberi yayıldığında Amerika'da olduğunu ve orada yaşanan sevince bizzat tanıklık ettiğini kaleme almıştır. Benna, Müslüman Kardeşlerin kurucu lideriydi, bu yüzden onun ölümüyle örgütün ilelebet kapanacağı yanılgısı içine düşüldü. Oysa tarihe bakıldığında, lideri ölen partiler ve örgütlerin çok azı kapanıp tarihe karışmıştır. Örgüt hemen kendine yeni bir lider seçmişti. Hasan Hudaybi, Müslüman Kardeşlerin ikinci lideri olarak siyasal arenaya adımını atmıştı. Benna, talebelerinin, onu lider olarak kabul eden insanların akıllarına ve kalplerine bir kez bir kıvılcım yerleştirmeyi başarmıştı. Benna ölse bile o kıvılcım sönmeyecek, daha çok büyüyecekti. Diğer bir yandan ise, Benna'nın öldürülmesi, dava arkadaşlarını daha da hırslandırmıştı. Benna'nın vurulduğu sırada bir arkadaşı, onu vuran arabanın plakasını almayı başarmıştı. 1952 yılında yayınlanan bir raporda, adı geçen plakanın (9979) Mahmud Mecid'e tahsis edilen makam aracına ait olduğu anlaşılmıştır. Mecid, İçişleri Bakanlığı Ceza Soruşturmaları Genel Müdürü vasfını taşımaktadır. Örgüt bununla beraber daha sıkı hazırlanacaktır. Benna'nın bu kadar sevilmesi ve destek görmesine rağmen bu hareket sadece Mısır içinde kalmıştır. Diğer ülkelerde yaşayan insanlar da bu hareketten etkilenmiş ancak yeterince örgütlenememişlerdir. Müslüman Kardeşler, 1980 yılına kadar sadece Mısır'da başarılı olmuştur. Örgütün yayılması ve yükselişe geçmesi için Arap Baharını bekleyeceğiz.

3. CEMAL ABDÜLNASIR DÖNEMİ

Tarih 1952'yi gösterdiğinde, Mısır'da bir askeri darbe (daha sonra devrim kelimesinin kullanılması için araştırmalar yürütüldü. Bunun sebebi darbelerin bir kişi ya da grup tarafından yapılması, devrimlerin ise bir halk hareketi olmasıdır) meydana geldi. Kral Faruk'un aşırı gösteriş ve ihtişam içinde yaşaması rahatsız edici boyuta ulaşmıştı. Diğer siyasi partilerden de ümit yoktu. Başta Vefd Partisi olmak üzere çoğu kendi çıkarını gözetmiştir. Müslüman Kardeşler bu zayıf yönetim atmosferinden faydalandı ve halk nezdinde güç toplamaya devam etti. Tekrar seçim yapıldı ve Vefd kazandı. Başa geçen El-Nahhas, halktaki milliyetçi ruhu uyandırmak için 1936 anayasasını yürürlükten kaldırdığını söyleyince, birçok Mısır milliyetçisi sokaklara dökülerek İngilizlere karşı şiddet uygulamaya başladı. İngilizler ise buna karşılık, İsmailiye polis merkezine saldırdı ve elli polis hayatını kaybetti. Bu durum halkı daha çok kızdırdı ve binlerce kişi meydanlarda protesto düzenledi, işyerleri kundaklandı. Halk sadece eylem yapmadı, ahlaksızlık olarak gördüğü barlara, gece kulüplerine, sinemalara, kültür merkezlerine, kadın giyim satan butiklere saldırdı. Tüm bu sokak eylemleri, 23 Temmuz 1952'de bir grup genç Subay'ın yönetimi ele geçirmesiyle sona erdi. Albay Cemal Abdül Nasır (1918- 1970) önderliğindeki 'Hür Subaylar' adı verilen bu genç kadro, Mısır'da rejim değişikliğine gitti. 1953 yılında Mısır cumhuriyete geçti. Nasır ve çoğu subay Mısır-Filistin olaylarına katılmış, ellerinden geleni yapmalarına rağmen, İsrail zaferine engel olamamışlardır. Devrimcilerin asıl amacı yönetimi ele geçirmek değildi, onlar 1948 yenilgisinin intikamını almak istiyordu. Bu yenilginin sebebi olarak Kral Faruk ve seçkin üst sınıfın aşırı harcamaları, zevklerine düşkün olmalarını görüyorlardı. Her ne kadar Nasır'ın başa geçmesi planlansa bile, tanınmayan birinin başa gelmesinin halkta güvensizlik ortamı oluşturacağı düşünülünce, Mısır'ın kahraman komutanlarından biri olan General Muhammed Necib , Mısır'ın ilk Cumhurbaşkanı oldu.

Nasır ise İçişleri Bakanı oldu. Hür Subaylar devriminden sonra altı maddelik bir yasa çıkarıldı; İngiliz mandasının sona erdirilmesi, Faruk destekçilerinin görevlerinden uzaklaştırılması, ekonomide yabancı varlığına son verilmesi, feodalizmden uzaklaşmak, demokrasiye geçmek ve ordunun millileşmesi, güçlenmesi gibi maddeler yer alıyordu. DDK (Devrim Komuta Konseyi) hariç tüm siyasi partiler yasaklanmıştı. Devrimin ilk zamanlarında Müslüman Kardeşlere dostça yaklaşılmış ve onlarla ters düşecek bir hareket içine girilmemiştir. Bunun sebeplerinden biri; kral ve hükümetin sırtını döndüğü bir cemiyetle iyi geçinmek istemeleriydi. Ayrıca bu devrimin aktörlerinden biri de hiç şüphesiz Müslüman Kardeşlerdir. Hür Subaylar, cemiyetin yoğun halk desteğini arkalarına almışlardı. Nasır, El-Benna'ya suikast düzenleyen ve onu öldürenler için yakalama emri çıkarmış, sonrasında ise yargılamıştır. Ancak buna rağmen DDK'nın en güçlü rakibi Müslüman Kardeşler olarak görülmekteydi. İlk başta bu iki grup aslında birbirlerine destek veriyorlardı. Her iki parti de Batı'nın sömürüsünden sıyrılan, milli ve güçlü bir Mısır istiyordu. İlk başta dost gibi gözükseler de günün sonunda iki partinin de diğerinden üstün olma çabası devreye girdi. Üstelik bu iki yapının birbirine hiç benzemediği günün sonunda anlaşılacaktı. 1954 yılında Nasır'a karşı bir suikast düzenlendi. Nasır saldırıdan kurtuldu ve DDK, bunu Müslüman Kardeşlerin yaptığını gerekçe göstererek örgütü yasa dışı ilan etmiştir. Sol gruplara karşı şiddet olayları artınca, grev yapan işçiler, kolluk kuvvetlerinin çok sert müdahalelerine maruz kaldı. Sayısız idam gerçekleşti. Ülke böyle karışmış vaziyetteyken, Necib'in zaman içinde gözde adam olması Nasır'ı rahatsız etti ve ikisi arasında iktidar mücadelesi meydana geldi. Necib'i görevden uzaklaştırmak için, onun Müslüman Kardeşlerle iş birliği içinde olduğu, DDK ve Mısır'a ihanet ettiği gerekçe gösterildi. 1956 yılında Nasır, Mısır'ın ikinci cumhurbaşkanı oldu.

3.1. Seyyid Kutub ve Kutub'un İnfazı

Seyyid Kutub 1906 yılında Mısırda dünyaya gelmiştir. Muhafazakâr bir ailede büyümüştür ve hafızlık eğitimi almıştır. Babasını erken yaşta kaybedince, annesi ve kardeşleriyle beraber Kahire'ye taşındı. Ortaokuldan üniversiteye kadar olan eğitimini orada devam etti. Sadece din ile ilgilenmemiş bunun yanı sıra şiir ve edebiyat alanında eserler üretmiştir. Görev yamakta olduğu Maarif Bakanlığı tarafından, eğitim sistemini analiz etmek için 1948 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderildi. Nitekim Amerika onun için tam bir hayal kırıklığı idi. Daha sonraları anlattığı anılarında, Batıdaki kadınların giyim tarzlarını, yaşam biçimlerini, insanlara yaptıkları ırkçılık ve zorbalıklardan bahsetmiştir. Batıyı ahlaksız bir yaşamla suçlayan Kutub, Mısırın ve diğer İslam ülkelerinin kendilerine çeki düzen vermesini istemiştir. Ülkesine geri döndüğünde hedefini çoktan belirlemişti; Maarif Bakanlığından istifa edip Müslüman Kardeşler cemiyetine üye olmuştur. Kutub, görevi sebebiyle gittiği Amerika'dan 1951'de geri dönmüştür. Gelişinden hemen bir sene sonra Mısırda devrim yaşanınca, Mısır'ın geleceği için ümitlendi. Müslüman Kardeşler ile temasa geçip üye olmuştur. Kısa bir süre sonra da örgütün lideri konumuna geldi. Düşünce yapısı ve aldığı eğitim yönünden Hasan El-Benna'ya benzediği için sempati kazandı. Nasır suikastından sonra aralarında Kutub'un da bulunduğu, 430 üye tutuklanmıştır. Çoğu idam cezası daha sonradan hapis cezasına çevrilse bile yoğun işkenceler yaşanmıştır. Bu işkenceler ve ağır yaşam koşuluna rağmen Kutub, kitap yazmaya devam etmiştir. Hatta ünlü eserlerinden biri ve anlamı 'Kuran'ın Gölgesinde' olan "Fi Zilal'il Kur'an'ı" kaleme almıştır. Hapiste olduğu zamanlarda bile sürekli Nasır rejimini eleştirmiş ve alenen hedef göstermiştir. Ama şu da bir gerçekti ki; Mısır halkı Nasır'a saygı duymaya alışmışlardı. Onun Anti-siyonizm söylemlerini destekliyorlardı. Kutub, sebest kalır kalmaz liderliğine kaldığı yerden devam etti. Benna gibi, siyasete mesafeli durmaya çalışmış ancak gerekirse bu yola başvurmanın caiz olduğunu dile getirmişti. Onu kısa bir süre sonra idama götürecek hareketi ise, 'Yoldaki İşaretler' kitabını yazmasıydı. Tekrar hapse atıldı ama bu defa idam edildi. Müslüman Kardeşler bir kez daha lidersiz kalmıştı.

3.2. Nasır Sonrası Dönem

Cemal Abdülnâsır, 1970 yılında hayatını kaybettiğinde, başkan yardımcılığı koltuğunda Enver Sedat oturmaktaydı. Sedat batılılaşma taraftarıydı ancak buna rağmen Müslüman Kardeşlere de sırtını dönmedi. Tıpkı Nasır'ın ilk günlerinde yaptığı gibi, cemiyetin kitlesini kazanmaya çalıştı. Bu defa da İhvan içinde kopmalar meydana geldi. Örgütün bazı üyeleri Kutub sonrası gidişattan memnun değildi. Örgütün bir kısmı ise Sedat'tan hoşnutsuzdu. Arap ve İslam milliyetçiliğine yeterince önem vermemesi, Batıyla çok yakın olması ve İsrail'e karşı Filistin'i desteklememesi vb. sebeplerden ötürü halk ondan uzaklaşmaya başlamıştı. Sedat'ın iktidara geldiği süreçte çok kritik davranması gerekecekti. Çünkü kendinden önceki lider olan Nasır, Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) hareketi altında Suriye ile birleşmişti. BAC uzun soluklu olmadı ve kısa sürede sona erdi. 1948 ve 1967 Arap-İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşları) sırasında İsrail ezici üstünlükle kazandı ancak işgal ettiği bölgelerden uzaklaşmak zorunda kaldı. Buna rağmen Araplara karşı kaybetmedi. Böylece birleşik Arap milliyetçiliği hüsrana uğradı. Sedat ya İsrail'e kafa tutmaya devam edecekti ya da Mısır'ın çıkarı için ılımlı yaklaşacaktı. O, ikinci yolu seçti ve İsrail ile barıştı. Böylece Müslüman Kardeşlerin, Sedat'la iyi geçinmesinin ihtimali kalmadı. Sedat, Nasır gibi Arap milliyetçiliğini desteklemedi. Bu dönemde Müslüman Kardeşler içinde tekrar bir ayrılık yaşandı. Benna'nın ölümüyle cemiyetin başına geçen Hudaybi vefat etti ve onun yerine de Ömer Telmisani geçti. Örgütün üçüncü lideri de siyasette etkin olma taraftarı değildi. Bunun en büyük örneğinden birisi; çok partili hayata geçiş gerçekleştiğinde, Sedat'ın, örgüte 'ancak hükümet ile iş birliği yaptığı takdirde bağımsız olarak seçime girebileceği' şartını sunması akabinde Telmisani bu teklifi reddetmiş ve İhvan değerlerine sadık kalmak istemiştir. Aynı durumu adaylıktan çekilmesi için baskıya maruz kalan Benna'da görmüştük. Benna adaylıktan çekilmeseydi belki kazanacaktı ancak partisinin çoğu hareketi kısıtlanmış olacaktı. Telmisani, Sedat yönetimiyle koalisyon yapabilirdi. İsrail ile barış masasına oturan bir liderle el sıkışmak demek, bizzat İsrail ile el sıkışmaktı. Onlar bunu düşünerek siyasetten uzak kaldılar. Zira aksi durumda İhvandan geriye ne kalırdı? Sedat'ın Nasırdan farklı olarak yaptığı diğer şey ise; Batıya olan yakınlığı olmuştur. Nasır, SSCB ile ilişkilere önem verirken, Sedat'ın hedefi ABD olmuştur. Batıyla bu kadar yakın olması, Müslümanlar tarafından destek görmemiştir. Sadece Mısır halkı değil, başta Irak, FKÖ, Suriye, Libya olmak üzere Arap taraflarca ihanetle suçlandı. 17 Eylül 1978'de tarihinde Mısır ile İsrail arasında Camp David Barış Sözleşmesi imzalandı. 1979'da İran Devrimi yaşanınca, aynı İslami devrimin Mısırda yaşanacağından korkulup, cemiyet lideri Telmisani tutuklanmıştır. Bu durum halkı daha çok huzursuz etti. Artık sadece ihvan değil, radikal İslamcılar da meydana çıkmıştı. Sedat, radikal İslamcılar tarafından birden fazla suikasta uğramıştır. Sadece 6 Ekim 1981 saldırısından kaçamamıştır. Başbakan yardımcılığı yapan Hüsnü Mübarek, Sedat'ın ölümüyle beraber, 14 Ekim 1981 tarihinde Mısır cumhurbaşkanı oldu. Göreve gelir gelmez radikal İslam örgütlerini kapattı. Bazı örgüt militanlarını hapse attı ancak kedinden önceki yönetimlerin hapse attığı kişileri de serbest bıraktı. Bu onun demokrasiye ve insan haklarına bağlı olduğunu anlamına gelecekti. Ancak diğerleri gibi zaman içinde politikasında sertleşmeler görülmektedir. Radikal İslam'a karşı durmuş ancak o da Müslüman Kardeşlerin desteğini talep etmiştir. Mübarek rejiminin şahit olduğu diğer oluşum ise; Müslüman Kardeşler ile Vefd Partisi seçime beraber gitmiştir. İttifak olsalar bile her iki grupta farklı seçim kampanyaları üretmiştir. Günün sonunda 8 tanesi İhvan'a ait olmak üzere 58 milletvekili çıkarabilmişlerdir. Sedat döneminde sunulan şart, Mübarek döneminde de sunuldu; İhvan seçime gidebilecek ancak meşru görülmeyecekti. Benna ve Telmisani, İhvan değerlerinin daha üstün olduğunu savunup her defasında siyasetten vazgeçmişlerdi, oysa şimdi sırf siyasete girebilmek için Vefd ile koalisyon yapılmıştır. Telmisani'nin ölümüyle, Muhammed Hamid Ebu'n Nasr liderliğe gelmiştir. Ancak birkaç sene içinde Vefd kanadından ayrılıp Sosyalist İşçi Partisi ile birleşti ve Mübarek'in partisine (Ulusal Demokratik Parti) muhalefet oldu.

İhvan artık siyasette aktif bir rol oynuyordu. Böylece Mısır iktidarında kendine yer edinmeye yavaş ama emin adımlarla ilerliyordu. Meclise girebilmişti ancak hükümet üzerinde çok baskı kuramıyordu. Mübarek'in liberal demokrat tarzının yanında, İhvan şeriat hükümlerinin uygulamaya konulmasını talep ediyordu. 1990'lı yıllara gelindiğinde, şeriat söylemlerini bir kenara bırakıp, söylemlerini yumuşatma eğilimine girdiler. Hükümetin ısrarla karşısında durmaya çalıştığı radikal İslamcılarla arasına mesafe koyup, gerçek İhvan'ın terör ve şiddet unsurları içermediğinin üzerinde durmuşlardır ancak Mübarek rejimi ekonomik ve siyasi birtakım sorunları hedef göstererek, çok sert bir siyaset izlemeye başlamıştır. Mübarek'in demokrat ve liberal söylemlerinden geriye çok az şey kalmaktaydı. Mübarek rejimi dışındaki partiler kapanmamış ama sessize alınmıştı. Buna rağmen muhalefetin eli güçlüydü. Mübarek'i istemeyenlerin sayısı fazlaydı. Mübarek, yaklaşan tehlikeyi hissedip İhvan'ı, uluslararası arenada terör örgütü olarak göstermeye çalışmıştır. İhvan'ın sadece radikal İslam ile değil aynı zamanda HAMAS ve Hizbullah ile iş birliği içinde olduğunu iddia etti. Ardından üyeler tutuklandı. İhvan içinde ayrılıklar da yaşanmaktaydı. Bir grup İhvan üyesinin "Vasat Partisi'ni" kurması üzerine tansiyonlar gerildi. Bazı ihvan üyeleri bu yeni partiyi kabul etmedi. Parti rejim tarafından meşru görülmedi ve tutuklamalar, yasaklamalar devam etti. Böylece 1990'lı yılların sonuna doğru gelen diktatör Mübarek rejimi, ihvan karşısında güçlüydü ancak Arap Baharına yenik düşmeyecek kadar güçlü değildi.Hükümetin söylemlerini yumuşatması için 11 Eylül olaylarını bekleyecektik. Bu saldırıyı radikal İslam'a bağlayan ABD, başta Irak, Afganistan olmak üzere Orta Doğu müdahalelerinde bulunmuştur. Orta doğu liderleri, ister istemez kendilerini demokratik tavizler içinde bulacaktır. Bu süreçte İhvan'a karşı tutuklamalar devam edince, laik kesim bunun demokratik olmadığını öne sürüp protestolar başlattı. Mübarek rejiminin girdiği tüm seçimleri kazanması, muhalefeti meclisten uzaklaştırma adımlarıyla beraber gösteriler artmıştır. Mübarek rejimi güçlüydü. Güçlü olmayan şey, Mübarek'in kendisiydi. Artık yaşlanmıştı. Diğer tüm orta doğu liderleri gibi koltuğunu oğluna bırakmak istiyordu. İnsanlar yaşlı bir diktatör tarafından yönetilmeye razı gelebilirdi ancak genç diktatöre gelemezlerdi.

4. ARAP BAHARI

Kısaca, Arap ülkelerinde faaliyete geçmiş, rejimi devirmiş ya da devirmeye çalışmış, Arap halkının daha özgür, daha demokrat olabilmek için başlatmış olduğu isyanlar dizisi olarak adlandırılabilir.

4.1. Tunus

Doğuş yeri Tunus'tur. İş bulamayan üniversite öğrencisi Muhammed Buazizi'nin, el arabasında sebze satarken yanına gelen zabıtadan tokat yemesiyle birlikte 17 Aralık 2010 yılında kendisini valilik binasının önünde ateşe verdi. Bu olayı kuzeni videoya çekip Facebook'ta paylaşınca bütün dünya durumdan haberdar oldu. Zaten küçük bir kıvılcımı bekleyen halk, sokaklara dökülüp yönetimi protesto etti. 23 yıldır Tunus iktidarında olan Zeynelabidin Bin Ali, baskılara dayanamayarak yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. Tunus'ta zafer bayrakları çeken halk, buna "Yasemin Devrimi" adını vermiştir.

4.2. Mısır

Devrimin ikinci durağı Mısır, hedefi ise 30 yıllık Mübarek rejimiydi. Halk, ülke genelinde tutuklama ve baskılara dayanamamış, Tahrir Meydanında geniş çapta isyan başlatınca 11 Şubat 2011 yılında Mübarek koltuğunu, oğluna devretme fırsatı bulamadan sonsuza kadar bırakacak. "Nil Devrimi" olarak anılmıştır. Müslüman Kardeşlerin desteklediği ve aynı zamanda ülkenin seçilen ilk cumhurbaşkanı olan Muhammed Mursi 2012 senesinde iktidara geldi. Hemen bir yıl sonra Mursi iktidarına darbe yapıldı.

4.3. Yemen

Hareketin üçüncü hedefi, 33 yıldır Yemen iktidarında olan Ali Abdullah Salih olmuştur. Baskılara dayanamayan Salih, yerini yardımcısı Abdurabbu Mansur Hadi'ye bırakmıştır. Hadi, girdiği seçimi kazanıp cumhurbaşkanı oldu ancak El Kaide gibi örgütler darbe yapıp yönetime el koydu. Arap Baharı her zaman zaferle sonuçlanmadı ve Yemen'de ciddi anlamda yoksulluk başladı.

4.4. Bahreyn

Hareket tüm hızıyla, 14 Şubat 2011 tarihinde Bahreyn'e sıçradı. Bahreyn, halkın çoğunluğu Şii olan ancak Sünni rejim tarafından yönetildiği sebebiyle zaman içinde sokak eylemlerine maruz kalmıştı. Suudi Arabistan sayesinde gösterileri bastıran rejim kontrolü ele almıştır. Kral Hamad bin İsa Al Halife görevden ayrılmamış ve günümüzde de devam etmektedir.

4.5. Libya

Devrimin okları 42 senelik Muammer Kaddafi iktidarına yöneldiğinde tarih 17 Şubat 2011'i göstermekteydi. Kaddafi rejimi gösterileri bastırmada zorlanınca, Paris'te düzenlenen oturumla beraber uluslararası bir müdahale yapılması kararlaştırıldı. Kaddafi 20 Ekim 2011 de halkı tarafından linç edilerek öldürüldü. Şu an hâlihazırda istikrarsız ortam devam etmektedir.

4.6. Suriye

Devrimin son ve en uzun süren, henüz sonuçlanmamış durağı ise Suriye olmuştur. 15 Mart 2011 tarihinde vuku bulan hareket, milyonlarca Suriyelinin komşu ülkelere sığınmasıyla yayılmıştır. Beşşar Esad rejimi sert müdahalelerine devam etmektedir.

4.7. Arap Baharı Sonrası Dönem

Mübarek sonrası yönetime gelen seçilmiş ilk Cumhurbaşkanı Mursi, hemen bir yıl sonraki darbede devrildi. Mursi'nin kazanması sonucu liberal kesim onu protesto etmişti ve Mursi rejimi bu gösterileri 'vur emri' ile karşıladı. Onu eleştirenler onun 'şeriat' peşinde olduğunu iddia etti. Laikler ve liberal kesimlerce kabul görmeyen Mursi rejimi, Genelkurmay Başkanı Abdülfettah es-Sisi yönetimindeki ordu tarafından bertaraf edildi. Mursi'yi destekleyen İslam tarafları ve MK üyeleri sokaklara dökülüp protestolar yürüttü. Sokağa çıkanlara sert müdahalede bulunuldu ve örgüt üyeleri bir kez daha tutuklandı. Gösterilerde vur emri verdiği gerekçesiyle idam cezası aldı ve daha sonra bozuldu. Katar'a karşı casusluk yaptığı ve görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle müebbet hapis cezasına çarptırıldı. Mursi, HAMAS ile casusluk yaptığı için yargılanırken duruşma salonunda hayatını kaybettiğinde tarihler 17 Haziran 2019'u göstermekteydi.

5. SONUÇ

Darbeden sonra Mısır hükümeti, Müslüman Kardeşler'i terör örgütü olarak ilan etti ve örgüt yasaklandı. Bu olaylar, Müslüman Kardeşler'in siyasi İslamın demokratikleşmesindeki potansiyelini ve demokratik kurumlarla nasıl iş birliği yapması gerektiğini tartışmaya açtı. Müslüman Kardeşler'in siyasi İslamı demokratik bir şekilde temsil edebilme yeteneği, bölgedeki siyasi ve toplumsal dinamikler açısından önemli bir soru işareti olmaya devam ediyor. Müslüman Kardeşler'in siyasal İslam'a dönüşümü birkaç faktörden etkilenmiştir. Örgüt, çoğu zaman baskıcı yönetimler altında faaliyet gösterdi. Bu baskı, örgütün siyasi alanda daha etkin olma ve İslami değerleri savunma ihtiyacını arttırdı. Zamanla, Örgüt liderleri siyasi iktidarı hedeflemeye başladılar. Bu, İslami ilkeleri devlet politikalarına entegre etme amacını güçlendirdi. Özellikle Mısır gibi ülkelerde, Müslüman Kardeşler toplumda geniş bir destek tabanı oluşturdu. Bu destek, siyasi alanda daha etkin olma ve toplumsal değişim için bir fırsat olarak görüldü. Müslüman Kardeşler'in ideolojisi, dinin siyasetle birleştirilmesi fikrine dayanır.

Bu da siyasal İslam'a yönelmelerini kolaylaştırdı. Bazı durumlarda, dış güçlerin desteği veya uluslararası olayların etkisi, Örgütün siyasal İslam'a yönelmesinde rol oynadı. En sağlam diktatörlüklerin bile sonunu getiren Arap Baharı, bölgede uzun yıllardır sansürlenen, yasaklanan, hapse atılan düşüncelerin patlamasıyla meydana gelmiştir. Devrimin hızla yayılması hiç şüphesiz Tunus ve Mısır kanadında vuku bulmasıyla alakalıdır. Bu iki ülke içinde ciddi anlamda sağlam zemine oturmasaydı, kolayca rejim tarafından sindirilebilseydi, belki de diğer ülkelere sıçramayacaktı. Özellikle Müslüman Kardeşler ekseninde değerlendirildiğinde, Arap Baharına ciddi anlamda destek verdiğini söyleyebiliriz. İhvan'ın ilk kurulduğu ile günümüzdeki hali arasında elbette çok ciddi farklar vardır. İhvan hiçbir zaman, şeriatı ve radikal İslam'ı destekleyen bir yapı olmadı ancak zaman içinde öyle bir yapıya evrildi. Sayısız idamlar, tutuklamalar, suikastlara ev sahipliği yapan Mısır, halkının sesini kısmaya çalıştıkça, daha çok gür çıktığını fark edemedi. İhvan sadece dini olarak değil, sosyal ve ekonomik olarak da sistemde kendini var etti. Kralın ve devamında gelen cumhurbaşkanlarının neredeyse hepsi, halkın ihtiyaçlarını tam olarak algılamadı. Kendi konfor alanlarından çıkmadan, halkın onlara itaat etmesini istediler ve bunun sonucunda çok mutsuz ve kısıtlanmış bir halk yarattılar. Müslüman Kardeşler, devletin yapması gereken sosyal ve ekonomik yardımları tek başına yaptığı için halk nezdinde güvenilir olarak görüldüler. Filistin'i destekleyerek ve batı mandasına karşı çıkarak 'Arap milliyetçiliği' fikrini yeşerttiler. İlk başta sadece Mısır içinde kalsalar bile zamanla diğer Arap coğrafyalarına da yayıldılar. Böylece Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketlerini tetikleyen başat güçlerden biri oldular. Bu dönüşüm, örgütün farklı coğrafyalarda farklı şekillerde tekrardan şekillenebileceği ve zaman içinde faaliyete devam edeceğini düşündürebilir. Müslüman Kardeşler'in ilerideki gidişatı, birçok faktöre bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Öncelikle, hangi ülkede ve hangi koşullarda faaliyet gösterecekleri büyük önem taşır. Örneğin, Mısır gibi otoriter rejimlerde, örgütün yeniden resmi olarak faaliyet göstermesi zor olabilir ve yeraltı veya dışarıdan desteklenen faaliyetlerle devam edebilirler. Diğer yandan, Müslüman Kardeşler'in demokratik süreçlerin yeniden canlandığı veya devam ettiği ülkelerde siyasi arenada daha aktif olmaları mümkündür. Ancak, bu durumda da örgütün demokratik kurumlarla iş birliği yapma kapasitesi ve demokratik değerlere olan bağlılığı önemli olacaktır. Ayrıca, Müslüman Kardeşler'in liderlik yapısı ve iç dinamikleri de önemlidir. Örgütün genç nesil liderleriyle birlikte daha reformist bir yol izlemesi veya eski liderlik tarzına devam etmesi gibi değişimler, gidişatı etkileyebilir. Ulusal ve uluslararası toplumun tutumu da etkili olabilir. Bazı ülkeler Müslüman Kardeşler'i terörist bir örgüt olarak tanımlarken, diğerleri onları siyasi bir aktör olarak kabul edebilir ve onlarla diyalog kurabilir. Sonuç olarak, Müslüman Kardeşler'in ilerideki gidişatı belirsizdir ve birçok değişkenin etkisi altındadır. Ancak, siyasi İslamın geleceği ve bölgedeki siyasi dönüşümlerle birlikte, Müslüman Kardeşler'in rolü ve etkisi önemli bir şekilde şekillenecektir.

6. KAYNAKLAR

Aboul-Enein, Y 2013. Militant Islamist İdeology: Understanding the Global Threat. Naval Institute Press.

Armaoğlu, F 2014. 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995. Timaş Yayınları.

Benna, H 2015. Risaleler: Davet Esasları. (Çev.) Mehmet Akbaş, Recep Songül. İstanbul, Nida Yayınları.

Bozbaş, G 2016. Ortadoğu'da Bölgesel Milliyetçilikler: Mısır Örneği. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 18(31).

Çağlayan, S 2010. Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık. Ankara, İmge Yayınevi, 2010.

Dağ, A, E 2012. Hasan el Benna. Bağımsız Yayıncılık, İstanbul.

Fukuyama, F 2008. Kör Nokta: Gelecek Senaryolarını Öngörmek. Profil Yayıncılık.

Güler, Z 2004. Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık. İstanbul, Yeni Hayat Yayıncılık.

Kutub, S 1989. Son Sözler (Beni Niçin İdam Ettiler). (çev.) Ömer Bezirci, Nehir Yay., İstanbul.

Manaz, A 2017. Siyasal İslamcılık I: Dünya'da Siyasal İslamcılık. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Ülger, İ, K 2016. Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(2).

THE USE OF SOFT POWER BY RUSSIA AND CHINA IN CENTRAL ASIA: THE CASE OF KYRGYZSTAN

RUSYA VE ÇİN'İN ORTA ASYA'DA YUMUŞAK GÜÇ KULLANIMI: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ

FATİH DEMİRCİOĞLU[1], HALİL EMRE DENİŞ[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, 0000-0001-7057-0795

[2]Doç. Dr., Hakkari Üniversitesi, Siyaset Bilimi, 0000-0002-9830-5624

Özet

Bu çalışma, Joseph Nye'ın yumuşak güç kavramının, günümüzde Rusya ve Çin'in Kırgızistan özelinde Orta Asya'daki etkilerini inceleyerek uygulanabilirliğini değerlendirmektedir. Yumuşak güç, geleneksel güç teorilerindeki eksiklikleri vurgulayan diğer teorilere nazaran araştırmacılar ve karar alıcılar için son derece çekici bir kavram olmaya devam etmektedir. Yumuşak güç, dış ilişkilerde hedeflerin minimum çaba ile ve zor kullanmadan yani çekicilik gücüyle elde edilme potansiyelini ifade etmektedir. Rusya ve Çin, ulusal öncelik olarak yumuşak gücün daha kapsamlı ve etkili bir şekilde geliştirilmesini benimsemiştir. Rusya Federasyonu lideri Vladimir Putin, yumuşak gücün Rusya'nın dış politikasının temel bir aracı olduğunu kabul ederken, aynı zamanda Batı'nın bölgede kullandığı yumuşak güç araçlarını eleştirmiştir. Benzer şekilde Çin için de yumuşak güç dış politikanın anahtar bir unsuru olarak belirlenmiştir. Ancak Rusya'nın ve Çin'in Orta Asya'daki yumuşak güç kullanma çabaları genellikle başarısız olmuştur. Rusya'nın ve Çin'in yumuşak gücünün Kırgızistan'daki etkilerinin incelendiği bu çalışmada, yumuşak gücün kullanımının arkasındaki zorlayıcı dış politika ve sert güç unsurlarının tehdidiyle sıkı bir şekilde ilişkilendirildiği ortaya konmuştur. Bu durum, özellikle Rusya'nın ve Çin'in Kırgızistan'daki etkinliği açısından Joseph Nye'ın yumuşak güç tanımındaki unsurlara aykırı olarak diplomatik ve ekonomik alanda zorlayıcı durumların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu araştırmada, günümüzde Rusya'nın ve Çin'in yumuşak gücünün uygulanabilirliği birkaç temel alana odaklanarak Kırgızistan örneği özelinde ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kırgızistan, Rusya, Çin, Yumuşak Güç

Abstract

This study evaluates the applicability of Joseph Nye's soft power concept by examining the effects of Russia and China in Central Asia, specifically Kyrgyzstan. Soft power remains an extremely attractive concept for researchers and policy makers, compared to other theories that highlight the shortcomings of traditional power theories. Soft power refers to the potential to achieve goals in foreign relations with minimum effort and without the use of force, that is, through the power of attraction. Russia and China have adopted the more comprehensive and effective development of soft power as a national priority. While Russian Federation leader Vladimir Putin acknowledged that soft power is a fundamental tool of Russia's foreign policy, he also criticized the soft power tools used by the West in the region. Similarly, for China, soft power has been identified as a key element of foreign policy. However, Russia's and China's efforts to use soft power in Central Asia have generally been unsuccessful.

In this study, which examines the effects of Russia's and China's soft power in Kyrgyzstan, it has been revealed that the use of soft power is tightly associated with the coercive foreign policy and the threat of hard power elements. This situation causes challenging situations to arise in the diplomatic and economic fields, especially in terms of the influence of Russia and China in Kyrgyzstan, contrary to the elements of Joseph Nye's definition of soft power. In this research, the applicability of Russia's and China's soft power today is discussed specifically in the case of Kyrgyzstan, focusing on a few basic areas.

Keywords: Kyrgyzstan, Russia, China, Soft Power

1. INTRODUCTION

In the years following Joseph Nye's introduction of the concept of soft power, it has gained significant traction. This is partly because traditional theories of state power have been criticized for their shortcomings, but also because the essence of soft power continues to captivate theorists and policymakers alike. It offers the enticing prospect of achieving foreign policy goals with minimal exertion, solely through the force of attraction. Therefore, it's no wonder that both Russia and China have endeavored to leverage it extensively in Central Asia to advance their respective agendas. Both Russia and China have recognized the importance of developing broader and more impactful forms of soft power as key objectives for their nations. In a 2012 election campaign article, President Putin officially outlined Russia's commitment to enhancing its soft power influence, viewing it as a crucial component of the country's foreign policy. However, he also criticized the Western utilization of unlawful methods of soft power, which he deemed as undermining the legitimate sovereignty of nations (Wilson, 2015, p. 1174). Likewise, in China, soft power emerged as a significant aspect highlighted in the political report to the sixteenth Chinese Communist Party Congress in 2002, and it was further deliberated upon during the thirteenth collective study session of the Politburo in 2004. Both Presidents Hu and Xi acknowledged its importance in augmenting China's influence as a major global power (Mingjiang, 2008). Once more, Chinese elites maintain a skeptical view of Western soft power, perceiving it as a covert effort to erode the legitimacy of the party by infiltrating Chinese society with Western cultural and political values (Glaser & Murphy, 2009, p. 15). In summary, Russia and China both covet the United States' proficiency in utilizing its vast array of soft power tools, often feeling disadvantaged by comparison. However, Russia's and China's endeavors to wield soft power in Central Asia have encountered considerable setbacks, as this study will examine. The core issue at hand is: Can soft power genuinely retain its softness when its target audience lacks autonomy? This dilemma underscores the deployment of Russia's and China's influence in Central Asia, where the application of soft power is inherently accompanied by the implicit menace of both nations' coercive and more assertive capabilities. This study aims to critically analyze the concept of soft power within the context of Central Asia. By examining the interactions between Moscow, Beijing, and Kyrgyzstan, we will contend that the multi-faceted dependence of the small Central Asian state on its more influential neighbors complicates the application of the soft power concept. To support our argument, this study will delve into various key aspects of Kyrgyzstan's reliance on Russia and China, such as the energy sector, media, investments and aid, military presence, and migration. Simultaneously, we will explore instances where Russia and China have influenced Kyrgyzstan's domestic and foreign policies. We will observe that distinguishing between both nations' soft power and their more coercive forms becomes increasingly challenging, particularly in understanding whether Central Asian leaders are swayed by genuine appeal or simply by apprehension of severe repercussions for defying Russia or China in the region. This study will illustrate how Russia's and China's influence in Central Asia contradicts the principles of legitimacy and moral authority as outlined by Nye (Grigas, 2012).

It blurs the distinction between public and private diplomacy, which is a crucial aspect for Nye, and also blurs the line between the intermediate forms of economic power, which can be either hard or soft -such as the allure of markets versus state control and coercion.

2. RUSSIA'S SOFT POWER TOWARDS KYRGYZSTAN

As Nye points out, soft power often relies on sources like culture, political values, and foreign policy (Nye, 2008, 94-109). In subsequent publications, Nye and other theorists have highlighted the significance of institutions, language, civil society, and various other cultural or political factors in generating soft power (Tsygankov, 2006, p. 1079). Initially, Russia appears to possess abundant sources of influence within Central Asia -a shared history and the common political background of the former Soviet Union, the widespread use of Russian as the official language, Russian ethnic communities scattered throughout the region, and, in numerous instances, the continued governance of former Soviet party officials as leaders of the newly established Commonwealth of Independent States (Radnitz, 2018, p. 1603). Several pivotal moments in modern Russian history resonate deeply in Central Asia as well. Recollections of the shared struggle during World War II and the collective Soviet past serve as significant sources of Russia's soft power in the region. However, with the diminishing number of war veterans, questions arise regarding how long the Russian leadership can leverage this shared history. Similarly, as Valentina Feklyunina highlights in the relationship between Russia and Ukraine, the resurgence of strong nationalist identities emphasizing historical narratives of oppression by Russia and negative behavior toward regional states undermines the effectiveness of common memory as a source of Russian soft power. This shared history often generates tension for Central Asian nations, with former Russian President Dmitri Medvedev citing it as justification for Russia's zone of privileged interest within the former Soviet sphere. While this stance may be acknowledged by Central Asia's foreign policy elites, it may not necessarily be embraced (Feklyunina, 2015, p. 786). Russian continues to serve as the lingua franca in the region, with a majority of adult Central Asians possessing varying degrees of proficiency in the language. Russia has actively sought to leverage this by establishing "Russian World" centers across the post-Soviet sphere, reflecting a commitment to maintain the influence of Russian language and culture, especially among Russian compatriots. Ensuring widespread usage of the Russian language is also integral to Russia's soft power media strategy within the region. Given its commonality across the Commonwealth of Independent States, the Russian language plays a crucial role in sustaining business connections between the states and Russia (Tsygankov, 2013, p. 260). Despite Russian's official status in Kyrgyzstan and Kazakhstan, the number of individuals proficient in the language across all Central Asian republics is expected to continue declining, along with the decline in the number of ethnic Russians. However, this doesn't necessarily imply a significant reduction in Russia's overall role in Central Asia. Firstly, its geographic proximity ensures that Russia will remain a prominent player in the region. Secondly, the United States' withdrawal from Afghanistan and Central Asia leaves Russia and China as the primary security guarantors. Thirdly, despite China's increasing presence in the region, Central Asia's reliance on Russia in economic and security matters is unlikely to substantially diminish in the foreseeable future. Using Kyrgyzstan as an example, let's delve into the key areas where Russia and China exert significant influence in the region. A significant method of Russian soft power, both within the Commonwealth of Independent States and other former Soviet states, involves maintaining an ambiguous definition of Russian ethnicity and citizenship. Russia often utilizes these populations as geopolitical leverage in exerting influence over post-Soviet states. While the history of Russia's citizenship laws post-Soviet Union dissolution is complex, a series of amendments in 2008 established a compatriots resettlement program.

Furthermore, in 2010, the Russian government implemented a vaguely defined policy aimed at recognizing people residing outside the borders of the Russian Federation who have freely chosen to maintain spiritual and cultural ties with Russia and who typically belong to ethnic groups that have historically inhabited the territory of the Russian Federation (Shevel, 2012, p. 139-140). These developments have led to two practical outcomes. Firstly, Moscow has been able to influence key individuals such as businessmen, political elites, and other targets by offering them citizenship. Secondly, it has enabled Moscow to plausibly assert that it is safeguarding the interests of Russian citizens residing in neighboring countries or within the post-Soviet space. This latter assertion has served as an implicit threat when dealing with enclaves of Russian citizens and formed the basis of Russia's intervention in South Ossetia and Abkhazia in 2008. It was estimated that over 90 percent of these individuals held Russian passports, while a considerable number of Abkhazians, Transnistrians, Tajiks, and Kyrgyz also possessed Russian citizenship. This dual nature of Russian soft power vividly illustrates the challenge in distinguishing it from the coercive or hard aspects of power -the promise of Russian citizenship or support entices and convinces, while the prospect of safeguarding Russian interests and providing protection simultaneously dissuades (Laruelle, 2017; Natoli, 2010, p. 389-417).

3. CHINA'S SOFT POWER TOWARDS KYRGYZSTAN

While investments and development aid may not fit within Nye's definition of power resources, which typically encompass culture, political values, and policies possessing moral authority, they are instead associated with payments or what Nye refers to as carrots intended to influence the behavior of others. However, their capacity to enhance a country's attractiveness and reinforce legitimacy cannot be overlooked (Nye, 2008, p. 94). Nevertheless, as we will demonstrate below, the ramifications of foreign aid and investments for both providers and recipients are varied. While foreign aid is often aimed at enhancing soft power, it can inadvertently facilitate economic and political coercion and may alienate domestic audiences. Given that China has now supplanted Russia as the primary provider of grants, loans, and investments in Central Asia, this section will concentrate on China's development aid to Kyrgyzstan. Several aspects should be highlighted regarding Chinese aid to countries in the Global South, including Kyrgyzstan. Its appeal stems from principles aimed at distinguishing China from Western donors. China is especially interested in presenting itself as a fellow developing nation through what it terms South-South collaboration. Another element of the Chinese strategy to bolster soft power through aid is the principle of non-interference and respect for sovereignty; Chinese loans typically do not come with specific requirements for economic or political reforms. The objective is to persuade recipient governments that they can formulate their own development strategies without external interference (Tremann, 2018; Banik & Hegertun, 2017). China often stands as the sole source of substantial investments in many cases. Corruption, political and economic instability, and challenges associated with doing business in Central Asia render the region less appealing to European and North American investors. Loans from international organizations like the IMF and World Bank typically come with stringent conditions, requiring recipient countries to implement policy reforms, including unpopular austerity measures. In contrast, Chinese loans impose fewer restrictions on spending. Additionally, China holds an advantage over other creditors by offering Kyrgyzstan significantly more investment than all other donors combined (Rickleton, 2013). This explains the significant levels of indebtedness of Kyrgyzstan to China. In 2010, Kyrgyzstan's debt to China stood at $150 million, equivalent to 5.7 percent of its total foreign loans. Within seven years, the proportion of Chinese loans to Kyrgyzstan surged dramatically, increasing eleven-fold to reach 41.6 percent, totaling $1.7 billion.

The majority of this debt is managed by the state-owned Export - Import Bank of China, which by the end of 2016, accounted for $1.5 billion, or approximately 40 percent, of the country's total external debt (Hurley et al., 2018). On the contrary, the benefits of Chinese loans to Kyrgyzstan are uncertain at best, given the notoriously stringent terms of repayment. Firstly, the majority of Chinese loans are denominated in U.S. dollars, exposing Kyrgyzstan to inflation and fluctuations in currency exchange rates. Secondly, the repayment terms are notably short, with many loans requiring repayment in as little as five years (Van der Kley, 2017; Masalieva, 2018). Thirdly, Chinese creditors often stipulate that recipient countries must engage Chinese contractors to execute projects funded by their loans. All major projects in Kyrgyzstan financed by Chinese loans are undertaken by Chinese companies (Aidar, 2018; Eurasianet, 2015). In addition to being unable to select contractors for projects financed by China, Kyrgyzstan is also compelled to employ Chinese workers on these projects (Lain, 2016; Orozbekova, 2016; Reeves, 2015, p. 67). The most pressing concern revolves around how these loans will be repaid and the consequences if Kyrgyzstan fails to meet its obligations (Kloop, 2018). While the Chinese government's reluctance to forgive debts is understandable, the repayment terms imposed on Kyrgyzstan by China are highly contentious (Okoth, 2019). The agreements also mandate that any disputes regarding loan repayment be resolved at the Hong Kong-based International Arbitration Centre in accordance with Chinese laws. Essentially, this implies that the Chinese government could potentially demand any of Kyrgyzstan's assets. There is a mounting apprehension across all Central Asian republics that China might seize land or natural resources if loans are not repaid promptly. These concerns are not entirely baseless. There have been instances where China has claimed crucial assets in exchange for forgiving loans (Masalieva, 2018). China's economic sway in Kyrgyzstan also translates into political influence. Due to its geographic proximity to China's volatile Xinjiang province and its Uyghur minority population, Kyrgyzstan, along with the wider Central Asian region, holds strategic importance for China's security. Some researchers argue that the Uyghur issue has always been central to China's policies towards the region (Satke, 2017). Today, Uyghurs make up approximately 1 percent of Kyrgyzstan's population of 6.2 million people. While Kyrgyzstan has been regarded as a relatively safe haven for Uyghurs, the recent crackdown by the Chinese government on its Muslim ethnic minorities, particularly Uyghurs but also Kazakhs, Kyrgyz, and Hui, has escalated pressure on Kyrgyzstan and other Central Asian republics to comply with the demands of their more powerful neighbor. In recent years, Uyghurs in Kyrgyzstan have faced heightened surveillance and repression by Kyrgyz authorities. The Kyrgyz government routinely prohibits Uyghur gatherings (Bunin, 2018; Maza, 2014). Inevitably, China's influence in the region is poised to expand in the years ahead. Central Asia holds pivotal significance for the ambitious Belt and Road Initiative proposed by the Chinese leadership, and Beijing will seek avenues to more tightly integrate the region within its expanding commercial and political networks. Additionally, China is expected to leverage its growing engagement in Central Asia to secure access to mineral resources and garner the cooperation of Central Asian governments in addressing its Uyghur-related concerns.

4. EFFORTS OF CHINA AND RUSSIA: SOFT POWER OR HARD POWER?

One of the most conspicuous indications of Russia's hard power in Central Asia is its military presence in Kyrgyzstan and Tajikistan. However, this manifestation of hard power also carries softer dimensions. Despite the tensions and negotiations between Russia and Kyrgyzstan regarding the Kant military base, Russia's military presence is viewed by the country's political leadership as a means to bolster the republic's security and counterbalance China's expanding influence in the region. The Kyrgyz leadership is eager to maintain the Russian military base.

In fact, the Kyrgyz government extended an invitation to the Kremlin to establish a second base in the south of the republic in 2017. Although the Russian government reportedly declined the offer, possibly due to the substantial costs of its engagements in Syria and Ukraine, discussions regarding a potential second base persist (Klein, 2019; Goble, 2017; Kravchenko, 2019). As a host country, Kyrgyzstan also holds some leverage over Russia, which it has utilized in the past to negotiate rental fee increases and secure debt forgiveness. However, Russia's military presence in Kyrgyzstan is generally perceived as legitimate, if not outright attractive, by the domestic audience. Furthermore, as we will argue here, Russia is likely to expand its military presence in Kyrgyzstan in the future. This expansion suggests that the Kremlin may utilize its military presence to cultivate soft power as a regional security provider while simultaneously strengthening its capacity to exert pressure on the Central Asian republics. The Kant military base was established in 2003 as a response to the American Manas Transit Center, which had opened two years prior. The presence of American forces provided Kyrgyzstan with some leverage in its negotiations with Russia. Desiring the departure of American forces from Kyrgyzstan, the Russian government engaged in several rounds of talks with the Bakiyev government in 2009. Russia offered Kyrgyzstan a significant aid package and investments in hydropower projects in exchange for the closure of the Transit Center and a forty-nine-year extension of the lease on the Russian base. The Kyrgyz authorities accepted the the aid from Russia and publicly announced the closure of the Center, only to backtrack on their commitments after the U.S. government increased the annual rental payment and pledged an additional aid. The subsequent fallout between Russia and Kyrgyzstan led to Russia's withdrawal from the hydropower project (Bryanski & Dzuyubenko, 2012; Foust, 2012; Cooley, 2010). In 2010, following Bakiyev's removal from power, the Russian leadership seized another opportunity to advocate for the closure of the Manas Transit Center. Conversely, the newly elected government under President Almazbek Atambayev aimed to renegotiate the agreement on the lease of the Kant base, which had been established under Bakiyev's administration. In 2012, Atambayev even threatened to shut down the base, stating that Kyrgyzstan "may take a different path." After extensive negotiations, Kyrgyzstan and Russia reached an agreement to extend Moscow's lease on the base for fifteen years in exchange for a $500 million debt write-off. This agreement followed Bishkek's confirmation of plans to close down the Transit Center after its lease expired in 2014 (Interfax, 2012; Bryanski & Dzuyubenko, 2012). In a swift move, the Russian state-owned oil company Rosneft took steps to acquire a majority stake in the Manas International Airport as the Transit Center was preparing to vacate the premises. Seeking to secure at least a 51 percent stake in the airport (Satke, 2017). Indeed, the Kant airbase and the controlling stake in the Manas International Airport are not the sole Russian assets in Kyrgyzstan. Apart from the airbase in Kant, which is situated approximately 40 kilometers away from Bishkek, Russia maintains the torpedo testing center at Issyk-Kul, a seismic station at Maily-Suu, and a communication center in Chui Province. Furthermore, another potentially significant asset that Kyrgyzstan may consider selling to Russia is the Dastan torpedo plant (Radio Free Europe, 2012). According to reports from Sputnik News, Russia has expressed keen interest in acquiring the Dastan torpedo plant for some time. In 2009, during negotiations regarding the extension of the lease on the Kant airbase, Russia proposed to Kyrgyzstan that it trade a controlling stake in the Dastan torpedo plant for a debt write-off. Under the proposed arrangement, Moscow would write off $180 million of Kyrgyzstan's debt to Russia in exchange for a 48 percent stake in the plant. Although the debt forgiveness plan was formulated in 2009, it did not materialize because Bakiyev's government was ousted from power the following year.

In 2011, the new Kyrgyz government offered the plant to Russia, but Russia now sought a 75 percent stake in the torpedo plant or, as an alternative, a lesser share of Kyrgyz debt forgiveness in exchange for the previously agreed-upon 48 percent stake in the plant (Sputnik International, 2012). The U.S. withdrawal from Kyrgyzstan signifies an increasing prominence of Russia and China in the country and the broader region. Joseph Votel, the commander of U.S. Central Command, attributed the breakdown of military cooperation with Kyrgyzstan to the Kyrgyz government, suggesting that it "has increasingly aligned its interests with Russia and China." He pointed to the closure of the Manas Transit Center and the deterioration of military ties between the two countries as evidence. While this assessment may have merit, Votel's critique overlooks Kyrgyzstan's economic and security reliance on Russia and its integration into Russia-led regional military alliances. For instance, the Kant airbase is a component of the Collective Security Treaty Organization, a military alliance comprising six post-Soviet states, where it serves as the air force component of the Collective Rapid Reaction Forces (Kucera, 2018; Indeo, 2018). As the United States readies itself to withdraw from Afghanistan, Kyrgyzstan has increasingly turned to its more influential neighbors, China and Russia, for security and assistance. Indeed, security challenges impacting Kyrgyzstan are more likely to impact neighboring states than the distant United States. Kyrgyzstan is also part of numerous regional security arrangements, among which the Shanghai Cooperation Organization holds growing significance. This organization serves as a vital forum for regional security cooperation. Equally significant is the continuous growth of China's military assistance to Kyrgyzstan and other Central Asian nations, leading to an increasing dependence on China within the region. China's provision of military aid to Central Asian republics has been ongoing for nearly two decades. For instance, in November 1999, China supplied army clothing to Kyrgyzstan's troops. Additionally, China has engaged in joint military counterterrorism exercises involving troops from Kyrgyzstan, Kazakhstan, and Tajikistan. China conducted bilateral exercises with Kyrgyz forces. While some observers have expressed concerns about potential military tensions between China and Russia in the region, Beijing appears content to allow Russia to serve as Central Asia's security guarantor (Pannier, 2017).

5. CONCLUSIONS

In this study, we aimed to assess the relevance of Nye's concept of soft power in contemporary Kyrgyzstan by examining various key aspects of Russia's and China's influence in the country. We contended that the significant differences in capabilities and the highly uneven nature of relations between Kyrgyzstan and these two powers render the separation of soft power from hard power impractical. As demonstrated through the case of Kyrgyzstan, soft power often exhibits hard attributes and leads to hard outcomes. For instance, Russia's utilization of media, typically considered a soft power instrument, is aimed at intervening in and shaping the electoral behavior of the Kyrgyz populace. Moreover, the methods through which Russia acquired extensive media presence in Kyrgyzstan were coercive. Similarly, the promise of higher wages, which lures Central Asian labor migrants to Russia, has provided the Russian government with increased leverage over Kyrgyzstan. On the contrary, hard power can yield soft power effects. For instance, Russia's military presence, typically categorized as hard power, is perceived positively by most of Kyrgyzstan's elites and is viewed as enhancing the republic's security. Similarly, Kyrgyzstan's energy dependence, another aspect of hard power, has been underpinned by promises of rewards and benefits, as outlined in this study. Another crucial question we explored is whether development aid and foreign investments can engender soft power. The case of China's aid to Kyrgyzstan indicates that despite the potential appeal of China's development models, its aid and investments serve as instruments of hard power, exerting significant political and economic pressure both presently and in the future.

In essence, Chinese aid aims less to acquire influence or win over local elites, and more to empower the Communist Party, thereby leveraging power and coercion against its smaller neighbor. Ultimately, the intricate interplay of soft and hard power in Kyrgyzstan and the broader Central Asian region necessitates fresh conceptualizations of influence and soft power in the post-Soviet space.

6. REFERENCES

Aidar, S. (2018, August 9). Kyrgyzstan's North-South Road to Corruption. *Open Democracy*. http://www.opendemocracy.net/od-russia/satina-aidar/kyrgyzstans-north-south-road-to-corruption. Last Access: 16.05.2024

Banik, D., & Hegertun, N. (2017, October 27). Why do Nations Invest in International Aid? Ask Norway. And China. *Washington Post*. http://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/10/27/why-do-nations-invest-in-international-aid-ask-norway-and-china/?utm_term=.a06316935e8a. Last Access: 16.05.2024

Bunin, G. A. (2018, August 15). Central Asia Struggles with Fallout from China's Internment of Minorities. *Foreign Policy*. http://foreignpolicy.com/2018/08/15/central-asia-struggles-with-fallout-from-chinas-internment-of-minorities/. Last Access: 16.05.2024

Bryanski, G., & Dzyubenko, O. (2012, September 20). Russia cuts Kyrgyz Debt for Military, Power Deals. *Reuters*. http://www.reuters.com/article/russia-kyrgyzstan/russia-cuts-kyrgyz-debt-for-military-power-deals-idUSL5E8KK15720120920. Last Access: 16.05.2024

Cooley, A. (2010, April 12). Manas Hysteria. *Foreign Policy*. http://foreignpolicy.com/2010/04/12/manas-hysteria/. Last Access: 16.05.2024

Eurasianet. (2015, August 31). Kyrgyzstan Hails Epoch-Making Power Line. http://eurasianet.org/kyrgyzstan-hails-epoch-making-power-line. Last Access: 16.05.2024

Feklyunina, V. (2015). Soft Power and Identity: Russia, Ukraine and the 'Russian World(s)'. *European Journal of International Relations*, *22*(4), 773–796.

Foust, J. (2012, March 23). Going It Alone: Why Kyrgyzstan Doesn't Want Russian or American Bases. *The Atlantic*. http://www.theatlantic.com/international/archive/2012/03/going-it-alone-why-kyrgyzstan-doesnt-want-russian-or-american-bases/254903/. Last Access: 16.05.2024

Glaser, B. S., & Murphy, M. E. (2009). Soft Power with Chinese Characteristics: The Ongoing Debate. In C. McGiffert (Ed.), *Chinese Soft Power and Its Implications for the United States: Competition and Cooperation in the Developing World* (ss. 10–27). Washington DC: CSIS.

Goble, P. (2017, August 3). Why Does Kyrgyzstan Want a Second Russian Military Base? *Jamestown Foundation*. http://jamestown.org/why-does-kyrgyzstan-want-a-second-russian-military-base/. Last Access: 16.05.2024

Grigas, A. (2012, August). Legacies, Coercion and Soft Power: Russian Influence in the Baltic States. *Briefing Paper*. Chatham House, London. http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0812bp_grigas.pdf. Last Access: 16.05.2024

Hurley, J., Morris, S., & Portelance, G. (2018). Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective. *CGD Policy Paper, 121*.

Indeo, F. (2018, June). The Role of Russia in the Central Asian Security Architecture. *Policy Brief no. 48*, OSCE Academy in Bishkek. https://www.osce-academy.net/upload/file/PB48The_Role_of_Russia_in_the_Central_Asian_Security_Architecture.pdf. Last Access: 16.05.2024

Interfax. (2012, February 25). Rossiiskaia voennaia baza v Kante mozhet byt' zakryta – president Kirgizii. https://www.interfax.ru/russia/232576. Last Access: 16.05.2024

Klein, M. (2019, January). Russia's Military Policy in the Post-Soviet Space: Aims, Instruments and Perspectives. *SWP Research Paper 1*, German Institute for International and Security Affairs. http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2019RP01_kle.pdf. Last Access: 16.05.2024

Kloop. (2018, April 9). Kitai daet kredity razvivaiushchimsia stranam – v tom chisle, Kyrgyzstanu. Ob'iasniaem zachem. http://kloop.kg/blog/2018/04/09/kitaj-daet-kredity-razvivayushhimsya-stranam-v-tom-chisle-kyrgyzstanu-obyasnyaem-zachem/. Last Access: 16.05.2024

Kravchenko, S. (2019, February 1). Kyrgyzstan May Host Second Russian Military Base, Tass Reports. *Bloomberg*. http://www.bloomberg.com/news/articles/2019-02-01/kyrgyzstan-may-host-second-russian-military-base-tass-reports. Last Access: 16.05.2024

Kucera, J. (2018, March 16). US Military Giving Up on Kyrgyzstan. *Eurasianet*. http://eurasianet.org/us-military-giving-up-on-kyrgyzstan. Last Access: 16.05.2024

Lain, S. (2016, April 27). China's Silk Road in Central Asia: Transformative or Exploitative? *Financial Times*. http://www.ft.com/content/55ca031d-3fe3-3555-a878-3bcfa9fd6a98. Last Access: 16.05.2024

Laruelle, M. (2017, July 14). Russia's Eurasianist Soft Power in Central Asia. *Analytical Media Eurasian Studies*. http://greater-europe.org/archives/3190. Last Access: 16.05.2024

Masalieva, J. (2018, April 16). Kyrgyzstan must pay down $320 million Debt to China in 5 years. *24.kg*. http://24.kg/english/81729_Kyrgyzstan_must_pay_down_320_million_debt_to_China_in_5_years/. Last Access: 16.05.2024

Maza, C. (2014, November 25). Kyrgyzstan's Uighurs Cautious, Still Fear Chinese Influence. *Eurasianet*. http://eurasianet.org/kyrgyzstans-uighurs-cautious-still-fear-chinese-influence. Last Access: 16.05.2024

Natoli, K. (2010). Weaponizing Nationality: An Analysis of Russia's Passport Policy in Georgia. *Boston University International Law Journal, 28*, 389–417.

Nye Jr., J. S. (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 616*(1), 94–109.

Okoth, E. (2019, January 13). Kenya: SGR Pact with China a Risk to Kenyan Sovereignty, Assets. *Daily Nation*. http://allafrica.com/stories/201901140451.html. Last Access: 16.05.2024

Orozbekova, C. (2016, June 24). China Relocating Heavy Enterprises to Kyrgyzstan. *Jamestown Foundation*. http://jamestown.org/program/china-relocating-heavy-enterprises-to-kyrgyzstan/. Last Access: 16.05.2024

Pannier, B. (2017, March 30). A New Chinese Interest in Central Asian Security. *Radio Free Europe*. http://www.rferl.org/a/china-central-asia-security-uyghurs-russia/28400327.html. Last Access: 16.05.2024

Radio Free Europe. (2012, August 16). Top Kyrgyz Official Says Russian Military Base Granted 15-Year Extension. http://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-gives-russian-base-extension/24678971.html. Last Access: 16.05.2024

Radnitz, S. (2018). Between Russia and a Hard Place: Great Power Grievances and Central Asian Ambivalence. *Europe-Asia Studies, 70*(10), 1597–1611.

Reeves, J. (2015). Chinese Foreign Relations with Weak Peripheral States: Asymmetrical Economic Power and Insecurity. London: Routledge.

Rickleton, C. (2013, July 23). Kyrgyzstan: Is Chinese Investment Really Win-Win? *Eurasianet*. http://eurasianet.org/kyrgyzstan-is-chinese-investment-really-win-win. Last Access: 16.05.2024

Satke, R. (2017, January 8). Uighurs in Kyrgyzstan Hope for Peace despite Violence. *Al Jazeera*. http://www.aljazeera.com/indepth/features/2016/09/uighurs-kyrgyzstan-hope-piece-violence-160915133619696.html. Last Access: 16.05.2024

Shevel, O. (2012). The Politics of Citizenship Policy in Post-Soviet Russia. *Post-Soviet Affairs, 28*(1), 111–147.

Sputnik International. (2012, March 22). Russia, Kyrgyzstan Clash over Torpedo Plant. http://sputniknews.com/world/20120322172327934/. Last Access: 16.05.2024

Tremann, C. (2018, September 21). China's Aid: The Image Boost. *The Interpreter*. http://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/chinas-aid-image-boost. Last Access: 16.05.2024

Tsygankov, A. P. (2006). If Not by Tanks, Then by Banks? The Role of Soft Power in Putin's Foreign Policy. *Europe-Asia Studies, 58*(7), 1079–1099.

Tsygankov, A. P. (2013). Moscow's Soft Power Strategy. *Current History, 112*(756), 259–264.

Van der Kley, D. (2017, December 1). Can Central Asia's Poorest States Pay Back their Debts to China? *The Diplomat*. http://thediplomat.com/2017/12/can-central-asias-poorest-states-pay-back-their-debts-to-china/. Last Access: 16.05.2024

Wilson, J. L. (2015). Russia and China Respond to Soft Power. *Politics, 35*(3–4), 287–300.

REVENUE RECOGNITION WITHIN THE SCOPE OF KUMI FRS
KÜMİ FRS KAPSAMINDA HASILATIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Öğr. Gör. Dr. HALİME KARACA

İnönü Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-0218-3851

Özet

Hasılat, işletmelerin esas faaliyetleri neticesinde edindikleri önemli gelir unsurlarından biridir. Muhasebe uygulamalarının ülkeler tarafından farklı uygulanması nedeniyle hasılatın raporlanmasında değişik uygulamalara rastlanmaktadır. Muhasebe işlemlerinde dünya genelinde uygulama birliği sağlanması için düzenlenen Uluslararası Muhasebe Standartları, ülkelerin finansal raporlama çerçevelerini hazırlamalarında rehber olmuştur. Ülkemizde de uluslararası düzenlemelerin paralelinde en küçükten en büyüğe kadar farklı ölçekli işletmelerin uygulaması amacıyla standartlar geliştirilmiştir. TMS/TFRS ve BOBİ FRS den sonra küçük ve mikro işletmelerin uygulamaları için KÜMİ FRS oluşturulmuştur. Bu çalışmanın amacı, Muhasebe Standartlarıyla ilgili yapılan düzenlemelerin sonuncusu olarak nitelendirilen KÜMİ FRS çerçevesinde hasılatın muhasebeleştirilmesi ilkelerini uygulama örnekleri yardımıyla açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Hasılat, KÜMİ FRS; Muhasebe Standartları

Abstract

Revenue is one of the important income elements that businesses obtain as a result of their main activities. Due to the different application of accounting practices by countries, there are different practices in reporting revenue. International Accounting Standards, which are designed to ensure uniformity of practice in accounting transactions worldwide, have guided countries in preparing their financial reporting frameworks. In our country, in parallel with international regulations, standards have been developed for the application of businesses of different sizes, from the smallest to the largest. After TMS/TFRS and BOBİ FRS, KÜMİ FRS was created for the applications of small and micro enterprises. The purpose of this study is to explain the principles of revenue recognition within the framework of KÜMİ FRS, which is described as the last of the regulations regarding Accounting Standards, with the help of application examples.

Key Words: Revenue, KÜMİ FRS; Accounting Standards

1. Giriş

İktisadi kararların alınmasında kullanıcıların güvenilir raporlamalara olan ihtiyacı muhasebe uygulamalarının standartlaşması gerekliliğini ortaya çıkarmış, halka açık işletmelerin yanı sıra farklı ölçekteki işletmelerin standart raporlamaları düzenlemelerinin önemi artmıştır. İşletmelerin ulusal ve uluslararası alanda rekabet avantajı elde edebilmesi, yatırım imkanlarını sağlayabilmeleri ve düşük maliyette finansman kaynaklarına ulaşabilmeleri için karşılaştırılabilir, güvenilir, gerçeğe ve ihtiyaca uygun mali ve mali olmayan bilgileri sunmaları gerekmektedir.

Ülkelerin muhasebe uygulamalarının gelişimi dış çevre faktörlerinin yanı sıra bazı iktisadi, kültürel ve hukuki alt yapıları çerçevesinde değişim göstermekte ve mali tabloların düzenlenmesinde benzer raporlama ilkelerinin benimsenmesi bilginin paylaşılmasının yaygınlaşması olanağı sunmaktadır. Teknolojik faktörler ve küreselleşmenin raporlamalara etkisinin oldukça yüksek olduğu günümüz dünyasında yerel standartların kullanımı yerini uluslararası standartlara bırakmaktadır (Öztürk vd., 2019: 414). Ülkemizde uluslararası düzenlemelerin paralelinde en küçükten en büyüğe kadar farklı ölçekli işletmelerin uygulaması amacıyla standartlar geliştirilmiştir. TMS/TFRS ve BOBİ FRS den sonra küçük ve mikro işletmelerin uygulamaları için KÜMİ FRS oluşturulmuştur. Bağımsız denetime tabi olan işletmelerin ölçeklerine göre TMS/TFRS veya BOBİ FRS uygulaması zorunlu kılınmıştır. Bilanço esasına göre defter tutma hadlerini sağlayan ve denetime tabi olmayan ve 3,5 milyon TL ve üzeri tutarında aktif toplamına, 7 milyon TL ve üzeri tutarında yıllık net satış hasılatına ve 10 ve üzeri çalışan sayısı kriterlerinden ikisini taşıyan işletmelerin KÜMİ FRS uygulamaları zorunlu kılınmıştır. Muhasebe Standartlarıyla ilgili yapılan düzenlemelerin sonuncusu olarak nitelendirilen KÜMİ FRS, mevcuttaki standart uygulamalarıyla kıyaslandığında uygulanması daha kolay ve maliyeti daha düşük ve bütün işletmelerin faaliyetleriyle ilgili muhasebe işlemlerinin ilkelerini içeren raporlama çerçevesi sunmaktadır. Bu standarda göre düzenlenen mali tablolar, paydaşların doğru kararları almalarına yardımcı olacaktır (Parlak, 2021: 78). KÜMİ FRS ile ayrıca (Cavlak ve Ataman, 2023: 229):

✓ Küçük ve mikro ölçekli işletmelerin ihtiyaca ve gerçeğe uygun sunumla karşılaştırılabilirlik kriterleri tabana yayılacaktır,

✓ Kredi kurumları ve yatırımcılara ihtiyaca ve gerçeğe uygun ve karşılaştırılabilir mali bilgilerin olduğu raporlar sunulacağından işletmelere düşük maliyette kredi ve fon temininde kolaylık sağlayacaktır,

✓ Vergi temeline dayanan muhasebe anlayışı yerine bilgi temeline dayanan anlayışın hakim olması sonucunda alınacak kararlarla işletmelerdeki kaynak dağılımı etkinliği sağlanacaktır,

✓ İşletmelerin mevcut durumu hakkında yöneticilerin sağlıklı değerlendirmelerde bulunmaları ve rasyonel kararları almalarını sağlayacak ve böylelikle işletmelerin kurumsallaşmaları yönünde katkı sunacaktır. Dolayısıyla ülkemizdeki işletmelerin kurumsal yapı açısından güçlenerek, kapsamlı katılımı olan ortaklıklar kurmaları imkanı sağlanacaktır.

Hasılat, işletmelerin olağan faaliyet sürecinde ortaya çıkan gelirlerinden oluşan işletmelerin mali performansının değerlendirilmesinde önemli faktörlerindendir. Diğer bir anlatımla ortakların sermaye katkılarının haricinde işletmelerin esas faaliyetlerinin neticesinde edinilen ve özsermaye de artışa yol açan iktisadi yararların tümüdür (Akdoğan ve Sevilengül, 2007: 566).

İşletmeler için hasılatın doğru hesaplanması ve muhasebeleştirilmesi, bilhassa hasılat unsurlarının nasıl değerlendirileceği, unsurlardan hangilerinin hasılata dahil edileceği oldukça önemlidir. Hem ticari hem de üretim işletmeleri gelirlerinde hasılat önemli paya sahiptir (Keleş, 2023: 45).

KÜMİ FRS'de hasılatın muhasebeleştirilmesiyle ilgili esaslar Bölüm 7'de düzenlenmiştir. Bu kapsamda; aşağıda sayılan işlemlerden edinilen hasılatın raporlanmasında söz konusu bölümdeki esaslar dikkate alınır (KÜMİ FRS, M. 7.2);

✓ Mal satışında (satmak için işletmenin ürettiği veya tekrar satılması amacıyla alınan malların satılması)
✓ Hizmet sunumunda

- ✓ İşletmelerin yüklenici olduğu inşa sözleşmelerinde
- ✓ İşletmelerin bazı varlıklarını başkalarının kullanması nedeniyle sağlanan faiz, isim hakkı ve kâr payından

Hasılatın muhasebeleştirilmesinde mikro ve küçük işletmelerin her ikisinde vadesi bir yıldan daha kısa zamanda tahsilatı beklenen tutarların vade farkları ayrıştırılmaz. Hasılat edinilen ya da edinilmesi muhtemel tutarlar üzerinden ölçülür. Vadenin bir yılı aşması halinde hasılatın muhasebeleştirilmesi mikro işletmeler ve küçük işletmelerde farklılık göstermektedir. Mikro işletmelerde vade farkı ayrıştırılmadan hasılat tutarı muhasebeleştirilir. Küçük işletmelerde ise vade farkı ayrıştırılmakta ve hasılatın tutarı ilişkin olduğu malın veya hizmetin peşin değerinden ölçülmektedir (KÜMİ FRS, M 7.6). Vade farkından oluşan tutarlar ise faiz gelirleri olarak raporlanmaktadır.

2. Literatür Taraması

Hasılat ve standartlar hakkında birçok çalışma bulunmakla birlikte KÜMİ FRS kapsamında hasılatın muhasebeleştirilmesi çalışmaları sınırlı sayıdadır. Bu alanda yapılan çalışmalardan bazıları kısaca özetlenmiştir.

Erduru ve arkadaşları (2016) yaptıkları çalışmada hasılatın muhasebeleştirilmesiyle ilgili TMS de yer alan hükümlerin meslek mensuplarınca bilinirliliğini tespit etmek amacıyla anket çalışması yapmış ve elde edilen verileri analiz etmiştir. Çalışmanın bulguları hasılatın muhasebeleştirilmesine ilişkin TMS ile VUK düzenlemelerinde yer alan ilkelerin birçok noktada farklılık gösterdiği ve bu farklılıklar konusunda muhasebe meslek mensuplarının bilgi düzeylerinin yetersiz olduğunu ortaya koymuştur. Sabuncu (2018) çalışmasında işletmelerin varlıklarını sürdürmelerinde gereklilik arz eden hasılatın ölçüm ve muhasebeleştirme esaslarını Tekdüzen Muhasebe Sistemi ve BOBİ FRS açısından karşılaştırarak literatüre katkı sağlamayı hedeflemiştir. Düzenlemelerde benzerliklerin ve farklılıkların ortaya konulması amacıyla çeşitli uygulama örnekleri vermiştir. Öztürk ve diğerleri (2019) yaptıkları çalışmada temel konularda KÜMİ FRS ile BOBİ FRS ve TMS/TFRS setlerinin farklılaştığı yönleri açıklamayı amaçlamıştır. Bu amaçla taslak olarak yayımlanan KÜMİ FRS ile BOBİ FRS ve TMS/TFRS setlerinde karşılığı olan standartlarla karşılaştırmalar yaparak standartların uygulayıcılarına klavuzluk edecek çerçeve sunmuştur. Çalışmanın sonunda; taslak metin olarak yayımlanan KÜMİ FRS'nin yürürlüğe girmesiyle beraber, ülkemizdeki mali raporlamaların standartlaşması konusunda ilerleme derecesini değerlendirmiştir. Akbulut ve Can (202) yaptıkları çalışmada taslak metin olarak yayımlanan KÜMİ FRS'nin temel özelliklerini, yürürlüğe girmesiyle kapsayacağı işletmeleri ve olası etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda KÜMİ FRS'nin temel özellikleri ve diğer standartlardan farklarını ayrıntılı olarak açıklamıştır. Çalışmanın sonucunda KÜMİ FRS'nin kapsadığı işletmelerin standart mali raporlamaya geçişine olumlu katkılar sağlayacağını, nitelikli ve yararlı bilgi sağlayan mali raporlamalara yardımcı olacağını, gerçekçi durum tespitine ve planlama için kullanılabilir bilginin üretimine olanak sağlayacağını ifade etmişlerdir. Utku ve Kaya (2021) yaptıkları çalışmada taslak metin olarak yayımlanan KÜMİ FRS düzenlemeleri kapsamında Maddi Duran Varlıklarla ilgili muhasebe işlemlerinin nasıl yapılacağını açıklamayı amaçlamıştır. Çalışmada KÜMİ FRS'nin içeriğini açıklayarak diğer düzenlemelerde söz konusu varlıklara yönelik hükümleri incelemiş ortak ve farklı yönlerini incelemiş KÜMİ kapsamında muhasebe uygulama örneklerine yer vermiştir. Parlak (2021) çalışmasında, KÜMİ FRS yer alan hasılat standardına ilişkin bilgiler vermiş, hasılat işlemlerinin muhasebe kayıtları ve özellikli konuları ele alarak mevcuttaki uygulamalar ve standartlarla karşılaştırmalar yaparak değerlendirmiştir. Bu kapsamda yürürlükte yer alan mevzuat hükümleri ile TFRS; KÜMİ; BOBİ düzenlemelerinde yer alan hasılatlarla ilgili ayrıntılı açıklamalar yapmış, KÜMİ FRS taslağını diğer düzenlemelerle karşılaştırarak özellikli konuları uygulama örnekleriyle açıklamıştır.

Yazarken (2022) taslak metin olarak yayımlanan KÜMİ FRS ve BOBİ FRS düzenlemelerinde stoklarla ilgili hükümleri mukayeseli olarak değerlendirmiş, standartlarda teorik olarak yer alan işlemlere ilişkin muhasebe kayıtlarını uygulama örnekleriyle açıklamıştır. Keleş (2023) çalışmasında KÜMİ ve BOBİ FRS düzenlemeleri kapsamında mal satışı ve hizmet sunumu nedeniyle edinilen hasılatların muhasebe kayıtlarına alınması esasının örnekler yardımıyla açıklamayı amaçlamıştır. Bu kapsamda stoklar ve standartlarla ilgili düzenlemeleri ayrıntılı olarak açıklamış, KÜMİ ve BOBİ standartlarında yer alan düzenlemeleri karşılaştırmıştır. Hasılatların muhasebeleştirilmesiyle ilgili uygulama örnekleriyle her iki standart düzenlemesi arasındaki benzer ve farklı uygulamaları ortaya koymuştur.

3. KÜMİ FRS Kapsamında Hasılatın Muhasebeleştirilmesi Örnekleri

KÜMİ FRS kapsamında mal satışları ve hizmet sunumlarıyla özellikli durumlara yönelik hasılat tutarlarının muhasebe kayıt örnekleri yapılmıştır.

3.1. Vadesi Bir Yılın Altında Olan Mal Satışına İlişkin Muhasebe Kaydı

Küçük ve mikro ölçekli işletmeler vadesi bir yılın altında olan vadeli satışlarda vade farkı ayrıştırılmadan hasılat tutarı kayda alınmaktadır.

Örnek: A İşletmesi peşin satış fiyatı 3.700.000 ₺ olan X malını 11.07.2023 tarihinde 3 ay vadeli şekilde kredili olarak satmış (%20 KDV Hariç), KDV tutarını peşin ödemiştir.

11. 07.2023	3.700.000	
120 ALICILAR	740.000	
100 KASA		
600 YURTİÇİ SATIŞLAR		3.700.000
391 HESAPLANAN KDV		740.000
Bir yıldan kısa vadeli ticari mal satış kaydı		

3.2. Vadesi Bir Yılın Üzerinde Olan Mal Satışına İlişkin Muhasebe Kaydı

Vadeli satış işleminde vadesi 1 yılın üzerinde olan işlemlerde küçük ölçekli işletmeler ve mikro ölçekli işletmelerin muhasebe kayıt işlemleri farklılık göstermektedir. Küçük ölçekli işletmelerde vade farkları satış hasılatından ayrıştırılırken mikro işletmelerde vade farkı ayrıştırması yapılmayacak tahsil edilecek bedel üzerinden hasılat tutarı kayda alınacaktır. Vade farkının ayrıştırılmasında etkin faiz yöntemi kullanılmaktadır.

Örnek: A İşletmesi peşin satış fiyatı 2.000.000 ₺ olan X malını 01.01.2023 tarihinde 3 yıl vadeli şekilde 3.456.000₺ 'ye kredili olarak satmıştır (%20 KDV Hariç). KDV tutarını peşin tahsil etmiştir.

Küçük ölçekli işletmelerin yapacağı işlemler ve muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir.

Etkin faiz yöntemine göre vadeli satışla ilgili faiz oranı aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

Bugünkü Değer (BD)= Vadeli Değer (GD) / (1 + Faiz Oranı (i))$^{\text{Vade(n)}}$

2.000.000 TL = 3.456.000 TL / (1 + i)3

(1 + i)3 = 3.456.000 TL / 2.000.000 TL

(1+i)3 = 1,728

1+i = 1,2

İ= 0,20

Etkin faiz oranının belirlenmesinin ardından gelecek yıllara ait faiz tutarları hesaplanır.

2023 Yılı Faiz Geliri = 2.000.000 ₺ x 0,20 = 400.000 ₺

2024 Yılı Faiz Geliri = 2.400.000 ₺ x 0,20 = 480.000 ₺

2025 Yılı Faiz Geliri = 2.880.000₺ x 0,20 = 576.000 ₺

01. 01. 2023	691.200	
100 KASA	3.456.000	
220 ALICILAR		
		2.000.000
600 YURTİÇİ SATIŞLAR		691.200
391 HESAPLANAN KDV		400.000
380 ERTELENMİŞ GELİRLER		1.056.000
480 ERTELENMİŞ GELİRLER		
Bir yıldan uzun vadeli ticari mal satış kaydı		

Faiz Gelirlerine ilişkin dönem sonu muhasebe kayıtları

31. 12.2023		
	400.000	
380 ERTELENMİŞ GELİRLER		
642 FAİZ GELİRLERİ		400.000
2023 yılı faiz geliri kaydı		

31. 12.2023	480.000	
480 ERTELENMİŞ GELİRLER		
		480.000

380 ERTELENMİŞ GELİRLER		
Bir yıldan kısa vadeli ticari mal satış kaydı		

Mikro ölçekli işletmelerin yapacağı muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir.

01. 01. 2023	691.200	
100 KASA	3.456.000	
220 ALICILAR		
		3.456.000
600 YURTİÇİ SATIŞLAR		691.200
391 HESAPLANAN KDV		
Bir yıldan uzun vadeli ticari mal satış kaydı		

3.3. Hizmet Sunumuna İlişkin Muhasebe Kaydı

Hizmet sunumuna ilişkin bir işlemin sonucunun güvenilir bir şekilde tahmin edilebildiği durumlarda, ilgili hasılat tutarı, raporlama dönemi sonu itibarıyla işlemin tamamlanma düzeyi dikkate alınarak finansal tablolara alınır.

Örnek: A inşaat firması, toplam bedeli 17.600.000 ₺ olarak belirlenen okul inşaatı projesi için 18.02.2023 tarihinde müşteri işletmeyle sözleşme imzalamıştır. İnşaat 18.02.2024 tarihinde teslim edilecektir. İnşaatın öngörülen maliyeti 8.800.000 ₺'dir. 31.12.2023 tarihinde katlanılan maliyet 6.600.000 ₺'dir. Tamamlanma yüzdesi yöntemine göre hasılatın hesaplanması aşağıdaki gibidir:

Tamamlanma Yüzdesi = Katlanılan maliyet / Toplam öngörülen maliyet

Tamamlanma Yüzdesi = 6.600.000 / 8.800.000 = %75

Toplam proje bedeli = 17.600.000 ₺

2023 yılı Hasılat Tutarı = 17.600.000*0,75 = 13.200.000 ₺

31. 12.2023		
	6.600.000	
622 SATILAN HİZMET MALİYETİ		
170 YILLARA YAYGIN İNŞAAT ONARIM		6.600.000

MALİYETİ		

31. 12.2023	13.200.000	
350 HAKEDİŞLER		13.200.000
600 YURT İÇİ SATIŞLAR		

Sonuç

Ülkemizde uluslararası düzenlemelerin paralelinde en küçükten en büyüğe kadar farklı ölçekli işletmelerin uygulaması amacıyla standartlar geliştirilmiştir. TMS/TFRS ve BOBİ FRS den sonra küçük ve mikro işletmelerin uygulamaları için KÜMİ FRS oluşturulmuştur. Muhasebe Standartlarıyla ilgili yapılan düzenlemelerin sonuncusu olarak nitelendirilen KÜMİ FRS, mevcuttaki standart uygulamalarıyla kıyaslandığında uygulanması daha kolay ve maliyeti daha düşük ve bütün işletmelerin faaliyetleriyle ilgili muhasebe işlemlerinin ilkelerini içeren raporlama çerçevesi sunmaktadır. KÜMİ FRS ‘de mikro ve küçük işletmeler ayrıştırılarak muhasebe uygulamaları da farklılaştırılmıştır. Mikro işletmelerde 1 yılın üzerinde vadeli mal ve hizmet satışında vade farkı ayrıştırılmazken küçük işletmelerde vade farkı ayrıştırılmaktadır. Her iki işletme türünde 1 yılın altıda vadeli mal ve hizmet satışlarında vade farkı ayrıştırılmamaktadır. Hizmet sunumuyla ilgili hasılatın muhasebeleştirilmesinde mikro ve küçük işletmeler tamamlanma yüzdesi yöntemini dikkate aldığından hasılat tutarını aynı şekilde hesaplayarak kayda almaktadır.

Kaynakça

Akbulut, E., & Can, M. E. (2020). Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) Taslağı Hakkında. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*(*63*), 85-93.

Cavlak, H., & Ataman, B. (2023). Türkiye’deki Finansal Raporlama Standartlarının Son Parçası KÜMİ FRS (Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı): Genel Değerlendirme ve BOBİ FRS, TFRS ile Karşılaştırma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 8(1), 225-260. https://doi.org/10.29106/fesa.1245084

Erduru, İ., Yılıkmaz, S., & Deran, A. (2016). Hasılat Yaratan İşlemlerin Muhasebeleştirilme İlkelerinin Türk Vergi Mevzuatı Ve Türkiye Muhasebe Standartları Kapsamında İncelenmesi: Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(4), 143-164.

Keleş, D. (2023). BOBİ FRS ve KÜMİ FRS’deki Düzenlemeler Kapsamında Mal Satışı ve Hizmet Sunumundan Elde Edilen Hasılatın Muhasebeleştirilmesi, In *Düzenlemeler Işığında Finansal Raporlama*, Gaziantep: Özgür Yayınevi, 43-68.

Öztürk, E., Gökçen, G., & Güleç, Ö. F. (2019). KÜMİ FRS Seti Taslağı, BOBİ FRS Seti ve Tam Set TMS/TFRS’nin Temel Konular Açısından Karşılaştırılması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 4(3), 413-430. https://doi.org/10.29106/fesa.616662

Parlak, N. (2021). Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) Taslağı Çerçevesinde Hasılatın Muhasebeleştirilmesi ve Diğer Finansal Raporlama Standartları ile Karşılaştırılması. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*(*65*), 75-89.

Sabuncu, B. (2018). Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı ve Tekdüzen Muhasebe Sistemi Açısından Hasılatın Ölçüm ve Muhasebeleştirilmesinin İncelenmesi. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20(4), 738-760. https://doi.org/10.31460/mbdd.418536

Utku, M. & Kaya, Y. (2021). Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standartları (KÜMİ FRS) Çerçevesinde Maddi Duran Varlıkların Muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm,* 31 (163), 123-139

Yazarkan, H. (2022). Stoklara İlişkin İşlemlerin BOBİ FRS ve KÜMİ FRS Açısından Değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 12(3), 2149-2170. https://doi.org/10.48146/odusobiad.1097170

NOTES ON LINEAR COMBINATION OF PAIRS OF CUBIC MATRICES THAT COMMUTE

DEĞİŞMELİ KÜBİK MATRİS ÇİFTİNİN LİNEER BİLEŞİMİ ÜZERİNE NOTLAR

İREM GAMZE ÜNLÜTÜRK[1], TUĞBA DEMİRKOL[2]

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Matris Teorisi, 0009-0009-7222-0866

[2]Doktor Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Matris Teorisi, 0000-0003-4635-2776

Özet

Matematiksel ve fiziksel bilimlerin hemen hepsinde ortaya çıkan birçok problem bazı özel tipli matris sınıfları ile temsil edilebilmektedir. Örneğin, idempotent, involutif ve tripotent matrisli kuadratik formlar İstatistik Teorisinde, involutif matris tipinde olan Dirac spin ve Pauli spin matrisleri Kuantum Mekaniğinde, idempotent matrisler Atom ve Molekül Fiziğinde ve Hilbert uzayındaki operatörlerin temsilinde kullanılmaktadır. Çalışmada ele alınan matrisler genel olarak kübik matrisler olup bu matrisler sınıfı, idempotent, involutif, tripotent, kuadratik ve genelleştirilmiş kuadratik matrisler sınıflarını kapsar. Bu tip matrisler uygulamalı bilimlerde ve özellikle İstatistik Teorisinde oynadıkları rol açısından önemlidirler. Örneğin, M matrisi $\alpha \neq \beta,\ \alpha \neq \gamma,\ \beta \neq \gamma$ olmak üzere bir $\{\alpha, \beta, \gamma\}$-kübik matris olsun. Bu durumda $M = \alpha X + \beta Y + \gamma Z$, $X + Y + Z = I_n$, $XY = YX = \mathbf{0}$, $YZ = ZY = \mathbf{0}$ ve $XZ = ZX = \mathbf{0}$ olacak şekilde $X, Y, Z \in \mathbb{R}_n$ idempotent matrisleri vardır. Eğer $X, Y, Z \in \mathbb{R}_n$ matrisleri ayrıca reel ve simetrik ise bu durumda M matrisi üç tane ayrık (yani karşılıklı olarak çarpımları sıfıra eşit olan) reel ve simetrik idempotent matrisin bir lineer bileşimi olarak yazılabilir. Bununla birlikte iyi bilinir ki C matrisi bir $n \times n$ boyutlu reel simetrik matris ve $\mathbf{x}$, $N_n(\mathbf{0}, I_n)$ çok değişkenli normal dağılıma sahip $n \times 1$ boyutlu bir reel rasgele vektör ise, bu durumda $\mathbf{x}^T C \mathbf{x}$ kuadratik formunun bir *ki-kare* rasgele değişkeni olarak dağılması için gerek ve yeter koşul C matrisinin bir idempotent olmasıdır. Dolayısıyla $\mathbf{x}^T M \mathbf{x}$ kuadratik formunun üç tane bağımsız *ki-kare* rasgele değişkeninin bir lineer bileşimi olarak dağıldığı görülür. Literatürde özel tipli matrislerin lineer bileşimlerinin karakterizasyonu ile ilgili pek çok çalışmaya rastlamak mümkündür. Bu çalışmada $A_1, A_2 \in \mathbb{R}_n$, $a_1, a_2 \in \mathbb{R}^*$ olmak üzere A_1 ve A_2 kübik matrislerinin lineer bileşimlerinin kuadratikliğinin karakterize edilmesi problemi ele alınmaktadır. Bunu yaparken ilk olarak bir kübik matris bir genelleştirilmiş kuadratik matris cinsinden ifade edilip daha sonra bu genelleştirilmiş kuadratik matris kuadratik matris cinsinden alt matrislere ayrılıp bu alt matrisler de idempotent matrisler cinsinden ifade edilmiştir. Daha sonra $A_1 A_2 = A_2 A_1$ koşulu altında lineer bileşim matrisinin kuadratik matris olması için gerek ve yeter şartlar, blok matrisler ve elementer matris işlemleri kullanılarak elde edilmektedir. Elde edilen sonuçların, özel tipli matrislerin lineer bileşimlerinin karakterizasyonu ile ilgili literatürdeki pek çok sonucu kapsadığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Kübik Matris, Genelleştirilmiş Kuadratik Matris, Kuadratik Matris, İdempotent Matris, Lineer Bileşim

Abstract

Many problems that arise in almost all mathematical and physical sciences can be represented by some special types of matrix classes. For example, quadratic forms with idempotent, involutive and tripotent matrices are used in Statistics Theory, Dirac spin and Pauli spin matrices which are involutif are used in Quantum Mechanics, idempotent matrices are used in Atomic and Molecular Physics and in the representation of operators in Hilbert space. The matrices discussed in the study are generally cubic matrices, and this class of matrices includes the classes of idempotent, involutive, tripotent, quadratic and generalized quadratic matrices. These types of matrices are important for the role they play in applied sciences and especially in Statistical Theory. For example, let M be an $\{\alpha,\beta,\gamma\}$-cubic matrix where $\alpha \neq \beta,\ \alpha \neq \gamma,\ \beta \neq \gamma$. Then, there exist idempotent matrices $X,Y,Z \in \mathbb{R}_n$ such that $M = \alpha X + \beta Y + \gamma Z$, $X+Y+Z = I_n$, $XY = YX = \mathbf{0}$, $YZ = ZY = \mathbf{0}$ and $XZ = ZX = \mathbf{0}$. If the matrices $X,Y,Z \in \mathbb{R}_n$ are also real and symmetric, the matrix M can be written as a linear combination of three disjoint (i.e. whose mutual products are equal to zero) real and symmetric idempotent matrices. However, it is well known that if the matrix C is an $n \times n$ real symmetric matrix and $\mathbf{x}$ is an $n \times 1$ random vector with a multivariate normal distribution $N_n(\mathbf{0}, I_n)$, then the quadratic form $\mathbf{x}^T C \mathbf{x}$ is distributed as a chi-square random variable if and only if the matrix C is idempotent. Therefore, the quadratic form $\mathbf{x}^T M \mathbf{x}$ is seen to be distributed as a linear combination of three independent chi-square random variables. It is possible to come across many studies in the literature on the characterization of linear combinations of special types of matrices. In this study, the problem of characterizing the quadraticity of linear combinations of cubic matrices A_1 and A_2 with $A_1, A_2 \in \mathbb{R}_n$, $a_1, a_2 \in \mathbb{R}^*$ is addressed. While doing this, first a cubic matrix is expressed in terms of a generalized quadratic matrix, and then this generalized quadratic matrix is divided into submatrices in terms of quadratic matrix, and these submatrices are expressed in terms of idempotent matrices. Then, under the condition $A_1 A_2 = A_2 A_1$ the necessary and sufficient conditions for the linear composition matrix to be a quadratic matrix are obtained by using block matrices and elementary matrix operations. It can be seen that the results obtained cover many results in the literature regarding the characterization of linear combinations of special types of matrices.

Keywords: Cubic Matrix, Generalized Quadratic Matrix, Quadratic Matrix, Idempotent Matrix, Linear Combination

EMERGING ADULTHOOD AND ACTIVITY: A QUALITATIVE STUDY
BELİREN YETİŞKİNLİK DÖNEMİ VE EYLEMLİLİK: NİTEL BİR ÇALIŞMA

NURAY AŞANTUĞRUL1

[1]Dr., Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, ORCID: 0000-0002-6685-8734

Özet

Toplumsal ve kültürel etkenlerin etkisi ile birlikte ergenlikten sonra gelen, "beliren yetişkinlik (emerging adulthood)" adı verilen yeni bir gelişim evresinden söz edilmektedir (Atak, 2005). Beliren yetişkinlik, 18-25 yaşlar arasını tanımlayan yeni bir gelişim dönemidir. Sanayileşmiş toplumlarda ortalama evlilik, eğitim ve çocuk sahibi olma yaşındaki yükselişe bağlı olarak ileri sürülen bu gelişim döneminde birtakım sosyal, kültürel, ekonomik ve demografik değişimlerin yaşandığı bilinmektedir (Arnett, 2000). Bu yaş grubundaki bireyler ne yetişkinliğin sorumluluğunu tümüyle alırlar ne de tam olarak ergenlikteki gibi bağımlıdırlar. Bu dönemdeki bireyler bağımsız roller sergilemeye başlamıştır. Bu anlamda bağımsız davranma ve özerk eylemde bulunma anlamlarına karşılık gelen eylemlilik kavramı (Atak, 2011) beliren yetişkinlik döneminde önem kazanmaktadır. Bu araştırmada beliren yetişkinlik döneminde psikososyal bir değişken olan eylemlilik incelenmiştir. Bu bağlamda yurt içindeki ve yurt dışındaki çalışmalar taranarak beliren yetişkinlik dönemi özellikleri, eylemliliğin tanımı ve özellikleri, gelişimsel görevler için eylemliliğin önemi gözden geçirilmiştir. Türkiye'de eylemlilik konusunda az sayıda araştırmanın yapıldığı ve bunların ergenlik dönemi, üniversite öğrencileri, yetişkinliğe geçiş dönemi, beliren yetişkinlik dönemlerinde ele alındığı görülmüştür. Gelecek çalışmaların, özellikle kendi başına kalan, aileden eğitimi için ayrılan ve yaşamının sorumluluğunu almak durumunda kalan beliren yetişkinlik dönemi bireylerinde odaklanmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca nispeten yeni bir değişken olarak eylemlilik ile farklı değişkenlerin ilişkisinin incelenmesinin bu kavramın daha iyi anlaşılması ve daha zengin sonuçlar ortaya konulması bakımından önemli görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Beliren yetişkinlik, eylemlilik, nitel araştırma.

Abstract

With the influence of social and cultural factors, a new developmental stage called "emerging adulthood" is mentioned, which comes after adolescence (Atak, 2005). Emerging adulthood defines a new developmental period covering the ages of 18-25. It is known that some social, cultural, economic and demographic changes took place during this development period, which is claimed to be due to the increase in the average age of marriage and childbearing in industrialized societies (Arnett, 2000). Individuals in this age group neither take the full responsibility of adulthood nor are they fully dependent as in adolescence. Individuals in this period began to exhibit independent roles. In this sense, the concept of agency, which corresponds to the meaning of acting independently and taking autonomous action (Atak, 2011), gains importance in the emerging adulthood period. In this study, agency, a psychosocial variable in emerging adulthood, was examined. In this context, the characteristics of emerging adulthood, the definition and characteristics of agency, and the importance of agency for developmental tasks were reviewed by scanning studies at home and abroad.

It has been observed that few studies have been conducted on activism in Turkey and these have been discussed in adolescence, university students, transition to adulthood and emerging adulthood periods. It is thought that it is important for future studies to focus on individuals in the emerging adulthood period, who are left alone, separated from their families for education, and have to take responsibility for their lives. In addition, as a relatively new variable, examining the relationship between agency and different variables is considered important in terms of better understanding this concept and producing richer results.

Keywords: Emerging adulthood, agency, qualitative research.

1. GİRİŞ

Gelişim psikolojisi, bireylerin yaşamları boyunca geçirdikleri değişimlerin tanımlanması ve aynı zamanda bireyler arasındaki benzerlik ve farklılıkları açıklamayla ilgilenmektedir (Onur, 1995). Eskiden beri insan gelişimi gelişim psikolojisinde çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak dört temel evrede değerlendirilmektedir. Fakat son yıllarda sanayileşmiş ve ekonomisi teknolojiye dayalı toplumlarda, ergenlik ve yetişkinlik dönemleriyle örtüşen fakat bu yaşam dönemlerinden farklılık gösteren bir gelişim döneminin varlığı dikkat çekmektedir (Arnett, 2007). Son yarım yüzyıldaki birtakım ekonomik ve sosyal değişimlerden dolayı ergenliğin başlangıç yaşı onlu yaşların başlarına, hatta daha da küçük yaşlara doğru bir düşüş göstermektedir. Günümüzde ergenler, bu bakış açısına göre; önceki ergenlere göre birçok açıdan, daha bağımsız ve özerk davranışlar sergilemelerini gerektiren durumun içindedirler (Arnett, 2000). Gelişmiş ülkelerde ergenin genellikle uzun yıllar eğitime devam etmek zorunda olmaları, ekonomik bağımsızlıklarını daha geç kazanmalarına sebep olmaktadır. Yani ergenlerin ekonomik bağımsızlıkları, psikolojik bağımsızlıklarının kazanılmasından çok daha sonraya ötelenmektedir (Atak, 2005). Ergenlikteki değişimlere benzer şekilde yetişkinliğe geçişte de son yarım yüzyılda, 18- 25 yaşlarındaki bireylerin ve dolayısıyla yetişkinlerin rollerinde de farklılaşmalar meydana gelmeye başlamıştır (Arnett, 2000).

1.1.Kuramsal Çerçeve

Beliren Yetişkinlik

Son yıllardaki bu değişimler sonucunda gelişim psikolojisi çalışmaları, tanımlanan dört temel evreye ergenlikten sonra gelen, “beliren yetişkinlik (emerging adulthood)” adı verilen yeni bir evre eklemektedir. Özellikle ergenlik sonrasında ve yetişkinliğe geçiş evresinde yapılan araştırmalarda, kültürel ve toplumsal etkenlerin etkisi dikkate alındığında, gençliğin geçiş evresi olmadığını, aksine bağımsız bir evre olduğunu vurgulamakta ve araştırmalar sonucunda yeni kavramlar öne sürülmektedir. Bunlardan biri de beliren yetişkinlik (emerging adulthood) kavramıdır (Atak, 2005). Türkiye gelişmekte olan, genç nüfuslu bir ülkedir. Son 30 yılda sosyal, ekonomik, yapısal gelişme ve değişmeler görülmektedir ve bu değişimler teknoloji ile beraber hız kazanmıştır (Kağıtçıbaşı, 2000). Türkiye’de 1994–1995 yılları arasında yüksek öğrenime devam edenlerin oranı toplam nüfusun %17.76’sını oluştururken, 2006–2007 yıllarında bu oran %36.59’a, 2015 yılında %49.98’e, 2023 yılında ise bu oran %50’nin üzerine yükselmiştir. Ayrıca 2006 yılında ortalama evlilik yaşı erkeklerde 26.1 iken kadınlarda 22.8’dir. TÜİK (2023) tarafından açıklanan evlenme istatistiklerine göre ise 2023 yılında resmi olarak ilk evliliğini yapan erkeklerin ortalama evlenme yaşı 28.3 iken kadınların ortalama evlenme yaşı 25.7’dir. Bu verilerden yola çıkarak yaklaşık son yarım yüzyılda Türkiye’nin demografik bir geçişin yaşanmakta olduğu söylenebilir (Kağıtçıbaşı, 2000). Türkiye için nispeten yeni bir kavram olan beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin yaşamlarındaki sosyo-demografik değişimler göz önünde bulundurularak Atak ve Çok (2008) tarafından bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’de beliren yetişkinlik döneminin bireylerde ortalama 19–26 yaş arasında yaşandığını ortaya koymaktadır.

Çalışma, hem kentsel hem de kırsal olmak üzere Türkiye'de evlenme, eğitimi tamamlama, bir işte çalışma, çocuk sahibi olma ve bunlarla ilişkili olan diğer demografik özelliklerin 20 yıl öncesine kıyasla ortalama 3–4 yıl ileriye ötelendiğini göstermektedir.

Beliren Yetişkinlik Neden "İleri Ergenlik" Değildir?

Ergenlik üzerine ilk çalışmayı G. Stanley Hall yapmıştır. Çalışmanın bulgularından yola çıkarak ergenlik döneminin 14-24 yaşları arasında olduğu kabul edilmektedir (Arnett, 2000). Günümüzde ise, ergenliğin 10-19 yaşları arasında olduğu ileri sürülmektedir. Bu veriler demografik olarak ergenlik döneminde değişmeler yaşandığını göstermektedir. Bütün ergenler anne babası ile birlikte aynı evde yaşarlar. Bunun aksine beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin çoğu ailesinin yanından ayrılmıştır ve hayat koşulları da büyük oranda farklılaşmaktadır. Bütün ergenler, ergenliğin meydana getirdiği fiziksel değişiklikleri yaşamaktadırlar. Beliren yetişkinlerin çoğu ise bu durumun aksine fiziksel anlamda bir olgunluğa erişmişlerdir (Arnett, 2004). Ergenler ortaokul ve liseye devam etmektedirler. Beliren yetişkinlerin ise ergenlerden farklı olarak, eğitimle ilgili farklı seçenekleri bulunmaktadır. Pek çok beliren yetişkin bu gelişimsel dönemde üniversite öğrenimi görmektedirler, bu dönemdeki bireylerin yaklaşık olarak %62'si üniversite eğitimi almaktadırlar (Lefkowitz, 2005). Bu dönemdeki bireylerden bazıları ise lise eğitiminden sonra iş hayatına geçmiş olabilmektedir. Yasal açıdan ise ergenler, yetişkin statüsünde değildirler. Örneğin; resmi belgeleri imzalayamazlar, oy kullanamazlar yani yasal olarak birçok yönden ana babalarının otoriteleri altındadırlar. Beliren yetişkinler ise 18 yaşını doldurdukları için yetişkinlerin haklarına sahiptirler (Arnett, 2000).

Beliren Yetişkinlik Neden "Genç Yetişkinlik" Değildir?

18-25 yaşları arasındaki bireyleri "genç yetişkin" olarak tanımlamak, 30-40 yaşları arasındaki bireyleri ne olarak tanımlanacağı sorununu doğurmaktır. Bu durumda, onlu yaşların sonlarından itibaren otuzlu yaşlara kadarki zamanı bütün olarak kabul etmek ve yirmi yıllık bir zaman dilimine genç yetişkinlik demek gerekmektedir (Arnett, 2007). Beliren yetişkinler kendilerini bir hayata ve işe hazırlayacak olan eğitimi alma ve iş fırsatlarını araştırma ve deneme süreci içindedirler. Fakat otuzlu yaşlardaki bireylerin çoğu kalıcı bir işte çalışmaktadırlar. Diğer yandan beliren yetişkinlerin çoğu henüz evlilik yapmamıştır ama otuzlu yaşlarındaki bireyler evlenmiş ve en az bir çocuk sahibi olmuşlardır (Atak, 2005).

Beliren yetişkinliğin başlangıç yaşını ve ergenliğin sonunu 18 yaş olarak kabul etmek doğrudur. Çünkü pek çok birey lise eğitimini 18 yaşından sonra bitirmekte ve ailesinden ayrılabilmektedir. Her ne kadar yasal olarak yetişkin statülerini bu yaşta elde etmiş olsalar da bu, yetişkin olmak anlamına gelmemektedir. Beliren yetişkinlikten çıkıp, genç yetişkin olma yaşı ise ortalama 30 yaş dolaylarıdır. Dolayısıyla Arnett (2004) otuzlu yaşların beliren yetişkinlik olarak değil "genç yetişkinlik" olarak tanımlanması daha uygun bulmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, bu kavramlar iki farklı dönem olarak birbirinden ayrılmalıdır.

Beliren Yetişkinlik Neden "Yetişkinliğe Geçiş" Değildir?

Öncelikle beliren yetişkinlik dönemini yetişkinliğe geçiş olarak tanımlamak, o yaşlardaki bireylerin ne oldukları değil, neye dönüştükleri konusuna odaklanmayı getirmektedir. Buradaki önemli nokta, dönemin özellikleri göz ardı edilerek, bir sonraki döneme hazırlık süreci gibi algılanmasıdır ve bu bilimsel anlamda da bir hatadır (Shanahan vd., 2005). Bu dönem boyunca bireylerin hem kendi statülerini belirlemede hem de aşk ve işte kalıcı yetişkin rollerine girme gibi özelliklerde yetişkinliğe geçiş yaşadıkları bilinmektedir.

Fakat bu dönemi yetişkinliğe geçiş dönemi olarak tanımlamak ve gelişim dönemleri arasında geçişe odaklanmak, bu dönemi sadece bir sonraki döneme hazırlıkmış gibi algılamaktır ve insan yaşamının bu denli uzun bir zaman dilimi sadece hazırlık dönemi olması mümkün değildir (Arnett, 2004). Bu nedenle bu dönemi beliren yetişkinlik dönemi olarak tanımlamak gerekmektedir.

Beliren Yetişkinlik Neden "Gençlik" Değildir?

Beliren yetişkinlik dönemi için en çok kullanılan kavramlardan birisi de Kenneth Keniston'un gençlik kavramıdır. Gençlik kavramının bu dönemi tanımlamada birçok nedenden dolayı uygun değildir. İlk olarak Keniston'un gençlik kavramının, içinde bulunduğu şartlardan dolayı bireylerin kendisi ile toplum arasındaki çatışma ve toplumsallaşmanın reddi şeklinde tanımlamasına neden olmaktadır. Ayrıca sosyal bilimciler gençlik kavramını hem ergenlik için, hem de ergenlik sonrası birkaç yıl için kullanmışlardır (Arnett, 2000; 2004). Ayrıca gençlik kavramının belirsiz olması, bu kavramın kabul görmesini engellemektedir. Sonuç olarak, önceki kullanılan kavramların hiçbirisi, onlu yaşların sonu ile yirmili yaşlardaki gençlerin ne olduğunu açıklamak için yetersiz kalmaktadır. Bu yaş aralığı için yeni bir kavrama ihtiyaç duyulmaktadır. Beliren yetişkinlik kavramı bu yaş aralığını daha iyi tanımlamakta ve açıklamaktadır (Atak, 2005).

Beliren Yetişkinlik Döneminin Ayırt Edici Özellikleri

Arnett (2007), beliren yetişkinlik dönemini sadece bir geçiş dönemi görmemektedir. Aksine beş ayırt edici özelliği bulunan ayrı bir yaşam evresi olarak öne sürmektedir (Nelson ve Chen, 2007). Beliren yetişkinlik yaşam dönemi olarak hem ergenlik döneminden, hem de yetişkinlik döneminden farklıdır ve bu evredeki bireylerin kendilerine özgü beş ana özelliği bulunmaktadır (Arnett, 2004). Bunlar;

1- Beliren yetişkinlik bir kimlik arayışı dönemidir; özellikle aşk hayatında, dünya görüşünde ve iş yaşamında çeşitli seçeneklerin sınandığı ve araştırıldığı dönemdir.

2- Beliren yetişkinlik bir değişkenlik dönemidir.

3- Beliren yetişkinlik, bireyin yaşamında en çok kendine odaklandığı (selffocused) dönemdir.

4-Beliren yetişkinlik, ergenlik ya da yetişkinlik dönemi değildir; iki dönemin arasında bireyin kendini arada hissettiği bir dönemdir.

5-Beliren yetişkinlik dönemi fırsatlar dönemidir; bu dönem, bireylerin yaşamlarını değiştirebilecekleri, olanak ve fırsatların çok çeşitlilik gösterdiği bir dönemdir (Atak, 2005).

Beliren yetişkinlerin en önemli özelliği, yetişkinliğe geçişte demografik özelliklerden ziyade bireysel kimliklerinin niteliğinin ayırt edici olmasıdır. Bu bağlamda yetişkinliğe geçişte üç temel ölçüt belirlenmiştir. Bunlar; kişinin kendi sorumluluğunu alması, bağımsız kararlar verebilmesi ve ekonomik bağımsızlıktır (Arnett, 2000). Beliren yetişkinliği diğer dönemlerden ayıran özelliklerinden bir diğeri ise bireyin kendi sorumluluğunu alması ve bağımsız kararlar vermesidir. Bu noktada beliren yetişkinlik döneminin "eylemlilik" kavramı ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Beliren Yetişkinlik ve Eylemlilik

Arnett (2000; 2004), 18-25 yaşlarındaki bireylerin bağımsız roller sergilemelerine izin verilen kültürlerde beliren yetişkinlik döneminin görüldüğüne dikkat çekmektedir. Bireylerin bağımsızlıkları her kültürde farklılaşabilmektedir. Atak (2005), Türkiye'de beliren yetişkinlik döneminde bulunan bireylerin araştırma, keşfetme, değişkenlik, özgürlük ve kendine oda gibi özelliklerin en çok 20–22 yaş arasında ortaya çıktığına işaret etmektedir.

Üniversite eğitimi ailelerinden ayrılıp için farklı bir şehirde yaşamaya başladıklarında bu bireylerin kendi yaşam planlarını yapmaları, ayakları üzerinde durmaları ve kendi sorumluluklarını almaları gerekmektedir. Alışık olduğunun dışında sosyal, fiziksel ve kültürel çevre ile tanışan beliren yetişkinlerin bu dönemin kendilerine sunduğu özelliklere uyumlu olarak kültürel faaliyetlere katılmaları olasıdır. Arnett, beliren yetişkinlik döneminde olan bir bireyin özellikle bağımsız roller sergileyebilmesine dikkat çekmektedir. Bu anlamda özerk eylemde bulunma ve bağımsız davranma anlamlarına gelen eylemlilik kavramı bu dönemde önemli hale gelmektedir (Atak, 2011). Eylemlilik "kendi başına davranma" (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2003), "özerk eylemde bulunma" (Çok, 2007) anlamına gelmektedir. Eylemlilik, bireyin kendi yaşamı ile ilgili kararları kontrol edebilmesi, yaşamı için sorumluluk alması, kararlarının sonuçlarını üstlenebilme konusundaki inancı, seçtiği yaşamda ilerlemeye ve karşılaştığı engellerle baş etmeye ilişkin güveni olarak tanımlanmaktadır (Bandura, 1989; Emirbayer and Mische, 1998). Tüm bu tanımlardaki ortak nokta, kişinin özerk biçimde belli davranışlarda bulunabilmesidir. Tanımlarda eylemlilik kavramında belirtilen özerklik; bireyin herhangi bir kontrole ihtiyaç duymadan, ebeveynlerine bağımlılık hissetmeden kendi davranışlarını düzenleyebilme, kendi karar ve eylemlerini seçebilme yeteneğidir. Duygusal, davranışsal ve bilişsel yönleri olan özerkleşme beliren yetişkinlik döneminde tamamlanmaktadır (Savi Çakar, 2020). Literatüre bakıldığında eylemlilik ile ilgili az sayıda çalışmanın yapıldığı belirlenmiştir. İlk olarak eylemliliği ölçmek için en çok kullanılan Çok-Yönlü Eylemli Kişilik Ölçeği Cote (1997) tarafından geliştirilmiş ve Atak vd., (2013) tarafından Türk gençliği için uyarlanmıştır. Ayrıca Cote (2002) eylemlilikle yetişkinliğe geçiş ve kendilik algısı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonunda üniversite harcamalarını kendileri karşılayan kişilerin, aileleri tarafından karşılanan kişilere göre yetişkin toplumuyla bütünleşmeleri ve kendilik algıları konusunda daha avantajlı oldukları ve yetişkinliğe daha sağlıklı ulaştıkları bulunmuştur. Tüm bu çalışmalardan yola çıkarak beliren yetişkinlik dönemi için eylemliliğin ayırt edici bir özellik olduğu, eylemlilik özelliğine sahip bireylerin yetişkinliğe sağlıklı ulaştığı söylenebilir. Başka bir çalışma Facio & Micocci (2003) tarafından Arjantin'de beliren yetişkinliği sorgulamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, cinsiyet, evlilik, eğitim düzeyi ve çocuk sahibi olmak gibi değişkenlerin yetişkinliğe geçişteki etkisini ve kendilerini yetişkin olarak tanımlayanlar ve tanımlamayanlar arasında algılanan yetişkinliğin nasıl farklılaştığını incelemiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, Arjantin'de 25-27 yaşları arasında beliren yetişkinliğin yaşandığını göstermiştir. Ayrıca çoğu Arjantinli, yetişkinlik için sorumluluk hissetmek, bağımsız kararlar verebilmek, ekonomik bağımsızlık gibi bireysellik kriterlerini benimsedikleri görülmüştür. Nelson (2003), Amerika'da, Mormon topluluğunda üzerinde yaptığı çalışmasında, beliren yetişkinlik döneminin var olup olmadığını incelemiştir. Araştırma sonucunda, Mormon topluluğunda beliren yetişkinlik döneminin 18-20 yaşlar arasında yaşandığı belirlenmiştir. Ayrıca Mormon topluluğu için en önemli yetişkinlik ölçütlerinin bireylerin kendi sorumluluğunu alması, bağımsız kararlar vermesi gibi ölçütler değil, evlenmek, çocuk sahibi olmak gibi ölçütler olduğu yönündedir. Yapılan araştırmalar sonucunda beliren yetişkinliğin yaş aralığının farklı ülkelerde 1-2 yıl farklılaşması Arnett kuramında beliren yetişkinlik döneminin kültürel bir dönem olduğu üzerine vurgusunu doğrulamaktadır. Araştırmalara katılan kişilerin beliren yetişkinliğin kriterleri olarak "kendi için sorumluluk hissetmek, bağımsız kararlar verebilmek, ekonomik bağımsızlık" gibi ifadeleri yine "özerk eylemde bulunma", "kendi başına davranma" anlamlarına gelen "eylemlilik" kavramına dikkat çekmektedir.

2. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Beliren yetişkinlik kavramı hem dünya hem Türkiye için nispeten yeni bir kavramdır. Bu gelişim dönemi araştırmacıların yoğun ilgisini çekmektedir. Beliren yetişkinlik dönemi ile ilgili çokça araştırma bulunmasına rağmen bu dönem ile birlikte eylemlilik kavramının birlikte araştırılmasına yönelik Türkiye'de az çalışma (Atak, 2010; Köksal ve Sümer, 2018; Yıldız, 2020) bulunmaktadır. Bu nedenle beliren yetişkinlik dönemi ve eylemlilik değişkeninin incelendiği bu çalışma, Türkiye'de bu konudaki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Türkiye'de bu gelişimsel dönemin incelenmesi, bu yeni dönemin varlığının desteklenmesi ve beliren yetişkinlik dönemine yönelik anlayış geliştirmemiz açısından önemlidir. Bireylerin beliren yetişkinliğin döneminin eylemlilik, kimlik araştırması, değişkenlik, kendine odaklanma ve özgürlük gibi özelliklerin açıklanması, bu dönemin daha iyi anlaşılması ve zengin sonuçlar ortaya konulması açısından önemlidir. Son olarak Türkiye'de eylemlilik konusunda az sayıda araştırmanın yapıldığı ve bunların da ergenlik dönemi, üniversite öğrencileri, yetişkinliğe geçiş dönemi, beliren yetişkinlik dönemlerinde ele alındığı görülmüştür. Her ne kadar ergenlik dönemi özerklik mücadelesi ile geçse de gençlerin çoğunluğu bağımsızlığı ve kendi sorumluluklarını üstlenmeyi üniversite yıllarında tam olarak kazanabilirler. Üniversite yıllarında gençler farklı şehirde yaşamak, plan yapmak, karar vermek, kendi başına insiyatif almak, zamanı yönetmek gibi birçok şeyi kendileri yapmak zorunda kalırlar. Bu yaşantılar gençlerin özgürlük hissini yaşamasını sağlamakta ve böylece bireylerde eylemliliği artırmaktadır. Dolayısıyla gelecek çalışmaların, özellikle kendi başına yaşayan, ailesinden eğitimi için ayrılan ve böylece yaşamının sorumluluğunu almak durumunda kalan üniversite dönemine denk gelen beliren yetişkinlik dönemi bireylerinde eylemlilik üzerine odaklanmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

3. KAYNAKLAR

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist, 55*(5), 469-480. https://doi.org/10.1037/0003066X.55.5.469.

Arnett J. J. (2004). *Emerging adulthood: the winding road from the late teens through the twenties.* New York: Oxford University Press.

Arnett, J. J. (2007). Emerging adulthood: What is it, and what is it good for? *Child Development Perspectives, 1*(2), 68-73. https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2007.00016.x.

Arnett, J. J. (2011). *Emerging adulthood(s): The cultural psychology of a new life stage.* In L. A. Jensen (Ed.), Bridging cultural and developmental approaches to psychology: New syntheses in theory, research, and policy (pp. 255–275). Oxford University Press.

Atak, H. (2005). *Yeni bir yaşam döneminin Türkiye'de incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Atak, H. (2011). Ruh sağlığı çalışmalarında yeni bir psikososyal değişken: eylemlilik. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 3*(3), 483-512.

Atak, H. ve Çok, F. (2008). The Turkish version of inventory of the dimensions of emerging adulthood (The IDEA). *International J Hum and Soc Sciences,* 2 (3), 148-154.

Atak, H., Kapçı, E. G. ve Çok, F. (2013). Çok-Yönlü Eylemli Kişilik Ölçeği'nin Türkçe formunun değerlendirilmesi. *The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences,* 26, 36-45 DOI: 10.5350/DAJPN2013260104

Bandura A.(1989). Human agency in social cognitive theory. *Am Psychol,* 44, 1175-1184.

Côté, J. E. (1997). An empirical test of the identity capital model. J Adolesce, 20, 421-437.

Côté J.E. (2002). The role of identity capital in the transition to adulthood: The individualization thesis examined. *J Youth Study, 5,* 117-134.

Çok, F. (2007). *Ergenlik.* Ankara: İmge Kitabevi.

Emirbayer, M. and Mische, A. (1998). What is agency?. *AJS,* 103, 962-1023.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). *Kültürel psikoloji, kültür bağlamında insan ve aile.* İstanbul: Evrim Yayınevi.

Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcıler, Z. (2003). *Dünden bugüne insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş.* İstanbul: Evrim Yayınevi.

Lefkowitz, E. S. (2005). "Things Have Gotten Better": Developmental Changes Among Emerging Adults After the Transition to University. *Journal of Adolescent Research, 20*(1), 40–63. https://doi.org/10.1177/0743558404271236

Nelson L (2003) Rites of passage in emerging adulthood: Perspectives of young Mormons. New Directions for Child and Adolescent Development No. 100. icinde, J J Arnett ve NL Galambos (ed) New York: Wiley Periodicals.

Nelson, L. J. and Chen, X. (2007). Emerging adulthood in China: The role of social and cultural factors. *Child Dev Pers, 1*(2), 86-91.

Onur, B. (1995). *Gelişim psikolojisi, yetişkinlik, yaşlılık, ölüm.* (6. baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Savi Çakar, F. (2020). *Yaşam dönemleri ve uyum sorunları (7. Baskı).* Ankara: Pegem Akademi.

Shanahan, M. J., Porfeli, E. J., Mortimer, J. T., & Erickson, L. D. (2005). Subjective Age Identity and the Transition to Adulthood: When Do Adolescents Become Adults? In R. A. Settersten, Jr., F. F. Furstenberg, Jr., & R. G. Rumbaut (Eds.), *On the frontier of adulthood: Theory, research, and public policy* (pp. 225–255). The University of Chicago Press. https://doi.org/10.7208/chicago/9780226748924.003.0007

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) (2023). Nüfus ve kalkınma göstergeleri. Web sayfası:http://nkg.tuik.gov.tr

AN ALTERNATIVE APPROACH IN ACCOUNTING EDUCATION: GAMIFICATION

MUHASEBE EĞİTİMİNDE ALTERNATİF BİR YAKLAŞIM: OYUNLAŞTIRMA

Öğr. Gör. Dr. HALİME KARACA

İnönü Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-0218-3851

Özet

Günümüz bilişim ortamında öğrenciler bilgi, beceri ve ilgi benzeri özellikleriyle kendilerinden önceki nesillerden farklılaşmaktadır. Öğrenciler, pasif kaldıkları konu anlatımına dayanan eğitim yerine görsel içerikleri içeren aktif öğrenme ortamlarını tercih etmektedirler. Bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler eğitim-öğretim alanında yeni yaklaşımlara yol açmış, alternatif bir yaklaşım olarak oyunlaştırma kullanılmaya başlanmıştır. Muhasebe mesleği, teknolojideki değişim ve gelişmelere hızlıca adapte olan, bilgi birikimini sürekli güncelleyerek bugüne ulaştırmayı başaran önemli bir meslektir. Muhasebe eğitimi, muhasebe bilimini kendi sistematiği içerisinde özümseyen, yeni gelişmeleri takip eden, topluma faydalı yetkinliğe ve etik değerlere sahip olan meslek mensupları yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Muhasebe bilimi, yükseköğrenimde içerisinde önemli bir bilim dalı olarak yer almaktadır. Üniversitelerde muhasebe mesleğini icra eden meslek mensuplarının yetişmesi için muhasebe eğitimleri, teorik ve uygulamalı dersler şeklinde verilmektedir. Muhasebe bölümü öğrencilerinin kazanımlarının artırılması için klasik teorik ve uygulamalı derslere alternatif olarak, oyunlaştırma yöntemlerinin eğitim öğretim faaliyetlerinde kullanılması önerilmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, oyunlaştırma yönteminin muhasebe eğitiminde kullanımıyla ilgili literatürü inceleyerek, yöntemin muhasebe eğitiminde destekleyici faktör olarak kullanımını değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Eğitimi, Oyunlaştırma, Dijital Oyun.

Abstract

In the contemporary information environment, students exhibit differences from previous generations in terms of their knowledge, skills and interests. A preference for active learning environments that incorporate visual content has been demonstrated by students, as opposed to traditional didactic approaches that rely on verbal exposition alone. The advent of information technology has given rise to novel methodologies in the field of education and training. One such approach is the utilisation of gaming techniques to facilitate learning. The profession of accountancy has demonstrated a remarkable capacity to adapt to changes in technology and developments in the field. It has been able to amass and retain a substantial corpus of knowledge, which it has subsequently deployed to reach the present day. The objective of accounting education is to cultivate professionals who possess the requisite expertise, are adept at keeping pace with emerging developments, and are imbued with the capacity to contribute to the public good through the exercise of their skills and adherence to ethical standards. Accounting represents a significant discipline within the field of higher education. In order to facilitate the development of accounting professionals at universities, accounting education is provided in the form of theoretical and practical courses.

It is proposed that the benefits of the accounting programme be enhanced by the introduction of alternative teaching methods, such as those based on gamification, in addition to the more traditional theoretical and practical approaches. The objective of this study is to examine the existing literature on the use of game-based learning in accounting education in order to assess the potential of this approach as a supportive tool in accounting education.

Key Words: Accounting Education, Gamification, Digital Game.

1. Giriş

Ekonomideki, muhasebe düzenlemelerindeki, teknolojideki özellikle oyunlar gibi eğitim teknolojilerindeki önemli değişiklikler muhasebe eğitiminin son dönemlerde eleştirilmesine neden olmuştur. Geleneksel muhasebe eğitimi yaklaşımları yerine öğrenci odaklı yaklaşımlara olan ihtiyaç vurgulanarak aktif öğrenmeyi artıran oyunlaştırma yöntemlerinin muhasebe eğitiminde uygulanması önerileri sunulmuştur (Silva vd., 2021). Gelişmiş öğrenme teknolojilerinin bir parçası olarak eğitsel oyunların öğrenmeyi kolaylaştıracağı ve motivasyonu artıracağı yapılan çalışmalarla desteklenmiştir (HajiMoradkhani vd., 2023). Öğrencilerin öğrenme süreçlerinde oyunlaştırma yaklaşımını kullanılması öğrencilerin ilgisini, motivasyonunu, azmini ve düşünme becerilerini artırmaktadır. Oyunlaştırma yaklaşımı, öğrencilerin görevlerini tamamlarken diğer öğrencilerle işbirliği yapmaları gerektiğinden öğrenmeyi ve sosyal etkileşimleri de geliştirebilir (Kiili, 2007). Oyunlaştırma yaklaşımı, öğrenmeyi daha ilginç hale getirmenin yanı sıra, öğrencilerin oyuna katılmaları konusunda motive olmalarını da teşvik ederek onların bilişsel gelişimlerini, problem çözme becerilerini ve kavram ve ilkeleri uygulama yeteneğini artırır (Apostol vd., 2013). Bununla birlikte eğitsel oyunların öğrencilerin öğrenme, tartışma ve sorular sorma anlayışlarını, eleştirel düşünmelerini ve sosyal becerilerini geliştirmelerine olanak tanır (Rosli vd., 2019). Muhasebe eğitiminde oyunlaştırmanın etkisi ve faydalarını konu alan akademik çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Muhasebe konularında oyunları kullanarak aktif öğrenme ve öğretme stratejisini benimseme çabalarını sınırlı sayıda çalışma ortaya koymuştur (Moncada ve Moncada, 2014). Bu çalışmanın amacı, oyunlaştırma yönteminin muhasebe eğitiminde kullanımıyla ilgili literatürü inceleyerek, oyunlaştırma yönteminin muhasebe eğitiminde destekleyici faktör olarak kullanımını değerlendirmektir. Çalışma teorik açıdan muhasebe eğitiminde oyunlaştırmaya ilişkin mevcut literatüre katkı sağlarken uygulamada oyunlaştırmanın nasıl kullanılabileceğiyle ilgili farkındalığın artırılmasına ve öğrencilerin öğretimde motivasyonlarının artırılmasına katkıda bulunmaktır.

2. Muhasebe Eğitiminde Oyunlaştırma

Muhasebe mesleği, teknolojideki değişim ve gelişmelere hızlıca adapte olan, bilgi birikimini sürekli güncelleyerek bugüne ulaştırmayı başaran önemli bir meslektir. Bu kapsamda muhasebe bilimi, yükseköğrenimde içerisinde önemli bir bilim dalı olarak yer almaktadır. Eğitim öğretimde oyunlaştırma, günümüzde öğrencilerinin aktif öğrenmeyle ilgili ihtiyaçları kapsamında farklı alanlarda yer alan birçok bilim dallının ilgi alanına girmiştir. Muhasebe öğretim üyeleri, temelde bir programlama becerisi veya video oyunu geliştirilmesi şeklinde becerilere ihtiyacı olmamakla beraber ders sunumlarında Powerpoint gibi araçları sıkça kullanmaktadırlar. Eğitim öğretimde oyunlaştırmanın artan önemiyle beraber muhasebe eğitiminin oyunlaştırılması çalışmalarında artış görülmektedir (Özdoğan vd., 2018).

2.1. Oyunlaştırma Kavramı

Oyun; özellikleri olan, kendine özgü bir zaman mekan oluşturan sonucu bilinemez, gönüllülük, esasına dayalı bir eylem olarak tanımlanmaktadır. Oyunlar genellikle eğlence amacıyla kullanılmıştır ancak insanların zekâ ve yeteneklerini geliştirdiği de kabul gören bir gerçektir.

Bu durum oyunun eğitim süreçlerini etkilediğini gösterir. Oyunu tarihi süreç içerisinde inceleyen araştırmacılar, oyunların insanların öğrenme-öğretme süreçlerinde önemli bir olgu olduğu yönünde ortak görüş bildirmişlerdir (Sezgin, 2016). Oyunlaştırma öğrenmeyi daha cazip hale getirmek için oyunların mekaniğini uygulamak olarak tanımlanabilir (Apostol vd., 2013). Başka bir deyişle oyunlaştırma oyun tasarım faktörlerinin ve oyun yöntemlerinin oyun dışı bağlamlarda kullanılmasıdır (Domínguez vd., 2013). Simões vd., 2013) oyunlaştırmayı, video oyunlarındaki öğelerin oyun dışı uygulamalarda kullanılmasını amaçlayan yeni bir kavram olarak tanımlamış, oyunlaştırmanın kullanıcıların farklı bilgi ve becerileri öğrenmeleri hususunda motivasyon ve etkileşimi artıran daha çok çalışmalarını veya yeni davranışlara adapte olmalarını sağlayan bir süreç olduğunu ifade etmiştir (Simões et al., 2013:348). Oyunlaştırma yöntemiyle, oyun oynama eylemiyle oluşan motivasyonun öğretici faktörlerle birleştirilerek eğitim öğretimi, motivasyonu artıran, eğlenceli bir sürece dönüştürmek amaçlanmaktadır (Özdoğan vd., 2018).

Werbach ve Hunter (2012), tarafından oluşturulan "Oyun Unsurları Hiyerarşisi" oyunlaştırma sürecini tasnif etmektedir.

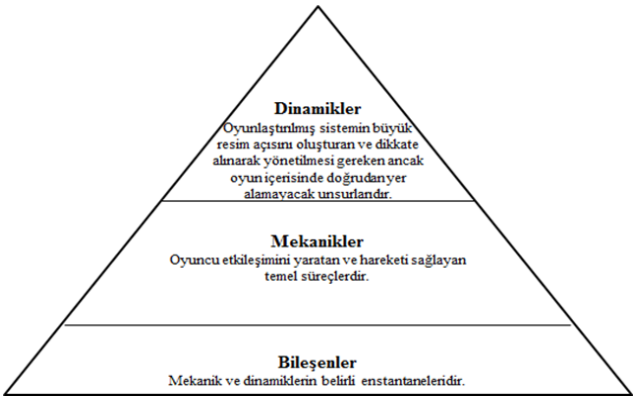

Şekil 1. Oyun Unsurları Hiyerarşisi

Oyun dışı bir içeriğin oyunlaştırılmasında göz önünde bulunması gereken unsurlar vardır. Oyunlaştırmanın faktörleri veya oyun mekanikleri olarak tanımlanan bu öğeler, dönüştürülmesi amaçlanan içeriklerin oyunlaştırılması tekniği neticesinde elde edilmesi tasarlanan öğrenme sonuçlarına ulaşılmasını sağlamakla yükümlüdür. Farklı oyun mekanikleri birlikte ya da ayrı kullanılarak, kullanıcıların motivasyon güdüleri artırılacaktır (Özdoğan vd., 2018).

2.2. Muhasebe Eğitiminde Oyunlaştırmanın Kullanımı

Öğrenmek için oyun oynama süreci yeni bir kavram değildir. Annetta (2008), oyun yoluyla öğrenme kavramının Groos'un 1898 tarihli egzersiz öncesi teorisine kadar uzandığını ileri sürmüştür. Bu teoriye göre bireyler yaşam becerilerini geliştirmek için oyunu kullanmaktadır. "Damalı Hayat Oyunu" gibi ahlak oyunları, genellikle oyunculara başarının dürüstlük ve doğru yaşamla elde edilebileceğini öğretmiştir (Whitehill, 1999). Dönemin diğer klasik aile oyunları çocuklara tarih ve coğrafya öğretmiştir. Yüzyılın başlarında yükseköğretime giren ilk masa oyunu aslında muhasebeyle ilgilidir. Monopoly'nin öncüsü olan ve 1904 yılında Elizabeth Magie tarafından patenti alınan The Landlord's Game, ekonomist olan Henry George'un savunduğu Tek Vergi Teorisinin (Single Tax Theory) tanıtılması için tasarlanmıştır. Oyunun bir uyarlaması, Columbia Üniversitesi dahil birçok üniversitede ekonomi derslerinde kullanılmıştır. 1936 yılında Finance Game Co. Şirketinin "Finans (Finance)", Parker Brothers şirketinin "Finans ve Servet (Finance and Fortune)" ve Maggie'nin oyunundan türetilen Milton Bradley'nin "Kolay Para (Easy Money)" adlı işletme finansmanıyla ilgili oyunlar, popüler ev oyunları haline gelmiştir (Whitehill, 1999: 131).

Ancak bu süreçte oyun temelli öğretim genellikle uygun olmayan ve üniversite derecesine yakışmayan bir olgu olarak görülmüştür (Moncada ve Moncada, 2014: 10) İkinci Dünya Savaşı askeri savaş oyunları ve bilgisayarın yeteneğinden esinlenen Amerikan Yönetim Derneği (AMA) tarafından 1956 yılında "Top Management Decision Simulation" oyunu piyasaya sürülmüştür (Cohen ve Rhenman, 1961). Oyun alanındaki gelişmelerden etkilenen Albert Schreiber (1958), işletme politikası dersinde destek materyal olarak oluşturduğu "Business Game", gelişmiş öğrenme deneyiminde ilgi çekici olanaklar sunan yeni bir öğretim tekniği olarak tanımlamıştır. Dört yıl içinde yönetim karar alma oyunları dünyanın önde gelen üniversitelerinin işletme bölümlerinde kullanılmıştır. Uyarlamalar yöneylem araştırması, genel yönetim, pazarlama stratejisi, yönetim muhasebesi gibi işletmenin belirli işlevsel alanlarında karar verme üzerine odaklanmıştır. 1980'lerin sonlarında teknolojik ilerlemeler ve muhasebe düzenlemelerindeki değişiklikler, muhasebe eğitiminde değişim talebini doğurmuştur. AICPA, üniversitelerin muhasebe eğitimcilerini, muhasebe müfredatını teknoloji kullanımıyla bütünleşik entegre eden aktif öğrenme - öğretim stratejilerini benimsemeye yönlendirmiştir (Fratto, 2011). Bu gelişmeler sonucunda muhasebe eğitimcileri, oyun aktivitelerini uygulanabilir bir öğretim stratejisi olarak kullanmaya başlamıştır. İlk olarak, Monopoly'nin kâğıt ve kalemle uyarlamaları ardından Word veya Excel kullanılan uygulamalar raporlanmıştır. Bu uygulamalar finansal muhasebe derslerinde öğrenmeyi arttırmada kullanılmıştır. Jeopardy'nin uyarlamaları da popüler olmuştur. Eski uygulamalarda tepegöz asetatlar ve post-it notları kullanılırken, sonraki versiyonlar da PowerPoint veya Excel kullanılmıştır (Moncada ve Seda, 2010). Muhasebe eğitiminde kullanılan oyunlar Tablo1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Muhasebe Eğitiminde Kullanılan Oyunlar

Monopoly	• Knechel (1989) – Finasal Muhasebe Uygulama Seti. • Albrecht (1995) – Finansal Muhasebe ve Yatırımlar • Tanner & Lindquist (1998) – Finansal Muhasebe İlkeleri • Layman (2003) – Finansal Muhasebe İlkeleri • Ulstad (2005) – Finansal Muhasebe İlkeleri
Jepardy	• Cook (1997) – 1993 Vergi İçin Uzlaşma Yasası • Seda (2003) – Finansal Muhasebe ve Vergi • Bee & Hayes, (2005) – Muhasebe Bilgi Sistemleri • Murphy (2005) –Devlet Muhasebesi • Moncada & Seda (2010) – Muhasebe ve Muhasebe Sistemleri İlkeleri
Bingo	• Haywood, McMullin & Wygal (2004) – Mesleki ve Etik Raporlama
Bulmacalar	• Gupta, Elson, & Ostapski (2006) – Muhasebe İlkeleri Bulmacaları • Moncada (2010) – Muhasebe Bilgi Sistemlerinde Bilgisayar Hilesi Kelime Araması • Elson, Ostapski, O'Callaghan, & Walker (2011) – Devlet/Kar Amacı Gütmeyen Muhasebe Çapraz Kelime Bulmacaları
Yirmi Soru	• Fratto (2011) – Yönetim Muhasebesi
Diğer	• Pillsbury (1993) – İç Kontroller İçin Softball Oyununun Denetimi • Busta and Kimmel (1993) – Ara Muhasebede Bilginin Borsa Üzerindeki Etkisi • Hoffjan (2005) – Calvados Maliyet Muhasebesi Simülasyonu. • Nitkin (2011) – Finansal Muhasebe İlkeleri Hasbro's Game of LIFE Oyununa Dayanan "Game of Business"

2.3. Muhasebe Eğitiminde Oyunlaştırmanın Önemi

Muhasebe eğitimi, muhasebe bilimini kendi sistematiği içerisinde özümseyen, yeni gelişmeleri takip eden, topluma faydalı yetkinliğe ve etik değerlere sahip olan meslek mensupları yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Son dönemlerde muhasebe alanında yaşanan gelişmeler salt muhasebe bilgisi odaklı olmaktan ziyade, bu alanda yeni bir düşünce biçiminin oluşturulmasına yöneliktir (Alkan, 2015). Muhasebe eğitimi ile kişilere meslek bilgisi kazandırılmaktadır. Mesleki eğitim, bireye belirli bir mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve tutumları kazandırarak onu çeşitli yönleri ile geliştirmeye yönelik bir eğitim türüdür. Mesleki eğitimde bireyin yeteneklerini zihinsel, duygusal, sosyal ve ekonomik yönlerden geliştirme esas alınır. Ancak günümüzde mesleki eğitimleri teknoloji eğitimiyle bütünleştirme gereği ortaya çıkmıştır. Çünkü teknoloji eğitimi genel eğitimin bir parçası ve tamamlayıcısı olarak, eğitim öğretimin etkili ve kalıcı olmasında çok önemli faydalar sağlamaktadır (Hatunoğlu, 2006). Teknolojik gelişmelerin sonucunda muhasebe eğitimi, bilişim teknolojileri vasıtasıyla farklı tekniklerle verilmektedir. Literatür incelendiğinde günümüzün muhasebe eğitiminde Powerpoint kullanımı, ters yüz edilmiş sınıflar, oyunlaştırma gibi temelde bilişim teknolojilerinin kullanıldığı tekniklerin hakim olduğu görülmektedir. Klasik muhasebe eğitiminden farklılaşan bu tekniklerde, multimedya araçlarının kullanımı daha yoğundur. Bu araçların kullanımı, öğretme sürecini kısaltmakta, öğrenme sürecinin hızını artırmaktadır. Muhasebe eğitiminde, klasik öğretim araçları olarak problem ya da örnek olaylardan yararlanılmaktadır. Fakat bu teknikler yetersiz olmaktadır. Problemler çoğunlukla realist bir durum olmamakta ve özgün idealleştirilen senaryolarla kurgulanmaktadır. Tasarımı iyi yapılan problemlerle bile sadece karar alma süreciyle entegrasyonu zor olan karmaşık teknik becerileri öğretilmektedir. Örnek olayların analizi daha realist olabilir fakat hem örnek olayların analizi hem de problemlerde durum sabittir. Dolayısıyla, öğrencilerin kararlarıyla ilgili yeni bilgilere, örnek olayın sonuçlanması sonrasında erişilemez (Yaşar ve Alkan, 2019). Muhasebe Eğitimi Değişim Komisyonu da derslerin temel kavramlarla beraber bu kavramların uygulanmasına odaklanması gerekliliğini ifade ederek öğrencilerin, çoklu bilgi kaynaklarını kullanılmalarını gerekli kılan yapılandırılmamış problemleri kavramaları ve çözmeleri konusunda önerilerde bulunmuştur. Başka bir ifadeyle muhasebe eğitiminde öğrencilerin muhasebe teknik bilgilerini anlamaları ve bu bilgileri problem çözme faaliyetlerinde uygulamaları gerekir. Ancak öğrencilerin muhasebe kavramları ve eleştirel düşünme konusunda sağlam temele sahip olmaması teknik bilgileri uygulamalarında zorlanmalarına neden olacaktır (Rosli vd., 2019). Eğitimde oyunlaştırma yöntemi kullanılarak ders içeriklerinin tasarlanması sürecinde bunların öğrencileri daha fazla motive edecek ve kaygıyı azaltacak hale getirmek amaçlanmaktadır (Domínguez vd., 2013). Eğitimciler sınıfta bilgiyi tek yönlü olarak aktardığı öğretmen merkezli öğrenme yaklaşımında öğrenciler dinleyerek, ezberleyerek ve bilgiyi tekrarlayarak öğrendiklerinden pasif öğrenciler olma eğiliminedirler. Muhasebe dersindeki bu geleneksel öğrenme ve öğretme yöntemi fiziksel aktiviteleri ve eleştirel düşünme becerilerini kullanmakta yetersiz kalmaktadır. Teknolojinin ilerlemesi, eğitimcileri aktif öğrenme ve öğretme stratejisini benimsemeye ve muhasebe konularında oyunlaştırmaya teşvik etmektedir (Fratto, 2011). Clegg'e (1991) göre öğrenmenin en önemli belirleyicisi, bir faaliyetle ilişkilendirilen öğretimsel bağlamdır. Oyunlaştırma sırasında ortaya çıkan işbirlikçi, aktif öğrenme deneyimleri, bilginin özümsenmesine olanak tanıyan cazip bir ortamı oluşturmaktadır. Pasif öğrenme yaklaşımlarına kıyasen, oyun oynanmasını kapsayan aktif öğrenme stratejileri, kolay veya kompleks muhasebe materyallerinin daha fazla hatırlanmasını sağlayarak öğrencilerin başarılarını olumlu etkilemektedir (Moncada ve Moncada, 2014).

Sonuç

Muhasebe mesleği, teknolojideki değişim ve gelişmelere hızlıca adapte olan, bilgi birikimini sürekli güncelleyerek bugüne ulaştırmayı başaran önemli bir meslektir. Bu kapsamda muhasebe bilimi, yükseköğrenimde içerisinde önemli bir bilim dalı olarak yer almaktadır. Üniversitelerde muhasebe mesleğini icra eden meslek mensuplarının yetişmesi için muhasebe eğitimleri, teorik ve uygulamalı dersler şeklinde verilmektedir. Muhasebe dersindeki geleneksel öğrenme ve öğretme yöntemi fiziksel aktiviteleri ve eleştirel düşünme becerilerini kullanmakta yetersiz kalmaktadır. Teknolojinin ilerlemesi, eğitimcileri aktif öğrenme ve öğretme stratejisini benimsemeye ve muhasebe konularında oyunlaştırmaya teşvik etmektedir. Oyunlaştırma yaklaşımı, öğrenmeyi daha ilginç hale getirmenin yanı sıra, öğrencilerin oyuna katılmaları konusunda motive olmalarını da teşvik ederek onların bilişsel gelişimlerini, problem çözme becerilerini ve kavram ve ilkeleri uygulama yeteneğini artırır. Muhasebe eğitiminde oyunlaştırma, farklı oyun bileşenleriyle donatılan oyunun, katılımcı öğrencilerin motivasyonlarını artırmakta ve kolay veya kompleks muhasebe materyallerinin daha fazla hatırlanmasını sağlayarak öğrencilerin başarılarını olumlu etkilemektedir

Kaynakça

Alkan, G. (2015). İşletmelerin Önlisans Muhasebe Eğitiminden Beklentileri: İzmir'de Bir Araştırma, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi,* 17 (1): 137-158.

Annetta, L. A. (2008). Video Games in Education: Why They Should Be Used and How They are Being Used. Theory Into Practice, 47, (3), 229-239.

Apostol, S., Zaharescu, L., & Alexe, I. (2013). Gamification of learning and educational games. *The 9th International Scientific Conference learning and Software for Education. Bucharest, Romania*, April 2013

Cohen, K., & Rhenman, E. (1961). The Role of Management Games in Education and Research. Management Science, 7, (2), 131-166.

Domínguez, A., Saenz-de-Navarrete, J., de-Marcos, L., Fernández-Sanz, L., Pagés, C. & MartínezHerráiz, J.-J. (2013). Gamifying learning experiences: Practical implications and outcomes. *Computers & Education*, 63, 385–388.

Fratto, V. (2011). Enhance Student Learning with PowerPoint Games: Using 20 Questions to Promote Active Learning in Managerial Accounting. *International Journal of Information and Communication Technology*, 7, (2), 13-20.

HajiMoradkhani, H., Mashayekh, S., & Khodabandelou, R. (2023). Digital Game-Based Learning in an Introductory Accounting Course: Design and Development of an Instructional Game. *International Journal of Game-Based Learning (IJGBL)*, *13*(1), 1-21.

Hatunoğlu, Z. (2006). Muhasebe Eğitiminde Bilgi Teknolojisi Kullanımının Sunum Kalitesine Olan Etkilerinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 30, 190-200.

Kiili, K. (2007). Foundation for problem-based gaming. *British journal of educational technology*, 38(3), 394-404.

Moncada, S.M., & Moncada, T.P. (2014). Gamification of learning in accounting education. *Journal of Higher Education Theory and Practice*, 14(3), 1-9.

Moncada, S. M., & Seda, M. (2010). Processing integrity challenge, Retrieved August 6, 2012, from http://www.merlot.org/merlot/viewMaterial.htm?id=483874.

Özdoğan, B., Güleç, T.C., & Aktaş, R. (2018). Oyunlaştırmanın Muhasebe Eğitiminde Kullanımı, Pilot Proje: "Hesap Günü". *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(1), 179-201. https://doi.org/10.31460/mbdd.322509

Rosli, K., Khairudin, N., & Saat, R.M. (2019). Gamification in Entrepreneurship and Accounting Education. *Academy of Entrepreneurship Journal*, 25(3), 1-6.

Sezgin, S. (2016). İnsan ve oyun: Oyunların dünü, bugünü, yarını. *VII. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi,* Çanakkale, Türkiye.

Silva, R., Rodrigues, R., & Leal, C. (2021). Games based learning in accounting education–which dimensions are the most relevant? *Accounting Education*, *30*(2), 159–187. doi:10.1080/09639284.2021.1891107

Simões, J., Redondo, R. D. & Vilas, A. F. (2013). A social gamification framework for a k-6 learning platform. *Computers in Human Behavior*, 29(2), 348.

Whitehill, B. (1999). American Games: A Historical Perspective. *Board Game Studies 2*, (1), 116-14.

A QUALITATIVE RESEARCH ON THE FUTURE CONCERNS OF UNIVERSITY STUDENTS

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN GELECEK KAYGILARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

NURAY AŞANTUĞRUL[1]

[1]Dr., Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, ORCID: 0000-0002-6685-8734

Özet

Üniversite öğrencilerinin gelecekte yapmak istedikleri mesleğe yönelik eğitim aldıkları, hayatlarına yön verecek planları gerçekleştirmek amacıyla hareket geçtikleri bir dönemdir ve bu dönemde geleceğe yönelik kaygı yaşamaları olasıdır. Gelecek kaygısı, özellikle eğitimin son yıllarında şiddetli hissedildiği düşünülen (Akçok, 2018) ve bireyi fiziksel, duygusal, sosyal yönden olumsuz etkileyen bir sorundur. Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin gelecek kaygısına ilişkin görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemi ile yapılan bu araştırmanın çalışma grubunu Türkiye'de bulunan 3 farklı üniversitenin çeşitli bölümlerinde öğrenimine devam etmekte olan 15 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma grubu kolay örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Verilerin toplanmasında üniversite öğrencilerinin cinsiyet, sınıf düzeyi, üniversite ve bölümü gibi bilgilerini edinmek amacıyla hazırlanmış kişisel bilgi formu ile gelecek kaygılarına dair görüşlerini edinmek amacıyla hazırlanan 7 tane açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, üniversite öğrencilerinin özellikle iş bulma kaygısı, mesleğe dair endişeler, sınav stresi, ekonomik sıkıntılar ve yaşam zorluğu gibi konularda gelecek kaygısı duydukları belirlenmiştir. Bu kaygıyı azaltabilmek için ise öğrencilerin lisansüstü eğitime devam etmeyi düşündükleri, bulundukları bölümde kendilerini geliştirmeye önem verdikleri, sınavlara hazırlandıkları, bölümdeki öğretim elemanları ve diğer yetişkinlerden öneriler aldıkları ve görülmüştür. Araştırmadan elde edilen bulgular ilgili alanyazın kapsamında tartışılmış ve gelecek araştırmalar ve alandaki uzmanlar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Gelecek kaygısı, üniversite öğrencileri, nitel araştırma.

Abstract

It is a period when university students receive training for the profession they want to do in the future and take action to realize the plans that will shape their lives, and they are likely to experience anxiety about the future during this period. Future anxiety is a problem that is thought to be felt especially acutely in the last years of education (Akçok, 2018) and negatively affects the individual physically, emotionally and socially. This study aimed to examine university students' views on future anxiety. The study group of this research, which was conducted with the qualitative research method, consists of 15 university students who continue their education in various departments of 3 different universities in Turkey. The study group was selected by easy sampling method.

In collecting data, a personal information form prepared to obtain information about university students such as gender, class level, university and department, and a semi-structured interview form consisting of 7 open-ended questions prepared to obtain their opinions about their future concerns were used. Content analysis technique was used to analyze the data. As a result of the research, it was determined that university students feel anxious about the future, especially regarding issues such as anxiety about finding a job, concerns about the profession, exam stress, economic difficulties and life difficulties. In order to reduce this anxiety, it has been observed that students consider continuing postgraduate education, attach importance to improving themselves in their department, prepare for exams, and receive suggestions from faculty members and other adults in the department. The findings obtained from the research were discussed within the scope of the relevant literature and suggestions were made for future research and experts in the field.

Keywords: Future anxiety, university students, qualitative research.

REVIVING ISLAMIC EDUCATION IN THE DIGITAL AGE: NURTURING FAITH, CULTURE, MODESTY, AND ETHICS AMIDST CONTEMPORARY CHALLENGES

KARDINA ENGELINA SIREGAR

Head of Study Program, Imam Asy Syafii Islamic College Pekanbaru, Islamic Education Management, https://orcid.org/0009-0005-0240-8362

Abstract:

In today's digital age, where the rapidly evolving influence of technology threatens culture, faith, shame, and ethics, Islamic education faces significant challenges. In this article, we will discover various ways to maintain and improve Islamic education in the face of changing times. We identify the main problems facing Islamic education, such as the paradigm shift of education and the influence of technology. We also analyse how it impacts traditional Islamic values. We also emphasize the importance of using technology wisely and value-centered educational strategies. Through case research and implementation, we demonstrate the best methods to blend Islamic values with digital approaches in curriculum and learning. This article concludes by emphasizing how important it is to maintain traditional values in Islamic education in the digital age. The article also offers suggestions for advanced research and practice that will support the future of sustainable and value-oriented Islamic education.

Keywords: Islamic Education, Digital age, traditional values

DIGITAL TRANSFORMATION IN ISLAMIC EDUCATION MANAGEMENT: BUILDING BRIDGES TO THE FUTUR OF TECHNOLOGY-BASED EDUCATION

KARDINA ENGELINA SIREGAR

Head of Study Program, Imam Asy Syafii Islamic College Pekanbaru, Islamic Education Management, https://orcid.org/0009-0005-0240-8362

Abstract:

The development of digital technology has changed the landscape of education globally, including in the context of Islamic education. This article explores the impact of digital transformation in Islamic education management and explores ways in which technology can be a catalyst for building a technology-driven educational future. Through a comprehensive conceptual review, we discuss various aspects of digital transformation in Islamic education, including the use of online learning platforms, mobile applications, and social media to improve access, quality, and relevance of religious education. We also highlight challenges that may be faced in adopting technology in an Islamic education environment, such as data security issues, inequality of access, and paradigm shifts in the learning process. By identifying these opportunities and challenges, this article provides valuable insights for Islamic education stakeholders to devise effective strategies to face the changing times and build a bridge to a sustainable and inclusive future of education.

Keywords: Digital transformation, Islamic education management, Technology-based education

EXPLORING CHAT-GPT'S PIVOTAL ROLE IN SHAPING THE LANDSCAPE OF INDUSTRY 4.0

ZOHAIB HASSAN SAIN[1]

[1]Superior University, Faculty of Business & Management Sciences, Lahore, Pakistan.

[1]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6567-5963

Abstract

This research delves into the transformative role of Chat-GPT in Industry 4.0, exploring its profound impact on communication dynamics within the Fourth Industrial Revolution. Chat-GPT, an advanced language model, plays a pivotal role in optimizing efficiency, refining decision-making processes, and fostering collaboration across diverse industrial sectors. The study rigorously investigates the challenges and opportunities associated with integrating Chat-GPT, emphasizing critical factors such as data security, ethical considerations, and scalability. By shedding light on Chat-GPT's implications in Industry 4.0, this research contributes to our nuanced understanding of how language models drive innovation, influencing human-machine collaboration and communication dynamics in the continually evolving technological landscape.

Keywords: Chat-GPT, Industry 4.0, Innovation in Communication, Human-Machine Interaction, Technological Advancements.

THE ROLE OF TECHNOLOGY IN THE TRANSFORMATION OF EDUCATION MANAGEMENT: A LITERATURE REVIEW ON PSYCHOLOGICAL APPROACHES AND THEIR IMPLICATIONS FOR EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE DIGITAL AGE

KARDINA ENGELINA SIREGAR

Head of Study Program, Imam Asy Syafii Islamic College Pekanbaru, Islamic Education Management, https://orcid.org/0009-0005-0240-8362

Abstract:

The role of technology in transforming education management in an ever-evolving technological era is becoming increasingly important. The aim of this study is to gain a better understanding of how technology has changed the world of education management. This research will concentrate on the psychological methods used in this transformation and how it impacts educational institutions. To discover the trends, difficulties and opportunities that educational institutions face when using technology in their management processes, a thorough literature review is conducted. A psychological approach is used to analyze how technology affects human behavior, mindset, and interaction in educational environments.The results of the literature review show that technology has improved the effectiveness, accessibility, and quality of education. However, the use of technology in education management also causes problems such as the digital gap, changing learning paradigms, and changing power dynamics. To address this transformation, educational institutions must change policies, create responsive learning strategies, and improve stakeholders' technology skills. Psychological aspects such as motivation, engagement, and well-being of students and employees are also emphasized. This research builds a strong foundation for further understanding of how technology can help transform education management. It is possible that its practical implications will help educational institutions face challenges and harness the potential of technology to achieve sustainable education goals in the digital age.

Keywords: Educational Technology, Transformation of Education Management, Psychological Approach

EXPLORING THE TRANSFORMATIVE IMPACT: AI'S INFLUENCE ON ADVANCEMENTS IN INDUSTRIAL RESEARCH

ZOHAIB HASSAN SAIN[1]

[1]Superior University, Faculty of Business & Management Sciences, Lahore, Pakistan.

[1]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6567-5963

Abstract

This research investigates the transformative influence of artificial intelligence (AI) on the landscape of industrial research. AI, as a powerful tool, plays a pivotal role in shaping and advancing research methodologies within diverse industrial sectors. The study delves into the specific ways AI is revolutionizing data analysis, pattern recognition, and decision-making processes in industrial research. It also explores the challenges and opportunities associated with the integration of AI, addressing ethical considerations, data privacy, and the overall impact on research outcomes. By examining the multifaceted role of AI in industrial research, this research contributes to a deeper understanding of the evolving dynamics between technology and scientific inquiry.

Keywords: Artificial Intelligence (AI), Data Analysis, Industrial Research, Pattern Recognition, Research Methodologies.

FRIEND OR FOE? ASSESSING THE IMPACT OF PLAGIARISM DETECTION SOFTWARE ON WRITING INSTRUCTION

ZOHAIB HASSAN SAIN

Superior University, Faculty of Business & Management Sciences, Lahore-Pakistan

ORCID: 0000-0001-6567-5963, +923029802125

Abstract

In this investigation, plagiarism-detection software was innovatively used as a learning resource rather than solely for identifying copied content in student submissions. The study was implemented at the Department of Educational Research and Evaluation at the University of the Punjab for master's program participants. Previous efforts to mitigate plagiarism through conventional instructional techniques that emphasized correct citation and paraphrasing saw minimal effectiveness, as numerous students continued to improperly credit sources. In a new strategy, students were provided personal access to a plagiarism checker, which they could use to review their assignments multiple times before handing them in. Over the course of a semester, marked progress was noted in three major writing tasks, reflecting the students' growing competency in avoiding plagiarism. This method aided in the comprehension of proper source attribution and the development of paraphrasing proficiency, leading to a considerable decline in instances of plagiarism. Student feedback indicated a favorable reception towards integrating plagiarism detection tools within their learning process.

Keywords: Academic Writing, Educational resource, Plagiarism detection software.

SOCIAL MEDIA AND SOCIAL INTERACTION: ADVANTAGES AND ADVERSITIES

[1]Dr. ZIYA A. PATHAN, [2]Ms. VENUS CANHAM

[1]Associate Professor, Dept of Sociology & Social Work
University of Eswatini, Southern Africa
[2]Researcher, Dept of Sociology & Social Work
University of Eswatini, Southern Africa

Abstract

The present research entitled, *"Social media and social interaction: Advantages and adversities"* aims to investigate the effects of social media on social interaction and communication among individuals in contemporary society with the rise of social media plabforms such as whatsapp, facebook, instagram, and snapchat etc., There has been a significant shift in how people interact and communicate with one another. This study investigates the positive and negative effects of social media on interpersonal relationship, communication pattern and social behaviour. A descriptive as well as analytical design with a semi-structured questionnaire is utilised to understand the influence of social media usage on social interaction and communications at manzini town in Eswatini (formerly Swaziland). As per the 2017 census report of Eswatini, the number of young people is 425,052 out of a total population of 1,093,238. The target population, which is those in the Manzini region in the year 2017 was 145, 677, out of which the sample size is drawn by purposive sampling method. The findings depict that, majority of the responds use social media however the amount of time spent on the social media accounts varies between 2 to 5 hours per day, where most of them expresses the positive impact of using social media like it develops social contacts, increases IQ level and encourages worldwide interaction with people and on the other hand those who highlighted negative impact view social media as waste of time, money and limits face-to-face interaction and communication skills, furthering cyber bullying and addiction. The challenge against privacy and security of the social media user leads to harassment or cyberbullying. As far as the effectiveness of intervention here, 65.6 percent of 32 respondents recognise the effectiveness of intervention aimed at promoting safety and responsible social media. The social media users have experienced biological adversity of social media like weak eyesight, sleeplessness, anxiety and depression etc. The present research provides a valuable insight into the benefits and drawbacks of social media encourages researchers and policy makers to conduct further studies in develop strategies to mitigate the risks and promote healthy social media use.

Key Words: Social media - Social interaction - Communication - Interpersonal relations - cyberbullying

FORMATION OF EDUCATIONAL AND RESEARCH SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH NEW TEACHING METHODS

ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ӘДІСТЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ-ЗЕРТТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Ибрагимова Айша Амангелдиевна

Zerdeli bilim мектебі

Қордай ауданы

Жамбыл облысы

Қазақстан

Аңдатпа

Қазіргі әлемдік білім берудің өзекті мәселелерінің бірі - әлеуметтік, экономикалық жағдайларға бейімделген, шығармашылық қабілеті жоғары дамыған, терең білімді, кәсіби сауатты жеке тұлғаны қалыптастыру. Осы бағытта жалпы білім беру мекемелері бәсекеге қабілетті және құзыретті тұлғаны қалыптастыру мен дамыту үшін оқу - тәрбие үрдісін ұйымдастыру ордасы болуы қажет. Осыған орай еліміздегі білім беру мекемелері қазіргі заман талаптарына сәйкес халықаралық деңгейде білім беру мәселелеріне басты назар аударуда. Білім беруді дамытудың көптеген жылдарында барлық оқушылар үшін бірыңғай әдіс-тәсіл қолданылды. Алайда, соңғы жылдары оқытуда жаңа тәсілді қолданудың маңыздылығы айқындалды. Оқушылардың бұл қажеттіліктері олардың жеке қасиеттеріне, қоршаған әлемді қабылдауына, психологиялық ерекшеліктеріне байланысты. Осыдан оқытуда сараланған әртүрлі әдіс - тәсілді қолдану қажеттілігі туындады. Мақалада оқушылардың оқу-зерттеу дағдаларын қалыптастыруда инновациялық технология әдістерінің білім берудегі тиімділігі сипатталады. Осы әдіс- тәсілдерді практикада қолдану тәжірибесі оқушылардың білімі мен зерттеу қабілетін арттыруға пайдалы болуы мүмкін екендігін нақтылайды.

Кілт сөздер: білім беру, оқу, зерттеу, инновация, жаңа технология.

Abstract

Over the years of educational development, a unified approach has been applied to all students. However, in recent years, the importance of applying a new approach to learning has become apparent. These needs of students depend on their personal qualities, perception of the world around them, and psychological characteristics. Hence the need to apply a differentiated approach to learning. To implement a differentiated approach, it is necessary to cooperate with subject teachers, where appropriate approaches are identified by observing students and analyzing the study. The article describes the effectiveness of various methodological approaches in the formation of educational and research skills of younger schoolchildren. The experience of applying this approach in practice clarifies that it can be useful for improving students' knowledge and research abilities. For many years of development of Education, a single approach has been used for all students. However, in recent years, the importance of using a new approach in teaching has become apparent.

These needs of students are due to their personal qualities, perception of the world around them, psychological characteristics. Hence the need to use different differentiated methods and approaches in teaching. The article describes the effectiveness of innovative technology methods in education in the formation of educational and research skills of students. The practice of applying these methods in practice clarifies that it can be useful to increase the knowledge and research abilities of students.

Keywords: Education, learning, research, innovation, new technology.

Жаңа ғасырда қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайына тез бейімделе алатын, проблемаларды шешуге, жаңалықтар енгізуге шығармашылықпен қарайтын білімді тұлғаларға деген қажеттілік артуда. Осыған орай мектептегі білім берудің басты нәтижесі білімді де тәрбиелі, жан-жақты дамыған тұлғаларды қалыптастыруда озық даму мақсаттарына сәйкес болу керек. Сондықтан білім беруде өткеннің жетістіктерін ғана емес, болашақта пайдалы болатын тәсілдерді, технологияларды да үйрену қажеттіліктері айқындалуда. Жаһандану және технологиялық жетістіктерге байланысты білім беру саласы да үлкен өзгерістерге ұшырауда. Бұл өзгерістер оқытудың әдістері мен мазмұнына ғана емес, сонымен қатар білім берудегі мүдделі тараптардың рөлі мен үміттеріне де әсер етеді. Бұл динамикалық процесте мұғалімдер жауапкершіліктің артуына және дағдылардың өзгеруіне тап болады. Бүгінгі таңда мектептер жай ғана ақпарат тарататын мекемелер емес оқушылардың танымдық, эмоционалдық, әлеуметтік және білімін дамытатын, оларды өмірге дайындайтын орталықтарға айналды. Білім беруді жаңарту жүйесін қолдайтын нақты қадамдар жасалды. Себебі білім берудің озық технологияларын меңгермейінше, сауатты әрі жан-жақты болу мүмкін емес. Озық технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани азаматтық және басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді. Өзін - өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Сондықтан оқу-тәрбие үрдісін жандандырудың қазіргі педагогикалық озық технологияларын жетілдіріп, оны пән сабақтарын оқытуда тиімді қолдану арқылы білім сапасын жоғарлату өте маңызды. Инновациялық білім берудің ғылыми анықтамасын берген педагог-ғалым Ю.А.Конаржевскийдің пікірінше «*заманауи сабақ-бұл мұғалім тарапынан оқушының тұлға ретінде дамуына, ой-өрісінің белсенді өсуіне, білімді толығымен меңгеруіне және бойына рухани- адамгершілік негіздерінің қалыптасуына ықпал ететін барлық мүмкіншіліктерін шеберлікпен пайдалануы*». Инновациялық білім беру тұлғаның бағдарлы көзқарасты, білімдегі дәлдікті, шығармашылық бастауды, жаңа технологиялық мағлұматтарды игеруін айтады. Оқу-тәрбие үрдісінде қолданылып айтарлықтай нәтиже беріп жүрген инновациялық педагогикалық технологиялар:

- Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

- Деңгейлеп оқыту технологиясы

- Топтап оқыту технологиясы

-Жобалық зерттеу технологиясы

- Қашықтықтан оқыту технологиясы және т.б

«Технология» деген термин гректің түп тамыры «techne» – өнер, шеберлік, кәсіп және «logos» – ғылым, білім деген сөздерінен шыққан. Екі түп тамырының бірлігін «шеберлік туралы ғылым» немесе «білімді беретін» деген сөзді құрайды. Ол өндірістік үдерістерді жүргізудің тәсілдері мен құралдары туралы білімдер жиынтығы [1]. Қазіргі уақытта «педагогикалық технология» ұғымы әр түрлі түсіндіріледі. Педагогикалық технология – кешенді үдеріс.

Ол өз құрамына адамдарды, идеяларды, құрал-жабдықтарды, сонымен бірге жоспарлау, қамсыздандыру, бағалау және білім меңгерудің барша қырлары жөніндегі проблемалардың шешімін басқаруды қамтиды. Ғылыми әдебиеттерде «*Технология - бұл қандай да болсын істегі, шеберліктегі, өнердегі амалдардың жиынтығы" ал, педагогикалық технологияны «оқу процесіне белгілі бір мақсат көздей әсер ететін педагогикалық ықпал деп түсіндіреді*». "Цифрлық технологиялар" ұғымы «компьютерлерді немесе басқа заманауи техниканы қолданатын технологиялар" деп түсіндіріледі. «*Инновация» деген сөз – латынның «novis» жаңалық және «in» енгізу деген сөзінен шыққан, ал оның қазақша аудармасы «жаңару, жаңалық, өзгеру» деген мағынаны білдіреді. Инновация термині қазіргі білім берудің теориясы мен тәжірибесінде кеңінен қолданылып жүр. «Инновация» ұғымы ең бірінші XIX ғасырда мәдениеттанушылардың зерттеуінен пайда болды, яғни бір мәдениет түрлерін екінші ел мәдениетіне енгізу дегенді білдіреді және бұл ұғым этнографияда әлі күнге дейін сақталған*.

«Инновация» сөзі – қазіргі уақытта барлық өндіріс, медицина, техника салаларында өте жиі қолданып жүрген термин. Инновациялық технологиялар – ол білім саласындағы қолданатын жаңа ақпараттық технологиялар, ғылым жетістіктеріне негізделген әдістер. жалпы инновацияны модификациялық,комбинаторлық, радикалдық деп үш түрге бөлуге болады:

Модификациялық, инновация — бүл қолда барды дамытумен, түрін өзгертумен айналысу. *Комбинаторлық инновация* – бұрын пайдаланылмаған, белгілі әдістеме элеменггерін жаңаша құрастыру. *Радикалдық инновацияға* білімге мемлекеттік стандарттарды енгізу жатады. Мемлекеттік стандарт білім беруде, негізінен, мөлшерлерді, параметрлерді, деңгейлік және сапалы оқытудың көрсеткіштерін калыптастырады [2].

Оқушыларға білім беруде инновациялық технологияларды тиімді пайдалану білім сапасын арттыруға, жаңа әдістерді қолдануға мүмкіндік береді. Ақпараттық жаңа технологияларды пайдалану, Moodle платформасын, Socrative, LearningApps, Kahoot, Quizlet қосымшасын қолдану арқылы білім беру оқушылардың білім деңгейін артыруда маңызды әдіс-тәсіл екендігі айқындалуда [3]. Moodle платформасының сабақта қолданудың тиімді ресурсы - "интерактивті дәріс" ресурсы, ол оқытушыға теориялық материалды орналастыруға және сонымен бірге дәрістің әр тармағының соңында тест тапсырмаларын құру арқылы оны зерттеу процесін бақылауға мүмкіндік береді. **Socrative** бағдарламасы арқылы оқушы қашықтықтан тесттермен, түрлі бақылаулармен жұмыс істей алады. Ғаламторды тиімді пайдаланып, қысқа уақытта өз білімін толықтыру мүмкіндігіне ие. Socrative қосымшасы қолданыста өте қарапайым. Тестілеу немесе статистикалық сауалнама ғаламторға қосылған кез келген құрылғы арқылы жүзеге асады. Тест қорытындысын Google кестесі түрінде берілген интерактивті есеп арқылы немесе Excel файлын электронды поштасынан көре алады. Педагогикалық іс-тәжірибедегі тиімді интерактивті оқытудың бір түрі – LearningApps. LearningApps – бұл әр түрлі пәндер бойынша интерактивті оқу-әдістемелік қосымшалар жасауға мүмкіндік беретін білім беру мекемелеріндегі білім беру процесін қолдау үшін арналған қызмет түрі. Сервистің ерекшелігі, пайдаланушылар жасаған барлық тапсырмалар галереяда жиналған және жалпыға қол жетімді болып табылады. LearningApps құралдары әртүрлі интерактивті тапсырмаларды жасауға мүмкіндік береді: викторина, сұрыптау, топтастыру, жіктеу, мәтінді енгізу, кроссворд, уақытша таспа және т.б. Іздестіруге оңай болу үшін барлық интерактивті тапсырмалар санат бойынша топтастырылған (пәндер бойынша).

Санат бойынша таңдаудан басқа, қиындығына қарай да топтастырылған тапсырмаларды таңдап алуға мүмкіндік бар. Дайын тапсырмаларды қосымшаға тіркелмегендер де пайдалануға мүмкіндігі бар. Жеке материалдарды жасау және сақтау қарапайым тіркеуден өткен соң ғана мүмкін болады. Сонымен қатар, өз материалдарын жасай отырып, пайдаланушы оларды жеке қолдану және жалпы пайдалану үшін сақтай алады. Google form сияқты веб-сервистерді, аралық және ағымдық бақылау жүргізуге сәтті пайдалануға болады. LearningApps сайтының көмегімен оқушылар өзін-өзі тексеруіне арналған жаттығулар жасай алады. Сайттың арсеналында тек классикалық сауалнамалар ғана емес, сонымен қатар көптеген басқа пайдалы құралдар бар: мәтіндегі бос орындарды толтыру, хронологиялық тізбек құру, картада орын табу және сөзжұмбақ құрастыру. LearningApps-та сабаққа қажетті видео курс жасауға болады. Kahoot интерактивті сынып викториналарын өткізуге мүмкіндік беретін сайт. Оқушыларға ауызша сауалнама жүргізген кезде бірнеше оқушыдан сұрап үлгеруге мүмкіндік туындайды.Kahoot көмегімен мұғалімдер барлық оқушылармен бір уақытта сұхбаттасып, олардың күшті және әлсіз жақтарын бірден біле алады. Мұғалім сайтта сауалнама жасайды. Оқушылар смартфондар немесе компьютерлер арқылы жауап береді. Мұғалім оқушылармен бірге жауаптардың статистикасын көреді және олардың қандай проблемалары бар екенін түсінеді. Quizlet- оқушыларға оқу құралдары мен ойындар арқылы әртүрлі тақырыптарды үйренуге мүмкіндік беретін американдық онлайн оқыту қолданбасы. LearningApps, Socrative, Kahoot бағдарламаларын пайдалану арқылы тест тапсырмалар, викториналық сұрақтар, бақылау сұрақтары, топтастыру, жіктеу, мәтінді енгізу, кроссворд сараптамалық талдау әдістері арқылы оқушылардың білім деңгейі қорытынды мониторинг бойынша анықталды. Инновациялық технологияларды қолдану білім беруді цифрландыру жағдайында оқу сабақтарын ұйымдастыру бойынша кеңейтілген мүмкіндіктер береді. Сонымен бірге жалпы оқу процесінің сапасына, білім алушылардың алған білімдерінің, іскерліктері мен дағдыларының сапасына, еңбек нарығында болашақ мамандардың бәсекеге қабілеттілігі мен сұранысына тиімді әсерін тигізеді. Білім беруде қолданылып жүрген жаңа технологияларды бір сабақта қамту мүмкін емес. Сондықтан әрбір пәнді ұтымды меңгертуде оқыту технологияларын таңдап іс-әрекеттік тұрғыдан жетілдіру арқылы оқушының технологияны қабылдауы мен қызығушылығын арттырудағы әдіс-тәсілдерін тиімді пайдалану қажет. Ақпараттық технологияларды пайдалануда оқытудың дәстүрлі формалары мен ең тиімді заманауи әдістердің бірін қолдана отырып әдістемелік әзірлемелермен алмастырылатын құралдар - интерактивті тақта. Бұл "инновация" оқушыларға білімге деген қызығушылығын және дағдыларын қалыпастыруда маңызды роль атқарады. Бастауыш сынып оқушыларына білім беруде негізгі факторларды есте сақтау маңызды. Сондықтан бастауыш сыныптардағы сабақтарда интерактивті тақталарды пайдалану мұғалім үшін маңызды көмекші құрал. Интерактивті формалар жоғары мотивацияны, білімнің беріктігін, шығармашылық пен қиялды, қарым-қатынасты, белсенді өмірді және даралықтың құндылығын, сөз бостандығы, іс-әрекетке баса назар аудару, өзара сыйластық, ұжымдық белсенділікті қамтамасыз етеді. Бірақ интерактивті формаларды сабақтарды ұйымдастырудың құралы ретінде емес, керісінше оларды жақсартуға ықпал ететін көп функциялы құралдар ретінде қабылдау керек. Қазіргі кезде интерактивті тақта бастауыш мектепте оқытудың маңызды принциптерінің жүзеге асыратын көрнекілік құралы. Интерактивті тақталар әртүрлі ақпаратты қамтитын әртүрлі формалардың, схемалар, кестелер, мәтіндер, иллюстрациялар, анимациялар, бейнелер мен дыбыстық эффектілердің бірнеше санын орналастыра алады [4]. Білім беруде саралап оқыту технологиясын пайдаланудың басты мақсаты дарынды, талантты оқушыларды анықтау. Оларды анықтау арқылы қосымша білім беру көздерін анықтау.

Соңғы жылдары еліміздеде деңгейлеп-саралап оқыту технологиясы кеңінен қолданыла бастады. Деңгейлеп - саралап оқыту әрбір оқушыға өз мүмкіндіктерін барынша пайдалануға, сол арқылы білім алуға жағдай жасайды. Деңгейлеп оқыту әртүрлі санаттағы балаларға бірдей зейін аударып, олармен саралай жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Деңгейлеп оқыту технологиясы оқушының қабілеті мен даму деңгейіне байланысты оқу материалдарын игеруі. Деңгейлеп оқыту технологиясы арқылы әрбір оқушының өз мүмкіндіктеріне қарай білім алуына жағдай жасау. Сонымен бірге әрбір санаттағы оқушыларға зейін аударып саралай жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Деңгейлеп оқыту технологиясында оқушының білімді меңгеру қабілетіне негізделгентөменгі, орташа, күрделі үш деңгей бойынша тапсырмалар беріліп тақырыпты толық игеруге, оқушыларды бағалауға мүмкіндік береді. Топтық білім беру әдісі оқушылардың бірлесіп әрекет жасауына, ұжымдық, достарға көмек көрсету, өзара көмек көрсету, басқа оқушылармен мәселелерді бірлесіп шешуге және пікірталас ойлауды, сөйлеуді дамытуға мүмкіндік береді. Оқу жетістіктері топтың барлық мүшелері үшін бірдей баллмен ынталандырылады. Топтың кез келген мүшесі мәлімдемелерді толықтыруға құқылы бұл үшін топ қосымша ұпаймен марапатталады. Топтық оқыту әдісі оқушылар арасында ынтымақтастық қалыптастырудың маңызды құралы болады. Топтық жұмыстың нәтижелері оқушылардың оқу жетістіктерімен және әлеуметтік жетістіктері де бағаланады. Білім беруде жобалық әдіс маңызды атқарады. Бұл әдісті пайдалану арқылы білім беру оқушының ғылыми шығармашылық қабілетін дамытуға әсер етеді. Оқушылар өзекті мәселе бойынша ақпарат жинақтайды, зерттеу жұмыстарын жүргізеді. Алынған материалдарды талдайды және жинақтайды, тәжірибелер жүргізеді. Оқушыларды жобалау-зерттеу қызметіне белсенді қосу оларға өздерін дәлелдеуге және нәтижелерін көпшілік алдында көрсетуге мүмкіндік береді жеке тұлғаның коммуникативті қасиеттерін тәрбиелейді. Еңбекқорлық, жауапкершілік жеке қасиеттер қалыптасады [5]. Әлемдік деңгейдегі төтенше жағдайлардың болуы қашықтықтан білім берудің өзекті мәселелерін көрсетті. Қашықтықтан оқытуда әртүрлі бағдарламаларды қолдану, қағазбастылықтан цифрлық жетістіктерге жету, видеоролик, видеофильмдер желісін сабақта тиімді пайдалану, онлайн дәрістер өту арқылы білімді, білікті мамандардың іс тәжірибесін жандандыру, әр оқытушының өз мүмкіндіктерін көрсету тиімділігінің артады. Ақпараттық технологиялар негізінде инновациялық әдістерді пайдаланып қашықтықтан оқытудың интерактивті оқыту моделі қалыптасты. Интерактивті тақтаның керемет мүмкіндіктері оқушыларды таңғалдырады, шабыттандырады, қызықтырады. Осыған сәйкес қашықтықтан білім беруде мультимедиялық және онлайн сабақтары оқушылардың көп ақпарат алуына, мұғалімнің уақытты тиімді пайлануына мүмкіндіктер туғызды. Қашықтықтан білім беруде ғаламтор желісінің қызметін, ғаламтор желісіндегі білім беру бағытында көптеген сайттарды пайдалану, қашықтықтан ұйымдастырылған әртүрлі халықаралық байқаулар мен сайыстарға қатысу оқушылардың ой өрісін кеңейтіп, оқуға деген қызығушылығын арттыра түседі. Компьютер техникасын барлық пәндерді оқыту кезінде қолдану арқылы уақытты үнемдеуге, көрнекілік материалдарды тиімді пайдалануға мүмкіндіктер артты.

Қорытынды

Адам капиталының сапалы өсуі білім беру жүйесінің негізгі мақсаты екенін айқын. Сондықтан халықаралық талаптарға сай мамандар даярлауда оқу үдерісінің заманауи әдістері мен технологиясын енгізу арқылы білім беру сапасын да халықаралық дәрежеге жеткізу – бүгінгі күннің басты талабы.

Осыған орай білім беру мекемелерінің материалдық техникалық базаларын нығайту, заманауи құрал –жабдықтармен, ресурстармен қамтамасыз ету, білімге деген кәсіби көзқарастары мен сүйіспеншілігі жоғары қалыптасқан, жоғарғы талғамды ғылымға бейімделген жастарды тәрбиелеу, бағыт беру өзекті мәселе. Қазақстандық білім мен ғылым экономика қажеттіліктеріне бағдарланған болуы тиіс. Осы орайда, ең маңызды мақсат біздің білікті біліміміздi, ғылыми зерттеулерімізді әлемдік деңгейге жеткізу және ғылымның инновациялық үрдіске тікелей байланысын қамтамасыз ету. Өйткені білім мен ғылым – келешектің кепілі. Ғылым білімді өндірсе, сапалы білім алу жұмыс күші мен халықтың білімділік сапасын арттырады. XXI ғасыр білімділер ғасыры болмақ. Еліміздің, қоғамның экономикалық, саяси, мәдени дамуына үлес қосатын, әлемдік инновацияға көтерілетін білімді де мәдениетті, парасатты, денсаулығы мықты азамат тәрбиелеп шығару білім беру мекемелерінің бүгінгі таңдағы баға жетпес міндеті.

Пайдаланатын әдебиеттер:

1.Ф.Б. Бөрібекова Н. Ж. Жанатбекова (2014) Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар. А:.Алматы.

2.К.Ж. Бұзаубақова (2004) Жаңа педагогикалық технология.А: ТарМУ, Алматы

3.Егорова Е.М. Теоретические основы цифровизации в профессиональном образовании /

4. Керимбаева М.С. Инновационные процессы в школе: проблемы, перспективы, поиск. - Алматы. - 1995.

Е.М. Егорова // Вопросы педагогики. – 2020. – № 6-1. – С.100-109.

5. Скаткин, Л.П. Воспитание навыков самостоятельной работы учащихся при выполнении ими домашних заданий / Л.П. Скаткин. - М.: АПН,2003.

MAGIC REALISM IN ART: FROM FIGURATIVE TO LITERAL MEANING

IRINA-ANA DROBOT[1]

[1]Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to understand magic realism in visual art as a passage from figurative to literal meaning. In order to illustrate this theory, we can look at a specific example, which is the painting *Accident in Amzei Square* by Roman Tolici. Roman Tolici is a contemporary artist, who confesses that he is always on the lookout when he goes out, as he never knows what he can find surprising and interesting in everyday life setting, in his own city. Amzei Square is situated in Bucharest, Romania, where the author of the present paper lives. The painting depicts the site of an accident, where the police, the ambulance and some passers-by had gathered as an accident had occured. It is inspired by a scene that Roman Tolici had witnessed himself, as he confessed in an interview. The artist confesses the event he witnessed was tied to a personal incident in his life, which is why he expressed himself by using a giant bleeding heart, which he placed in-between the buildings of the city and the otherwise very realistic setting. We can see how the effect of presenting a common, everyday reality setting with a fantasy, giant heart element there, can have a shocking effect. The figurative meaning of the bleeding heart becomes a literal meaning, which can be seen visually. This produces the effect of shock.

Keywords: Fantasy, reality, defamiliarization

1. INTRODUCTION

Understanding a painting can start from understanding the context it was created in.

The painting *Accident in Amzei Square* is part of the art album launched by Roman Tolici at the end of 2016, within an event hosted by Mobius Gallery precisely in the Amzei Square area in Bucharest (Oprea, 2017). The painting Accident in Amzei Square is placed on the album's cover, therefore we realize the importance given to it by the artist himself and by his public alike. Roman Tolici is a contemporary artist who was born in the Republic of Moldavia at the time it was under the Soviet Union's rule, in 1974. He started his studies in art in Chisinau and then, in 1990 he started living in Bucharest due to a scholarship granted to him by the state of Romania (Petrescu, 2023). From an interview with Dumitrache (2021), we find out that the *Accident in Amzei Square* painting is part of a series of paintings called *Blood*. However, the painter confesses that he forced somewhat the inclusion of this painting in the series, and that it is a work in its own right, which expresses something else than the rest of the paintings in the series. Dumitrache (2021) notices that this painting is set in the urban environment, where people are often indifferent to one another, and that the giant heart brings about an infusion of sense of life, and a fullness of the sensation of living. In this same interview, Tolici confesses that he started off from a real happening, namely an accident in that very place in the centre of Bucharest, where, as we can see in his painting, the police and ambulance cars had gathered at the site. This incident overlapped with an incident in the painter's private life, and the giant heart expresses his true feelings, when he breaks off emotionally and is very honest.

He mentions that many viewers have resonated with this painting, finding a bit of themselves in it, no matter how different we can be. For Tolici (Dumitrache, 2021), art is not simply enjoying an artistic, aesthetically pleasing experience, but also prompting reflections, making us recall memories, and, to put it briefly, to start an emotional experience which will be explored.

The painting is presented in Fig. 1 below:

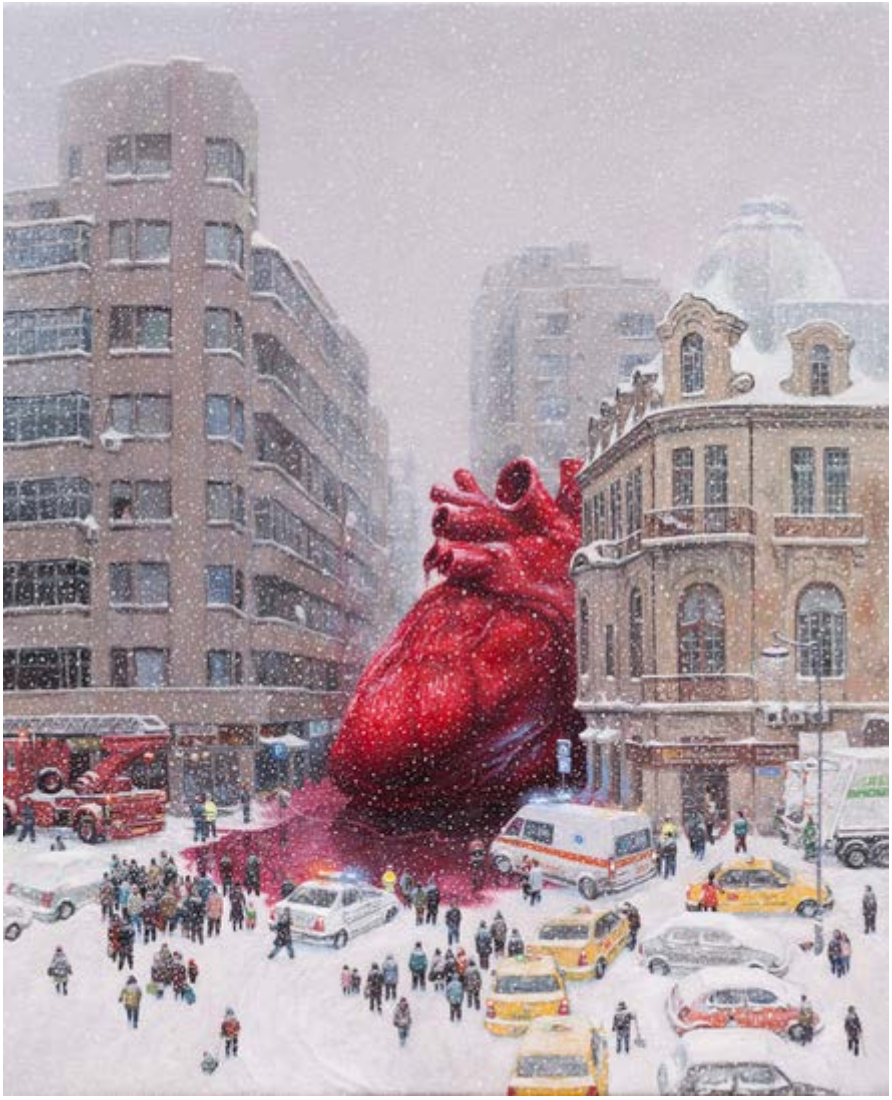

Fig. 1. Accident in Amzei Square by Roman Tolici. Image source: https://www.mobius-gallery.com/store/artworks/621-roman-tolici-accident-in-amzei-square/

What is directly striking is the strong contrast between reality and fantasy. As people living in Bucharest, among which we can find the author of the present paper, this can be as common a site in the centre of the city as it can be. However, the common, everyday life routine in the city can be disturbed by an accident, when everyone starts reflecting on what can go wrong with our lives in an instant. We can all be in the place of the victim of the accident, or of the loved ones, who are about to lose the person involved in the accident. We may not realise how fragile life can be and how, in an instant, we can lose everything and all sense of a normal, everyday, common life routine. Something can happen that disturbs the routine. However, in this painting, it is not the accident that shocks the viewer, but the fantasy, suprarealistic, or magic realist heart that lies leaning on some well-known, old, historical buildings and which is bleeding.

The contrast is all the more strong as red contrasts with the snow white setting of a city in winter. Everything is frozen in time, the same way as we feel when we witness an accident, which is an element that strongly disrupts the everyday life routine. We can compare this to the disturbance of a state of balance which we can encounter in fairy-tales when a dragon steals the sun, the moon, or the daughter of the emperor ruling the respective land. Then, someone, a hero, needs to reestablish the former order by going on a journey and finding a solution to the problem. Here, however, the focus is on the disturbing element and of the moment of disturbance itself. We feel everything freezes when we are in a state of shock after an accident, which is, after all, a traumatic experience. We notice, in the painting, everything stopped, cars, traffic, and people to watch. They do not do anything, at least for the moment, they just stop to watch. What is, after all, to be done in such a case?

1.1. Theoretical Framework

The border between fantasy and reality, which is forced in magical realism, as well as surrealism, science fiction, and fantasy genre, are the main topics of concern coming to the viewers' minds as we look at the painting by Roman Tolici. The appeal of the genres regarding the passage from a real into a fantasy world, which is the main feature that connects all of the genres above, can be seen throughout the ages. We can see the same interplay between real and fantasy worlds starting right from the fairy-tales we hear in childhood. The literary and artistic movements centred around this interplay between real and fantasy can be considered a common, universal aspects in the life of humankind. Magical realism has been defined, according to Reeds (2006), as "mankind's constant pendulum swing between 'devotion to the world of dreams and adherence to the world of reality' (Roh, 1995)." Therefore, we challenge reality through the introduction of fantasy elements. This can be seen as a reflection of the theory of defamiliarization proposed by Shklovsky (2007), which claims that we need to bring in a fresh perception, and to offer a completely unthought of until then perspective of the viewer on our art as artists, in order to be able to call it art. The breaking through of the fantasy element within everyday life reality, visible in the painting by Roman Tolici, is one way to create a sense of defamiliarization.

2. METHOD

How can we explain our reaction of shock at seeing this painting by Tolici, or its very strong impact on the viewer, together with the viewers' resonating with the emotions of Tolici? These questions lead us to the way in which we can express emotions, either verbally or by visual means. In the case of the painting depicting the accident in Amzei Square, we can see how the heart looks as if it is one that comes from the operating room, that is damaged, and which looks like a real organ in the human body, as we know it from our school books of Anatomy. It is, by no means, a heart depicted in the usual, symbolic way, as we find in the "love" emoticon on Facebook, a classic red heart emoji, or a stylized heart which we all use, conventionally, to express our feelings of love for our romantic interest. The heart, while being placed in a fantasy-like manner leaning on the buildings in the well-known square in the capital city of Romania, looks as real as the setting itself. We only see that its proportions are exaggerated and it is also the act of bleeding that gives us a shock. It is well-known that, instinctively, we tend to lower our blood pressure, and to push forwards the production of adrenaline when we are in a dangerous situation, such as an accident. It is all about the fight or flight type of reaction. We lower our blood pressure when we see blood, even when not necessary, as we have blood drawn – at least, this is the case for some persons – in order not to have all our blood flooding out of our body. We try to reduce blood loss from wounds, as a n evolutionary reaction, since we make, instinctively, the effort to survive.

The adrenaline producing situation is a means of us fleeing from the danger, but also of reacting as fast as possible in order to minimize the harm that can be done to us, physically. Figuratively, we can say that our heart is bleeding, meaning that we are suffering, in a very strong emotional way. The heart is the centre of all emotions, including those of feeling emotional connection with the others, next to affection and even love for closed ones. The heart is one of the vital organs in the body, as we are suggested through the use of language when we refer to someone passing away: "his/ her heart (had) stopped beating," which is clearly a figurative expression meaning that the person had died. Yet, it is the heart and not any other organ in the human body that is used for this figurative expression, to the point where the heart and whether it beats of not becomes a symbol for our own life. The figurative and symbolic language of the heart has, as a scientific and real basis, the fact that, once the heart stops working, life suddenly stops, in the case of cardiac arrest, when death is instantaneous. According to Lakoff (2006), the conceptual, or cognitive, metaphor functions by applying experience from one realm to another, from one domain to another. The main distinction between conceptual or cognitive mataphors and metaphors used in figurative, poetic language lies in the fact that metaphors can also be used in everyday language. The painting by Roman Tolici illustrates, through the visual image of the heart, through a metonymic means (Hidalgo-Downing, 2015), of replacing a part for the whole, e.g. by substituting a vital organ of the human body, the heart, for the life of a human being, and, most of all, how we can move on from literal to figurative sense in everyday life. We could claim that we think in images, on a daily basis, and that art is, as in the case of the painting by Roman Tolici, a reflection of the way we are thinking. The conceptual metaphors of the heart as human life and the heart as the siege of emotions are illustrated in a literal, concrete sense in the painting. However, once we keep looking at this painting, any viewer can easily start decoding it. Perhaps the magic realist, science fiction, or fantasy aspect are only simple illusions, since the meaning of the painting is strongly grounded in the reality of the way that we think on a daily basis. Yet, we cease from realising how we actually use language with respect to cognitive metaphors, and this is why the painting by Roman Tolici can have such a great impact, at first sight. We can feel that this painting transposes us in an unreal world, or in a world that is half real and half unreal. The distinctions are very clear, and yet the meaning of the painting can be put together by working together with the two world, realistic and fantastic, which are not so different after all once we realize the way we use literal and figurative meaning on an everyday life basis. Using figurative meaning works to highlight what we say literally, and also to make our point more persuasive and more likely to stand out, and, therefore, to have a stronger impact on the person we show or tell our message, just as in the painting by Tolici. We can, thus, consider that the painting by Tolici has two sides of meaning, mainly: literal and figurative one. However, these meanings are not separate. They simply work together in our understanding of the painting called *Accident in Amzei Square*. The bleeding heart, which is a powerful visual image, literally represented, may be coupled with the meaning suggested by the "Accident" in the title of the painting. We also put into the image we not only see in the painting before us, but which we work through in our minds, based on the common conceptual metaphors we hear and use in everyday life, that the heart is hurt, and the ambulance, police, and passers-by look as if they are troubled by what is going on. They are gathered there likely to help, but it seems that everything is frozen in time, as they do not know which course of action they could take. We could claim that this is the way we can feel when we sympathize with someone: we are willing to listen, and to offer emotional support, as we realize that we do not have much control over certain events in life. Perhaps the bleeding heart does not actually need an ambulance and medical doctors for ressuscination, as much as it needs compassion and to see that someone is by its side. We need, especially, emotional support, more than physical life support from doctors, when we are involved in an accident.

At the same time, this accident can be a literal, as well as a figurative one, meaning that life can be hard sometimes, and that we need to see that the others are there for us. We can find this experience of cohesion in the urban setting when someone is involved in an accident, as we realize this could happen to us all. Until then, however, we lived so much apart and distant from one another. City life allows for anonimity, which implies individual freedom, but also loneliness and seeing only indifference on the part of the others. All the persons gathered at the site of the accident can be considered indifferent otherwise, unless something happens. An accident draws our attention to the suffering of the others, as well as of our own. Hegel (Russon, 2011) believed that we define ourselves function of our relationships with the others, and that we can only exist function of the others. In the case illustrated by Roman Tolici's painting, we see that we need the compassion of the others, in order not to disappear. This is suggested by the bleeding heart. As we witness the move from rural to urban areas, from one city to another, and also from one country to another in search of better opportunities and living conditions, we realize how alone and isolated we can feel among the others. These are modern and contemporary times. We can draw the attention of the others by doing a desperate act, such as threatening to kill ourselves. The attention we get can be intended or unconscious, and just a side benefit, yet it is clear we need to feel an emotional connection with the others. As human beings, we are social creatures, and need the company, if not the affection and emotional support, as well as sympathy, of the others. The symbol of the heart is universal, just as conceptual metaphors relying n the image of the heart can be found in all cultures, including Thai, Japanese and English-speaking countries (Berendt & Tanita, 2011). We could conclude, therefore, that the experience of defamiliarization, or challenging perception, relies on what we know, yet figurative meaning is, represent, visually, as concrete, literal meaning.

3. FINDINGS

The painting by Roman Tolici allows us to face brutal reality while believing that it illustrates, literally, and visually, the way we conceive of everyday life experience through conceptual metaphors. We can consider that the heart also refers to expressions such as "the heart of the city," since we are talking about Amzei Square, an area in the centre of Bucharest, and "the heart of the matter," meaning the main ideas, as well as the root cause of a certain issue, or its essence (Gymglish.com, 2024). Visual and literal meanings go hand in hand in the painting *Accident in Amzei Square*: the bleeding heart, the people gathered in the square, showing concern, psychologically, in the case of the passers-by, and providing medical care in the case of the ambulance. The police are there to supervise it all that everything goes on in the right way and that the situation is managed properly. We can see the figures of authority, such as the policemen, as symbols of protection, care, and offering safety, while the ambulance cars and medical staff should offer care and protection as well, together with the passers-by, who show concern and emotional support, since attention can be shown on a variety of levels so that we feel part of a community.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

We do not need to know, necessarily, the opinion of the critics and even of the artist himself on his own painting. Some paintings, such as *Accident in Amzei Square*, can let us, viewers, resonate based on common emotional experiences and allow us to interpret the painting intuitively. This is due to the fact that, as we have seen, it relies on a usual, common experience based on conceptual metaphors, which are, in this case, illustrated visually. Since we are not used to even considering how certain figurative expressions could be transposed literally and visually in a concrete way, this is a means of challenging our perception, based on defamiliarization.

The reality of everyday life is made strange, as the painting by Roman Tolici illustrates half a portion of everyday life reality, half a portion of metaphorical tought transposed into a visual experience, in a literal way. The centre image shows directly the central symbol and meaning offering key to interpreting the painting. We can still start from the clue of viewers resonating with Tolici's vision on his own painting, as he claimed they resonated with him (Dumitrache, 2021). However, the interview does not provide details as to how they resonated, and what, precisely, the personal incident in the life of the painter was which he alluded to in the painting of the accident. Still, not many details are needed, as the emotional experience, while sounding quite general, becomes all the more relatable, since all viewers are free to project their own interpretations based on their own emotional experience. The approach is similar to that of reader-response approaches (Spirovska, 2019), since we rely, emotionally and interpretationally, on our own feelings and subjective, personal experience to art. We do not need to be critics to connect or not emotionally and to have a certain reaction to art. While we are all so different, however, the painitng by Tolici touches on a universal human experience, that of the need to connect to the others, and that of the heart as a symbol of the human being.

5. REFERENCES

Berendt, E. A., & Tanita, K. (2011). The 'Heart' of Things: A Conceptual Metaphoric Analysis of Heart and Related Body Parts in Thai, Japanese and English. *Intercultural Communication Studies*, *20*(1).

Dumitrache, S. (2021). Arta nu trebuie sa fie corecta politic. Observatorul cultural. https://www.observatorcultural.ro/articol/arta-nu-trebuie-sa-fie-corecta-politic/

Gymglish.com. (2024). Heart of the matter meaning in English. https://www.gymglish.com/en/gymglish/english-translation/heart-of-the-matter

Hidalgo-Downing, L. (2015). Metaphor and metonymy. In *The Routledge handbook of language and creativity* (pp. 107-128). Routledge.

Lakoff, G. (2006). Conceptual metaphor. *Cognitive linguistics: Basic readings*, 185-238.

Oprea, M. (2017). Roman Tolici – figurativ la superlativ. Revista Arta. https://revistaarta.ro/ro/roman-tolici-figurativ-la-superlativ/

Petrescu, R. (2023). Povestea lui Roman Tolici. https://da.zf.ro/dupa-afaceri/arts-design/povestea-roman-tolici-unul-dintre-artistii-s-format-piata-arta-21844157

Reeds, K. (2006). Magical realism: A problem of definition. *Neophilologus*, *90*(2), 175-196.

Roh, F. (1995). Magical Realism: Post-Expressionism (Trans. Wendy B. Faris), in Magical Realism: Theory, History, Community. 1925. Eds. Lois Parkinson Zamora and Wendy B. Faris. Durham and London: Duke University Press, 1995. pp. 15–31.

Russon, J. (2011). Self and Other in Hegel's Phenomenology of Spirit '. *Journal of Indian Council of Philosophical Research*, *18*(4), 1-18.

Shklovsky, V. (2007). Art as technique [1917]. *The Critical Tradition: Classic Texts and Contemporary Trends, New York*, *3*, 774-784.

Spirovska, E. (2019). Reader-response theory and approach: Application, values and significance for students in literature courses. *Seeu Review*, *14*(1), 20-35.

LINGUISTIC FEATURE OF THE HISTORICAL NOVEL

ТАРИХИ РОМАННЫҢ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

Абдуллаева Айнур Аскаровна

"Аударма ісі (Батыс тілдері)" мамандығының 2 курс докторанты

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Түйіндәмә

Тарихи романның қазіргі әдебиеттегі де, алдыңғы ғасырлардағы әдебиеттегі рөлі өте үлкен. XIX ғасырда пайда болған тарихи жанр өз орнын көркем әдебиетте тапты. Өзінің қалыптасу кезеңінде тарихи жанр бірқатар кезеңдерден өтті. Көркем және тарихи бейнелердің тақырыбы мен галереясы ғана емес, сонымен бірге баяндау тілі де өзгерді. Бейнеленген уақыттың, сипатталған әлеуметтік ортаның сөйлеу ерекшеліктерін жаңғырту - көркем және тарихи шығарманың маңызды белгілерінің бірі. Осылайша, бұл мақалада тарихи әдебиеттін сөйлеу құрылымының ерекшеліктері қарастырылады.

Тірек сөздер: тарихизм, сөйлеу, стильдеу, тіл, жанр, баяндау, көркем әдебиет.

Abstract

The role of the historical novel both in modern literature and in the literature of the previous hundred years is quite large. Having appeared in the 19th century, the historical genre firmly took its place among the genres of fiction. Throughout its formation, the historical genre has gone through a number of stages. Not only the theme and gallery of artistic and historical images changed, but also the language of narration itself. Reproduction of the speech features of the depicted time, the described social environment. It is one of the essential features of an artistic and historical work. Thus, this article examines the features of constructing the speech structure of historical novel and its opposition to the modern language for the author.

Keywords: historicism, speech, stylization, language, genre, narrative, fiction.

Тарихи роман - тарихи дәуірдің шынайы атмосферасын құру, сондай-ақ шығарманың кейіпкерлері мен тақырыптарын ашу құралы ретінде пайдалануға мүмкіндік беретін жанр.

Тарихи романның тілдік ерекшелігі оның мазмұнына, құрылымына, стилистикасына байланысты белгілі бір тілдік белгілер мен сипаттарға ие. Тарихи романның тілдік ерекшелігінің кейбір негізгі аспектілері:

1. Архаикалық тіл: Тарихи романдар атмосфераны және сюжет өрбіген дәуірді бейнелеу үшін тілдің көне түрлерін қолдануға бейім. Бұл ескірген лексикалық және фразеологиялық бірліктерді, сонумен қатар грамматикалық құрылымдарды қамтуы мүмкін.

2. Диалектілер мен жаргондар: Кейде тарихи романдардың авторлары диалектілер мен белгілі бір кезеңдегі жаргон өрнектерін сенімділікті қалыптастыру және қарастырылып отырған уақыттың мәдени нюанстарын жеткізу үшін пайдаланады.

3. Тарихи дәлдік: Тарихи роман авторлары көбінесе романдағы тілдік және мәдени аспектілердің зерттелетін тарихи кезеңге сәйкес келуін қамтамасыз етуге баса назар аударады. Олар адамдардың бұрын қалай сөйлегені мен жазғаны туралы мұқият зерттеулер жүргізеді.

4. Қоршаған ортаның сипаттамасы: Тарихи романдар оқырманға дәуірге енуге көмектесу үшін сәулет өнерінің, жердің және сол кездегі жағдайдың бай сипаттамаларын қамтуы мүмкін.

5. Тарихи дереккөздерді пайдалану: Авторлар архивтік материалдарды, хаттарды, күнделіктерді және басқа да тарихи дереккөздерді өздері суреттеп отырған заманның шындығы мен тілін жаңғырту үшін қолдана алады.

6. Екіұштылық пен символизм: Кейде тарихи романдарда шығарманың тақырыбы мен мағынасын бейнелейтін, оқырманға тарихи оқиғалар мен кейіпкерлерді тереңірек түсінуге көмектесетін символдық тілдік элементтер болуы мүмкін.

Тарихи романның аудармасы әдетте күрделі өнер болып табылады, өйткені түпнұсқа мәтіннің мағынасы мен мазмұнын жеткізіп қана қоймай, оның тілдік ерекшелігін, сюжет өрбіген уақыт пен орынның атмосферасын сақтау қажет. Аудармашы түпнұсқаға тән көне заманның әсерін жеткізу үшін тілдің архаикалық формаларын және стилистикалық құралдарды пайдалана алады. Бұл ескірген лексикалық элементтерді, архаикалық грамматикалық құрылымдар мен фразеологизмдерді, сондай-ақ ескірген сөз тіркестерін қамтуы мүмкін. Егер түпнұсқа мәтінде кезеңнің диалектілік немесе спецификалық жаргондық өрнектері болса, аудармашы аударма тіліндегі баламаларды іздеуі немесе кейіпкерлердің сөйлеу ерекшеліктерін түсінуі үшін оқырмандарға түсіндірме ескертулерді қолданады. Аудармашы тарихи дәлдік пен жүйелілікке мұқият болуы керек. Бұл аударманың өткеннің сенімді атмосферасын көрсетуін қамтамасыз ету үшін тарихи фактілерді, әдет-ғұрыптарды және мәдени ерекшеліктерді тексеруді қамтиды.

Тарихи романның тілдік ерекшелігінің маңызды бөлігі сәулет өнерін, табиғатты және қоршаған ортаны суреттеу болып табылады. Аудармашы бұл мәліметтерді тарихи кезеңге сай етіп жеткізуі керек. Аудармашы тарихи дереккөздер мен материалдарды адамдардың бұрын қалай сөйлегенін және жазғанын түсіну үшін қолдана алады және бұл білімді аудармада қолдана алады.

Тарихи романның аудармасы аудармашыдан оның тілдік ерекшелігі мен атмосферасын шынайы жеткізу үшін арнайы дағдыларды және тарихи контекстті мұқият зерттеуді талап етеді.

Тарихи романдарды аудару мысалдары аудармашылардың тарихи мәтіндердің тілдік ерекшеліктерін басқа тілдерге қалай жеткізетінін көрсетуге көмектеседі. Міне, кейбір мысалдар:

1. Лев Толстойдың "Соғыс және бейбітшілік".:

- Түпнұсқа (орысша): "Война и мир"
- Аударма (ағылшын тіліне): "War and Peace"

Бұл жағдайда шығарманың танымалдылығын сақтау үшін тақырып түпнұсқаға жақын қалады.

2. Уолтер Исааксонның "Леонардо да Винчи":

- Түпнұсқа (ағылшын): "Leonardo da Vinci"

- Аударма (орыс тіліне): "Леонардо да Винчи"

Бұл жағдайда зерттелетін тарихи тұлғаның есімі сәйкестендіруді сақтау үшін түпнұсқада сақталады.

3. Эдвард Ратстың "Қасиетті таудың көлеңкесінде":

- Түпнұсқа (ағылшын): "Under the Shadow of the Holy Mountain"

4. Михаил Булгаковтың "Мастер мен Маргарита":

- Түпнұсқа (орысша): "Мастер и Маргарита"
- Аударма (ағылшын тіліне): "The Master and Margarita"

Мұнда да туындыны тану үшін түпнұсқаға жақын атау сақталған.

5. Александр Дюманың "Үш мушкетер".:

- Түпнұсқа (французша): "Les Trois Mousquetaires"
- Аударма (испан тіліне): "Los Tres Mosqueteros"

Испан тіліне аударғанда даңқ пен мәдени бірлестіктерді жеткізу үшін "Үш мушкетер" атауы сақталған.

Бұл мысалдар тарихи романдарды аударудың әртүрлі тәсілдерін көрсетеді. Екі жағдайда да аудармашылар түпнұсқаның тілдік ерекшелігі мен атмосферасын сақтауға, сондай-ақ оқырмандардың мәдени ерекшеліктері мен мақсатты тілдегі үміттерін ескеруге тырысады.

Аудармашының біліктілігі мен тарихи сөздерді дұрыс аудара білуі оның біліміне, тәжірибесіне және қолда бар ресурстарға байланысты. Тарихи мәтінді немесе шығарманы нақты түсіну мен контекстті жеткізу үшін тарихи сөздер мен терминдерді дұрыс аудару өте маңызды.Тарихи романдарға маманданған аудармашы лингвистер әдеби шығармаларды аударуда тарихи атмосфераның шынайылығын сақтауда маңызды рөл атқарады. Бұл мамандардың жалпы аударма дағдылары ғана емес, сонымен қатар тарихи мәтіндердің тілдік ерекшеліктерін жеткізу үшін арнайы білімдері мен құзыреттері бар. Тарихи сөздерді аудару қиынға соғуы мүмкін, өйткені олар көбінесе белгілі бір тарихи оқиғалар мен мәдени шындықтармен байланысты белгілі бір лингвистикалық ерекшеліктер мен контекстке ие. Міне, тарихи сөздер мен нақты атауларды аударудың кейбір әдістері мен тәсілдері:

1. Транслитерация: Нақты атауларды бір алфавиттен екінші алфавитке аударудың кең таралған әдістерінің бірі — транслитерация, яғни атаудың дыбыстық және графикалық сипаттамаларын бір тілден екінші тілге беру. Мысал: "Михаил Горбачев" Араб "ميخائيل غورباتشوف" (Михаил Горбачев) болады.

2. Калькалау: Бұл әдіс түпнұсқа құрылымын сақтай отырып, аударма тілінде ұқсас дыбыстық атауды немесе сөзді жасауды қамтиды. Мысал: "Вильгельм Шекспир" ағылшын тілінен аударғанда "William Shakespeare" деп аударылады.

3. Мағынасы бойынша аударма: Кейбір жағдайларда аудармашылар ұқсас мағынаны жеткізу үшін аударма тіліндегі мағыналары ұқсас атауларды немесе сөздерді пайдалана алады. Мысал: "Сократ" дыбысының айырмашылығына қарамастан ағылшын тіліне "Socrates" деп аударылуы мүмкін.

4. Түсіндірме ескертпелер: Аудармашылар оқырмандарға таныс емес тарихи сөздердің немесе атаулардың мағынасы мен шығу тегін түсіндіру үшін түсіндірмелер немесе қосымша түсініктемелер енгізе алады. Бұл академиялық мәтіндерде жиі қолданылады.

5. Қысқартулар: Кейде мәтінді жеңілдету және қысқарту үшін тарихи тұлғалардың немесе оқиғалардың есімдері бірінші әріпке немесе бірнеше әріпке дейін қысқартылады. Мысал: "Император Наполеон Бонапарт" "Наполеон" деп қысқартылуы мүмкін.

6. Интернационалдандыру: Егер атау немесе термин әлемдік мәдениетте кеңінен танылса және танылса, оны аудармасыз қалдыруға болады. Мысал: "Эйнштейн" көптеген тілдерде неміс тіліндегі түпнұсқамен бірдей болып қалады.

7. Бейімделу: Кейбір жағдайларда атауды немесе терминді мақсатты тілде қол жетімді немесе айтуға ыңғайлы ету үшін оны сол тілдің лингвистикалық ерекшеліктерін ескере отырып бейімдеуге болады. Мысал: Венгр тіліндегі "Béla Bartók" орыс тілінде "Бела Барток" болуы мүмкін.

Әдісті таңдау контекстке, мақсатты аудиторияға және тарихи сөздердің немесе атаулардың тілдік ерекшеліктеріне байланысты. Тарихи мәтіндерді аударуда ең жақсы нәтижеге жету үшін осы әдістердің әрқайсысын әртүрлі жағдайларда қолдануға болады.

Тарихи романдарды дұрыс аударудың бірқатар себептерге байланысты маңызы жоғары:

1. Мәдени мұраны сақтау: Тарихи романдарда белгілі бір дәуірдің немесе елдің мәдениеті, тарихы мен дәстүрлері туралы мәліметтер болуы мүмкін. Дұрыс аударма бұл құнды ақпаратты сақтауға және басқа тілдердегі оқырмандарға қолжетімді етуге мүмкіндік береді.

2. Атмосфера мен шынайылықты сақтау: Тарихи романдар көбінесе лингвистикалық ерекшеліктерді, диалектілерді, архаикалық өрнектерді және стилистиканы қоса алғанда, өткен уақыттың шынайы атмосферасын жасайды. Дұрыс аударма сол атмосфераны сақтауға және оқырмандарға дәуір сезімін жеткізуге көмектеседі.

3. Тарихи контекстті түсіну: Тарихи романдарда тарихи оқиғалар мен тұлғалар туралы маңызды мәліметтер болуы мүмкін. Дұрыс аударма басқа тілдердегі оқырмандарға романда баяндалған оқиғалардың тарихи мазмұны мен маңыздылығын жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді.

4. Мәдени тәжірибені байыту: Тарихи романдарды аудару оқырмандарға мәдени тәжірибелері мен тарихты түсінуін байыта отырып, әртүрлі мәдени және уақытша кезеңдерге енуге мүмкіндік береді.

5. Біліммен алмасу: Тарихи романдардың дұрыс аударылуы әртүрлі тілдер мен мәдениеттер арасындағы білім мен мәдени құндылықтардың алмасуына ықпал етеді. Бұл әлемдік түсіністік пен толеранттылықты ілгерілету үшін маңызды.

6. Әдеби мұра: Көптеген тарихи романдар әдебиет канонын қалыптастыратын маңызды әдеби шығармалар болып табылады. Дұрыс аударма кеңірек аудиторияға бұл туындыларға қол жеткізуге және олардың әдеби және тарихи аспектілерін талқылауға қатысуға мүмкіндік береді.

Демек, тарихи романдарды дұрыс аударудың маңызы зор, өйткені ол мәдени мұраны сақтауға, өткен туралы білімді таратуға, мәдени тәжірибені байытуға ықпал етеді және әртүрлі тілдер мен мәдениеттер арасындағы әдеби қарым-қатынасты қамтамасыз етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Белокурова С.П. Әдеби терминдердің сөздігі / С.П. Белокурова. – Қатынау режимі : http:// enc-dic.com/litved/Istorizm-29/

2. Виноградов В.В. Көркем әдебиет тілі туралы / В.В. Виноградов. – М .: Гослитиздат, 1959. – 655 б.

3. Винокур Г.О. Көркем әдебиет тілі туралы: оқу құралы. филолға арналған нұсқаулық. арнайы университеттер / Г.О. Винокур ; құраст. Т.Г. Винокур; кіріспе. В.П. Григорьева. – М.: Жоғары мектеп, 1991. -448 б.

4. Гальперин И.Р. Мәтін лингвистикалық зерттеу объектісі ретінде / И.Р. Гальперин. – Ред. 4-ші, стереотип. – М .: Кітап, 2006. – 144 б.

5. Лотман Ю.М. Көркем мәтіннің құрылымы / Ю.М. Лотман // Лотман Ю.М. Өнер туралы. – Санкт–Петербург : Өнер - Санкт-ПЕТЕРБУРГ, 1998. – Б. 14-285.

6. Виноградов В.С. Аударма ісіне кіріспе (жалпы және лексикалық мәселелер) / В.С. Виноградов. – М .: Жалпы басылым. орта. бейне. РАО, 2001. – 224 б.

7. Кашкин И.А. Аударма мәселелері / И.А. Кашкин // Аударма – халықтардың өзара жақындасуының құралы: көркем публицистика. – М .: Прогресс, 1987. – Б. 327-357.

8. Сол І. Аударма өнері / І. Сол; аударма чех тілінен. және алғы сөз. Вл. Россельс. – М .: Прогресс, 1974. – 396 б.

9. Попович А. Көркем аударма мәселелері / А. Попович. – М., 1980. – 199 б.

10. Влахов С.И. Аударма да аударылмайтын / С.И. Влахов, С.П. Флорин. – М.: Халықаралық қатынастар, 1980. – 340 б.

11. Мешалкина Е.Н. Көркем аударма дағы тарихи стильдеу стратегиялары (XVIII–XX ғасырлардағы ағылшын тіліндегі көркем әдебиет негізінде): дис. ... филология ғылымдарының кандидаты / Е.Н. Мешалкина. – М., 2008. – 206 б.

12. Егорова О.Н. Тарихи романның тілдік ерекшелігі / О.Н. Егорова // Хабаршы Вяцк. мемлекет сағыз. ун-т. – 2016. – № 4. – 63-67 беттер.

TEACHING OPPORTUNITIES FOR STEM EDUCATION, RESEARCH, AND TEACHER TRAINING

STEM БІЛІМ БЕРУ ДАЙЫНДЫҒЫН ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ПЕДАГОГТЕРДІ ОҚЫТУ МҮМКІНДІКТЕРІН АРТТЫРУ

Докторант А.Е.СМАҒҰЛОВА

PhD,қауым профессор м.а.,А. Н. Калиева

Түйіндеме

XXI ғасырда жеке тұлғалардың шығармашылық ерекшеліктерінің, мықты коммуникациялық дағдылар, сыни және аналитикалық ойлау, ынтымақтаса болуының маңызы зор. Мектепке дейінгі білімнен жоғары оқу орнына дейінгі барлық процестерде пәнаралық оқытуды қамтамасыз ете отырып,білім берудің осы қасиеттерін өздеріне жеткізіп отырған елдер үшін маңызды артықшылық болып табылады. Бұл жағдай болашақта әлемдегі жетекші елдердің біріне айналуға мүмкіндік береді. Ол тек пәнаралық оқыту ғылыми білімді біріктіру арқылы мүмкін, яғни

технология, инженерия және математика [STEM] бірге.

2016 жылғы 6 қыркүйекте, Ұлттық білім министрлігі [ҰЭМ] STEM білім беру туралы есебін жариялады және STEM білім беруді қосу үшін білім беру жүйесін қайта қарауды жоспарлап отыр. Осы тұрғыдан алғанда, ол сондай-ақ білім беру факультетінің жеткілікті біліктілігі бар-жоғы өте маңызды екенін және осы білім беруді қамтамасыз етуге аса көңіл бөлуде. Егер оқушылардың жетістігі де әсер етеді деп есептесек,мұғалімдердің біліктілігін арттыру; білім беру факультеттері үшін де оқу қабілетінің болуы маңызды.

Бұл зерттеудің мақсаты білім беру факультетінің STEM шеңбері тұрғысынан STEM білім беру деңгейін зерттеу болып табылады.

Кілт сөздер: *STEM білім беру, STEM дайындығы, білім беру факультеті*

Abstract

In the XXI century, it is important for a person to have creative abilities, strong communication skills, critical and analytical thinking, and cooperation. This is an important advantage for countries that bring these qualities of education to themselves, providing interdisciplinary education in all processes from preschool to higher education. This will allow us to become one of the leading countries in the world in the future. This is possible only through the integration of interdisciplinary knowledge, i.e. through the integration of interdisciplinary knowledge.

Technology, Engineering, and Mathematics [STEM] together.

On September 6, 2016, the Ministry of National Education published a report on STEM education and plans to revise the education system to include STEM education. In this context, he also noted that it is very important that the Faculty of Pedagogy has sufficient qualifications and pays great attention to the provision of this education. If we believe that the success of students will also affect the development of teachers' skills; It is important that pedagogical faculties have the ability to learn.

The purpose of this study is to study the level of STEM education from the point of view of the STEM framework of the Faculty of Education.

Keywords: *STEM Education, STEM Training, Faculty of Education*

Кіріспе

STEM білім беру АҚШ-та немесе осы салада ең маңыздысы ретінде қарастырылады.

Бірақ бізТуркия елімен және біздің елде айырмашылықты түсіну тұрғысынан қарастырсақ жақсы болады.Түркиядағы STEM білім беру STEM біліміне, оқуға қабылдауға және қабылдауға қарамастан мектептерде оқитындардың даму және даму деңгейі жағынан маңызы зор елдің әлеуетінің бірі. Елдердің бәсекеге қабілеттілігі ескеріліп өлшенеді және осы саладағы ғылымның, техниканың, инновацияның және адам тәрбиесінің әлеуетін ескеру маңызды фактор болып табылады.XXI ғасырдың соңғы ширегінде пайда болған және «білім» деп аталатын процесс

және «білім қоғамы».

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университетінің докторанты, smagulovaa717@gmail.com

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университетінің PhD,қауым профессор м.а.,anar.kaliyeva28@gmail.com

Бұл процесте жоғары мәнге ие ол білім беру және жоо-ның оның мақсаттары мен үміттері шеңберінде қарастырады. Осы жағдайға байланысты мектептегі білім беру деңгейі ғана емес, сонымен қатар соңғы уақытта оқуға қабылдау көрсеткіштері мен бітіру көрсеткіштері сияқты көрсеткіштер пайдаланылды. Жоғары білім берудің кеңеюін көрсету мақсатында көптеген елдер ерекше назар аудара бастады. Яғни студенттерге, профессорлық-оқытушылық құрамға емес, оқу деңгейіне, жоғары оқу орындарының санына, немесе кеңеюін көрсететін ғылыми-зерттеу қызметіне.

Егер 2016 жылғы деректерге көз жүгіртсек; Біз Түркияда мектептегі білім берудің 79,79%- ын көріп отырмыз орта мектеп, 94,39% төменгі орта мектеппен қамту және 94,87% мектеппен қамту

Бастауыш мектептің үлесі ((Түрік статистика институты). 2015 жылы Түркияда білім деңгейі бойынша 25-тен 64 жасқа дейінгі адамдарды бөлу.

Осы статистикаға көз жүгіртсек, түрік студенттерінің көпшілігі университет деңгейіне дейін білімін тастағанын көре аламыз. Нәтижелерден көрініп тұрғандай, алға жылжыту қажеттігі түсінікті және осыған байланысты шараларды қабылдау қажеттігі туындайды. Бұдан басқа, қорытындылар

статистикалық деректерден алынған STEM бағытындағы мамандықтардан бөлек медицина факультетін артық көретіндігі айқындалған.

2016 жылы жарияланған STEM есебінде STEM білім беру мәселелеріне баса назар аудару. Соған сәйкес білікті мұғалімдер керек екені баса айтылады. Дәстүрлі оқыту әдістерінен бас тартып, оның орнына анықтауға негізделген тәсілдерді таңдау яғни оқушыларға танымдық дағдылар мен STEM білімін жеткізу болып табылады.Түркиядағы білім берудің жай-күйі туралы бірнеше түрлі статистикалық мәліметтерден кейін, STEM білім берумен байланысты соңғы жылдардағы маңызды

бастамалар орын алғанын көреміз.Түркияның STEM білім беру туралы есебі (Akgündüz және т.б.)

al., 2015) 2015 жылы Istanbul Aydın University және Түркияның STEM баспасынан жарық көрген

еңбек ресурстары туралы есеп.

2014 жылы *TÜSYAD жариялаған* бастамаларға мысал ретінде қарастыруға болады.Соңғы жылдары STEM туралы жобалар санының өсу үрдісі байқалуда. Кайзери Милли Егитим жүзеге асырған жобадан басқа, «Жағдайы төмен студенттерге (көбіне қыздар) арналған STEM». Осы орайда Стамбул Айдын университетінің жобасын бағалауға болады.

Осы нақты мысалдардан бөлек айқындылықты Түркия ғылыми технологиялық зерттеу кеңесі STEM жобаларының санын ұлғайту бойынша қолдау көрсетті.Жобалар мектептен кейінгі немесе мектептен тыс оқытуды жүзеге асырады.

Аталған жобалардан басқа ЖОО-да STEM орталықтары құрылды.Оның ішінде Хацеттепе университеті, Таяу Шығыс техникалық университеті және Бахчесехир университеттерінде. Бұл орталықтарда ұйымдастыру арқылы STEM білімін жетілдіруге бағытталған оқушылар мен оқытушыларға арналған іс-шаралар, конференциялар немесе семинарлар өткізілуде.

Зерттеудің мақсаты профессорлық-оқытушылық құрамның дайындық деңгейін зерттеу болып табылады.

Түркияда және Қазақстанда STEM тұрғысынан тиімді білім беру үшін профессорлық-оқытушылық құрамның дайындық деңгейін қарастыру арқылы.

Зерттеудің маңыздылығы. STEM сияқты тақырыптар бойынша жүргізілген және жоспарланған зерттеулердіңсаны өте көп. STEM білімінің маңыздылығы, тиімді STEM-нің елге үлесі және студенттерге арналған білім беру, сондай-ақ білім берудегі ықтимал өзгерістер.Алайда STEM білімінің маңызы туралы айта бастады,және оларды өз пайдасына қарай сабақтарға кіріктірді. Педагогикалық факультеттерге аса мән берілмеді. Бұл тұрғыда білім беру факультетінің STEM-ге дайындығы өте маңызды, себебі STEM білім беру біздің барлық деңгейдегі оқу жоспарларымызға және оның оқу бағдарламаларына біріктірілді.Оның маңызы күн сайын артып отырады. Сол себептен еліміздегі ең үздік жоғары оқу орындарының педагогикалық факультеттерінің осы әдістің қолдауы өте маңызды. Себебі, осы педагогикалық факультеттің дайындық деңгейі, ол мынаны білдіреді: еліміздің жетекші жоғары оқу орындарының бірі болуға жақсы мүмкіндік.

Қазақстанда STEM аббревиатурасы оншалықты танымал емес, бірақ бұл аббревиатура кейде мем- лекеттік бағдарламаларда кездеседі. Мысалы, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы ұсынған STEM-білімді енгізу бойынша әдістемелік ұсынымдар, жалпы білім беретін мектепте STEM бағыттары бойынша білім алушылардың ғылыми-зерттеушілік жұмысын ұйымдастыру бо- йынша әдістемелік ұсынымдарды жатқызуға болады. Бұл нұсқауларда STEM-әдісін бағдарламалау және робототехникамен байланысты.

Сонымен қатар, мектеп мұғалімдеріне арналған Tanym және Jana Talap жобалары іске асырылуда. Алайда, бүгінгі таңда STEM-әдісімен білім бере алатын болашақ мұғалімдерді дайындау бағытына арналған оқу бағдарла- масы әзірленбеген. Сондықтан мектепте STEM-әдісін қолдана алатын мұғалімдердің саны тапшы.

Осы орайда, ең алдымен, болашақ мұғалімдердің дайындығы және педагогикалық факультеттердің дайындығы аса маңызды. Бұл зерттеуде шектеулер де бар. Бірінші шектеу - зерттеуді қамтиды тек екі ғана университет.Соның есебінен бұл шектеу Түркия және Қазақстан университеттері туралы кеңірек пайымдаулар жасауға мүмкіндік бермейді.Тағы бір шектеу - факультетте профессорлық-оқытушылық құрам көп болса да, олардың барлығы емес, зерттеу шеңберінде және оның шеңберінде мағлұматтарды аз білуінде. Осы көрсеткіштің басты назары STEM-ді мектеп мәдениетіне ықпалдастыру деңгейіне аударылады. Барлық мүдделі тараптар арасында тәуекелдерді қабылдау және инновацияларды енгізу үшін қолайлы орта және оқушылардың STEM-де сәтсіздікке ұшырауына және күресуіне баса назар аудару және ынталандыру керектігі байқалады. Білім беру кешенді бағалау өлшемдерінің бірі болып табылады. Оның үстіне,табиғат әлемін зерттеудің маңыздылығы және оны барлық дерлік мектеп қызметкерлері, оқушылар, ата-аналармен тығыз қарым қатынаста болғанда ғана байқалады яғни, тұрақты мониторинг тетігі болуы тиіс. Мектептегі STEM-бағдарламасы мәдениеттің сапасы. Бұдан басқа, көптеген зертханалар, мектептегі оқу кабинеттері орналастырылуы тиіс.

STEM бағдарламасын бағалау, Атауын білдіретіндей, бұл көрсеткіш STEM білім беруін бағалау әдісімен байланысты мектеп бағдарламасына ендірілген және оның және STEM арасындағы қарым-қатынас сондай-ақ барлық мүдделі тараптардан тұратын басшылық құрам.Осы бөлімде табысты болу үшін мектеп STEM-ді іске асыру процесінде болуы тиіс.Ең алдымен білім алушылардың қажеттіліктеріне, үлгерімі мен жетістіктеріне сәйкес оқу жоспарына негізделген білім беру процесінің маңызы зор.

STEM білім беруді дамыту үшін қаржыландыру қандай дәрежеде ескерілетіні аса маңызды фактор.

Stem орталықтарын қаржыландыру арнайы бағдарлама немесе гранттар еебінен болмаса инвесторлар есебінен болуы да мүмкін.Дегенмен бұл үлкен жауапкершілік және қолдауды қажет етеді. Оны біржақты қарауға болмайды.

Бұл салада кадрлық әлеуетке, оқыту сапасына, бағалауға баса назар аударылады және мектептің оқу жоспары және оның STEM білім берумен өзара байланысы көрсеткіштерге сай болуы тиіс.

Академиялық қатаңдық және оқыту сапасы бойынша көрсеткіш білім беру сапасына байланысты кейбір критерийлерді қамтиды және студенттерге мүмкіндік беретін студенттік-орталықтандырылған оқыту сияқты олардың жұмысының мазмұны мен мақсатын тұжырымдап, сапалы қолдауды қамтамасыз етеді. Бұдан басқа, мектепте оқыту әдістері үйлесімді болуы тиіс яғни, STEM білім беру жүйесіне сай болуы тиіс. Осыған байланысты STEM білім берудің мектеп бағдарламасына кірігу қарқыны зерттелуде.Оқу студенттік-орталықтарының болуы, ал STEM оқу бағдарламалары болуы оқушылардың қажеттіліктеріне сәйкес өзгертіліп, қалыптасуы қажет.

STEM-ді біріктіруге инжинирингтік жобалау, технологиялық интеграция және т.б. салаларда тәжірибе болуы тиіс және оқу процесінде жобаға негізделген оқыту болуы маңызды.Сондай-ақ, нақты проблемаларды оқушылардың шеше алуы және олар STEM пәндеріне назар аудара отырып, шешім қабылдауды үйренеді. Орталықтардағы курстардың мазмұнына және олардың STEM-ге қосылуына қарамастан,оларды бағалау түрлерімен байланысты. Осы бөлікте табысты болу үшін, мұғалімдер портфельдер, жобалар, журналдар сияқты бағалаудың дәлме-дәл әдістерін қолдануы тиіс.

Яғни,ауызша есептер және т.б. және олардың қызметін нәтижелер негізінде бағалайды. Қорытындылай келгенде, мүдделі тараптар мен оқытушылардың оқу циклдарын пайдалануы өте маңызды,үйренген сабақтарды іске асыру, түзету, көрсету және бөлісу мақсатында.

Қорытынды

,Зерттеу нәтижелері негізінде STEM білім беру жөніндегі іс-шаралар жоспарын шұғыл әзірлеу қажет. Негізгі STEM білім беруді біріктіру қажеттігін анықтау қажет және білім берудің қазіргі жүйесін құру болып табылады. Сондай-ақ, STEM-ге қарсылық бар екенін атап өткен жөн. STEM білімін американдық үлгі ретінде көреді немесе мүлдем қажетсіз деп санайды.

Сондай-ақ, STEM білім беруді дәрістерге біріктіру қажет емес деп санайды. Сонымен қатар педагогикалық факультеттің дайындық деңгейі зерттелді,сондай-ақ білім алушыларға берілген осы зерттеуде

қалыптасып келе жатқан деңгейде қол жеткізілген STEM интеграциясының деңгейі жаман емес.

Дегенмен,өзге елдегі STEM білім беру туралы ең үздік кафедралар пайда бола бастады және STEM білім беруді біріктіру басталды.Білім беру жүйесіндегі Stem-нің рөлі мен оның танымалдылығы күн сайын артып келеді.

Бұл мәселе бойынша педагогикалық факультеттердің жағдайы туралы көптеген зерттеулер бар. Оның негізінде осы нәтижелердің ішінен бұл қатені шұғыл түрде түзету қажет, және

осыған байланысты оқыту факультеттерінің маңыздылығын атап өткен жөн.

Әр түрлі елдердің оқу бағдарламаларында STEM білім беру қозғалысын ауыстырумен қатар мұғалімдерді даярлау саясаты да өзгере бастады. Білім беру факультеттеріндегі бакалавриат бағдарламалары да STEM оқыту мақсаттарына сәйкес реттей бастады. Бұл бағытта жаратылыстану ғылымы саласындағы, атап айтқанда математикалық білім беру, инженерлік білім беру, оқыту технологиялары (компьютерлік және білім беру технологиялары) саласындағы бакалавриат бағдарламалары пәнаралық сипатқа ие болады.

STEM білім беру орталықтарында және түрлі сала ғалымдарында ынтымақтастық, инженерлік жобалауға бағдарланған процестерді оқытуда қажетті білім алу үшін STEM оқу орталығы аса маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР

Ханссон, Б. (2008). ЭЫДҰ-ның адами капиталға қатысты шаралары және білім беру шоттарында әлеуетті пайдалану. Адами капиталды өлшеу бойынша семинар өтті

Гуней, Д., Гунай, А. (2016). Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim Okullaşma Oranları ve Gelişmeler. Жоғары білім журналы / Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 6(1)

ТЕДМЕМ. (2016). 2016 Eгitim Dedererlendirme Raporu. Анкара: Türk Egitim Dernegi Yaynları.

Тайхлер, У. (2004). Жоғары білім беру жүйелерінің құрылымындағы өзгерістер: ұлғаюы

Башам, Д. Д., Марино, М. Т. (2013). STEM білім беруін түсіну және оқытуға арналған әмбебап дизайны бар оқушыларға қолдау көрсету. Ерекше балаларды тәрбиелеу 45 (4), 8-15.

STEM білімді енгізу бойынша әдістемелік ұсынымдар. — Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2017. — 160 б.

Жалпы білім беретін мектепте STEM бағыттары бойынша білім алушылардың ғылыми-зерттеушілік жұмысын ұйым- дастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар. — Астана: Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2018. — 32 б.

Сандра Шульц. Физикалық есептеулер STEM Edition / Schultz Sandra, Pinkwart Niels // WIPSCE '15 қараша 09-11. Лондон, Ұлыбритания. — 2015.

WAYS OF LEARNING THE LAWS OF HEREDITY AND VARIABILITY OF REPRODUCTION USING INFORMATION TENOLOGICAL METHODS

КӨБЕЮ ТҰҚЫМ ҚУАЛАУШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ӨЗГЕРГІШТІК ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫН АҚПАРАТТЫҚ ТЕНОЛОГИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНЫП ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ

[1]Қаплан Ж.С., [2]Жұмағұлова Қ.Ә.

[1]Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 1 курс докторанты

[2]Абай атындағы ҚазҰПУ-нің доценті, п.ғ.к.

Түйіндеме

В данной статье рассмотрены интересные подходы, связанные с повышением интереса учащихся к предмету, быстрым усвоением данного урока. И показать, что педагогическая игра действительно формирует познавательный интерес учащихся и является средством, способствующим процессу развития познавательного интереса в обучении детей среднего школьного возраста.

Ключевые слова: *генетика, игра, наследственность, методика, рефлексия.*

Abstract

This article describes interesting techniques related to increasing the interest of students in the subject, quick learning of the lesson. to show that the pedagogical game really forms the cognitive interest of students and is a means that contributes to the process of developing cognitive interest in the education of children of secondary school age.

Keywords: *genetics, game, heredity, method, reflection*

NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV AS A GREAT PATRON OF LITERARY PERSONALITIES OF AZERBAIJAN

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ ŞƏXSİYYƏTLƏRİN BÖYÜK HİMAYƏDARI KİMİ

Ulduz Fərhad qızı Qəhrəmanova, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, "Ədəbiyyat" kafedrasında baş müəllim

Orcid İD: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Ümummilli Lider Heydər Əliyev istər Sovet dövründə Azərbaycanda rəhbər vəzofələrdə çalışdığı vaxtlarda, istər Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi zamanlarda, istərsə də müstəqil dövlətimizin başçısı olarkən xüsusi diqqət yetirdiyi, onun üçün prioritet olan sahələrdən biri də ədəbiyyat, mədəniyyət, incəsənətdir. Ulu Öndər Azərbaycan xalqının ədəbi-bədii sərvətlərinə müstəsna dərəcədə böyük dəyər vermişdir. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına olan bu böyük sevgisi həmçinin onun milli ədəbiyyatımıza olan böyük sevgisindən qidalanırdı. H.Əliyev ədəbiyyatı xalqın qürur mənbəyi hesab edirdi. Və mənsub olduğu xalqının ədəbiyyatına da qəlbən, ruhən bağlı idi. H.Əliyev söz, bədii sənət işini "fədakarlıq" adlandırırdı. Ulu Öndər ədəbiyyatımızı xalqımızın qürur mənbəyi sayır, onun keçdiyi inkişaf yolunda milli varlığımızın və dövlətçiliyimizin tarixi mənzərəsinin dəqiq təsvirini görürüdü. Heydər Əliyev mənsub olduğu xalqın ədəbiyyatına qəlbi ilə, ruhu ilə bağlı idi. Çünki Heydər Əliyev gözəl bilirdi ki, xalqın ədəbi-tarixi yaddaşın bərpası və qorunması mahiyyətcə həmin xalqın milli tarixi yaddaşın qorunması və bərpası demək idi. Məhz bu məqsədlə Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının özünün təsdiqində əhəmiyyətli rolu olan ədəbi şəxsiyyətlərin yubileylərinin keçirilməsini vacib hesab edirdi və şəxsən özü də iştirak edirdi.

Açar sözlər: Ümummilli Lider Heydər Əliyev, Azərbaycan ədəbi şəxsiyyətləri, Azərbaycan ədəbiyyatı

Abstract: Literature, culture, and art are one of the priority areas that national leader Heydar Aliyev paid special attention to when he was working in leadership positions in Azerbaijan during the Soviet period, when he was leading the Republic of Azerbaijan, or when he was the head of our independent state. The Great Leader gave exceptionally great value to the literary and artistic wealth of the Azerbaijani people. National Leader Heydar Aliyev's great love for the people of Azerbaijan was also nourished by his great love for our national literature. H. Aliyev considered literature a source of pride for the people. And he was deeply and spiritually attached to the literature of his people. H. Aliyev called speech and artistic work "sacrifice". The Great Leader considered our literature a source of pride for our nation, and he saw the exact description of the historical landscape of our national existence and statehood in the path of development that it took. Heydar Aliyev was connected with his heart and soul to the literature of his people. Because Heydar Aliyev knew very well that the restoration and protection of the people's literary and historical memory essentially meant the protection and restoration of the national historical memory of that nation. It was for this purpose that the Great Leader Heydar Aliyev considered it important to celebrate the jubilees of literary figures who played an important role in the self-affirmation of the Azerbaijani people, and he personally participated.

Keywords: National Leader Heydar Aliyev, Azerbaijani literary figures, Azerbaijani literature

Giriş: Ümummilli Lider Heydər Əliyev istər Sovet dövründə Azərbaycanda rəhbər vəzofələrdə çalışdığı vaxtlarda, istər Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi zamanlarda, istərsə də müstəqil dövlətimizin başçısı olarkən xüsusi diqqət yetirdiyi, onun üçün prioritet olan sahələrdən biri də ədəbiyyat, mədəniyyət, incəsənətdir. Ulu Öndər Azərbaycan xalqının ədəbi-bədii sərvətlərinə müstəsna dərəcədə böyük dəyər vermişdir. Qeyd edək ki, H.Əliyev Azərbaycan Yazıçılarının V Qurultayında Azərbaycan yazıçılarına yeni bir status vermişdi: "Azərbaycan ziyalılarının qabaqcıl dəstəsi". Heydər Əliyev deyirdi ki, heç bir xalq başqa xalqların nailiyyətlərindən istifadə etmədən inkişaf edə bilməz. Heydər Əliyev yaradıcılığına bələd olmadığı yazıçı və şairin adını dilinə gətirməzdi. Hətta müasiri olduğu dövrünün yazıçı və şairlərin əksəriyyəti ilə şəxsən tanış idi. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına olan bu böyük sevgisi həmçinin onun milli ədəbiyyatımıza olan böyük sevgisindən qidalanırdı. H.Əliyev ədəbiyyatı xalqın qürur mənbəyi hesab edirdi. Və mənsub olduğu xalqının ədəbiyyatına da qəlbən, ruhən bağlı idi. H.Əliyev söz, bədii sənət işini "fədakarlıq" adlandırırdı: "Ədəbiyyat, mədəniyyət isə həmişə fədakarlıqdan doğan bir anlayışdır. Ədəbiyyatı, mədəniyyəti, bədii əsərləri, yüksək incəsənət əsərlərini yaradan insanlar həmişə fədakar olurlar. Onlar fitri istedadı ilə bərabər fədakar olmasa, böyük sənətkar ola bilməzlər". (5, 113)

Əsas hissə: Heydər Əliyev təkcə ictimai-siyasi xadim deyil, həmçinin ədəbiyyatın və mədəniyyətin bütün sahələrini duyan və bunlara qiymət verən yaradıcı bir şəxsiyyət idi. H.Əliyev Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin keçdiyi çoxəsrlik tarixi dərindən bilirdi. Ona görə də mütəxəssis səviyyədə ədəbiyyat və incəsənət sahələrinin qarşılıqlı təhlilini etməyi ustalıqla bacarırdı. Onun ədəbiyyat və mədəniyyətimizin müxtəlif sahələri ilə bağlı verdiyi təhlillər mütəxəssisləri həmişə heyran qoymuşdur. Ulu Öndərə görə, hər bir şairin, yazıçının və dramaturqun ən böyük məziyyətlərindən biri onun mövzu seçmək bacarığıdır. Sənətkarı seçdiyi mövzu ilhama gətirməlidir. Yəni sənətkarın gördüklərini, duyduqlarını, dövrünün ondan tələb etdiklərini, başqalarının hələ müşahidə etmədiklərini və ya müşahidə edərək bu məsələ haqqında danışa bilmədikləri problemləri oxucuya söyləmək imkanını yaratmaq dövrün ictimai sifarişidir. H.Əliyev türkçülüyü, azərbaycançılığı, islami dəyərləri, dünyəviliyi milli-ideoloji məsuliyyət səviyyəsinə yüksəltdi. V Qurultaydan başlayaraq H.Əliyev Azərbaycan yazıçılarının bütün qurultaylarında iştirak etmişdir. Dahi lider H.Əliyev yaradıcı şəxslərin fikrinə həmişə hörmətlə yanaşmış, məruzələrini, elmi mülahizələrini sevərək dinləmiş və xüsusi qiymət vermişdir. Heydər Əliyev hətta milli təfəkkürlü yaradıcı şəxsiyyətləri dissident təzyiqlərə məruz qalmalarına imkan verməmiş və onları qorumağı da bacarmışdır. H.Əliyevin Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli şəxsiyyətlərinə olan münasibətinin parlaq təzahürü kimi sənət adamlarına təqdim etdiyi fəxri adları, ordenləri göstərmək olar. Belə ki, Sovet dönəmində yazıçı, şair, mədəniyyət işçilərinə o vaxtın ən yüksək fəxri adı olan "Sosialist Əməyi Qəhrəmanı", müstəqillik illərində "Şöhrət", "İstiqlal" ordenlərinin yazıçılara təqdim edilməsi H.Əliyevin ədəbiyyat elminə olan sevgi və diqqətindən irəli gəlirdi. Heydər Əliyevin yaradıcılığına dəyər verdiyi belə ədəbi şəxsiyytlərdən biri də Məmməd Araz yaradıcılığı idi. Heydər Əliyev Məmməd Araz yaradıcılığını "qədim və zəngin ənənələri olan milli poeziyamızın töhfəsi" adlandırmışdır.

- Heydər Əliyev M.Arazın 1995-ci il 16 apreldə yaradıcılıq gecəsini təşkil etmişdir. Heydər Əliyev Məmməd Arazın bu yaradıcılıq gecəsini "mənəviyyat axşamı", "mənəviyyatı dərindən dərketmə günü" adlandırmışdır.
- Heydər Əliyev Məmməd Arazın səhhəti qayğısına qalmış, onu Almaniyaya müalicəyə göndərmişdir.
- Xalq şairi fəxri adına layiq görmüşdür.
- Geniş mənzillə təmin etmişdir.

- Ömürlük prezident təqaüdü vermişdir.
- Xalq şairi Məmməd Arazın 60 illik yubileyi münasibəti ilə 6 oktyabr 1993-cü ildə ona təbrik məktubu göndərmişdir.
- İstiqlal ordeni ilə 1995-ci ildə təltif etmişdir...

Qeyd edək ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk milli ordenimiz olan "İstiqlal" ordenini alan 3 sənətkarlardan biri də Məmməd Araz olmuşdur. Digər şairlər: Bəxtiyar Vahabzadə və Xəlil Rzadır. Məlumdur ki, "İstiqlal" ordeni Azərbaycan Respublikasının milli dövlət təltifidir. 1992-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının ən yüksək dövlət təltifi olmuşdur. Bu barədə Heydər Əliyev demişdir: "Dünən mən üç fərman vermişəm. Bildiyimiz kimi müstəqil Azərbaycanın ən yüksək ordeni "İstiqlal" ordenidir. İndiyə qədər bu ordenlə heç bir vətəndaş, heç kəs təltif olunmayıbdır. Dünən isə mən fərman verərək Bəxtiyar Vahabzadəni, Məmməd Arazı, mərhum Xəlil Rzanı "İstiqlal" ordeni ilə təltif etmişəm". (5, 186)

"İstiqlal" ordeni milli ideologiyanın, milli-şüurun, istiqlal uğrunda mübarizənin formalaşmasında xidməti olan şəxslərə layiq görülür. "Müstəqil Azərbaycanın ilk "İstiqlal" ordenlərini alan şəxslər qalanları üçün örnək olacaqdır". (5, 187)

Qeyd edək ki, Nəbi Xəzrinin qəhrəmanlıq eposu olan "Kitabi Dədə Qorqud" dastanının motivləri əsasında yazılan "Burla Xatun" pyesinin yeni quruluşlu tamaşasına baxmağa gələnlərdən biri də Ulu Öndər Heydər Əliyev olmuşdur. Ümumiyyətlə, Nəbi Xəzrinin qəhrəmanlıq eposu olan "Kitabi Dədə Qorqud" dastanının motivləri əsasında yazılan 3 əsəri aşağıdakılardır:

- "Əfsanəli yuxular" poeması
- "Torpağa sancılan qılınc" pyesi
- "Burla xatun" pyesi

1999-cu il 10 dekabrda Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında xalq şairi Nəbi Xəzrinin anadan olmasının 75 illiyi münasibətilə onun "Burla Xatun" adlı 2 hissəli mənzum-epik pyesi yeni quruluşda tamaşaya qoyuldu. Nəbi Xəzri 70-ci illərin əvvəllərində "Burla Xatun" pyesini poema şəklində yazmışdır. Sonra bu pyesi mənzum drama çeviribdir. Nəbi Xəzrinin bu pyesi keşmiş klassik teatrın ənənələri ilə müasir dövrün ənənələrinin vəhdətindən yaranmışdır. "Burla Xatun" pyesi Nəbi Xəzrinin 75 illiyi münasibətilə təqdim edilən yubiley tamaşasıdır. Həm də bu ərəfə Azərbaycan teatrının 125 illik yubileyi dövrü idi. Heydər Əliyev deyirdi: "Şəxsən mən tarixi keçmişimizə həsr olunmuş əsərlərə-ya roman olsun, ya poema, ya səhnə əsəri-bunlara həmişə yüksək qiymət vermişəm, bu gün də çox yüksək qiymət verirəm" (5, 169) Xüsusən "Burla Xatun" Heydər Əliyevin ona görə xoşuna gəlmişdi ki, Nəbi Xəzri bu pyesini "Salur Qazanın evinin yağmalanması" boyunun motivləri əsasında (Dədə Qorqud" dastanı əsasında) yazmışdır. Əsərin tamaşası isə dastanın 1300 illik yubileyi ərəfəsinə təsadüf etmişdir. O zaman Milli Dram Teatrı bu əsəri hazırlayıb səhnəyə qoymuşdur.

Heydər Əliyev Nəbi Xəzrinin 2 pyesinə xüsusi olaraq tarixilik və müasirlik baxımından da qiymət veribdir.

- "Əfsanəli yuxular" poeması
- "Burla xatun" pyesi

"Burla xatun" tamaşasının quruluşcu rejissoru respublikanın əməkdar artisti Vaqif Əsədov, rejissoru Əsgər Əsgərov, rəssamı Adil Azay, bəstəkarı incəsənət xadimi Cavanşir Quliyevdir. Vaxtı ilə bu əsər Milli Dram Teatrının səhnəsində qoyulubdur.

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev Azərbaycan ədəbiyyatını dünyaya tanıtmaq üçün əlindən gələni əsirgəmirdi. Heydər Əliyevin mədəni həyatımıza verdiyi dəyərin yüksək göstəriciləri:

- "İstiqlal" və "Şöhrət" ordenləri
- "Tərəqqi" medalı
- Fəxri adlar: Xalq yazıçısı, Xalq artisti, Xalq rəssamı, Əməkdar artist, Əməkdar rəssam, Əməkdar Memar, Əməkdar İncəsənət xadimi, Əməkdar Mədəniyyət işçisi və s.

Nəticə: Ulu Öndər qürurla etiraf edirdi ki, onun mənəvi təkamülündə ədəbiyyatın müstəsna rolu olmuşdur. Əminliklə deyə bilərik ki, Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına böyük sevgisi həm də onun milli ədəbiyyatımıza böyük sevgisindən qidalanırdı. Ulu Öndər ədəbiyyatımızı xalqımızın qürur mənbəyi sayır, onun keçdiyi inkişaf yolunda milli varlığımızın və dövlətçiliyimizin tarixi mənzərəsinin dəqiq təsvirini görürüdü. Heydər Əliyev mənsub olduğu xalqın ədəbiyyatına qəlbi ilə, ruhu ilə bağlı idi. Çünki Heydər Əliyev gözəl bilirdi ki, xalqın ədəbi-tarixi yaddaşın bərpası və qorunması mahiyyətcə həmin xalqın milli tarixi yaddaşın qorunması və bərpası demək idi. Məhz bu məqsədlə Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının özünün təsdiqində əhəmiyyətli rolu olan ədəbi şəxsiyyətlərin yubileylərinin keçirilməsini vacib hesab edirdi və şəxsən özü də iştirak edirdi.

Ədəbiyyat:

1. Xəlilov Buludxan, (24 aprel 2003, №3) Heydər Əliyev və mədəni irsimiz, Pedaqoji Universitetin xəbərləri, Bakı: ADPU

2. Xəlilov Buludxan, (10 may 2004-cü il, №2) Heydər Əliyev və azərbaycanşünaslıq, Pedaqoji Universitetin xəbərləri, Bakı: ADPU

3. Xəlilov Buludxan, (2004) Azərbaycan dili: dünən və bu gün, Bakı

4. Qurbanov Afad, (1997) Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsilinin inkişafı, Bakı, Gənclik

5.Novruzov Tərlan, (2007) Heydər Əliyev və ədəbiyyat məsələləri, Bakı

6. Ümummilli liderin ədəbiyyat strategiyası, (2023) Elm və təhsil, Bakı

ABOUT THE WORK OF ABBAS SAHHAT MIRZA ALAKBAR SABIR
ABBAS SƏHHƏT MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR YARADICILIĞI HAQQINDA

ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, "Ədəbiyyat" kafedrasında baş müəllim
Orcid İD: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Mirzə Ələkbər Sabirin Sabirin klassik irsə yeni baxışı və novatorluğu onun təkcə realist üslubda yazan müasirləri tərəfindən təqdir edilib alqışlanılmamışdır. Həmçinin şairin romantik üslubda yazan müasirləri də onun klassik irsə münasibətinin doğru mövqedə olduğunu bildirməklə yanaşı, ədəbiyyatda yenilikçi bir şair olduğunu da diqqətə çatdırmışlar. Bu sıraya A.Səhhət, M.Hadi, A.Şaiq və başqaları daxildir. XX əsrin əvvəllərində yeni ədəbiyyat uğrunda mübarizədə realistlərlə yanaşı romantiklər də fəallıq göstərmişlər. A.Səhhət bildirirdi ki, Sabirdən əvvəl yazıb-yaradan şairlər, söz ustadları, demək olar ki, hamısı epiqonçuluqla, söz oyunu ilə baş girləyirdilər. Çünki onlar köhnə şeir ənənlərinin pas atmış qəliblərindən çıxa bilmirdilər. Ancaq M.Ə.Sabir klassik şeirin vaxtı keçmiş, zamana uyğun gəlməyən ənənələrini, qəliblərini, yazı tərzini tamamilə qırıb dağıtdın. Əvəzində isə milli poeziyaya yeni həyat, yeni nəfəs, yeni təravət və gözəllik gətirdi.

Açar sözlər: Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, milli poeziya, klassik irs, epiqon ədəbiyyatı

Abstract:

Mirza Alakbar Sabir Sabir's new vision and innovation of the classical heritage was not only appreciated and applauded by his contemporaries who wrote in a realistic style. Also, the poet's contemporaries, who wrote in a romantic style, pointed out that he is an innovative poet in literature, not only stating that his relationship to the classical heritage is in the right position. This list includes A. Sahhat, M. Hadi, A. Shaik and others. At the beginning of the 20th century, along with realists, romanticists were also active in the struggle for new literature. A. Sahhat stated that the poets and wordsmiths who wrote and created before Sabir, almost all of them were obsessed with epigonism and puns. Because they could not get out of the rusty molds of old poetry traditions. However, M.A.Sabir, you completely broke and destroyed the outdated, outdated traditions, patterns, and writing style of classical poetry. Instead, he brought new life, new breath, new freshness and beauty to national poetry.

Keywords: Mirza Alakbar Sabir, Abbas Sahhat, national poetry, classical heritage, epigonal literature

Mirzə Ələkbər Sabirin Sabirin klassik irsə yeni baxışı və novatorluğu onun təkcə realist üslubda yazan müasirləri tərəfindən təqdir edilib alqışlanılmamışdır. Həmçinin şairin romantik üslubda yazan müasirləri də onun klassik irsə münasibətinin doğru mövqedə olduğunu bildirməklə yanaşı, ədəbiyyatda yenilikçi bir şair olduğunu da diqqətə çatdırmışlar. Bu sıraya A.Səhhət, M.Hadi, A.Şaiq və başqaları daxildir. XX əsrin əvvəllərində yeni ədəbiyyat uğrunda mübarizədə realistlərlə yanaşı romantiklər də fəallıq göstərmişlər.

A.Səhhətin "Təzə şeir necə olmalıdır?", A.Şaiqin "Dilimiz və ədəbiyyatımız" və s. məqalələri dediklərimizə parlaq misaldır. Bu sətirlər Sabir və klassik irs probleminin onun müasirləri tərəfindən işıqlandırılmasının elmi-nəzəri səviyyədə olduğunu təsdiq etmək baxımından da dəyərlidir. Çünki Sabirin klassik sənətkarlara nəzirələr yazması haqda verilən şəhadətlər, söylənən xatirə və fikirlər ilk baxışda onun ancaq nəziraçi bir şair olması haqda təsəvvür yarada bilərdi. Ancaq Mirzə Ələkbər Sabir klassikləri təqlid etməmişdir. Ona görə də Sabirin nəzirələri də ənənəvi nəziraçilikdən tamamailə uzaq olmuşdur. M.Ə.Sabir öz nəzirə yaradıcılığı ilə əslində klassik ədəbiyyata daha dərindən bələd olmaq məqsədini nümayiş etdirir. Daha doğrusu, bu nəzirələrlə klassik ədəbiyyata, onun ənənə halını almış qəliblərinə özünün yeni münasibətini ifadə etmiş olur. Bütün bunlar da Sabirin poeziyasının yeni ruhda və məzmunda meydana çıxması ilə nəticələnməyə başlayır. Bu yenilik isə şairin müasirləri tərəfindən birmənalı şəkildə təqdir edilməyə başlayır. A.Səhhət bildirirdi ki, Sabirdən əvvəl yazıb-yaradan şairlər, söz ustadları, demək olar ki, hamısı epiqonçuluqla, söz oyunu ilə baş girləyirdilər. Çünki onlar köhnə şeir ənənlərinin pas atmış qəliblərindən çıxa bilmirdilər. Ancaq M.Ə.Sabir klassik şeirin vaxtı keçmiş, zamana uyğun gəlməyən ənənələrini, qəliblərini, yazı tərzini tamamilə qırıb dağıtdın. Əvəzində isə milli poeziyaya yeni həyat, yeni nəfəs, yeni təravət və gözəllik gətirdi."Poeziyanla ədəbiyyatın ayaqlar altına tökülüb çürüməkdə olan xəzələ çevrilmiş yarpaqlarının arasından sanki baharın yaşallığına bənzəyən təzə-tər güllər, yaşıllıqlar çıxıb yer üzünü, insanların ruhunu təzələdi. Bununla sanki ədəbiyyatın baharı gəldi, daha doğrusu, A.Səhhətin təbiri ilə desək, "ədəbiyyatı növbahar etdin." A.Səhhət onu da nəzərə çatdırmağı lazım bilir ki, M.Ə.Sabirin bütün bu işləri kimdənsə öyrənib onun arxasınca getmədi. O, təqlidçi deyil. Özündən əvvəl yazıb yaradanlardan heç kim belə bir yolla getməmişdir. Ona görə şairin açdığı yaradıcılıq yolu tamamilə yeni və orijinaldır. Bu orijinallıq onun həm yazı tərzinə, həm də mövzu dairəsinə və tənqid hədəflərinə aiddir. Abbas Səhhət həmin fikri məqaləsinin əvvəlində daha qüvvətli şəkildə belə ifadə etmişdir. "Vətənimiz ədəbiyyat aləmində dahiyanə bir şair yetirmişdi. Azərbaycan ədəbiyytında ən əvvəl yeni bir cığır açdı ki, ondan müqəddəm kimsə o gözəl şivədə yazmamışdı. Nöqsanlarımızı, eyiblərimizi məzhəkə və məzah təriqilə qayətdə şirin və hər kəsin anladığı bir dil ilə, qəhqəhələrlə oxudub islaha çalışırdı." (3, 246-247)" Burada müəllif göstərirdi ki, M.Ə.Sabir uçurtduğu köhnə ədəbi ənənələrin yerində həm üslub cəhətdən, həm də məzmun və mövzu dairəsi baxımından son dərəcə gözəl, aydın və cazibədar bir yazı tərzi, ədəbi yaradıcılıq yolu yarada bilmişdir. Bütün bunların nəticəsi olaraq, M.Ə.Sabirin şeirlərini "Molla Nəsrəddin" jurnalının səhifələrində görən hər bir zövq əhli və qələm sahibi onu bəyəndi, sevdi və mənimsəməyə çalışdı. Bu fikri A.Səhhət belə ifadə etmişdir:

"Molla Nəsrəddin" meydana çıxınca artıq hər sahibi-zövq Sabir əfəndinin ondakı nümuneyi-əşarına məftun olmaqdan özünü alamadı. O gözəl şeirləri oxuyub anlayanlar o gözəlliklərin zövqünə, fərqinə varanlar onları hifz etməyə həvəs etdilər. Şairlərimiz və yaxud mütəşairlərimiz o şiveyi-müstəhsəndə yazmağa, təqlidə başladılar. Daha bilmərrə köhnə üslub tərk edildi. (3, 247) Bununla Abbas Səhhət qələm dostu Mirzə Ələkbər Sabirin ədəbiyyatda açdığı yeni yaradıcılıq yolunun öz müasirləri tərəfindən birmənalı şəkildə qəbul edildiyini və Sabir poeziya ənənələrinin formalaşmağa başladığını da diqqətə çatdırmaq istəmişdir. Özü də xüsusi olaraq vurğulamışdır ki, daha bilmərrə köhnə üslub, yeni klassik ədəbi ənənələr tərk edilib, yerinə Sabiranə üslub yaranmağa başladı. A.Səhhət bütün bunlarla yanaşı M.Ə.Sabirin klassik poeziyadan etdiyi bədii tərcümələrin də son dərəcə orijinal və gözəl olduğunu diqqətə çatdırmışdır. Bunun üçün o, qələm dostunun Ə.Firdovsinin "Şahnamə" əsərindən etdiyi tərcüməyə əsaslanmışdır. O, Sabirin Ə.Firdovsi ilə sıx yaradıcılıq oxşarlığını, təbiət etibarı ilə yaxınlığını qeyd etdikdən sonra yazır: "Rəhbər" jurnalının 2-ci nömrəsindən başlayaraq (Sabir tərəfindən –U.Q.) tərcümə və dərc olunmuş "Səyavuş" hekayəsini gözdən keçirək.

Rüstəm Səyavuşu İrana gətirdikdə Kavus Keyin əmri ilə şadmanlıq və çırağbanlıq icrasından sonra əsakiri-İrana və Səyavuşa ənam verilməsini bu sayaq tərcümə edir:

Tamam oldu bir həftə, əmr etdi şah,
Səfaralıq etdi dübarə sipah.
Açıldı dəri-gəncü babi-kərəm,
Gühər saçdı eyzən səhabi-kərəm (1,145)

Edib bəxş, verdi rəvac oğluna,
Məgər vermədi təxtü-tac oğluna;
Deyildi səzavari-əfsər hənuz,
Cavan idi ol mahmənzər hənuz. (2,146)

Mülahizə buyurulsun, bu şayani-heyrət tərcümədə əslindəki fəsahət və bəlağət qaib olubdurmu? Firdovsiyə məxsus olan o təlaqəti-lisan, o şirin bəyan itibdirmi? Zənnimcə ədəbiyyatdan bixəbər hər şəxs bu sualının cavabında:-bəli, Firdovsi də türkcə desə idi, o da bu sayaq nəzm edərdi-cümləsindən başqa bir söz deməz idi zənnindəyəm" (3, 250-251) Burada A.Səhhətin istedadlı şair, şeir bilicisi, nəzəri hazırlıqlı, incə zövqlü olmasını, həm də fars dilini gözəl bilməsini nəzərə alsaq, M.Ə.Sabirin Ə.Firdovsinin "Şahnamə" epopeyasından etdiyi tərcümənin yüksək poetik dəyərə malik olması baradə söylədiyi fikrə heç bir şübhə edə bilmərik.

Məlumdur ki, M.Ə.Sabir Ə.Firdovsinin "Şahnamə" əsərindən etdiyi tərcüməyə "İzdiyad" başlığı ilə müstəqil yazdığı bir hissə də əlavə etmişdir. A.Səhhət sanki kimlərinsə onun Sabirin bədii tərcümə məharəti barədə söylədiyi fikirlərinə şübhə ilə yanaşa biləcəyini nəzərə almış və onlara belə cavab verməyi lazım bilmişdir:

"Vəli, bu qədər xəyalə gələ bilər ki, burada əsl hünər Firdovsinindir. Sabirin müstəqilən öz əsəri bu gözəllikdə ola bilməz. Bu surətdə mən iddiamı isbat etmək üçün həmin şeirlərin əqəbətində Sabir əfəndinin artırmış olduğu və "İzdiyad" ibarəsilə ayrılmış şeirləri yazacağam:

Vəli etdi şəfqətlə bir dəm nigah,
Belə söylədi oğluna padşah:
"Ki, ey nayibim, yadigarım, oğul!
Gülüm, gülşənim, növbaharım, oğul!" (3, 251)

M.Ə.Sabirin tərcüməsindən A.Səhhətin gətirdiyi hissəni burada tam verməsək də, bu kiçik hissədən də aydın görünür ki, "Şahnamə"dən olunan tərcümə ilə ona əlavə edilən "İzdiyad" sanki eynidir. Yəni onların birinin tərcümə, digərinin isə orijinal olduğunu ayırmaq çətindir. Abbas Səhhət də bütün bunları nəzərdə tutaraq sözünə belə davam etmişdir:

"Diqqət buyurulsun, bu mənzumə oxunduqda haman sayaq mən qeyri-ixtiyari alqışlaram. Haman üslubi-müzəyyən, o tərzi-ifadə, o ülviyyət, hiss və xəyal ki, Firdovsinin əşarında var, bunlarda da (M. Ə.Sabirin yazdığı "İzdiyad"da- U.Q.) mövcud deyilmi? Yalnız burası var ki, bir gül ilə bahar olmaz. Firdovsinin altmış min beytlik "Şahnamə" böyüklüyündə əsəri ilə bir neçə beyti müqabilə etmək məntiqsizlik deyilə bilər. Bu halda yenə mən iddiamı çox məşru bir qürurla bir növ isbata çalışıb irəli sürə bilərəm." (3, 251-252)

A.Səhhət hər iki şairin - Ə.Firdovsi ilə M.Ə.Sabirin arasında belə bir müqayisə aparır; göstərir ki, Firdovsi "Şahnamə"ni yazanda Sultan Mahmud xəzinəsindən zəhmət haqqı aldığı halda, M.Ə.Sabir onu tərcümə edəndə belə bir qayğı ilə rastlaşmamışdı. Müəllif həmin fikrini belə əsaslandırmışdır: "Həkim Əbülqasım Mənsur Firdovsi "Şahnamə"sini Sultan Mahmud Qəznəvi kimi bir padşahın rizası ilə yazmışdır. Amma Sabir Əfəndi bu tərcüməni "Rəhbər" naşirinin təşviqi ilə yazmışdır. Firdösi asarını nəzm etdikdə Sultan tərəfindən farigül-bal məasi tənin olduqda yazmış ikən, Sabir əfəndi həmin əşarı sabun tiyanının kənarında, odlar, qorlar içində tər tökdüyü halda, yainki əyalının tənə və tərizi qorxusundan gecə yarısı şirin yuxunu özünə haram etdiyi halda yazmışdır..." (3, 252)

Göründüyü kimi, bu müqayisələrdə M.Ə.Sabirin vətən və millət sevgisi ilə çalışdığı, öz yaradıcılıq fəaliyyətində yüksək fədakarlıq nümunəsi gözümüz önündə canlandırılmışdır. Bununla A.Səhhətin məqsədi Ə.Firdovsinin üstünə kölgə salmaq olmamışdır, onun əsas məqsədi M.Ə.Sabirin öz sələflərinə nisbətən daha vətənpərvər olduğunu, milləti yolunda təmənnasız halda, əzab-əziyyətlə çalışdığını, bu zaman bir çox təqib və sıxıntıya məruz qaldığını diqqətə çatdırmaq istəmiş və məqsədinə nail olmuşdur. A.Səhhət dostu M.Ə.Sabirin yaradıcılıqla məşğul olarkən yazdıqları üçün hər hansı maliyyə, qonorar güdmədiyi halda klassik sələflərinin çoxunun, o cümlədən, Ə.Firdovsinin külli miqdarda pul alacaqlarına da diqqət yetirmişdir. Bu niyyətlə sözünə belə davam etmişdir: "Bunlardan əlavə, Firdovsi kitabının hər beytini bir qızıl bəha almaq ümidi ilə demiş ikən Sabir əfəndi quru afərindən səva bir şey almayacağ"ını bildiyi halda yazmışdır. Heyif ki, o afərinlər də fəqət bir neçə nəfərə münhəsir qalmışdır. "Bebin təfavütirəh əz kocəst, ta bə koca" (Yolların fərqini gör ki, haradan harayadır. Hafiz.) Firdovsi də əgər bu vaxtda, bu zamanda, belə bir mühitdə yaşasaydı, o da, yəqin ki, Sabir əfəndi kimi qüssəmərg olardı. Necə ki, tarixcə məlumdur, zəhmətinin mükafatını görmədikdə daha artıq yaşamadı. Bir də Sabir əfəndi ilə Firdövsinin başqa təfavütü var ki, o da həcvğuluqdur. Artıq Sabir Firdövsidən burada ayrılır. Sabir əfəndi millətdən ötrü çalışırdı. O, aşiq idi. Ondan gördüyü tən və ləndən, təkfir və təhqirlərdən, yağış kimi üstünə yağan töhmət və nifrətlərdən əsla geri getməyib öz məsləkində kəmali-səbati-əzmlə davam etdi və sevgili millətinə xidmətdən bir an qafil olmadı." (3, 252) Göründüyü kimi, A.Səhhət apardığı müqayisələrdə millətinə və vətəninə təmənnasız xidmət nöqteyi-nəzərindən M.Ə.Sabirin özünün klassik sələflərindən, o cümlədən, Ə.Firdovsidən qat-qat yüksəkdə durduğunu bildirmək istəmişdir. O göstərir ki, yaradıcılıq amalı baxımından da, üslub cəhətdən də Sabir klassiklərdən seçilir; əgər onun sələfləri hansısa əsəri yazanda bundan tərif və bəxşiş, alqış və təqdir umur və bunu görmədikdə, tarixcə məlum olduğu kimi, Firdovsi kimi çox yaşamayıb həyata vida edirdilərsə, Ə.Sabir yazdıqlarının müqabilində çox az adamdan afərin alırdı. Bunu da çoxları heç bilmirdi. Çünki qaraguruhçulardan qorunmaq üçün millətə göstərilən xidmət gizlin saxlanılırdı. Əvəzində isə əksəriyyət həmin əsərlərin müəllifinə qarşı müxtəlif təzyiq və təhqirlərdən istifadə edirdi. Çünki Sabir öz sələflərindən fərqli olaraq, satirik idi. O, inqilabi satira poeziya məktəbinin banisi və bayraqdarı kimi, cəmiyyətdə özünü göstərən eybəcərlikləri, çatışmazlıqları satira atəşinə tuturdu. Bilirdi ki, bunun əvəzində əksəriyyətdən, varlılar və imtiyaz sahiblərindən tərif və bəxşiş almayacaq. Ancaq əvəzində millət oyanıb öz haqqını dərk edəcək. Azadlıq uğrunda mübarizəyə qalxacaq. M.Ə.Sabirə qol-qanad, güc verən də bu amal idi. A.Səhhət də məhz həmin cəhətləri vurğulayır. Nəzərdən keçirdiyimiz bu materiallar bir daha göstərir ki, A.Səhhət dostu və qələm həmkarı M.Ə.Sabirin yaradıcılığının bir çox keyfiyyətləri ilə yanaşı, onun klassik irslə əlaqəsinin çox müxtəlif sahələrinə dərindən nəzər salmışdır. Bu zaman onun yaradıcılığının novator xüsusiyyələrindən başqa şəxsi keyfiyyələrinə, milli amal uğrunda çalışmasına, vətən və xalq, tərəqqi və istiqlal uğrunda yaradıcılıq fəaliyyətində təmənnasızlığına da xüsusi fikir vermişdir. Çünki A.Səhhətə görə, M.Ə.Sabirin böyüklüyünün mühüm səbəblərindən biri də onun vətən və millət yolunda əsl vətəndaş-şair kimi təmənnasız xidmət göstərmək amalı idi.

Ədəbiyyat:

1. Sabir Mirzə Ələkbər (2004), Hophopnamə, Tərtib edən, müqəddimə və şərhlərin müəllifi Məmməd Məmmədov, Şərq-Qərb, Bakı, II cild, 383 s.

2. Sabir Mirzə Ələkbər haqqında tədqiqlər. (elmi məqalələr toplusu), (2012), Toplayıb tərtib edən, ön sözün müəllifi və redaktoru Alxan Bayramoğlu (Məmmədov) Bakı: (CBS), 456 s.

3. Səhhət A. (2005), Seçilmiş əsərləri. Tərtib edən, ön söz və qeydlərin müəllifi: Kamal Talıbzadə, "Lider nəşriyyatı", Bakı, 456 s.

4.. Zamanov A., (1973), Sabir və müasirləri, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 281 s.

TALES OF ALI SAMADLI IN MODERN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE

MÜASİR AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA ƏLİ SƏMƏDLİNİN NAĞILLARI

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Əli Səmədlinin nağılları uşaq ədəbiyyatımızın inkişafında yeni bir mərhələdir. Bu əsərlərin qaynaqları folklor ədəbiyyatına gedib çıxsa da onların ifadə etdiyi ideallar müasirdir. Bu nağılların ümumi xarakterik xüsusiyyəti onların son dərəcə yığcam olmasıdır. Bunların xeyli hissəsi cəmi bir və ya iki səfihədən ibarətdir. Yaradıcılıq nağılların özləri də iki yerə bölünür. Onların bir qismi süjetinin, əhvalatların qısa olması ilə xarakterizə edilirsə, digər qismi sözün, hadisənin yüksək təzyiq altında ifadə olunmasından yaranır. Uşaq ədəbiyyatının ən parlaq, sürəkli dövrü keçən əsrin əllinci-səksəninci illəri ilə bağlıdır. Əgər orta əsrlərdə və XX əsrin ilk onilliklərində yaranan uşaq ədəbiyyatı nümunələri 50-80-ci illər uşaq ədəbiyyatı üçün bir təməldirsə (görüb-götürmək, yaranan ənənələrdən faydalanmaq), əllinci-səksəninci illərdə meydana çıxan nümunələr də XXI əsrdə uşaq yazıçıları üçün bir istiqamətdir. Müasir uşaq ədəbiyyatında maraqlı nağıl janrı ilə tanınan sevimli nağılçı və müxtəlif əsərlərin müəllifi, həm şair, həm yazıçı, həm də dramaturq olan Əli Səmədlinin qələmindən çıxan hekayələr, nağıllar, pyeslər, povestlər kiçik oxucularının dünya görüşünə gözəl hisslər aşılamaqla yanaşı, onların bilik səviyyəsinə çox rahatlıqla təsir etməyi bacarır. Əli Səmədlinin dadlı, duzlu, nağıl-hekayələri yalnız kəmiyyətinə görə yox, keyfiyyətinə görə də canlı, təbii, səmimi hisslərdən yoğrulmuş həyat lövhələridir. Bu nağılların təməlində insan taleyi, insan varlığı dayanır. Əli Səmədli əsərlərində zəhmətkeş olmağı, doğma vətəni sevməyi, səmimiyyəti, mehribançılığı, ədaləti, həqiqəti tərənnüm edir. Yazıçı, uşaq dünyasının, uşaqların xəyal aləminin bədii inikasını yaratmaq üçün sehrli və sirli boyalarından məharətlə istifadə edərək, uşaqların bədii-estetik zövqünü formalaşdırmaqdan ötrü bütün imkanlardan ustalıqla yararlanmışdır. Yazıçı ədəbiyyatın bütün janrlarında qələmini sınayıb. O, istər kiçik həcmli nağıllarında, istərsə də iri povestlərində özünü uşaq dünyasına, uşaq psixologiyasına bələd bir nasir kimi təsdiq edib. Yazıçının bədii əsərlərinin dili oxunaqlığı və bədiiliyi ilə seçilir. Müəllifin zəngin həyat təcrübəsi, fakt və hadisələrə obyektiv müdaxiləsi, uşaq mənəviyyatına dərindən bələdliliyi onun qələmə aldığı povest, nağıl və hekayələrində açıq-aydın görünür. O, uşaq dramaturgiyası sahəsində ədəbi fəaliyyətinə sadiq qalmış, xalq ədəbiyyatından məharətlə bəhrələnmişdir. Yazıçının ədəbi yaradıcılığında on səkkiz uşaq pyesi dövlət teatrlarında tamaşaya qoyulmuş və bu tamaşaların teatrda ömrü həmişə uzun olmuşdur. Onun uşaq pyesləri və cizgi filmləri üçün yazdığı ssenarilər müsabiqələrdə dəfələrlə mükafatlara layiq görülmüşdür. Əli Səmədli 1930-cu ildə Göyçay rayonunun Mallı-Şıxlı kəndində, müəllim ailəsində anadan olub. Onun uşaqlıq illəri müharibə illərinə düşüb. Atası və əmilərinin əsgər getdiyindən ailənin ağırlığı balaca Səmədin çiynində olub. Yazıçının özünün dediyi kimi: “Uşaqlığım, gəncliyim, heç olmayıb dincliyim”. Yazıçıının uşaqlıq illəri onun “Generalın uşaqlığı” və “Ömür karvanı” kitabında geniş əks olunub. Əli Səmədli yaradıcılığa şeirlə başlasa da, ədəbiyyatın bütün janrlarında qələmini sınayıb. Yazıçının mətbuatda çıxan ilk əsəri nağıl olub: “Ən böyük yalançı”.

Həmin nağıl ilk dəfə "Azərbaycan pioneri" qəzetində dərc edilib. Əli Səmədli əsərlərini ən çox uşaqlara maraqlı olan nağıl janrında yazmağı bacardığı üçün daima onların sevimli yazıçısı olmuşdur. Bəli, Əli Səmədli uşaq ədəbiyyatımızın incəliklərinə bələd olan yazıçıdır. Əli Səmədli 55 ildən artıq uşaq və gənclər ədəbiyyatı sahəsində ədəbi fəaliyyət göstərib. O, 40-a yaxın kitabın və 33 səhnə əsərinin müəllifidir. Ayrı-ayrı əsərləri 20-dən artıq xarici dilə tərcümə edilib. Yazıçının nağıl və hekayələri türk, özbək, türkmən, qırğız, belarus, fars, bolqar, macar, polyak, alman, ingilis, hind, əfqan, fransız və başqa xalqların dilinə tərcümə edilərək yayılıb. Görkəmli yazıçı Əli Səmədli 2006-cı il may ayının 30-da vəfat etmişdir. Əli Səmədlinin uşaqlar üçün yazdığı nağıl-pyeslər və nağıl-hekayələr bədii təsir və ideya-əxlaqi baxımından dəyərli əsərlərdir. Onun yaradıcılığında, bir nağıl şirinliyi, müdriklik var. Uşaq zövqünü bilən Əli Səmədli uşaq aləmində dərin müşahidəçilik qabiliyyəti olan, uşaqların rəngarəng həyatının çalarlarına bələd olan, onları öz övladları kimi sevən yazıçılarımızdan olmuşdur. Uşaqlara düzgün həyat yolu göstərmək, torpağı, vətəni ürəkdən sevdirmək, elmə, təhsilə məhəbbət oyatmaq Əli Səmədli yaradıcılığının başlıca qayəsidir. Uşaq yazıçısı Əli Səmədli "Zərgül və Tərgül", "Qarlı gündə", "Məktəb səhnəsi", "Çinar ömrü uzun olur", "Tapmacalar", "Hər kəsin öz nəğməsi", "Sehrli xalça" və başqa kitabları ilə yanaşı, teatr səhnələrində tamaşaya qoyulmuş "Artıq tamah baş yarar", "Kibrit çöplərinin macərası", "Sarı bülbül", "Sehrlər aləmində" və s. pyesləri ilə oxucularına və tamaşaçılara yaxşı tanışdır. Əli Səmədlinin uşaqlar üçün yazdığı pyeslərin bir çoxu teatrlarda səhnəyə qoyulub. "Artıq tamah baş yarar" nağıl-pyesi dəfələrlə A.Şaiq adına Dövlət Kukla teatrında tamaşaya qoyularaq, böyük müvəffəqiyyət qazanıb. Bu pyes uşaqların xoşuna gəldiyi üçün səhnədən düşməyib, indi də teatrın ən yaxşı əsərləri cərgəsindədir. Onun əsərlərinin əksəriyyəti folklor motivləri əsasında qələmə alınmış, xalq nağıllarından və rəvayətlərdən qidalanmışdır. Göründüyü kimi yaradıcılığa şeirlə başlasa da, qələmini ədəbiyyatın bütün janrlarında sınamışdır. O, əsərləri ilə insanların qəlbinə sirayət etmiş, onların tərbiyəsində müəyyən rol oynamış, mənəviyyatlarının formalaşmasına təsir göstərmişdir. Yazıçı uşaqları onların maraq dairəsi daxilində səyahətə çıxarır. Onlar səyahətdən yorulmaq bilmir və nağıl dünyasının romantikasına dalırlar. El ədəbiyyatının ən qədim növü olan nağıllar yazılı ədəbiyyatın, o cümlədən uşaq ədəbiyyatının inkişafı üçün həmişə tükənməz mənbə olmuşdur. Bu mənbədən bəhrələnən Əli Səmədli, uşaqlara çox oynaq və axıcı bir dildə nağıl danışır. Maraqlıdır ki, yazıçı öz nağıllarının əksəriyyətini "Biri vardı, biri yoxdu…" ilə başlayır. "Kibrit çöplərinin macərası" adlı ilk nağılpovestdə müəllif adi kibrit çöpünün istehsal olunması üçün çəkilən zəhməti balaca oxucuların gözü qarşısında canlandırır. Belə ki, əsər oxucuda kibrit çöpünün necə meydana gəlməsi haqqında tam və aydın təsəvvür yaradır. Yazıçı təkcə kibrit çöpünün necə istehsal olunduğunu göstərməklə kifayətlənmir. Hopbalanı cənuba-kükürd mədənlərinə, Topbalanı isə şimala Sibir meşələrinə səfərə göndərir. Hopbala və Topbala (kibrit çöpləri) gördükləri yerlər haqqında çox maraqlı məlumat verirlər. Povestdə heç bir dil dolaşıqlığına, qəliz ifadəyə, anlaşılmaz sözə rast gəlmirik. Öz əcdadını ulu babasını axtaran Hopbala ilə Topbalanın başına gələn macəranı şahidi oluruq. Dostluq, xeyirxahlıq, yoldaşlıq duyğusunun yenilməzliyini alqışlayırıq. Bu əsərdə ana–övlad münasibəti də çox güclüdür. Övladlarından ayrılmaq anaya çox çətindir. Amma, bununla belə o, istəyir ki, balaları öz ulu babalarını tapsınlar, köklərindən xəbərləri olsun. Odur ki, onların əcdadlarını axtarmasına mane olmur. Bu detalların özü belə oxucuya estetik zövq verir. İstər-istəməz onu öz kökü haqqında düşünməyə vadar edir. Yazıçının yaradıcılığında nağıl janrı xüsusi yer tutur. "Artıq tamah" povest-nağılında isə Səməndər və İsgəndər adlı iki yoldaşla tanış oluruq. Dəyirmanda üç gün qalmağa məcbur olan bu iki yoldaşın, nəhayət, çörəyi tükənir. Dəyirmanın suyu donduğundan öz dənlərini üyüdə bilmirlər. Öz aralarında məsləhətləşirlər. İsgəndər un dalınca dəyirmançının evinə gedir. Dəyirmançı onları dinləyir və köməklik göstərir. Həmin unla bir kömbə bişirirlər. Elə əsas mübahisə də kömbəni bölmək üstündə olur. Nə dəyirmançı, nə də qazı onlara kömbəni bölməkdə kömək edə bilmir. Nəhayət, dəyirmançı yükü öz üzərinə götürür.

Onları meşəyə gətirir. Uşaqlar ağacın dalında gizlənib yırtıcı heyvanların öz ovlarını necə böldüklərinə tamaşa edirlər. Yazıçı belə bir əhvalatı əsərə daxil etməklə məhz öz nəsihətamiz fikrini uşaqlara çatdıra bilir. Yazıçı sanki "Dost dosta tən gərək, tən olmasa gen gərək" fikrini öz oxucularına çatdırmaq istəyir. Nağıldakı şeirlər də əsərə bir şirinlik qatır, oxunaqlı edir. Tülkünün oxuduğu mahnının sözlərində onun öz siması əks olunur, hiyləgərliyi, ikiüzlülüyü, yalançılığı tənqid olunur. Beləliklə də, insana yaraşmayan bu cəhətlər ən naqis duyğu kimi pislənir. Əli Səmədli, bir uşaq yazıçısı kimi həmişə oxucusunun maraq və görüş dairəsinin genişlənməsinə xüsusi fikir verir. Bu onun bütün əsərləri üçün səciyyəvidir. "Sehrli xalça" da, "Siçanların toyu"nda və digər əsərlərində də yazıçı nağıl dilində uşaqların başa düşəcəyi bir dildə onlarla söhbət edir. "Lovğa yarpaq" nağılında adından göründüyü kimi, lovğalıq tənqid olunur. Göstərilir ki, ağacın budağındakı yarpaqlardan biri həmişə özünü öyürdü. Öz gözəlliyinə, möhkəmliyinə, iriliyinə görə sevinirdi. Ətrafında olan başqa yarpaqları da bəyənmirdi. Nəhayət, payız gəlir, budaqlardakı yarpaqlar yavaş-yavaş saralıb yerə düşür. Bir gün də növbə lovğa yarpağa çatır. Haray həşir salsa da, yarpaqları saralır və ağacın dibinə düşür. Qış ötür. Yaz gəlir. Ağaclar yenidən yaşıllığa bürünür. Bu nağılda söhbət lovğa yaşıl yarpaqdan getsə də, yazıçı onu mənalandırır. Öz oxucusuna çatdırmaq istəyir ki, lovğalıq insana yaraşmayan cəhətdir. Əli Səmədli qələmə aldığı bu nağıl povestlərdə oxucusunu düşünüb çıxış yolu tapmaq yollarını öyrədir. Bu da təbiidir ki, uşaqların dünyagörüşünün inkişafına, zehinlərinin itiləşməsinə müsbət təsir göstərir. Onlar istər-istəməz fikirləşir, axtarmaq, tapmaq haqqında düşünürlər. Bu mənada yazıçının nağıl–tapmacaları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. "Meşənin ən dinc heyvanı" nağıl tapmacasında yazıçı uşaqlara sadə bir dillə maraqlı bir nağıl danışır. Onlarda xainliyə yırtıcılığa, ziyankarlığa, oğurluğa nifrət hissi oyadır. Eyni zamanda öz balaca oxucularını bir qədər də düşünməyə vadar edir. Onun digər əsərlərini oxuduğumuzda bu qənaətə gəldik ki, Əli Səmədli uşaq ədəbiyyatımızın incəliklərinə bələd olan yazıçıdır. O, istər kiçik həcmli nağıllarında, istərsə də iri povestlərində özünü uşaq dünyasına, uşaq psixologiyasına bələd bir yazıçı kimi göstərir. Çalışır ki, ifadə etmək istədiyi fikri öz balaca oxucularına çatdıra bilsin və onlar yetkin, zəngin dünyagörüşlü insan kimi yetişsinlər. Nizami motivləri əsasında yazdığı "Hərənin bir ulduzu" nağıl-pyesi və "Əhmədin vəfalı xoruzu" nağıl-pyesinin taleyi daha uğurlu olub. Belarusiyanın uşaq teatrlarında müvəffəqiyyətlə göstərilib. Ə.Səmədlinin nağıllarının gücü onun hüdudsuz fantaziyasıdır. Bu fantaziyalar uşaqların təxəyyülünü, yaradıcı düçüncəsini inkişaf etdirən gözəl sənət nümunələridir. Hörmətli yazıçımız Ə.Səmədli, müasir uşaq ədəbiyyatının tarixinə, yazıçı, dramaturq olaraq adını yazmışdır. Uğurlu yaradıcılıq yolu keçən nasirin yaradıcılığında bu istiqamətlərin hər birisi mövzu zənginliyi ilə maraq doğurur. Geniş ədəbi ictimaiyyət onu bir nasir kimi tanıyır. Ədəbiyyata da yaradıcılıq örnəkləri gətirmişdir. Bir-birinin ardınca çıxan kitabları onun yaradıcı istedadının nümunəsidir. Uşaqlar üçün yazdığı hekayələr də sənət örnəyi kimi mükəmməl təsəvvür formalaşdırır. Rəngarəng mövzularda yazdığı hekayələrlə uşaq dünyasını fəth etmişdir. Əli Səmədli həm də uşaq ədəbiyyatının sistemli tədqiqatçılarından biri kimi yaddaşlarda iz buraxmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Yusifoğlu R. Əli Səmədli. Uşaq ədəbiyyatı-Bakı: Təhsil, 2002, səh, 151-153.
2. Ə. Səmədli. Qanlı bənövşə:-Nağıl və hekayələr. Bakı, Azərbaycan Ensiklopediyası NPB, 1996–səh, 48
3. Ə.Səmədli. Nağıllar, əfsanələr, tapmacalar. Bakı- İşıq, 1993. Səh, 448

ÖZET

Halk edebiyatının en eski türü olan masallar, çocuk edebiyatı da dahil olmak üzere yazılı edebiyatın gelişmesinde her zaman tükenmez bir kaynak olmuştur. Bu kaynaktan yararlanan Ali Samadov, çocuklara oldukça eğlenceli ve akıcı bir dille hikayeler anlatıyor. Yazarın çoğu öyküsüne "Biri vardı, kimse yoktu..." diye başlaması ilginçtir. Yazar, "Kibrit Çöplerinin Serüveni" adlı ilk masalında, genç okuyucuların gözleri önünde sıradan bir kibrit çöpü üretmek için gereken zorlu çalışmaları yeniden yaşıyor. Böylece eser okuyucuya kibrit çöpünün nasıl oluştuğuna dair eksiksiz ve net bir fikir veriyor. Yazar kibrit çöpünün nasıl üretildiğini göstermekle yetinmiyor. Hopbala'yı güneye kükürt madenlerine, Topbala'yı da kuzeye Sibirya ormanlarına gönderir. Gördükleri yerler olan Hopbala ve Topbala (kibrit çöpleri) hakkında çok ilginç bilgiler veriyorlar. Anlatıda herhangi bir dil karmaşasına, garip ifadelere, anlaşılmaz kelimelere rastlamıyoruz. Atalarını ve büyük dedelerini arayan Hopbala ve Topbala'nın macerasını dinliyoruz. Dostluğun, nezaketin, yoldaşlığın yenilmezliğini memnuniyetle karşılıyoruz. Bu eserde anne-çocuk arasındaki ilişki de oldukça güçlüdür. Annenin çocuklarından ayrı kalması çok zordur. Ama yine de çocuklarının büyük babalarını bulmalarını, kökenlerini öğrenmelerini istiyor. Dolayısıyla atalarını aramalarına engel olmuyor. Bu detaylar bile okuyucuya estetik zevk verir. Kaçınılmaz olarak kökleri hakkında düşünmesine neden oluyor. Masal türü yazarın yaratıcılığında özel bir yere sahiptir. "Artıg tamah" masalında Semender ve İskender adında iki arkadaşla tanışırız. Üç gün değirmende kalmak zorunda kalan bu iki arkadaşın sonunda ekmekleri biter. Değirmendeki su donduğu için kendi tahıllarını öğütemiyorlar. Kendi aralarında istişarede bulunurlar. İskender un aramak için değirmencinin evine gider. Değirmenci onlara yardım eder. Onlar unla kömbe pişiriyorlar. Asıl tartışma kökün bölünmesiyle ilgili. Kökü bölmelerine ne değirmenci ne de emektar yardım edebilir. Sonunda değirmenci işi devralır. Onları ormana getiriyor. Çocuklar bir ağacın dallarına saklanıp yırtıcı hayvanların avlarını nasıl böldüğünü izliyorlar. Yazar böyle bir hikayeye eserde yer vererek çocuklara öğütlerini aktarabilmektedir. Masaldaki şiirler ona tatlılık katar ve okunabilir hale getirir. Tilkinin söylediği şarkının sözlerinde yüzü yansıtılıyor, kurnazlığı, ikiyüzlülüğü ve yalancılığı eleştiriliyor. Dolayısıyla insana yakışmayan bu yönler, en kusurlu duygu olarak kınanır. Ali Samadov, bir çocuk yazarı olarak okuyucusunun ilgi ve tanışma çevresinin genişletilmesine her zaman özel önem vermektedir. Bu onun bütün eserlerinde görülen bir durumdur. "Sihirli Halı", "Farelerin Düğünü" ve diğer eserlerinde yazar, çocuklarla çocukların anlayabileceği bir dille konuşuyor. Adından da anlaşılacağı gibi “Kibirli Yaprak” masalında gurur. Ağacın biri güzelliğinden, gücünden ve büyüklüğünden dolayı mutluydu. Etrafındaki diğer yaprakları da sevmiyordu. Sonunda sonbahar gelir, dallardaki yapraklar yavaş yavaş sararır ve yere düşer. Bir gün gururlu yaprağın sırası gelir. Haray atsa da ağ yaprakları dibine düşer. Kış geçiyor. Bahar geliyor. Ağaçlar yeniden yeşeriyor. Bu hikaye bir yeşil yaprak hakkında olmasına rağmen yazar onu yorumluyor. Gururun insana yakışmayan bir yön olduğunu okuyucularına aktarmak istiyor. Ali Samadlı'nın yazdığı bu masal okuyucuya nasıl düşüneceğini ve bir çıkış yolu bulacağını öğretiyor. Çocukların bakış açılarının gelişmesinde, zihinlerinin keskinleşmesinde olumlu etki göstermesi doğaldır. Bu anlamda yazarın masalları ve bilmeceleri ayrı bir önem taşımaktadır. "Ormandaki en huzurlu hayvan" masal bulmacasında yazar, çocuklara basit bir dille ilginç bir hikaye anlatıyor. Bu, onlarda ihanete, yağmacılığa, zarara ve hırsızlığa karşı nefret duygusu uyandırır. Aynı zamanda küçük ögrencilerini da biraz düşündürüyor. Kitaptaki diğer öyküleri okuduktan sonra Ali Samadlı'nın çocuk edebiyatımızın inceliklerine aşina bir yazar olduğu sonucuna vardık. Hem kısa öykülerinde hem de geniş anlatılarında çocuk dünyasına ve çocuk psikolojisine aşina bir sanatçı olarak kendini göstermektedir. Küçük okuyucularına ifade etmek istediği fikri aktarabilmek için çabalıyor ve onlar da olgun, dünya görüşü zengin insanlar olarak büyüyorlar.

Anahtar kelimeler: yazar, fayda, eğitim, amaç, düzey, beğeni, masal, tiyatro.

ABSTRACT

Fairy tales, the oldest genre of folk literature, have always been an inexhaustible source in the development of written literature, including children's literature. Taking advantage of this source, Ali Samadov tells stories to children in a very entertaining and fluent language. It is interesting that the author begins most of his stories with "There was someone, there was no one...". In his first tale, "The Adventure of the Matchsticks", the author relives before the eyes of young readers the difficult work required to produce an ordinary matchstick. Thus, the work gives the reader a complete and clear idea of how matchsticks are formed. The author is not content with showing how matchsticks are produced. He sends Hopbala south to the sulfur mines and Topbala north to the Siberian forests. They give very interesting information about the places they saw, Hopbala and Topbala (matchsticks). We do not encounter any language confusion, strange expressions, or incomprehensible words in the narrative. We listen to the adventure of Hopbala and Topbala, who are looking for their ancestors and great-grandfathers. We welcome the invincibility of friendship, kindness, comradeship. The relationship between mother and child is also very strong in this work. It is very difficult for a mother to be separated from her children. But he still wants his children to find their grandfather and learn about their origins. Therefore, it does not prevent them from searching for their ancestors. Even these details give aesthetic pleasure to the reader. It inevitably makes him think about his roots. The fairy tale genre has a special place in the author's creativity. In the tale "Artıg Tamah" we meet two friends named Semender and İskender. These two friends, who had to stay at the mill for three days, eventually ran out of bread. They cannot grind their own grain because the water in the mill freezes. They consult among themselves. Alexander goes to the miller's house to look for flour. The miller helps them. They cook kömbe with flour. The real debate is about dividing the root. Neither the miller nor the veteran can help them split the root. Eventually the miller takes over the business. He brings them to the forest. Children hide in the branches of a tree and watch how predators divide their prey. By including such a story in the work, the author can convey his advice to children. The author seems to want to convey to his readers the idea that "a friend needs a friend, if not a friend, then a friend." The poems in the tale add sweetness to it and make it readable. The fox's face is reflected in the lyrics of the song he sings, and his cunning, hypocrisy and mendacity are criticized. Therefore, these aspects that do not suit human beings are condemned as the most defective emotions. As a children's writer, Ali Samadov always pays special attention to expanding the circle of interests and acquaintances of his readers. This is a situation seen in all his works. In "The Magic Carpet", "The Wedding of the Mice" and other works, the author speaks to children in a language that children can understand. As the name suggests, pride is in the tale "The Arrogant Leaf". A tree was happy because of its beauty, strength and size. He didn't like the other leaves around him either. Finally, autumn comes, the leaves on the branches gradually turn yellow and fall to the ground. One day the proud leaf's turn will come. Even if Haray throws it, it falls to the bottom of the net leaves. Winter is passing. Spring is coming. The trees are greening again. Although this story is about a green leaf, the author interprets it. He wants to convey to his readers that pride is an aspect that does not suit humans. This tale written by Ali Samadlı teaches the reader how to think and find a way out. It is natural that it has a positive effect on the development of children's perspectives and sharpening their minds. In this sense, the author's tales and riddles have a special importance. In the fairy tale puzzle "The most peaceful animal in the forest" the author tells children an interesting story in simple language.

This creates in them a feeling of hatred towards betrayal, plunder, damage and theft. It also makes his little students think a bit. After reading the other stories in the book, we came to the conclusion that Ali Samadlı is an author familiar with the intricacies of our children's literature. In both his short stories and extended narratives, he shows himself as an artist familiar with the world of children and child psychology. He strives to convey the idea he wants to express to his young readers, and they grow up as mature people with a rich worldview.

Keywords: author, benefit, education, purpose, level, taste, fairy tale, theatre.

ARTISTIC-AESTHETIC SYSTEM OF AZERBAIJAN CHILDREN'S PROSE (1950-1980s)

AZƏRBAYCAN UŞAQ NƏSRİNİN BƏDİİ-ESTETİK SİSTEMİ (1950-1980-ci illər)

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

1950-80ci illərdə Azərbaycan uşaq nəsri mühüm inkişaf yolu keçmiş, mövzu baxımından özündən əvvəlki uşaq əsərlərindən fərqlənmiş, dövr və mühitə uyğun şəkildə bir sıra orjinal yaradıcılıq örnəkləri ilə yadda qalmışdır. Bu illərdə yazılan uşaq nəsr əsərləri bədii-estetik təsirinə görə diqqəti daha çox cəlb edirdi. Uşaq nəsri həmin dövrün bədii nəsr təfəkkürünün tərkib hissəsi kimi bir sıra orijinal xüsüsiyyətlərinə, janr tipologiyasına, mövzu, üslub, ideya-nəzmun və yaradıcılıq cəhətlərinə görə seçilirdi. Bu yaradıcılıq yolunda uşaq bədii nəsri istər informasiya sistemi ilə, istərsə də janr xüsusiyyətləri ilə fərqlənmiş, uşaqların yaş və bilik səviyyəsinə uyğunlaşdırılmışdır. Uşaq ədəbiyyatının məqsəd və vəzifəsi, milli gəncliyin əxlaqının saflaşması, onların bədii zövqünün formalaşması ilə bağlı olduğuna görə daim həm tədqiqatçıların, həm də dövlətin diqqət mərkəzində olaraq, müstəqil dövlətimizdə uşaq ədəbiyyatının qorunmasına xidmət edir. Uşaq nəsrinin ən başlıca mövzusu elm-təhsil, təlim-tərbiyə və milli dəyərlərimizin təbliği olmuşdur. Bu mövzular müxtəlif istiqamətlərdə işlənsə də, uşaqların inkişafında önəmli vasitəyə çevrilmişdir. Uşaq nəsri də bu sahədə özünəməxsus rol oynamışdır. Bu dövrün uşaq nəsrində folklor motivlərinə qayıdış istiqamətində uğurlu nəticələr əldə edilmişdir. Belə ki, mövzuların əksəriyyəti xalq ədəbiyyatından, folklor qaynaqlarından götürülmüş, daha çox dastan, nağıl süjetləri əsasında əsərlər yazılaraq maraqlı oxucu kütləsi qazanmışdır. 1950-80-ci illər uşaq nəsrinin ən önəmli və maraqlı cəhətlərindən biri yazıçıların xalq ədəbiyyatına, folklor mövzularına müraciət etmələri idi. Belə ki, onların əksəriyyəti şifahi xalq ədəbiyyatından faydalanaraq uşaqlar üçün ədəbi nağıllar yazırdılar. Ədəbi nağılların yaranması ilk növbədə kiçik yaşlı oxucuların təfəkkürünün, bədii təxəyyülünün inkişafına gətirib çıxarır, ümumilikdə, uşaq ədəbiyyatının üslubi imkanları genişləndirilir və ən əsası onlarda soykökə, milli dəyərlərə bağlılıq təmin edilirdi. Ədəbi nağıllar kiçik oxucuların psixologiyasına, dünyagörüşünə təsir edir, onların həyata və cəmiyyətə marağını artırırdı. Tədqiqatçıların sözləri ilə desək, uşaq təfəkkürü nağıl səpkili hekayələrə maraq göstərir və bu nağıl-hekayələr uşaqların dünya barədə təsəvvürünü genişləndirir, onun xəyalını hərəkətə gətirərək bədii zövqünü formalaşdırırdı. Bu nağıllarda xalqımızın keçdiyi həyat yolu, mənəvi aləmi, həyat və cəmiyyət haqqında düşüncələri əks edilirdi. Böyük rus pedaqoqu K.D.Uşinski göstərir ki, "...Nağıllar milli pedaqoji fikrin birinci və parlaq nümunələridir... Heç kəs bu sahədə xalqın pedaqoji dühası ilə yarışa bilməz. Bütün xalq nağılları uşaqlar tərəfindən son dərəcə asanlıqla anlaşılır. Mən uşaq xalq nağıllarını uşaqlar üçün ədəbiyyatçılar tərəfindən yaradılan və yazılan hər hansı bir əsərdən qat-qat üstün tuturam". Ədəbi nağıllarda hadisələr elə təsvir edilməli idi ki, əsəri oxuyan uşaqlar o qəhrəmanları özlərinə ideal seçsinlər. Ədalətlə zülmün, xeyirlə şərin, işıqla qaranlığın mübarizəsindən və vəhdətindən bəhs edən bu nağıllar kiçik yaşlı oxuculara yaxşını pisdən, əyrini düzdən, doğrunu yalandan ayırmağı öyrənsinlər. Həmin məqamlar həssas və dərin olduğu üçün yazıçılarımız bu məsələlərə olduqca ciddi yanaşmalıdırlar. Akademik B.Nəbiyev qeyd edir ki, "Uşaq yazıçılarımız xalq nağıllarından mövzu götürüb işləməklə yanaşı, özləri də yeni nağıllar yazırlar.

Əsrlərin imtahanından çıxmış nağıl janrı uşaq qəlbinə, fikrinə təsir göstərmək, onu öz ardınca aparmaq üçün bacarıqlı yazıçının əlində çox gərəkli bir ədəbi vasitədir. Sahildə durub dənizə baxarkən üfüqlə suyun harada birləşib harada ayrıldığını müşahidə etmək mümkün olmadığı kimi, nağıllarda da bəzən zəngin həyat materialı ilə yaradıcı fantaziyanın bir-biri ilə necə qaynayıb-qarışdığını təyin etmək çətin olar".

Ədəbi nağıllar yaradarkən yazıçılar üslub baxımından bir sıra məqamlara diqqət yetirməlidirlər:

1.Dilin sadəliyi, aydınlığı;

2.Nağılların daha əyləncəli məzmuna malik olması;

3.Nağıllarda xalqın məişətinin, gündəlik həyatının, adət-ənənələrinin müfəssəl təsviri.

Qeyd etdiyimiz kimi, 1950-80-ci illərdə yaranan ədəbi nağılların mövzusunun ana xəttini məhz ədalətin zülm, xeyrin şər üzərində qələbə çalması təşkil edirdi. Burada əsas məqamlardan biri kiçik yaşlı qəhrəmanların təpəgözlərə, bədheybət divlərə, hiyləgər qarılara, zalım padşahlara öz ağılları və zəkaları ilə qalib gəlmələri idi. Belə ki, qəhrəmanlar heç bir güc istifadə etmədən məhz öz ağıl və məntiqləri ilə bütün neqativ ünsürləri yox edir, onların mənfi enerjisini neytrallaşdırırdılar. Ümumilikdə yaradılan obrazlar demək olar ki, şifahi xalq ədəbiyyatının nağıllarındakı qəhrəmanların analoqu təsiri bağışlayırdı. Yeni obrazlar isə müasir zamana uyğun, fərqli biçimdə oxuculara çatdırılırdı. Z.Xəlilin-"Azmanla cırtdanın yeni sərgüzəştləri", "Qəlbinurun başına gələnlər", Ə.Səmədli-"Kibrit çöplərinin macərası", "Sehrli xalça", T.Mahmudun-"Bir dərənin sirri", "Həm gözəl, həm doğma", E.Baxışın-"Ağıl", Q.İsabəylinin-"Üüü." və başqaları bu dövrün yeni uşaq obrazlarını təmsil edirdilər. Yazıçılarımız klassik folklor motivlərinə yeni ruh, yeni nəfəs gətitmişlər. Bu əsərlər nəinki məzmun cəhətdən, eyni zamanda yaradıcılıq baxımından da novator təsir bağışlayır. Ə.Səmədlinin "Siçanların toyu", X.Əlibəylinin "Mərcanqulu", T.Elçinin "Qara leylək", T.Mahmudun "Müdrik loğmanın şagirdi", Ə.Babayevanın "Tut ağacı"," və digər əsərlər folklor mövzularına istinadən qələmə alınmış uğurlu, yaddaqalan yaradıcılıq nümunələridir. 1950-ci illərdən fərqli olaraq, 1980-ci illərdə yazılan nəsr nümunələrində mənfi və müsbət obrazlar hərtərəfli işlənib, obrazlar yaşadıqları dövrə, mühitə uyğun, öz yaş və bilik səviyyələri fonunda danışır və hərəkət edirlər. Yazıçılarımız müsbət obrazları təqdir etməklə yanaşı, mənfi qəhrəmanları da "itirilmiş" hesab etmir, onların tərbiyələndirilməsi, ağıllı və tədbirli olması, ictimai mühitə uyğun yaşaması üçün də konkret bədii vasitələrə əl atırdılar. Bu illərin uşaq nəsrinin ən önəmli və maraqlı cəhətlərindən biri yazıçılarımızın Azərbaycan xalq nağılları motivində deyil, müasir dövr üçün yazılan nağıllarda uşaq obrazlarının düzgün ifadəsi və səciyyəsi idi. Uşaq nəsrinin mühüm bir qolunu müasir hekayələr və povestlər təşkil edir. Burada dövrün mühüm özəllikləri, cəmiyyətdə baş verən ictimai proseslər öz əksini tapırdı. İctimai mühit və bədii qəhrəman amili həmişə bu əsərlərdə vəhdət təşkil edirdi. Ə.Səmədlinin "Qış yuxusu", R.Yusifoğlunun "Məktəb illəri", "Çətinliklərlə üz-üzə", "Medal", Ə.Əhmədovanın "İtirilmiş uşaqlıq", T.Mahmudun "Yerə dağılan muncuqlar", "Gecə qapı döyülür", N.Süleymanovun "Peşmançılıq" əsərləri və başqa bədii nümunələrdə biz bu həqiqətin təsdiqini görürük. Bu dövrün uşaq nəsri daha çox mənəvi-əxlaqi problemlərə marağın artmasi ilə yadda qalırdı. Vətəni sevmək, milli dəyərlərimizə, adət-ənənələrimizə sadiq qalmaq, ata-anaya ehtiram, böyüklərə hörmət, yalan danışmamaq, səmimi olmaq, əsl vətəndaş kimi yetişmək və s. kimi əxlaqi dəyərlər bu dövrdə yaranan uşaq nəsrinin əsasında dayanırdı. 1980-ci illər uşaq nəsrinin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri yeni uşaq obrazlarının kamil, hərtərəfli işlənməsi ilə bağlı idi. Bu dövr fərqli xüsusiyyətinə görə özündən əvvəlki uşaq ədəbiyyatından əhəmiyyətli şəkildə fərqlənirdi. Belə ki, yaranan yeni obrazlar təbiiliyi, dolğun təsviri, inandırıcılığı, səmimiliyi ilə səciyyələnir. İstər hekayə, istər povest, istərsə də ədəbi nağıllarda yaradılmış yeni uşaq obrazları, 1950-ci illər uşaq qəhrəmanlarından, fərqli olaraq xüsusiyyət və xarakterləri ilə seçilirdilər.

1980-ci illər uşaq nəsri zehni-intellektual, məlumat informasiya tutumu ilə də diqqəti cəlb edir. Uşaq ədəbiyyatı üçün səciyyəvi olan bu faktor tədqiq edilən dövrün uşaq nəsr əsərlərində açıq-aşkar görünməkdədir. Bu istiqamət uşaq nəsrinin təlim-tərbiyə prosesində rolunu müəyyənləşdirir. Bu əsərləri mütaliə edən uşaq və yeniyetmələr yalnız bədii zövq almaqla kifayətlənmir, eyni zamanda oxuduqları əsərlərdən dəyərli məlumatlar toplayırlar ki, bu da kiçik oxucunun intellektini və dünyagörüşünü daha da təkmilləşməsinə imkan verirdi. Uşaq bədii nəsrində təhkiyə yeniliyi, süjet və kompozisiya özünəməxsusluğu, nəsr dili, uşaq bədii obrazları və şifahi xalq ədəbiyyatındakı ənənəvi obrazlar sistemi arasındakı bağlar obyektiv-tarixi mövqedən qiymətləndirilmişdir. Ədəbi nağıllaın yaranması uşaq ədəbiyyatının yeni istiqamətinin formalaşmasını göstərirdi. Bunların bəziləri dramatik, bəziləri isə komik-yumoristik səpkidədir. Hər bir nasir öünəməxsus yaradıcılığı ilə cəmiyyətdə baş verən ən ciddi problemləri bitkin süjet xətti və anlaşıqlı bir dillə izah edir, cəmiyyətdə baş verənlərin bədii modelini yaratmaqla kiçik oxucunun ictimai şüurunun və bədii zövqünün formalaşmasında böyük rol oynayırdı. Keçmiş onilliklərdən fərqli olaraq bu dövrün uşaq nəsrində təlim-tərbiyə məsələləri, yeni cəmiyyət həyatının müxtəlif səpkili problemlərinin bədii şəkildə təsviri geniş yer tuturdu. Bu proses isə 1980-ci illər uşaq nəsrinin mövzu seçimini genişləndirməklə yanaşı onun özünəməxsus, spesifik özəlliklərini doğru bir üsul ilə ədəbiyyata gətirməyində idi.

Ədəbiyyat

1. Nəbiyev B. Tənqid və ədəbi proses. Bakı, 1976, 135 səh.
2. Əliyev K. Çağdaş folklorşünaslığın problemləri. “Elm və təhsil” nəş., 2017, 364 səh.
3. Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı, II nəşr. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, 443 səh.
4. Ramazan Q. Uşaq folklorunun janr sistemi və poetikası. Bakı: “Elm və təhsil” nəş., 2013, 539 səh.

Özet

1950'li ve 1980'lı yıllarda Azerbaycan çocuk nesirleri önemli bir gelişim süreci geçirmiş, konu bakımından önceki çocuk eserlerinden farklılaşmış, döneme ve çevreye uygun çok sayıda özgün sanat örnekleriyle anılmıştır. Bu yıllarda yazılan çocuk mensur eserleri sanatsal ve estetik etkisi nedeniyle daha çok ilgi görmüştür. O dönemin sanatsal düzyazı düşüncesinin bir parçası olan çocuk düzyazısı, birçok özgün özelliği, tür tipolojisi, teması, üslubu, fikir-şiir ve yaratıcı yönleriyle öne çıkmıştır. Bu yaratıcı yolda çocuk kurguları, bilgi kapasitesi ve tür özgüllüğü ile ayırt edilir ve çocukların yaşına ve bilgi düzeyine uyarlanır. Çocuk edebiyatının amaç ve görevi milli gençliğin ahlâkının arıtılması, sanat zevkinin oluşturulması ile ilgili olduğundan hem araştırmacıların hem de devletin sürekli ilgi odağında yer almakta ve bağımsız devletimizde çocuk edebiyatını korumaya hizmet etmektedir. durum. Çocuk nesirlerinin en önemli teması bilim ve eğitim, eğitim ve milli değerlerimizin tanıtılmasıydı. Bu konular farklı açılardan ele alınsa da çocukların gelişiminde önemli bir araç haline gelmiştir. Çocuk nesirleri de bu alanda özel bir rol oynadı. Bu dönemin çocuk nesirlerinde folklor motiflerine dönüş yönünde başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Böylece konuların çoğu halk edebiyatı ve folklor kaynaklarından alınmış, daha çok destan ve masal konularına dayalı eserler ortaya çıkmıştır. 1950'li ve 1980'lı yıllarda çocuk düzyazısının en önemli ve ilginç yönlerinden biri yazarların halk edebiyatı ve folklor konularına yönelmesiydi. Dolayısıyla birçoğu sözlü halk edebiyatından yararlanmış ve çocuklara yönelik edebi masallar yaratmıştır.

Edebi masalların yaratılması, her şeyden önce genç okuyucuların düşünme ve sanatsal hayal güçlerinin gelişmesine yol açar, genel olarak çocuk edebiyatının üslup olanakları genişletilir ve en önemlisi köklere ve ulusal değerlere bağlılığın sağlanması sağlanır. Edebi masallar genç okuyucuların psikolojisini ve bakış açısını etkilemiş, onların hayata ve topluma olan ilgilerini artırmıştır. Araştırmacılara göre çocukların düşüncesinde masal tarzı hikayeler yer alıyor ve bu masallar çocukların dünya algısını genişletiyor, hayal güçlerini harekete geçiriyor ve sanatsal zevklerini ortaya çıkarıyor. Bu masallar halkımızın yaşam yolunu, manevi dünyasını, hayata ve topluma dair düşüncelerini yansıtmaktadır. Büyük Rus pedagog K.D.Ushinsky şunu gösteriyor: "...Masallar, ulusal pedagojik düşüncenin ilk ve en parlak örnekleridir... Bu alanda halkın pedagojik dehasıyla hiç kimse yarışamaz. Tüm halk masallarının çocuklar tarafından anlaşılması son derece kolaydır. "Yazarların çocuklar için yarattığı ve yazdığı herhangi bir esere çocuk halk masallarını tercih ederim." Edebi masallarda olaylar öyle anlatılmalıdır ki, eseri okuyan çocuklar bu kahramanları kendilerine ideal olarak seçsinler. Adalet ile zulmün, iyi ile kötünün, ışık ile karanlığın mücadelesini ve birlikteliğini anlatan bu masallar, genç okuyuculara iyiyi kötüden, eğriyi düzden, doğruyu yanlıştan ayırmayı öğrenmelerine yardımcı olmalıdır. Bu noktalar hassas ve derin olduğu için yazarlarımızın bu konulara çok ciddi yaklaşması gerekiyor. Akademisyen B. Nabiyev şunları söylüyor: “Bizim çocuk yazarlarımız masallardan konuları alıp yeni masalları kendileri yazıyorlar. Yüzyılların sınavından geçen masal türü, bir çocuğun kalbini ve zihnini etkilemek, ona kendi yolunu çizmek için yetenekli bir yazarın elinde çok gerekli bir edebi araçtır. Kıyıda durup denize bakarken ufkun su ile buluştuğu ve ayrıldığı yeri gözlemlemek imkânsız olduğu gibi, masallarda hayatın zengin malzemesinin ve yaratıcı hayal gücünün birbirine ne kadar karıştığını tespit etmek bazen zordur.

Anahtar kelimeler: konu, bilgi, düşünme, tanıtım, fırsat, dikkat, milli, kurnazlık

Abstract

In the 1950s and 1980s, Azerbaijani children's prose went through a significant development process, differed from previous children's works in terms of subject matter, and was remembered with many original art examples appropriate to the period and environment. Children's prose works written in these years attracted more attention due to their artistic and aesthetic impact. Children's prose, which was a part of the artistic prose idea of that period, stood out with its many original features, genre typology, theme, style, idea-poetry and creative aspects. In this creative path, children's fiction is distinguished by its information capacity and genre specificity and is adapted to the age and level of knowledge of children. Since the purpose and duty of children's literature is related to the purification of the morality of the national youth and the formation of artistic taste, it is constantly at the center of attention of both researchers and the state and serves to protect children's literature in our independent state. situation. The most important theme of children's prose was science and education, education and the promotion of our national values. Although these issues are addressed from different perspectives, they have become an important tool in the development of children. Children's prose also played a special role in this area. Successful results were achieved in the direction of returning to folklore motifs in children's prose of this period. Thus, most of the subjects were taken from folk literature and folklore sources, and works based mostly on epic and fairy tale subjects emerged. One of the most important and interesting aspects of children's prose in the 1950s and 1980s was the authors' focus on folk literature and folklore. Therefore, many of them benefited from oral folk literature and created literary tales for children. The creation of literary fairy tales leads, first of all, to the development of the thinking and artistic imagination of young readers, the stylistic possibilities of children's literature in general are expanded, and most importantly, adherence to the roots and national values is ensured. Literary tales affected the psychology and perspective of young readers and increased their interest in life and society.

According to researchers, fairy-tale-style stories take place in children's thoughts, and these tales expand children's perception of the world, activate their imagination and reveal their artistic tastes. These tales reflect the life path, spiritual world, and thoughts of our people about life and society. The great Russian pedagogue K. D. Ushinsky shows: "...Fairy tales are the first and brightest examples of national pedagogical thought... No one can compete with the folk pedagogical genius in this area. All folk tales are extremely easy to understand by children. "The authors create for children and I prefer children's folk tales to any other work he has written." In literary tales, events should be described in such a way that children who read the work will choose these heroes as their ideals. These tales, which tell about the struggle and unity of justice and cruelty, good and evil, light and darkness, should help young readers learn to distinguish good from evil, crooked from straight, right from wrong. Since these points are sensitive and deep, our writers need to approach these issues very seriously. Academician B. Nabiyev says: “Our children's writers take themes from fairy tales and write new tales themselves. The fairy tale genre, which has stood the test of centuries, is a very necessary literary tool in the hands of a talented writer to influence the heart and mind of a child and guide him on his own path. Just as it is impossible to observe where the horizon meets and separates from the water while standing on the shore and looking at the sea, it is sometimes difficult to determine how much the rich material of life and creative imagination are mixed together in fairy tales.

Keywords: topic, information, thinking, promotion, opportunity, attention, national, crafty

THE PLACE OF ASHIG CREATIVITY IN AZERBAIJAN LITERATURE
AŞIQ YARADICILIĞININ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDAKI YERİ

Dr. ÜLKER BAHŞİYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin
Edebiyatın tedrisi teknolojisi
bölümünün baş öğretim üyesi
ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Özet

Akademik M.İbrahimova görə, aşıq yaradıcılığı keçid, aralıq sahəni təşkil etməklə folklorla yazılı ədəbiyyat arasında körpü rolunu oynayır. Lakin bununla bərabər mübahisələr zamanla davam edir və ciddi arqumentlər səsləndirilir. Həmin əsas arqumentlərdən biri ondan ibarətdir ki, yazılı ədəbiyyatdakı heca vəznindəki şeirlərlə aşıq yaradıcılığındakı şeirlər arasında heç bir fərq yoxdur. Xalq poeziyasının inkişaf, təkamül tarixini diqqətlə izləyən M.İbrahimov aşıq şeirinin mənşəyini bayatı, xalq məsəlləri kimi janrlarla əlaqələndirmişdir. Əvvəlcədən qeyd etmək istərdik ki, onun bu sahədəki fikirləri bir çox cəhətdən zamanı qabaqlayan fikirlərdir və bu gün də öz aktuallığını saxlayır.

Anahtar kelimeler: şifahi ədəbiyyat, xalq , yazılı ədəbiyyat, aşıq, milli

Summary

According to Academician M.Ibrahimov, the work of Ashig plays the role of a bridge between folklore and written literature by forming a transitional and intermediate field. But at the same time, disputes continue over time and serious arguments are voiced. One of those main arguments is that there is no difference between syllabic poems in written literature and poems in Ashig's works. M.Ibrahimov, who carefully followed the history of the development and evolution of folk poetry, connected the origin of love poetry with such genres as stale and folk proverbs. We would like to mention in advance that his ideas in this field are in many ways ahead of time and still remain relevant today.

Key words: oral literature, folk, written literature, ashıg, national

GİRİŞ

Akademik Mirzə İbrahimovun "Aşıq yaradıcılığında realizm" adlı əsərində aşıq yaradıcılığının, folklorun və ümumilikdə yazılı ədəbiyyatın bir çox aktual məsələlərinə toxunulmuşdur. Bunlardan biri aşıq yaradıcılığının folklorla ədəbiyyat arasındakı yeridir. M.İbrahimov yazır ki, aşıq poeziyası xalq yaradıcılığı ilə yazılı ədəbiyyat arasında bir keçid, möhkəm bir körpü olmuşdur. O, bir tərəfdən xalq yaradıcılığına bağlanmış, o biri tərəfdən yazılı ədəbiyyata. Həm bununla, həm də onunla qarşılıqlı əlaqə və təsirdə inkişaf etmişdir. Onun kökləri, rişələri folklordan, xalq yaradıcılığından su içirsə, budaqları, qol-qanadı həmişə yazılı ədəbiyyatla qovuşur, ona təsir edir və ondan qüvvət alır. Bu isə aşıq şeirinin bədii ifadə vasitələrinin zənginləşməsinə, fikri və siyasi-ictimai kəskinliyinə kömək edirdi. Onun yazılı ədəbiyyata təsiri sayəsində isə həm ədəbiyyatda xalq ruhu, xalq dili və ifadələri, realist meyllər daha da güclənirdi.

M.İbrahimovun aşıq poeziyasının folklorla yazılı ədəbiyyat arasındakı yerini dəqiq cizgilər daxilində müəyyənləşdirmək istiqamətində söylədiyi fikirlər bu gün çox aktual görünür. Çünki Azərbaycan filoloji fikrində həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi tribunalardan aşıq yaradıcılığının folklor, yoxsa yazılı ədəbiyyat olması haqqında fikirlər tez-tez eşidilir. Bu və digər mövqeyi əsaslandıran, müdafiə edən fikirlər səslənir. Bu fikirlərdə folklor və ədəbiyyat qütbləndirilir və aşıq yaradıcılığı qəti şəkildə ya folklor, ya da ədəbiyyat "qütbünə" aid edilir. Folklor və yazılı ədəbiyyat bədii düşüncə tərzi kimi iki müstəqil hadisədir. Yazılı ədəbiyyat folklordan törəyir. Bu, onların bir-birinə daimi şəkildə bağlılığını şərtləndirir. Yazılı ədəbiyyatın meydana çıxması folkloru məhv etmir. Bu iki bədii yaradıcılıq tipi əsrlər boyunca yanaşı yaşayır və qarşılıqlı əlaqədə olur. Həmin qarşılıqlı əlaqə onların arasında aralıq, keçid sahəsini təşkil edir. M.İbrahimova görə, aşıq yaradıcılığı məhz bu keçid, aralıq sahəsini təşkil etməklə folklorla yazılı ədəbiyyat arasında körpü rolunu oynayır. Lakin bununla bərabər mübahisələr zamanla davam edir və ciddi arqumentlər səsləndirilir. Həmin əsas arqumentlərdən biri ondan ibarətdir ki, yazılı ədəbiyyatdakı heca vəznindəki şeirlərlə aşıq yaradıcılığındakı şeirlər arasında heç bir fərq yoxdur. Məsələn, deyilir ki, Molla Pənah Vaqifin qoşmaları ilə Aşıq Ələsgərin qoşmaları eyni janrda, eyni qəlibdə "qoşulduğuna" baxmayaraq, nə üçün Vaqifin yaradıcılığı yazılı ədəbiyyata, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı şifahi ədəbiyyata aid edilməlidir?

YÖNTEM

Bu suallar, əslində, Azərbaycan filologiyasının aktual məsələlərini ortaya qoyur və onların meydana çıxması filoloji düşüncəni yalnız inkişaf etdirir. Bu baxımdan, yuxarıdakı sual ətrafında söylənmiş fikirlərdən birində deyilir: "Vaqifin qoşması Ələsgər qoşmasından fərqli olaraq göründüyü boydadır, Ələsgərdə isə qoşma həm eninə, həm də dərininə göründüyündən xeyli böyükdür. Dərininə ona görə böyükdür ki, həmin mətnin həm semantik, həm də poetik strukturunda arxestrukturlar lay-lay qalaqlanıb. Əslində, bu laylar aşıq sənətinin genezis və təkamül dinamikasının bütün keçdiyi yolun mikromodelidir. Ələsgər qoşmasında sənət layı, təriqət layı, ata-baba layı və s. var. Ələsgər o bazanın əsasında yarandığı üçün bu laylar mətnə təfəkküründən süzülüb gəlmişdir. Ələsgər qoşmasının eninə göründüyündən böyük olması dedikdə isə mətnin daha çox funksiyalılığı nəzərdə tutulur.

Ələsgər qoşması yaranma prosesində aşağıdakı amillərlə şərtləndirilir:

1. Saz havası ilə;

2. İfa tərzi ilə;

3. Məclisin auditoriyası ilə;

4. Praqmatik məqsədə yönəlməsi ilə;

5. Bədii-estetik əyləndirmə funksiyaları və s. ilə.

Aşıq Ələsgər qoşmasında mətnin bədii-estetik əyləndirmə istiqaməti onun çoxsaylı funksional elementlərindən yalnız biridir. Və mətnin bədii ədəbiyyatla ortaq məqamı yalnız bu funksiya ilə bağlıdır. Digər funksiyaları ilə folklora bağlıdır. Əgər Ələsgər yazılı ədəbiyyat nümunəsi kimi ədəbiyyatşünaslıq metodları ilə öyrənilsə, onda onun sənət fenomenologiyasını şərtləndirən cəhətlərin heç ondan biri izah oluna bilməz» (5, 16-17). Beləliklə, Vaqifin qoşması ilə Ələsgər qoşması arasındakı əsas fərq aşıq sənəti, aşıq musiqisi ilə bağlıdır. Ələsgərin qoşması bilavasitə aşıq havası ilə bağlıdır və konkret aşıq havasına uyğundur, Vaqifin qoşması isə ayrı poetik ritmə malikdir və bu ritm heç bir halda konkret bir aşıq havasının ritmi ilə bağlı deyildir, başqa sözlə, hər hansı havaya uyğunlaşdırılmamışdır.

Bütün bunları dərindən bilən, anlayan və dərk edən M.İbrahimov, göründüyü kimi, aşıq ədəbiyyatını nə yazılı ədəbiyyatdan, nə də şifahi ədəbiyyatdan ayırmamış, onun yerini düzgün olaraq ədəbiyyatla folklorun arasındakı sahədə müəyyənləşdirmişdir.M.İbrahimovaşıq poeziyasının poetik ritmini araşdıraraq göstərir ki, Azərbaycan dilinin təbiətinə daha uyğun olan heca vəzni əsas şeir vəzni olmuşdur. Əsrlər boyu davam edən daxili proses və təkamül nəticəsində bu vəznlə aşıq şeirinin qoşma, gəraylı, təcnis, müxəmməs və müsəddəs kimi əsas formaları yaranmışdır. Bu formalar içərisində ən çox yayılmış qoşma və gəraylıdır. Nəinki ayrı-ayrı şeirlərin, dastanların da əksəriyyətində qoşma və gəraylı hakim formadır(4, 460-461).

BULGULAR

M.İbrahimov öz müşahidələrində dəqiqdir. Aşıq şeirinin janrları Azərbaycan poetik dilinin daxili təkamülünün nəticəsi olaraq meydana çıxmışdır. Özünün «Heca vəznli şeir və mənzum ata sözləri» (2001), «Heca vəznli tapmacaların inkişafı» (2001) və «Heca vəzninin bayatı və qoşma möcüzələri» (2003) kitablarında heca vəzninin inkişaf tarixini atalar sözləri, tapmacalar, bayatılar və qoşmalar əsasında tədqiq etmiş S.P.Pirsultanlının əldə etdiyi əsas nəticələrdən birinə görə, «ilk mənzum şeir hesab etdiyimiz atalar sözü daxilində qafiyələnmə sistemi getmiş, rədiflər yaranmış, lakin Azərbaycan milli şeiri 4 qafiyəli olduğundan bunlar mənzum tapmacalar daxilində öz formasını tapmış, hətta tapmacaların daxilində gələcəkdə yaradılacaq şeirlərin, cinasların rüşeymləri, ünsürləri və elementləri yaranmışdır. Hətta tapmacaların daxilində öz məzmun və forması ilə seçilən bayatı-tapmacalar, cinas sözlərlə bəzənmiş bayatı-bağlama şeir şəklinin bitkin nümunələri yaranıb meydana çıxmışdır» (4, 74). Digər tərəfdən, qoşma və gəraylı aşıq poeziyasının ən yüksək işlənmə tezliyinə malik janrlarıdır. M.İbrahimov bunu təkcə müşahidə edib, qeyd etməklə qalmır, öz oxucusunun diqqətini bunun səbəbləri üzərinə yönəldərək yazır: "Bədii formanın özünün yaradıcılıq metodu ilə realist və ya antirealist meyllərlə üzvi surətdə bağlı olduğunu nəzərə alsaq, xalqa yaxın olan qoşma və gəraylının geniş yayılmasının səbəbsiz olmadığını görərik"(4, 461). Bu səbəblər barədə düşünən M.İbrahimov əsərdə qoşma və gəraylılardan nümunələr gətirməklə bu janrların çox işlənməsinin onların mütəhərrik poetik quruluşa malik olması, sənətkara özünün daha geniş ifadə imkanları təqdim etməsilə əlaqələndirir (4, 461-462).Doğrudan da, aşıq gözəllik aşiqidir. Aşıq şeirinin qoşma, gəraylı, müxəmməs və s. janrları aşığa gözəlliyi bütün kəmiyyət və keyfiyyət əlamətləri ilə təsvir etməyə imkan verir. Əziz Mirəhmədov yazır ki, "çox vaxt qoşma və müxəmməs formalarında yaradılan gözəlləmədə şair, yaxud aşıq qəşəng qız və gəlinlərin, bəzən də sevgililərinin gözəlliyini, ağıl və mərifətini təsvir, onlara hörmət və məhəbbət duyğularını tərənnüm edirlər" (1, 111). Xalq poeziyasının inkişaf, təkamül tarixini diqqətlə izləyən M.İbrahimov aşıq şeirinin mənşəyini bayatı, xalq məsəlləri kimi janrlarla əlaqələndirmişdir. Əvvəlcədən qeyd etmək istərdik ki, onun bu sahədəki fikirləri bir çox cəhətdən zamanı qabaqlayan fikirlərdir və bu gün də öz aktuallığını saxlayır. Ədib yazır: "Aşıq poeziyasının rüşeymi bayatılarda, xalq mərasimlərində, xalq havalarında, xalqın təbii, arasıkəsilməz gündəlik bədii özfəaliyyətindədir ki, bu da onda realist ünsürlərin və gözəl, təsirli, inandırıcı, real təsvir vasitələrinin meydana çıxmasında az rol oynamamışdır. Heç şübhəsiz ki, bayatılar, müdrik xalq məsəlləri, nağıllar bir adamın, iki adamın yox, yüzlərlə, minlərlə adamın iştirakı ilə yaranmışdır, yəni ümumxalq şüurunun, ümumxalq bədii təfəkkürünün məhsuludur. Həm də bayatı, ağı, gəraylı kimi şeir formaları birdən-birə əmələ gəlməmişdir, yavaş-yavaş, on illər, yüz illər ərzində bədii sözün ibtidai təşbehlər və oxşatmalar şəklindən daha dolğun və mürəkkəb ifadə vasitələrinə doğru tədricən təkamülü nəticəsində formalaşmışdır"(4, 468).

M.İbrahimovun bu fikrinin məna, məzmun aləminə enib, onu təhlil etdikdə aşağıdakı elmi-nəzəri qənaətlər meydana çıxır. Beləliklə, M.İbrahimova görə:

– Aşıq poeziyasının rüşeymi poetik baxımdan bayatılarla bağlıdır;

– Aşıq poeziyasının köklərində həm də xalq məsəlləri – deyimlər durur.

– Aşıq poeziyasının bir qaynağı da xalq mərasimləridir;

– Aşıq poeziyası eyni zamanda xalqınarasıkəsilməz bədii yaradıcılıq təcrübəsindən qaynaqlanır.

Qeyd edək ki, M.İbrahimovun fikirlərindən doğan bu tezislərin hər biri bir tədqiqatın mövzusu olmağa layiqdir. Belə ki, M.İbrahimovun fikirlərinin müəyyən qismini sonradan Azərbaycan folklorşünaslığı təsdiqlədi və bununla da onun nə qədər dərin düşüncəli bir tədqiqatçı olduğu üzə çıxdı. Aşıq poeziyasının öz mənşəyi etibarilə həm də xalq mərasimləri ilə bağlanmasına gəlincə, bu çox mürəkkəb və perspektivli mövzudur. Aşıq mərasim adamıdır, onun fəaliyyəti mərasimdən kənarda təsəvvür olunmur. Onun bütün davranışı mərasim hərəkətləridir. Bu cəhətdən M.İbrahimovun müşahidəsi obyektiv olmaqla folklorşünaslıq qarşısında yeni tədqiqat perspektivləri açır.

SONUÇ

Aşıq poeziyasını aşıq musiqisindən kənarda təsəvvür etmək mümkün deyildir. M.İbrahimova görə, aşıq poeziyası öz təkmilləşmə yolunu aşıq musiqisi ilə qırılmaz vəhdətdə getmişdir: “Xalq musiqi formaları da eyni yollardan keçmiş, sevinci, şadlığı, qələbəni, kədəri, qüssəni, məğlubiyyəti ifadə edən ibtidai nidalar, səslər, hərəkətlər və jestlərin getdikcə kamilləşməsi, inkişafı sayəsində az-çox bitkin formalar yaranmışdır.Təbii ki, bu şeir, musiqi və rəqs formalarının ibtidailikdən, bəsitlikdən mürəkkəbliyə, mükamilliyə doğru inkişafı uzun əmək prosesində, həyat mübarizəsində insanın hissiyyatının, duyğularının, fikirlərinin, anlayışlarının dəyişməsi, inkişaf etməsi, zənginləşməsi ilə bağlı olmuşdur. Bu mənada aşıq yaradıcılığı qədim tarixə malikdir”(4, 468-469). Ümumiyyətlə, M.İbrahimovun aşığın poetik söz yaradıcılığı, aşıq ədəbiyyatının inkişaf tarixi haqqında görüşlərini əks etdirən “Aşıq poeziyasında realizm əsəri” aşıq poeziyasının inkişaf tarixinin izlənilməsi baxımından zəngin material verir. Burada aşıq poeziyasının tarixi izlənilmiş, görkəmli yaradıcı aşıqların aşıq poeziyasının inkişafındakı rolu haqqında bu gün belə öz dəyərini itirməyən qiymətli fikirlər söylənilmişdir.

KAYNAKÇA

1.Cəfərli M. Dastan yaradıcılığı. Bakı: Elm, 2007, 108 s.

2.CəfərovN. Eposdankitaba. Bakı: Maarif, 1999, 220 s.

3.Hacıyev T. Dədə Qorqud: dilimiz və düşüncəmiz. Bakı: Elm, 1999, 216 s.

4. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.

5.Qasımov C. Azərbaycan folklorşünaslığı və sovet totalitarizmi. Bakı: Nurlan, 2011, 599 s.

6. Rzasoy S. “Qloballaşma və humanitar elmlərin aktual problemləri” paradiqmasında folklor və milli mədəniyyət / Qloballaşma və humanitar elmlərin aktual problemləri mövzusunda keçirilmiş respublika elmi-praktik konfransının materialları (15 mart 2011-ci il). Bakı: Araz, 2011, s. 335-336

7. Rzasoy S. Azərbaycan dastanlarında şaman-qəhrəman arxetipi. Bakı: Nurlan, 2015, 436 s.

8. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 399 s.

MUSA CƏLILIN LIRIKASI

MUSA JALIL'S LYRICS

Prof. Dr. ELMAN QULİYEV

Azərbaycan, Bakı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri
Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

M.Cəlil lirikası tatar poeziyasının zirvəsi hesab olunur.“Moabit dəftəti” şeirlər silsiləsi M.Cəlil yaradıcılığının zirvəsi və şairin qəhrəmanlıq ruhunun təcəssümüdür. 1942-1944cü illərdə həyatla ölüm arasında qələmə alınmış bu silsilədə vətənə sədaqət, qələbəyə inam, düşmənə nifrət hissləri poetik ümumiləşmədə əksini tapa bilmişdir. Musa Cəlilin müharibə dövrü yaradıcılığında ailə-məişət və sevgi mövzulu şeirləri daha çox şairin qəlbinə hakim kəsilən lirik duyğularının tərənnümünü əks etdirir. İlk baxışdan adama elə gəlir ki, Musa Cəlilbu şeirləri qələminə tikan sarılmış ölüm düşərgələrində yox, sanki müharibəsiz dünyanın sakit guşələrindən birində, ruhən bağlı olduğu azad vətənində qələmə almışdır. Şairin əksər əsərləri onun bioqrafiyasından xəbər verir.

Anahtar kelimeler: M.Cəlil , şeir, vətən, dəyər, lirika

ABSTRACT

M. Jalil's lyrics are considered the peak of Tatar poetry. "Moabit notebook" series of poems is the peak of M. Jalil's creativity and the embodiment of the poet's heroic spirit. In this series, which was written between life and death in 1942-1944, feelings of loyalty to the motherland, belief in victory, and hatred of the enemy were reflected in poetic generalization. Musa Jalil's wartime poems on family, household and love themes mostly reflect the praise of the lyrical emotions that dominated the poet's heart. At first glance, it seems that Musa Jalil wrote these poems not in the death camps surrounded by thorns, but as if in one of the quiet corners of the war-free world, in his free homeland, to which he is spiritually connected. Most of the poet's works tell about his biography.

Key words: M. Jalil, poetry, homeland, value, lyrics

GİRİŞ

Musa Cəlil XX əsr tatar ədəbiyyatında lirik şeirlər, epik poemalar, librettolar, felyetonlar və publisistik əsərlər və s. müəllifi kimi şöhrət tapmış, əməlləri ilə qəhrəmanlıq, dözüm və Vətənə sədaqət simvoluna çevrilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycanın xalq şairi S.Vurğun M.Cəlilin qəhrəmanlıq taleyini Bayronun, Petefinin və Yulius Fuçikin taleyi ilə eyniləşdirmiş, yaradıcılığı və hünərpərvər ölümü ilə ölməzliyəqovuşduğunu qeyd etmişdir. M.Cəlil lirikası tatar poeziyasının zirvəsi hesab olunur. Onun lirikasının siyasi tutumu olduqca böyükdür. Uşaqlıq dövrünün keşməkeşləri,vətəndaş və Böyük Vətən müharibəsinin faciələri Musa Cəlil yaradıcı- lığında ağrı qatı əmələ gətirmiş, siyasi pafosu gücləndirmiş, onu tribun şairə çevirmişdir.

Mənim həyatım-xalqın nəğəsi,

Mənim ölümüm-döyüş cəngəsi.

Demək olar ki, şairin əksər əsərləri onun bioqrafiyasından xəbər verir. Çünki M.Cəlil istər vətəndaş müharibəsi (20-ci illər), istər Moskvada oxuduğu (30-cu illər), istərsə də Böyük Vətən müharibəsi illərində (1941-1944) yazdığı şeirlərdə mövzudan asılı olmayaraq (müharibə, sevgi və s. mövzulu şeirlərində) hadisələriöz taleyi ilə bağlaya bilmiş, lirik hiss və siyasibaxışlarını ifadə etmişdir.

Çıxmaz yadından, Ayşə, əzizim

Çiçək dərməyə getdik ikimiz…

Seçib gülləri yaxana sancdım,

Az qala döndün alova, oda

Ağ gün rəmzidir, -dedim, -qızılgül,

Ağ günlərimiz hələ qarşıda.

("Xatirə", 11may, 1922)

və yaxud

Öldür! Diz çökmərəm qarşında, qatil!

Dustağam, ürəyim sənə qul deyil?

Başımı baltanla üzə bilərsən,

Fəqət ayaq üstə öldcəyəm, bil!

("Qatilə", 1942)

YÖNTEM

M.Cəlil böyük amal şairidir. O, özünü insanlığm əsgəri hesab edir.Azadlıq yolunda mübarizə aparmaqdan qorxmayan şair qul olmaq- dansa, ölməyi üstün tutur. M.Cəlilin 15 yaşmda yazdığı "Müqəddəs diləklər" şeirində üsyankar şairin ictimai-siyasi baxışlarının yetkinliyi açıq-aşkar hiss olunur:

Azad bir qüwətik, qalxıb uçarıq,

Ən uca, ən parlaq zirvələrdə biz,

Bütün xalqlar üçün yollar açarıq.

Bütün diləklərə yetərik şəksiz.

Ölüm-dirim cəngi getdiyi yerdə

Səmum da, tufan da bizi saxlamaz,

Assalar, kəssələr, öldürsələr də

Bizi heç bir zaman qul etmək olmaz.

"Moabit dəftəti" şeirlər silsiləsi M.Cəlil yaradıcılığının zirvəsi və şairin qəhrəmanlıq ruhunun təcəssümüdür. 1942-1944cü illərdə həyatla ölüm arasında qələmə alınmış bu silsilədə vətənə sədaqət, qələbəyə inam, düşmənə nifrət hissləri poetik ümumiləşmədə əksini tapa bilmiş-dir.

Bu silsiləyə daxil olan "Yaz gələr", "Elim-obam", "Oğluma", "Yaziməciliyi" və s. kimi onlarla şeirlərdə vətən gözəlliklərinin tərənnümü ilə yanaşı, yurd həsrəti, vətənə qovuşmaq istəyi özünəməxsus ifadədə diqqəti cəlb edir, oxucunu təsirləndirə bilir.

Sənincün burnumun ucu göynəyir,

Yarı canım qalıb o bağça-bağda.

Doğma yurd!

Qar altda yatan güllərin

Bahar günəşini arzulamaqda...

"Moabit dəftəri" şeirlər silsiləsində şair qəlbinin dərinliklərində yer alan vətən sevgisini görməmək mümkün deyil. Qəribədir ki, M.Cəlil bu gündən sabaha yaşamaq ümidini itirsə də, qələbəyə olan inamını itirmir, düşmənin məğlub olacağına şübhəsiz yanaşır. Düşmən önündə əyilməməyi, vətən andına sadiq qalmağı, yurd üçün qurban getməyi hər şeydən uca tutan şair "Quşcuğaz", "Yalnız, yalnız azadlıq", "Mə- nim nəğmələrim", "Azadlıq" və s. şeirlərində əsl vətəndaş mövqeyini nümayiş etdirir, bir növ "nəğmələri ilə düşməni məhv etməyi" bacarır:

Azad yaşamağı öyrətdi nəğməm,

Ölərkən əyilmə! söylədi təkrar.

Qəmli bir nəğməydi həyatım mənim,

Elə ölümüm də bir nəğmə olar.

Musa Cəlil tikanlı məftilləri ərşə dayanmış ölüm düşərgəsindən xilas olmağı qeyri-mümkün saysa da, qəlbində daim nikbinlik və azad insan ruhu yaşadığının şahidi oluruq. Çoxsaylı şeirlərindəki qələbəyə inamı, cisminin olmasa da, ruhunun vətənə qovuşacağı ümidləri bu nik-binlikdən doğur, xəyalını vətənə bağlayır:

Uç, mənim nəğməm ol, can quşcuğazım.

Budur son istəyim, diləyim mənim,

Özüm burda qalım,

(Özüm nəyəm ki?)

Təki xalqa çatsın ürəyim mənim.

("Quşcuğazım")

və ya

Mən qaranquş olsaydım,Qanadlanmış olsaydım,

Ayla ülkər batanda,

Dan ulduzu çıxanda,

Ay mənim yurdum, yuvam,Qucaqlayardım səni

Üzümə gün doğanda.

("Yalnız, yalnız azadlıq!")

BULGULAR

Musa Cəlil şeirlərində düşmənə nifrət hissi ümumbəşəri səciyyə da-şıyır. Müharibələrə, qan tökməyə etiraz, haqqın qələbəsinə inam onun poeziyasında şair idealı kimi səslənir:

Qoy düşmən bilsin ki, içdiyi qanlar,

Axıtdığı yaşlar, kəsdiyi başlar.

Dönər intiqamın od qılıncına

Odu öz başına yağmaya başlar.

Musa Cəlilin müharibə dövrü yaradıcılığında ailə-məişət və sevgi mövzulu şeirləri daha çox şairin qəlbinə hakim kəsilən lirik duyğularının tərənnümünü əks etdirir. İlk baxışdan adama elə gəlir ki, Musa Cəlilbu şeirləri qələminə tikan sarılmış ölüm düşərgələrində yox, sanki müharibəsiz dünyanın sakit guşələrindən birində, ruhən bağlı olduğu azad vətənində qələmə almışdır:

və ya

Aylı bir gecədə, çay qırağında,

Yenə canan ilə qoşayıq, qoşa.

Sarılır boynuma, oxşayır məni,

Bəxtəvər olmuşuq, verib baş-başa.

Açıram gözümü, gözəldir dünya,

Şadlıq, şənlik saçır işıqlı aləm,

Uçmaq istəyirəm əngin səmaya

Elə bil həyata təzə gəlmişəm.

("Birə", 1943)

("Sağalandan sonra", 1943)

"Moabit dəftəri" kitabında yer alan "Xədicə" şeirinin maraqlı möv-zusu vardır: Bir gün Xədicə bağçaya gəzməyə gedir və gec qayıdır. Xədicənin bağçada gəzdiyini bilmədiyi üçün qarovulçu qapını bağlayır.Xədicə evə getmək üçün divardan aşmağa məcbur olur. Bu zaman onunpaltarı ətək hissəsindən cırılır. O, səhər tezdən işə getdiyinə görə ətəyinitikə bilmir. Ətrafdakılar bunun təzə dəb olduğunu zənn edib, öz ətəklərini həmin hissədən kəsib geyməyə başlayırlar. Şeirin son iki bəndin-də "yeni dəb macərasının" poetik mənalandırılmasındakı incə yumor diqqətdən yayınmır.

Ay Xədicə, Xədicə!

Evə qayıtdın gecə,

Bir günün içindəcə

Dəb çıxartdın gör necə!

Qızlar, gecə gəzməyin,

Hasarları aşmayın,

Ətəkləri qısaldıb

- Dəbdir!- deyə çaşmayın!

1943-cü ilin may ayında yazılmış "Aşiq və inək" şeirinin məzmu- nunda sanki bir "Leyli və Məcnun" əfsanəsi yatır: Oğlanın sevdiyi qızahədiyyə etdiyi gül dəstəsi pəncərədən aşağı atılır. Bu zaman bir başqa inək gülləri yeyir. Bunu görən oğlan əsəbiləşir. Amma biləndə ki, sevdiyiqız həmin inəyin südündən, qaymağından istifadə edir, öz nəfəsi və gü-lün ətri inəyin südünə qarışsın deyə inəyə yemək üçün gül dəstəsi gətirir:

İnəyə baxdıqca təsəlli tapdım,

Yığdım təzə çiçək, təzə hədiyyə,

Qızın yox, inəyin yanına çapdım,

Öpdüm qaşqasından: Buyur, dedim, ye!

SONUÇ

Musa Cəlil poeziyasının mövzu dairəsi genişdir. Zindanda ölümün gözlə qaş arasındakı məsafəsi şairin sevib-sevilmək, yaşamaq duyğularının ahəngini poza bilməmişdir. Ona görə də bu poeziyada onun bel- çikalı dostu Andre Timmermansa ("Yeni il dəftərləri", "Hədiyyəm"), yuxularında, xəyallarında görüşdüyü, bağrına basdığı övladlarına ("Zindanda yuxu", "Ana bayramı" və s.), məhəbbətin tərənnümünə ("Sevgilimə", "Əzizim", "Bəla", "Qızın sevib seçdiyi", "Sevgi", "Bir qıza", "Aşiq və inək") və s. həsr etdiyi şeirlərində həyatdan zövq alan, yaşamaq eşqi ilə çırpınan ürəyinin döyüntülərini nəinki hiss edir, həm də insanlara təsirinin şahidinə çevrilirik.

Həyatda hər şeydən əzizdir mənə

Sənin məhəbbətin, sənin ülfətin.

Əgər gözləməsən, unutsan, gülüm,

Çətin yaşayaram cahanda, çətin!

Eşqin qarşısında diz çökür ölüm,

Üzmə ümidini, məni gözlə sən.

Sudan, oddan çıxıb gələrəm, gülüm,

Əgər məni sevsən, məni gözləsən.

Musa Cəlilin bədii irsi tatar xalqının milli-mənəvi dəyərlərini zənginləşdirmiş, əbədiyaşar sənət nümunəsinə çevrilmişdir.

KAYNAKLAR

1. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.
2. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəlliflərlə).
3. Quliyev E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
4. Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cilddə, Bakı,2011.
5. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011
6. Musa Cəlil. Moabit dəftəri. Bakı, 1979
7. Musa Cəlil. Qəhrəmanlıq mahnıları. Bakı, "Azərnəşr", 1957

METHODOLOGICAL ISSUES IN MIRZA IBRAHIMOV'S THEORETICAL-AESTHETIC MEETINGS

MİRZƏ İBRAHİMOVUN NƏZƏRİ-ESTETİK GÖRÜŞLƏRİNDƏ METOD MƏSƏLƏLƏRİ

Dr. ÜLKER BAHŞİYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin
Edebiyatın tedrisi teknolojisi
bölümünün baş öğretim üyesi
ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Özet

Akademik Mirzə İbrahimov elmi görüşlərində klassik Azərbaycan ədəbiyyatının bir çox sənətkarları ilə bağlı elmi-nəzəri təhlillər ilə yanaşı, ədəbiyyatşünaslıq məsələlərinə də yer ayırmışdır. Bu sırada alimin realizm metodu ilə bağlı təhlillərinin xüsusi yeri vardır. M.İbrahimov varlıqla üzvi bağlılığı, bədii ümumiləşdirməyə nail olmağı, mövzunu xalq həyatından, real tarixdən götürməyi və s. realizmin ümumi prinsiplərinə daxil edir. Bunun əksinə həyatı hərtərəfli, bütün ziddiyyətləri ilə təsvir etməyi, təsvirdə, ifadədə tənqidi əsas mahiyyətə çevirməyi və s. realizmin xüsusi prinsipi kimi götürürdü. M.İbrahimov realizmin ümumi və xüsusi prinsipləri arasındakı fərqlərlə yanaşı klassik realizm ilə intibah realizmi arasındakı fərqlərə də aydınlıq gətirmişdir.

Anahtar kelimeler: M.İbrahimov, metod, realizm, elmi, əsər

Summary

In his scientific meetings, Academician Mirza Ibrahimov, along with scientific-theoretical analyzes of many artists of classical Azerbaijani literature, devoted space to the issues of literary studies. In this series, the scientist's analyzes related to the method of realism have a special place. M.Ibrahimov emphasizes organic connection with existence, achieving artistic generalization, taking the subject from folk life, real history, etc. includes the general principles of realism. On the contrary, to describe life comprehensively, with all its contradictions, to make criticism the main essence in description, expression, etc. took it as a special principle of realism. M.Ibrahimov clarified the differences between the general and special principles of realism as well as the differences between classical realism and renaissance realism.

Key words: M.Ibrahimov, method, realism, science, work

GİRİŞ

M.İbrahimov orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı problemlərindən danışarkən bir nəçə cəhəti ön planda saxlayırdı. O, orta əsrlər ədəbiyyatını həm ədəbiyyat tarixçiliyi, həm də nəzəri baxımdan təhlilə cəlb edir, orta əsrlər ədəbiyyatımız üçün vacib sayılan məsələlərə aydınlıq gətirmək istəyirdi. Akademik M.İbrahimovun 1965-ci ildə yazdığı “Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında realizm probleminə dair”, 1979-cu ildə qələmə aldığı “Renessans.

Azərbaycan renessansı və onun realizmi" adlı məqalələrində o, cümlədən Nəsimi, Füzuli, Vaqif və digər sənətkarlar haqqındakı tədqiqlərində problemə həm ədəbiyyat tarixçiliyi, həm də nəzəri baxımdan yanaşıldığının şahidi oluruq. M.İbrahimov orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının metodu ilə bağlı fikirlərini bir qədər fərqli şəkildə təqdim edir. Bildiyimiz kimi, prof.Yaşar Qarayev başda olmaqla bir qrup ədəbiyyatşünas Azərbaycan ədəbiyyatında realizmi bir metod olaraq XVIII–XIX əsrlərlə bağlayırlar. Realizmi bir metod olaraq "iki əsrin keçidi" xarakterində təqdim edən və ümumiyyətlə, "realizmin əsas olaraq XIX əsrin hadisəsi kimi meydana çıxdığını"(11, 67) iddia edən prof.Yaşar Qarayev onun yaranması, estetik prinsipləri barədə kifayət qədər mülahizələr irəli sürür və bu mülahizələr əsasında realizmin bədii yaradıcılıq metodu olaraq formalaşmasını yeni dövrə aid edir. M.İbrahimov isə onlardan fərqli olaraq realizmin tarixini orta əsrlər ədəbiyyatı ilə bağlayır. M.İbrahimov realizm tarixi ilə bağlı fərqli rəy və mülahizələrə münasibət bildirərkən məsələlərə ilk növbədə yazıçı və sənətkar yanaşması və ictimai-siyasi proseslər fonunda aydınlıq gətirməyə çalışır. Birinci halda o, realizmi bədii idrak və inikas metodu kimi dəyərləndirir. Aşıq poeziyasından başlayaraq Nizamidə, Xaqanidə, Nəsimidə, Füzulidə, Vaqifdə olan realist təsvir, realist ünsür və elementləri bədii təfəkkürün ən yüksək təzahür forması şəklində dəyərləndirir. Bu halın realizmin tələb və ölçüləri ilə bağlandığını irəli sürən M. İbrahimov, təbii ki, müəyyən mübahisələrə yol açmış olur.

YÖNTEM

Realizmin realist təsvir üsulu ilə eyni olmadığını irəli sürən digər tədqiqatçılar isə O.Balzak, L.Tolstoy, M.F.Axundov realizmini əsl realizm hesab edir və bunun tarixini məhz XIX əsrlə bağlayırlar. M.İbrahimov realizmin tarixini XIX əsrlə bağlayan tərəfdarların fikirlərində ictimai-siyasi hadisələrin yaratdığı dəyişikliklərin təsirini xüsusi vurğulayırdı. O, belə hesab edirdi ki, burjua ictimai cəmiyyətinin meydana gəlməsi ilə baş vermiş hadisələr fonunda realizmin yaranmasını iddia edənlərin fikirlərində mahiyyət tam açıqlanmır. Çünki belə yanaşdıqda Şərq realizminin kökləri və onun mahiyyəti izahdan kənarda dayanır. M.İbrahimovun fikrincə əgər realizmi Qərb hadisəsi kimi qəbul etsək, onda onun Şərq mahiyyətindən danışmaq mümkünsüz olur. Belə olan təqdirdə isə orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının realizm üslubundan danışmağa yer qalmır. Halbuki realizmi ancaq Avropa xalqları ədəbiyyatına aid etmək qətiyyən doğru deyil. Axı, Şərq xalqlarının ədəbi inkişafı heç zaman başqa xalqlardan Çin səddi ilə ayrılmamışdır, bəşəri bədii təfəkkürün bir sahəsi kimi inkişaf etmişdir, yəni başqa xalqların ədəbiyyat və sənəti ilə rabitədə, əlaqədə olmuşdur (12, 11). M.İbrahimov realizmin yaranmasını burjua ictimai cəmiyyəti ilə bağlayan nəzəriyyəçilərə cavab olaraq deyirdi ki, orta əsrlər ədəbiyyatında realizmin bir sıra vacib ünsürlərinin olmadığını əsas kimi götürmək realizm probleminə qeyri-dəqiq və qeyri-tarixi yanaşmaq deməkdir. Çünki realizmi hər bir xalqın tarixi ədəbi inkişaf xüsusiyyətlərinə görə öyrənmək lazımdır. M.İbrahimov belə hesab edir ki, cəmiyyət inkişaf etdikcə onun ictimai, fəlsəfi, əxlaqi və estetik görüşləri də dəyişir. Bu dəyişmə rüşeym halından kamilləşmə mərhələsinə qədər müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçir. Bu mənada M.İbrahimovun O.Balzak, L.Tolstoy və M.F.Axundov realizmini göydəndüşmə hesab etməməsi problemin başqa formada həllini şərtləndirir. Yəni o, problemə belə yanaşır ki, O.Balzak, L.Tolstoy və M.F.Axundov realizmi heç vaxt birdən-birə yaranmayıb. Realizm böyük yol keçib və Balzak, Tolstoy və M.F.Axundov mərhələsinə gəlib çatıb. Ona görə də Şərq xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq metodu kimi realizmin daha əvvəlki dövrlərdə yarandığını təsdiqləyən M.İbrahimov hər hansı "izm"lərin yaranmasında ilkin element və ünsürlərin mövcudluğunu əsas kimi götürməkdə səhvə yol vermirdi. Bu səbəbdən M.İbrahimov realizmi orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı üçün yaradıcılıq metodu hesab edir, bu dövr ədəbiyyatının kamil yaradıcıları olan Xaqani, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vaqif sənətində realizmin varlığını təsdiqləyirdi.

Lakin M.İbrahimovun bu görüşlərində müəyyən ziddiyyətlər hökm sürür, bir metod kimi realizmin "izm" tələblərini tam ödəmirdi. "Nizami və Füzuli söz yox ki, surət yaradarkən qəhrəmanlıq və gözəllik prinsiplərinə etinasız yanaşmamışlar. Lakin onların bir sıra qəhrəmanları xalqın bu və ya digər zümrəsini təmsil edən real surətlərdir. Nizami də, Füzuli də klassik məktəbin böyük nümayəndələridir. Lakin bu, heç də onların realizmindən danışmaq ixtiyarını bizim əlimizdən almır. Nizaminin "Xosrov və Şirin" əsərində Xosrov ehtiraslarının qeyri-sabitliyi, müxtəlif vəziyyətdə müxtəlif hisslərə əsir olması və xasiyyətinin digər fərdi xüsusiyyətləri etibarı ilə məgər realist surət deyil?" (12, 18)

BULGULAR

M.İbrahimov Nizami və Füzuliylə yanaşı Xaqani, Nəsimi və digər klassiklərin yaradıcılığında da realizmin mövcudluğu üzərində xüsusi dayanır və öz fikirləri ilə yanaşı Mirzağa Quluzadə kimi görkəmli ədəbiyyatşünasın klassik ədəbiyyatda realizmi təsdiqləyən fikirlərinə də istinad edir. Tədqiqatçının bu cür münasibəti orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında realizmin bir metod kimi təsdiqlənməsində fikrin möhkəmləndirilməsinə xidmət göstərir. M.İbrahimov XIX əsr realizmi ilə orta əsrlər realizmi arasında müəyyən fərqləri də görür və fərqlərin konturlarını da müəyyənləşdirməyə çalışırdı. O, ilk realizmin xüsusiyyətlərini obrazın yeni keyfiyyətdə təsviri, qəhrəmanın fərdiləşməsi, real insani cizgilər kəsb etməsi, psixoloji mürəkkəblikdə ifadə olunması və s. ilə bağlayırdı. Bütün bu xüsusiyyətlərin Azərbaycan intibah ədəbiyyatı üçün xarakterik olduğunu təsdiqləyən M.İbrahimov sadalanan halların Avropa intibahı üçün də xarakterik olduğunu qeyd edir. M.İbrahimov Azərbaycan intibahını təcrid olunmuş şəkildə qəbul etmir. Onu Şərq və müsəlman intibahının tərkib hissəsi kimi götürür. M.İbrahimov həmçinin intibah anlayışının özünə də səciyyəvi xüsusiyyətlər kontekstində yanaşır. Onu yalnız Avropa mədəniyyəti üçün xarakterik saymağı düzgün hesab etmir. O, Azərbaycan renessansının tarixinin Avropaya nisbətən daha əvvəllərə gedib çatdığını və "Azərbaycan tarixində XI-XIII əsrlər Renessans dövrü hesab edildiyini" (1, 86) məhz Azərbaycanda iqtisadiyyatın, mədəniyyətin, incəsənətin, elmin, ictimai-fəlsəfi fikrin və s. inkişafına əsaslanmaqla sübut etməyə çalışırdı. "Tarixi faktlar göstərir ki, elm və mədəniyyətin oyanması və yüksəlməsi, tarixi tərəqqinin sürətlənməsi Şərq ölkələrində, xüsusilə Yaxın və Orta Şərqdə o cümlədən Azərbaycanda Avropadan daha əvvəllər (XII-XIV əsrlər) mövcud olmuşdur(5, 81).Azərbaycan fəlsəfi fikri üçün fakta çevrilən bu deyim M.İbrahimov görüşlərində də təsdiqini tapır: "Məlumdur ki, X-XIV əsrlərdə də Təbriz, Şuşa, Gəncə, Şamaxı Azərbaycan şəhərləri olub və bu şəhərlərdə yaranmış mədəniyyət, elm, poeziya, incəsənət Azərbaycan xalqının mənəvi sərvətlər xəzinəsinə daxildir. Həmin şəhərlərdə X-XIV əsrlərdə yalnız "müxtəlif peşə və ticarət mərkəzləri deyil" həm də, " mədəniyyət mərkəzləri" hesab etmək, eyni zamanda o əsrlərdə Azərbaycan renessansı barədə susmaq açıq-aydın özünü ziddiyyətli vəziyyətə salmaqdır. Azərbaycan renessansı tarixi həqiqətdir. Onun barəsində yarımçıq danışmaq olmaz" (12, 39).M.İbrahimovun Azərbaycan renessansının tarixi barədə bu şəkildə təəssübkeş çıxışı səbəbsiz deyildi. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan renessansının tarixi, onu yaradan iqtisadi-ictimai və mədəni zəminlə bağlı "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin 1978-ci il 14 oktyabr tarixli sayında prof.Arif Hacıyevin məqaləsi dərc olunmuşdu və bu məqalə ətrafında ciddi yazılar çap edilir, diskussiyalar aparılırdı. Təbii olaraq, buradakı fikirlər Azərbaycan renessansının həqiqi tarixini müəyyənləşdirməyə yardım göstərirdi. Lakin Arutyunov və Apresyan kimi erməni tədqiqatçılarının Azərbaycan renessansı barədə qeyri-elmi fikirləri M.İbrahimovda narahatçılıq yaratmışdır. M.İbrahimov adı çəkilən ermənilərin 1972-ci ildə "Dünya ədəbiyyatı kitabxanası" seriyasının 55-ci cildində və "Vaprosı literaturı" jurnalının 1970-ci il tarixli 2-ci sayında çap etdirdikləri yazılarda Azərbaycan renessansını məhdudlaşdırıcı fikirlərinə, daha doğrusu, "Azərbaycan mədəniyyətində erməni və gürcü renessansına bənzər hadisələr olmuşdur" ifadələrinə kəskin etiraz edir.

M.İbrahimov eyni zamanda görkəmli ədəbiyyatşünas Əziz Şərifin də bu şəxslərə ünvanladığı etirazlarından da istifadə edir. Əziz Şərifin fikirlərinə istinad etməklə və öz mühakimələrini ortalığa qoymaqla həm Azərbaycan renessansının tarixininin qədimliyini, həm də Zaqafqaziyada ilkinliyini təsdiqləyir. M.İbrahimov Azərbaycan intibahı xüsusiyyətlərindən danışarkən varlıq, kainat, insan, idrak problemlərinə daha çox önəm verir. Bu mənada N.Gəncəvini Şərq intibahının zirvəsi kimi səciyyələndirir. Xaqani, Marağalı Əvhədi, Nəsimi, Füzuli yaradıcılığını Şərq renessansının parlaq səhifəsi hesab edir. Eyni zamanda onların fikirlərində Qərblə səsləşməni də xüsusi qeyd edir. Məsələn, "İsgəndərnamə" əsərində alimlərin mükaliməsini Platon, Ksenofont, Afinski fəlsəfi fikirlərinin davamı kimi qiymətləndirir. Burada İtaliya renessansı ilə Azərbaycan renessansı arasında oxşarlığın olduğunu diqqətə çatdırır. M.İbrahimova görə Nizami fəlsəfi görüşləri həm Azərbaycan, həm Şərq, həm də Avropa fəlsəfi görüşlərinə uyğundur. Ona görə də o, öz tədqiqatlarında Azərbaycan intibahını geniş mənada Şərq intibahı ilə Avropa intibahının paralelliyində təsdiqləyir. Müəllifin bu addımı xüsusi məqsəd daşıyır. O demək istəyir ki, Qərb realizminin tarixini Avropa intibah ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi A.Dante ilə başlayırlarsa, onda Azərbaycan ədəbiyyatı keyfiyyətlərini özündə əks etdirən Nizami yaradıcılığında da realizmi təsdiqləmək vacibdir. M.İbrahimov realizmdən danışarkən ona elmi-nəzəri və estetik yanaşma nümayiş etdirir. O, realizmi həm ümumi, həm də xüsusi prinsiplər daxilində təsnif edir. M.İbrahimov varlıqla üzvi bağlılığı, bədii ümumiləşdirməyə nail olmağı, mövzunu xalq həyatından, real tarixdən götürməyi və s. realizmin ümumi prinsiplərinə daxil edir. Bunun əksinə həyatı hərtərəfli, bütün ziddiyyətləri ilə təsvir etməyi, təsvirdə, ifadədə tənqidi əsas mahiyyətə çevirməyi və s. realizmin xüsusi prinsipi kimi götürürdü. M.İbrahimov realizmin ümumi və xüsusi prinsipləri arasındakı fərqlərlə yanaşı klassik realizm ilə intibah realizmi arasındakı fərqlərə də aydınlıq gətirmişdir. Məsələlərin bu şəkildə elmi müstəvidə dəyərləndirməsi M.İbrahimovun elmi-nəzəri təfəkkür səviyyəsinin üstünlüyünü təsdiqləmiş olur. Həmçinin sadalanan məsələlərin dəyərləndirilməsi müqayisəli elmi səviyyədə M.İbrahimovun nəinki Azərbaycan və Şərq, o cümlədən Avropa ədəbiyyatını yaxşı bilməsindən irəli gəlir. Onun həmin problemlərlə bağlı apardığı araşdırmalar bu fikri təsdiqləmiş olur.

SONUÇ

Realizmi Azərbaycan renessansı, o cümlədən ümumən renessans problemləri daxilində öyrənərkən M.İbrahimov sənət və ədəbiyyat məsələlərinə böyük aydınlıq gətirirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, M.İbrahimov renessansı sənət və ədəbiyyatla bağlamaqla yanaşı, onu həm də estetik hadisə və ictimai həyatın başqa sahələri ilə də əlaqələndirirdi. Lakin M.İbrahimov renessansın ictimai-siyasi və fəlsəfi məzmunundan çox, onun ədəbi- estetik məzmununun təhlilinə yer ayırırdı. Bu təhlilləri diqqətlə izlədikdə biz tədqiqatçının renessans dövründə ədəbiyyatın yeni məzmun keyfiyyətləri qazanması üzərində dayandığının şahidi oluruq. Təbii olaraq bu yanaşmasında M.İbrahimov realist metod ilə bağlı fikirlərinə yenidən qayıdır, söylədiyi fikirlərin təsdiqi üçün yeni mülahizələrini ortaya qoyur. Məsələn, o, renessans ədəbiyyatında dialoq-mükalimə formasından istifadəni realizm hadisəsi kimi səciyyələndirir. "Renessans dialoqunda söhbət tamamilə real dünyəvi məsələlər ətrafında gedirdi və azad fikrə vüsət verirdi" (12, 27). Mirzə İbrahimov Azərbaycan renessansı ilə Avropa renessansını müəyyən paralel və müqayisələrdə araşdırmış və renessansın yaranması, inkişaf xüsusiyyətləri, estetik xüsusiyyətləri və s. barədə qənaətlərini ortaya qoya bilmişdir.

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.

4. İbrahimov M. Əsərləri , 10 cilddə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.
12. İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən. Bakı: Azərnəşr, 1961, 524 s.
13. İbrahimov M. Ana dili – hikmət xəzinəsi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 136 s.

AESTHETIC PERFECTION, PHILOSOPHICAL PERCEPTION, FORMALITY IN "KITABI-DADE GORGUD" AND "MANAS" EPICS

"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" VƏ "MANAS" DASTANLARINDA ESTETİK MÜKƏMMƏLLİK , FƏLSƏFİ İDRAK, FORMA ƏLVANLIĞI

Prof. Dr. ELMAN QULİYEV

Azərbaycan, Bakı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri

Orcid: 0000-0001-5413-9479

Özet

"Kitabi-Dədə Qorqud" və "Manas" dastanlarında türk xalqlarının milli kimliyi, milli yaddaşı, milli dəyərləri təcəssüm olunmuşdur.Bu dastanlarda genetik yaddaşın yaratmış olduğu tipoloji bənzəyiş daha çox milli təfəkkür hadisəsi kimi əhəmiyyət kəsb edir;etnik-milli ideyanın təzahür müxtəlifliyini təsdiqləyir. Məsələn, Dədə Qorqud öyüdləri ilə, Manasın atası Yakıp bəyin öyüdləri müəyyən müstə-vidə fərqlənsə də, el ağsaqqalı, müdrik insan nəsihəti tipində bir-birinəbənzəyir. Onu da qeyd edək ki, hər iki nəsihətdə türk ruhu özünü göstərir "Dədə Qorqud"dakı Təpəgözlə "Manas"dakı Yalqızgöz obrazlarıarasında da böyük oxşarlıq vardır. Bu bənzəyiş təkcə zahiri görkəm əlaməti deyildir, həm də şərin, pisliyin göstəricisidir. "Dədə Qorqud"da Basat kimi, "Manas"da isə Almanbet və s. kimi igidlər bu cür təkgözlü bədheybətləri (Təpəgöz və Yalqızgözü) gözlərini çıxarmaqla öldürürlər.

Anahtar kelimeler: "Kitabi-Dədə Qorqud" , "Manas", dastan, türk, milli

Summary

In the epics "Kitabi-Dade Gorgud" and "Manas" the national identity, national memory, and national values of the Turkish people are embodied. confirms the diversity of manifestation of the ethnic-national idea. For example, although the memoirs of Dede Gorgud and Manas's father Yakip Bey differ on a certain level, they are similar to each other in the type of advice of an elder, a wise man. Let's also note that the Turkish spirit shows itself in both advices There is a great similarity between the characters of Tepegöz in "Dade Gorgud" and Yalgızgöz in "Manas". This similarity is not only a sign of appearance, but also an indicator of evil. As Basat in "Dade Gorgud" and Almanbet etc. in "Manas". such brave men kill such one-eyed monsters (Tepagöz and Yalgızgöz) by gouging out their eyes.

Key words: "Kitabi-Dada Gorgud", "Manas", epic, Turkish, national

GİRİŞ

"Kitabi-Dədə Qorqud" estetik mükəmməlliyi, yüksək fəlsəfi idrak tərzi, forma əlvanlığı və s. xüsusiyyətləri ilə fərqlənən eposdur, türkün ana kitabıdır. Dastanda mifik təsəvvürün real təsəvvürləri əvəzləməsi, daha doğrusu, ictimai-siyasi, ailə-məişət və s. məsələlərin üstünlüyü türk epos təfəkküründə yeni mərhələyə keçidin başlanğıcı kimi xarakte-rizə oluna bilər. Yəni "Dədə Qorqud"dakı bu əvəzlənmə əslində türkün bir mükəmməl təfəkkürdən (mifologiya dövründən) digər mükəmməl təfəkkürə (tarixi dövrə) qədəminin yeni formasıdır.

"Dədə Qorqud" türkxalqlarının yaratmış olduğu milli mədəniyyət abidələri içərisində ən zəngin və ən möhtəşəm sənət əsəridir. Məşhur tədqiqatçı alim M.F.Köprülüzadənin dediyi kimi, "türk ədəbiyyatının bütün əsərləri tərəzinin birgözünə, "Dədə Qorqud" o biri gözünə qoyulsa, yenə də "Dədə Qorqud" tərəfı ağır gələr". "Kitabi-Dədə Qorqud" oğuz elləri həyatından, oğuz igidlərinin şücaətlərindən bəhs edən qəhrəmanlıq dastanıdır. Bu səbəb-dəndir ki, dastanın üzünü köçürən katib kitabı "Kitabi-Dədəm Qorqud ala lisani-taifeyi oğuzan" adlandırmışdır. Dədə Qorqudun Drezden və Vatikan kitabxanalarında saxlanılan 2 əlyazma nüsxəsi vardır. 1815-ci ildə alman şərqşünası Dits Drezden kitabxanasında saxlanılan əlyaz- manı üzə çıxarmış və dastan haqqında ilk məlumat vermişdir. Vatikan nüsxəsini isə 1952-ci ildə Ettori Rossi nəşr etmişdir. Dastanın Drezden nüsxəsi 1 müqəddimə, 12 boydan, Vatikan nüsxəsi isə 1 müqəddimə, 6boydan ibarətdir. Ortaq türk abidəsi olmaqla yanaşı, "Dədə Qorqud"unyarandığı coğrafı ərazi daha çox Azərbaycanla, dili isə Azərbaycan diliilə bağlıdır.

YÖNTEM

Dədə Qorqudun şəxsiyyəti, dastanın hansı dövrdə yaranması, ha- disələrin konkret olaraq hansı zamanda baş verməsi, dastan mətnlərininnə zaman yazıya alınması ilə bağlı Qorqudşünaslıqda müxtəlif fıkirlər mövcuddur. Lakin faktlar Dədə Qorqudun Məhəmməd peyğəmbər za- manına yaxın Bayat boyunda yaşamış tarixi şəxsiyyət olduğunu sübut edir. Dastanın VI-VII əsrlərdə formalaşması, elə həmin dövr hadisələ- rini əks etdirməsi, təxminən X əsrdən əvvəl yazıya alınması ilə bağlı fıkirlər artıq təsdiqini tapmışdır. "Dədə Qorqud"la özünə qədərki və özündən sonrakı türk eposları arasında ümumi bağlılıq mövcuddur. Bu bir tərəfdən regional əlaqə, digər tərəfdən isə milli-etnik düşüncə və yanaşmada təsdiqini tapa bi- lir. Yəni Türküstandan Kiçik Asiyaya qədər ərazilərdə yaşayan türklə- rin yaratmış olduqları "Oğuz Kağan", "Şu", "Siyenpi", "Ərgənəkon", "Dədə Qorqud", "Manas", "Alpamış" və s. dastan tipləri arasında mil- li-etnik ideyanın və estetik düşüncənin təsirini inkar etmək mümkün deyil. Belə ki, "Dədə Qorqud" dastanları ilə digər türk dastanları olan "Alp ər Tonqa", "Oğuz Kağan", "Manas", "Alpamış" və s. müxtəlif süjet və motivlərdəki oxşarlığın mövcudluğu sadəcə dastan elementlərikimi yox, milli-estetik düşüncənin tarixi vəhdəti və əlaqə tipi kimi xa- rakterizə olunmalıdır. "Dədə Qorqud" əslində türk-şərq ruhunun (nəcib, həm də ali insanihisslərin) mənəvi təzahürüdür ki, bilavasitə bunun qaynağında İslama keçidin təsiri dayanır. "Rəsul əleyhissəlam zamanına yaxın" hadisələrinBayat boyu, Qorqud ata və s. ilə əlaqələndirilmə prosesində verilməsi, sırf İslama keçid mərhələsi ilə bağlanır. Bu cür tipoloji (həm tarixi, həm regional, həm də milli-etnik) oxşarlıq "Manas" dastanında Manasın ata-sı Yakıp xana üz tutaraq söylədiyi aşağıdakı sözlərdə də təsdiqlənir:

Ak sakallı babacığım Yakıpxan, Mən müsəlman yolunu açacağam Kafirlərin malını saçacağam Həpsini qovacağam.

"Dədə Qorqud" və "Manas"da Xızır (Xıdır) müqəddəsliyi, ona inam xüsusi planda əksini tapır."Dirsə xan oğlu Buğac boyu"nda Bu- ğacın anasına dediyi, "Ana, ağlamağıl, mana bu yaradan ölüm yoqdur,qorxmağıl! Boz atlu Xızır mana gəldi. Üç kərrə yaramı sığadı." sözləriilə "Manas"da olan "Manası Xızır qorudu, Manas yer kənarında qun- daqlandı" və yaxud yenə "Manas"da səslənən

"Sol başını Xızır kollasın, Bakay,Xızır yanında olsun, Bakay."

– sözləri arasındakı oxşarlığı milli-etnik düşüncənin genetikfunksionaltipi hesab etmək olar.

Əslində türk dastanlarında genetik yaddaşın yaratmış olduğu bu tipo-loji bənzəyiş daha çox milli təfəkkür hadisəsi kimi əhəmiyyət kəsb edir; etnik-milli ideyanın təzahür müxtəlifliyini təsdiqləyir. Məsələn, Dədə Qorqud öyüdləri ilə, Manasın atası Yakıp bəyin öyüdləri müəyyən müstə-vidə fərqlənsə də, el ağsaqqalı, müdrik insan nəsihəti tipində bir-birinəbənzəyir.

Onu da qeyd edək ki, hər iki nəsihətdə türk ruhu özünü göstərir:

Allah-tala diməyincə işlər onmaz. Qadir tənri verməyincə ər bayımaz.

Əzəldən yazılmasa, qul başına qəza gəlməz.Əcəl vədə irməyincə kimcə ölməz.

("Kitabi-Dədə Qorqud")

Şu Manas cocuğuma

Kazan asıp ateş yakıp

Yanına yoldaş ol, sen Bakay. Görmədiğini göstərip, Bakay Arkasından beraber yürü, Bakay Adem atanın, Havva ananın Doğduğuyeri bildir ona...

("Manas")

Türk dastanlarında diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də atlara ve- rilən adlardır. Aydın məsələdir ki, türk bahadırının ən böyük silahdaşı onun atıdır. O, atın köməyi olmadan tam görkəmdə təqdim oluna bil- mir. Müəyyən məqamlarda at onun qələbəsi və xilasının əsas səbəbka-rıdır. Bu möhtəşəmliyin ən bariz tipini biz "Koroğlu" dastanında izləyəbilirik. Bir növ "Dədə Qorqud"da Beyrəyin Boz ayğırı, "Manas"da isəManasın Akbozu türk dastanlarında müşahidə etdiyimiz oxşar bir kult sisteminin mükəmməlliyinə xidmət göstərir.

BULGULAR

"Dədə Qorqud"dakı Təpəgözlə "Manas"dakı Yalqızgöz obrazlarıarasında da böyük oxşarlıq vardır. Bu bənzəyiş təkcə zahiri görkəməlaməti deyildir, həm də şərin, pisliyin göstəricisidir. "Dədə Qorqud"daBasat kimi, "Manas"da isə Almanbet və s. kimi igidlər bu cür təkgözlü bədheybətləri (Təpəgöz və Yalqızgözü) gözlərini çıxarmaqla öldürürlər."Manas" möhtəşəm türk dastanıdır. Üç hissədən (trilogiyadan) ibarət bu qırğız dastanı Ç.Vəlixanov və Rodlov tərəfindən aşkarlanmış,ilk dəfə 1885-ci ildə rus və alman dillərində nəşr olunmuşdur. 12.452 misradan ibarət olan həmin nəşr dastanın əsasını təşkil edir. Lakin ma-nasçılar tərəfindən zaman-zaman əsərə edilən əlavələr bu əsərin həcmi-ni xeyli artırmış, nəticədə "Manas"ın 65 variantı əmələ gəlmiş, dastanmisralarının ümumi sayı isə bir neçə yüz minə çatmışdır. "Manas" həcmetibarilə dünya ədəbiyyatının möhtəşəm abidələri sayılan "İliada" və"Odisseya"dan 20 dəfə, "Mahabharata"dan üç dəfə böyükdür. "Manas"bir növ qırğız ruhunun (həm də tarixinin) bədii təcəssümüdür. Təsadüfideyildir ki, dünya şöhrətli qırğız yazıçısı Ç.Aytmatov "Manas"ı "qır-ğız xalqının sinonimi" hesab edir. "Manas"ın dastan kimi formalaşmasıIX-X əsrlərə aiddir. "Manas"ı ifa edən şəxs manasçı adlanır. Manasçılar nadir istedad sahibi hesab olunurlar. Demək olar ki, qırğız xalqı içəri- sində "Manas"dan az da olsa əzbər bilməyən insan yoxdur. Bu qırğız xalqının öz tarix və mədəniyyətinə bəslədiyi böyük məhəbbətin təza- hürüdür. Çoxsaylı manasçılar sırasında Keldibay Barıboz oğlu,ToqoloqMoldo, Saqımbay Orozbayov, Sayaqbay Karalayev, İbrahim Abdırah-manov, Baxış Sazanov, Cusup Mamay və s. xüsusi yer tuturlar. Lakin S.Karalayevin və S.Orozbayevin "Manas" variantları daha çox klassik versiya hesab olunur. "Manas" qəhrəmanlıq dastanıdır. Əsər üç bölmədən ibarətdir. Bi-rinci bölmə Manasın, ikinci bölmə onun oğlu Semeteyin, üçüncü bölməisə nəvəsi Seytekin mübarizələrini əks etdirir. Manas dastanın baş qəh-rəmanıdır. Tədqiqatçılar onun tarixi şəxsiyyət olduğunu təsdiqləyirlər. Üç hissədən ibarət dastanda irili-xırdalı yüzlərlə obrazın olmasına baxmayaraq, demək olar ki, bütün hadisə və obrazlar bu və ya digərformada Manasla əlaqələnir. Manas obrazı timsalında xalq öz azadlıqistəklərini, düşmənə qələbə çalmaq, birləşmək arzularını və s. əks etdir- miş, bu ideal obrazın ətrafında birləşmişdir. Dastanda Manasın anadan olmasından ölümünə qədər olan bütün həyatı öz əksini tapa bilmişdir.Lakin onun ölümündən sonra da hadisələr oğlu Semeteyin və nəvəsi Seytekin mübarizələri fonunda davam etmişdir.

SONUÇ

Dastanın baş qəhrəmanı olan Manas qeyri-adi qəhrəmandır. Onun qeyri-adiliyi anadan olduğunu gündən başlayıb, ömrünün sonuna qədərdavam edir. Manas hələ anadan olmamış atası Yakıp (Yaqub) yuxu gö-rür, arvadı Çıyırdı xatunun belinə bir yay bağlayaraq oğlunun doğula-cağı günü gözləyir. Doğulan uşağın adını Manas qoyurlar, amma bu adıgizli saxlayırlar. Çünki Çin hökmdarı Əsən xanın kahinləri Manas adlıuşağın dünyaya gələcəyi və düşmənlərin cəzasını verəcəyini qabaqca- dan xəbər vermişdilər. Buna görə də düşmənlər hər yerdə Manas adlı uşağı axtarır, onu tapıb öldürmək istəyirlər. Manas beşikdə ikən atası- na düşmənlərdən qisas alacağını söyləmişdi. Böyüdükdən sonra o, xanseçilir, oxdəlməyən zirehini geyib, heç bir atın keçə bilmədiyi Akbozuminib düşmənlər üzərinə gedir. Kalmık xanı Alooke xanın qırğızlara etdiyi zülmə son qoymaq üçün mübarizəni davam etdirir. Manas mü- barizədə tək deyildir. Kalmık xanı Qaraxının oğlu Almambet və Kökötöy Manasın ən yaxın silahdaşlarından biridir. Almambet atasından üz döndərərək müsəlmanlığı qəbul etmiş və Manasa sığınmışdır. Manas öz igidləri ilə birlikdə düşmənlərdən qisas alır, Ala-Tooya, Çinə və s. yürüşedir, Alooke xanı, Şooruk xanı məğlub edir. Manasın ölümündən son- ra Semetey Talasa gəlir və hakimiyyəti ələ alır. O da atası kimi qırğız xalqının müdafiəçisi rolunda çıxış edir. Semetey İlyas xan tərəfindən öldürüldükdən sonra hakimiyyətə Seytek sahib çıxır. Bundan sonra başverən hadisələr dastanın üçüncü hissəsinə aiddir. Dastanda Manasın həyat yoldaşı Kanıkey xatun ideal obraz təsirin-dədir. Maraqlıdır ki, bu obraz Manas öləndən sonra da dastanın digər2 hissəsində əsas rolda çıxış edir. Məs., o, Manas öləndən sonra dövlə-tin taleyini düşünür, oğlu Semeteyi qorumaq üçün planlar düşünür, onuTeymur xanın yanına gətirərək təhlükəsizliyini təmin edir. Nəvəsi Sey-tek zamanında da düşmənlərə nifrətini gizlətmir və buna görə düşmən-lər tərəfindən əsir saxlanılır. Sonda isə Seytek onu əsirlikdən azad edir."Manas" möhtəşəm bir qəhrəmanlıq dastanı olmaqla yanaşı, İslam dini ideyalarının, türk əxlaqı, düşüncəsi, adət-ənənələri, məişət tərzi vəs. təbliği baxımından da əhəmiyyətlidir.

Ümumiyyətlə, formalaşdığı zaman və məkandan asılı olmayaraq, türk dastanları milli-estetik təfəkkür daxilində inkişaf edərək funk-sional bağlılığı təmin etmiş və epos mədəniyyətimizin yüksəkliyini təs-diqləmişdir.

KAYNAKÇA

1. Cəfərov N. Qədim türk ədəbiyyatı. Bakı, 2007.
2. Cəfərov N. Türk xalqları ədəbiyyatı. 4 cilddə, I-IV cildlər. Bakı,2006-2007.
3. Xəlilov P. Türk xalqlarının və şərqi slavyanların ədəbiyyatı.Bakı, 1994
4. Quliyev E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
5. Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cilddə, Bakı,2011.
6. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

THE INFLUENCE OF THE WORKS OF TOFIK FIKRET AND ABDULHAGH KHAMID TO THE WORKS OF HUSSEIN JAVID
HÜSEYN CAVİD YARADICILIĞINA TOFİQ FİKRƏT VƏ ƏBDÜLHAQ HAMİD YARADICILIĞININ TƏSİRLƏRİ

HƏSƏNOVA LEYLA ZİYAFƏT QIZI

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Filologiya fakültəsi, müəllim
Orcid İd:0009-0006-9057-9205

Xülasə.Müşahidələr göstərir ki, Cavid yaradıcılığının ilkin mərhələsində daha çox türk şairi Tofiq Fikrətin yaradıcılığının təsiri altında olmuş və Cavidin "Keçmiş günlər", "Bahar şəbnəmləri" şeir toplularında nəşr olunan şeirlərinin əksəriyyəti realist üslubda yazılan şeirlərdir. Bu şeirlərdə eynən Fikrət yaradıcılığında müşahidə olunan realist üslub müşahidə edilməkdədir. Bu şeirlərdə Cavid də eynən Fikrət kimi həyatda hakim mövqedə olan və məzlumları əzən qüvvələrin əleyhinə çıxış edir. Cavid yaradıcılığının sonrakı dönəm mərhələsində, dram yaradıcılığı mərhələsində Hamid kimi tarixi mənzum faciələr yazmış, Hamiddə olduğu kimi, Cavidin bütün faciələri romantikdir. Bu faciələrdə qaibanə səslər eşidilir, ruhlar səhnəyə gəlir, çılğın ehtiraslar toqquşur. Hamiddə olduğu kimi, Cavid yaradıclığında da böyük vüsət, əzəmət duyulur, təkcə bir xalqın, bir millətin taleyi deyil, bütün bəşəriyyətin taleyi düşünülür. Bu iki şair bədii yaradıcılıqda ədəbi metod, üslub xüsusiyyətləri, mövzu genişliyi, fəlsəfi-estetik düşüncələrə qüvvətli meyil və s. cəhətcə bir-birilərinə çox bənzəyirlər.

Açar sözlər: Hüseyn Cavid, Tofiq Fikrət, Əbdülhaq Hamid, romantizm,

ədəbi əlaqələr, ədəbi təsir

Summary. Observations show that Javid is more in the early stages of his career was influenced by the works of the Turkish poet Tofig Fikret. Javid's "Past days", most of his poems published in the collections of poems "Spring Dew" are poems written in a realistic style. In these poems, the same is true of Fikret's work the observed realist style is observed. Javid in these poems opposes the forces that dominate life and oppress the oppressed, just like Fikret. In all this type of work, Javid is a realist artist, exactly like Fikret. In the next stage of Javid's work, drama stage, he wrote historical verse tragedies like Hamid. All of Javid's tragedies are romantic. In these tragedies, voices are heard in absentia, spirits come on stage, crazy passions collide. There is a greatness and grandeur in Javid 's work, as in Hamid. He thinks of the fate of all mankind. These two poets are very similar to each other in terms of literary in their artistic creation method, stylistic features, breadth of subject, strong in philosophical- aesthetic thinking inclination and so on.

Keywords: Hussein Javid, Tofig Fikret, Abdulhaq Hamid, romance, literary connections, literary influence

Azərbaycan ədəbiyyatında mənzum faciənin banisi olan Hüseyn Cavid ədəbiyyat tariximizdə həmçinin romantizm ədəbi cərəyanının ən görkəmli nümayəndəsi kimi tanınır. H.Cavidin yaradıcılığı forma və məzmun cəhətdən xeyli zəngin və rəngarəngdir. Yaradıcılığında dərin məna və məzmuna malik olan lirik şeir və epik poemaların mövcudluğuna baxmayaraq o, daha çox dramaturq kimi şöhrət qazanmışdır. "Onun fəlsəfi və tarixi faciələri, ailə-məişət dramları üslub, yazı ədası, forma yeniliyi baxımından Azərbaycan dramaturgiyasında yeni bir mərhələ yaratdığı kimi, milli teatr mədəniyyətinin inkişafına da qüvvətli təsir göstərmiş, "Cavid teatrı" kimi səciyyələndirilmişdir. Dramaturgiyasında dövrün ümumbəşəri, böyük ictimai-siyasi və mədəni əhəmiyyətə malik problemləri əksini tapmışdır. Yaradıcılığında mühüm yer tutan "İblis" (1918) mənzum faciəsində yazıçı müharibələri pisləyir, müharibənin ağır nəticələrini açıb göstərir. 20-30-cu illərdə Hüseyn Cavid bir sıra tarixi dramlar yazmışdır. "Peyğəmbər" (1922) və "Topal Teymur" (1925) əsərlərindən sonra yazdığı "Səyavuş" (1933), "Xəyyam" (1935) tarixi dramları Hüseyn Cavidin tarixə, tarixi şəxsiyyətlərə baxışında ciddi dönüş oldu" [9]. H.Cavidin yaradıcılığını araşdırarkən qarşımıza onun yaradıcılığının Türkiyə ədəbiyyatından qaynaqlandığı barədə bir sıra fikirlər çıxdı. Eyni zamanda maraq doğuran cəhətlərdən biri o oldu ki, bir sıra tədqiqatçılar H.Cavid yaradıcılığının əsasən Tofiq Fikrət və Əbdülhaq Hamid yaradıcılığından bəhrələndiyinə dair mülahizələr söyləmişlər. Burada diqqətimizi çəkən məqam o oldu ki, Türkiyə ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olan Əbdülhaq Hamid romantizm ədəbi cərəyanının nümayəndəsi olduğu halda, Tofiq Fikrət Türkiyədə heç də romantizm ədəbi cərəyanının nümayəndəsi kimi tanınmır. Türkiyə ədəbiyyatında Tofiq Fikrətin parnasizm ədəbi cərəyanının görkəmli nümayəndəsi olduğu qeyd olunur. Nədir parnasizm cərəyanı? Realizmin şeirdəki inikası olaraq adlandırılan parnasizm XIX yüzillikdə Fransada şeirdəki romantizmə etiraz olaraq meydana çıxmış ədəbi cərəyandır. Akademik H.Araslı Tofiq Fikrətin yaradıcılığını təhlil edərkən bu fikirləri qeyd edirdi: "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir romantik şair və istedadlı dramaturq kimi daxil olmuş Hüseyn Cavid yaradıcılığının hələ ilk dövrlərində Fikrəti dərin məhəbbətlə sevmiş, dil, üslub və ifadə özəllikləri ilə Fikrətə yaxınlaşmışdır" [2, s.10]. H.Araslı daha sonra H.Cavidin "Məzlumlar üçün" şeirindən misal gətirərək burada Fikrətin təsirinin qabarıq şəkildə əks olunduğunu qeyd edirdi. Xatırladaq ki, şeirdə Kars və Oltu ətrafında səbəbsiz olaraq alçaqcasına qətl və yağma edilən məzlumların başına gətirilən müsibətə şairin münasibəti, etirazı, fəryadı öz əksini tapmışdır: Yaşadan kainatı qüvvətdir, Gücsüzün həp nəsibi zillətdir. Əvət, acizlərin cəzası budur, Kim ki, məzlum olursa, zalım odur! [4, s.88]. Göründüyü kimi, görkəmli ədəbiyyatşünas H.Araslı H.Cavid və T.Fikrət, aradıcılıqları arasındakı ideya yaxınlıqlarını, bədii-üslubi oxşarlıqları təsadüfən müşahidə etməmişdir. Müqayisə üçün verdiyimiz şeir parçasında bu yaxınlıq özünü bədii mətnin poetik parametrlərini büruzə verir H.Cavid yaradıcılığına T.Fikrət yaradıcılığının təsiri barədə fikir yürüdən müəlliflərdən biri də Əmin Abid olmuşdur. O, bunu H.Cavidin iki il müddətində İstanbulda təhsil alması və elə o zamanlarda yaradıcılığının təsir altına düşməsi ilə əlaqələndirərək yazırdı: "Cavid ilk əsərlərini İstanbulda ikən yazmışdır. Onun İstanbulda yaşadığı əsnada Ədəbiyat-ı Cədidə parlaq dövrünü yaşayırdı. İlk əsərləri nəinki üslub və ifadə cəhətdən, hətta mövzuları baxımından Ədəbiyyat-ı Cədidənin qüvvətli təsiri altında qələmə alınmışdı" [1,s.234]. Ə.Abid H.Cavidin İstanbuldan qardaşına yazdığı cavab məktubundakı "Elmi-bəşər" şeirini misal gətirərək bu şeirdə Cavidin üslub, ifadə, təfəkkür və müşahidə baxımından Fikrətə nə qədər uyğun gəldiyini söyləyir. Daha sonra Ə.Abid Tofiq Fikrətin bütün əsərlərində izlədiyi əsas fikirlərlə Hüseyn Cavidin şeirlərindəki fikirlərin üst-üstə düşdüyünü qeyd edir və öz fikirlərini bir neçə misal ilə təsdiqləyir:

"Tofik Fikrətdən misallar:

Adem evladı bıkmamış cidden

Ne ezilmek, ne hakkı ezmekten

Duymamış hiç bir işte yorgunluk

Bir teşekki, heman tokat, yumruk…

Hüseyn Caviddən misallar:

Yığın-yığın beşeriyyet ölümle pençeleşir,

Feda-yı nefes ederek hak için koşar, gülesir,

Yakar, yıkar, ezilir, mah volur, basar basılır.

Vatan yolunda ölür, tildürür, asar asılır,

O top, tüfenk, o kılıçlar, zehirli kumbaralar

Ne ister ah niçin böyle gürleyip parlar!"… [1, s.236-238]. Əmin Abid, göründüyü kimi, hər iki ədibin yaradıcılığından gətirdiyi misallarla Hüseyn Cavidin fikir, məzmun və üslub baxımından Tofiq Fikrətə nə qədər yaxın olduğunu göstərir. Ancaq onu da qeyd etməliyik ki, bu iki sənətkar arasında oxşarlıqlar, yaxınlıqlar H.Cavidin T.Fikrəti heç də təkrarlaması mənasına gəlmir. Bu, yuxarıda verilmiş nümunələrdən də görünür. Hər iki nümunədə insan həyatında sosial-mənəvi dinamikanın sürəkliliyi, özü-özünü təkrar etməsi oxşar motiv olaraq ortaya çıxır. Ancaq bu oxşarlıq şeir parçalarından da göründüyü kimi, H.Cavidi T.Fikrətin təkrarçısına çevirmir. Hər iki sənətkar xeyirlə şər arasında gedən mübarizənin əbədiliyinə işarə edirlərsə də, T.Fikrət burada zalımın zülm etməkdən yorulmamasını, H.Cavid isə insanın zülmə etiraz etməkdən yorulmamasını qabardır. Hər iki şair bəşər həyatında sosial-mənəvi problemlərin dinamikasının əbədiliyini təsvir edirlərsə də, bu təsvirlər gerçəkliyə fərqli planlardan yanaşmaları əks etdirir. Beləliklə, H.Cavidin T.Fikrətdən təsirlənməsi təkrarçılıq kimi yox, orijinal yanaşma kimi təzahür edir. Məlumdur ki, Cavidin yaradıcılığının kamil dövrləri onun dram əsərlərini yazdığı dövrlər hesab edilir. "Cavidin ən qüvvətli əsərləri pyeslərdir. "Ana",

"Maral", "Şeyx Sənan", "Şeyda", "Peyğəmbər", "Uçurum", "İblis", "Afət" adlı

səkkiz pyesi və "Keçmiş günlər" ilə "Bahar şəbnəmləri" adlı da iki məcmuəsi

vardır. Bunların içində ən müvəffəqiyyətli əsəri "İblis"dir"[1, s.245]. "20-30-cu

illərdə Hüseyn Cavid bir sıra tarixi dramlar yazmışdır. "Peyğəmbər" (1922) və

"Topal Teymur" (1925) əsərlərindən sonra yazdığı "Səyavuş" (1933),

"Xəyyam" (1935) tarixi dramları Hüseyn Cavidin tarixə, tarixi şəxsiyyətlərə

baxışında ciddi dönüş oldu" [9].

H.Cavidin pyes yaradıcılığında Hamiddən bəhrələndiyini də bir çox tədqiqatçılar qeyd etməkdədir. Təbii ki, Hamidin XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərində Türkiyə ədəbiyyatında dramaturgiya sahəsində çox tanınmış və sevilən simalardan biri olduğu da məlum faktdır. Xatırlayaq ki, Əmin Abid də Cavidi "Hamidi çox oxuyan Fikrət tələbəsi" adlandırması da təsadüfi deyildi. Sözügedən mövzu ilə bağlı Əmin Abid yazırdı: "Abdülhak Hamid manzum piyeslerinde üslup itibariyle kuvvetli şahsiyettir. Bütün eserlerinde kendisi mevcuttur. Lisanı da, ilhamı da, üslubu da Hamiddir.

Hüseyin Cavid'in, ifade de Hamidi fazla taklit edişi bilhassa piyeslerinde nazara çarpar, bu da, insanda, Cavid, dramlarını yazırken Hamidi çok zehabını hasıl ediyor" (zehabını hasıl etmək – yəni zehni olaraq bir yola doğru istiqamətlənmək, bir fikrə uymaq, vəs.) [1, s.249]. Ə.Nazim H.Cavidin "İblis" pyesi haqqında fikir söyləyərkən Cavid üzərində Əbdulhəq Hamid fəlsəfəsinin böyük təsiri və nüfuzu olduğunu qeyd etmişdir: "İddia edilə bilir ki, Cavid kəndi əsərlərini, Hamidin "Ölü", "Məqbər", "Ruhlar" kibi əsərlərini oxuduqdan sonra yazmışdır. Zatən Hamidin də fəlsəfəsi müəlləq degilmidir. Cavidin ilham mənbələri də öylə. İştə Peyğəmbər!.. Əcəba ondan istər Allah, istər peyğəmbər, istər qadınlıq, istər din haqqında mühərririn müəyyən fikrinə təsadüf edilə biliyormı?" [4, s.169]. Müəllifin bu fikrində həm H.Cavid, həm də Ə.Hamid üçün xarakterik olan ortaq obraz və motivlər vurğulanmışdır. Doğrudan da hər iki sənətkarın yaradıcılığında o dövrün romantizm metodu ilə yazılmış dramaturgiyası üçün xarakterik olan obraz, motiv və ideyalar bir-biri ilə kifayət qədər yaxından səsləşir. Məmməd Cəfər "H.Cavidin sənəti haqqında qeydlər" adlı məqaləsində Cavidin Türkiyədə klassik qəzəl və məsnəvi dili üslubunda yazdığı şeirlərin dili və üslubundan bəhs edərkən: "....heç şübhəsiz ki, o zamankı türk ədəbiyyatının Əbdülhəq Hamid, Cənab Şəhabəddin şerinin dil və üslubuna yaxın idi" – deyə ikir söyləmişdi [5, s.313]. Yekun etibarilə Cavid haqqında olan qənaətləri ümumiləşdirərkən belə bir nəticəyə gəlirik ki, Hüseyn Cavid yaradıcılığına həm Tofiq Fikrətin, həm də Əbdülhəq Hamidin ədəbi təsirlərinin olması danılmazdır. A.Qurbanov doğru ifadə edirdi ki, "üslub etibarilə Tofiq Fikrətin təsirində qalan və onun davamçısı sayılan H.Cavid mənzum teatrlarının ədası və ümumi havası baxımından Əbdülhəq Hamiddən də xeyli təsirlənmişdir. O, bu iki şairin sintezi olaraq qəbul edilə bilər. Hüseyn Cavidin T.Fikrətdən və Ə.Həmiddən faydalandığı həqiqətdir. Lakin onu yalnız Fikrət və Hamidin "sintezi" kimi qəbul etmək, şübhəsiz, düzgün deyildir. Cavid irsinin ümumbəşəri pafosunu, özünəməxsus milli xüsusiyyətlərini, böyük siyasi-ictimai hadisələrə ümumtürk mövqeyindən yanaşmasını və şairin Hamid və Fikrətlə müqayisədə daha parlaq poetik istedadını o şairlərin kölgəsi altında saxlamaq yanlışdır" [10, s.92]. Cəfər Cabbarlı isə sanki bütün bu fikirləri ümumiləşdirə bilən belə bir fikir irəli sürmüşdür ki, Cavid sırf romantik bir yazıçı deyildir. O, gah romantik, gah idealist, gah realist kimi sentimentalistdir. Fəqət Cavid kim olursa, hankı məktəbə mənsub bulunursa həmin məktəblər üsulu ilə yazdıqlarına müvəffəq olmuşsa-olmamışsa fərq etməz, şimdi Cavid var, yazıyor [3, s.113]. Əlbəttə, ədibin bu fikri də öz dövrünün acı sosioloji reallıqlarını əks etdirir. Təbii ki, Cavidin necə bir nəhəng sənətkar olduğunu bilən C.Cabbarlı onu tənqid etməyə məcbur olmuşsa da, bu fikri ilə açıq şəkildə göründüyü kimi, sənətkarı həm də qorumağa, müdafiə etməyə çalışmışdır. İşin elmi nəticə və yenilikləri. Cavid haqqında bütün bu tədqiqatlara nəzər saldıqda onun nə qədər romantik Azərbaycan ədəbi cərəyanının nümayəndəsi hesab edildiyi kimi, həmçinin o qədər də realist ədəbi cərəyana aid yaradıcılıq nümunələrinin müəllifi olduğuna şahid oluruq. Müşahidələr göstərir ki, Cavid yaradıcılığının ilkin mərhələsində daha çox türk şairi Tofiq Fikrətin yaradıcılığının təsiri altında olmuş və Cavidin "Keçmiş günlər", "Bahar şəbnəmləri" şeir toplularında nəşr olunan şeirlərinin əksəriyyəti realist üslubda yazılan şeirlərdir. Bu şeirlərdə eynən Fikrət yaradıcılığında müşahidə olunan realist üslub müşahidə edilməkdədir. Bu şeirlərində Cavid də eynən Fikrət kimi həyatda hakim mövqedə olan və məzlumları əzən qüvvələrin əleyhinə çıxış edir. Həqiqətin daim zəfər çalmasını istəyir, belə olmadıqda isə təəssüflənir. Bəzən isə qələbə çalmaq üçün güclü olmağın da lazım olduğunu təbliğ edərək "əzməyən əzilir" deyir, eynən Fikrət kimi. Cavid də dünyada qan axıdılmasının, müharibələrin əleyhinə çıxış edir, bəşərin dost, qardaş olmasını tərənnüm edir, həyatın mənasını məhəbbətlə, sevgi ilə yaşamaqda görür, eynən Fikrət kimi. Bütün bu tip yaradıcılığında Cavid realist bir sənətkardır, eynən Fikrət kimi.

Cavid yaradıcılığının sonrakı dönəm mərhələsində, dram yaradıcılığı mərhələsində Hamid kimi tarixi mənzum faciələr yazmış, Hamiddə olduğu kimi, Cavidin bütün faciələri romantikdir. Göründüyü kimi, əslində Cavidin yaradıcılığı iki dövrə bölünməkdədir:

birinci dövr realist üslubda yazılan şeir yaradıcılığını əhatə edən dövr, ikinci dövr isə romantik üslubda yazılan mənzum dramları əhatə edən dövr.

İşin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti bu işdən problemlə bağlı başqa tədqiqatlarda nəzəri qaynaq olaraq istifadə imkanları, praktiki əhəmiyyəti isə ali məktəblərdə folklor və yazılı ədəbiyyat mövzusunun tədrisi zamanı praktiki vəsait kimi istifadə imkanları ilə müəyyənləşir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abid (Əhmədov) Ə. Azəri ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2020, 303 s.
2. Araslı H. Tofiq Fikrət və Azərbaycan ədəbiyyatı. Tofiq Fikrət. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 176 s.
3. Cabbarlı C. Ədəbi mübahisələr. Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu: 10 cilddə, I c. / Tərt. ed.: G.Babaxanlı. Bakı: Elm və təhsil, 2018, s. 97-117
4. Cavid H. Əsərləri: 5 cilddə, I c., Bakı: Elm, 2007, 300 s.
5. Cəfər M. H.Cavidin sənəti haqqında qeydlər. Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu: : 10 cilddə, II c. / Tərt. ed.: G.Babaxanlı. Bakı: Elm və təhsil, 2018, s. 307-369
6. Əfəndizadə C. Aprel və ədəbiyyat. Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu: 10 cilddə, I c. / Tərt. ed.: G.Babaxanlı. Bakı: Elm və təhsil, 2018, s.422-440
7. Ələkbərli M.K. Azərbaycan ədəbiyyatı. Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu: 10 cilddə, II c. / Tərt. ed.: G.Babaxanlı. Bakı: Elm və təhsil, 2018, s.123-126
8. İsgəndərov A. Sənət və ədəbiyyat vurğunu. Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu: 10 cilddə, V c. / Tərt. ed.: G.Babaxanlı. Bakı: Elm və təhsil, 2018, s.69-81
9. Şaiq A. Xatirələrim. Bakı: Gənclik, 1973, 362 s.
10. Şərif Ə. Hüseyn Cavid. Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu: 10 cilddə, IV c. / Tərt. ed.: G.Babaxanlı. Bakı: Elm və təhsil, 2018, s.7-91

IMPLEMENTATION OF POETIC TRANSLATION AND ELIMINATION OF PROBLEMS RELATED TO IT

Asst. Prof. SAADET ABDURAHMANOVA[1], Asst. Prof. ULVIYYA NASIROVA[2], SAMIRA HASANOVA[3], AFAT BAGIROVA[4]

[1]Odlar Yurdu University, Department of Languages, Azerbaijan,
ORCID NO: 0009-0006-5741-2681
[2]Odlar Yurdu University, Department of Languages, Azerbaijan,
ORCID NO: 0000-0002-7226-2857
[3]Odlar Yurdu University, Department of Languages, Azerbaijan,
ORCID NO: 0000-0002-6292-874X
[4]Odlar Yurdu University, Department of Languages, Azerbaijan,
ORCID NO: 0009-0001-2364-1113

Abstract

This work is devoted to the features of poetry translation. The work examines the theoretical aspect of the problem and touches on the history of translation activities in this area. The relevance of the chosen topic is due to the fact that poetic translation has been and remains one of the most difficult areas of translation activity. The question of ways and means of achieving adequacy when translating poetry is one of the least developed in the theory of literary translation. The relativity and time limitations of any translation strategy give rise to a huge number of approaches to poetry translation that require careful analysis. In addition, the lack of generally accepted and universal criteria for assessing the accuracy and fidelity of poetic translation allows us to talk about it as a creative process, which creates a number of difficulties that need to be solved. The purpose of the work is to highlight the features of translation of poetic works. The subject of the study is the translation of poetic text and its features. The theoretical significance of the work lies in the generalization and systematization of the provisions existing in the theory of translation and versification. A poetic text is a complex and multidimensional system. This concept covers a fairly wide range of literary works, including fables, poems, lyric poems and more. In the most general sense, a poetic text is a language organized in a special way. Creating a complete and comprehensive definition is associated with a number of difficulties, since its specificity is determined by both intra-textual and extra-textual factors.

Keywords: translation, theory, literary works, poetic text, poem

NAKAM ŞAİRİMİZ MİKAYIL MÜŞFİQ LİRİKASI

F.E.N ƏZIMOVA TƏRANƏ

ORCID ID 0000-0001-6951-5844

Özet

Azərbaycan şeir tarixinə adını qızıl hərflərlə yazmağı bacaran Mikayıl Müşfiqin şeirləri yaşlı nəsillə bərabər, gənclərin də dillər əzbəridir. Maraqlısı isə odur ki, ziyalılarımızın, böyüklərimizin, gənclərin kitaba, şeirə marağının azlığından şikayətləndiyi bir dövrdə M.Müşfiqin şeirləri ən passiv gənclərin belə yaddaşına həkk olunmağı bacarır. Müşfiq klassik ədəbi irsi hərarətlə sevmiş, dünya ədəbiyyatının ən böyük sənət abidələrini nümunə götürmüş, dövrün sənətkarlarını əsrlər boyu yaşaya bilən yüksək keyfiyyətli bədii əsərlər yazmağa çağırmışdır. Mikayıl Müşfiq az ömür yaşasa da, bu 30 illik ömrü həyat eşqi ilə çağlamış, yaratdığı orijinal əsərlər ədəbiyyatımızı zənginləşdirmişdir.Mikayıl Müşfiqi bütün nəsillərin müasiri edən, həmişə sevdirən onun səmimiyyətlə dolu poeziyasının xalq ruhu ilə bağlılığı, doğma yurdu Azərbaycanı böyük məhəbbətlə tərənnüm edib sevməsi və sevdirməsidir.M.Müşfiqin şeirlərini oxuyarkən adama elə gəlir ki, o yazdığı şeirlərdə gənclərin tərbiyəsi üçün bir konsepsiya tərtib edib. Onun vətən, ana, sevgili haqqında yazdığı şeirlərlə bəhrələnən, o şeirləri bütün varlığı ilə dərk edən gənclik yalnız yaxşı insan kimi formalaşa bilər. Sanki M.Müşfiqin bütün şeirləri insanın, gəncliyin mənəvi tərbiyəsi üçün yazılıb. Onun şeirlərində qadına yönəlmiş xüsusi diqqət, qadının bəşəriyyət üçün nə qədər uca varlıq olduğunun göstərilməsi hər bir gənc üçün örnəkdir. Bu şeirləri dərk edən oğullar vətəninə, anaya məhəbbəti öyrənməklə yanaşı, qadına hörməti də öyrənmiş olur. M. Müşfiqin şeirlərini dərk edən, onun vətənə, anaya, qadına, sevgiliyə həsr etdiyi şeirləri anlayan insan heç zaman cəmiyyətdə pis ad çıxara bilməz. Çünki bu mənəvi tərbiyə insana ən ülvi, ən romantik, ən müqqədəs hissləri duymağı öyrədir.Müşfiqin şeirlərinin bütün nəsillər, xüsusən də gənclər tərəfindən sevilməsinin ən böyük səbəblərindən biri də yəqin ki, onun gəncliyin nəbzini tuta bilməsi olub.

Anahtar kelimeler: Mikayıl Müşfiq, Dilbər, lirika, həyat, eşq, şair, şeirlər

Summary.

The poems of Mikayil Mushfig, who managed to write his name in golden letters in the history of Azerbaijani poetry, are memorized by the younger generation as well as the older generation. Interestingly, at a time when our noblemen, adults and young people complain about the lack of interest in books and poetry, M. Mushfig's poems manage to be engraved in the memory of even the most illiterate. Mushfik passionately loved the classical literary heritage, followed the examples of the greatest works of art of world literature and urged the artists of his time to write quality works of art that could live for centuries. Although Mikayil Mushfik lived a short life, he filled this 30-year life with the love of life, and his original works enriched our literature.What makes Mikayil Mushfig a contemporary of all generations and makes him always beloved is the connection of his sincere poems with the soul of the people, his glorification and love for Azerbaijan with great love.While reading M. Mushfig's poems, it is felt that he formulated a concept for the education of young people in his poems. A young person who benefits from his poems about his homeland, his mother, his beloved and understands them with his whole being can only be a good person.

It is seen that all of M. Mushfig's poems were written for the spiritual education of the people and youth. His special emphasis on women in his poems sets an example for every young person in terms of showing how great women are for humanity. Sons who understand these poems learn to love their motherland and mother, and also learn to respect women. A person who understands M. Mushfig's poems, who understands the poems dedicated to the homeland, mother, woman, lover, can never have a bad name in society. Because this spiritual education teaches people to feel the most sublime, most romantic, most sacred emotions.One of the biggest reasons why M. Mushfig's poems are loved by all generations, especially young people, is probably his ability to keep the pulse of the youth.

Key words: Mikayıl Mushfig, Dilbar, lyrics, life, love, poet, poem

Giriş

Mikayıl Müşfiq 5 iyun 1908-ci il tarixində Bakıda anadan olub. Ziyalı ailəsində doğulan və əslən Azərbaycanın gözəl guşələrindən biri olan Xızı rayonundan olan Mikayıl Müşfiq Valideynlərini belə erkən itirməsinə baxmayaraq şair həyatdan küsməyib və oxumağın, təhsilin dəyərini anlayaraq bu istiqamətə yönəlib. İbtidai təhsilini inqilabdan əvvəl rus-tatar məktəbində alan şair o zamankı Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) dil-ədəbiyyat fakültəsini bitirib. M.Müşfiq əmək fəaliyyətinə pedaqoq kimi başlayıb. Yeddi il Bakı orta məktəblərində müəllimlik etmiş şairin son iş yeri olan 18 saylı Bakı şəhər orta məktəbi hazırda onun adını daşıyır. Poetik yaradıcılığa isə 1926-cı ildə "Gənc işçi" qəzetində çap etdirdiyi "Bir gün" şeirilə başlayan M.Müşfiqin bundan sonrakı həyatı unudulmaz şeirlər, hekayələr yazmaq və ciddi bədii tərcümələr etməklə keçir. M.Müşfiq 1931-ci ildə Dilbər Axundzadə ilə ailə həyatı qurub. 1938-ci il yanvarın 6-da isə Sovet İmperiyasının cəza tədbirləri dövründə güllələnib. Belə qısa həyatına baxmayaraq, M.Müşfiq Azərbaycan xalqı üçün 30 illik ömrünə sığdırdığı əsl sənət xəzinəsini yadigar qoyub.

İllərin ağrı-acısını, anasızlığını çəkən şair ayyarımlıq olarkən anası Züleyxa vəfat edir. Doğma ana nəfəsi, şirin ana paylaşm və əvəzsiz ana məhəbbətindən məhrum olan Müşviq "Ana" şeirində bunu ürək yanğısı ilə təsvir etmişdir.

Ana dedim, ürəyimə yanar odlar saçıldı,
Ana dedim, bir ürpəriş hasil oldu canımda,
Ana dedim, qarşımda bir gözəl səhnə açıldı,
Ana dedim, fəqət onu görməz oldum yanımda.

Xalqını və vətənini yüksək məhəbbətlə sevən istedadlı gənc şair Mikayıl Müşfiqin ədəbi fəaliyyəti yaradıcılıq aləmində qısa bir zamanda parlamışdır. Şair - dramaturq Abdulla Şaiq xatirələrində yazır: "Mikayıl Müşfiqi biz hamımız sevirdik. Amma Hüseyn Cavid onu daha çox sevirdi. Onun poeziyasını çox yüksək qiymətlən¬dirirdi. Bir dəfə mənə "poeziyanın nəhəngi" yetişməkdədir, özümüzü yığışdırmalıyıq Şaiq!" dediyi sözlərini heç unuda bilmirəm".

Yöntem

Mikayıl Müşfiqin "Gülnaz", "Ay qız", "Çadralı qızlarımıza", "Mənim dostum", "Coğrafiya", "Əfşan", "Zəhra üçün" və s. adlı sənət nümunələri yetişən nəsilləri təhsilə, tərəqqiyə, inkişafa səsləyən nümunələrdir. "Gülnaz" adlı şeirində şair 14 yaşlı Gülnazın savadsız, lakin paralı köhnə fikirli birinə nişanlanmasından bəhs edir. Oxumaq, öyrənmək, sənət, peşə sahibi ol¬maq eşqi ilə yaşayan Gülnazın anasını fikrindən yayındırmağa çalışması yolunda apardığı mübarizə obrazlı şəkildə ifadə edilmişdir. Nişanlısının köhnə fikir sahibi, savadsız, yaşadığı dövr üçün əski adam olduğunu Gülnaz söyləsədə anası el qınağını düşünərək nişanın qaytarılmasını ayıb hesab edir, qızını razı salmağa çalışır.

Anasının ona etdiyi nəsihətləri qəbul etməyən Gülnaz onu çürük fikirlərlə aldatmamağı, keçmişə qayıdan söhbət və nəsihətləri etməməyi, yeni günə yeni fikir və baxışla yanaşmağı ondan istəyir. Ay qız" adlı şeirində isə şair qızlara çağırış edərək onlara sənət sahibi olmağı, sənətə yiyələnməyi, həyatda özünə mövqe tutmağı, söz sahibi olmağı təlqin edir. Şairin "Çadralı qızlarımıza" xitabən yazdığı bu şeirində çadrasını ataçağı üçün ata və anasından, bəzi əskidən də əski olan əqrəbasından ağır söz eşitmək istəməyən qızların, məhlədən belə utanaraq çadraya vida edə bilməyən qızların mövqeyni dilə gətirir. "Bayquş qanadlı çadra" adlandırdığı o çadra arxasında gizlənmiş arzu və istəklərinin qanadlanmasını istəyir. Şərqin qaranlıq, siyah mühitinin rəmzi sayılan çadranın arxasında arzuların, ümidlərin məhv olmasını deyil, çiçəklənməsini arzulayır. Şair bu yaşayış və geyim tərzini dövrünün qızlarına rəva bilmir və onlara "Yarpaqlanıb pərdədə qalmaz örtülü qöncə" söyləyərək belə açıq şəhərdə çadraya bürünmüş qara gözləri onlara layiq görmür. Mikayıl Müşfiqin "Coğrafiya", "Məktəbli şərqisi", "Zəhra üçün" adlanan şeir nümunələri də tərbiyəvi məzmunu ilə seçilir. Mənbələrdə qeyd edilir ki, vaxtilə M.Müşfiqin şagirdi olmuş tibb elmləri doktoru Zəhra Salayeva üçün beşinçi sinifdə oxuyarkən yazdığı şeir parçası Zəhranın timsalında bütün Azərbaycan qızlarına, məktəblilərə ünvanlanır:

"İləri qoş, iləri,
Ey mənim gözəl qızım.
Qalma həyatdan geri,
Oxu mükəmməl, qızım!".

Xüsusən də milli mənlik şüuru, vətənpərvərlik, Vətənə sonsuz sevgi baxımından Mikayıl Müşfiq şeirləri ölçüyə gəlməzdir.

Hansı şeir nümunəsi Mikayıl Müşfiqin "Oxu, tar!" harayına çata bilər?!.

Oxu, tar, oxu, tar!

Səsindən ən lətif şeirlər dinləyim,

Oxu, tar, bir qadar,

Nəğməni su kimi alışan ruhuma çiləyim.

Oxu, tar!

Səni kim unudar?

Ey geniş kütlənin acısı, şərbəti,

Alovlu sənəti!

Mikayıl Müşfiqin "Oxu tar" harayı qəlbində Vətən sevgisi olan hər bir insanı riqqətə gətirməyə qadirdir. Bu haray hər bir Azərbaycan gəncini mərdliyə, qəhrəmanlığa, döyüşə ruhlandırmağa, hətta Vətən sevgisinin nə olduğunu bilməyənlərə də anlatmağa qadirdir. 30-cu illərin əvvəllərində milli musiqi alətlərimizə kampaniya aparıldığı bir zamanda ənənələrimizin, milli musiqi alətləri mızın müdafiəçiləri sırasında öz səsini duyurmuşdur. Sanki, bu şeiri yazarkən qurd ürəyi yemişdi. Əlbəttə, o illərdə böyük cəsarət tələb edən belə bir şeirin meydana çıxması müəllifdə vətəndaşlıq, xalqa bağlılıq hissinin nə qədər güclü olduğunu daim yada salır. Müşfiqin cəsarətinə heyran qalmamaq mümkün deyil. M.Müşfiq vətənimizdən bəhs etdiyi "Ölkəm" şeirində o, sanki Azərbaycanı görmək istədiyi, arzuladığı kimi tərənnüm etmişdir.

Dünyamızı seyr etdim min dürlü həvəslərlə,

Gördüm coşuyor dillər pək nəşəli səslərlə,

Baxdım doludur yarlar şən qəlbili kəslərlə

Pək şad olaraq güldüm abad olan ölkəmdə.

Qəmlərdən, ələmlərdən azad olan ölkəmdə.

Vətənini dərin bir məhəbbətlə sevən Mikayıl Müşfiq onu hər zaman abad, müstəqil, azad görmək istəyirdi. Mikayıl Müşfiq Azərbaycanın istiqlalını arzulayan, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasını alqışlayan və bu münasibətlə gözəl şeirlərini yazıb, cümhuriyyəti təbliğ edirdi. Müşfiq "Ey Dan ulduzu" deyib ölkəsinin yeni baharını alqışlayırdı.

Dönmə bir şəbnəmə yaz səhərində,

Könül, günəş kimi parla yerində.

Göylərin lacivərd ətəklərində

Gedən bu qovğadan necə əl çəkim?

Baxınız, dan yeri sökülmüş kimi,

Dostlar bir cəbhəyə tökülmüş kimi,

Uzaqdan-uzağa xam gümüş kimi

Ağaran səhradan necə əl çəkim?

Mikayıl Müşfiqin ən məşhur şeirlərindən biri də "Yenə o bağ olaydı" şeiridir. Bəzi insanlar düşünür ki, şair bu şeirini həyat yoldaşı Dilbər xanıma yazmışdır. Bir neçə şayiələrdən sonra məlum olmuşdur ki, şair şeirini Arifə Məmmədxanlıya həsr etmişdir. Ölümündən bir müddət əvvəl şair bunu öz bacısına etiraf etmişdir. Şeir Müşfiqin özünü, öz daxili aləmini daha gözəl ifadə edir.

Yenə o bağ olaydı, yenə yığışaraq siz
O bağa köçəydiniz.
Biz də muradımızca fələkdən kam alaydıq,
Sizə qonşu olaydıq.
Yenə o bağ olaydı, səni tez-tez görəydim,
Qələmə söz verəydim.
Hər gün bir yeni nəğmə, hər gün bir yeni ilham,
Yazaydım səhər axşam. (iniversiya pozulub)
Arzuya bax sevgilim, tellərindən incəmi ?
Söylə ürəyincəmi ?

Misralarda şair qonşu olduğu xanımı yenidən görmək istəyir. Çünki, şair sevgili yarını gördüyü zaman ilhamının gəldiyini, qələminin işə düşdüyünü vurğulayır. Onu gördükdən sonra istər səhər, istərsə də axşamlar ilhamının gəldiyini, saysız-hesabsız şeirlər yazdığını dilə gətirir. Şair arzularını dedikdən sonra arzularının gerçəkləşməsinin çətin olunmasını şeirin diliylə bizə çatdırır. Şeirin ilk bənddəki kimi son bənddə sevdiyi qadına sual verir. Cavabını bilmədiyi sualın cavabını sevdiyi qadından öyrənməyə çalışır. Şair suallardan, nidalardan, metafor, təşbeh, epitetdən istifadə edərək şeiri daha təsirli, qüvvətli bir hala gətirmişdir. Saf sevgi, vüsal həsrəti və nisgilin hakim kəsildiyi bu poetik simfoniyanı xalqımız çox sevir. Hər dəfə bu şeir səslənəndə ruhumuz bir anlıq Müşfiqin məharətlə təsvir etdiyi o bağın, dənizin yanındaymış kimi hiss edir.

Mikayıl Müşfiq real həyatda dilinə gətirib deyə bilmədiklərini, düşündüklərini və hiss etdiklərini, ürəyindəki sözləri bu şeir köməyi ilə, dilə gətirmişdir. Şeirdə saf sevgi, məhəbbət, ülvi hisslər ilə qarşılarşırıq. Müşfiqin məhəbbət şeirlərindən "Sənin gözlərin", "Sənin gülüşlərin," "Bir günəş, bir baxış", "Məhəbbət", "Ulduzlar", "Şirin qız", "Ürək", "Maral", "Rəssam" və s şeirlərinin adını çəkmək olar.

Rəssam, sevgilimin rəsmini gəl çək,
Sevgilim gözəldir, sən də gözəl çək.
Nazına çatanda fırçadan əl çək,
Qoy onun nazını mən özüm çəkim.

Çək onun qaradan qara telini,
Çək, rəssam çək onun incə belini,
Gözünə çatanda saxla əlini
Can alan gözünü mən özüm çəkim.

Digər şeirləri kimi "Rəssam" şeiri də öz poetikası ilə seçilir.

Həmçinin şairin yeniliyi tərənnüm edən " Üçdən birə", "Pasyolka", "Bəyaz çöllər", "İliç buxtası", "Ağacan", "Dün-bugün", "Şən Tiflis", "Mingəçevir həsrəti", "Körpü" və s şeirlərinin də adını çəkmək olar.

Bulgular

Bildiyimiz kimi, M.Müşfiqin həyat yoldaşı Dilbər Axundzadə onun xatirinə "Müşfiqli günlər" kitabını yazıb. Kitab o qədər təsirli idi ki, istəyirəm bir parça sizlərlə də bölüşüm. "Bir gün məktəbin həyətində oturub kitab oxuyurdum. Sinif yoldaşlarımdan biri yaxınlaşıb mənə məktub verdi. Müşfiqdəndir dedi, üstəlik əlavə etdi ki ki, Dilbər o şeirlərdən bizə də oxu. Onun şeirlərinin vurğunu təkcə sən deyilsən. Sevinib mütləq oxuyaram dedim. Məktubda Müşfiq neçə vaxtlar gəlmədiyinin səbəbini yazdı sonra məndən üzr istədi. Eyni zamanda dərsdən sonra məni görüşə çağırdı. Ertəsi gün dərsdən sonra bizim komsomol iclasımız oldu. Zənn etdim ki, Müşfiq mənim gecikdiyimi görüb çıxıb gedəcək. Yenə dözə bilmədim gedib baxdım. Müşfiq skamyada oturub nəsə yazırdı. Məni görcək sevinə-sevinə ayağa durdu.

-Müşfiq üzr istəyirəm, səni gözlətdim. Düzünü de məndən incimədin ki?

-Yox-dedi- gözlədim-gözlədim gəlmədin, axır qəlbimin odunu şeirə tökdüm

O mənə təzəcə yazdığı "Neçin gəlmədin" şeirini oxudu:

Gözlədim yolunu həsrət içində,

Tükəndi taqətim, neçin gəlmədin?

Şəhdi-vüsalından üzüldü əlim,

Ey dilbər afətim neçin gəlmədin?

Sonuç

Bəxtinə 29 il ömür düşən Müşfiq anadan şair doğulmuşdu. Bunu onun məhəbbət dolu şeirlərinin axıcılığı da bizlərə diqtə edir. Cəsədləri Xəzərin qorxulu fırtınalarına yem olan faciə qəhrəmanlarından biri də yəqin ki, Müşfiqdir… Həyatının baharında cismi yox edilib, ruhu incidilən Müşfiq!.. Nə idi bu istedadlı şairimizin günahı?!. Hətta ona qəbiri də çox gördülər… Bu nurun işığından gözləri qamaşanlar öz alayarımçıq bacarıqlarından qorxdular, qorxdular ki, Müşfiq sağ olsa, onlar Müşfiqin yanında çox solğun, üzgün, cılız, aciz görünəcəklər. Elə ona görə də şeirləri ilə könülləri ovsunlayan, ürəkləri riqqətə gətirən şairi susdurdular. Onlar təkcə Müşfiqin özünə yox, həyat işığı görməmiş neçə-neçə şeirlərinin də qətlinə fərman verdilər.

Onlar ədəbiyyatımızı, kitab rəfini bəzəyəcək Müşfiqin doğulmamış əsərlərinə həsrət qoydular. Onlar ən nəhayət, mənəviyyatımıza zərbə vurdular – Mikayıl Müşfiq, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad kimi şairləri məhv etməklə… Bu gün pula-vara hərislər, beşgünlük ailə həyatı quranlar, doğulan uşaqların həyatını faciə dolu ömürlə qol-boyun edənlər Mikayıl Müşfiq şeirlərindən bəhrələnsəydilər, sevginin ucalığını, həyatın şirin olduğu qədər də acı olduğunu dərk edərdilər. Çünki Müşfiqin şeirlərində yüksək həyat eşqi, sevginin yenilməzliyi, möhtəşəmliyi insan ürəyində məhrəmanə hisslər bəsləyir. Onu nəinki öz sevdiyinə kəc baxmağa, əksinə, adamı bu ilahi hissə sadiq qalmağa səsləyir. Cismən onu məhv etdilər, həyatının çiçəkləndiyi vaxda onu sevməyə, sevilməyə həsrət qoydular. Onu gülüzlü yarından ayırdılar, ona «vətən xaini», «xalq düşməni» damğası vurdular. Onun şair ruhunun qarşısında tələ qurdular, bir səd kimi durdular. Fəqət mənən onu həyatdan apara bilmədilər».

Kaynaklar

1. Hüseynoğlu Gülhüseyn. Müşfiq (həyat və yaradıcılığı), Bakı, Azərnəşr , 1968
2. Hüseynoğlu Gülhüseyn. M.Müşfiqin yaradıcılıq yolu. Bakı, BDU nəşriyyatı, 1987
3. Hüseynoğlu Gülhüseyn. M.Müşfiq (albom-kitab). Bakı, İşıq, 1999

PROMOTING COMMONALITIES BETWEEN ISLAM AND OTHER RELIGIONS (AN ANALYTICAL REVIEW)

Dr. NASEEM AKHTER

Associate Professor, Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

ABSTRACT

It is usually different religious views which have sparked up conflicts and tensions between religions hence denying the world peace. As a result, the maintenance of world peace depends on the level of interfaith understanding and communication. This paper presents the core principles and ideas that form the base for all religions claiming enlightenment, and elaborates on the methods and importance of their spread in interfaith harmony, especially in the contemporary era between Islam and other faiths. Islam is one of the greatest religions in the world, based on the principles of justice, compassion, and acquisition of knowledge. Interfaith dialogue illustrating the commonalities of different faiths is an important aspect in promoting mutual understanding and collaboration and contributes towards achieving a peaceful and harmonious community. A way to bring unity through these educational programs and interfaith dialogue would be to minimize the differences between Islam and other religions. Interfaith and interfaith dialogues, then, enable people of different religious thoughts to come to know what they agree upon and what misconceptions they have about one another on these forums and at their personal level. If religious leaders are optimistic about guiding their adherents towards the right path, they should strongly recommend adherence to show kindness and tolerance towards diversity. With such a motivation, religious persons will be more concerned about continuing their religious ways of social justice, almsgiving, and good actions, and the world's faiths will be more cohesive and brotherly. There are many instances of religious authorities and specialised organisations that have contributed to public knowledge about the similarities that exist between Islam and other religions and to present the universal principles of tolerance, love, and compassion that are known to be present within all the major religious creeds. Surely, their theological justifications for the use of several religious traditions are supposed to buttress the practice, which may help followers look at things positively when they realize that living in harmony with one another is much better than inciting strife. As a result, mutual understanding and peaceful coexistence may be fostered by the Islamic community working together to give a comparative comparison between Islam and other faiths. Religious differences can be resolved between individuals and organisations by dialogue, education, and legislation that highlights the values of peaceful cooperation and fosters a cohesive community.

Keywords: Religious groups, Islam, Other Religious, Interfaith talks

ELECTRICAL ORBIT RAISING: INFLUENCE OF THRUSTERS IN GEOSTATIONARY SATELLITE DEPLOYMENT

HABERLEŞME UYDULARININ YÖRÜNGEYE YERLEŞTİRİLMESİNDE ELEKTRİKLİ İTİCİLERİN ETKİSİ

İBRAHIM ÖZ[1]

[1]Ankara Yıldırım Beyazıt University, TTO, Ankara / Türkiye,

ORCID: 0000-0003-4593-917X

Özet

Elektrikli Yörünge Yükseltme (EOR), yer sabit yörünge (GEO) uydularının transfer yörüngeden işletme yörüngesi yükseltilmesinde devrim niteliğinde değişiklikler yapmıştır. Elektrikli itki sistemi geleneksel kimyasal itki sistemlerine göre kütle azaltılması ve maliyet düşürmede çok büyük gelişmeler göstermektedir. Bu makale, üç farklı elektrikli iticinin yörünge yükseltme süresi (seyahat süresi) ve kullanılan yakıt miktarı açısından performansını ayrıntılı bir şekilde incelemekte ve standart kimyasal itici ile karşılaştırmaktadır. Elde edilen sonuçlarda, 3 ton ağırlığındaki bir yere eşlenik yörünge (GEO) haberleşme uydusunun, MR-510 itici kullanarak transfer yörüngeden işletme yörüngesine 150 günde, 748 kilogram yakıt tüketerek ulaştığı görülmektedir. Öte yandan, aynı uydu SPT-140D itici ile 133 günde, 248 kilogram yakıtla EOR'yi başarıyla gerçekleştirirken, PPS-5000 itici ile 111 günde, 297 kilogram yakıt kullanarak EOR'yi gerçekleştirmektedir. Kimyasal bir itici kullanılması durumunda ise uydu sadece 0.079 gün içinde GEO'ya ulaşabilmekte ancak bu sırada 1245 kg yakıt tüketmektedir. Ayrıca, bu çalışmada EOR hem teorik olarak hemde pratikte uydu işletmecilerinin elde ettiği sonuçları analiz etmektedir. Tam elektrik itki sistemine sahip gerçek haberleşme uydularından ABS-3A, Turksat 5A, Turksat 5B, Hotbird 13G, Eutelsat 10B, ve Hotbird 13F uydularının pratikte GEO yörüngeye ulaşma süreleride değerlendirilmiştir. Elektrikli iticilerin daha yüksek özgül itme (I_{sp}) değeri, kullanılan yakıt miktarını azaltırken, yüksek itme yeteneği (thrust) daha kısa yörünge transferi süresi sağlamaktadır. Bu nedenle, uydu operatörlerinin, yakıt tüketimini azaltmak için yüksek özgül itme (I_{sp}) değerine sahip iticiler, daha kısa yörünge transfer süresi için ise yüksek itme gücüne sahip iticileri tercih etmeleri önerilirken, aynı zamanda güç işleme ünitesi (PPU) kısıtlamalarını da dikkate almaları gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: uydu yörüngesi, transfer yörünge, yere eşlenik yörünge, yörünge yükseltme

Abstract

Electrical Orbit Raising (EOR) represents a revolutionary change in the deployment approach of geostationary satellites. It utilizes electric propulsion systems to produce substantial improvements in mass and cost-effectiveness beyond the capabilities of chemical propulsion technologies. This paper thoroughly examines the performance of three different electric thrusters in terms of the time it takes to raise the orbit (trip time) and the amount of fuel used, with comparisons made to standard chemical thrusters. The results indicate that a Geostationary Earth Orbit (GEO) communication satellite weighing 3 tons requires 150 days for Earth Orbit Raising (EOR) using the MR-510 thruster, consuming 748 kilograms of fuel.

On the other hand, the SPT-140D thruster achieves EOR in 133 days with 248 kilograms of fuel, and the PPS-5000 thruster accomplishes EOR in 111 days, utilizing 297 kilograms of fuel. On the other hand, by employing a chemical thruster, the satellite can reach GEO in a mere 0.079 days, but at the cost of consuming 1245 kg of fuel. In addition, this work includes both case studies and theoretical models, which contribute to a thorough comprehension of the importance of EOR in modern satellite operations. Moreover, it provides valuable insights into the operational efficiency of electric thrusters on actual geostationary orbit (GEO) satellites. Some noteworthy instances of entirely electric satellites that have achieved Geostationary Orbit (GEO) utilizing electric thrusters include ABS-3A, Turksat 5A, Turksat 5B, Hotbird 13G, Eutelsat 10B, and Hotbird 13F. Electric thrusters' higher specific impulse (I_{sp}) allows for decreased fuel usage, while the improved thrust capability results in shorter travel durations. Therefore, it is recommended that satellite operators prioritize thrusters with high specific impulse (I_{sp}) to reduce fuel usage and high thrust to speed up travel durations while also considering the constraints of the power processing unit (PPU).

Keywords: satellite orbit, GTO to GEO, electric thruster, orbit rising

1. INTRODUCTION

Geostationary satellites are essential for mainly telecommunications and meteorology. Historically, these satellites have been launched using chemical propulsion systems, which offer the significant thrust needed for quick placement into orbit, but at the cost of consuming a substantial amount of fuel. Electrical Orbit Raising (EOR) is an innovative concept that leverages the effectiveness of electric propulsion systems to significantly decrease the amount of propellant required. This enables the option of using a less massive launch vehicle or increasing the available payload capacity [1, 2]. The development of spacecraft propulsion technologies has experienced a significant transition towards the use of in-space electric propulsion systems, representing a revolutionary advancement in the field of space exploration and satellite deployment. These cutting-edge propulsion systems, considered the forefront of spacecraft propulsion technologies, offer significant efficiency, performance, and operational flexibility improvements. Through the utilization of electric propulsion mechanisms, these systems possess exceptional capacity to transform the field of space missions, providing improved maneuverability, prolonged mission durations, and heightened payload capacities. This paper explores the complex mechanisms and promising potential of in-space electric propulsion systems, explaining their crucial role in shaping the future of space exploration. Through analysis and comprehensive evaluation, this study aims to shed light on the exceptional capabilities and extensive implications of in-space electric propulsion systems. Doing so aims to pave the way for a new era of spacecraft propulsion technologies. [3, 4]. The electric thruster is a crucial component of Electric Orbit Raising (EOR) operations. It provides impulses to manage the spacecraft's inclination while in orbit, specifically for north-south station-keeping, controlling eccentricity, and unloading momentum from the momentum wheel. The use of electric thrusters significantly reduces the amount of propellant needed for on-orbit operations. This allows for a more significant mass allocation for communication payload and related capabilities. Therefore, within the framework of EOR, the performance attributes of the thruster become of utmost significance, as they directly impact the efficiency and effectiveness of satellite deployment efforts. The article titled "Performance and Evolution of Stationary Plasma Thruster Electric Propulsion for Large Communications Satellites" discusses the advancements and changes in the use of stationary plasma thruster electric propulsion for large communications satellites [5]. The comparison between all-electric Geostationary Earth Orbit (GEO) communication satellites and alternative hybrid or chemical satellite designs highlights the numerous inherent advantages of the former.

Satellite designs that rely exclusively on electric propulsion systems, known as all-electric satellite designs, provide significant advantages. More precisely, these designs usually show a notable 50% decrease in the satellite's overall weight, mainly due to a considerable reduction in the amount of fuel carried by the satellite. This reduction in fuel mass decreases from around 45% or 50% to only 15% of the total weight of the satellite. Additionally, the deployment of all-electric satellite designs delivers a notable savings of over 50% in launcher costs. Moreover, these satellites display an increased total lifespan, with potential increases of up to 20 years compared to their hybrid or chemical equivalents. [6,7],

1.1. Principles of Electric Propulsion

Space missions currently utilize various electric propulsion technologies, which can be categorized into three distinct types: electrothermal, electrostatic, and electromagnetic thrusters. Electric propulsion systems distinguish themselves from chemical propulsion systems by deriving energy from an external source, distinct from the propellant, rather than relying on the combustion of the propellant for propulsion. Electrothermal propulsion is a method that utilizes electrical heating to increase the temperature of the propellant. This increase in temperature causes the propellant to expand via a nozzle, resulting in thrust generation. Electrostatic thrusters employ the interaction of electrostatic fields to propel charged propellant particles, whereas electromagnetic propulsion exploits the interplay between electric and magnetic forces in plasma to accelerate heated propellant gases. The core distinction between electric propulsion systems and chemical propulsion systems underscores the adaptability and effectiveness of electric propulsion technology. Eclectic thruster technologies offer enhanced maneuverability, extended mission durations, and increased payload capacities for spacecraft in various space exploration missions and uses. Most electric thrusters typically generate thrust levels below 1 Newton, commonly falling within the range of millinewtons.

Equation 1 gives the power required to achieve a desired thrust in an electric propulsion system [6, 8];

$$P_t = \frac{TV_e}{2} \tag{1}$$

Where: P_t : power required for desired thrust V_e: exhaust gas velocity, T: thrust

The efficiency of a thruster is given in Equation 2;

$$\eta = \frac{P_t}{P} \tag{2}$$

Where: P: power required for propulsion, P_t : power required for desired thrust

GTO has different perigee and inclination due to a satellite's launch vehicle performance and wet mass. Equation 3 calculates the necessary ΔV to reach the final GEO. The required ΔV for inclination change is calculated as shown in Equation 3.

$$\Delta v = 2v sin(\frac{\Delta i}{2}) \tag{3}$$

The inclination change maneuver is combined with the orbital circularization (apogee) maneuver to reduce the total ΔV. The combined ΔV is the vectorial sum of the circularization and inclination change maneuvers [6]. The total combined ΔV to reach GEO can be calculated as shown in Equation 4.

$$\Delta v = \sqrt{v_{t,\alpha}^2 + v_{GEO}^2 - 2cos\Delta i v_{t,\alpha} v_{GEO}} \quad (4)$$

where $V_{t,\alpha}$: magnitude of velocity at the apogee, V_{GEO}: velocity in GEO 3074.7 m/s"

Propellant usage by using the rocket equation is given in Equation 5.

$$m_1 = m_0 e^{\frac{-\Delta v}{g_o I_{sp}}} \quad (4)$$

Where m_1: final satellite mass, m_o: initial satellite mass

Electric propulsion systems, such as Hall effect thrusters and gridded ion engines, function by converting a fuel, typically xenon, into ions and accelerating them rapidly using electric fields. The specific impulse of these systems can exceed that of conventional chemical rockets by several times, indicating that they can accomplish the same velocity change with significantly less propellant[9,10]. Nevertheless, the amount of push produced is much reduced, requiring extended times of thrusting in order to accomplish the desired increase in orbit.

Electric propulsion is a crucial technology used in telecommunications Geostationary Earth Orbit (GEO) satellites, and it has a strong impact on the market. Thoroughly planning the solar photovoltaic (PV) power system is crucial for all forms of satellite propulsion, including complete chemical, hybrid, and complete electrical setups. This optimization is crucial for guaranteeing optimal performance during both the transfer orbits and the on-station stages of satellite operation, all while contributing to substantial cost savings throughout the satellite's lifecycle [7, 11].

1.2 Electrical Orbit Raising Strategy

Using an electric propulsion system, EOR involves gradually increasing a satellite's orbit from a geostationary transfer orbit (GTO) to a geostationary orbit (GEO). The process can take months, as opposed to the hours taken by chemical propulsion, but the overall mass efficiency makes this trade-off viable for many missions [12-15].

1.3 Advantages of Electrical Orbit Raising

The main benefit of EOR is decreased propellant mass, resulting in cost savings and enhanced payload capacity. For example, the utilization of electric orbit raising (EOR) can decrease the amount of fuel needed to raise an orbit by as much as 90%, enabling the inclusion of extra instruments or extending the duration of a mission. Moreover, the slow insertion process reduces the satellite's mechanical strains, potentially improving its operating longevity [16-18]. Figure 1 illustrates the performance characteristics of an electric thruster, showing the relationship between its specific impulse (efficiency) and the resulting thrust at different input power levels. The graph demonstrates that augmenting the input power enhances the thrust output but at the expense of diminishing the specific impulse (efficiency). As the input power is raised (from 0.5 kW to 1 kW and subsequently to 2 kW), the thruster generates progressively higher thrust at all specific impulse levels. This occurrence is caused by an augmented energy source, enabling the thruster to produce amplified thrust. However, when the input power increases, there is a trade-off between specific impulse and thrust. It should be noted that higher specific impulse values are correlated with lower thrust outputs. This compromise emerges because to the trade-off between the goal of enhanced efficiency, as shown by a high specific impulse, and the compromise in thrust generation.

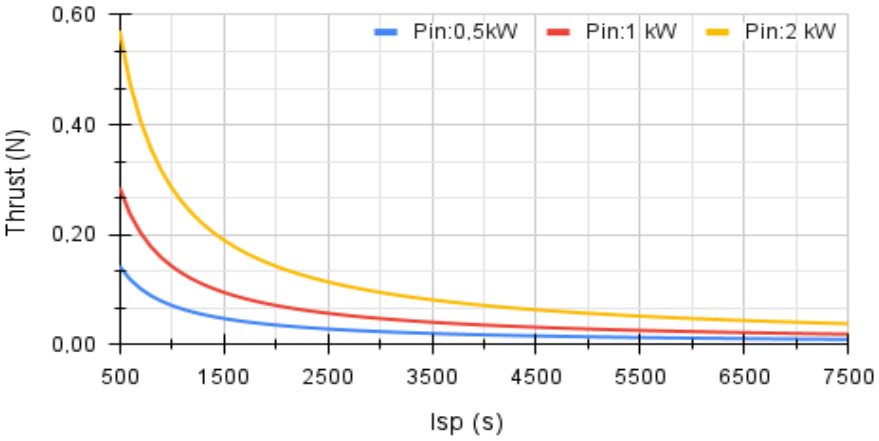

Figure 1. Electric thruster I_{sp} vs generated thrust for efficiency 0.7 for various input power (kW)

Figure 2 illustrates the fuel consumption necessary for a satellite to raise its orbit from a Geostationary Transfer Orbit (GTO) to a Geostationary Earth Orbit (GEO). The blue line depicts a chemical thruster with a specific impulse (I_{sp}) of 320 s, which has the largest fuel consumption compared to the other thrusters being studied. In contrast, the red, yellow, and green lines represent thrusters that have particular impulse values of 1000 s, 1500 s, and 2000 s, respectively. As the specific impulse increases, there is a significant reduction in the amount of fuel needed to raise the orbit. The green line, which corresponds to a thruster with an I_{sp} of the 2000s, exhibits the highest level of efficiency in terms of performance. The chemical thruster requires 1137 kg, 1516 kg, and 2274 kg of fuel to place 3, 4, and 6-ton satellites into GEO orbit, respectively. On the other hand, electric thrusters with a specific impulse (I_{sp}) of 2000 s, consume considerably less fuel. They only need 220 kg, 294 kg, and 440 kg of fuel for missions with satellites of the same mass [19,20].

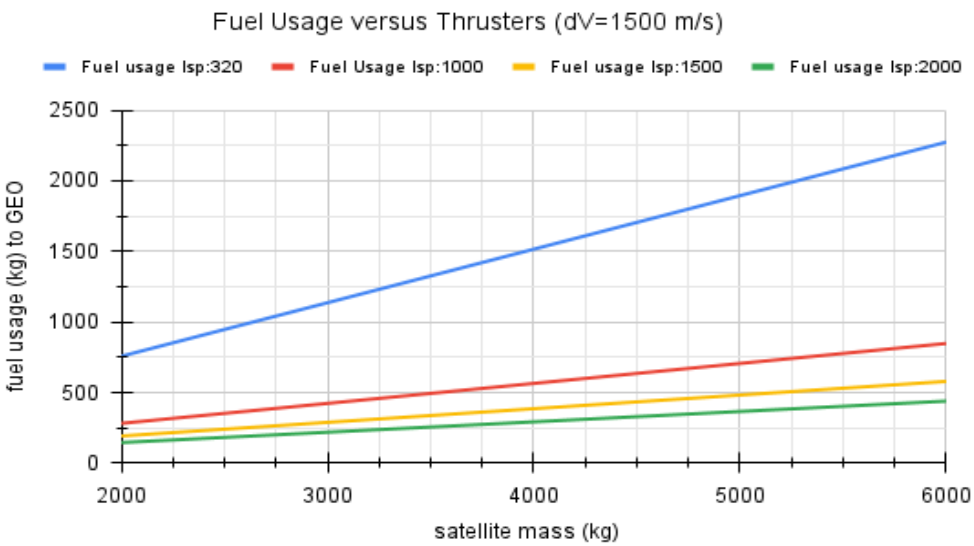

Figure 2. Fuel usage of satellite from GTO to GEO for various electric thrusters and a chemical thruster

2. EVALUATION METHOD OF THRUSTERS

This thorough examination methodically studied the performance characteristics of three different electric propulsion thrusters and one chemical propulsion thruster in terms of their effectiveness in aiding orbit-raising maneuvers for Geostationary Earth Orbit (GEO) satellites. This study seeks to clarify each propulsion system's relative strengths and weaknesses in improving the orbit-raising activities of GEO satellites through a thorough examination.

Table 1 presents a thorough summary of the characteristics of the examined thrusters, organized according to their categories and key performance measures. The analyzed thrusters consist of a chemical thruster (CPS), an MR-510 thruster (potentially an ArcJet), and two Hall Effect thrusters (SPT 140D and PPS-5000). The specific impulse (I_{sp}) values, which indicate the efficiency of each thruster, are expressed in seconds (s). In addition, the table displays the thrust produced by each thruster, measured in Newtons (N), which gives us information about their ability to propel. Additionally, the electric efficiency of Hall Effect thrusters is shown, providing a measure of their effectiveness in converting electrical power into propulsive force. Finally, the effective exhaust velocity (V_e) for each thruster is provided in meters per second (m/s), indicating the speed at which the propellant is ejected from the thruster, which impacts the overall performance of the propulsion system. Table 1 is a great resource for understanding the important attributes and performance characteristics of the thrusters being studied. This information is crucial for assessing whether these thrusters are suitable for elevating satellites to a geostationary orbit.

Table 1. Properties of investigated thrusters

	CPS	**MR-510**	**SPT 140D**	**PPS -5000**
Types	Chemical (bi-prop)	ArcJet	Hall Effect	Hall Effect
I_{sp} (s)	321	600-800	1400-1900	1400-1850
Thrust (N)	420	0.222	0.250	0.300
Efficiency	NA	30-65	50-70	45-70
V_e (m/s)	2914.89	5448.40	16072.78	14983.10

This study used the Falcon 9 rocket as its launch vehicle, which takes out from the Cape Canaveral Spaceport in the United States. As stated in the Falcon 9 user's manual, this rocket has the capability to launch payloads into orbits with a perigee altitude of 185 km and an apogee altitude that can vary between 20000 km and 80000 km. The separation mass of asatellite for these missions can be determined by referring to the performance table provided in the manual. The analysis picked apogee heights of 55000 km, which is an essential point to consider. The orbital inclination will remain constant at 28.5 degrees after separation. The proposed method of orbital injection involves launching the satellite into a highly elliptical orbit called a super Geostationary Transfer Orbit (GTO), where the highest point of the orbit (apogee) is at a higher height than a typical geostationary orbit (GEO). Once detached from the launch vehicle (LV), the satellite will execute maneuvers to elevate both the perigee and apogee of its orbit, and then lower the apogee while simultaneously correcting the orbital inclination. Upon reaching the geostationary orbit (GEO), the measurement of the GEO-delivered mass (m_GEO) becomes crucial for this investigation. This systematic research allows for a thorough understanding of the implications of EOR on operating efficiency, trade-offs, and technological considerations while deploying satellites using advanced propulsion technology.

3. RESULTS

In this study, we examined the performance of three electric propulsion thrusters and one conventional chemical propulsion thruster in the context of Electrical Orbit Raising (EOR) for Geostationary Earth Orbit (GEO) satellites. The analysis proceeded with the assumption that the starting parameters for the Geostationary Transfer Orbit (GTO) of the GEO satellite were: an apogee altitude of 55000 km, a perigee altitude of 285 km, and an inclination of 28.5 degrees. Figure 3 illustrates the durations required for GEO satellite orbit raising using electric thrusters. The x-axis represents the satellite's launch mass, encompassing both dry mass and fuel mass components, while the y-axis delineates the time necessary to achieve the GEO target orbit in terms of days. The analysis juxtaposed the performance outcomes of the various electric thrusters, with the PPS-5000 electric thruster demonstrating superior efficacy while the MR-510 thruster exhibited the least optimal performance. Specifically, for a communication satellite with a mass of 3 tons, the time required to transition from GTO to GEO orbit was varied depending on the thruster employed. The orbit-raising duration was recorded as 150 days for the MR-510 thruster, whereas employing the SPT-140D thruster reduced the duration to 133 days. Remarkably, the utilization of the PPS-5000 thruster yielded the shortest orbit-raising time of 111 days. These findings underscore the significance of electric propulsion systems, particularly the PPS-5000 thruster, in expediting the deployment of GEO satellites and optimizing mission efficiency.

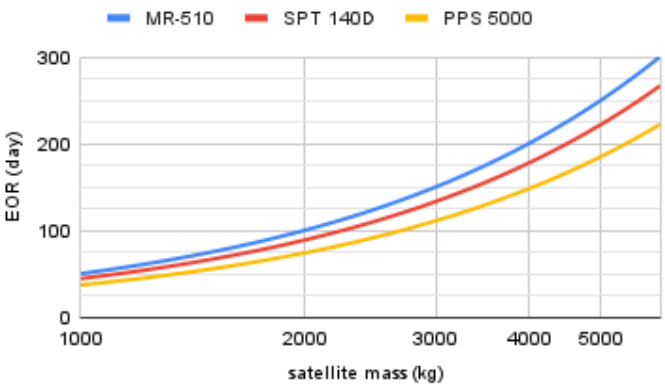

Figure 3. Satellite mass versus trip time to reach GEO

Figure 4 shows how much fuel is needed, in kilograms, for the Electrical Orbit Raising (EOR) of Geostationary Earth Orbit (GEO) satellites with electric propulsion thrusters. The x-axis of the graphical representation denotes the satellite's launch mass, including its components, while the y-axis delineates the consumed fuel quantity imperative for attaining the GEO target orbit. The analytical examination reveals notable disparities in the fuel consumption among the electric thrusters under scrutiny. Specifically, the SPT-140D and PPS-5000 thrusters demonstrate comparable performances, whereas the MR-510 thruster exhibits a suboptimal performance.

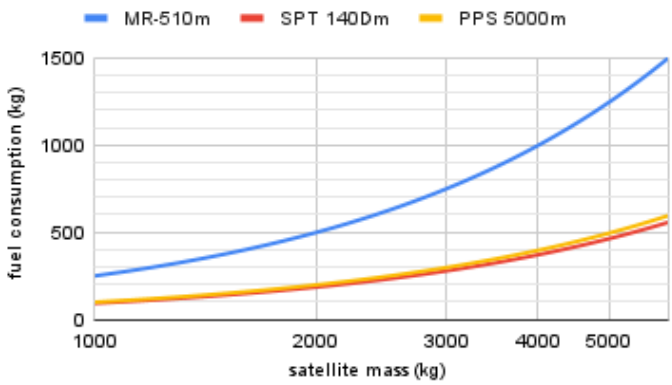

Figure 4. Satellite mass versus fuel consumption to reach GEO

The fuel consumption required for a communication satellite weighing 3 tons to transfer from Geostationary Transfer Orbit (GTO) to Geostationary Earth Orbit (GEO) varies depending on the type of thruster employed. The use of the SPT-140D thruster consumed 278 kilograms of fuel, whereas the use of the PPS-5000 thruster required 297 kilos of fuel. In contrast, the MR-510 thruster had the most fuel usage, necessitating 748 kilos to execute the orbit-raising maneuver. These findings underscore the critical role of electric propulsion systems in optimizing fuel efficiency during satellite deployment missions. Analyzing how fuel is used gives us helpful information about how well different electric thrusters work, which helps us make intelligent choices about spacecraft propulsion technology. Table 2 provides a comprehensive overview of the technical properties of the evaluated thrusters in the context of Electric Orbit Raising (EOR) for satellites of varying masses, denoted by Sat2.5m, Sat3.5m, Sat4.5m, and Sat5.5m, corresponding to satellite masses of 2.5 tons, 3.5 tons, 4.5 tons, and 5.5 tons, respectively. The performance of each thruster in orbit-raising operations is influenced by two critical parameters: specific impulse (I_{sp}) and thrust. Moreover, the table clearly illustrates the fuel consumption and duration of EOR (Earth Orbit Rendezvous) for each thruster used for EOR operations. Comparing the thrusters shows apparent differences in performance metrics such as specific impulse (I_{sp}), thrust, fuel consumption, and Electric Orbit Raising (EOR) duration for satellites of different masses. The SPT 140D is notable among the thrusters due to its exceptional specific impulse values, 1770 s, indicating very effective propellant consumption. Regarding thrust, the CPS thruster consistently produces the most significant value of 420 N, whereas the MR-510 thruster demonstrates considerably lower thrust values ranging from 0.22 N to 0.3 N. In terms of fuel use, the CPS thruster typically has the highest fuel usage across all satellite masses, followed by the MR-510 thruster. On the other hand, the SPT 140D and PPS 5000 thrusters usually show reduced fuel consumption. The end-range (EOR) duration varies depending on the mass combination of the thruster and satellite. Generally, the CPS and MR-510 thrusters have greater EOR durations compared to the SPT 140D and PPS 5000 thrusters. In summary, the SPT 140D and PPS 5000 thrusters exhibit superior efficiency in specific impulse, thrust, fuel consumption, and EOR duration. This indicates their prospective applicability for Electric Orbit Raising operations in various satellite missions.

Table 2. Thruster performances for various satellite masses

			Sat2.5m		Sat3.5m		Sat4.5m		Sat5.5m	
Thrusters	**I_{sp} (s)**	**Thrust (N)**	**Fuel usage (kg)**	**EOR (day)**	**Fuel usage (kg)**	**EOR (day)**	**Fuel usage (kg)**	**EOR (day)**	**Fuel usage (kg)**	**EOR (day)**
CPS	321	420.00	1037.62	0.07	1452.67	0.09	1867.71	0.12	2282.76	0.15
MR-510	600	0.22	623.50	126.84	872.89	177.58	1122.29	228.32	1371.69	279.06
SPT 140D	1770	0.25	231.67	112.64	324.34	157.69	417.01	202.75	509.68	247.80
PPS 5000	1650	0.30	247.66	93.86	346.72	131.41	445.78	168.96	544.85	206.50

The table provides the fuel consumption (in kilos) and the related duration (in days) for orbit-raising maneuvers for each satellite mass category, depending on the thruster used. The CPS thruster demonstrates relatively lower specific impulse and thrust compared to other thrusters, resulting in the shortest Electric Orbit Raising (EOR) durations and higher fuel consumption across all satellite masses. Conversely, the MR-510 thruster exhibits exceptionally high specific impulse, leading to significantly reduced EOR durations, albeit with higher fuel usage, which is particularly noticeable for heavier satellites. The SPT 140D thruster offers a moderate balance of specific impulse and thrust, resulting in well-balanced EOR durations and fuel consumption across satellite masses. Similarly, the PPS 5000 thruster demonstrates competitive performance with a balanced combination of specific impulse, thrust, and fuel usage, leading to efficient EOR durations across satellite masses.

3.1 Case Studies and Real World Applications

Several operational missions have effectively utilized Electrical Orbit Raising (EOR) procedures, demonstrating its practical feasibility and strategic advantages. Table 3 displays a collection of satellites that have been launched utilizing the EOR method. These spacecraft include ABS-3, Turksat-5A, Turksat-5B, Hotbird-13G, Eutelsat-10B, and Hotbird-13F [21]. The analysis of these missions focuses on their initial orbit injection parameters and the duration needed for orbit rising, measured in days. The statistics shown in the table are obtained from open sources and may contain slight mistakes, but they are adequate for this study. The final two columns of the table specify the computed duration for orbit elevation and the factual information obtained from Two Line Element (TLE) records. Notably, the results are highly consistent, confirming the dependability of the methodology. These case studies highlight the technical feasibility and strategic benefits of adopting EOR methods for geostationary satellites. They provide valuable insights into these methods' practical implementation and effectiveness in real-world scenarios.

Table 3. Satellite Launch Parameters and EOR Duration

Satellite	Launch Date	Mass	Apogee (km)	Perigee (km)	Inclination (degree)	Thrust	I_{sp}	EOR	TLE EOR
ABS-3	2 Mar 2015	1950	392	63452	24.82	0.165x45	1850	63	55
Turksat 5A	8 Jan 2021	3500	288	55000	17.66	0.3x2	1700	120	115
Turksat 5B	19 Dec 2021	4500	287	68819	27.09	0.3x2	1700	161	155
Hotbird 13G	3 Nov 2022	4500	410	57503	27.66	0.32x2	1650	156	1700
Eutelsat 10B	23 Nov 2022	5500	261	59830	22.78	0.3x2	1600	194	210
Hotbird 13F	15 Oct 2022	4500	374	55955	27.08	0.32x2	1700	156	150

Figure 5 depicts the orbital trajectory of Sat-A during its orbit-raising procedure, as determined from Two Line Element (TLE) orbital records. The trajectory illustrates a four-month transition period in which the satellite moves from its initial orbit (shown as the blue line) to its designated Geostationary Earth Orbit (GEO) (represented by the green line). The black line depicts the satellite's trajectory during the phase of increasing the orbit. The left panel presents a viewpoint from the South Pole, giving a complete overview of the satellite's motion in relation to the Earth's axis. Meanwhile, the right panel displays a perspective from the equator, offering further understanding of the satellite's orbital modifications and eventual positioning in GEO.

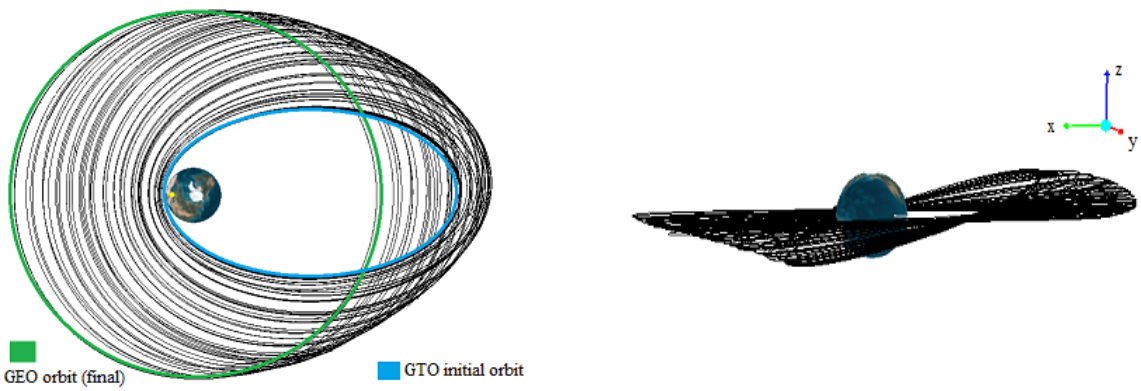

a) b)

Figure 5. Actual GEO satellite orbit rising from TLE data a) view from South b) view from the equator level

The utilization of Electric Orbit Raising (EOR) in satellite missions is progressively growing due to its several benefits, notwithstanding its inherent constraints. The significant advantages of EOR are primarily responsible for this development [22, 23]. These benefits include enhanced cost-efficiency, reduced fuel usage, and increased payload capacity. Nevertheless, it is crucial to acknowledge the difficulties associated with this strategy, including prolonged periods of rising the orbit and possible operational complexities. However, the increasing adoption of EOR highlights its expanding importance as a valuable propulsion technology in modern satellite deployment methods.

4. CONCLUSION

In conclusion, the investigation into the influence of thrusters in Geostationary Satellite Deployment highlights the pivotal role of Electric Orbit Raising (EOR) in modern space missions. Several electric thrusters' performances in orbit-raising durations and fuel consumption have been thoroughly studied through a comprehensive analysis. The results emphasize the importance of specific impulse (I_{sp}) and thrust parameters in enhancing EOR operations. Although there are certain restrictions, such as the extended length required for raising the orbit, the advantages of EOR in terms of cost-effectiveness and increasing payload capacity are clear. Due to the growing need for efficient methods of launching satellites, the significance of EOR as a propulsion technology is anticipated to increase in the near future.

5. REFERENCES

[1] Thomas, David. "A Comparison of GEO Satellites Using Chemical and Electric Propulsion." (2016).
[2] Rapeti, Sashikanth. "In-Space Electric Propulsion Systems-The Future of Spacecraft Propulsion Technologies." (2021).
[3] Corey, Ron, et al. "Performance and evolution of stationary plasma thruster electric propulsion for large communications satellites." 28th AIAA International Communications Satellite Systems Conference (ICSSC-2010). 2010.
[4] Öz, İbrahim. "Comparative Analysis of Sub GTO, GTO and Super GTO in Orbit Raising for All Electric Satellites." Sakarya University Journal of Computer and Information Sciences 1.1 (2018): 58-64.
[5] Abbasrezaee, Parsa, and Ali Saraaeb. "System analysis and design of the geostationary earth orbit all-electric communication satellites." Journal of Aerospace Technology and Management 13 (2021): e1521.
[6] Oz, Ibrahim, and Yılmaz, Ü. Cezmi. "Design tradeoffs in full electric, hybrid and full chemical propulsion communication satellite." Sakarya University Journal of Computer and Information Sciences 2.3 (2019): 124-133.
[7] Lotfy, A., W. Anis, and Joseph VM Halim. "Design PV system for a small GEO satellite and studying the effect of using different types of propulsion." Int. J. of Adv. in Appl. Sci. ISSN 2252.8814 (2019): 8814.
[8] Mazouffre, Stéphane. "Electric propulsion for satellites and spacecraft: established technologies and novel approaches." Plasma Sources Science and Technology 25.3 (2016): 033002.
[9] Zaidi, Syed Muhammad Talha, et al. "Cascaded Deep Reinforcement Learning-Based Multi-Revolution Low-Thrust Spacecraft Orbit-Transfer." IEEE Access (2023).
[10] Öz, İbrahim, and Özarpa, Cevat. "Conjoint Analysis of GPS Based Orbit Determination among Traditional Methods." Sakarya University Journal of Computer and Information Sciences 6.3 (2023): 189-197.
[11] Ünal, Ahmet, et al. "Design and implementation of a Thrust Vector Control (TVC) test system." Politeknik Dergisi 21.2 (2018): 497-505.
[12] Oz, Ibrahim. "Coverages stabilization of an inclined orbit communication satellite with two axis biases." Journal of The Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University 38 (2022): 219-229.
[13] Giannetti, V., et al. "Electric propulsion system trade-off analysis based on alternative propellant selection." Space Propulsion Conference, series and. No. 1. 2016.
[14] Özel, Cihan, Cevher Kürşat Macit, and Meral Özel. "Investigation of Flight Performance of Notched Delta Wing Rockets on Different Types of Nose Cones." Turkish Journal of Science and Technology 18.2 (2023): 435-447.

[15] Öz, İbrahim. "GEO satellite orbit determination using spaceborn onboard receiver." Politeknik Dergisi 27.1 (2022): 101-108.
[16] Yang, Shihai, Bo Xu, and Xin Li. "Optimization of Geostationary Orbit Transfers via Combined Chemical–Electric Propulsion." Aerospace 9.4 (2022): 200.
[17] Öz, Ibrahim. "Proximity monitoring of collocated satellites based on real time measurement." Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University 39.2 (2024): 825-834. Research and design of small GEO communication satellite based on all-electric propulsion platform
[18] Abbasrezaee, Parsa, and Ali Saraaeb. "System analysis and design of the geostationary earth orbit all-electric communication satellites." Journal of Aerospace Technology and Management 13 (2021): e1521.
[19] Öz, İbrahim, and Cevat Özarpa. "Modeling Longitudinal Evolution of Decommissioned Geostationary Satellites using Neural Networks." Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi 36.1 (2024): 459-470.
[20] Snyder, John S., et al. "The effects of background pressure on SPT-140 thruster performance at multiple power levels." AIAA/SAE/ASEE Joint Propulsion Conference. No. GRC-E-DAA-TN57023. 2018.
[21] Caron, P., et al. "In-flight Measurements of Radiation Environment Observed by Hotbird 13F and Hotbird 13G (Electric Orbit Raising Satellites)." IEEE Transactions on Nuclear Science (2024).
[22] Ramos Moron, Natividad. "Indirect optimization of electric propulsion orbit raising to GEO with homotopy." (2016).
[23] Le, Q. H., and G. Herdrich. "Investigation of orbit rising to geo with combined chemical/electric propulsion systems." (2016).

EFFECT OF MEZZANINE HEIGHT VARIATION ON THE BEHAVIOR OF REINFORCED CONCRETE FRAMED BUILDINGS

ASMA KAT YÜKSEKLİĞİ DEĞİŞİMİNİN BETONARME ÇERÇEVELİ BİNALARIN DAVRANIŞINA ETKİSİ

MUHAMMET ZEKİ ÖZYURT[1], ŞEREFCAN YAZAR[2]

[1]Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği, 0000-0002-1593-4581

[2]Öğrenci, Sakarya Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği, 0009-0002-5337-1537

Özet

Ülkemiz, en aktif deprem kuşaklarından Alp-Himalaya deprem kuşağında yer almakta olup, günümüze kadar birçok şiddetli depremlerle karşılaşmıştır. Bu depremlerde çok sayıda can ve mal kayıpları olmuştur. Bu sebeple günümüzde depreme dayanıklı betonarme yapı tasarımı ve yapı güvenliği kavramlarının önemi artmıştır. Döşemeler yatay yükleri düşey taşıyıcı elemanlara aktarılmasını sağlayan yapı elemanlarıdır. Döşemelerin öncelikli görevi düşey yükleri taşımaktır. Binalarda aydınlık, merdiven ve asansör kovası nedeniyle boşluklar olabilmektedir. Asma kat nedeniyle de döşeme boşluğu oluşabilmektedir. Döşeme boşluğunun yeri, miktarı gibi parametreler yapının deprem kuvveti altında davranışını oldukça etkilemektedir. Ülkemizde yapılan binaların giriş katları yüksek yapılarak ve kat yüksekliğinin 3/2 sinden ek bir döşeme yapılarak asma kat kullanılmaktadır. Bu ek atılan döşeme taşıyıcı sistemde döşeme süreksizliği oluşturur ve deprem anında dengesizlik oluşturarak yapıya kısmen zarar verebilir. Bu çalışmada konut + işyeri olarak kullanılan 5 katlı asma katlı bir bina incelenmiştir. Giriş kat yükseklikleri sabit tutularak, asma kat yükseklikleri değişken olarak alınmıştır. Yapıların zemin katlarında bulunan döşemelerin konumları ve miktarları birbirlerinden farklıdır. Bu farklılığın deprem kuvvetleri altında ortaya çıkardığı sonuçlar irdelenmiştir. Döşeme boşluğunun, döşeme miktarına oranı 7/12 olan yapı A1 tipi, oranı 1/12 olan yapı ise A3 tipi olarak adlandırılmıştır. Eşdeğer deprem yükü yöntemi kullanılarak analizler yapılmıştır ve analiz sonucunda her modele ait sonuçlar grafiklerle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eşdeğer Deprem Yükü Yöntemi, Döşeme Boşluğu, Yapısal Analiz

Abstract

Our country is located in the Alpine-Himalayan earthquake belt, one of the most active earthquake belts, and has experienced many severe earthquakes until today. These earthquakes have resulted in many losses of life and property. For this reason, the importance of earthquake resistant reinforced concrete structure design and building safety concepts has increased today. Slabs are structural elements that transfer horizontal loads to vertical structural elements. The primary task of slabs is to carry vertical loads. In buildings, there may be gaps due to lighting, stairs and elevator shafts. A slab gap may also occur due to a mezzanine floor. Parameters such as the location and amount of the slab void affect the behavior of the building under earthquake force. The entrance floors of the buildings constructed in our country are made high and a mezzanine floor is used by making an additional slab from 3/2 of the floor height. This additional slab creates slab discontinuity in the structural system and may partially damage the structure by creating instability during an earthquake.

In this study, a 5-storey mezzanine building used as a residence + workplace is investigated. The ground floor heights are kept constant and the mezzanine heights are taken as variable. The locations and quantities of the slabs on the ground floors of the buildings are different from each other. The results of this difference under earthquake forces are analyzed. The building with a ratio of 7/12 of slab void to slab quantity is named as type A1 and the building with a ratio of 1/12 is named as type A3. Equivalent earthquake load method was used in the analysis and the results of each model were analyzed comparatively with graphs.

Keywords: Equivalent Earthquake Load Method, Slab Void, Structural Analysis

1.GİRİŞ

Dünya üzerinde meydana gelen en büyük risk taşıyan afetlerden biri depremdir. Depremler karmaşık yer hareketleri olup genlikleri ve frekans içerikleri zamana ve geçtiği ortamlara bağlı olarak büyük değişimlere uğradığı için önemli belirsizlikler içerir. Bu nedenle yapıda oluşacak dinamik yük etkilerinin önceden kesin olarak belirlenmesi mümkün değildir. Mimari gereklilikler sonucunda yapılarda düzensizlikler ortaya çıkmaktadır. Özellikle yeni gelişen teknoloji ve dünya modasında yapılan binaların ilk olarak mimari olarak ilgi çekici olmasına bakılmaktadır. Hâlbuki mimariden önce bakılması gereken yapının dayanıklılığıdır. Mimari odaklı çalışmalarda asimetrik ve düzensiz olarak tasarlanmış yapılar ortaya çıkabilmektedir. Tasarımlar sonucunda yapının taşıyıcı sistemi istenildiği gibi çalışamamakta ve deprem anında kötü bir performans sergileyebilmektedir. Ülkemizde bulunan betonarme binaların zemin katları genellikle ticari amaçla kullanılmak üzere dükkân olarak inşa edilmektedir. Bu dükkanlardan çoğunda kullanım alanı yeterli gelmediği zamanlarda farklı yollara başvurulmaktadır. Bu yollardan bir tanesi asma kat inşa etmektir. Zemin kat yüksekliğinin 3/2'sinden ek bir döşeme yapılarak asma kat oluşturulur. Bu atılan döşeme sonucunda döşeme süreksizliği meydana gelebilir ve yapısal davranış açısından sakıncalı bir durum oluşturur. Yapılarda kirişlerin, kolonların ya da doğrudan duvarların arasını örten, yapıyı katlara ayıran ve yapıya etkiyen yükleri düşey taşıyıcı elemanlara ileten yapı elemanına döşeme denir. Betonarme binalarda mimari ve mekanik nedenlerle farklı büyüklükte ve yerlerde döşeme boşlukları bulunmaktadır. Merdiven, asansör, şaft, ışıklık, asma kat vb. nedenlerde bırakılan döşeme boşlukları, deprem anında yapının davranışını olumsuz olarak etkileyebilmektedir.

1.1 Çalışmanın Amacı

Yapılan çalışmada asma kat yüksekliğinin ve döşeme boşluğu konumu, miktarının yapısal davranışa olan etkisinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda asma katlı olarak tasarlanan iki adet yapı tipinin, zemin kat yükseklikleri ve buna bağlı olarak asma kat yüksekliği değiştirilerek, eşdeğer deprem yükü yöntemi kullanılarak analizler yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarıyla asma kat yüksekliğinin ve döşeme miktarının parametreleri nasıl değiştirdiği irdelenmiştir.

1.2 Çalışmanın Kapsamı

Zemin katı asma katlı olup işyeri diğer katlar konut olarak kullanılacak 5 katlı betonarme bir binanın yapısal davranışları incelenmiştir. Bu amaçla iki adet yapı tipi belirlenmiş ve bunlar asma katlı olarak tasarlanmıştır. Yapıların zemin katlarında bulunan döşeme boşluğu sayısı ve miktarı farklı olarak dizayn edilmiştir. Aynı zamanda yapılarda giriş kat yükseklikleri sabit, asma kat yükseklikleri (3m, 3.5m, 4m) değişken olarak alınmıştır. Her iki yapı içinde 3 farklı zemin kat yüksekliği (6.5m, 7m, 7.5m) sahip olan 6 farklı modelleme yapılmış olup analizler yapılmıştır. Döşeme boşluğunun, döşeme miktarına oranı 7/12 olan yapı A1 tipi, oranı 1/12 olan yapı ise A3 tipi olarak adlandırılmıştır. Kolon, kiriş boyutları ve döşeme kalınlığı TBDY 2018 sınır şartlarına uygun olarak belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında yapıların analiz sonuçlarından elde edilen veriler ile her modele ait; taban kesme kuvveti, tepe noktası maksimum yer değiştirme, yumuşak kat düzensizliği katsayısı ve burulma düzensizliği katsayısı değerlerinin ne ölçüde değiştiği ve bu değişimde etkili olan parametreler grafik halinde incelenmiştir.

2. DEĞİŞKEN VE SABİT PARAMETRELER

2.1 Modelleme Tanımı

Asma katlı olarak tasarlanan yapılar 5 katlı olup, zemin katı işyeri kalan 4 kat ise konut olarak kullanılacaktır.

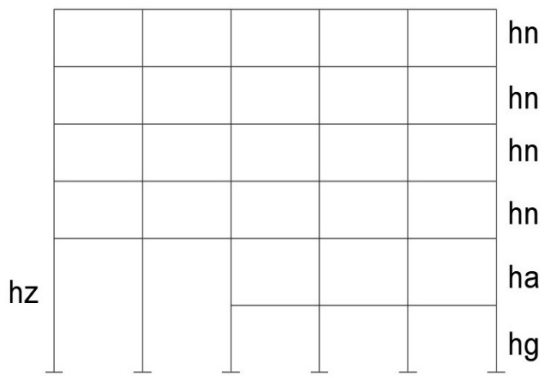

Şekil 1. Bina kesit görüntüsü

2.2 Modellerdeki Sabitler

Tüm projede sabit alınan konum, Serdivan Belediyesidir. Zemin sınıfı ZE olarak alınmıştır. Aks açıklıkları 5.1m dir. Kullanılan beton sınıfı C25, çelik sınıfı ise B420C'dir. Kolonların boyutları 500x500 mm, boyuna donatıları 10Ø18, etriye genişliği ise Ø8/20/10/10 dir. Kirişlerin boyutları 300x500 mm, boyuna donatı 4Ø12(altta), 2Ø12(üstte), etriye de kullanılan donatı ise Ø8/20/10 dir. Duvarlar için 13.5 cm kalınlıkta tuğla ve yatay delikli tuğla kullanılmıştır. Analiz yaparken kullanılan parametreler Tablo 1.'de verilmiştir. Döşeme kalınlığı tüm modellerde aynı olup 12 cm olarak tasarlanmıştır. Modellenen tüm binalarda zemin kat hariç diğer katların yükseklikleri (h_n) 3m ve giriş kat yükseklikleri (h_g) 3.5m olarak sabit alınmıştır.

Tablo 1. Analiz parametreleri

Kullanım amacı	Konut + İşyeri
Bina önem katsayısı, (I)	1
Deprem düzeyi sınıfı	DD-2
Süneklilik düzeyi	Yüksek
Taşıyıcı sistem davranış katsayısı, R	6
Dayanım fazlalığı katsayısı, D	2,5
Yerel zemin sınıfı	ZE

Konum	Enlem: 40,772084° ; Boylam: 30,36329°
S_s	1,598
S_1	0,438
F_s	0,7997
F_1	2,324
$S_{DS} = S_s \times F_s$	1,598 x 0,7997 = 1,278
$S_{D1} = S_1 \times F_1$	0,438 x 2,324 = 1,018

2.3 Modellerdeki Değişkenler

Asma katlı olarak tasarlanan, zemin kat döşeme boşluk sayısı farlı iki adet yapı tipi bulunmaktadır. Her iki tip için de zemin kat yükseklikleri (h_z) 6.5m, 7m ve 7.5m olarak değişiyordur. Yine aynı şekilde her iki tip içinde 3 farklı asma kat yüksekliği (h_a) 3m, 3.5m ve 4m olarak değişken olarak alınmıştır. Yapı tiplerinde bulunan döşeme boşluğu sayısı ve konumu birbirlerinden farklıdır. A3 tipi yapıda A1 tipi yapıya göre planda daha az döşeme boşluğu bulunmaktadır.

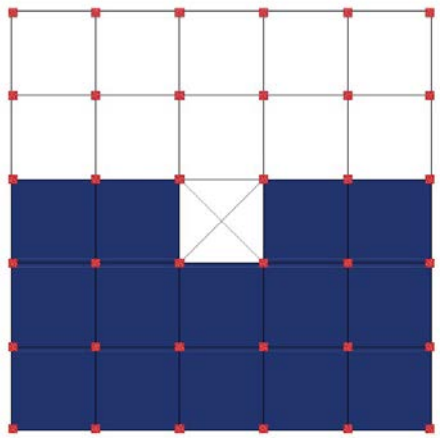

Şekil 2. A1 tipi plan

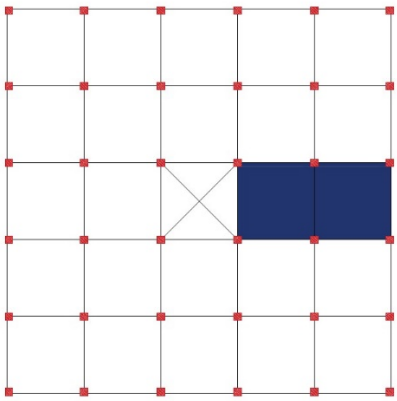

Şekil 3. A3 tipi plan

3. SAYISAL ÇALIŞMA

3.1 Yöntem

Çalışmada alınan düşey ve hareketli yükleri TS 498 'e (Yapı Elemanlarının Boyutlandırılmasında Alınacak Yüklerin Hesap Değerleri) uygun olarak belirlenmiştir.

Yatay (deprem) yükleri X doğrultusunda ±0.05 ek dışmerkezliği ile yapıya etki edilmiştir. Deprem yükü Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği-2018'de bulunan doğrusal hesap yöntemlerinden olan Eşdeğer Deprem Yükü Yöntemi kullanılmıştır.

Eşdeğer Deprem Yükü Yöntemi;

Eşdeğer Deprem Yükü Yöntemi 4.7. Bölüme göre, birbirine dik (X) ve (Y) deprem doğrultularında binayı etkileyen depremler için ayrı ayrı uygulanacaktır. Aşağıdaki bağıntılar (X) deprem yükü (taban kesme kuvveti) $\mathbf{V_{tE}^{(X)}}$ denklem (1)'den elde edilmektedir.

$$V_{tE}^{(X)} = m_t\, S_{aR}\,(T_p^{(X)}) \geq 0{,}04\, m_t\, I\, S_{DS}\, g \qquad (1)$$

$\mathbf{S_{aR}\,(T^{(X)})}$: Azaltılmış tasarım spektral ivmesidir ve denklem (2)'te gösterilmiştir.

$$S_{aR}(T) = \frac{S_{ae}(T)}{R_a(T)} \qquad (2)$$

$\mathbf{S_{ae}(T)}$: Yatay Elastik Tasarım Spektral İvmesi (g), eşitliği (3) ile şu şekilde hesaplanır.

$$S_{ae}(T) = \left(0.4 + 0.6\frac{T}{T_A}\right) S_{DS} \qquad (0 \leq T \leq T_A)$$

$$S_{ae}(T) = S_{DS} \qquad (T_A \leq T \leq T_B)$$

$$S_{ae}(T) = \frac{S_{D1}}{T} \qquad (T_B \leq T \leq T_L)$$

$$S_{ae}(T) = \frac{S_{D1} T_L}{T^2} \qquad (T_L \leq T) \qquad (3)$$

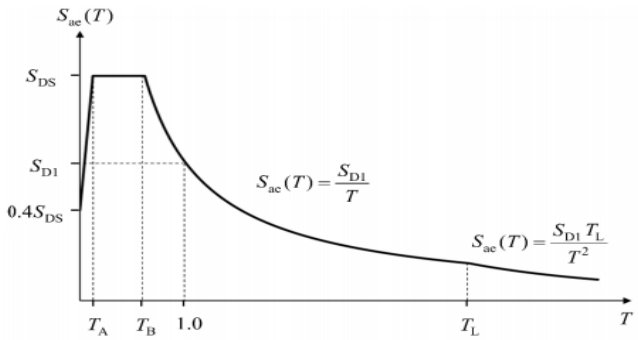

Şekil 4. Yatay Elastik Tasarım Spektrumu Eğrisi

T_A *ve* T_B : Köşe periyotları S_{DS} *ve* S_{D1}'e bağlı olarak (4) ile hesaplanır.

$$\boldsymbol{T_A} = 0.2\frac{S_{D1}}{S_{DS}} \qquad \boldsymbol{T_B} = \frac{S_{D1}}{S_{DS}} \qquad (4)$$

$R_a(T)$: Deprem Yükü Azaltma Katsayısı ise (5) ile hesaplanır.

$$R_a(T) = \frac{R}{I} \qquad (T > T_B)$$

$$R_a(T) = D + \left(\frac{R}{I} - D\right)\frac{T}{T_B} \qquad (T \leq T_B)$$

(5)

Bu hesaplamalarda kullanılan T, bu yöntemde göz önüne aldığımız (X) deprem doğrultusundaki doğal titreşim periyodu olan **$Tp^{(X)}$**'dir ve (6) denklemi ile bulunur.

$$T_P^{(X)} = 2\pi \left(\frac{\sum_{i=1}^{N} m_i\, d_{fi}^{(X)2}}{\sum_{i=1}^{N} F_{fi}^{(X)} d_{fi}^{(X)}}\right)^{1/2}$$

(6)

Düzensizlik Kontrolleri:

Deprem karşı davranışlarındaki olumsuzluklar nedeni ile tasarımından ve yapımından kaçınılması gereken düzensiz binaların tamamlanması ile ilgili olarak, planda ve düşey doğrultuda Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği 2018, 3.6. Bölümüne ait Tablo 3.6'daki düzensizlikleri; A1 – Burulma Düzensizliği ve B2 – Komşu Katlar Arası Rijitlik Düzensizliği (Yumuşak Kat) göre hesaplanmıştır. Modellerde 3.6. Bölümünde bulunan diğer düzensizlikler bulunmadığı için kontrol yapılmamıştır.

A1.Burulma Düzensizliği;

Tablo 2. Planda Düzensizlik Durumlar- A1.Burulma Düzensizliği

A – PLANDA DÜZENSİZLİK DURUMLARI	İlgili Maddeler
A1 – Burulma Düzensizliği: Birbirine dik iki deprem doğrultusunun herhangi biri için, herhangi bir katta en büyük göreli kat ötelemesinin o katta aynı doğrultudaki ortalama göreli ötelemeye oranını ifade eden *Burulma Düzensizliği Katsayısı* η_{bi} 'nin 1.2'den büyük olması durumu (**Şekil 3.1**). $[\eta_{bi} = (\Delta_i^{(X)})_{max} / (\Delta_i^{(X)})_{ort} > 1.2]$. *Göreli kat ötelemelerinin hesabı, ± %5 ek dışmerkezlik etkileri de gözönüne alınarak,* **4.7**'*ye göre yapılacaktır.*	**3.6.2.1**

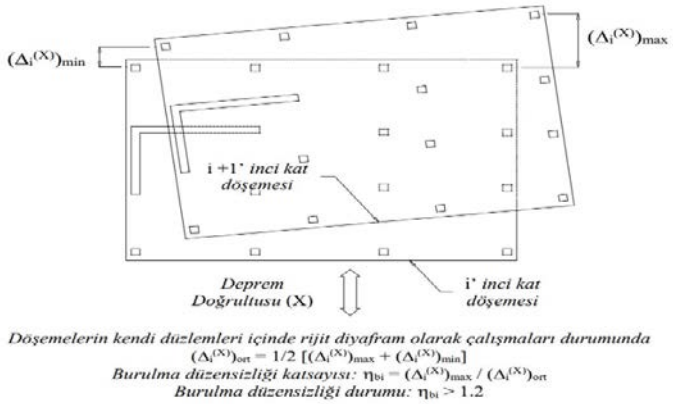

Şekil 5. A1.Burulma Düzensizliği

B2.Komşu Katlar Arası Rijitlik Düzensizliği (Yumuşak Kat);

Tablo 3. Planda Düzensizlik Durumlar -B2.Komşu Katlar Arası Rijitlik Düzensizliği (Yumuşak Kat)

B2 – Komşu Katlar Arası Rijitlik Düzensizliği (Yumuşak Kat): Birbirine dik iki deprem doğrultusunun herhangi biri için, bodrum katlar dışında, herhangi bir i'inci kattaki ortalama göreli kat ötelemesi oranının bir üst veya bir alt kattaki ortalama göreli kat ötelemesi oranına bölünmesi ile tanımlanan *Rijitlik Düzensizliği Katsayısı* η_{ki} 'nin 2.0'den fazla olması durumu. [$\eta_{ki} = (\Delta_i^{(X)}/h_i)_{ort} / (\Delta_{i+1}^{(X)}/h_{i+1})_{ort} > 2.0$ veya $\eta_{ki} = (\Delta_i^{(X)}/h_i)_{ort} / (\Delta_{i-1}^{(X)}/h_{i-1})_{ort} > 2.0$] *Göreli kat ötelemelerinin hesabı, ± %5 ek dışmerkezlik etkileri de gözönüne alınarak* **4.7***'ye göre yapılacaktır.*	**3.6.2.1**

4. BULGULAR

Modellenen yapılar Tablo 1.'deki verilerden yararlanılarak analizleri yapılmıştır. Analiz sonucunda veriler grafiklerle beraber incelenmiştir. A1 ve A3 tipi olarak adlandırılan modellerin zemin kat yüksekliği ve buna bağlı olarak asma kat yüksekliği değişiminin sonuçları olarak elde edilen analiz verilerini gözlemlemek için her iki (x, y) doğrultularında; burulma düzensizliği katsayısına ait grafik, yumuşak kat düzensizliğine ait grafik, periyot değişimine ait grafik ve kat kesme kuvvetlerine ait taşıma kapasitesi grafikleri gösterilmiştir.

Zemin Kat Yüksekliği – Yumuşak Kat Düzensizliği Katsayısı değişimine ait grafikler:

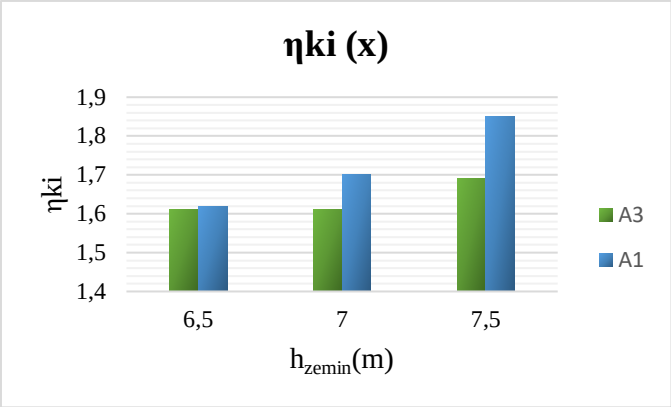

Şekil 6. A3 ve A1 tipine ait x doğrultusunda, zemin kat yüksekliği-η_{ki} değişimi

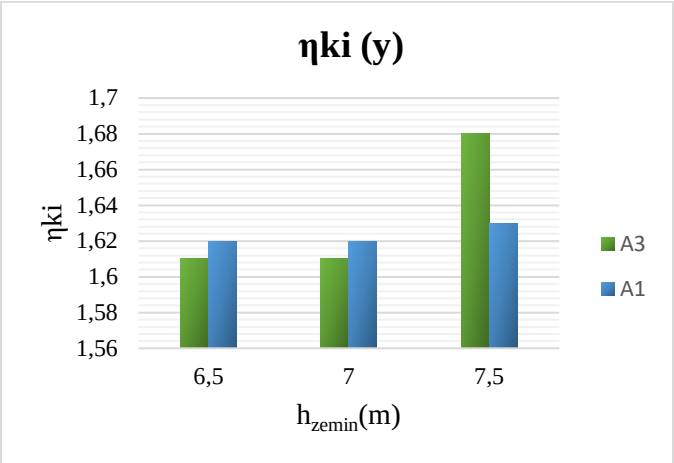

Şekil 7. A3 ve A1 tipine ait y doğrultusunda, zemin kat yüksekliği-η_{ki} değişimi

Zemin Kat Yüksekliği – Burulma Düzensizliği Katsayısı değişimine ait grafikler:

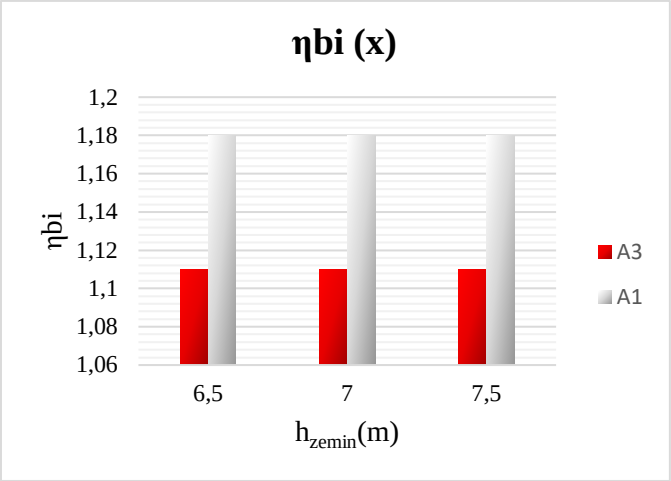

Şekil 8. A3 ve A1 tipine ait x doğrultusunda, zemin kat yüksekliği-ηbi değişimi

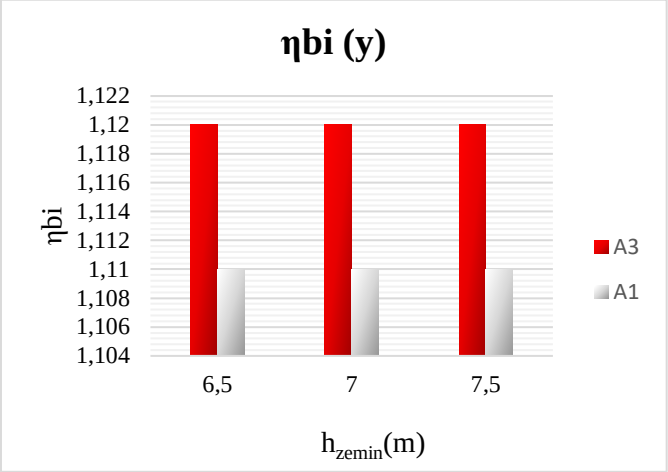

Şekil 9. A3 ve A1 tipine ait y doğrultusunda, zemin kat yüksekliği-ηbi değişimi

Zemin Kat Yüksekliği – Periyot değişimine ait grafikler:

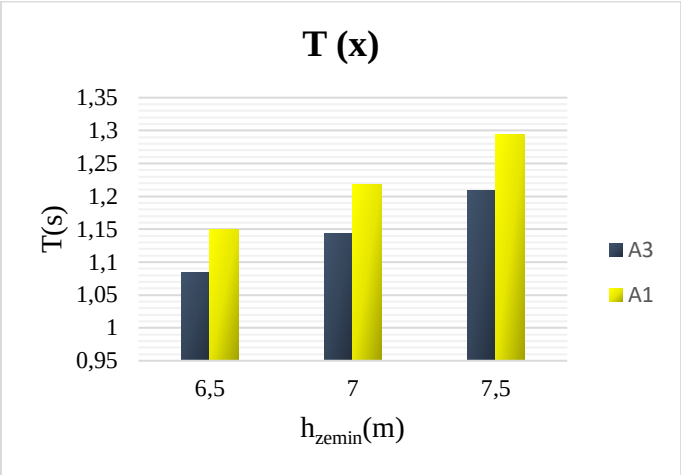

Şekil 10. A3 ve A1 tipine ait x doğrultusunda, zemin kat yüksekliği-periyot değişimi

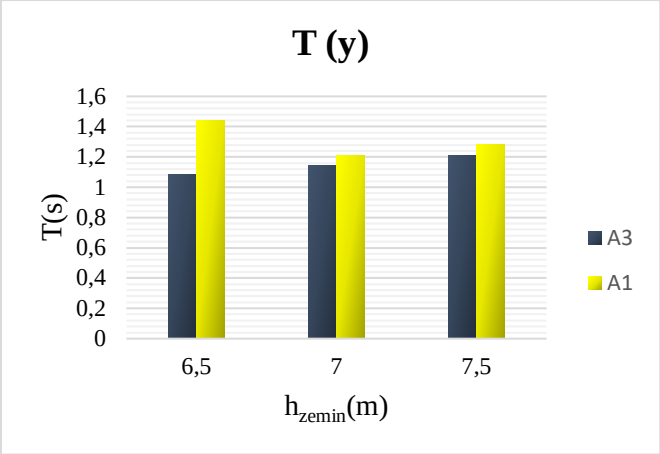

Şekil 10. A3 ve A1 tipine ait y doğrultusunda, zemin kat yüksekliği-periyot değişimi

Kesme Kuvveti Taşıma Kapasitesi değişimine ait grafikler:

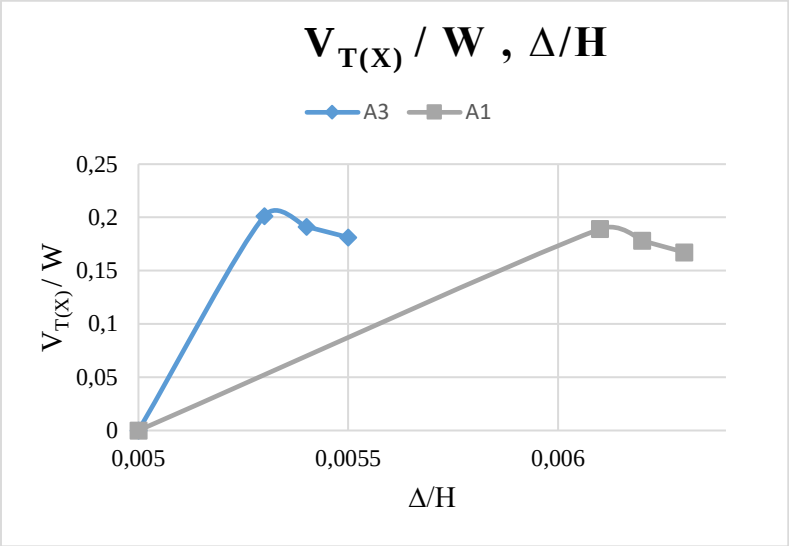

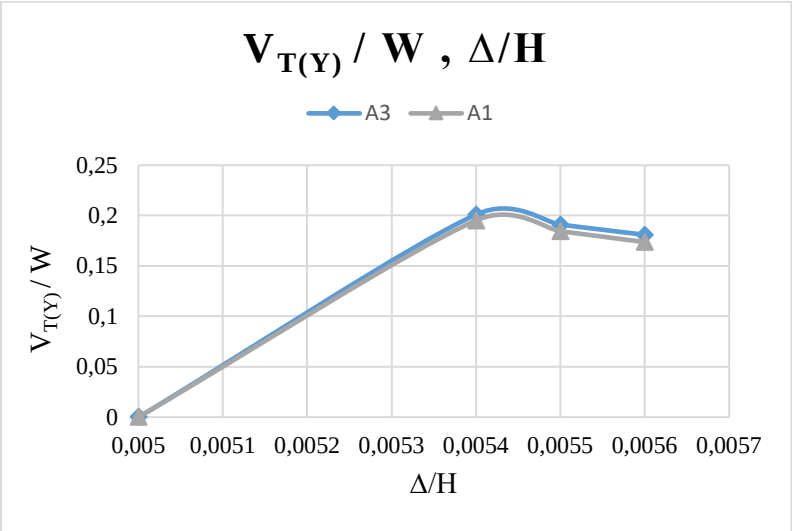

Şekil 11. A3 ve A1 tipine ait x doğrultusunda, kesme kuvveti taşıma kapasitesi değişimi

Şekil 11. A3 ve A1 tipine ait y doğrultusunda, kesme kuvveti taşıma kapasitesi değişimi

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER

Her iki doğrultuda zemin kat yükseklikleri 6.5m ve 7m olan A3 tipi yapıda yumuşak kat düzensizliği katsayısı aynı değeri almıştır. Zemin kat yüksekliği 7.5m olduğunda, x doğrultusunda A1 tipi y doğrultusunda ise A3 tipi yapının yumuşak kat düzensizliği katsayısı diğer tiplere göre yüksek değeri almıştır. Burulma düzensizliği katsayısında, x doğrultusunda A1 tipi yapı tüm zemin kat yüksekliklerinde A3 tipi yapıya göre daha fazla çıktığı görülmüştür. Y doğrultusunda ise A3 tipi tüm zemin kat yüksekliklerinde A1 tipinden yüksek değere ulaşmıştır. Her iki tipte ve her iki doğrultuda da zemin kat yüksekliği arttıkça burulma düzensizliği katsayısı aynı kalmıştır. Periyot değişiminde x doğrultusunda iki tipte de zemin kat yükseklikleri arttıkça periyot değeri artmıştır. İki doğrultuda tüm zemin kat yüksekliklerinde A1 tipi yapının periyot değeri A3 tipinden fazladır. Y doğrultusunda A3 tipi için zemin kat yükseklikleri arttıkça periyot değerleri artmıştır. A1 tipi yapı için 6.5m zemin kat yüksekliğinde en yüksek periyot değerini alırken 7m yüksekliğinde en düşük periyot değerini almıştır. İki doğrultuda bulunan A1 ve A3 tipi yapılar için zemin kat yükseklikleri arttıkça kat kesme kuvveti taşıma kapasiteleri azalmıştır. Her iki doğrultuda bulunan tüm zemin kat yüksekliklerinde A3 tipi yapının kesme kuvveti taşıma kapasitesi A1 tipine göre fazla olduğu görülmüştür. Yumuşak kat düzensizliği katsayısı en yüksek değerini x doğrultusunda 7.5m yüksekliğine sahip A1 tipi yapıda en düşük değeri ise 6.5 ve 7m yüksekliğinde A3 tipinde almıştır. Bu sonuçlara bakılarak planda bulunan döşeme boşluklarının fazla olduğu durumlarda yumuşak kat düzensizliği katsayısı yüksek çıkmaktadır. Burulma düzensizliği katsayısı maksimum değerini x doğrultusunda tüm zemin kat yüksekliklerinde aynı olmak kaydıyla A1 tipinde, minimum değerini ise A3 tipinde tüm zemin kat yüksekliklerinde aldığı görülmüştür. Bu sonuçlardan yola çıkarak asma kat yüksekliğini artmasının burulma düzensizliği katsayısına herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Planda döşeme boşluğu arttıkça burulma düzensizliği katsayısı da artışa geçmektedir. Periyot değerleri y doğrultusunda bulunan A1 tipi yapı dışında tüm doğrultularda ve tüm tiplerde zemin kat yüksekliği arttıkça artmıştır. En yüksek periyot değeri y doğrultusunda bulunan A1 tipi yapı için 6.5m zemin kat yüksekliğinde, en düşük değeri ise aynı doğrultu ve aynı zemin kat yüksekliğine sahip A3 tipi yapı da olduğu görülmüştür. Döşeme boşluğunun artmasının yapının periyotunu da artırdığı görülmüştür. Kat kesme kuvveti taşıma kapasitelerine bakıldığı zaman maksimum değerin x doğrultusunda 6.5m zemin kat yüksekliğinde A3 tipinde, minimum değerin ise 7.5m zemin kat yüksekliğinde A1 tipinde olduğu görülmüştür. Y doğrultusunda her iki tipin de tüm zemin kat yüksekliklerinde tepe noktası yer değiştirmeler eşit çıkmıştır. Döşeme boşluğu arttıkça yapının kat kesme kuvveti taşıma kapasitesi azalmıştır.

6. KAYNAKLAR

AFAD, 2018b. Türkiye Deprem Tehlike Haritaları İnteraktif Web Uygulaması (TDTH), Ankara.

Akbaş, A., & ÇALIŞKAN, Ö., (2023). Deprem Etkisinde Hasar Alan Betonarme Yapıların Düzensizlik Türleri Yönü ile İncelenmesi. 2nd International Conference on Scientific and Academic Research (pp.428-435). Konya, Turkey.

Arslan, S. (2007). Betonarme Binalarda Döşeme Boşluklarının Taşıyıcı Sistem Davranışına Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Demir, A., & Dönmez, D. (2008). ÇOK KATLI YAPILARDA BURULMA DÜZENSİZLİĞİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER. Celal Bayar University Journal of Science, 4(1), 31-36.

Dilek, T., & Ülger, T. (2024). Mevcut betonarme yapı üzerine çelik ve betonarme ek kat tasarımı ve deprem performanslarının karşılaştırılması. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 13(1), 359-369.

Erdem, H. (2016). Burulma Düzensizliğinin Betonarme Yapı Davranışına Etkileri. Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 31(1), 459-468.

Gürsoy, Ş., & Doğan, S. O. (2020). Betonarme Binalardaki Döşeme Boşluğu Konumu ve Büyüklüğünün Deprem Davranışı ve Kaba İnşaat Maliyetine Etkisi. Düzce Üniversitesi Bilim Ve Teknoloji Dergisi, 8(2), 1407-1422.

Işık, E., Karaşin, B. B., & Öncü, M. E. (2022). THE EFFECT OF SLAB DISCONTINUITIES ON STRUCTURAL PERFORMANCE CAUSED BY MEZZANINE. Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi.

Işık, E., & Öztürk, G. (2017). Betonarme Binalarda Kat Yüksekliğinin Yapı Performansına Etkisi. Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi, 7(1), 299-305.

Karasu, T. O., Erdem, R. T., Demir, A., Bağcı, M. (2011). YUMUSAK KAT DÜZENSİZLİĞİ BULUNAN BETONARME BİR BİNANIN PERFORMANSININ İNCELENMESİ-PERFORMANCE EVALUATION OF A REINFORCED CONCRETE BUILDING INCLUDING SOFT STORY IRREGULARITY. Celal Bayar University Journal of Science, 7(2), 61-69.

Korkmaz, K. A., Uçar, T., & Düzgün, M. (2011). YAPISAL DÜZENSİZLİKLERİ OLAN BETONARME YAPILARIN DEPREM DAVRANIŞLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ. Marmara Fen Bilimleri Dergisi, 22(2), 123-138.

Meral, E., & İnel, M. (2016). Düşük ve orta yükseklikteki betonarme binaların yapısal parametre özelliklerinin değerlendirilmesi. Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 22(6), 468-477

Özer, Ö., & Yüksel, B. (2020). DEPREM ETKİLERİNİN BETONARME ÇERÇEVELER İLE BOŞLUKLU BETONARME PERDELER TARAFINDAN BİRLİKTE KARŞILANDIĞI YÜKSEK BİNALARIN ANALİZ SONUÇLARININ TBDY, (2018) VE DBYBHY, (2007) ’YE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 9(2), 931-945

Öztürk, T. (2013). Binalarda Döşeme Boşluklarının Taşıyıcı Sistem Davranışına Etkisi. Teknik Dergi, 24(116).

Terzi, M.., & Elçi, H.. (2006). ÇERÇEVE TİPİ BETONARME YAPILARDA DÖŞEME SÜREKSİZLİKLERİNİN KESİT TESİRLERİNE ETKİSİ. Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 12(3), 341-349.

TS 500 Betonarme Yapıların Tasarım ve Yapım Kuralları, Şubat 2000.

Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği (TBDY) (2018). Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.

Uyan, B., & Erdem, R. T. (2021). Komşu Katlar Arası Rijitlik Düzensizliği Bulunan Betonarme Binaların Deprem Performansının Araştırılması. ALKÜ Fen Bilimleri Dergisi, 3(3), 42-54.

FABRICATION AND CHARACTERIZATION OF SCHOTTKY TYPE PHOTODETECTORS

SCHOTTKY TİPİ FOTODEDEKTÖRLERİN ÜRETİMİ VE KARAKTERİZASYONU

TURGUT TUT [1]

[1]Dr. Öğretim Üyesi, Abdullah Gül University, photonics, 0000-0002-4589-201X

Özet

Sadece 280 nm'nin altındaki dalga boyu aralığında çalışan güneş körü fotodedektörler, Dünya atmosferi içinde güneş radyasyonuna karşı bağışıklık gerektiren uygulamalar için vazgeçilmezdir. AlxGa1-xN tabanlı teknolojiden yararlanmak, düşük boyut, karmaşıklık, maliyet, sağlamlık, kararlılık, güç verimliliği ve bant genişliği gibi özellikleri kapsayan, mevcut foto çoğaltıcı tüp ve silikon tabanlı güneş körü dedektörlere göre önemli avantajlar sunmaktadır. Bu çalışma, düşük gürültü ve yüksek tespit kabiliyeti sergileyen güneş körü Schottky fotodiyotların tasarımını, üretimini ve karakterizasyonunu tanımlamaktadır. Bu cihazlar, mikrodalga uyumlu bir üretim metodolojisi kullanılarak n-/n+ AlGaN/GaN heteroyapıları üzerinde sentezlenmiştir. En önemlisi, cihazlar AlxGa1-xN (x=0.38) soğurma katmanı tarafından kolaylaştırılan, yaklaşık 274 nm'de fark edilebilir bir kesme dalga boyu ile otantik güneş körü çalışmasını göstermektedir. Gerçekleştirilen güneş körü dedektörler, 0 ila 25 V arasında değişen ters öngerilim koşulları altında 1,8 nA/cm2'den daha düşük bir karanlık akım yoğunluğu ortaya koymaktadır. Ayrıca, yaklaşık 267 nm'de %42'lik bir tepe kuantum verimliliği sergilerler. Özellikle, cihazların fotovoltaik algılanabilirliği 2,6x1012 cmHz1/2/W değerini aşmaktadır ve bu da olağanüstü hassasiyetlerinin bir göstergesidir. Dahası, dedektör gürültüsü ağırlıklı olarak 1/f gürültüsü tarafından yönetilir ve 10 kHz frekansta 3x10-29 A2/Hz'in altında bir gürültü güç yoğunluğuna sahiptir.

Anahtar kelimeler: Fotodedektörler, AlGaN, Schottky

Abstract

Solar-blind photodetectors, operating exclusively within the wavelength range below 280 nm, are indispensable for applications requiring immunity to solar radiation within the Earth's atmosphere. Leveraging AlxGa1-xN-based technology presents considerable advantages over incumbent photomultiplier tube and silicon-based solar-blind detectors, encompassing attributes such as reduced size, complexity, cost, robustness, stability, power efficiency, and bandwidth.This study delineates the design, fabrication, and characterization of solar-blind Schottky photodiodes demonstrating low noise and high detectivity. These devices were synthesized on n-/n+ AlGaN/GaN heterostructures utilizing a microwave-compatible fabrication methodology. Crucially, the devices manifest authentic solar-blind operation with a discernible cutoff wavelength at approximately 274 nm, facilitated by an AlxGa1-xN (x=0.38) absorption layer.The realized solar-blind detectors evince a dark current density of less than 1.8 nA/cm2 under reverse bias conditions ranging from 0 to 25 V. Furthermore, they exhibit a peak quantum efficiency of 42% at approximately 267 nm. Notably, the photovoltaic detectivity of the devices surpasses $2.6x10^{12}$ $cmHz^{1/2}/W$, indicative of their exceptional sensitivity. Moreover, the detector noise is predominantly governed by 1/f noise, with a noise power density below $3x10^{-29}$ A^2/Hz at a frequency of 10 kHz.

Keywords: Photodetectors, AlGaN, Schottky

1. INTRODUCTION

III-nitrides represent today one of the most interesting and flexible technical solutions for UV photodetection when considered in the midst of all other semiconductor families available for such application. The first photocurrent characterization studies of polycrystalline Gallium Nitride (GaN) are more than 30 years old [1]. The development of the epitaxial techniques of this material has been hindered for several decades because of the absence of a lattice matched substrate. Sapphire substrates are today thoroughly used for the epitaxial growth of thin III-Nitride layers and their corresponding applications to electronic and optoelectronic devices, despite a large lattice mismatch of about 16% with GaN together with a large difference of thermal expansion coefficients. The Metalorganic Vapor Phase Epitaxy growth method, as well as plasma-induced or gas-source Molecular Beam Epitaxy which were more recently introduced, enable the growth of device quality GaN and related compounds for a number of applications such as short wavelength LEDs emitting from the green to the blue light, and even reach the UV spectrum, blue lasers, field effect transistors and UV photodetectors. The development of "visible blind" UV photodetectors is nowadays widely motivated by the large number of their possible applications to fields such as UV astronomy, ozone layer monitoring, engine control, missile plume detection, flame detection, secured space-to-space communications, etc. With these targets in view, photoconductors, Schottky photodiodes, metalsemiconductor- metal photodiodes, p-n and p-i-n photodiodes and phototransistors based on AlxGa1-xN materials have been developed in the recent period complementarily to the older and widely commercialized UV photodiodes technologies based on Si and on SiC. When compared with p – i – n photodiodes, AlGaN Schottky photodiodes have several advantages. Growth of p-type doped AlGaN layers and formation of low resistance p+ ohmic contacts are two challenging issues for p – i – n photodiodes, while Schottky photodiodes do not face these problems. Besides the ease of growth and fabrication, efficient collection of generated carriers within the junction and better high-frequency characteristics are the other advantages of AlGaN Schottky photodiodes. However, they lack from low efficiency mainly due to the optical absorption introduced by the thin Schottky metal, and exhibit high leakage currents and poor noise performance. The reported best detector performances obtained with solar-blind AlGaN Schottky photodiodes include a maximum responsivity of 0.07 A/W at 290 nm along with a NEP of 6.6x10-9 W,[2] a minimum λc of 278 nm and a minimum dark current density of 6.6x10-6 A/cm2.[3] In this letter, we demonstrate low noise solar-blind AlGaN-based Schottky photodiodes with very low dark current and high detectivity.

2. METHOD

Unlike photoconductive detectors, front-illuminated Schottky devices with semitransparent Schottky contacts exhibit a photocurrent dependence that is linear with incident power in the measured range (10 mW/m^2 to 2 kW/m^2) (inset of Figure 2) [4]. Figure 2 also shows the spectral response of $Al_xGa_{1-x}N$ Schottky diodes with different Al contents (x=0, 0.19, 0.26, 0.35). A UV/visible contrast of more than three decades is obtained. The cutoff wavelength shifts from 362 nm to 293 nm with increasing Al mole fraction. The responsivity is approximately flat for wavelengths shorter than the band gap. A slight decrease in the absolute value of the responsivity is observed with increasing Al content: maximum responsivities for the devices in Figure 2 are 54, 45, 30, and 10 mA/W above the bandgap, for x=0, 0.19, 0.26, and 0.35, respectively. This drop in responsivity is related to a decrease in minority carrier diffusion length with increasing Al mole fraction. The sharpness of the cutoff in Schottky barrier photodetectors indicates that the UV/visible contrast is only limited by absorption in deep defects, in contrast to the results obtained for photoconductors.

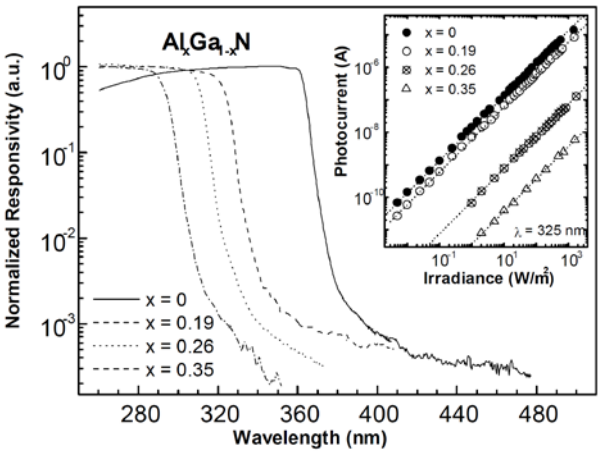

Figure 1. Normalized room temperature spectal response of AlGaN Schottky barrier photodiodes for different values of the Al mole fraction. Inset shows photocurrent variation as a function of the incident light power.[4]

3. RESULTS

Solar-blind photodetectors, which operate exclusively in the wavelength range below 280 nm, are essential for applications requiring immunity to solar radiation within the Earth's atmosphere. The use of $Al_xGa_{1-x}N$-based technology offers significant advantages over conventional photomultiplier tube and silicon-based solar blind detectors, including reduced size, complexity, cost, robustness, stability, power efficiency and bandwidth. This study describes the design, fabrication, and characterization of solar blind Schottky photodiodes that exhibit low noise and high detectivity. These devices were synthesized on n-/n+ AlGaN/GaN heterostructures using a microwave-compatible fabrication methodology. Crucially, the devices exhibit true solar-blind operation with a discernible cutoff wavelength of approximately 274 nm, facilitated by an AlxGa1-xN (x=0.38) absorber layer. The completed solar blind detectors exhibit a dark current density of less than 1.8 nA/cm^2 under reverse bias conditions ranging from 0 to 25 V. They also exhibit a peak quantum efficiency of 42% at approximately 267 nm. In particular, the photovoltaic detectivity of the devices exceeds 2.6x10^{12} cmHz$^{1/2}$/W, indicating their exceptional sensitivity. In addition, the detector noise is dominated by 1/f noise, with a noise power density of less than 3x10^{-29} A^2/Hz at a frequency of 10 kHz. The epitaxial structure of the front-illuminated Schottky detector wafer was designed to achieve true solar-blindness, low leakage, and high solar rejection. In order to meet these requirements, $Al_{0.38}Ga_{0.62}N$ absorption layer was used to achieve λ_c=280 nm. The $Al_xGa_{1-x}N$/GaN epitaxial layers of our heterojunction Schottky photodiode wafer were grown on a 2 in. single-side polished (0001) sapphire substrate using metalorganic chemical vapor deposition. A thin AlN nucleation layer was first deposited followed by a 0.5 µm thick unintentionally doped GaN mesa isolation layer. Afterward, a highly doped (n^+=2x1018 cm-3) ohmic contact layer composed of 0.6 µm thick GaN and 0.2 µm thick $Al_{0.38}Ga_{0.62}N$ were grown, respectively. The growth of the Schottky heterostructure was completed with the deposition of a 0.8 µm thick undoped $Al_{0.38}Ga_{0.62}N$ active layer. The highly doped GaN layer was used for ohmic contact region due to the difficulty of obtaining high-quality ohmic contacts with $Al_xGa_{1-x}N$ layers. The n-type doped 0.2 µm thick $Al_{0.38}Ga_{0.62}N$ layer was used as a diffusion barrier for the photocarriers generated in the GaN ohmic contact layer. Such a diffusion barrier is expected to increase the solar-blind/near-UV rejection ratio of the detector.

The samples were fabricated by using a four-step microwave-compatible fabrication process in a class-100 clean room environment. First, the ohmic contact regions were defined via reactive ion etching (RIE) under CCl_2F_2 plasma, 20 sccm gas flow rate, and 100 W rf power. The etch rates for GaN and Al0.38Ga0.62N layers were determined as 300 and 80 Å/min, respectively. After an ohmic etch of ≈1.3 µm, Ti/Al (100 Å /1000 Å) contacts were deposited via thermal evaporation and left in acetone solution for lift-off process. The contacts were annealed at 700 °C for 30 s in a rapid thermal annealing system. Mesa structures of the devices were formed via the same RIE process, by etching all the layers (≈1.6 µm) down to the undoped GaN mesa isolation layer. Then, a ≈100 Å thick Au film was evaporated to form the Au/AlGaN Schottky contacts. Finally, a ≈0.7 µm thick Ti/Au interconnect metal was deposited and lifted off to connect the Schottky layers to coplanar waveguide transmission line pads. The resulting AlGaN Schottky photodiodes had breakdown voltages above 50 V and turn-on voltages around 2 V. Figure 2 shows the current-voltage (I-V) characteristics of a 150x150 μm^2 device. The leakage current of the diodes was less than 1 pA for reverse bias voltages up to 30 V. As can be seen from the logarithmic plot, the dark current fluctuated within 150-400 fA in the 0-25 V reverse bias range. The actual leakage values in this range could not be measured due to the resolution of the measurement setup. These leakage values correspond to dark current densities of 0.7-1.8 nA/cm^2. Therefore, we can safely claim that our solar blind detectors exhibited dark current densities of less than 1.8 nA/cm^2 at reverse bias voltages as high as 25 V. The differential resistance (R=dV/dI) of our detectors was calculated and a dark impedance greater than $10^{13}\Omega$ was obtained in the 0-25 V range.Spectral photoresponse measurements were performed in the 250-350 nm range using a xenon lamp light source, a single-pass monochromator, a lock-in amplifier, and a calibrated Si photodetector. Figure 3(a) shows the measured spectral quantum efficiency under reverse bias voltages ranging from 0 to 50 V. The quantum efficiency increased with reverse bias, reaching a maximum value of ≈42% at 267 nm under 50 V reverse bias. The cutoff wavelength redshifted with reverse bias, from 266 to 274 nm for 0 and 50 V reverse bias, respectively. Since λc,280 nm was satisfied, true solar-blind detection was successfully demonstrated. The corresponding device responsivity curve under 50 V reverse bias is shown in Fig. 3(b). A peak responsivity of 0.09 A/W at 267 nm is measured. The responsivity drops sharply around 270 nm and a solar-blind/near-UV contrast of 4 orders of magnitude is observed within 80 nm. To estimate the detectivity (D*) of our detectors in the photovoltaic mode, we have used the thermal-noise limited detectivity relation D*=Rλ(R0A/4kT), where Rλ is the device reponsivity at zero bias, R0 is the zero volt dark impedance and A is the detector area. With a 0.01 A/W photovoltaic responsivity at 250 nm, the zero-bias detectivity of our detectors were in excess of 2.6x1012 cm Hz1/2/W, which corresponds to a setup limited NEP of 5.8x10-15 W/Hz1/2.

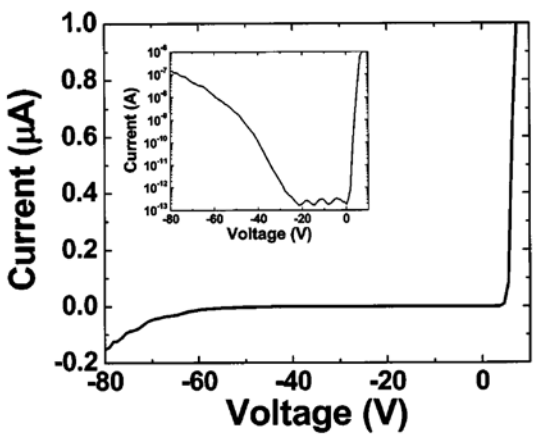

Figure 2. (*I –V*) curve of a 150x150 μm^2 AlGaN Schottky photodiode.

Inset shows the same data plotted in logarithmic scale. [5]

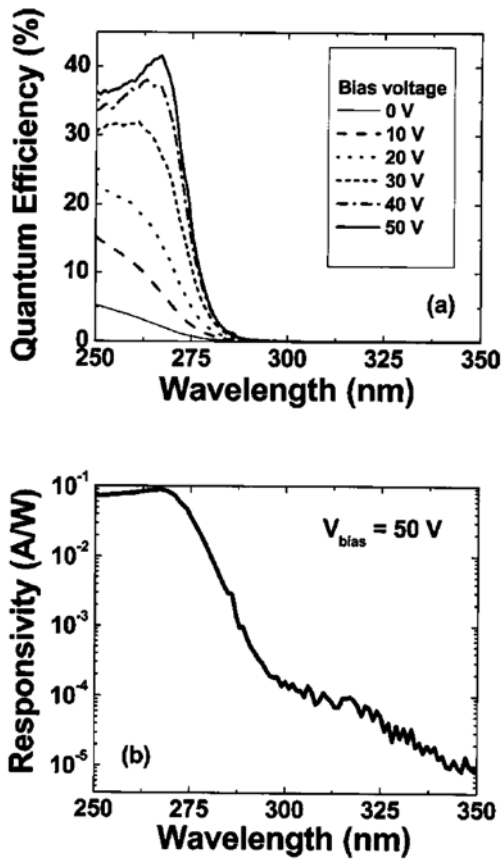

Figure 3. (a) Calculated spectral quantum efficiency of the AlGaN Schottky photodiode. (b) Corresponding measured responsivity curve of the device under 50 V reverse bias.[5]

4. CONCLUSION

As a summary, we have demonstrated solar blind AlGaN based Schottky photodiodes with low dark current, low noise and high detectivity. Breakdown voltages greater than 50 V and dark currents less than 400 fA under 25 V reverse bias were achieved. The I-V characteristics of the solar blind detectors resulted in the lowest dark current density (≈1.8 nA/cm^2) and the highest detectivity (≈2.6 x10^{12} cm Hz$^{1/2}$/W) reported for solar blind AlGaN Schottky photodiodes. Device responsivities as high as 0.09 A/W have been measured under 50 V reverse bias.

5. REFERENCES

1. J. I. Pankove and J. E. Berkeyheiser, J.Appl.Phys. **45**, 3892 (1974).

2. S. L. Rumyantsev, N. Pala, M. S. Shur, R. Gaska, M. E. Levinshtein, V. Adivarahan, J. Yang, G. Simin, and M. Asif Khan, Appl. Phys. Lett. **79**, 866 (2001).

3. V. Adivarahan, G. Simin, G. Tamulaitis, R. Srinivasan, J. Yang, M. Asif Khan, M. S. Shur, and R. Gaska, Appl. Phys. Lett. **79**, 1903 (2001).

4. E. Monroy, F. Calle, E. Muñoz, F. Omnes, P. Gibart, and J. A. Muñoz, Appl.Phys.Lett. 73, 2146 (1998).

5. N. Biyikli, O. Aytur, I. Kimukin, T. Tut, and E. Ozbay,Appl. Phys. Lett. 81, 3272 (2002).

EFFECT OF MEZZANINE FLOOR IN 5-STOREY REINFORCED CONCRETE FRAMED OFFICE BUILDINGS UNDER EARTHQUAKE EFFECTS

DEPREM ETKİSİNDEKİ 5 KATLI BETONARME ÇERÇEVELİ İŞYERİ BİNALARINDA ASMA KAT ETKİSİ

MUHAMMET ZEKİ ÖZYURT[1], ŞEREFCAN YAZAR[2]

[1]Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği, 0000-0002-1593-4581

[2]Öğrenci, Sakarya Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği, 0009-0002-5337-1537

Özet

Asma katlar, ticari amaçlarla kullanılan betonarme binalarda ekstra alan sağlamak için sıklıkla tercih edilen yapısal öğelerdir. Bu katlar, genellikle zemin kat seviyesinde inşa edilir ve binanın iç yüksekliğinin en az 5.5 metre olduğu yapılarda tasarıma uygun hale getirilir. Ancak, asma katların bazı sakıncaları da bulunmaktadır. Örneğin, bu katlar binaların simetrisini bozup kısa kolon etkisi yaratabilir, kolonların yük dağılımını etkileyebilir ve yapısal bütünlüğü zayıflatabilir. Ayrıca, döşeme süreksizliği oluşturabilirler, bu da zemin katta ve asma katta farklı yük taşıma kapasitelerine neden olabilir. Bu çalışmada yapısal analiz yöntemlerinden Eşdeğer Deprem Yükü yöntemi kullanılmıştır. Eşdeğer deprem yükü yöntemine, mod birleştirme yönteminin basitleştirilmiş bir versiyonu olarak adlandırabilir. Bilindiği gibi deprem kuvveti diğer yükler gibi (rüzgâr yükü, hareketli yük vb. gibi) yapıya dışarıdan etki eden bir kuvvet değildir. Deprem kuvveti atalet denilen yapının kendisi tarafından üretilen bir kuvvettir. Eşdeğer deprem kuvveti, yapının kendi oluşturduğu atalet kuvvetlerinin eşdeğeri sayılabilecek kuvvetlerdir. Titreşim tamamen yapının fiziksel özellikleri ve kütlesi ile ilgilidir. Hâkim mod periyodu en büyük salınıma verilen addır. Hâkim mod, en büyük periyodun oluşturduğu moddur. Kısaca Eşdeğer deprem yükü hesabı hâkim mod dikkate alınarak yapılan hesap olarak adlandırılır. Bu çalışma da konut + işyeri olarak kullanılan betonarme bir bina 5 katlı olarak ve zemin kat yüksekliği 6.5m, 7m ve 7.5m olmak üzere, asma katlı ve asma katsız olarak tasarlanmıştır. Asma kat bulunmayan binalar referans, asma kat bulunan binalar ise A1 tipi diye isimlendirilmiştir. Asma kat bulunan binalarda, asma kat yüksekliği değişken olarak alınmıştır. Analizler sonucu elde edilen verilerde her modele ait periyot, taban kesme kuvveti, tepe noktası maksimum yer değiştirme değerleri karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asma Kat, Periyot, Betonarme Yapı

Abstract

Mezzanine floors are frequently preferred structural elements to provide extra space in reinforced concrete buildings used for commercial purposes. These floors are usually constructed at ground floor level and are made suitable for design in buildings where the internal height of the building is at least 5.5 meters. However, mezzanine floors also have some drawbacks. For example, they can disrupt the symmetry of buildings, create a short column effect, affect the load distribution of columns and weaken structural integrity. Also, they may create slab discontinuity, which may cause different load carrying capacities at ground floor and mezzanine. In this study, Equivalent Earthquake Load method, one of the structural analysis methods, was used. The equivalent earthquake load method can be called a simplified version of the mode coupling method.

As it is known, the earthquake force is not a force acting on the structure from outside like other loads (such as wind load, live load, etc.). The earthquake force is a force generated by the structure itself, called inertia. Equivalent earthquake forces are the forces that can be considered equivalent to the inertia forces generated by the structure itself. Vibration is completely related to the physical properties and mass of the structure. The dominant mode period is the name given to the largest oscillation. The dominant mode is the mode generated by the largest period. In short, equivalent earthquake load calculation is called as the calculation made by considering the dominant mode. In this study, a reinforced concrete building used as a residence + workplace is designed as a 5-storey building with ground floor heights of 6.5m, 7m and 7.5m, with and without mezzanine. Buildings without mezzanine are named as reference and buildings with mezzanine are named as A1 type. In the buildings with mezzanine, the height of the mezzanine was taken as a variable. The period, base shear force, peak maximum displacement values of each model are comparatively interpreted in the data obtained from the analyses.

Keywords: Mezzanine, Period, Reınforced Concrete Structure

1.GİRİŞ

Mühendis olarak görevimiz yapılarımızı dayanıklı, ekonomik, işlevsel ve estetik olarak tasarlamaktır. Bir yapının kalitesini; proje kalitesi, kullanılan malzeme kalitesi, işçilik kalitesi ve uygulanan denetimlerin kalitesi belirler. Ülkemizde mevcut olarak bulunan bina stoğunun azımsanamayacak kadar çoğunu asma katlı binalar oluşturmaktadır. Betonarme binaların zemin katlarının ticari amaçlı olarak kullanımı sırasında ekstra alan sağlamak için asma katlara oldukça başvurulur. Asma kat yapılması sonucu yapısal bütünlük zayıflayabilir ve bu durum yapı sağlığı için istenmeyen bir olaydır. Deprem anında asma katlar sonucu oluşan kısa kolon etkileri nedeniyle kolonlar çok daha kolay hasar alarak deprem kuvvetine yenik düşebilir. Deprem kuvveti yapının kendisi tarafından atalet yardımıyla üretilen bir kuvvettir. Eşdeğer deprem kuvveti ise yapının oluşturduğu atalet kuvvetlerinin eşdeğeri olarak adlandırılır. Yapılan bu çalışma da eşdeğer deprem yükü metodu kullanılmıştır. Eşdeğer deprem yükü yapıya etkiyen dinamik yüklerin, statik yüklere çevrilip yapıya yatay olarak etki ettirilmesidir. Mafsallar, moment taşımayan yani eğilmeye çalışmayan elemanlardır. Dolayısıyla mafsallarda moment sıfırdır. Plastik mafsallar ise belli bir değere kadar moment taşıyabilir, bu değer aşıldığı zaman ise dönmeye başlar. Plastik mafsal oluşumu sırasında donatı akmaya başlar ve beton ile donatı beraber çalışır. Bu durum sonucunda hasar meydana gelir. Tasarımı yaparken plastik mafsalların kirişlerde oluşmasını sağlayacak hesaplamaları yapmak, deprem anında oluşacak hasarın nispeten daha az olmasını sağlar. Yani kısaca plastik mafsallar kolonlar da değil kirişlerde oluşmalıdır.

1.1 Çalışmanın Amacı

Yapılan bu çalışma asma kat varlığının yapısal davranışa etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda asma katlı ve asma katsız olarak tasarlanan yapılar, her ikisinde de zemin kat yükseklikleri değiştirilerek ve eşdeğer deprem yükü metodu kullanılarak analizler yapılmıştır. Analiz sonucunda ise asma kat varlığının hangi parametreleri ne ölçüde değiştirdiği incelenmiştir.

1.2 Çalışmanın Kapsamı

Bu çalışma da zemin katı işyeri, kalan katlar konut olan 5 katlı bir yapının davranışları incelenmiştir. Bu amaçla taşıyıcı sistemi simetrik, asma katlı ve asma katsız olarak 2 farklı tip ve her tip için 3 farklı zemin kat yüksekliği (6.5m, 7m, 7.5m) sahip olan 6 farklı modelleme yapılmış ve analizleri yapılmıştır.

Asma kat bulunmayan binaya Referans tipi bina, asma kat bulunan binaya ise A1 tipi bina olarak adlandırılmıştır. Kolon, kiriş boyutları ve döşeme kalınlığı TBDY 2018 sınır şartlarına uygun olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında yapıların analiz sonuçlarından elde edilen veriler her modele ait; periyot, taban kesme kuvveti, tepe noktası maksimum yer değiştirme, yumuşak kat düzensizliği katsayıları ve burulma düzensizliği katsayıları değerlerinin nasıl değiştiği grafik halinde yorumlanmıştır.

2.DEĞİŞKEN VE SABİT PARAMETRELER

2.1 Modelleme Tanımı

Asma katlı ve asma katsız olarak tasarlanan 5 katlı yapı, zemin katı işyeri kalan 4 kat ise konut amaçlı kullanılacaktır.

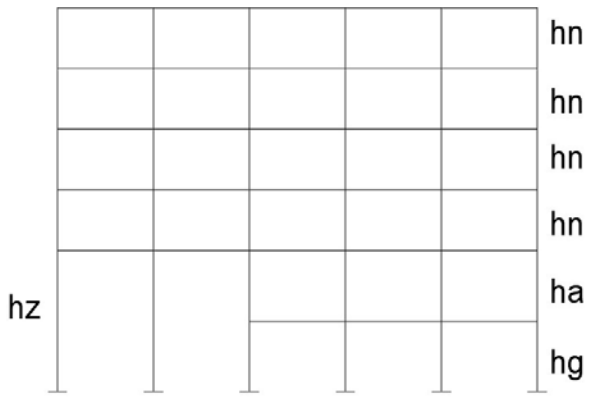

Şekil 1. Bina kesit görüntüsü

2.2 Modellerdeki Sabitler

Tüm projedeki sabit olarak alınan konum, Serdivan Belediyesidir. Zemin sınıfı ZE'dir. Aks açıklıkları 5.1m'dir. Proje de kullanılan beton sınıfı C25, çelik sınıfı ise B420C dir. Kolonlar için genişlik 500x500 mm, boyuna donatıları 10Ø18, etriye genişliği ise Ø8/20/10/10 dir. Kirişler için genişlik 300x500 mm, boyuna donatı 4Ø12(altta), 2Ø12(üstte), etriye de kullanılan donatı ise Ø8/20/10 dir. Duvar için 13.5 cm kalınlıkta tuğla ve yatay delikli tuğla kullanılmıştır. Analiz parametreleri Tablo 1. de verilmiştir. Döşeme kalınlığı tüm modellerde aynı olup 12 cm olarak tasarlanmıştır. Modellenen tüm binalarda zemin kat hariç diğer katların yükseklikleri (h_n) 3m olarak sabit alınmıştır. A1 tipi bina da giriş kat yükseklikleri (h_g) 3.5m olarak sabit alınmıştır.

Tablo 1. Analiz parametreleri

Kullanım amacı	Konut + İşyeri
Bina önem katsayısı, (I)	1
Deprem düzeyi sınıfı	DD-2
Süneklilik düzeyi	Yüksek
Taşıyıcı sistem davranış katsayısı, R	6

Dayanım fazlalığı katsayısı, D	2,5
Yerel zemin sınıfı	ZE
Konum	Enlem: 40,772084° ; Boylam: 30,36329°
S_s	1,598
S_1	0,438
F_s	0,7997
F_1	2,324
$S_{DS} = S_s \times F_s$	1,598 x 0,7997 = 1,278
$S_{D1} = S_1 \times F_1$	0,438 x 2,324 = 1,018

2.3 Modellerdeki Değişkenler

Asma katlı ve asma katsız olarak tasarlanan iki adet yapı tipi bulunmaktadır. Her iki tip binada da zemin kat yükseklikleri (h_z) 6.5m, 7m ve 7.5m olarak değişiyordur. A1 tipi bina da asma kat yükseklikleri (h_a) 3m, 3.5m ve 4m değişken olarak alınmıştır. Referans tipi yapı ve A1 tipi yapıların planları birbirinden farklıdır. A1 tipi planda döşeme boşlukları bulunuyordur.

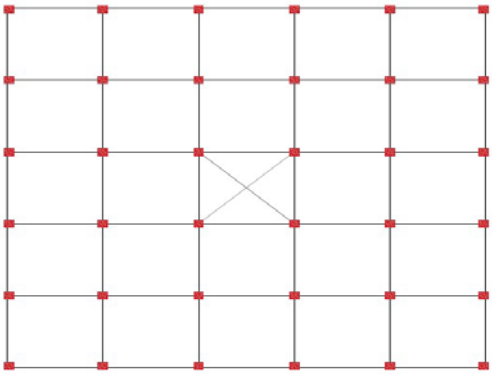

Şekil 2. Referans tipi plan

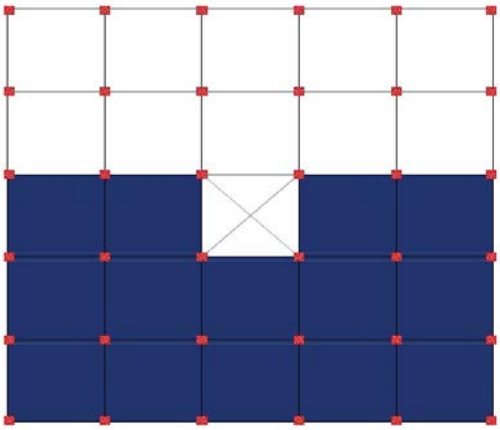

Şekil 3. A1 tipi plan

3. SAYISAL ÇALIŞMA

3.1 Yöntem

Çalışmada alınan düşey ve hareketli yükleri TS 498'e (Yapı Elemanlarının Boyutlandırılmasında Alınacak Yüklerin Hesap Değerleri) uygun olarak belirlenmiştir.

Yatay (deprem) yükleri X doğrultusunda ±0.05 ek dışmerkezliği ile yapıya etki edilmiştir. Deprem yükü Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği-2018'de bulunan doğrusal hesap yöntemlerinden olan Eşdeğer Deprem Yükü Yöntemi kullanılmıştır.

Eşdeğer Deprem Yükü Yöntemi;

Eşdeğer Deprem Yükü Yöntemi 4.7. Bölüme göre, birbirine dik (X) ve (Y) deprem doğrultularında binayı etkileyen depremler için ayrı ayrı uygulanacaktır. Aşağıdaki bağıntılar (X) deprem doğrultusu için verilmiştir.

Bu yöntemde; göz önüne alınan X doğrultusunda binanın tümünü etkileyen toplam eşdeğer deprem yükü (taban kesme kuvveti) $\mathbf{V_{tE}^{(X)}}$ denklem (1)'den elde edilmektedir.

$$V_{tE}^{(X)} = m_t\, S_{aR}\,(Tp^{(X)}) \geq 0{,}04\, m_t\, I\, S_{DS}\, g \qquad (1)$$

$\mathbf{S_{aR}\,(T^{(X)})}$: Azaltılmış tasarım spektral ivmesidir ve denklem (2)'te gösterilmiştir.

$$S_{aR}(T) = \frac{S_{ae}(T)}{R_a(T)} \qquad (2)$$

$\mathbf{S_{ae}(T)}$: Yatay Elastik Tasarım Spektral İvmesi (g), eşitliği (3) ile şu şekilde hesaplanır.

$$S_{ae}(T) = \left(0.4 + 0.6\frac{T}{T_A}\right) S_{DS} \qquad (0 \leq T \leq T_A)$$

$$S_{ae}(T) = S_{DS} \qquad (T_A \leq T \leq T_B)$$

$$S_{ae}(T) = \frac{S_{D1}}{T} \qquad (T_B \leq T \leq T_L)$$

$$S_{ae}(T) = \frac{S_{D1} T_L}{T^2} \qquad (T_L \leq T) \qquad (3)$$

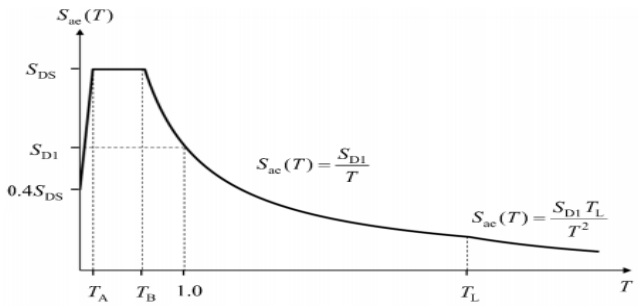

Şekil 4. Yatay Elastik Tasarım Spektrumu Eğrisi

T_A *ve* T_B : Köşe periyotları S_{DS} *ve* S_{D1}'e bağlı olarak (4) ile hesaplanır.

$$\boldsymbol{T_A} = 0.2\frac{S_{D1}}{S_{DS}} \qquad \boldsymbol{T_B} = \frac{S_{D1}}{S_{DS}} \qquad (4)$$

$R_a(T)$: Deprem Yükü Azaltma Katsayısı ise (5) ile hesaplanır.

$$R_a(T) = \frac{R}{I} \qquad (T > T_B)$$

$$R_a(T) = D + \left(\frac{R}{I} - D\right)\frac{T}{T_B} \qquad (T \leq T_B)$$

(5)

Bu hesaplamalarda kullanılan T, bu yöntemde göz önüne aldığımız (X) deprem doğrultusundaki doğal titreşim periyodu olan **$Tp^{(X)}$**'dir ve (6) denklemi ile bulunur.

$$T_P^{(X)} = 2\pi\left(\frac{\sum_{i=1}^{N} m_i\, d_{fi}^{(X)2}}{\sum_{i=1}^{N} F_{fi}^{(X)} d_{fi}^{(X)}}\right)^{1/2}$$

(6)

Düzensizlik Kontrolleri:

Depreme karşı davranışlarındaki olumsuzluklar nedeni ile tasarımından ve yapımından kaçınılması gereken düzensiz binaların tanımlanması ile ilgili olarak, planda ve düşey doğrultuda Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği 2018, 3.6. Bölümüne ait Tablo 3.6'daki düzensizlikleri; A1 – Burulma Düzensizliği ve B2 – Komşu Katlar Arası Rijitlik Düzensizliği (Yumuşak Kat) göre hesaplanmıştır. Modellerde 3.6. Bölümünde bulunan diğer düzensizlikler bulunmadığı için kontrol yapılmamıştır.

A1.Burulma Düzensizliği;

Tablo 2. Planda Düzensizlik Durumlar- A1.Burulma Düzensizliği

A – PLANDA DÜZENSİZLİK DURUMLARI	İlgili Maddeler
A1 – Burulma Düzensizliği: Birbirine dik iki deprem doğrultusunun herhangi biri için, herhangi bir katta en büyük göreli kat ötelemesinin o katta aynı doğrultudaki ortalama göreli ötelemeye oranını ifade eden *Burulma Düzensizliği Katsayısı* η_{bi} 'nin 1.2'den büyük olması durumu (**Şekil 3.1**). $[\eta_{bi} = (\Delta_i^{(X)})_{max} / (\Delta_i^{(X)})_{ort} > 1.2]$. *Göreli kat ötelemelerinin hesabı, ± %5 ek dışmerkezlik etkileri de gözönüne alınarak,* **4.7***'ye göre yapılacaktır.*	**3.6.2.1**

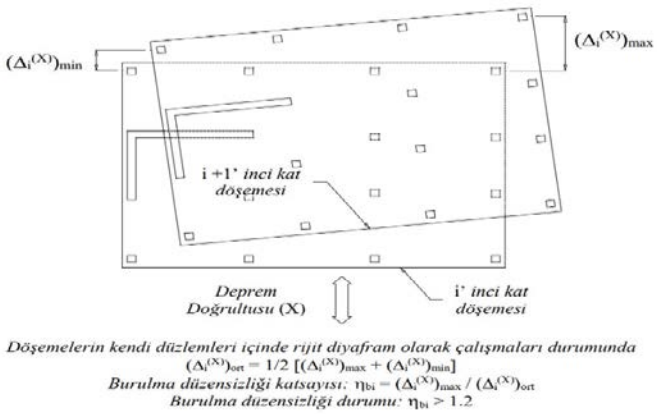

Şekil 5. A1.Burulma Düzensizliği

B2.Komşu Katlar Arası Rijitlik Düzensizliği (Yumuşak Kat);

Tablo 3. Planda Düzensizlik Durumlar -B2.Komşu Katlar Arası Rijitlik Düzensizliği (Yumuşak Kat)

B2 – Komşu Katlar Arası Rijitlik Düzensizliği (Yumuşak Kat): Birbirine dik iki deprem doğrultusunun herhangi biri için, bodrum katlar dışında, herhangi bir i'inci kattaki ortalama göreli kat ötelemesi oranının bir üst veya bir alt kattaki ortalama göreli kat ötelemesi oranına bölünmesi ile tanımlanan *Rijitlik Düzensizliği Katsayısı* η_{ki} 'nin 2.0'den fazla olması durumu. $[\eta_{ki} = (\Delta_i^{(X)}/h_i)_{ort} / (\Delta_{i+1}^{(X)}/h_{i+1})_{ort} > 2.0$ veya $\eta_{ki} = (\Delta_i^{(X)}/h_i)_{ort} / (\Delta_{i-1}^{(X)}/h_{i-1})_{ort} > 2.0]$ *Göreli kat ötelemelerinin hesabı, ± %5 ek dışmerkezlik etkileri de gözönüne alınarak* **4.7***'ye göre yapılacaktır.*	**3.6.2.1**

4. BULGULAR

Modellenen yapılar için Tablo1. 'deki veriler alınarak analizler yapılmıştır. Analiz sonucu grafik olarak karşılaştırılmalı olarak yorumlanmıştır. A1 ve Referans tipi olarak adlandırılan modellerin zemin kat yüksekliğinin değişimi ile analiz sonuçlarından elde edilen verileri gözlemlemek için her iki (x ve y) doğrultuda; burulma düzensizliği katsayısına ait grafik, yumuşak kat düzensizliğine ait grafik, periyot değişimine ait grafik ve kat kesme kuvvetine ait taşıma kapasitesi grafikleri gösterilmiştir.

Zemin Kat Yüksekliği – Burulma Düzensizliği Katsayısı değişimine ait grafikler:

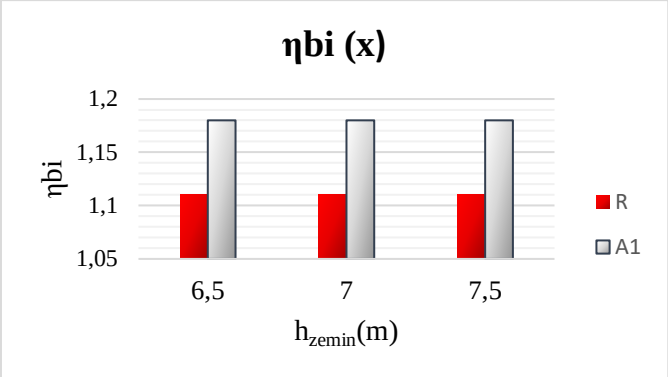

Şekil 6. Referans ve A1 tipine ait x doğrultusunda, zemin kat yüksekliği-ηbi değişimi

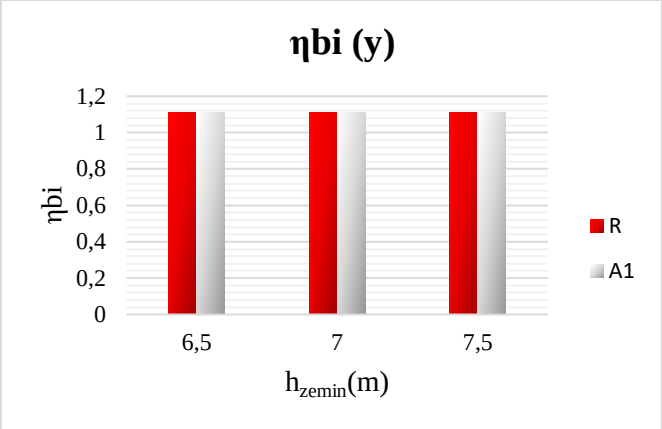

Şekil 7. Referans ve A1 tipine ait y doğrultusunda, zemin kat yüksekliği-ηbi değişimi

Zemin Kat Yüksekliği – Yumuşak Kat Düzensizliği Katsayısı değişimine ait grafikler:

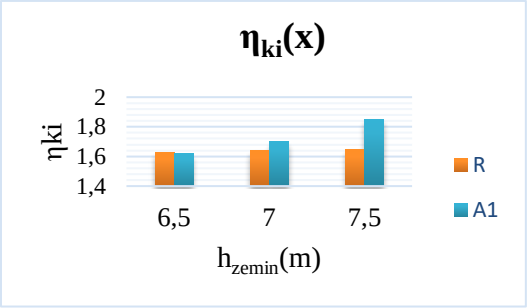

Şekil 8. Referans ve A1 tipine ait x doğrultusunda, zemin kat yüksekliği-η_{ki} değişimi

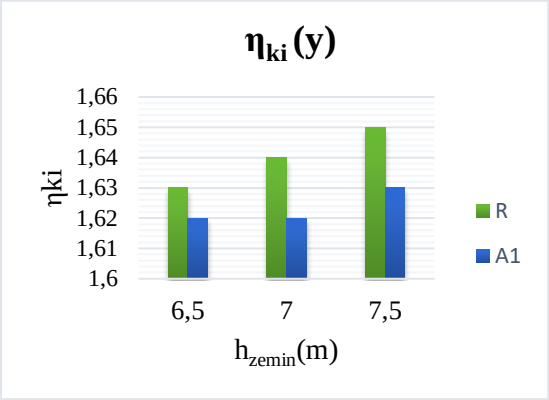

Şekil 9. Referans ve A1 tipine ait y doğrultusunda, zemin kat yüksekliği-η_{ki} değişimi

Zemin Kat Yüksekliği – Periyot değişimine ait grafikler:

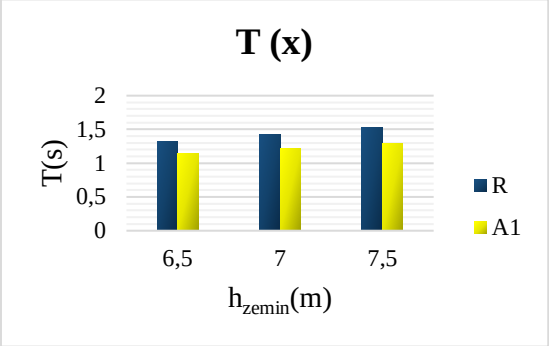

Şekil 10. Referans ve A1 tipine ait x doğrultusunda, zemin kat yüksekliği-periyot değişimi

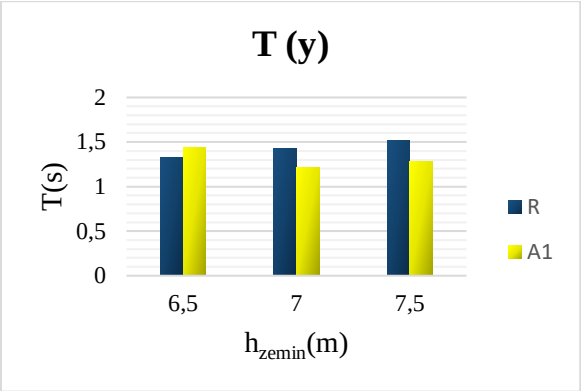

Şekil 10. Referans ve A1 tipine ait y doğrultusunda, zemin kat yüksekliği-periyot değişimi

Kesme Kuvveti Taşıma Kapasitesi değişimine ait grafikler:

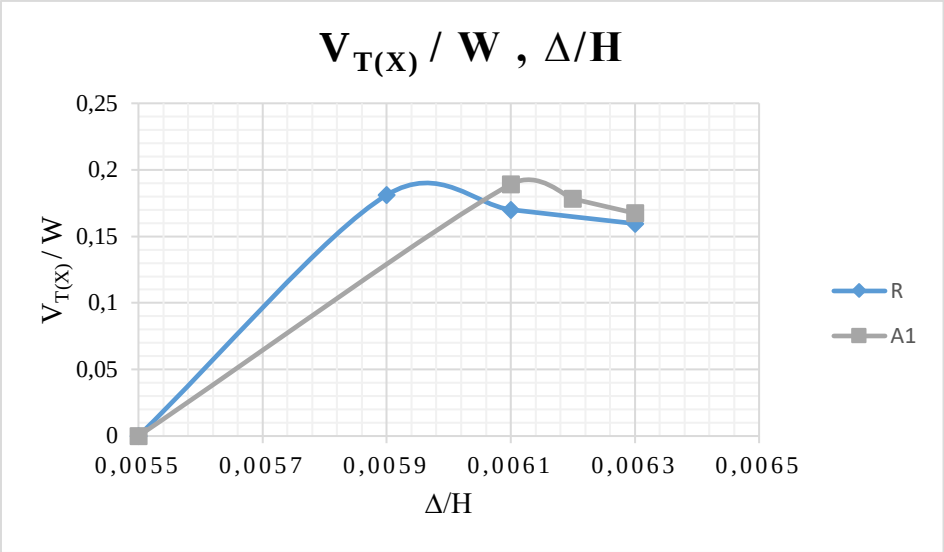

Şekil 11. Referans ve A1 tipine ait x doğrultusunda, kesme kuvveti taşıma kapasitesi değişimi

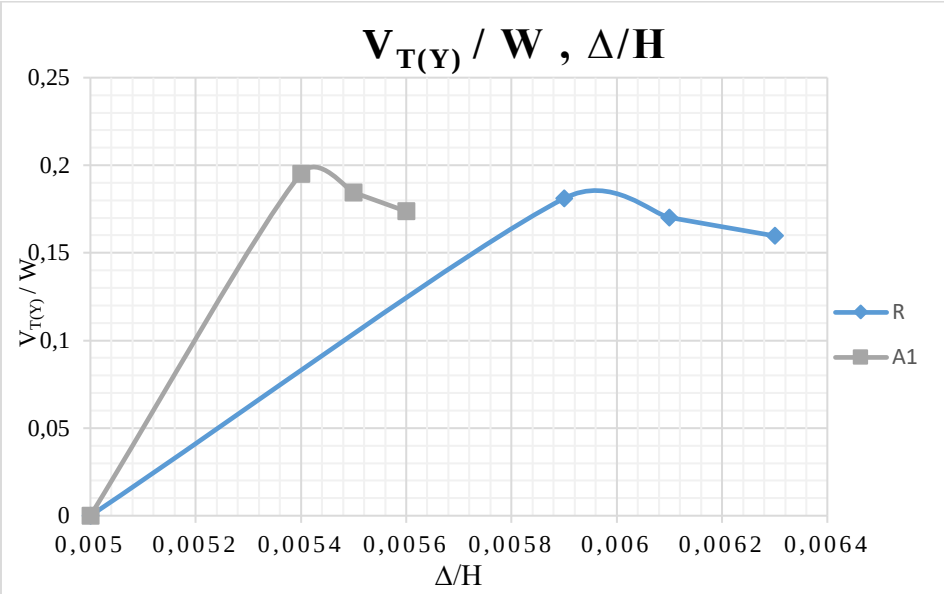

Şekil 12. Referans ve A1 tipine ait y doğrultusunda, kesme kuvveti taşıma kapasitesi değişimi

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER

X doğrultusunda burulma düzensizliği katsayısı, zemin kat yüksekliği arttıkça değişmemiştir. A1 tipi yapının burulma düzensizliği katsayısı referans tipe göre daha fazladır. Y doğrultusunda ise burulma düzensizliği katsayısı tüm zemin yüksekliklerinde her iki tip içinde eşit çıkmıştır. Zemin kat yükseklikleri arttıkça x ve y doğrultularında yumuşak kat düzensizliği katsayısı her iki tip içinde artmıştır. X doğrultusunda 6.5m hariç tüm zemin kat yüksekliklerinde A1 tipi yapının değerleri referans tipi yapının değerlerinden fazladır. Y doğrultusunda ise referans tipi yapının değerleri, A1 tipi yapının değerlerinden fazladır. X doğrultusunda her iki tip içinde, zemin kat yükseklikleri arttıkça periyot değerleri artmıştır. Referans tipin periyodu A1 tipine göre daha fazla olduğu görülmüştür.

Y doğrultusunda ise A1 tipinde 6.5m zemin kat yüksekliğinde periyot maksimum değeri alırken, 7m yüksekliğinde ise minimum değeri almıştır. Referans tipte zemin kat yüksekliği arttıkça periyot değeri de artmaktadır. Y doğrultusunda 6.5m zemin kat yüksekliğinde A1 tipini periyodu yüksekken, 7 ve 7.5 metre zemin kat yüksekliğinde referans tipin periyodu daha yüksektir. İki doğrultuda da zemin kat yüksekliği arttıkça her iki tipin de kesme kuvveti taşıma kapasitesi azalmıştır. X doğrultusunda 6.5m yüksekliğinde A1 tipinin, 7 ve 7.5 metre yüksekliğinde ise referans tipin kesme kuvveti taşıma kapasiteleri fazladır. Y doğrultusunda tüm zemin kat yüksekliklerinde A1 tipini kesme kuvveti taşıma kapasitesi referans tipe göre fazla olduğu görülmüştür. Burulma düzensizliği katsayısı en büyük değerini, x doğrultusunda A1 tipini tüm zemin kat yüksekliklerinde almıştır. En düşük değerini ise yine x doğrultusunda tüm zemin kat yüksekliklerinde aynı olması ile referans tipte almıştır. Sonuç olarak x doğrultusunda asma kat varlığının burulma düzensizliği katsayısını artırdığı, y doğrultusunda ise herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Yumuşak kat düzensizliği katsayısı maksimum değerini x doğrultusunda 7.5 metre zemin kat yüksekliğinde A1 tipinde olduğu görülmüştür. Minimum değerini ise y doğrultusunda 6.5 metre zemin kat yüksekliğinde A1 tipinde olduğu görülmüştür. Her iki doğrultuda da yumuşak kat düzensizliği katsayısı referans tip için, zemin kat yüksekliği bir metre arttıkça %0.61 artmıştır. X doğrultusunda bulunan 7.5m zemin kat yüksekliğinde referans tipin en büyük periyot değerini, 6.5 m zemin kat yüksekliğine sahip A1 tipinin de en düşük periyot değerini aldığı görülmüştür. Bu sonuçlardan yola çıkarak genellikle asma katlı yapıların asma katsız yapılara göre daha düşük periyot değerleri aldığı görülmüştür. Kat kesme kuvvetlerinde ise taşıma kapasitesi bakımından sonuçlar karşılaştırıldığında; en büyük değerin y doğrultusunda 6.5m zemin kat yüksekliğinde A1 tipinde, en düşük değerin ise x doğrultusunda bulunan 7.5m zemin kat yüksekliğe sahip referans tipte olduğu görülmüştür. Referans tipinin 7m zemin kat yüksekliğine sahip yapı ve A1 tipinin 6.5m zemin kat yüksekliğine sahip yapının x doğrultusunda, tepe noktası yer değiştirmeleri eşit çıkmıştır. Aynı zaman da iki tipinde 7.5m zemin kat yüksekliğinde de tepe noktası yer değiştirmeleri eşit çıkmıştır.

6. KAYNAKLAR

AFAD, 2018b. Türkiye Deprem Tehlike Haritaları İnteraktif Web Uygulaması (TDTH), Ankara.

Canpolat, F., Akçaözoğlu, S., & Özal, G. (2023). 6 Şubat Depremlerinde Niğde'de Hasar Alan Yapıların Düzensizlik Türlerinin İncelenmesi. STAR Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi, 4(7), 284-301.

Dalyan, İ., & Şahin, B. (2019). Mevcut Betonarme Bir Binanın 2007 ve 2018 Deprem Yönetmeliklerine Göre Deprem Yükleri Altındaki Taşıyıcı Sistem Performansının Değerlendirilmesi. Türk Deprem Araştırma Dergisi, 1(2), 134-147.

Demir, A., & Dönmez, D. (2008). ÇOK KATLI YAPILARDA BURULMA DÜZENSİZLİĞİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER. Celal Bayar University Journal of Science, 4(1), 31-36.

Demirbaş, N., & Şahin, H. (2018). Burulma Düzensizliği Bulunan Betonarme Binalarda Asma Katın Etkisi.

Erdem, H. (2016). Burulma Düzensizliğinin Betonarme Yapı Davranışına Etkileri. Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 31(1), 459-468.

Işık, E., & Öztürk, G. (2017). Betonarme Binalarda Kat Yüksekliğinin Yapı Performansına Etkisi. Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi, 7(1), 299-305.

İlkhun, M. (2017). Effects of irregularities in reinforced concrete structures on building behaviors. Sakarya University Journal of Science, 21(5), 842-850.

Koç, V. (2022). Mevcut Binalarda Taşıyıcı Sistem Düzensizliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi (33), 32-39.

Korkmaz, K. A., Uçar, T., & Düzgün, M. (2011). YAPISAL DÜZENSİZLİKLERİ OLAN BETONARME YAPILARIN DEPREM DAVRANIŞLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ. Marmara Fen Bilimleri Dergisi, 22(2), 123-138.

Nemutlu, Ö. F., Balun, B., & Sarı, A. (2021). Mevcut Yapıların Depreme Hazırlık Değerlendirmesi: Bingöl İli Örneği. Türk Deprem Araştırma Dergisi, 3(1), 92-109.

Özmen, A., & Sayın, E. (2021). Deprem Etkisinde Çok Katlı Betonarme Bir Binanın TDY-2007 ve TBDY-2018 Deprem Yönetmeliklerine Göre Eşdeğer Deprem Yüklerinin Karşılaştırılması. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 4(2), 124-133.

Paçacı Karahan, M.G. (2018). Betonarme Binalarda Zemin Kat Yüksekliği Değişiminin Bina Performansına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta

Sarı, O., & Ulutaş, H. (2021). Mevcut konut türü betonarme bir binanın deprem güvenliğinin incelenmesi. Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 11(4), 1129-1144.

TS 500 Betonarme Yapıların Tasarım ve Yapım Kuralları, Şubat 2000.

Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği (TBDY) (2018). Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.

Turan, D. (2012). Betonarme Bir Yapının Eşdeğer Deprem Yükü Yöntemi ve Mod Birleştirme Yöntemine Göre Tasarımı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

Uysal, Y., Aksoylu, C., & Arslan, M. H. (2022). Betonarme Çerçeveli Binaların Tasarımında Kullanılan Sonlu Eleman Programlarının TBDY-2019'da Yer Alan Periyod, Taban Kesme Kuvveti ve Göreli Kat Ötelemesi Bağlamında Değerlendirilmesi. International Journal of Engineering Research and Development, 14(2), 941-957.

VERTICAL SINX AND SI-BASED MICRO/NANO PILLARS AND THEIR PHOTONIC APPLICATIONS

DİKEY SİNX VE Sİ-TABANLI MİKRO/NANO SÜTUNLAR VE FOTONİK UYGULAMALARI

Dr. Öğretim Üyesi TURGUT TUT

Abdullah Gül Üniversitesi

Nanoteknoloji Mühendisliği Bölümü

The contemporary trend towards image sensors featuring escalating pixel densities precipitates a continual reduction in pixel dimensions, thereby engendering notable challenges concerning cross-talk and efficiency. To address these issues, the conception of image sensor pixels incorporating waveguides emerges as a prospective solution. However, the realization of such pixels is intricate. Conventional integrated optics typically employ horizontal waveguides, yet for the image sensor, vertical waveguides integrated with photodetectors are imperative. In this study, the authors delineate a fabrication protocol for vertical silicon nitride waveguides concomitantly integrated with silicon photodetectors. The methodology entails etching, deposition, and planarization techniques facilitating the formation of silicon nitride waveguides embedded within silicon dioxide. Additionally, the authors expound upon a fabrication scheme for silicon photodetectors, ensuring commensurate photosensitive area dimensions akin to those in conventional image sensor photodetectors. Optical and electrical characterization of the fabricated devices is conducted, underscoring the efficacy of the waveguides in directing light onto the photodetectors with high efficiency. Furthermore, the study unveils a remarkable attribute of vertical silicon nanowires, showing a diverse spectrum of colors across the visible spectrum, in stark contrast to the intrinsic gray hue of bulk silicon. This striking phenomenon is discernible via bright-field microscopy or even with the unaided eye. The reflection spectra of the nanowires reveal characteristic dips contingent upon nanowire radii. Comparative analysis between experimental data and finite difference time domain simulations elucidates the underlying physical mechanisms. Notably, the vivid colors emanate from the guided mode properties of individual nanowires rather than scattering or diffractive effects of the array. Consequently, each nanowire can delineate its unique color, thereby permitting intricate spatial patterning. This observed color filter effect holds promise for integration into nanoscale image sensor devices, augmenting their functionality and versatility.

Artan piksel yoğunluklarına sahip görüntü sensörlerine yönelik çağdaş eğilim, piksel boyutlarında sürekli bir azalmaya neden olmakta ve böylece çapraz konuşma ve verimlilikle ilgili önemli zorluklar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunları ele almak için, dalga kılavuzları içeren görüntü sensörü pikselleri kavramı ileriye dönük bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu tür piksellerin gerçekleştirilmesi karmaşıktır. Geleneksel entegre optikler tipik olarak yatay dalga kılavuzları kullanır, ancak görüntü sensörü için fotodetektörlerle entegre dikey dalga kılavuzları zorunludur. Bu çalışmada yazarlar, silikon fotodedektörlerle eşzamanlı olarak entegre edilmiş dikey silikon nitrür dalga kılavuzları için bir üretim protokolü tanımlamaktadır. Metodoloji, silikon dioksit içine gömülü silikon nitrür dalga kılavuzlarının oluşumunu kolaylaştıran aşındırma, biriktirme ve düzleştirme tekniklerini içerir.

Ayrıca yazarlar, silikon fotodetektörler için bir üretim şemasını açıklayarak, geleneksel görüntü sensörü fotodetektörlerindekine benzer ışığa duyarlı alan boyutları sağlamaktadır. Üretilen cihazların optik ve elektriksel karakterizasyonu gerçekleştirilmiş ve dalga kılavuzlarının ışığı fotodedektörlere yüksek verimlilikle yönlendirmedeki etkinliğinin altı çizilmiştir. Ayrıca çalışma, dikey silikon nanotellerin, yığın silikonun kendine özgü gri tonunun tam aksine, görünür spektrum boyunca çeşitli renk spektrumu gösteren dikkate değer bir özelliğini ortaya koymaktadır. Bu çarpıcı olgu, parlak alan mikroskobuyla ve hatta çıplak gözle bile fark edilebilir. Nanotellerin yansıma spektrumları, nanotel yarıçaplarına bağlı olarak karakteristik düşüşleri ortaya koymaktadır. Deneysel veriler ve sonlu farklar zaman alanı simülasyonları arasındaki karşılaştırmalı analiz, altta yatan fiziksel mekanizmaları aydınlatmaktadır. Özellikle, canlı renkler dizinin saçılma veya kırılma etkilerinden ziyade tek tek nanotellerin yönlendirilmiş mod özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, her bir nanotel kendine özgü rengi tanımlayabilir ve böylece karmaşık uzamsal desenlemeye izin verir. Gözlemlenen bu renk filtresi etkisi, nano ölçekli görüntü sensörü cihazlarına entegrasyon için umut vaat ediyor ve bu cihazların işlevselliğini ve çok yönlülüğünü artırıyor.

OTOMOTİVDE KULLANILAN FARKLI ÇELİK MALZEMELERİN HAVALI BÜKME İŞLEMİNDE GERİ YAYLANMA DAVRANIŞININ İNCELENMESİ

[1]KADİR ALTIN, [2]HANDE GÜLER ÖZGÜL

[1]Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Otomotiv Mühendisliği Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye, 0009-0001-9484-7784.

[2]Bursa Uludağ Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Otomotiv Mühendisliği Bölümü, Bursa, Türkiye, 000-0001-8589-6931

ÖZET

Bu çalışma progresif kalıplarda üretilen otomotiv parçalarının abkant büküm sistemine uyarlanmasına dayalı geri yaylanma miktarını azaltmak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada kullanılan çelikler DP600, DP800, DKP, HRP ve St 37'dir ve V havalı büküm tercih edilmiştir. Alt kalıp 60x60 yıldız kalıp şeklinde 50 mm V kanal açıklığına sahiptir. Üst kalıp olarak ise r0,8 ve r10 radyüsler tercih edilmiştir. Hidrolik Abkant presten yararlanılmıştır. Şekillendirilecek numuneler, lazer kesim yöntemi ile hazırlanmıştır. Şekillendirilmiş parçaların geri yaylanma miktarları, 3D ölçüm sistemi olan CMM teknolojisiyle gerçekleştirilmiştir. CMM ölçüm sistemiyle numunelerin ve nominal parçaların 3D modelleri oluşturulmuştur. Numune ve nominal 3D CAD datalar üst üste çakıştırılarak geri yaylanma kıyaslamaları yapılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre**,** üst radyüs değeri arttıkça geri esneme miktarının arttığı, abkant üst kalıp açısının azaldığı takdirde malzeme yüzeyine iz atma riskinin arttığı, malzeme kalınlığı arttıkça büküm çizgisi kenarlarındaki potluğun arttığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Geri yaylanma, Havalı büküm, Çelikler.

INVESTIGATION OF SECOND CROP NO-TILLED CORN PERFORMANCE KIZILTEPE CONDITIONS

TOPRAK İŞLEMESİZ İKİNCİ ÜRÜN MISIRIN KIZILTEPE KOŞULLARINDAKİ PERFORMANSININ ARAŞTIRILMASI

Şerif KAHRAMAN

Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü, 44300, Malatya, Türkiye

ORCID: 0000-0003-1160-0792

Özet

Toprak işlemesiz doğrudan ekim; zaman, işçilik ve yakıt gereksinimini azaltır. Ayrıca, anız yakmanın önüne geçmekte, rüzgar ve su erozyonunu engelleyip toprak kayıplarını azaltmaktadır. Bu çalışma, Mardin-Kızıltepe Ovası koşullarında, toprak işlemesiz, damla sulamalı, ikinci ürün mısırın performansını araştırmak amacıyla yürütülmüştür. Demonstrasyonda materyal olarak 8 mısır çeşidi (P 1574, P 1429, P 1758, P 2088, DKC 6120, DKC 6101, Famoso ve Radioso) kullanılmıştır. Araştırma 2014 yılında, Kızıltepe'de çiftçi tarlasında yürütülmüştür. Ana ürün mercimek bitkisinin hasadından sonra mısır ekimi, direk anıza ekim makinası kullanılarak yapılmıştır. Her çeşit 560 m² alana ekilmiştir. Araştırmadan elde edilen verilere göre; bitki boyu 252-298 cm, ilk koçan yüksekliği 78-116 cm, 1000 tane ağırlığı 362.5-425.0 g, hasatta tane nemi %15.4-20.5, hektolitre ağırlığı 77.18-83.36 kg, ham yağ oranı % 3.22-4.05, ham protein oranı %7.79-10.66 ve tane verimi 1044.3-1334.1 kg/da arasında değişimler göstermiştir. Kızıltepe ikinci ürün koşullarında, Radioso mısır çeşidi en yüksek tane verimini verirken, 2. sırada ise P 2088 çeşidi en yüksek tane verimini vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Damla sulama, tane verimi, protein oranı, yağ oranı

Abstract

Direct sowing without tillage; It reduces time, labor and fuel requirements. Additionally, it prevents stubble burning and prevents wind and water erosion and reduces soil losses. This study was carried out to investigate the performance of no-tilled, drip irrigated, second crop corn performance under Mardin-Kiziltepe Plain conditions. In this demonstration; (P 1574, P 1429, P 1758, P 2088, DKC 6120, DKC 6101, Famoso ve Radioso) 8 cultivar were used as a research materials. The experiments were conducted the in a farmer field in 2014 year. After the main crop lentil was harvested, corn was planted using a direct stubble planting machine. Each variety was planted in 560 m² fields. According to the findings of experiment; Plant height ranged 252-298 cm, first ear height 78-116 cm, 1000 kernel weight 362.5-425.0 g, grain moisture 15.4-20.5%, weight of hectolitre 77.18-83.36 kg, crude oil content 3.22-4.05 %, crude protein content 7.79-10.66 % and kernel yield 10 443-13 341 kg ha respectively. Radioso in respect gave highest grain yield, while P 2088 variety gave the second highest yield, in Kızıltepe second crop conditions.

Key Words: Drip irrigation, kernel yield, protein content, oil content

1. GİRİŞ

Toprak işlemesiz yetiştiricilik, gelişmiş ülkelerde önemli düzeyde olsa da ülkemizde çok düşük seviyede olup giderek artmaktadır. Mardin ilinde yapılacak mısır tarımında toprak işlemesiz yetiştiriciliğin uygulanması fosil yakıt tüketimini azaltacak, zamandan tasarruf sağlayacak ve anız yakmanın önüne geçecektir. Gap bölgesi sıcak iklime sahip olduğundan ve anız yakıldığından topraklarının organik madde içerikleri toprak verimliliğini etkileyecek şekilde çok düşük seviyelerdedir. Toprak işlemesiz tarımla bu durumda iyileşme sağlanabilir. İşlemesiz tarım, maliyetleri de azaltarak mısır ekim alanlarının artmasına yardımcı olabilir. Toprak yüzeyinde bitki artıkları bulundurmak rüzgar ve su erozyonunu engelleyip toprak kayıplarını azaltmakta, suyun infiltrasyonunu ve depolanmasını iyileştirmektedir (Mannering and Meyer 1963, Woodruff et al. 1972). Bu bitkisel kalıntılar suyun buharlaşmasını (Pierce et al, 1992) ve toprak erozyonunu azaltmakta (Schertz et al., 1994; Berg, 1984), toprak strüktürü daha homojen yapıya kavuşturmakta (Aykas et al., 2005), katyon değişim kapasitesi, mikrobiyal aktivite ve agregatlaşmayı artırmaktadır (Havlin, 1990; Carter, 1992). Ayrıca tarla yakmanın önüne geçmekte ve toprakta karbon birikimini hızlandırmaktadır (Six et al., 2006). Toprak işlemesiz yönetim sistemleri, toprağın özgül ağırlığını azaltmakta, poroziteyi artırmakta ve gözeneklerin etkinliğini artırmaktadır (Shaver et al., 2002); ki bu fiziki etkiler ilave biyomastan kaynaklanmaktadır (Shaver et al., 2003). Anız muhafazalı sistemlerin diğer faydaları yakıt, işgücü ve mekanizasyon gereksinimini azaltması, toprak ve hava kalitesini arttırması ve yaban hayatı korumasıdır (McLaughlin ve Mineau 1995; Smart et al., 1999). Geleneksel yöntemle toprak işlemesi yapılan buğday yetiştiriciliğinde 6 L/da'lık yakıt tüketimi saptanırken, doğrudan ekimde ise 0,9 L/da yakıt tüketimi saptanmıştır (Aykas et al., 2005). 2002 yılında ABD'deki toprak işlemesiz tarım yapılan alan 25 milyon ha'a ulaşmış, Güney Avusturalya'da ise bu oran %36 seviyesindedir (Bruce, 2003). Ülkemizdeki ise bu tip bir yetiştiricilik hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Mısır ışığı çok iyi değerlendiren bir C4 bitkisi olup, kısa zamanda yüksek miktarda kuru madde oluşturma yeteneğine sahiptir. Bu özelliğinden dolayı Mardin ili gibi sıcak iklimlere sahip illerde ve sulu koşullarda uygulanacak ekim nöbeti sistemlerinde yer alabilecek önemli bir tarla bitkisidir. İklim ve toprak özellikleri bölgelere göre çok farklılık gösterdiği için Mardin'de yapılacak mısır üretiminde bölge koşullarına uygun çeşit seçimi çok önemlidir. Mısır tanesinin yaklaşık olarak %70 nişasta, %10 protein, %5 yağ, %2 şeker, %1 kül içermekte olup, protein oranı ise çeşide bağlı olarak %6 ile %15 arasında değişim göstermektedir (Kün, 1985). Mısır taze olarak tüketimi yanı sıra, konserve, mısır unu, nişasta, cips, çerez, daneleri ve yeşil aksamı hayvan yemi olarak, yağ, tatlandırıcı, şekerleme, çiklet, çikolata ürünleri, bebek mamaları, salata sosları, alkol, mısır şurubu, diş macunu, etanol üretiminde, tekstil ve kozmetik sanayisinde kullanılmaktadır. Dünya tahıl üretiminde mısır, 1 147 milyon ton üretim ve ortalama 592 kg/da verimle birinci sıradadır (FAO, 2018). Türkiye'nin bir çok bölgesi ekolojik yönden mısır tarımına uygun ve dekardan elde edilen verim dünya ortalamasının üzerindedir. Ülkemiz 2023 yılı tane mısır ekim alanı 9 572 618 dekar, üretimimiz 9 000 000 ton ve verim ortalaması ise 940 kg/da'dır (TUİK, 2023). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde tane mısır ekim alanı 2 650 523 dekar, üretim 2 191 068 ton ve verim ortalaması ise 827 kg/da'dır. Mardin ili tane mısır ekim alanı 2023 yılı itibariyle 702 039 dekar, üretim ise 615 343 ton olup ortalama verim ise 877 kg/da'dır (TUİK, 2023). Mardin ili Kızıltepe ilçesinde tane mısır ekimlerinin tamamına yakını ikinci ürün olarak yapılmaktadır.

Kılıç ve ark. (1999), Diyarbakır koşullarında ikinci ürün olarak yetiştirilen tane mısır için uygun ön bitkilerin tespiti ile bu ön bitkilerin mısırda tarımsal karakterlere etkisini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında, ana ürün olarak mercimek, arpa, nohut, buğday ve fiğ - arpa karışımını kullandıklarını, en düşük mısır veriminin buğdaydan sonra, en yüksek mısır veriminin ise mercimekten sonra elde edildiğini bildirmişler ve mısır için en uygun ön bitkinin mercimek olduğu, mısırın koçan çapı, koçan uzunluğu, koçan ağırlığı, protein oranı ve tane veriminin arttığını bildirmişlerdir. Islah çalışmaları sonucu geliştirilen çeşitlerin farklı bölgelerde farklı sonuçlar verdiği bilinmektedir. Bu nedenle, bölgesel adaptasyon çalışmaları özellikle yeni çeşitlerde önem taşımaktadır, Bu çalışma, mısır üretimi yapan ve aynı zamanda ziraat mühendisi olan bir çiftçinin talebi üzerine kendi arazisinde yürütülmüştür.

2. YÖNTEM

Araştırmada materyal olarak özel firmalardan temin edilen 8 adet mısır çeşidi (P 1574, P 1429, P 1758, P 2088, DKC 6120, DKC 6101, Famoso ve Radioso) kullanılmıştır. Demostrasyon 2014 yılında, Mardin ili Kızıltepe ilçesi Çağıl köyünde çiftçi tarlasında yürütülmüştür. Direk anıza ekim makinasıyla mercimek hasadı sonrası herhangi bir toprak işlemesi yapılmadan 30 Mayıs 2014 tarihinde kurulan demostrasyonda, sıra arası 70 cm olarak alınmış, sıra üzeri 13 cm olarak ekim yapılmıştır. Her bir çeşide ait parsel boyutları 200 m x 2,8 m (560 m^2) tutulmuştur. 12 sıra kenar tesiri olarak ekilmiş ve değerlendirmeye alınmamıştır. Ekimden sonra yağmurlama sulama ile çıkışlar sağlandıktan sonra damlama sulama sistemi ile gerekli görüldükçe sulama yapılmıştır. Ekimle beraber dekara 22 kg DAP uygulanmış, üst gübre olarak belli aralıklarla dekara 40 kg ÜRE damlama sulama sistemiyle verilmiştir. Hasat, 19 Kasım tarihinde özel firmaya ait deneme hasat biçeri ile yapılmıştır. Hasattan önce her çeşide ait farklı 10 noktadan bitki boyu, ilk koçan yüksekliği ölçümleri yapılmış ve 10 adet koçan elle hasat edilerek daha sonra koçanlarından ayrılarak diğer veriler elde edilmiştir. Hasat biçeri ile hasat edilen çeşitler yine özel firmaya ait tartı ile tartılmış ve %15 nem oranına göre verimler düzeltilmiştir. Yağ oranı, protein oranı, nem oranı ve hektolitre değerleri NIT (Near Infrared Transmittance) cihazında belirlenmiştir.

3. BULGULAR

Bitki boyu özelliği bakımından en yüksek değeri P 2088 (298 cm) ve en düşük değeri ise DKC 6101 (252 cm) ve Radiso çeşitleri almıştır (Çizelge 1). İlk koçan yüksekliği özelliği bakımından en yüksek değeri P 2088 (116 cm) ve en düşük değeri ise P 1728 (78 cm) çeşidi almıştır (Çizelge 1).

1000 tane özelliği bakımından en yüksek değeri P 2088 (425.0 g) çeşidi ve en düşük değeri ise Famoso (362.5 g) çeşidi almıştır (Çizelge 1). Verim özelliği bakımından, en yüksek değer Radiaso (1334.1 kg/da) çeşidinden 2. sırada ise P 2088 çeşidinden alınırken, en düşük verim ise P 1574 (1044.3 kg/da) çeşidinden alınmıştır (Çizelge 1).

Hasatta tane nemi özelliği bakımından en yüksek değeri P 1728 (%20.5) ve en düşük değeri ise DKC 6120 (% 15.4) çeşidi almıştır (Çizelge 2). Protein oranı bakımından en yüksek değeri DKC 6120 (%10.66) ve en düşük değeri ise Radiaso (% 7.79) çeşidi almıştır (Çizelge 2).

Yağ oranı bakımından en yüksek değeri DKC 6101 (% 4.05) ve en düşük değeri ise Famoso (% 3.22) çeşidi almıştır (Çizelge 2). Hektolitre ağırlığı bakımından en yüksek değeri P 1574 (83.36 kg) ve en düşük değeri ise Famoso (77.18 kg) çeşidi almıştır (Çizelge 2).

Çizelge 1. Demostrasyona ait bitki boyu, ilk koçan yüksekliği, 1000 tane ağırlığı ve tane verimine ilişkin ortalamalar

Çeşitler	Bitki boyu (cm)	İlk koçan yük. (cm)	1000 tane ağ. (g.)	Tane verimi (kg/da)
P 1574	288	105	412.5	1044.3
P 1429	296	115	377.5	1312.1
P 1728	277	78	400.0	1154.1
P 2088	298	116	425.0	1327.4
Famoso	260	94	362.5	1202.4
DKC 6120	278	96	370.0	1320.5
DKC 6101	252	87	375.0	1280.6
Radiaso	252	79	422.5	1334.1
Ortalama	275	96	393.1	1246.9

Çizelge 2. Demostrasyona ait hasat nemi, protein oranı, yağ oranı ve hektolitre ağırlığına ilişkin ortalamalar

Çeşit	Nem %	Protein oranı (%)	Yağ oranı (%)	Hektolitre (kg)
P 1574	17.7	10.41	3.73	83.36
P 1429	19.1	9.07	3.59	83.09
P 1728	20.5	8.95	3.78	81.94
P 2088	19.2	9.12	3.90	81.30
Famoso	18.0	7.91	3.22	77.18
DKC 6120	15.4	10.66	3.94	80.24
DKC 6101	16.5	8.53	4.05	80.13
Radiaso	19.0	7.79	3.62	79.72
Ortalama	18.2	9.06	3.73	80.87

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kabakcı ve ark. (2000), Harran ovasında yaptıkları çalışmada; bitki boyunun 197.3 -233.3 cm, Baytekin ve ark .(1997), Şanlıurfa'da yaptıkları çalışmada; bitki boyunun 217.2 -257.3 cm, Gül ve ark.(1998), Diyarbakır'da yürüttükleri bir çalışmada; Bitki Boyunun 175.1-206.7 cm, Gözübenli ve ark.(2007), Hatay koşullarında yaptıkları çalışmada, bitki boyunun 207.0 - 246.7 cm, Öktem ve Öktem (2009), Harran Ovasında yürüttükleri çalışmada; bitki boyunun 193.9 ile 332.9 cm, Özsisli (2010), Kahramanmaraş koşullarında yaptıkları araştırmada; Bitki boylarının 161.12-204.37 cm, Coşkun ve ark. (2013), Harran ovası koşullarında yaptıkları çalışmada; Bitki boyu değerlerinin 250-290 cm, İdikut ve Kara (2013), Kahramanmaraş koşullarında yaptıkları çalışmada; bitki boyunun 172-220 cm arasında değiştiğini bildirmişlerdir. Bulgularımız; Öktem ve Öktem (2009)'in bulgularıyla benzer, diğer çalışmalardan daha yüksek çıkmıştır. Kabakcı ve ark. (2000), ilk koçan yüksekliğinin 89.6 -117.9 cm, Gözübenli ve ark. (2007), ilk koçan yüksekliğinin 103.5-126.7 cm, Öktem ve Öktem (2009), ilk koçan yüksekliğinin 84.6 ile 152.4 cm, Coşkun ve ark. (2013), ilk koçan yüksekliği değerlerinin 86.6-128.0 cm arasında değiştiğini bildirmişlerdir. Bulgularımız; Gözübenli ve ark. (2007)'nın ve Öktem ve Öktem (2009)'in bulgularından daha düşük, diğerlerinin bulgularıyla benzer olmuştur. Gül ve ark. (1998), 1000 tane ağırlığının 210.3-273.8 g, Özsisli (2010), bin tane ağırlığının 310.56 - 390.08 g arasında değiştiğini bildirmişlerdir. Bulgularımız; Gül ve ark. (1998)'nın ve Özsisli (2010)'nin bulgularından daha yüksek olmuştur.

Baytekin ve ark. (1997), tane veriminin ise 787-1212 kg/da, Kabakcı ve ark. (2000), tane veriminin 534-1406 kg/da, Gözübenli ve ark. (2007), tane veriminin ise 1089-1377 kg/da, Öktem ve Öktem (2009), tane verimi 811 ile 1636 kg/da, Özsisli (2010), dekara tane verimlerinin 905-1164 kg, Coşkun ve ark. (2013), tane veriminin 1024-1261 kg/da ve İdikut ve Kara (2013), tane veriminin 696-1290 kg/da arasında değişim gösterdiğini belirtmişlerdir. Bulgularımız; Baytekin ve ark. (1997)'nın, İdikut ve Kara (2013)'nın ile Özsisli (2010)'nin bulgularından daha yüksek, diğerlerinin bulgularıyla benzer olmuştur. Kabakcı ve ark. (2000), hasatta tane neminin (%)18.13-24.00, Öktem ve Öktem (2009), hasatta tane neminin %13.4 ile 27.2, Özsisli (2010), hasatta tane neminin, %11.97-13.00, Coşkun ve ark. (2013), hasatta tane neminin %18.4-29.3 arasında değişim gösterdiğini belirtmişlerdir. Bulgularımız; Özsisli (2010)'nin bulgularından daha yüksek, diğerlerinin bulgularından daha düşük olmuştur. Özsisli (2010), ham protein oranının %8.12-9.52 arasında değişim gösterdiğini belirtmiştir. Bulgularımız; Özsisli (2010)'nin bulgularıyla benzer olmuştur. Özsisli (2010), ham yağ oranının % 2.95-3.87 ve hektolitre ağırlığının da 75.63-80.30 kg/hl arasında değişim gösterdiğini belirtmiştir. Bulgularımız; Özsisli (2010)'nin bulgularından daha yüksek olmuştur. Sonuç olarak; toprak işlemesiz doğrudan ekim yöntemi, zaman, işçilik ve yakıt gereksinimini azaltıp, anız yakmanın önüne geçmekte, rüzgar ve su erozyonunu engelleyip toprak kayıplarını azaltmaktadır. Direk anıza ekim alanları Dünyada ve ülkemizde giderek daha da artış göstermektedir. Mardin-Kızıltepe Ovası koşullarında, toprak işlemesiz, damla sulamalı, ikinci ürün mısırın performansını araştırmak amacıyla yürütülülen çalışmada; verim değerleri dekara 1044 kg ile 1334 kg arasında değişmiş ve Radiso çeşidi en yüksek verimi vermiştir.

5. KAYNAKLAR

Anonim, (2013). Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü, Tohumluk Tescil ve Sertifikasyon Merkez Müdürlüğü, Sıcak İklim Tahılları Çeşit Tescil Raporları Kitapçığı, s: 31-59, Ankara.

Aykas, E., Yalçın, H., Çakır, E. (2005). Koruyucu toprak işleme yöntemleri ve doğrudan ekim, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 42(3), 195-205.

Baytekin, H., Bengisu, G. ve Okan, M. (1997). Şanlıurfa'da Farklı İki Lokasyonda İkinci Ürün Olarak Yetiştirilen Mısır Çeşitlerinde Verim ve Bazı Tarımsal Karakterlerin Saptanması, Türkiye II. Tarla Bitkileri Kongresi, Samsun,148-152.

Berg, R. D. (1984). Straw residue to control furrow erosion on sloping irrigated cropland, J. Soil Water Conserv. 39:58-60.

Bruce, S. (2003). Poor growth of canola in retained wheat stubble - causes, consequences and control. PhD thesis, Charles Sturt University, Australia.

Carter, M. R. (1992). Influence of reduced tillage systems on organic matter, microbial biomass, macro-aggregate distribution and structural stability of the surface soil in humid climate, Soil Tillage Res. 23:361–372.

FAO, (2018). Erişim Tarihi: 03.09.2020. [Online]. www. fao.org/faostat/en/#data/QC

Havlin, J. L. (1990). Crop rotation and tillage effects on soil organic carbon and nitrogen, Soil Sci. Soc. Am. J. 54:448–452.

Gözübenli, H., Ülger, A.C. Kılınç, M. Şener, Karadavut, O. U. (2007). Hatay koşullarında ikinci ürün tarımına uygun mısır çeşitlerinin belirlenmesi.Türkiye II. Tarla Bitkileri Kongresi, 22 - 25 Eylül 1997 Samsun, s: 153 - 157.

Gül, İ., Akıncı, C. ve Baytekin, H. (1998). Diyarbakır Koşullarında İkinci Ürün Olarak Yetiştirilen Mısır Çeşitlerinde Verim ve Bazı Tarımsal Karakterler ile Karakterler

Arasındaki İlişkilerin Saptanması. Harran Üniversitesi ZiraatFakültesi Dergisi 2(3): 31-40.

Kabakcı, Y. ve Tanrıverdi, M. (2000). Harran Ovasında İkinci Ürün Olarak Yetiştirilebilecek Mısır Çeşitlerinin Belirlenmesi. Harran Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü 2000 Yılı Faaliyet Raporu. Akçakale, Şanlıurfa.

Kılıç, H., Gül, İ., Baytekin, H. (1999). Diyarbakır Sulu Koşullarında Bazı Ön Bitkilerin Ikinci Ürün Mısırda Verim ve Bazı Tarımsal Karakterlere Etkisi. Türkiye III. Tarla Bitkileri Kongresi, 15-18 Kasım 1999, Adana, 423-428.

Kün, E., (1985). Sıcak İklim Tahılları, A.Ü. Z.F. Yayınları. Yayın No:953,Ankara.

Mannering, J. V., Meyer, L. D. (1963). The effects of various rates of surface mulch on infiltration and erosion, Soil Science Society of America Proceedings 27, 84-86.

McLaughlin, A., Mineau, P. (1995). The impact of agricultural practices on biodiversity. Agriculture, Ecosystems and the Environment 55, 201-212.

Pierce, F. L., Fortin, M. C., Staton, M. J. (1992). Immediate and residual effects of zone tillage in rotation with no-tillage on soil physical properties and corn performance, Soil Tillage Res.24(2): 149-165.

Schertz, D. L., Kemper, W. D. (1994). Report on field review of no-till cotton, Huntsville, AL. 22–23 Sept. 1994, USDA-ARS, Washington, DC.

Shaver, T. M., Peterson, G. A., Ahuja, L. R., Westfall, D. G., Sherrod, L. A., Dunn, G. (2002). Surface soil properties after twelve years of dryland no-till management. Soil Science Society of America Journal 66,1296- 1303.

Shaver, T. M., Peterson, G. A., Sherrod, L. A., Ahuja, L. R. (2003). Cropping intensification in dryland systems improves soil physical properties: Regression relations. Geoderma 116, 149-164.

Six, J., Frey, D., Thies R. K., Batten, K.M. (2006). Bacterial and fungal contribution to carbon sequestration in agroecosystems, Soil Sci. Soc. Am. J. 70:555–569.

Smart, J. R., Bradford J. M. (1999). Conservation tillage corn production for a semiarid, subtropical environment, Agron. J. 91:116–121.

Öktem, A., Öktem, A.G. (2009). Bazı Atdişi Hibrit Mısır (Zea mays L. indentata) Genotiplerinin Harran Ovası Koşullarında Performanslarının Belirlenmesi. Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 13(2):49-58.

Özsisli, B. (2010). Kahramanmaraş Koşullarında Birinci Ve İkinci Ürün Olarak Yetiştirilen Farklı Mısır Çeşitlerinde Verim Ve Kalite Özelliklerinin İncelenmesi. Doktora tezi. Sütçü imam Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarla Bitkileri Anabilim Dalı Kahramanmaraş.

TUİK, (2023). Türkiye İstatistik Kurumu. http://tuikapp.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul, (12.05.2024)

Woodruff, N. P., Lyles, L., Siddoway, F. H., Fryrear, D. W. (1972). ‘How to control wind erosion’, Agriculture Information Bulletin 354, U.S. Government Printing Office, Washington.

SUBSTRATE SELECTION OF EPYPHYTIC BRYOPHYTES IN TURKIYE

TÜRKİYE'DEKİ EPİFİTİK BRİYOFİTLERİN SUBSTRAT SEÇİMİ

RECEP KARA[1], BERNADÖNER[2]

[1]Prof. Dr.,Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, ORCID:0000-0001-6594-7172

[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Ana Bilim Dalı, ORCID:0000-0002-2621-4686

Özet

Botanikte "epifitler", diğer bitkileri destek olarak kullanarak gelişen parazit olamayan bitkileri içermektedir. Bu bitkiler yalnızca havadaki nemi kullanarak ağaç dallarının koltuklarında oluşan humustan ve mineral tuzlardan beslenirler.Kortikol bitkiler ise sadece ağaçların kabuklarında yetişme özelliğine sahip olan bitkileri kapsamaktadır. Epifit bitkilerin en önemli temsilcileri arasında briyofitler başta gelmektedir. Fitocoğrafik olarak kutuplardan tropiklere kadar birçok iklim kuşağında geniş bir yayılış gösterebilen briyofitler, bulundukları vejetasyon içerisinde genel olarak kaya (epilitik), toprak (epigaik) ve ağaç (epifitik) yüzeylerini substrat olarak seçebilmektedirler.Substratı tutunma yüzeyi olarak kullanan briyofitlerin bir habitattaki varlığını, substrat ile birlikte substratı dolaylı ve dolaysız etkileyen ekolojik faktörlerler belirler.Briyofitlerin habitat seçimlerinde yetersiz ışık, yetersiz nem ve yüksek sıcaklık engelleyeci faktörlerdir.Bu çalışmada Türkiye'deki epifitik briyofitlerin substrat tercihleri ordinasyon yöntemleri kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmada ekolojik analizler için açık kaynak kodlu PAST (PAleontologicalSTatistics) programı kullanılmıştır. Bu program ile biyolojik çeşitlilik ve benzerlik indeksleri hesaplanmış ve Temel Bileşen (PCA) ve Küme (CA) analizleri yapılmıştır. Çalışma sonucunda 36 farklı ağaç türü üzerinde kortikol olarak yayılış gösteren 62 briyofit taksonu belirlenmiştir. Bu taksonlar arasında *Leucodonsciuroides* (Hedw.) Schwägr.ve*Frullaniadilatata* (L.) Dumort. Türkiye'deki en kozmopolit ve obligat epifitik briyofit türleri olarak değerlendirilirken, *Fagusorientalis* Lipsky. ve Alnusglutinosa L. Briyolojik açıdan en zengin ağaç türleri olarak tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Bryophyte, Kortikol, Cluster Analysis, PCA, Türkiye Türkiye

Not:'Türkiye'de Yayılış Gösteren Epifitik Briyofitlerin Substrat Tercihlerinin PAST Programı ile Analizi' tezinden üretilmiştir.

Abstract

In botany, "epiphytes" includenon-parasitic plants that develop using other plants as support. These plants feed on the humus and mineral salts formed in the axils of tree branches, using only the moisture in the air. Corticolous plants, on the other hand, include plants that have the ability to grow only on the bark of trees. Bryophytes are among the most important representatives of epiphyteplants. Bryophytes, which can spreadwidely in manyclimatezonesfrompolestothetropics, can generally choose rock (epilitic), soil (epiphytic) and tree (epiphytic) surfaces as substrates with in their vegetation. The existence of bryophytes, which use the substrate as an attachment surface, in a habitat is determined by the substrate and the ecological factors that directly and indirectly affect the substrate. In sufficientlight, insufficient humidity and high temperature are the hindering factors in the habitat selection of bryophytes. In this study, substrate preferences of epiphytic bryophytes in Türkiye were investigated using ordination methods. In the study, the open source PAST (PAleontologicalSTatistics) program was used for ecological analysis. With this program, biodiversity and similarity indices were calculated and Principal Component (PCA) and Cluster (CA) analyzes were performed. As a result of the study, 62 bryophyte tax a that spread as corticol on 36 different tree species were determined. Among these taxa, *Leucodonsciuroides* (Hedw.) Schwägr. And *Frullaniadilatata* (L.) Dumort. Are considered to be the most cosmopolitan obligate epiphytic bryophyte species in Turkey. *Fagusorientalis* Lipsky and *Alnusglutinosa* L. Were identified as the most bryologically rich tree species.

Keywords: Bryophyte, Corticol, Cluster Analysis, PCA, Türkiye

DISTRIBUTION OF BRYOPHYTES ACCORDING TO VEGETATION LAYERS IN SORGUN VALLEY (MERSİN/İÇEL)

SORGUN VADİSİNDEKİ (MERSİN/İÇEL) BRİYOFİTLERİN VEJETASYON KATLARINA GÖRE DAĞILIŞI

RECEP KARA[1], MEHMET DÜZGÜN[2]

[1]Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-6594-7172

[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Ana Bilim Dalı ORCİD: 0009-0009-9266-7569

Özet

Bu çalışmada briyofitlerin Akdeniz vejetasyon katları içerindeki dağılışı araştırılmıştır. Araştırma alanı olarak Akdeniz vejetasyon katlarının iyi temsil edildiği bir kesit olan Mersin ili, Erdemli ilçesi sınırları içerisindeki Sorgun Deresi ve çevresi seçilmiştir. Bolkar Dağları'nın zirvelerinden doğan Sorgun Deresi yaklaşık 3000 metre yükseklikten başlayıp derin vadilerden geçerek Erdemli sınırları içerisinde Akdenize dökülmektedir. Genel olarak Kuzey-Güney doğrultusunda akan Sorgun Deresi Karasal iklim bölgesinden doğup Akdeniz iklimi içerisinden yaklaşık 172 km yol kat etmektedir. Güzergâhındaki farklı yükseltilerde birçok habitata nem ve su sağlayan dere, oluşturduğu vadilerdeki briyofit çeşitliliğini de zenginleştirmektedir. Bu araştırmada Haziran 2023 – Mayıs 2024 tarihleri arasında arazi çalışmaları yapılmış olup farklı yükseklikler ve vejetasyon katlarından (*Quercus coccifera, Pinus brutia, Quercus cerris, Pinus nigra, Cedrus libani, Juniperus oxycedrus* topluluklarının hâkim olduğu) toplam 230 briyofit örneği toplanmıştır. Bu örneklerin teşhis edilmesiyle 41 cinse bağlı 87 tür ve tür altı takson belirlenmiştir. Çalışmada en çok takson içeren cinsler sırasıyla Syntrichia (28 adet) Grimmia (22 adet), Bryum (18 adet) ve Didymodon (18 adet) olmuştur. Çalışmamızda belirlenen taksonlara ait yüksekliğe bağlı dağılış grafiği hazırlanmış ve her taksonun yayılışlarına göre yükselti aralığı oluşturulmuştur. Bu yayılım ve yükselti grafiklerinden yola çıkarak taksonların akdeniz vejetasyon katlarındaki vasküler bitki topluluklarına göre dağılışları da belirlenerek şekil üzerinde gösterilmiştir. Sonuç olarak çalışma alanındaki briyofit çeşitliliği en fazla *Quercus coccifera, Pinus brutia* ve *Quercus cerris* topluluklarının hâkim olduğu 500-1000 m arasındaki Asıl Akdeniz Vejetasyon katında bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Briyofit, Akdeniz, Vejetasyon, Bolkar Dağları, Türkiye

Not: Bu çalışma "Sorgun Vadisi (Mersin/İçel) Briyofit Florası" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Abstract

In this study, the distribution of bryophytes within the Mediterranean vegetation layers was investigated. Sorgun Valley and its surroundings within the borders of Erdemli district of Mersin province, which is a cross-section where the Mediterranean vegetation layers are well represented, were chosen as the research area. Sorgun Stream, originating from the peaks of the Bolkar Mountains, starts from an altitude of approximately 3000 meters and passes through deep valleys before flowing into the Mediterranean within the borders of Erdemli. The Sorgun Stream, which generally flows in the North-South direction, originates from the Continental climate region and travels approximately 172 km through the Mediterranean climate. The stream, which provides moisture and water to many habitats at different altitudes on its route, also enriches the bryophyte diversity in the valleys it forms. In this research, field studies were carried out between June 2023 and May 2024, and a total of 230 bryophyte samples were collected from different altitudes and vegetation layers (dominated by Quercus coccifera, Pinus brutia, Quercus cerris, Pinus nigra, Cedrus libani, Juniperus oxycedrus communities). By identifying these samples, 87 species and subspecific taxa belonging to 41 genera were identified. The genera containing the most taxa in the study were Syntrichia (28), Grimmia (22), Bryum (18) and Didymodon (18), respectively. An altitude-dependent distribution chart of the taxa determined in our study was prepared and the altitude range was created according to the distribution of each taxon. Based on these distribution and elevation graphs, the distribution of taxa according to vascular plant communities in the Mediterranean vegetation layers was determined and shown on the figure. As a result, the highest bryophyte diversity in the study area was found in the Main Mediterranean Vegetation layer between 500-1000 m, where Quercus coccifera, Pinus brutia and Quercus cerris communities were dominant.

Keywords: Bryophyte, Mediterranean, Vegetation, Bolkar Mountains, Türkiye

Note: This study was produced from the master's thesis titled "Sorgun Valley (Mersin/İçel) Bryophyte Flora".

DETERMINING THE RELATIONSHIP OF E-HEALTH LITERACY WITH PERSONAL HEALTH SYSTEM USE AND PATIENT SATISFACTION:

AN TRAINING AND RESEARCH HOSPITAL EXAMPLE

E SAĞLIK OKURYAZARLIĞININ E NABIZ KULLANIMI VE HASTA MEMNUNİYETİ İLE İLİŞKİSİNİN BELİRLENMESİ: BİR EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİ ÖRNEĞİ

MEHMET KOCA[1], FEYZA İNCEOĞLU[2], SERDAR DENİZ[3]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sağlık Yönetimi,

0000-0002-9505-6677

[2]Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Biyoistatistik,

0000-0003-1453-0937

[3] Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Halk Sağlığı,

0000-0002-6941-4813

Özet

Bu çalışma ile bir eğitim ve araştırma hastanesinde muayene olan hastaların e-sağlık okuryazarlığı düzeyinin e-nabız kullanımı ve hasta memnuniyetine etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma Malatya ilinde Sağlık Bakanlığına bağlı bir eğitim ve araştırma hastanesinde yapılmıştır. Veri toplama formu 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sosyademografik, ikinci bölümde e sağlık okuryazarlığı, üçüncü bölümde e nabız kullanım algısı ve dördüncü bölümde ayaktan hasta memnuiyeti ölçeği kullanılmıştır. SPSS (Statistical Program in Social Sciences) 25 programı ile gerçekleştirilmiştir. Karşılaştırma testleri için anlamlılık düzeyi (p) 0,05 olarak alınmıştır. Çalışmaya n=275 kişi katılmıştır. Araştırmaya katılanların %57,8'inin kadın, %49,8'inin evli, %31,3'ünün lise mezunu, %21,1'inin ev hanımı, %49,8'inin il merkezinde yaşadığı ve %20,7'sinin hane halkı gelirinin 15.000-20.000 TL arasında olduğu belirlenmiştir. Yine çalışmaya katılanların %79,6'sının kronik bir rahatsızlığı bulunmadığı, 50,2'sinin sigara içtiği, %65,1'inin hastalanınca ilk olarak doktora gittiği, %23,3'ünün son bir yıl içinde doktora 2-3 defa gittiği, %38,9'unun doktora gitmek için genellikle eğitim ve araştırma hastanesini tercih ettiği, %46,9'unun sağlıkla ilgili internette ayda bir defa makale okuduğu, %24,7'sinin günde 2-3 saat arasında internet kullandıkları ve %58,2'sinin telefonunda e-nabız uygulamasının yüklü olduğu belirlenmiştir. E-sağlık okuryazarlığı ölçeğinin puan ortalaması 3,63, e-nabız kullanım algısının puan ortalaması 3,69, ayaktan hasta memnuniyeti ölçeğinin puan ortalaması 92.64, olarak hesaplanmıştır. Çalışma neticesinde e-sağlık okuryazarlığının yaş, eğitim durumu, kronik rahatsızlık, doktora başvuru sayısı ile hastane tercihleri arasında; e-nabız kullanımı ile yaş, cinsiyet, eğitim durumu, kronik rahatsızlık arasında; hasta memnuniyeti ile yaş ve eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. E sağlık okuryazarlığının ayaktan hasta memnuniyeti ile e-nabız kullanım algısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Bireylerin ve toplum sağılığının geliştirilmesinde uygulanan eğitim ve sağlık politikalarının değişen teknolojik ortamla birlikte revize edilmesinde yol gösterici olması için; e-sağlık okuryazarlığı, e-nabız gibi dijital sistemler ile sağlığın önemli çıktıları arasında yer alan hasta memnuniyeti konusunda farklı grup ve örneklem sayıları ile daha geniş çaplı çalışma yapılması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: E sağlık okuryazarlığı, e nabız, hasta memnuniyeti

Abstract

The aim of this study was to determine the effect of the level of e-health literacy of patients examined in a training and research hospital on the use of personal health system and patient satisfaction. The study was conducted at a training and research hospital affiliated with the Ministry of Health in Malatya Province. The data-collection form consisted of four sections. The sociodemographic scale was used in the first part, e-health literacy in the second, personal health system usage perception in the third, and outpatient satisfaction scale in the fourth. The Statistical Program for Social Sciences (SPSS) 25 was used. The significance level (p) was taken as 0.05 for comparison tests. N of 275 participants participated in this study. Of the participants, 57.8% were female, 49.8% were married, 31.3% were high school graduates, 21.1% were housewives, 49.8% lived in the city center, and 20.7% had a household income between 15,000-20,000 TL. It was also determined that 79.6% of the participants did not have a chronic disease, 50.2% smoked, 65.1% went to the doctor first when they became sick, 23.3% went to the doctor–2-3 times in the last year, and 38.9% usually preferred training and research hospitals to go to the doctor, 46.9% read health-related articles on the Internet once a month, 24.7% used the internet 2-3 hours a day, and 58.2% had an personal health system application installed on their phones. The mean score of the e-health literacy scale was 3.63, that of the perception of personal health system use were 3.69, and that of the outpatient satisfaction scale was 92.64. The study found a significant relationship between e-health literacy and age, educational status, chronic disease, number of doctor visits, and hospital preferences; between personal health system use and age, gender, educational status, chronic disease; and between patient satisfaction and age and educational status. It has been determined that e-health literacy has a significant effect on outpatient satisfaction and perception of personal health system. To guide the revision of education and health policies applied in the development of individuals' and community health with the changing technological environment, it is recommended to conduct larger-scale studies with different groups and sample numbers on e-health literacy, digital systems such as personal health system and patient satisfaction, which are among the important outputs of health.

Keywords: E-health literacy, personal health system, patient satisfaction

EXAMINATION OF ATTITUDES TOWARDS PHYSICAL ACTIVITY AND SELF-EFFICACY AMONG STUDENTS AGED 9-12

9-12 YAŞ ARASINDAKİ ÖĞRENCİLERİN FİZİKSEL AKTİVİTEYE YÖNELİK TUTUMLARI VE ÖZ YETERLİKLERİNİN İNCELENMESİ

[1]BEKİR ERHAN ORHAN, [2]VEYSEL KOÇ

[1] İstanbul Aydın Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, İstanbul

[2] İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul

Özet:

Bu çalışma, 9-12 yaş arasındaki öğrencilerin fiziksel aktiviteye karşı tutumlarını ve öz yeterliliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. İstanbul'da 484 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen araştırmada, "Çocuk ve Gençlerde Fiziksel Aktivite Tutum Ölçeği" ile "Çocuklar İçin Fiziksel Aktivite Öz Yeterlilik Ölçeği" veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Veriler, Pearson korelasyon testi, bağımsız örneklemler için t-testi ve tek yönlü varyans analizi ile analiz edilmiştir. Bulgular, öğrencilerin fiziksel aktiviteye karşı tutumları ile öz yeterlilikleri arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Cinsiyet ve vücut kitle indeksi (VKİ) açısından öz yeterlilik puanlarında anlamlı farklılıklar bulunmuş, ancak tutumlar açısından belirgin bir fark gözlenmemiştir. Erkek ve kız öğrenciler arasında fiziksel aktiviteye karşı tutum ve öz yeterlilik puanları benzerlik göstermektedir. Daha düşük VKİ'ye sahip öğrencilerde ise öz yeterlilik puanları anlamlı derecede düşük bulunmuştur. Bu sonuçlar, fiziksel aktiviteyi teşvik eden eğitim programlarının, öğrencilerin bireysel farklılıklarını ve öz yeterlilik algılarını güçlendirmek için özel stratejiler geliştirmesi gerektiğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Fiziksel aktivite, öz yeterlik, tutum

Abstract:

This study aims to examine the attitudes towards and self-efficacy regarding physical activity among students aged 9-12. The data were collected using the "Child and Adolescent Physical Activity Attitude Scale" and the "Physical Activity Self-Efficacy Scale for Children" on 484 students in Istanbul, Turkey. The data were analyzed using Pearson correlation test, independent samples t-test, and one-way analysis of variance. The findings suggest a moderate positive correlation between students' attitudes towards physical activity and their self-efficacy. Significant differences were found in self-efficacy scores based on gender and body mass index (BMI), while no significant difference was observed in attitudes. Both male and female students showed similar attitudes and self-efficacy scores towards physical activity. However, students with lower BMI had significantly lower self-efficacy scores. These results imply that educational programs aimed at promoting physical activity should develop specific strategies to enhance students' individual differences and self-efficacy perceptions.

Keywords: Physical activity, self-efficacy, attitudes

PHYSIOPATHOLOGIE AND CURRENT PHYSIOTHERAPY AND REHABILITATION APPROACHES IN LIVER DISEASES

Dr. İLKER DEMİR[1], Prof. Dr. KEZBAN BAYRAMLAR[2]

[1] İnönü University Turgut Özal Medical Center

ORCID: 0000-0001-9417-9387

[2] Hasan Kalyoncu University Faculty of Health Sciences Gaziantep/Türkiye

ORCID:0000-0001-6912-4405

Purpose: This study was carried out to examine the physio pathologies seen in liver diseases and the applied physiotherapy and rehabilitation approaches.

Introduction: Liver diseases; It covers many diseases named differently such as chronic liver failure, acute liver failure, hepatitis, cholestatic liver diseases, liver infections, liver tumors, alcohol-related liver diseases, which can be cured by pharmacological approaches or are no longer possible to heal and result in liver transplantation. Liver diseases cause symptoms in many systems such as the central nervous system, respiratory system, renal system, circulatory system and musculoskeletal system. In addition, due to liver diseases, the acid-base balance of the body is disrupted.

The liver has metabolic and vascular functions in protecting human health. Due to liver failure resulting from liver failure, such as widespread peripheral vasodilatation, increased cardiac output, atelectasis, restrictive ventilatory disorder, thrombocytopenia, anemia, increased work of breathing, decreased tidal volume, vital capacity and functional residual volume, hepatic encephalopathy, edema, metabolic acidosis. Many physiopathological events may occur. Due to liver diseases, functional independence level, functional capacity, cognitive capacity, quality of life, respiratory capacity, balance level and muscle strength may decrease. Different exercise practices are used to combat the negativities that occur in liver diseases. Cardiopulmonary exercises and breathing exercises; It is applied for many purposes such as combating cardiovascular and respiratory system diseases, increasing functional capacity, functional independence and quality of life. Balance exercises; It is applied to improve the loss of balance that occurs as a result of the decrease in muscle strength as a result of liver diseases and the change in the center of gravity due to impaired acid-base balance. For this purpose, dynamic balance exercises are performed in physiotherapy programs to improve moving balance, and static balance exercises are performed to maintain balance in a fixed position. Increased ammonia levels due to liver failure cross the blood-brain barrier, damaging cognitive systems and decreasing the patient's level of cognition. The cognitive exercise program applied for this purpose aims to increase the patient's cognitive function level and functional independence. Due to the decrease in muscle strength seen in liver diseases, it is aimed to increase the patient's muscle strength and quality of life with different exercise approaches targeting isometric, isotonic or isokinetic contraction to increase the muscle force applied depending on factors such as age, gender and muscle strength level of the patient.

Conclusions: As a result of the liver not being able to fulfill its function, many tissues and systems are negatively affected. We believe that a physiotherapy and rehabilitation program applied together with pharmacological or surgical treatments in liver patients will make a significant contribution to overcoming the cognitive and physical problems associated with liver diseases. We believe that increasing the employment of physiotherapists in these centers will add integrity to the treatment.

Keywords: Liver Transplantation, Physiopathology, Physiotherapy and Rehabilitation, Exercise

1. INTRODUCTİON

The liver is the largest internal organ in humans, which is necessary to maintain homeostasis and weighs 1500 grams on average. The liver constitutes 2.5% of the total body weight (1). Embryologically, it begins to develop from the endoderm epithelial protrusion of the foregut in the fourth week of pregnancy (2). The liver is one of the most important organs in the body in terms of function. It has many functions such as metabolic, temperature regulation, storage and blood clotting. The main functions of the liver are given in Table 1.

Table 1: Major Functions of the Liver(3)

Vascular Functions	Although the bone marrow produces erythrocytes after the 5th month of intrauterine life, the liver does not lose this feature.
Thermal Regulation	It takes part in maintaining body temperature by stimulating heat receptors.
Secretion Production	It secretes important components such as bile acids, bilirubin, water, electrolytes and phospholipids.
Blood Storage	The liver contains between 10% and 15% of the blood in the body under normal conditions. It uses approximately one fourth of the blood in the body. It plays an important role in compensating systemic circulation in cases of severe blood loss.
Bile Production	It secretes bile, which plays an important role in the digestion of fats and the absorption of fat-absorbed ADEK vitamins.
Detoxification and Protection	It makes the substances that need to be eliminated from the body less toxic and facilitates excretion from the kidneys.
Carbohydrate Metabolism	Glycogenesis Glycogenolysis Gluconeogenesis
Protein Metabolism	It enables the conversion of ammonia into urea.

Liver diseases often do not cause symptoms in the early stages of the disease. It is detected by high levels of liver enzymes as a result of checks carried out in the hospital for any reason. Although many different causes cause liver diseases, the signs and symptoms of the diseases are similar. (4).

Table 2: Major Liver Diseases (4)

Portal Hypertension	**Gallbladder and Bile Tract Diseases**
Hepatic Encephalopathy	**Genetic Metabolic Diseases and Other Diseases of the Liver**
Tumors and Liver Nodules	**Cirrhosis**
Alcoholic Liver Diseases	**Hepatitis**
Fatty Liver	**Liver Diseases Due to Drug or Other Toxic Damage**
Acute and Chronic Liver Failure	**Cholestasis**

Liver diseases can progress and cause the liver to permanently fail to perform its functions. As a result of liver failure, the physiopathologies listed below occur (5).

Respiratory System Symptoms

- Restrictive Ventilatory Dysfunction
- Atelectasis
- Respiratory Alkalosis
- Decreased Tidal Volume
- Decreased Oxygen Saturation

Circulatory System Symptoms

- Increased Cardiac Output
- Widespread Peripheral Vasodilation
- Hyperdynamic Circulation

Central Nervous System Symptoms

- Hepatic Encephalopathy

Main Symptoms Occurring in Homeostasis

- Hyponatremia
- Hypocalcemia
- Hypokalemia
- Hypomagnesemia
- Edema
- Metabolic acidosis
- Metabolic alkalosis
- **Renal System Symptoms**
- Na+ Retention
- Antidiuretic Hormone Increase
- Acute Renal Failure
- Hyperaldosteronism
- Decreased Water Crylin

Hematological Symptoms

- Trombositopeni
- Anemi
- Azalmış Koagülasyon Faktörler

Many systems are negatively affected as a result of the liver being damaged for different reasons and not being able to perform its function properly. There are different exercise approaches for physical and cognitive problems caused by liver diseases. Some diseases may become irreversible and make liver transplantation necessary. For liver patients with this condition, starting exercises before transplantation can contribute to the individual's earlier return to daily life activities after transplantation. Dual task exercises occur when two tasks, motor-motor or motor-cognitive, are performed simultaneously. (6). In motor-motor dual task exercises, two motor tasks are performed at the same time; In motor-cognitive dual task exercises, a second cognitive task is performed together with the motor task. Carrying an object while walking can be given as an example of motor-motor exercises; Calculating while walking can be given as an example in motor cognitive dual task exercises. In studies conducted with individuals with different diseases or geriatric individuals, where the effects of dual-task exercises were investigated, it was determined that dual-task produced many positive effects such as increased functional capacity, increased muscle strength and decreased fatigue level of the individual. In addition to these positive effects, the motor-cognitive exercise program increases the level of cognition by positively affecting the decrease in cognitive functions caused by substances such as ammonia and manganese, which increase due to liver diseases.(7-9). It was determined that activation of supplementary and prefrontal areas was higher in dual task compared to single task. (10). We think that these and similar studies show that dual-task exercises will contribute to increasing physical and cognitive performance in liver patients. Pulmonary physiotherapy is one of the physiotherapy approaches that should be applied in the preoperative and postoperative periods, especially in patients undergoing transplantation. Pulmonary physiotherapy can improve aerobic capacity, muscle strength and physical fitness levels (11). Strength training is one of the exercise methods that will contribute to the improvement of muscle strength losses caused by liver diseases. Weakness in peripheral muscles is one of the problems seen in chronic liver diseases (12). Resistant muscle training is one of the effective methods used to combat muscle loss. Respiratory physiotherapy contributes to the application and teaching of breathing exercises before transplantation, especially in patients undergoing transplantation, and to the improvement of respiratory parameters after transplantation.

2. CONCLUSION

Different physiopathologies are observed in liver diseases. Choosing and implementing an appropriate physiotherapy program to combat the poor physical and cognitive performance and different symptoms that occur in patients due to liver disease can play an important role in increasing the functional independence and quality of life of patients. We believe that the presence of a physiotherapist experienced in this field in the treatment team of liver patients will make a significant contribution to the patient's recovery process.

REFERENCES

1. Si-Tayeb K, Lemaigre FP, Duncan SA. Organogenesis and development of the liver. Developmental cell. 2010;18(2):175-89.
2. Sadler TW. Langman's medical embryology: Lippincott Williams & Wilkins; 2022.
3. Racanelli V, Rehermann B. The liver as an immunological organ. Hepatology. 2006;43(S1):S54-S62.
4. Özen H, Yüce A, Gürakan F, Saltık Temizel İ, Demir H. Çocuk Gastroenteroloji, Hepatoloji ve Beslenme. İstanbul: Akademi Yayınevi; 2012.
5. Morgan GE, Mikhail MS, Murray MJ. Lange klinik anesteziyoloji. Baskı, Günes Tıp Kitabevleri. 2008:970-4.
6. Silsupadol P, Shumway-Cook A, Lugade V, van Donkelaar P, Chou L-S, Mayr U, et al. Effects of single-task versus dual-task training on balance performance in older adults: a double-blind, randomized controlled trial. Archives of physical medicine and rehabilitation. 2009;90(3):381-7.
7. Norouzi E, Vaezmosavi M, Gerber M, Pühse U, Brand S. Dual-task training on cognition and resistance training improved both balance and working memory in older people. The Physician and sportsmedicine. 2019;47(4):471-8.
8. Morita E, Yokoyama H, Imai D, Takeda R, Ota A, Kawai E, et al. Effects of 2-year cognitive–motor dual-task training on cognitive function and motor ability in healthy elderly people: a pilot study. Brain sciences. 2018;8(5):86.
9. Lipardo DS, Aseron AMC, Kwan MM, Tsang WW. Effect of exercise and cognitive training on falls and fall-related factors in older adults with mild cognitive impairment: a systematic review. Archives of physical medicine and rehabilitation. 2017;98(10):2079-96.
10. McIsaac TL, Fritz NE, Quinn L, Muratori LM. Cognitive-motor interference in neurodegenerative disease: a narrative review and implications for clinical management. Frontiers in psychology. 2018;9:360222.
11. Aamir T, Iftikhar S, Khan RR, Khan MK. ROLE OF PHYSIOTHERAPY IN IMPROVING QUALITY OF LIFE IN LIVER TRANSPLANT PATIENTS: soi: 21-2017/re-trjvol03iss02p126. The Rehabilitation Journal. 2019;3(02):126-30.
12. Hari A. Muscular abnormalities in liver cirrhosis. World journal of gastroenterology. 2021;27(29):4862.

RELATIONSHIP BETWEEN BODY MASS INDEX AND SURVIVAL IN PATIENTS DIAGNOSED WITH LUNG CANCER

AKCİĞER TANILI HASTALARDA SURVEY'İN VÜCUT KİTLE İNDEKSİ İLE İLİŞKİSİ

NİLGÜN TAN TABAKOĞLU[1]

[1]Uzman Dr., Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Sağlık Araştırma ve Geliştirme Merkezi, İç Hastalıkları, 0000-0001-9282-5971

Özet

Giriş: Akciğer kanseri dünya genelinde en sık görülen kanserdir. Avrupa'da kansere bağlı her 5 ölümden 1' inin sebebidir. Tanı sonrası sağ kalım süreleri düşüktür. Özellikle ileri evre akciğer kanseri tanısı alan hastaların çoğu tanı tarihinden sonraki 18 ay içinde ölür. Küçük hücreli dışı akciğer kanseri (KHDAK) ve Küçük hücreli akciğer kanseri (KHAK) olmak üzere 2 ana akciğer kanseri türü vardır. En sık görülen akciğer kanseri şekli küçük hücreli dışı akciğer kanseridir (KHDAK) ve tüm akciğer tümörlerinin %75-80'ini oluşturmaktadır. Çoğu akciğer kanserinin tanı anındaki evresi metastatik evre olarak bilinen Evre IV' tür. Bu hastalıkla mücadelede hastaların tedaviye cevaplarını etkileyen bir çok önemli faktör vardır. Bu faktörlerden vücut kitle indeksi (VKİ), hastaların genel sağlık durumları hakkında bilgi veren ve kolay ölçülebilen bir parametredir. Bu çalışma, akciğer kanseri tanısı almış hastaların VKİ leri ile sağ kalım oranları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Materyal ve Metod: Bu çalışma hastanemiz göğüs hastalıkları polikliniğinde 2012-2015 yılları arasında akciğer kanseri tanısı alan ve bu sebeple vefat eden hastaların dosyalarının retrospektif olarak taranarak, VKİ' lerinin hesaplanması, surveylerinin belirlenmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, akciğer kanseri tanısı almış hastaların sağkalım süreleri ile demografik ve klinik özellikleri arasındaki ilişkiler kısmi korelasyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Hastaların yaş, boy, kilo ve VKİ gibi özellikleri ile sağkalım süreleri arasındaki ilişkileri değerlendirmiştir. Evre gibi potansiyel etkileyici faktörler kontrol altına alınmıştır.

Bulgular: KHAK tanılı hastalarda, sağkalım süresi ile kilo ve BMI arasında pozitif yönde anlamlı kısmi korelasyonlar saptanmıştır. Kilo ile sağkalım süresi arasında r=0.412, p=0.037 olarak bulunurken; VKİ ile sağkalım süresi arasında r=0.408, p=0.039 olarak tespit edilmiştir. Bu bulgular, KHAK tanılı hastalarda kilo ve BMI değerlerinin artışının, sağkalım sürelerinin uzaması ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Yaş ve boy ile sağkalım süresi arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (p>0.05). KHDAK tanılı hastalarda ise yaş, boy, kilo ve VKİ ile sağkalım süresi arasında anlamlı bir kısmi korelasyon saptanamamıştır (p>0.05). Akciğer kanseri tanısı almış hastaların sağkalım süreleri üzerinde demografik ve klinik özelliklerin etkileri hücre tipine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. KHAK hücre tipine sahip hastalarda, kilo ve BMI'nin artışı sağkalım sürelerinin uzaması ile ilişkilendirilirken, KHDAK hücre tipine sahip hastalarda bu özelliklerin sağkalım süreleri üzerinde anlamlı bir etkisi gözlemlenmemiştir.

Sonuç: Akciğer kanseri tedavisinde bireyselleştirilmiş yaklaşımların önemi artarken, VKİ gibi kolaylıkla ölçülebilen parametrelerin, hastalığın seyri ve tedavi sonuçları üzerindeki etkilerini anlamak, tedavi stratejilerinin optimize edilmesine ve hastalar için daha iyi sağ kalım oranlarına ulaşılmasına yardımcı olabilir.

Anahtar kelimeler: Küçük hücreli akciğer kanseri, küçük hücreli dışı akciğer kanseri, vücut kitle indeksi

Abstract

Introduction: Lung cancer is the most common cancer worldwide and is the cause of one in every five cancer-related deaths in Europe. Survival rates after diagnosis are low, with most patients diagnosed with advanced-stage lung cancer dying within 18 months of diagnosis. There are two main types of lung cancer: Non-Small Cell Lung Cancer (NSCLC) and Small Cell Lung Cancer (SCLC), with NSCLC being the most common form, accounting for 75-80% of all lung tumors. Most lung cancers are diagnosed at Stage IV, known as the metastatic stage. In the battle against this disease, several important factors that affect patients' responses to treatment exist. Among these, Body Mass Index (BMI) is an easily measurable parameter that provides information about the patients' overall health status. This study aims to investigate the relationship between the BMI of patients diagnosed with lung cancer and their survival rates.

Material and Method: This study was conducted by retrospectively scanning the files of patients diagnosed with lung cancer at our hospital's pulmonology clinic between 2012-2015 and who have since passed away, calculating their BMIs, and determining their survival, through surveys. In this study, the relationships between the survival times of patients diagnosed with lung cancer and their demographic and clinical characteristics were examined using partial correlation analysis. The relationships between patients' characteristics such as age, height, weight, and BMI, and their survival times were evaluated, controlling for potential influencing factors such as stage.

Results: In patients diagnosed with SCLC, significant positive partial correlations were found between survival time and weight and BMI. The correlation between weight and survival time was found to be $r=0.412$, $p=0.037$, while the correlation between BMI and survival time was $r=0.408$, $p=0.039$. These findings indicate that in patients with SCLC, increases in weight and BMI are associated with longer survival times. No significant relationship was found between age or height and survival time ($p>0.05$). In patients diagnosed with NSCLC, no significant partial correlation was found between age, height, weight, BMI, and survival time ($p>0.05$).

Conclusion: As the importance of personalized approaches in lung cancer treatment increases, understanding the effects of easily measurable parameters like BMI on the course of the disease and treatment outcomes can help optimize treatment strategies and achieve better survival rates for patients.

Keywords: Small Cell Lung Cancer, Non-Small Cell Lung Cancer, Body Mass Index

AIR POLLUTION AND SPORTS

HAVA KİRLİLİĞİ ve SPOR

MUHAMMED BERK SAVĞA[1], HALİL GÜNGÖR[2]

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Konya, ORCID 0009-0006-3536-3057

[2]Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Konya, ORCID 0000-0002-8133-7777

Özet

Spor kültürü nesillerden beri düşünen varlık olan insanın hayatında var olan değişmez bir unsur olarak gelmiştir. Müsabakalar veya sportif aktiviteler doğaları gereği kapalı ortamda da dış ortamda da yapılabilmektedir. Hava kirliliği; şehirler ve büyük kentler başta olmak üzere, günümüz hayatın kaçınılmaz olumsuz etkilerindendir ve bireylerin hem biyolojik hem de ekonomik gereksinimleri bağlamında problemleri gün yüzüne çıkarmaktadır. Ağır endüstrinin ihtiyaçları doğrultusunda artan enerji talebinin petrol bazlı ve kömür bazlı fosil olarak nitelendirilen yakıtlardan karşılanması, bunun yanı sıra sürekli artan motorlu kara, hava ve deniz araçları hava kirliliğinin en belirgin nedenlerindendir. Tüm bunlar göz önüne alındığında kirli havalarda spor ya da egzersiz yapmak zorunda olan bireyler, kirli havanın tehlikeli şekilde etkisine daha fazla maruz kalmaktadırlar. Düzenli aerobik egzersiz, genel sağlığı iyileştirir ve uzun vadede kardiyovasküler hastalık riskini azaltır. Hava kirliliğine artan maruziyet, egzersizin olumlu etkilerini kısmen ortadan kaldırabilse de genel sağlık yararları, çoğu hasta için risklerden daha ağır basmaktadır. Bu çalışmadan yola çıkıldığında iki farklı sonuç göze çarpmaktadır. Doğal olarak günlük solumun kapasitesine bakıldığında sporcular daha yoğun bir nefes alıp verme rutinine sahip olduklarından ötürü günlük olarak daha fazla kirli hava solumaktadırlar. Ama yine burada sporun insan sağlığı üzerindeki etkisi devreye girmekte ve sporcuların diğer bireylere göre daha rahat bir şekilde hava kirliliğiyle başa çıkabildikleri gözlemlenmektedir.

Anahtar kelimeler: Egzersiz, Hava Kirliliği, Spor

Abstract

Sports culture has been an unchangeable element in the life of human beings, who are thinking creatures, for generations. Competitions or sports activities can be held both indoors and outdoors. Air pollution is one of the inevitable negative effects of today's life, especially in cities and big cities. It brings to light problems in the context of both biological and economic needs of individuals. Meeting the increasing energy demand in line with the needs of heavy industry from oil-based and coal-based fossil fuels, as well as the ever-increasing motor vehicles of land, air and sea, are among the most obvious causes of air pollution. Considering all these, individuals who have to do sports or exercise in polluted air are more exposed to the dangerous effects of polluted air. Regular aerobic exercise improves overall health and reduces the risk of cardiovascular disease in the long term. Although increased exposure to air pollution may partially offset the positive effects of exercise, the overall health benefits outweigh the risks for most patients. Based on this study, two different results stand out.

Naturally, considering the daily breathing capacity, athletes breathe more polluted air on a daily basis because they have a more intense breathing routine. But here again, the effect of sports on human health comes into play and it is observed that athletes can cope with air pollution more easily than other individuals.

Keywords: Air Pollution, Exercise, Sports

1. GİRİŞ

Spor kültürü nesillerden beri düşünen varlık olan insanın hayatında var olan değişmez bir unsur olarak gelmiştir. İnsanlar sağlıklı kalmak, immün sitemleri olarak güçlü olmak ve olduğundan daha fit görünüme erişmek için farklı farklı spor aktiviteleri yapmaktadır. Özellikle sağlıkçılar tarafından günde 30 dakika ya da 45-60 dakika arası yapılan sportif aktivite veya egzersizin kişinin solunum sistemine yararlı olacağı sürekli vurgulanmaktadır. Müsabakalar veya sportif aktiviteler doğaları gereği kapalı ortamda da dış ortamda da yapılabilmektedir (Korukçu 2015). Hava kirliliği; şehirler ve büyük kentler başta olmak üzere, günümüz hayatın kaçınılmaz olumsuz etkilerindendir ve bireylerin hem biyolojik hem de ekonomik gereksinimleri bağlamında problemleri gün yüzüne çıkarmaktadır. Bireylerin zorunlu gereksinmelerine bakılacak olunduğunda, havanın kalite düzeyinin düzenlenmesi ve iyileştirilmesi oldukça önemli bir biyolojik gereksinimdir. Kavram olarak kirli hava tanımının yaşanan problemi bir anlamda pekiştirdiği söylenebilir. Tanıma bakıldığında, dış ortamlarda oldukça farklı şekilden kirleticilerin canlı yaşamına ve çevre kalitesine zarar veren miktarın üzerinde bulunması hava kirliliği olarak ifade edilebilir (İncecik 1994). Geçtiğimiz son yüz yıllık dönemin dikkate değer problemlerinden birisi de hava kirliliğinin insanoğlu üzerinde yarattığı sağlıksal problemlerdir. Yerküre üzerinde toplam nüfusun hemen hemen yarısı kentler ve şehirlerde yaşamlarını sürüdürmektedir. Yaşamlarını devam ettirdikleri şehirlerin getirdiği hava kirliliğine de gün geçtikçe daha fazla maruz kalmaktadırlar. Ağır endüstrinin ihtiyaçları doğrultusunda artan enerji talebinin petrol bazlı ve kömür bazlı fosil olarak nitelendirilen yakıtlardan karşılanması, bunun yanı sıra sürekli artan motorlu kara, hava ve deniz araçları hava kirliliğinin en belirgin nedenlerindendir. Kentler ve şehirler dışında kalan kırsal olarak adlandırılan bölgelerde hayatlarını idame ettiren bireyler de aydınlanma, ısınma ve pişirme gibi gereksinimlerini karşılamak için kullandıkları katı yakıtların (odun, odun kömürü, hayvan dışkısı vb) kirli dumanına maruz kalmaktadırlar (Salvi ve Barnes 2009). Ülkemize bakıldığında ilk olarak trafik yoğunluğunun yüksek oranda hissedildiği günlerde, o bölgelerde havayı kirleten konsantrasyonların varlığı artmaktadır. Buralarda yaşayan bireylerin sportif aktivite ve egzersiz esnasında artan solunum kapasiteleriyle akciğere giriş yapan hava alım miktarı üst seviyelere çıkmakta, bunun da daha çok kirleticinin solunum kanallarına girmesine sebep olduğu anlaşılmaktadır (İBB 2022). Nefes alıp verme aşamasında bünyeye oksijen alınır ve karbondioksit olarak dışraıya verilir. Dokuların oksijen gereksinimleri çoğaldıkça bu duruma ek olarak solunum sistemiyle organizmaya girişi sağlanan oksijen seviyesi de artar. Normal şartlarda birey altmış saniyede 12-18 tekrarında soluklanır. Bu süreçte her bir soluk alışla beraber 500 ml. hava alınmış olur. Solunum volümü kavramına bakıldığında; bireyin normal şartlarda akciğere alıp çıkardığı hava solunum volümüdür. Birey dinlenme durumunda dakikada ortalama 5-7 lt solunum volümüne sahiptir. Volüm durumu submaksimal egzersiz esnasında 120 lt olarak görülürken, maksimal çalışmalar ve bazı araştırmalarda bu değer 140 lt civarındadır. Solunum esnasında giriş yapan hava akciğerlerde alveollere gelmektedir ve çevresi sık kılcal damarlarla donatılmış olan 7-8 yüz milyon alveol vardır. Bunların tümünün toplam yüzey ölçümü 100-150 m2 dolaylarındadır. Kılcal damarlar ve alveollerin arasında gaz alışverişi oluşmaktadır (Demir ve Filiz 2004). Böylesine eşsiz bir sistem gereksiniminin olduğu insan vücudunun egzersiz veya sportif aktivite yapmayı seçtiği gün ve saatin süresi, maruz kaldığı kirlilik seviyesine göre büyük bir fark yaratabilmektedir.

Maalesef şehir içerisinde bisikletçiler, koşucular, açık alanda tenis, basketbol, futbol, voleybol ve benzeri sporlarla uğraşan sporcular zaman zaman yoğun trafik saatlerinde dışarıda olmak zorunda ve özellikle egzoz emisyonlarının sebep olduğu hava kirliliğine maruz kalabilmektedirler (İBB 2022). Aktivite esnasında, yüksek düzeyde nefes alıp verme durumunda solunumu gerçekleştiren kaslar oksijeni daha fazla kullanmaktadırlar. Özellikle dayanıklılık egzersizleri solunum işlerliğini olumlu ölçüde geliştirir. Geliştirilen solunum sistemi sayesinde istenilen oksijen miktarını elde edebilmek için daha az solumak yeterli olmaktadır. Daha fazla miktarda oksijenin kana geçişine ortam hazılayan da soluk sıklığıdır (Açıkada ve Ergen 1990). Son dönemlerde hava kirliliği önemsenen halk sağlığı konularındaki en önemli problemlerden birisi olarak gündeme gelmektedir (Metin 1997). Özellikle mega kentlerde daha fazla rastlanmakta ve mevsimlerden kışa geçildiğinde artış göstermektedir. Bu durum da göz ardı edilemez sağlık sorunlarını gün yüzüne çıkarmaktadır. Bireyin sağlığı konusunda hava kirliliği olumsuz etkiler oluşturmaktadır; en fazla da solunum sistemi hastalıkları olarak görülmektedir ve bir çok araştıma bu konuyu pekiştirecek sonuçları göstermektedir. (Brunekreef ve ark 1995). Spor konusuna gelindiğinde, kirli havaların yoğun olduğu dönemlerde spor yapılması konusu sık sık gündeme gelmektedir. Sportif bir aktivite yapıldığı esnada kirli havadan etkinelme durumunun normale oranla daha fazla olması kaçınılmaz bir sonuçtur ve iki şekilde bu konu açıklanabilmektedir; ilki bireyin akciğerlerinese girip ve çıkan hava hacmi 10 ile 20 kata kadar artabilir, ikinci durum da solunum gereksinimiyle burun yoluna ilave olarak ağız yolunun da kullanılması, burnun kirli havayı süzüp düzenleme fonksiyonundan yeterin kadar yararlanılamaz. Tüm bunlar göz önüne alındığında kirli havalarda spor ya da egzersiz yapmak zorunda olan bireyler, kirli havanın tehlikeli şekilde etkisine daha fazla maruz kalmaktadırlar (Ergenoğlu ve ark 2001).

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.1.1. Hava Kirliliği Kavramı

İnsan medeniyetinin gelişimiyle birlikte, insanlar doğal faaliyetlerini yerine getirirken kaynakların azalmasına ve atmosferde değişikliklere neden olmaktadır. Hava kirliliği, artan insan nüfusuyla birlikte gelen yapılaşma, sanayileşme ve ilerleyen teknoloji gibi insan kaynaklı etmenlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir çevre sorunu teşkil etmektedir. Bu durum, insanların oluşturduğu sorunlardan etkilenen ve sonuçlarıyla tekrar karşı karşıya kalan bir döngüdür. Ekosistemler arasındaki geçişlerden kaynaklanan etkilerle birlikte, kirli bir atmosfere sahip bir şehirde su ve toprak kirliliği olasılığı yüksektir. Bölgesel etkilerinin yanı sıra, ozon tabakasının zarar görmesi gibi hava kirliliğinin küresel etkileri de gözlemlenmektedir, bu da küresel ısınma ve iklim değişiklikleri gibi sonuçlara yol açabilmektedir. (Cooper ve Alley 2010). Toplum sağlığının korunması için çevre sağlığının da göz ardı edilmemesi gerektiğini unutmamalıyız. Özellikle su, toprak, gıda ve hava gibi temel unsurların sağlık açısından ne denli kritik olduğunu kavramak önemlidir. Solunan havanın kalitesi ve temizliği, sağlık için temel şartlardan biridir ve bu konunun önemi üzerinde durulması gerekmektedir. (Koren ve Bisesi 2002, 2016). Hava kirliliği"Havada doğal olarak bulunmayan maddelerin bulunması ya da normalde zararsız kabul edilecek miktarlarda bulunan maddelerin havadaki miktarının artış göstermesi ile insan sağlığının olumsuz etkilenmesi, ekonomik ve fiziksel kayıplara ve yol açması" olarak tanımlanmaktadır (Koren ve Bisesi 2002, 2016). Bir diğer tanımıyla ise hava kirliliği: "Katı, gaz ve sıvı halindeki kirleticilerin insan sağlığına, canlıların yaşamına ve ekolojik dengeye hasar verecek miktarda, şekilde ve zamanda havada bulunmasıdır. "Hava kirliliği aslında insanoğlunun ateşi ilk yaktığı dönemlerden beri var olan bir çevre sağlığı problemidir. Çok eski tarihlerde alet üretmek amacıyla işlenen demir, bakır, tunç gibi metallerin işlenmesinden kaynaklanan hava kirleticileri atmosfere veriliyordu (Işkın 2019).

18 ve 19. yüzyıllarda endüstri devrimi sonrasında kömürün yakılmasıyla görülmeye başlayan hava kirliliği, 20. yüzyılın başlarında sanayinin daha da gelişmesiyle hava kirliliği nedeniyle ölümlerin yaşanması ve çok sayıda insanın önemli sağlık sorunları yaşamasıyla ciddi bir çevre sağlığı sorunu haline gelmiştir. Hava kirliliği ile mücadeleye ancak 1950"li yıllarda gelişmiş ülkelerde başlanmıştır ve artan petrol ve doğalgaz kullanımının neden olduğu kirleticilerin artışı çok önlenemese de alınan önlemler bazı kirleticiler için faydalı sonuçlara neden olmuştur. Öte yandan Çin, Hindistan gibi nüfus yoğunluğu fazla olan, sanayileşmesi ve enerji kullanımı her geçen gün artmakta olan ülkelerde hava kirliliği çok ciddi boyutlara ulaşmaktadır (Tecer 2011). Hava kirliliği, sağlık açısından önemli bir çevresel risk oluşturur. 2012'de her dokuz ölümden biri, hava kirliliğiyle ilişkilendirilebilecek bir durumun sonucuydu ve bu dönemde, 3 milyon ölüm hava kirliliğine bağlanmıştı. Hava kirleticilerine maruz kalmak, insan sağlığını çeşitli yönlerden etkileyerek hastalıklara ve ölümlere neden olabilir. (Organization WH 2016). Hava kirliliğinin ana nedenleri, nüfusun artmasıyla birlikte barınma ve ısınma gereksinimlerinin artması, teknoloji kullanımının artmasıyla birlikte enerji tüketiminin artmasıdır. (Koren ve Bisesi 2002, 2016). İnsan sağlığını ve ekosistemi doğrudan etkileyen hava kalitesinin bozulması, sanayi, evsel ısınma, ve motorlu araçlar gibi insan kaynaklı kirletici kaynakların belirlenmesi ve etkin bir şekilde yönetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hava kalitesi yönetimi, aslında kaynakların doğru bir şekilde yönetilmesine dayalıdır ve bu gerçek üzerinde özellikle durulmalıdır. Hava kalitesi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren düşük kaliteli fosil yakıtların kullanılmasıyla başlayarak özellikle kış aylarında belirginleşen bir şekilde bozulmaya başlamıştır. Ardından, artan sanayi tesisleri ve motorlu araçların emisyonları da hava kalitesini olumsuz yönde etkileyen diğer faktörler arasındadır (Işkın 2019). Gelişmekte olan ülkelerde, birçok kent hızla büyüyor ancak çevresel politika ve eylemler yetersiz kalıyor, bu da büyümeyle birlikte sosyal, ekonomik ve ekolojik baskıyı artırmaktadır. Nüfus artışı, sanayi ve motorlu araç sayısındaki artışı beraberinde getiriyor ve bazı şehirlerde hava kirliliğinin artmasına yol açmaktadır. Bu artan hava kirliliği, kardiyovasküler ve solunum sistemi hastalıklarına bağlı ölüm oranlarını artırıyor ve bu hastalıklara bağlı hastane başvurularını artırmaktadır (Işkın 2019). Atmosferi oluşturan gazların bir karışımı olarak tanımlanan hava, büyük ölçüde %78 azot, %21 oksijen, %1 oranında ise karbondioksit ve diğer asal gazlar içermektedir. Hava kirliliği, insan sağlığına, diğer canlılara ve ekolojik dengeye zarar verebilecek kadar yüksek seviyelerde kirletici ve istenmeyen maddelerin hava içinde bulunması durumunu ifade etmektedir. Modern yaşamın bir sonucu olarak ortaya çıkan hava kirliliği, şehirlerin sanayileşmesi ve kentleşmesi, ulaşım, ısınma ve aydınlatma için kullanılan enerji kaynaklarının artıklarının doğaya salınmasıyla tetiklenmektedir. Bu durum, havayı da etkileyerek kirlilik seviyelerinin giderek artmasına yol açmaktadır (Funda 2018, THHP 2021). İç mekân hava kirliliği, evlerden, iş yerlerinden ve okullardan gibi kapalı alanlardaki kirliliği ifade etmektedir. Evlerde kullanılan odun, kömür ve gübre gibi yakıtların yanmasıyla ortaya çıkan duman ve gazlar iç mekân hava kirliliğine neden olabilmektedir. Yetersiz havalandırma durumunda, kirleticilerin seviyesi kabul edilebilir sınırların 100 katına kadar çıkabilmektedir. Düşük ve orta gelirli ülkelerde, yaklaşık 3 milyar insan bu tür iç mekân hava kirliliğine maruz kalmaktadır (DSÖ 2021). Dış mekân hava kirliliğinin kaynakları arasında sanayi tesisleri, araçlar ve tarım/atık yakılmalarıyla ortaya çıkan gazlar bulunmaktadır. Endüstrileşme süreciyle birlikte şehirlerde artan hava kirliliği hem canlı sağlığı hem de iklim için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Dünya nüfusunun %90'ından fazlası, Dünya Sağlık Örgütü'nün belirlediği sınırların üzerinde hava kirliliği seviyelerine maruz kalan bölgelerde yaşamaktadır (DSÖ 2021).

1.1.2. Dünyada Hava Kirliliği

Dünya genelinde hava kirliliği, dış ortam havamızda bulunan kükürt dioksit (SO2), partikül madde (PM), nitrojen oksitleri (NOx) ve ozon (O3) gibi kirleticilerin çevresel ve sağlık açısından olumsuz etkilere sahip düzeylerde varlığını sürdürmesi olarak tanımlanabilir. Bu kirlilik, atmosferdeki doğal süreçleri bozmakta ve toplum sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Son 30 yılda hava kirliliği düzeyleri düzenli olarak izlenmekte ve mücadele edilmektedir, ancak özellikle büyük şehirlerde kirlilik düzeyleri hala kabul edilebilir sınırların üzerindedir. 1980'li yıllara kadar dünya genelinde 1,3 milyar kişinin, hava kalite standartlarının üstünde kirlilik içeren şehirlerde yaşadığı belirlenmiştir (WHO 1992). Hava kirliliği, dünya çapında özellikle endüstriyel tesislerden, evlerde ısınma için kullanılan yakıtlardan ve motorlu araçların egzoz emisyonlarından kaynaklanmaktadır. Hava kirliliğine neden olan emisyonlarda 2030 yılına kadar beş katlık bir artış beklenmektedir (WHO 1992). Özellikle gelişmekte olan bölgelerde hızlı kentleşme ve enerji tüketiminin artmasıyla birlikte kirlilik de artmaktadır. Partikül maddelerin (PM) bileşimine bakıldığında, birçok kirleticiden oluştuğu görülmektedir, bunlar aerosoller, duman, is, yanma ürünleri, toz, deniz tuzu ve polen gibi maddeleri içerir. Aerosol halinde bulunan PM'lerin en yaygın olanları sülfürik asit, sülfat ve nitrat tuzlarıdır. Solunum yollarına alınan PM'in büyük kısmı burun ve nazofarenkste tutulurken, daha küçük partiküller bronşlarda birikir; 1-2 mikron çapındaki partiküller alveollerde toplanırken, 0.5 mikron çapındaki partiküller ise alveollerden intrakapiller aralığa diffüz olmaktadır. Gaz kirleticilerden sülfür dioksit (SO2) burun ve farenkste uzaklaştırılırken, ozon (O3) ve nitrojen dioksit (NO2) gibi suda çözünmeyen gazlar solunum sisteminin derinliklerine ulaşabilir. Karbon monoksit (CO) ise alveoler kapiller membranda difüzyona uğrayarak hemoglobine bağlanır (Lipfert 1994). Son 20 yılda, özellikle büyük şehirlerdeki sağlık üzerindeki akut ve kronik etkileri inceleyen çalışmalar, hava kirleticilerinin morbidite ve mortalite üzerindeki etkilerini yoğun bir şekilde ele almıştır. Yapılan araştırmalar, hava kirliliğinin çocuklarda akut solunum yolu enfeksiyonu riskini artırdığını ve genel olarak hava kirliliği saldırılarına bağlı olarak kardiyorespiratuar morbidite ve mortalitede artışlar olduğunu göstermektedir (Wilson ve Spengler 1996). Hava kirliliği araştırmalarının başlangıç noktası, 1934'te Belçika'nın Meuse Vadisi'nde, 1947'de ABD'nin Donora kentinde ve 1952'de Londra'da yaşanan hava kirliliği olaylarıdır. Bu olaylar, kısa süreliğine meydana gelen atmosferik inversiyon ve topografik faktörlerin etkisiyle yüksek PM emisyonlarının bir araya gelmesi sonucu binlerce kişinin ölümüne neden olmuştur (Lipfert 1994). Londra'daki felaketlerin ardından, emisyon kontrolü yaklaşımı ilk kez uygulanmış ve kömür kullanımına kısıtlamalar getirilmiştir. Hava kirliliği kontrolü yasal süreçlere dahil olduğunda, dünya genelinde birçok ülke, yerel ve Dünya Sağlık Örgütü'nün belirlediği kirletici limit değerleri ve emisyon kriterlerini benimsemiştir. Türkiye'de geçerli olan hava kalitesi kriterleri, DSÖ standartlarını temel alarak kükürt dioksit, PM ve diğer seçilmiş gaz kirleticilerin yaz ve kış dönemlerinde kabul edilebilir seviyelerini belirlemiştir ve 1986 yılında Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Ülkemizdeki hava kirliliği sorunu, büyük kentlerde 1990'ların ortalarında doğal gaz kullanımının artmasıyla (Ankara ve İstanbul gibi) yapı değişikliği göstermiştir, ancak trafik kaynaklı hava kirliliği özellikle İstanbul'da hala devam etmektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalar, hava kirliliğinin Güneydoğu Asya ülkelerine doğru kaydığı ve bu bölgelerde ciddi boyutlara ulaştığı, buna bağlı olarak genel, solunum yolu ve kalp-damar hastalıklarında artışlar olduğu ve hastane başvurularında yükseliş eğilimi olduğunu göstermektedir (Sastry 2002).

1.1.3. Türkiye'de Hava Kirliliği

Türkiye'de hava kirliliği, Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından su kirliliğinden sonra ikinci sırada ele alınmaktadır. Hava kirliliğinin sağlık üzerindeki etkileri çeşitli kurumlar tarafından araştırılmakta ve gelişmiş ülkelerde uygulanan ileri yöntemlerle yapılan standart çalışmalar ülkemizde de giderek daha fazla önem kazanmaktadır (TCBDİEÇ 1998). 2021 yılında yayınlanan "Kara Rapor 2021: Hava Kirliliği ve Sağlık Etkileri" adlı çalışma, Temiz Hava Hakkı Platformu (THHP) tarafından hazırlandı ve dördüncü rapor olarak yayınlandı. Bu raporda, Türkiye'nin bazı illerinde yıllardır çözülemeyen ciddi hava kirliliği sorunlarının varlığı vurgulandı (THHP 2021). Temiz Hava Hakkı Platformu'nun Kara Raporu 2021'e göre, Türkiye'deki illerin yarısından fazlası olan 42 şehirde, yani 2020 yılında, ince partikül (PM2.5) seviyeleri kanserojen olarak kabul edilen düzeyde ölçülmedi. Rapor, Türkiye'de sadece 2 ilin (Bitlis ve Hakkâri) 2020 yılında Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) önerdiği hava kalitesi kılavuz değerlerinin altında olduğunu belirtiyor. Ancak, bu kılavuz değerlerin DSÖ tarafından hava kirliliğinin güvenli limiti olarak kabul edilmediği ve Eylül ayında %75 oranında düşürüldüğü de raporda vurgulanmaktadır (THHP 2021). 2020 yılında yeterli veriye sahip olan 72 ilin partikül madde değerleri (PM10) incelendiğinde, hava kirliliğinin ulusal sınır değerlerini aşan 45 il olduğu bildirildi. Rapor, orman yangınlarının atmosfere siyah karbon kirleticisi salmasına neden olduğunu ve bu durumun iklim değişikliğine katkıda bulunduğunu belirtti. Ayrıca, kirli havanın COVID-19 virüsünün vücuda girişini kolaylaştırdığına dair raporda yer alan bilgilerin yanı sıra, hava kirliliğinin genlere etki ederek yetişkinlerde majör depresyonu ve yaşlanmayı tetiklediği de vurgulandı (THHP 2021). Olumsuz CV yanıtlarının havaya bağlı olması muhtemeldir. Genel olarak kirlilik, maruziyetler sırasında egzersiz yapan bireyler arasında da meydana gelir, muhtemelen katkı maddesi veya sinerjik olumsuz tepkilerle ilişkilidir. Egzersiz, hava kirliliği ve CV hastalıkları için abartılı risk arasındaki biyolojik etkileşimlerin olduğu görülmüştür (Brook ve ark 2010).

1.1.4. Egzersize Bağlı Fizyolojik Değişiklikler ve Hava Kirliliğine Duyarlılık

Olumsuz CV yanıtlarının havaya bağlı olması muhtemeldir. Genellikle dinlenme sırasında bildirilen hava kirliliğine maruz kalmanın zararlı CV etkileri, egzersiz sırasında meydana gelen normal fizyolojik değişikliklerle daha da kötüleşebilir. İlk olarak, yorucu bir egzersizden sonra bozulmuş nazal mukosiliyer klirens (nazal kavitedeki mukus örtüsünün kendisine tutunan partiküllerle birlikte silyaların dalga seklindeki hareketi ile burnun ön bölümünden nazofarenkse doğru ilerlemesidir) oluşur (Müns ve ark 1995). İkincisi, egzersiz sırasında burun solunumdan daha çok oral solunuma geçiş (Kleinman ve Mautz 1991), akciğerlerde daha fazla kirlilik oranına sahiptir (Niinimaa ve ark 1980). Üçüncüsü, derin ve hızlı nefes alma, pulmoner ventilasyonda önemli bir artışa neden olur (Stokes ve ark 1981). Son olarak, egzersizle pulmoner difüzyon kapasitesi artar (Stokes ve ark 1981). Egzersize yönelik bu fizyolojik reaksiyonlar, ortamdaki dış ortam konsantrasyonları sabit kalsa bile, bireyleri hava kirliliğine daha fazla maruz kalmaya yatkın hale getirebilir (Geiser ve Kreyling 2010). Çeşitli kirleticiler ve CV yanıtları arasındaki doz-yanıt ilişkisi göz önüne alındığında, aerobik aktivite sırasındaki bu etkilerin akut sağlık risklerini güçlendirebileceği akla yatkındır (Brook ve ark 2010).

1.1.5. Akciğer Oksidatif Stres ve Enflamasyon

Sağlıklı bireylerde orta derecede egzersizden sonra akut O3 (Ozon) maruziyetinden sonra hava yollarına inflamatuar yanıtlar gözlenmiştir (Krishna ve ark 1998, Brook ve ark 2010). İlginç bir şekilde, gerçek hayattaki kentsel koşulları daha iyi temsil eden çok düşük O3 seviyelerine birkaç saat maruz kaldıktan sonra benzer şekiller rapor edilmiştir (Devlin ve ark 1991).

Benzer şekilde, aralıklı egzersiz sırasında NO2 (Devlin 1999) (Azot Dioksit) ve kaba PM (Patikül Maddeler) maruziyeti (Devlin 1999), bronkoalveolar lavaj sıvısında inflamatuar belirteçlerde artışa neden olur (Graff ve ark 2009). Ayrıca, egzersiz sırasında yüksek PM inhalasyonu, hava yolu oksidatif stresinin bir belirteci olan ekshale NO'nun alveolar seviyelerinde değişikliklere neden olur (Rundell ve ark 2008). Özetle, hava kirliliğinin hava yolu oksidatif stresini ve iltihaplanmasını destekleyebileceğini ve egzersizin bu tepkileri arttırabileceğini gösteren bazı kanıtlar vardır. Bunun daha sonra takip eden sistemik inflamatuar reaksiyonun amplifikasyonuna yol açıp açmadığını gözlemlemek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

2. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Düzenli aerobik egzersiz, genel sağlığı iyileştirir ve uzun vadede KV riskini azaltır. Hava kirliliğine artan maruziyet, egzersizin olumlu etkilerini kısmen ortadan kaldırabilse de, genel sağlık yararları, çoğu hasta için risklerden daha ağır basmaktadır. Gün geçtikçe artan hava kirliliği konusunda uzmanların toplumu sıklıkla uyardıkları gözlemlenmektedir. Özellikle halk sağlığı açısından yapılan bu uyarıların sporcu sağlığı açısından da sürekli yinelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Çünkü, günlük aktif solunum kapasitelerine bakıldığında sedanter bireylere göre sporcuların daha yoğun bir akciğer kullanım kapasitesi olduğuna araştırmalarda kolayca rastlanabilmektedir. Havayı kirleten etkenler genellikle atmosfere doluşmakta ve aktif olarak egzersiz yapan sporcuları ve astımsal hastalıkları olan bireyleri kötü yönde etkilemektedir. Sporcular üzerindeki bu etki dakikalık ventilasyonda metabolik talepleri artırmakta ve alınan her nefesle kirleticilerin solunmasını da artırmaktadır. Sülfür dioksit (SO2), karbon oksit (COX), nitrojen dioksit (NO2), partikül madde (PM), ozon (O3) ve küresel ısınma gibi hava kirliliğinin başlıca sinerjik etkileri sporcuların sağlıklarına ve performanslarına negatif etkilerde bulunur (Tsegaw ve Alemeyahu 2019). Hava kirliliğine bağlı semptomlar ve hastalıklar incelendiğinde, konu üzerindeki araştırmaların çoğunun hava kirliliğine maruz kalan bireylerin hayat kalitelerinin düştüğünden, bitkin hissettiklerinden ve günlük rutin işlerini bile zaman zaman yapamadıklarından bahsettikleri görülmektedir. Sporla uğraşmayan bireylerin bile bu denli sıkıntılarla karşılaştıkları hava kirliliği oranı yüksek şehirlerde, tabi ki sporcuların da günlük aktivitelerini rahatlıkla yapmalarının beklenmesi olanaksızdır. Lakin, sporcuların akciğer solunum kapasiteleri daha yüksek olduğundan ve sedanter bireylere göre hem psikolojik hem de fiziksel olarak daha sağlıklı bir hayat sürdüklerinden dolayı hava kiriliği sorununu diğerlerine göre daha rahat tolere edebildikleri görülmektedir. Bu çalışmadan yola çıkıldığında iki farklı sonuç göze çarpmaktadır. Doğal olarak günlük solumun kapasitesine bakıldığında sporcular daha yoğun bir nefes alıp verme rutinine sahip olduklarından ötürü günlük olarak daha fazla kirli hava solumaktadırlar. Ama yine burada sporun insan sağlığı üzerindeki etkisi devreye gimekte ve sporcuların diğer bireylere göre daha rahat bir şekilde hava kirliliğiyle başa çıkabildikleri gözlemlenmektedir. Hava kirliliği; amatör ya da profesyonel olsun tüm sporcular üzerinde, spor yapmayan tüm bireyler üzerinde hatta tüm canlılar üzerinde olumsuz etkilere sahip bir etken olarak dünya kayıtlarına geçmiştir. Ağaçlar, bitki örtüsü ve dünyayı paylaştığımız diğer canlılara olan olumsuz etkileri bile insan hayatı üzerine doğal olarak aynı yönde etkilere sebep olmaktadır. Özellikle yerkürenin son birkaç yüzyılında endüstrileşme ve şehir hayatına geçişten dolayı hava kirliliği yadsınamaz bir hızla büyümüştür. Bu artışla beraber bireylerin akciğerlerinde kirli havaya sebep olan kirleticilerin varlığında artış olduğu uzmanlarca belirtilmektedir. Ayrıca kirleticiler akciğerlerden sonra sistemik dolaşıma da geçerek tüm vücutta etkisini gösterebilmektedir. Kornik hastalığa sahip olanlar, genetik olarak yatkın olanlar, yaşlılar ve çocuklar daha çok etkilenen gruplar arasında gösterilmektedir.

Havadaki kirleticiler akciğerlerde solunum fonksiyonlarında düşüşe, solunum yolu enfeksiyonlarına, dönemsel ya da kalıcı astım ve KOAH başlangıçlarına hatta akciğer kanserinin oluşasuna bile sebep olabilir buna paralel olarak toplumda bu hastalıkların artışına da neden olabilmektedir. Daha eğitimli ve kirli hava konusunda daha bilinçli bir toplum yaratılması gereklidir. Çevre ve halk sağlığı politikaları da bu hassasiyet doğrultusunda iyileştirilmelidirler.

2.1. Öneriler: Hava Kirliliğine Maruz Kalma Risklerini Tartmak ve Egzersizin Faydaları

Düzenli aerobik aktivitenin uzun vadeli CV sağlık yararları tartışılmaz (Garber ve ark 2011). Yoğun aktivite nöbetleri, akut olaylar için önemli bir tetikleyici faktör olarak hareket edebilmesine rağmen, kronik egzersizin faydalarının bu geçici risklerden daha ağır bastığına inanılmaktadır (Thompson ve ark 2007). Çok az sayıda çalışma, hava kirliliğine neden olan artışların potansiyel zararlı etkileri de dikkate alındığında, egzersizin risklerine karşı genel faydalarını aydınlatmaya çalışmıştır. Avrupa çalışmaları, fiziksel aktivitenin faydalarının, hava kirliliği inhalasyonunun artması nedeniyle ölüm oranından daha ağır bastığını bulmuştur (De Hartog ve ark 2010). Aksine, Güney Kaliforniya'da yapılan çevrenin egzersiz ve hava kirliliğine maruz kalma üzerindeki genel etkisinin daha kapsamlı bir değerlendirme daha etkindir (Hankey ve ark 2012). Her bireyin altta yatan sağlık durumu ve uygunluğu, yerel çevre ve kirliliğin nokta kaynakları ve yeni teşvik edilen faaliyetlerin özellikleri/yoğunlukları gibi birçok faktörün potansiyel riskleri ve faydaları önemli ölçüde etkilemesi muhtemeldir. Son olarak, ABD nüfusunun kesitsel bir analizinde, boş zaman fiziksel hareketsizliğinin göreceli olasılıklarının, normal kilolu katılımcılar arasında dış mekân ortamında PM 2.5 seviyelerinin maruz kalma sınıf artışı başına % 16 ila % 35 oranında arttığına dair kanıtlar vardır. Bu bulgular, daha yüksek seviyedeki dış hava partiküllü hava kirleticilerinin aslında egzersiz aktivitesinden vazgeçirebileceği ve böylece genel fiziksel uygunlukta bir azalmaya yol açabileceğini göstermektedir (Roberts ve ark 2014). Aerobik egzersiz, hava kirleticilerine maruz kalma ve havadaki kirleticilerin seviyesi ile yapılı çevre arasındaki karmaşık etkileşimlerin CV riski artırdığı gözlemlenmiştir (Hankey ve ark 2012). Egzersiz, CV olayları riskini geçici olarak artırabilse de, uzun vadede genel risk önemli ölçüde azalır (Brook ve ark 2010). Çoğu hasta için uzun vadeli özgeçmişin Önerilen şekilde yapıldığında rutin fiziksel aktiviteyi gerçekleştirmenin faydaları (örneğin, her hastanın kondisyonuna uygun yoğunluğun kademeli olarak arttırılması), hava kirleticilerine maruz kalmanın zararlarından daha ağır basacaktır (Garber ve ark 2011, Fletcher ve ark 2013). Mevcut kanıtlar, çoğu hastanın mevcut kılavuzlara uygun olarak çoğu gün düzenli aerobik egzersiz yapmaya teşvik edilmesi gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte, sağlık hizmeti sağlayıcılarının, egzersizin bazı faydalarını potansiyel olarak dengelemek için açık hava etkinlikleri sırasında hava kirliliğine maruz kalma potansiyeli hakkında bilgilendirilmesi gerektiğine inanıyoruz.

Tartışma ve belirsizliklerle devam eden araştırmaların önemini kabul edilmesine rağmen, genel kanıt seviyesinin aşağıdaki önlem önerilerini desteklediğine inanılmaktadır:

Tavsiye edilmesi gereken eylemler:

- Klinisyenler, hastalarını, özellikle yüksek KV risk altında olanları, hastalık hakkında eğitmelidir.

- Havanın potansiyel olumsuz kardiyopulmoner etkileri egzersiz sırasında kirliliğe maruz kalmamalıdır.

- Sağlayıcılar, hastaları mevcut ve tahmini hava kalitesi seviyelerini yayınlayan medya kaynakları ve bu kaynaklar tarafından sağlanan uygun aktivite kısıtlamaları hakkında

eğitmelidir (örneğin, gazeteler: USA Today; Web sitesi: http://www.airnow.gov/) (Brook ve ark 2010).

- Hastalar, akut KV risk ve egzersiz performansı üzerinde egzersiz sırasında eşlik eden olumsuz etkilerin hafifletilmesine yardımcı olmak amacıyla, riskleri veya hava kirliliğine maruz kalma derecesini azaltmak için ihtiyatlı ve uygulanabilir stratejiler hakkında bilgilendirilmelidir.

- Kirlilik seviyeleri yüksekse veya bireysel risklere göre açık hava etkinliği için önerilen seviyelerin üzerindeyse (http://www.airnow.gov/; http://www.epa.gov/air/crit.html) kapalı alanda egzersiz yapılmalıdır (Kuklinska ve ark 2015).

- Trafik hacminin azaldığı zaman dilimlerinde açık havada egzersiz yapılmalıdır.

- Bazı kaynakların yakınında açık hava etkinliklerinden kaçınılmalıdır (örneğin odun yakma, ateş etme ve yemek pişirme).

- Hastalar, Gıda ve İlaç İdaresi standartlarına göre, özellikle KV hastalıklardan etkilenenler olmak üzere aşırı kirli ortamlarda aktivite sırasında ve ayrıca KV riski yüksek hastalarda (yaşlılar, metabolik sendromu olan veya çoklu risk taşıyan kişiler) yüksek verimli yüz maskeleri kullanmalıdır (Langrish ve ark 2012, Rich ve ark 2012).

- Hastalar, dış ortam hava kirliliği seviyeleri yükseldiğinde pencereleri kapatmalı ve klima kullanmalıdır (Thompson ve ark 2007).

- Stabil olmayan veya KV hastalıklar için çok yüksek risk altında olan hastalar, çok kirli bölgelere seyahat etmeyi yeniden gözden geçirmelidir.

- Hastalar diyetlerini değiştirmemeli ve/veya antioksidan takviyeleri eklememelidir.

- Hastalar, yüksek verimli partikül tutucu veya Yüksek Verimli Partikül hava filtreleri (evde veya odalarda) kurmaktan kaçınmalıdır. Hastalar ek ilaç kullanmaktan kaçınmalıdır.

3. KAYNAKLAR

Açıkada C, Ergen E, 1990. Sporda eğitim ve öğretim komisyonu raporu. Ankara: Büro Tek Ofset Matbaacılık.

Brook RD, Rajagopalan S, Pope III CA, Brook JR, Bhatnagar A, Diez-Roux AV, Holguin F, Hong Y, Luepker RV, Mittleman MA, 2010. Particulate matter air pollution and cardiovascular disease: An update to the scientific statement from the American Heart Association. Circulation, 121(21), 2331-2378.

Brunekreef B, Dockery DW, Krzyzanowski M, 1995. Epidemiologic studies on short-term effects of low levels of major ambient air pollution components. Environmental Health Perspectives, 103(2), 3-13.

Cooper CD, Alley FC, 2010. Air pollution control: A design approach. Waveland press.

De Hartog JJ, Boogaard H, Nijland H, Hoek G, 2010. Do the health benefits of cycling outweigh the risks? Environmental Health Perspectives, 118(8), 1109-1116.

Demir M, Filiz K, 2004. Spor egzersizlerinin insan organizmasi üzerindeki etkileri. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(2), 109-114.

Devlin RB, 1999. Inflammatory response in humans exposed to 2.0 ppm nitrogen dioxide. Inhalation Toxicology, 11(2), 89-109.

Devlin RB, McDonnell WF, Mann R, Becker S, House DE, Schreinemachers D, Koren HS, 1991. Exposure of humans to ambient levels of ozone for 6.6 hours causes cellular and biochemical changes in the lung. Am J Respir Cell Mol Biol, 4(1), 72-81.

DSÖ, 2021. Air Pollution. https://www.who.int/healthtopics/air-pollution#tab=ta

DSÖ, 2021. Household air pollution and health. https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/household-air-pollutionand-healt

Ergenoğlu T, Hazar M, Beydağı H, Bozkurt Aİ, Mendeş B, 2001. Hava kirliliğinin aerobik kapasite ve solunum fonksiyonlarına etkisi. Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi, 21(4), 292-295.

Fletcher GF, Ades PA, Kligfield P, Arena R, Balady GJ, Bittner VA, Coke LA, Fleg JL, Forman DE, Gerber TC, 2013. Exercise standards for testing and training: a scientific statement from the American Heart Association. Circulation, 128(8), 873-934.

Funda K, 2018. Kentlerde hava kirliliğini önleyecek ya da azaltacak yöntem için verilerin toplanması ve değerlendirilmesi. Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi, 1(3), 145-157.

Garber CE, Blissmer B, Deschenes MR, Franklin BA, Lamonte MJ, Lee IM, Nieman DC, Swain DP, 2011. Quantity and quality of exercise for developing and maintaining cardiorespiratory, musculoskeletal, and neuromotor fitness in apparently healthy adults: Guidance For Prescribing Exercise. Medicine & Science in Sports & Exercise, American College of Sports Medicine. 43(7), 1334-1359.

Geiser M, Kreyling WG, 2010. Deposition and biokinetics of inhaled nanoparticles. Particle and Fibre Toxicology, 7(1), 1-17.

Graff DW, Cascio WE, Rappold A, Zhou H, Huang Y-CT, Devlin RB, 2009. Exposure to concentrated coarse air pollution particles causes mild cardiopulmonary effects in healthy young adults. Environmental Health Perspectives, 117(7), 1089-1094.

Hankey S, Marshall JD, Brauer M, 2012. Health impacts of the built environment: within-urban variability in physical inactivity, air pollution, and ischemic heart disease mortality. Environmental Health Perspectives, 120(2), 247-253.

İBB (İstanbul Büyükşehir Belediyesi), 2022. Temiz hava için spor aktiviteleri için tavsiyeler (hava kalitesi izleme projesi). (ibb.gov.tr).

İncecik S, 1994. Hava kirliligi. İstanbul: İstanbul Teknik Universite Matbaası.

TCBDİEÇ, 1998. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Çevre İstatistikleri. 34-47.

Işkın DA, 2019. Obezite polikliniğine başvuran hastalarda metabolik parametrelerin hava kirliliği ile ilişkisi. Uzmanlık Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Göztepe eğitim ve araştırma hastanesi, İstanbul.

Kleinman MT, Mautz WJ, 1991. The effects of exercise on dose and dose distribution of inhaled automotive pollutants. Research Report (Health Effects Institute), 45, 1-40.

Koren H, Bisesi MS, 2002. Handbook of environmental health, volume I: Biological, chemical, and physical agents of environmentally related disease. CRC Press.

Koren H, Bisesi MS, 2016. Handbook of environmental health, volume II: Pollutant interactions in air, water, and soil. CRC Press.

Korukçu Ö, 2015. Spor salonlarında ısıl konfor, iç hava kalitesi ve aydınlatma. 12. Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi, 8-11 Nisan, İzmir.

Krishna M, Madden J, Teran L, Biscione G, Lau L, Withers N, Sandstrom T, Mudway I, Kelly F, Walls A, 1998. Effects of 0.2 ppm ozone on biomarkers of inflammation in bronchoalveolar lavage fluid and bronchial mucosa of healthy subjects. European Respiratory Journal, 11(6), 1294-1300.

Kuklinska K, Wolska L, Namiesnik J, 2015. Air quality policy in the US and the EU–a review. Atmospheric Pollution Research, 6(1), 129-137.

Langrish JP, Li X, Wang S, Lee MM, Barnes GD, Miller MR, Cassee FR, Boon NA, Donaldson K, Li J, 2012. Reducing personal exposure to particulate air pollution improves cardiovascular health in patients with coronary heart disease. Environmental Health Perspectives, 120(3), 367-372.

Lipfert FW, 1994. Air pollution and community health: A critical review and data sourcebook. New York: Van Nostrand Reinhold.

Metin B, 1997. Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye ile ilişkileri. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Daire Başkanlığı.

Müns G, Singer P, Wolf F, Rubinstein I, 1995. Impaired nasal mucociliary clearance in long-distance runners. International Journal of Sports Medicine, 16(4), 209-213.

Niinimaa V, Cole P, Mintz S, Shephard R, 1980. The switching point from nasal to oronasal breathing. Respiration Physiology, 42(1), 61-71.

Organization WH, 2016. Ambient air pollution: A global assessment of exposure and burden of disease. WHO Library Cataloguing-in Publication Data.

Rich DQ, Zareba W, Beckett W, Hopke PK, Oakes D, Frampton MW, Bisognano J, Chalupa D, Bausch J, O'Shea K, 2012. Are ambient ultrafine, accumulation mode, and fine particles associated with adverse cardiac responses in patients undergoing cardiac rehabilitation? Environmental Health Perspectives, 120(8), 1162-1169.

Roberts JD, Voss JD, Knight B, 2014. The association of ambient air pollution and physical inactivity in the United States. PloS one, 9, 3, e90143. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0090143

Rundell KW, Slee JB, Caviston R, Hollenbach AM, 2008. Decreased lung function after inhalation of ultrafine and fine particulate matter during exercise is related to decreased total nitrate in exhaled breath condensate. Inhalation Toxicology, 20(1), 1-9.

Salvi SS, Barnes PJ, 2009. Chronic obstructive pulmonary disease in non-smokers. The Lancet Discovery Science, 374(9691), 733-743.

Sastry N, 2002. Forest fires, air pollution, and mortality in Southeast Asia. Demography, 39(1), 1-23.

Stokes DL, Macintyre NR, Nadel J, 1981. Nonlinear increases in diffusing capacity during exercise by seated and supine subjects. Journal of Applied Physiology, 51(4), 858-863.

Tecer LH, 2011. Hava kirliliği ve sağlığımız. Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, 135, 15-29.

Thompson PD, Franklin BA, Balady GJ, Blair SN, Corrado D, Estes III NM, Fulton JE, Gordon NF, Haskell WL, 2007. Exercise and acute cardiovascular events: placing the risks into perspective: A scientific statement from the American Heart Association Council on

Nutrition, Physical Activity, and Metabolism and the Council on Clinical Cardiology. Circulation, 115(17), 2358-2368.

THHP, 2021. Kara rapor 2021: Hava kirliliği ve sağlık etkileri. www.temizhavahakki.com.

Tsegaw GT, Alemayehu YA , 2019. Principal air pollutans and their effects on athletes healt and performance: A critical review. Scientific Research And Essays, Academic Journals, 14(7), 44-52.

WHO, 1992. Urban air pollution in megacities of the world. Oxford: World Health Organization United Nations Environment Programme Blackwell.

Wilson R, Spengler JD, 1996. Particles in our air: concentrations and health effects. Boston: Harvard University.

COMPARISON OF THE SPORTS PERFORMANCE TESTS OF THE U21 KARATE NATIONAL TEAM OF TURKIYE WITH STANDARD VALUES

U21 YAŞ ALTI TÜRKIYE KARATE MILLI TAKIMI SPORTIF PERFORMANS TESTLERININ NORM DEĞERLERLE KARŞILAŞTIRILMASI

YALÇIN AYDIN[1]

[1]Dr. Öğr. Üyesi Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Egzersiz ve Spor Bilimleri, ORCID: 0000-0003-0439-8899

Özet

Amaç: Bu araştırmanın amacı, genç milli takım erkek karate sporcularının patlayıcı kuvvet temelli performans sonuçlarının norm değerlerle karşılaştırılmasıdır.

Metot: Araştırmaya Türkiye genç milli takımında mücadele eden 6 milli sporcu katıldı (yaş = 20,50 ± 0,54). Patlayıcı kuvvet temelli atletik performans testleri: maksimal sürat (30 metre), dikey sıçrama (aktif dikey sıçrama) ve yön değiştirme becerisi (Illinois) olarak belirlendi. Testler öncesinde katılımcılara dinamik ısınma ve sonrasında aşinalık sağlanması için 3 tekrar denemelerine fırsat verildi. Testler sonrasında elde edilen değerlerin tanımlayıcı istatistikleri belirlendi. Elde edilen tanımlayıcı veriler normatif tablolarla karşılaştırıldı.

Bulgular: Araştırmada karatecilerin maksimal doğrusal sprint zamanlarının 4,18 ± 0,23 (sn), dikey sıçrama yüksekliklerinin 47,50 ± 6,15 (cm) ve yön değiştirme sürelerinin 16,80 ± 0,32 (sn) olduğu tespit edildi. Normatif değerlerle karşılaştırıldığında dikey eksende yer değiştirme becerisi ve yön değiştirme becerisinin orta düzeyde olduğu, ancak doğrusal sprint skorlarının ise ortalamanın üstünde olduğu görüldü.

Sonuç: Elde edilen bulgular karate sporcularında dikey sıçrama ve yön değiştirme özelliklerinin daha fazla geliştirilmesini önerebilir. Ayrıca karatede yatay eksende yer değiştirme yeteneği sergilendiği için maksimal süratlerinin de mükemmel aralığa getirilmesi amaçlanabilir.

Anahtar kelimeler: Karate, kuvvet, sürat

Abstract

Aim: The aim of this study is to compare the explosive power-based performance results of young male national karate team athletes with standard values.

Methods: 6 athletes of the Turkish national youth team participated in the study (age = 20.50 ± 0.54). The athletic performance tests based on explosive power were determined as follows: maximum speed (30 meters), vertical jump (active vertical jump) and change of direction ability (Illlinois). Before the tests, participants had the opportunity to perform 3 repetitions for dynamic warm-up and then for familiarization. Descriptive statistics of the values obtained after the tests were determined. The descriptive data obtained were compared with normative tables.

Results: In the study, it was found that the maximum linear sprint time of karate players was 4.18 ± 0.23 (sec), their vertical jump height was 47.50 ± 6.15 (cm) and their change of direction time was 16.80 ± 0.32 (sec). Compared to normative values, vertical axis displacement ability and change of direction ability were found to be at intermediate levels, but linear sprint values were above average.

Conclusion: The results may indicate further development of the vertical jump and change of direction traits in karate athletes. Furthermore, since the ability to move horizontally in karate has been demonstrated, it may be aimed to bring their maximum speed into the perfect range.

Keywords: Karate, strength, speed

1. GİRİŞ

Uzakdoğu savunma sporları 1980 li yıllardan günümüze kadar popülaritesini arttırmakta olan spor branşlarından biridir. Japonya kökenli olan karate, kollar ve bacakları kullanarak tekme atma, vurma ve savunmaya odaklanan eski bir dövüş sanatıdır (Emad ve ark., 2020). Bu spor, bir çok erişkin veya çocuklar tarafından kendini koruma, sağlıklı yaşam, mental disiplin, vücut ve aklın uyumu, fiziksel kondisyon kazanmak gibi amaçlar için yapılmaktadır. Karate, sadece kendini savunmayı öğrenmek ve kendini geliştirmek isteyen genç nesiller arasında değil, aynı zamanda orta yaşlı erkekler ve kadınlar arasında kardiyovasküler zindeliği ve esnekliği geliştiren bir spor olarak popüler bir spor haline gelmiştir. Karate, dövüş sanatları arasında hem fiziksel hem de zihinsel becerilerin en yüksek seviyede kullanıldığı disiplinlerden biridir (Mor-Stabilini, 2013). Karate sporunda kullanılan teknikler büyük oranda patlayıcı güç ve gücü kullanma becerisi gerektirir. Sporcu gücünü ne kadar efektif kullanabilirse rakibine karşı atak, savunma ve kontra atak uygulamalarında o kadar üstünlük kurar (Alp ve Gorur, 2020). Karate pratiği, güç, hız ve teknik becerilerin yanı sıra, sprinte dayalı hızlı hareketler, dikey sıçrama yeteneği ve yüksek çeviklik gerektirir. Bu unsurlar, bir karatecinin performansını ve etkili teknik icrasını doğrudan etkiler. Sprint, karate antrenmanında patlayıcı gücü ve hızlı reaksiyon sürelerini geliştirmek için kritik öneme sahiptir. Antrenmanlarda sıkça yer verilen kısa mesafe koşuları, karatecilerin ani hızlanma ve yavaşlama yeteneklerini optimize eder, bu da dövüş esnasında üstünlük sağlamak için hayati öneme sahiptir (Nowakowska ve ark., 2017). Karate, aerobik ve anaerobik enerji sistemlerinin birlikte kullanıldığı, ağırlıklı olarak aerobik enerji sisteminin kullanıldığı, sonucu belirleyen vuruşlarda anaerobik sistemin kullanıldığı bir branştır (Ateş ve ark., 2011). Dikey sıçrama, hem atak hem de savunma tekniklerinde avantaj sağlar, rakibin hareketlerine hızlı ve etkili bir şekilde yanıt vermeyi mümkün kılar. Dikey sıçrama yeteneği, bir karatecinin atak yaparken veya gelen saldırılardan kaçarken üstün pozisyonlara ulaşmasını sağlar (Sánchez-Puccini ve ark., 2014). Bu beceri, aynı zamanda bacak kaslarının gücünü ve dayanıklılığını artırarak, genel fiziksel performansı iyileştirir. Çeviklik ise, bir karatecinin rakibinin hareketlerini okuyup anında karşılık verebilmesi için temel bir yetenektir. Çeviklik antrenmanları, denge, koordinasyon ve refleksleri geliştirir, böylece bir karateci dövüş sırasında hızlı ve etkili manevralar yapabilir. Çevikliğin gelişmiş olması, rakibin saldırılarını önceden sezme ve karşı saldırı için ideal pozisyonları hızlıca alma kabiliyetini artırır (Dewangga Yudhistira, 2020). Bu fiziksel yeteneklerin bir araya gelmesi, karatecinin dövüş sırasında üstünlük kurmasını ve tekniklerini maksimum verimlilikle uygulamasını sağlar. Karate çalışmalarında sprint, dikey sıçrama ve çeviklik, sadece fiziksel kapasitenin değil, aynı zamanda stratejik düşünme ve hızlı karar verme yeteneğinin de geliştirilmesine katkıda bulunur. Bir karateci, bu üç önemli unsur üzerinde yoğunlaştığında, hem fiziksel hem de zihinsel olarak daha güçlü ve etkili bir dövüşçü haline gelir. Böylece karate, sadece bir dövüş sanatı olmanın ötesine geçerek, bireyin bütünsel gelişimini destekleyen kapsamlı bir disiplin haline gelir.

Bu çalışmanın amacı, 21 yaş altı Türkiye karate milli takımı sportif performans testlerinin norm değerlerle karşılaştırılmasıdır.

2. YÖNTEM

2.1. Katılımcılar

Çalışmanın örneklemini, Türkiye genç milli takımında mücadele eden 6 milli sporcu (yaş = 20,50 ± 0,54 yıl) oluşturdu. Dahil edilme kriterleri; en az 5 yıl müsabık karate organizasyonlarına katılmış olmak, herhangi bir kas iskelet yaralanması geçirmemiş olmak. Çıkarılma kriterleri ise test ve ölçüm prosedürlerinde maksimal çaba sergilememek, test sırasında herhangi bir ağrı hissetmek olarak belirlendi.

2.2. Vücut Kompozisyonu

Katılımcıların boy uzunlukları, çıplak ayakla anatomik pozisyonda, 0,01 metre (m) hassaslık derecesine sahip portatif stadiometre ile ölçüldü. Vücut ağırlığı ve yağ yüzdesi ölçümleri bioelektirik empadans analizörü ile yapıldı.

2.3. Atletik Performans Ölçümleri

Patlayıcı kuvvet temelli atletik performans değerlendirilmesinde maksimal sürat 30 metre doğrusal koşu, dikey sıçrama becerisi aktif dikey sıçrama ve yön değiştirme becerisi ise Illinois çeviklik testi kullanılarak belirlendi. Testler öncesinde katılımcıların dinamik ısınmalarına ve sonrasında aşinalık sağlanması için 3 tekrar denemelerine fırsat verildi. Test sıralaması dikey sıçrama, doğrusal sprint ve çeviklik olarak belirledi.

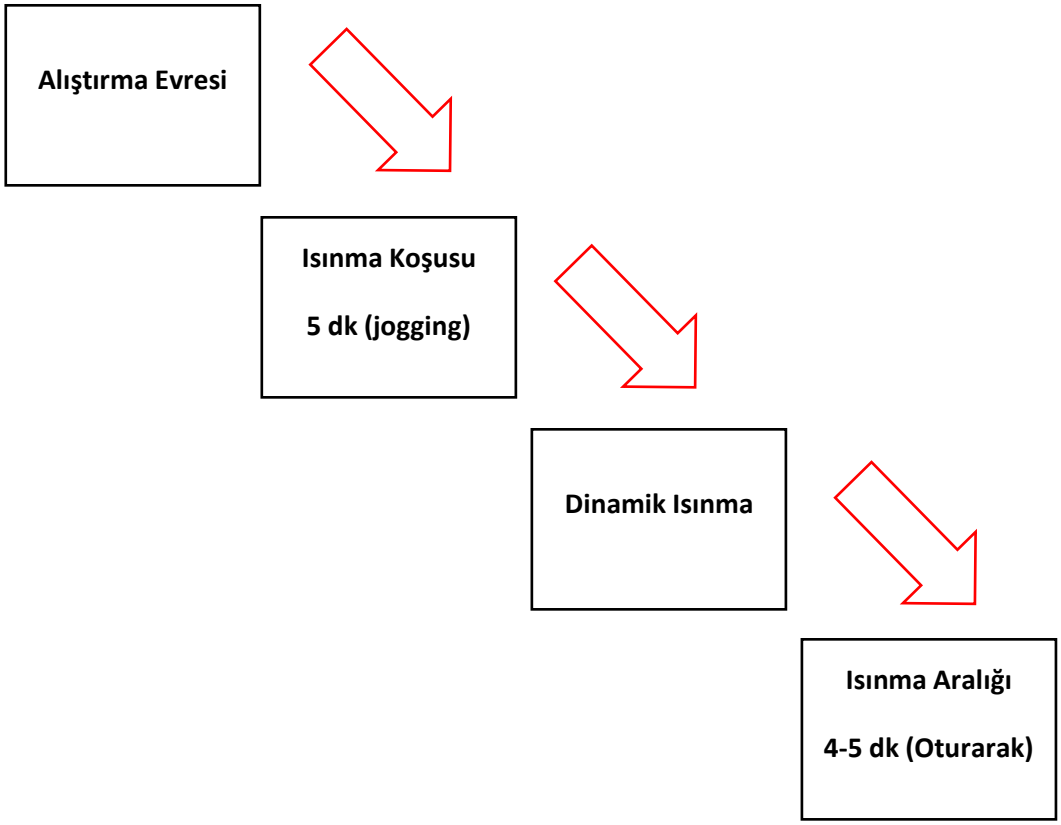

Şekil 1. Çalışma akış şeması

2.4. İstatiksel Analiz

Çalışmada ölçülen ve tespit edilen bulguların analizi Statistical Package for Social Sciences (SPSS) programı (versiyon 27; IBM Corporation, Armonk, NY, ABD) kullanılarak yapıldı. Tüm veriler %95 güven aralığında ortalama ve standart sapma olarak sunuldu. Çalışma verilerinin normalliği, örneklem büyüklüğü<50 olduğu için Shapiro-Wilks testi ile belirlendi. Katılımcıların, atletik performans skorlarının normatif değerlerle karşılaştırılması için tanımlayıcı analiz kullanıldı ve veriler ortalama ve standart sapma olarak gösterildi.

3. BULGULAR

Araştırmada katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 1 ve atletik performans skorları ise Tablo 2'de gösterildi.

Tablo 1. Katılımcılara ait demografik bilgiler (n=6)

Değişkenler	Ortalama ± SS	Min-Maks
Yaş (yıl)	20,50 ± 0,54	19-20,8
Uzunluk (cm)	178,5±3,7	168-183
Vücut Ağırlığı (kg)	70±7,38	62-85

Araştırmada katılımcıların yaşları 28,78±5,89 yıl, boy uzunlukları 177,67±5,7 cm, vücut ağırlıkları 71±9,38 kg, vücut yağ yüzdeleri 10,02±3,19 % ve $VO2_{maks}$ değerleri 47,82±3,81 ml/kg/dk olarak tespit edildi.

Tablo 2. Katılımcılara ait atletik performans skorları (n=6)

Değişkenler	Ortalama ± SS	Min-Maks	Değerlendirme
Dikey sıçrama (cm)	47,50 ± 6,15	55-35	Orta düzey
Doğrusal spint (sn)	4,18 ± 0,23	3,99-4,6	Ortalama üstü
Çeviklik (sn)	16,80 ± 0,32	14,4-18,4	Orta düzey

Tablo 2 incelendiğinde karatecilerin yatayda doğrusal yer değiştirme becerilerinin dikey eksende yer değiştirme ve yön değiştirme skorlarından çok daha iyi olduğu tespit edildi.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda, çalışmaya katılan 6 erkek milli karatecinin orta ve ortalama üstü patlayıcı kuvvet gerektiren beceriye sahip olduğu tespit edildi. Bu sonuçlara göre çalışmamızda elde edilen performans skorlarının normatif değerlerle karşılaştırıldığında dikey eksende yer değiştirme becerisi ve yön değiştirme becerisinin orta düzeyde olduğu, ancak doğrusal sprint skorlarının ise ortalamanın üstünde olduğu görüldü. Literatürde karate branşında sprint ve dikey sıçramanın son derece önemli olduğunu ifade eden çalışmalara rastlamak mümkündür (Ravier ve ark., 2004). Bu çalışmalarda patlayıcı kuvvet temelli sprint ve dikey sıçrama gibi atletik performans skorlarının karateye özgü sportif beceri ile ilişkili olduğunu tespit edilmiştir (Krkeljas ve Kovac, 2021). Yatayda yer değiştirme becerisi rakibe yaklaşma veya uzaklaşma gibi karate müsabakasında sürekli gerçekleşen aksiyonlar açısından son derece önemlidir (Ioannides ve ark., 2020).

Aynı zamanda yer değiştirme yeterliliğinin de savunma ve hücumda son derece önemli bir strateji olabileceğinden bahsedilebilir. Alt ekstremite kas kuvvetinin belirlenmesinde altın standart olarak kabul edilen dikey sıçrama skorlarının ise daha iyi karatecilerde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür (Chaabene ve ark.,2012). Bu bulgu karatede alt ekstremite kuvvetinin maçın sonucunu etkileme potansiyelini göstermektedir. Son olarak, araştırmada elde edilen bulgular karate sporcularında dikey sıçrama ve yön değiştirme özelliklerinin daha fazla geliştirilmesini önerebilir. Ayrıca karatede yatay eksende yer değiştirme yeteneği sergilendiği için maksimal süratlerinin de mükemmel aralığa getirilmesi amaçlanabilir. Bu yönde yapılandırılan antrenmanlarda bireysel farklılıklar da gözetilerek (özellikle vücut ağırlığı) kişiye özgü gelişim stratejileri takip edilebilir. Özellikle pliometrik temelli metotlar kullanılabilir ve hıza dayalı antrenman yöntemi ile kombine edilebilir.

5. KAYNAKLAR

Emad, B., Atef, O., Shams Y, El-Kerdany, A., Shorim, N., Nabil, A., Atia A. (2020). Karate: Improving karate kata. The 11 th International Conference on Ambient Systems, Networks and Technologies, 170, 466-473.

Mor-Stabilini, S. (2013). The essence of karate-do: Sankido example. Ido Movement for Culture. Journal of Martial Arts Anthropology, 13(4), 45-48.

Alp, M., & Gorur, B. (2020). Comparison of explosive strength and anaerobic power performance of taekwondo and karate athletes. Journal of Education and Learning, 9(1), 149-155.

Nowakowska, M., Zatoń, M., & Wierzbicka-Damska, I. (2017). Effects of plyometric training on lower and upper extremity power in karate practitioners. Journal of Combat Sports and Martial Arts, 2(8), 89-93.

Ateş, O., Güler, M., Soykan, A. (2011). 21 Yaş Altı Karate Elit Kata-Kumite Sporcularının Bacak Kuvveti ile Çabukluklarının Karşılaştırılması. Uluslar arası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi.

Sánchez-Puccini, M. B., Argothy-Bucheli, R. E., Meneses-Echávez, J. F., López-Albán, C. A., & Ramírez-Vélez, R. (2014). Anthropometric and physical fitness characterization of male elite karate athletes. Int. J. Morphol, 32(3), 1026-31.

Dewangga Yudhistira, T. (2020). Content validity of agility test in Karate kumite category. Journal of Human Movement and Sports Sciences, 8(5), 211-216.

Ravier, G., Grappe, F., & Rouillon, J. D. (2004). Application of force-velocity cycle ergometer testand vertical jump tests in the functional assessment of karate competitor. J Sports Med Phys Fitness, 44(4),349-55.

Krkeljas, Z., & Kovac, D. (2021). Relationship between functional movement screen, athletic and karate performance in adolescents. Human Movement, 22(2), 16-21

Ioannides, C., Apostolidis, A., Hadjicharalambous, M., & Zaras, N. (2020). Effect of a 6-week plyometric training on power, muscle strength, and rate of force development in young competitive karate athletes. Journal of Physical Education and Sport, 20(4), 1740-1746.

Chaabene, H., Hachana, Y., Franchini, E., Mkaouer, B., & Chamari, K. (2012). Physical and physiological profile of elite karate athletes. Sports medicine, 42, 829-843.

THE RELATIONSHIP BETWEEN STUDENTS' ONLINE LEARNING ATTITUDES, EXERCISE LEVELS AND SOCIALIZATION

ÖĞRENCİLERİN ÇEVRİMİÇİ ÖĞRENMELERİ, EGZERSİZ VE SOSYALLEŞME DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

[1]GÖKHAN DÜZCE, [2]ALPASLAN GÖRÜCÜ

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Spor Bilimleri, Beden Eğitimi ve Spor, 0009-0008-5754-3125

[2]Prof. Dr., Selçuk Üniveristesi Spor Bilimleri, Beden Eğitimi ve Spor,

0000-0003-0396-7658

[3]Bu özet Gökhan DÜZCE'nin '' Lise Öğrencilerinin Çevrimiçi Öğrenme Tutumları, Egzersiz Düzeyleri ve Sosyalleşmeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi'' adlı tezinin bir bölümünden alınmıştır.

Özet

Bu araştırmanın amacı, lise öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeleri, egzersiz ve sosyalleşme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırma grubu, 269 kadın 231 erkek olmak üzere toplam 500 lise öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama araçları olarak Usta ve ark (2016) tarafından geliştirilmiş Çevrimiçi Öğrenme Tutumu Ölçeği, Ersöz ve ark (2012) tarafından geliştirilmiş Egzersizde Davranışsal Düzenlemeler Ölçeği ve Yılmaz ve ark (2006) tarafından geliştirilmiş Spor ve Sosyalleşme Ölçeği kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi 0,05 olarak belirlenen araştırmamızda verilerin homojenliği ve varyansları test edilmiş, normalite için Kolmogorov-Smirnov testi, özellikler arasındaki ilişkiyi belirlemek için de Pearson Korelasyonu kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre lise öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeleri ortalamaya yakındır ancak belirli bir varyasyon göstermekte ve geniş bir yelpazede dağılmaktadır. Benzer şekilde, egzersiz düzeyleri de genel olarak orta seviyededir ancak belirli bir varyasyon göstermektedir. Yine sosyalleşme düzeyleri de genel olarak orta seviyededir ancak belirli bir varyasyon göstermektedir. Lise öğrencilerinin çevrimiçi öğrenme ile egzersiz düzeyleri arasında negatif bir ilişki tespit edilmiş olmakla birlikte bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$). Öğrencilerin egzersiz düzeyleri ile sosyalleşme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeleri ile sosyalleşme düzeyleri arasında da anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Bu sonuçlar, öğrencilerin çevrimiçi öğrenmelerinin, egzersiz düzeyleri ve sosyalleşmeleri arasında doğrudan bir ilişki olmadığını göstermektedir. Araştırma sonuçlarına dayanarak öğrencilerin çevrimiçi öğrenmelerinin, egzersiz düzeyleri ve sosyalleşmelerinin yeterli düzeyde olmamasına ve bu özellikler arasında doğrudan bir ilişki bulunmamasına rağmen alanla ilgili politika oluşturucular ve uygulayıcılar için değerli bilgiler sunduğu, özelliklerle ilgili gelecekte yapılacak araştırmaların daha da derinleştirilerek, daha kapsamlı veri setleri kullanılarak ve farklı değişkenleri dahil ederek daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerektiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenciler, Çevrimiçi Öğrenme, Egzersiz, Sosyalleşme

Abstract

The aim of this research is to examine the relationship between high school students' online learning, exercise and socialization levels. The research group comprised of a total of 500 high school students, 269 women and 231 men. In the research, the Online Learning Attitude Scale developed by Usta et al (2016), the Behavioral Regulations in Exercise Scale developed by Ersöz et al (2012) and the Sports and Socialization Scale developed by Yılmaz et al (2006) were used as data collection tools. In our research, where the significance level was determined as 0.05, the homogeneity and variances of the data were tested, Kolmogorov-Smirnov test was used for normality and Pearson Correlation was used to determine the relationship between features. According to the research results, high school students' online learning is close to the average, but it indicates a certain variation and is distributed over a wide range. Likewise, exercise levels are generally moderate but indicate some variation. Also, socialization levels are generally at a medium level, but indicate a certain variation. Although a negative relationship was found between online learning and exercise levels of high school students, this relationship is not statistically significant ($p>0.05$). No significant relationship was found between students' exercise and socialization levels ($p>0.05$). No significant relationship was found between students' online learning and socialization levels ($p>0.05$). These results show that there isn't any direct relationship between students' online learning, exercise and socialization levels. Based on the research results, although students' online learning, exercise and socialization levels are not at a sufficient level and there is no direct relationship between these features, they provide valuable information for policy makers and practitioners in the field. Future research on the features should be further deepened, using more comprehensive data sets and using different data sets. It can be said that it should be examined in more detail by including variables.

Key Words: Students, Online Learning, Exercise, Socialization

THE EFFECT OF SOCIAL APPEARANCE ANXIETY ON FOOD SELECTION AND MEAL HABITS OF MALE STUDENTS AT THE SECONDARY EDUCATION LEVEL

ORTAÖĞRETİM DÜZEYİNDE EĞİTİM GÖREN ERKEK ÖĞRENCİLERDE SOSYAL GÖRÜNÜŞ KAYGISININ BESİN SEÇİMİ VE ÖĞÜN ALIŞKANLIKLARINA ETKİSİ

SİMGE ZAİMOĞLU[1], ALİ ERTEKİN[1]

[1] Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Biyokimya Anabilim Dalı,

ORCID:0009-0004-4565-0055

[1]Prof. Dr. , Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Biyokimya Anabilim Dalı, ORCID:0000-0002-6299-9716

Özet

Giriş ve amaç: Adölesan çağında beslenmenin yeterli ve vücut gereksinimlerine uygun olması çok önemlidir. Bu dönemin özelliği olan beğenilme arzusu beraberinde sosyal görünüş kaygısını ortaya çıkarmaktadır. Bu tez çalışmamızda ergen erkek öğrencilerin sosyal görünüş kaygılarının beslenme şekillerini ve öğün alışkanlıklarını nasıl etkilediği araştırılacaktır.

Yöntem: Çalışma iki devlet lisesinde 2022/2023 eğitim öğretim dönemi bahar yarıyılında eğitim gören 15-19 yaş arası 201 erkek öğrenci ile yürütüldü. Verilerin toplanmasında Kişisel Bilgi Formu, Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği (SGKÖ), Beslenme Alışkanlıklarını Değerlendirme Formu (BADF) kullanıldı.

Bulgular: Araştırmaya katılan bireylerin %70,5'inin normal kilolu olduğu belirlendi. Katılımcıların sosyal görünüş kaygısı ölçeği toplam puanları ile; ana öğün tüketim durumları, öğün atlama durumları, sahip olunan kiloyu değerlendirme durumları, son bir yıl içerisinde kilo vermeyi deneme durumlarına göre anlamlı fark olduğu gözlendi. Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin sosyal görünüş kaygısı ölçeği toplam puanları ile; beden kitle indeksi ile arasında istatistiksel olarak anlamlı korelasyon olmadığı, yaşları ile ise anlamlı negatif zayıf derecede korelasyon olduğu bulundu. Erkek öğrencilerin yaşları arttıkça sosyal görünüş kaygısı ölçeği toplam puanlarında %21,1'lik azalma olduğu bulundu. Araştırmaya katılan bireylerin besin seçimleri incelendiğinde haftalık süt tüketimlerinin sosyal görünüş kaygısı ölçeği toplam puanları üzerine etkisi olduğu, haftada 1 gün ve daha az süt tüketen bireylerin sosyal görünüş kaygısı ölçeği toplam puanlarının haftada 4 gün ve üzeri süt tüketen bireylere göre 6,302 kat daha az olduğu bulundu.

Sonuç: Bu araştırmanın bağlantılı olduğu literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Erkek adölesanların yeterli ve dengeli beslenme konusunda yeterince bilgilendirilmesi ile yanlış beslenme alışkanlıkları oluşturmalarının önlenebileceği kanaatindeyiz.

Anahtar kelimeler: Ortaöğretim erkek öğrenciler, Sosyal görünüş kaygısı, Besin seçimi, Öğün alışkanlıkları

Abstract

Introduction and aim: In adolescence, it is very important that nutrition is adequate and appropriate for body requirements. The desire to be liked, which is characteristic of this period, leads to social appearance anxiety. In this thesis, it will be investigated how social appearance anxiety affects the diet and meal habits of adolescent male students.

Method: The study was conducted with 201 male students aged 15-19 years studying in two public high schools in the spring semester of the 2022/2023 academic year. Personal Information Form, Social Appearance Anxiety Scale (SAAS), and Food Habits Assessment Form (FADF) were used to collect the data.

Results: It was determined that 70.5% of the individuals participating in the study were normal weight. It was observed that there was a significant difference between the participants' social appearance anxiety scale total scores and their main meal consumption status, meal skipping status, weight evaluation status, and weight loss attempts in the last year. It was found that there was no statistically significant correlation between the total scores of the social appearance anxiety scale of male students participating in the study and body mass index, and there was a significant negative weak correlation with age. It was found that as the age of male students increased, there was a 21.1% decrease in the total scores of the social appearance anxiety scale. When the food choices of the individuals participating in the study were examined, it was found that weekly milk consumption had an effect on the total scores of the social appearance anxiety scale, and the total scores of the social appearance anxiety scale of individuals who consumed milk 1 day a week or less were 6.302 times lower than those who consumed milk 4 days a week or more.

Conclusion: This study is thought to contribute to the related literature. We believe that the formation of wrong eating habits can be prevented by adequately informing male adolescents about adequate and balanced nutrition.

Key words: Secondary school male students, Social appearance anxiety, Food selection, Meal habits

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN BODY COMPOSITIONS AND AEROBIC CAPACITIES IN FOOTBALL REFEREES

FUTBOL HAKEMLERİNİN VÜCUT KOMPOZİSYONLARI İLE AEROBİK KAPASİTELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

FATİH KARAKURT[1], FAHRİ SAFA ÇINARLI[2]

[1]İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hareket ve Antrenman Anabilim Dalı, 0009-0004-4901-4961

[2]Doçent Doktor, İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Hareket ve Antrenman Anabilim Dalı, 0000-0002-7552-367X

Özet

Amaç: Bu çalışmanın amacı farklı klasmanlarda faal futbol hakemliğine devam eden bireylerde vücut kompozisyonu ile aerobik kapasite arasındaki ilişkinin incelenmesidir.

Materyal ve Metot: Bu çalışma düzenli antrenman yapan, en az 5 yıl hakemlik tecrübesine sahip, farklı klasmanlarda bulunan (AK=1, BK=3, CK=3, BH=3, İH=5) 15 erkek hakem (yaş: 28,78±5,89 yıl, boy uzunluğu: 177,67±5,70 cm, vücut ağırlığı: 71±9,38 kg) üzerinde yürütüldü. Katılımcıların vücut yağ yüzdeleri (VYY) %10,02±3,19 laboratuvar ortamında biyoelektrik empadans analizi (BEA) ile belirlendi. Aerobik kapasite belirlenmesinde 30-15 Aralıklı Fitness Testi (AFT) uygulandı. 30-15 AFT testinden elde edilen $VO2_{maks}$ değerleri 47,82±3,81 ml/kg/dk olarak kaydedildi. Vücut yağ yüzdesi ile $VO2_{maks}$ arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Pearson Korelasyon Analizi kullanıldı.

Bulgular: Çalışmada yapılan istatistik analizler sonucunda katılımcıların vücut yağ yüzdeleri ile $VO2_{maks}$ değerleri arasında yüksek düzeyde anlamlı ($p<0,01$) ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç: Katılımcıların vücut yağ oranları ve $VO2_{maks}$ değerleri arasında yüksek düzeyde anlamlı negatif korelasyon vardır. Futbol hakemlerinin karar alma yetenekleri, saha içindeki konumlanma ve konsantrasyon becerileriyle doğrudan ilişkilidir. Fiziksel olarak uygun bir durumda olmak, maç boyunca daha iyi pozisyon almayı ve daha iyi odaklanmayı sağlayabilir. Bu nedenle, daha yüksek $VO2_{maks}$ seviyelerine sahip hakemler, daha aktif olarak müsabaka sırasında oyunun içinde daha doğru yer alma şansına sahip olabilirler. Hakemlerin aerobik kapasitelerinin belirlenmesi ve gerektiğinde iyileştirilmesi, saha içindeki performanslarına olumlu bir etki yapabilir.

Anahtar kelimeler: Futbol, Hakem, Aerobik performans

Abstract

Aim: The aim of this study is to investigate the relationship between body composition and aerobic capacity in individuals who continue active football refereeing in different classifications.

Material and Method: This study was conducted on 15 male referees (age: 28,78±5,89 years, height: 177,67±5,70 cm, body weight: 71±9,38 kg) in different classifications (AC: 1, BC: 3, CC: 3, BC: 3, PL: 5) who train regularly and have at least 5 years of refereeing experience.

The participant's body fat percentage (BF%) was determined as 10.02±3.19% by bioelectrical impedance analysis (BIA) in a laboratory environment. 30-15 Interval Fitness Test (IFT) was applied to determine aerobic capacity. The VO2max values obtained from the 30-15 IFT test were recorded as 47.82±3.81 ml/kg/min. Pearson Correlation Analysis was used to determine the relationship between body fat percentage and $VO2_{max}$.

Results: As a result of statistical analysis, it was determined that there was a high level of significance ($p<0,01$) relationship between the body fat ratios and VO2max values of the participants.

Conclusion: There is a high level of significant negative correlation between the participants' body fat ratios and $VO2_{max}$ values. Football referees' decision-making skills are directly linked to their ability to position and concentrate on the field. Being in proper physical condition can allow referees take better positions during the match and to focus their attention more effectively. Therefore, referees who have a higher $VO2_{max}$ level may have a higher chance of being involved in the game during the more active competition. Determining the aerobic capacity of referees and improving them when necessary can have a positive effect on their performance on the site.

Keywords: Football, Referee, Aerobic performance

1. GİRİŞ

Hakem, her geçen gün büyüyen ve gelişen futbol endüstrisinde, maç sırasında oyuncular ve antrenörler gibi oyunun temel dinamiklerini futbol oyun kuralları bağlamında tam otoriter şekilde yönlendirmek ve yönetmekle sorumlu 23. kilit unsur olarak tanımlanmaktadır (D'ottavio & Castagna, 2001; The International Football Association Board, 2023). Hakem tarafından verilebilecek bir yanlış karar oyunu doğrudan etkileyebilir (Castagna ve ark., 2011). Bu nedenle hakemlerin, modern futbolun gerektirdiği fiziksel ve fizyolojik yükleri kaldırabilecek seviyede olması gerekir (Castillo ve ark., 2016). Vücut kompozisyonu, atletik performans için önemli bir etkendir. Yapılan çalışmalarda vücut yağ yüzdesindeki artışın fiziksel zorlanmayı ve yorgunluk eğilimini artırması nedeniyle atletik performans ile arasında negatif korelasyon olduğu tespit edilmiştir (Haff & Triplett, 2015; Lloyd ve ark., 2016; Noakes, 2007). Hakemler, fiziksel performanslarını atletik bir fizik ile desteklemelidirler. Çünkü hakem, maç süresince doğru zamanda, ikili mücadeleyi veya pozisyonu görebileceği en doğru yerde konumlanmalıdır. Ayrıca, hakemler açısından, doğru konumlanma oyuna karşı taktiksel yaklaşım sağlar (Harley ve ark., 2001; The International Football Association Board, 2023). Maç kapsamında, hakemin performansını gösteren en önemli unsur aerobik kapasitedir (Casajus & Castagna, 2007; Castagna & D'Ottavio, 2001; Krustrup & Bangsbo, 2001). Aerobik kapasite, submaksimal düzeyde gerçekleştirilen yoğun egzersizler sırasında, büyük ve küçük kas gruplarına aktivite kaynaklı gerekli enerjiyi üretme ve iletme yeteneğidir. Bu süreç, aerobik metabolizma ve kardiyovasküler sistemdeki etkileşimleri içeren karmaşık bir olaydır (Pate & Kriska, 1984). Laktat birikiminin başladığı anaerobik eşik (Svedahl & MacIntosh, 2003), maksimal oksijen kapasitesi (VO_{2maks}) (Pate & Kriska, 1984) ve iş yükü olarak adlandırılan VO_{2maks} seviyesindeki oksijen maliyeti (Helgerud ve ark., 1990) aerobik performans kapasitesini belirleyen temel faktörlerdir. VO_{2maks}, kişinin submaksimal düzeyde aktivasyonu sürdürebilme yeteneği ve dakika başına tüketebileceği maksimum oksijen kapasitesidir (Armstrong & Welsman, 2007; Impellizzeri ve ark., 2005). Ayrıca, aerobik kapasitenin en güvenilir fizyolojik ölçütü olarak tanımlanmaktadır (American College of Sports Medicine, 1991). Hakemler üzerinde yapılan çalışmalarda VO_{2maks} seviyesi ve gelişmiş fiziksel uygunluk kapasitesinin müsabaka sırasında doğru zamanda doğru yerde konumlanmaya pozitif yönde etki ettiği tespit edilmiştir (Harley ve ark., 2001).

Müsabaka sırasında, futbolcularda VO_{2maks} seviyelerinin %70-75'i yoğunluğunda bir profil gözlemlenirken, hakemlerin %7-14 arası daha yüksek bir aerobik yük altında kaldığı görülmüştür. Bu durum doğru zamanda doğru yerde olma çabası ile ilişkilidir (Castagna & D'Ottavio, 2001). Literatür incelendiğinde VO_{2maks} seviyesinin müsabaka performansına etki ettiği görülmüş olmasına rağmen, Castagna ve D'Ottavio (2001) tarafından yapılan çalışmada elit hakemlerde dahi orta düzeyde (49,30±8,0 ml/kg/dk) VO_{2maks} değerleri tespit edilmiştir. Castagna ve ark. (2007) tarafından yapılan çalışmada, hakemlerin maç yönettikleri lig seviyesindeki futbolculara göre daha düşük $VO2_{maks}$ (44-50 ml/kg/dk) seviyelerine sahip oldukları tespit edilmiştir. Yine benzer şekilde Krustrup ve Bangsbo (2001) tarafından 10 Danimarkalı üst klasman hakem üzerinde yapılan çalışmada, ortalama 46,3 ml/kg/dk VO_{2maks} değerleri tespit edilmiştir. Bangsbo ve ark. (2004) genç, orta ve yaşlı olarak gruplandırdıkları Danimarkalı üst klasman hakemlerinden oluşan daha büyük bir örneklem grubu (n=27) üzerinde çalışmış ve hakem gruplarının sırasıyla 47,7±1,5 ml/kg/dk, 45,9±1,1 ml/kg/dk ve 44,7±0,8 ml/kg/dk $VO2_{maks}$ seviyelerine sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Fakat Weston ve Brewer (2002), İngiltere Premier Ligi hakemleri üzerinde yaptıkları çalışma sonucunda, İngiltere Premier Lig hakemlerinin, Danimarkalı ve İtalyan elit düzey hakemlerinden daha yüksek (50,9±5,7 ml/kg/dk) $VO2_{maks}$ seviyelerine sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Hakemin temel görevi, oyun kuralları çerçevesi içerisinde kendisine yüklenen sorumlulukları oyunun ruhu ve doğası kapsamında yerine getirmektir. Hakemlerin, maç içerisindeki performansını artırabilmek için, oyunun gerektirdiği fizyolojik yükleri bilmek ve bu bağlamda doğru yüklenme yoğunlukları ve kapsamları ile hakemleri antrene etmek gerekir. Bu çalışmanın amacı, futbol hakemlerinin vücut kompozisyonu göstergesi olan vücut yağ yüzdesi ile aerobik kapasite göstergesi olan VO_{2maks} değerleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmada belirlenen hipotez: "vücut yağ yüzdesi ile $VO2_{maks}$ değerleri arasında negatif korelasyon vardır".

2. YÖNTEM

2.1. Deneysel Tasarım ve Katılımcılar

G-Power (3.1.9.3) güç analizi sonuçları doğrultusunda (güven aralığı=0,95, alfa değeri=0,05, beta değeri=0,80 ve etki büyüklüğü 0,65), örneklem grubunun 13 katılımcı olması gerektiği tespit edildi. Yapılan analiz sonrasında çalışmaya, %20 kayıp veri skoru eklenerek 15 katılımcı dahil edildi. Çalışmanın örneklemini, Malatya ilinde bulunan ve en az 5 yıl hakemlik geçmişine sahip farklı klasmanlarda (AK=1, BK=3, CK=3, BH=3, İH=5) yaşları 28,78±5,89 yıl, boy uzunlukları 177,67±5,70 cm, vücut ağırlıkları 71±9,38 kg, vücut yağ yüzdeleri %10,02±3,19 olan 15 erkek faal futbol hakemi oluşturdu. Çalışmaya katılım için, bağlı oldukları Türkiye Faal Futbol Hakemleri ve Gözlemcileri Derneği Malatya Şubesi'nden izin alındı ve hakemler çalışma hakkında bilgi sahibi edilerek gönüllü katılımları sağlandı. Dahil edilme kriterleri; Merkez Hakem Kurulu tarafından belirlenmiş olan haftada zorunlu iki antrenmana katılmak, en az 5 yıl hakemlik kariyerine sahip olmak ve sezon içerisinde faal olarak hakemlik yapmış olmak olarak belirlendi. Çalışma sırasında, fiziksel/fizyolojik bir rahatsızlık yaşamak veya yeterli düzeyde katılım sağlamamak çalışmadan çıkarılma kriterleri olarak belirlendi. Araştırmaya ait akış şeması Şekil 1'de gösterilmiştir. Yaklaşık 1,30 saat süren iki ayrı ziyarette katılımcıların vücut yağ yüzdeleri ölçüldü ve $VO2_{maks}$ değerlerinin tespiti için saha testlemesi uygulandı.

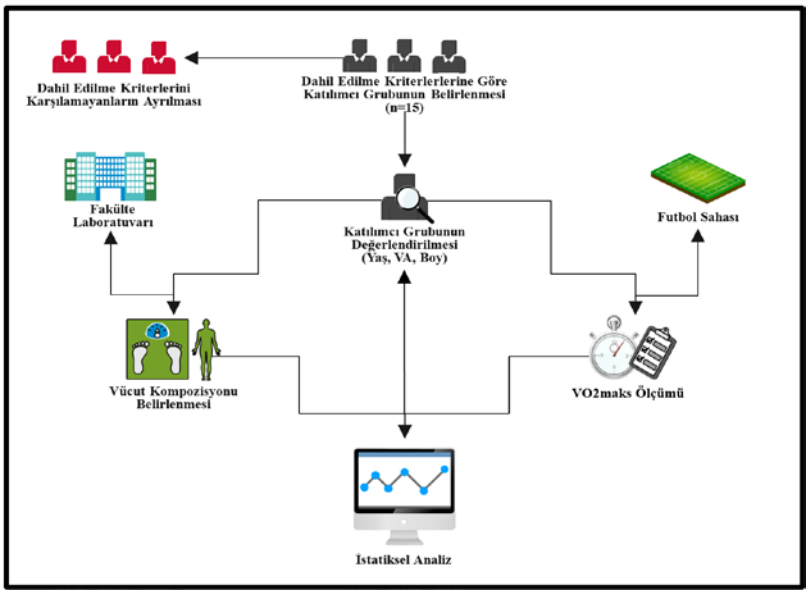

Şekil 1. Akış Şeması

2.2. Vücut Kompozisyonu

Katılımcıların boy uzunlukları, çıplak ayakla anatomik pozisyonda, 0,01 metre (m) hassaslık derecesine sahip portatif stadiometre (Seca LTD., Bonn, Almanya) ile ölçüldü. Vücut ağırlığı ve yağ yüzdesi ölçümleri bioelektirik empadans analizörü (TANITA BC 480, USA) ile yapıldı.

2.3. Aerobik Kapasite

Aerobik kapasitenin tipik ölçütü olan $VO2_{maks}$ skoru, katılımcıların aerobik kapasite değeri olarak belirlendi. $VO2_{maks}$ belirlenmesinde, hakemlerin maç sırasındaki aktivite profillerine benzer olan ve Buchheit (2008) tarafından geliştirilen, 15 saniyelik pasif toparlanma periyotlarını takip eden artan hızlarda 30 metrelik mekik koşularından oluşan 30-15 Aralıklı Fitness Testi (AFT) kullanıldı. Test başlangıç hızı 8,0 km/h olarak ayarlandı ve her 30 saniyelik mekik koşusu periyodunun ardından 0,5 km/h artırılarak devam etti.

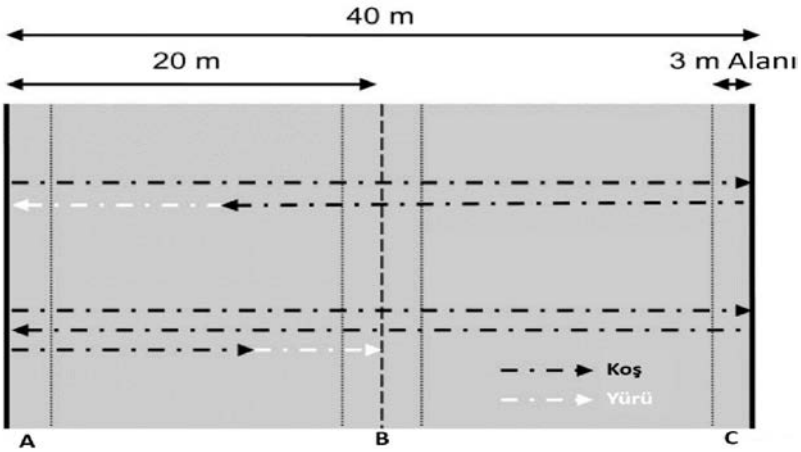

Şekil 2. 30-15 Aralıklı Fitness Testi için hazırlanmış alan ve koşu örneği. Katılımcılar A noktasından 8 km/h ile başlayarak B çizgisini geçip C çizgisine kadar koşar ve geri döner. B çizgisini geçtikten sonra B-A arasında dururlar ve 15 saniyelik toparlanma periyodu başlar. Bu periyot sırasında bir sonraki aşamaya hazır olmak için A noktasına yürürler. Katılımcılar, testin Bip Protokolü'nde bulunan her uyarı sesinde 3 metrelik alanlarda bulunmalıdır (Buchheit, 2008).

2.4. İstatiksel Analiz

Çalışmada ölçülen ve tespit edilen bulguların analizi Statistical Package for Social Sciences (SPSS) programı (versiyon 27; IBM Corporation, Armonk, NY, ABD) kullanılarak yapıldı. Tüm veriler %95 güven aralığında ortalama ve standart sapma olarak sunuldu. Çalışma verilerinin normalliği, örneklem büyüklüğü<50 olduğu için Shapiro-Wilk testi ile belirlendi. Katılımcıların, Vücut yağ yüzdeleri ve $VO2_{maks}$ değerleri arasındaki ilişkinin tespiti %95 güven aralığında Pearson Korelasyon Katsayısı analiz yöntemi ile yapıldı. Araştırmada, istatiksel anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak kabul edildi.

3. BULGULAR

Tablo 1. Katılımcı özellikleri

n=15		
	Ortalama ± SS	**Min-Maks**
Yaş (yıl)	28,78±5,89	21,76-40,67
Boy Uzunluğu (cm)	177,67±5,7	166-188
Vücut Ağırlığı (kg)	71±9,38	51,7-88,8
Vücut Yağ Yüzdesi (%)	10,02±3,19	4,4-16,3
$VO2_{maks}$ (ml/kg/dk)	47,82±3,81	39,62-54,78

Araştırmada katılımcıların yaşları 28,78±5,89 yıl, boy uzunlukları 177,67±5,7 cm, vücut ağırlıkları 71±9,38 kg, vücut yağ yüzdeleri 10,02±3,19 % ve $VO2_{maks}$ değerleri 47,82±3,81 ml/kg/dk olarak tespit edildi.

Tablo 2. Shapiro-Wilk normallik testi

	Shapiro-Wilk		
	İstatistik	**sd**	**r**
VYY (%)	,972	15	,881
$VO2_{maks}$ (ml/kg/dk)	,959	15	,673

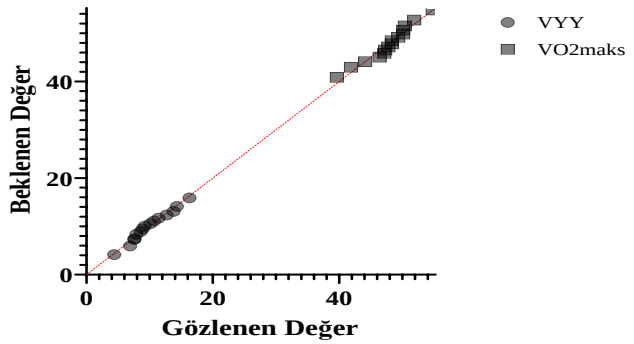

Şekil 3. Shapiro-Wilk normallik test grafiği

Araştırmanın örneklemi 15 kişi (n<50) olduğu için Shapiro-Wilk normallik testi kullanılmıştır. Tablo 2'de VYY ve $VO2_{maks}$ verilerinin (p=0,881>0,05 ve p=0,673>0,05 sırasıyla) normal dağılım göstermektedir. Değişkenler normal dağılım gösterdiğinden dolayı Pearson Korelasyon Katsayısı analiz yöntemi kullanılarak aralarındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 3. VYY (%) ve $VO2_{maks}$ (ml/kg/dk) arasındaki korelasyon

n=15	**Ortalama±SS**		**r**	
			VYY	**$VO2_{maks}$**
VYY (%)	10,02	3,19	1	-,881**
$VO2_{maks}$ (ml/kg/dk)	47,82	3,81	-,881**	1

Korelasyon **p<0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

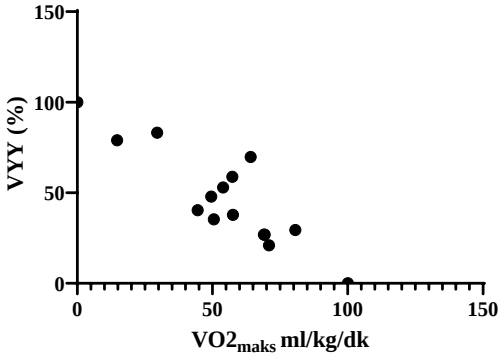

Şekil 4. VYY (%) ve $VO2_{maks}$ (ml/kg/dk) arasındaki korelasyon grafiği

Tablo 2'de değişkenler arasındaki korelasyon analizi ve Şekil 3'te değişkenler arasındaki korelasyon grafiği gösterilmiştir. Değişken arasında yapılan korelasyon analizi sonucunda VYY ve $VO2_{maks}$ değerleri arasında yüksek düzeyde anlamlı negatif korelasyon (r=-0,881, p<0,01) bulunmuştur.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda, çalışmaya katılan 15 erkek faal futbol hakeminin VYY 10,02±3,19 ve $VO2_{maks}$ 47,82±3,81 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre çalışmamızda elde edilen VYY değerlerinin literatürde mevcut olan çalışmalarda elde edilen değerlere benzer olduğu görülmüştür (Casajus ve ark., 2014; Casajús ve ark., 2016; Petri ve ark., 2020). Ayrıca, çalışmamızda elde edilen $VO2_{maks}$ değerlerinin de literatürde mevcut olan çalışmaları desteklediği görülmüştür (Castagna ve ark., 2007; Castagna & D'Ottavio, 2001; Krustrup & Bangsbo, 2001; Papanikolaou ve ark., 2020). Rekabetçi bir maçta, hakemlerin fizyolojik açıdan elit bir orta saha futbolcusuna benzer şekilde yük altında kaldıkları bilinmektedir. Ayrıca, futbolcuların aksine hakemlerin %7-14 daha fazla $VO2_{maks}$ yükü altında kaldığı bilinmektedir. Araştırmada VYY ile $VO2_{maks}$ değerleri arasında negatif korelasyon tespit edilmiştir. Yani VYY'nin düşürülmesi $VO2_{maks}$ değerlerine pozitif etki edeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Futbol hakemleri, verdikleri kararlara futbol paydaşlarının güven ve inanç duyması amacıyla mümkün olduğunca pozisyona yakın olmayı hedeflerler. Bundan dolayı, maç sırasında doğru zamanda, doğru yerde ve doğru açıdan izleme amacıyla konumlanma çabası içerisinde olurlar. Çalışma sonuçları ve literatürdeki diğer araştırmaların sonuçlarına dayanarak, hakemlerin

antrenman yüklenme şiddetleri, kapsamları ve hacimleri amaca uygun şekilde planlanmalıdır. Bu planlama, submaksimal düzeyde aktivasyonu sürdürebilme yeterliliklerini geliştirmeyi ve fiziksel uygunluklarını yeterli seviyeye getirmeyi hedeflemelidir.

5. KAYNAKLAR

American College of Sports Medicine, A. (1991). *Guidelines for exercise testing and prescription*. Williams & Wilkins.

Armstrong, N., & Welsman, J. R. (2007). Aerobic fitness: what are we measuring? *Pediatric Fitness*, *50*, 5-25.

Bangsbo, J., Mohr, M., & Krustrup, P. (2004). Physical capacity and match performance of top-class referees in relation to age. *J Sports Sci*, *22*(6), 485-593.

Buchheit, M. (2008). The 30-15 intermittent fitness test: accuracy for individualizing interval training of young intermittent sport players. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, *22*(2), 365-374.

Casajus, J., Matute-Llorente, A., Herrero, H., & González-Agüero, A. (2014). Body composition in Spanish soccer referees. *Measurement and control*, *47*(6), 178-184.

Casajus, J. A., & Castagna, C. (2007). Aerobic fitness and field test performance in elite Spanish soccer referees of different ages. *Journal of science and medicine in sport*, *10*(6), 382-389.

Casajús, J. A., Matute-Llorente, Á., Herrero, H., Vicente-Rodríguez, G., & González-Agüero, A. (2016). Body fat in elite Spanish football referees and assistants: A 1-year follow-up study. *Apunts. Medicina de l'Esport*, *51*(189), 21-26.

Castagna, C., Abt, G., & D'Ottavio, S. (2007). Physiological aspects of soccer refereeing performance and training. *Sports medicine*, *37*, 625-646.

Castagna, C., & D'Ottavio, S. (2001). Effect of maximal aerobic power on match performance in elite soccer referees. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, *15*(4), 420-425.

Castagna, C., Impellizzeri, F. M., Bizzini, M., Weston, M., & Manzi, V. (2011). Applicability of a change of direction ability field test in soccer assistant referees. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, *25*(3), 860-866.

Castillo, D., Yanci, J., Casajús, J., & Cámara, J. (2016). Physical fitness and physiological characteristics of soccer referees. *Science & Sports*, *31*(1), 27-35.

D'ottavio, S., & Castagna, C. (2001). Analysis of match activities in elite soccer referees during actual match play. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, *15*(2), 167-171.

Haff, G. G., & Triplett, N. T. (2015). *Essentials of strength training and conditioning 4th edition*. Human kinetics.

Harley, R., Tozer, K., & Doust, J. (2001). An analysis of movement patterns and physiological strain in relation to optimal positioning of association football referees. *Science and football IV*, *4*(p), 137.

Helgerud, J., Ingjer, F., & Strømme, S. (1990). Sex differences in performance-matched marathon runners. *European journal of applied physiology and occupational physiology*, *61*, 433-439.

Impellizzeri, F. M., Rampinini, E., & Marcora, S. M. (2005). Physiological assessment of aerobic training in soccer. *Journal of sports sciences*, *23*(6), 583-592.

Krustrup, P., & Bangsbo, J. (2001). Physiological demands of top-class soccer refereeing in relation to physical capacity: effect of intense intermittent exercise training. *Journal of sports sciences*, *19*(11), 881-891.

Lloyd, R. S., Cronin, J. B., Faigenbaum, A. D., Haff, G. G., Howard, R., Kraemer, W. J., Micheli, L. J., Myer, G. D., & Oliver, J. L. (2016). National Strength and Conditioning Association position statement on long-term athletic development. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, *30*(6), 1491-1509.

Noakes, T. D. (2007). Hydration in the marathon: using thirst to gauge safe fluid replacement. *Sports medicine*, *37*, 463-466.

Papanikolaou, Z., Rousis, D., Rousi, E., Athanasios, D., Konstantinos, L., & Vasileios, L. (2020). Aerobic fitness and body fat of elite Greek soccer referees. *Int J PhysEduc Sport Heal*, *7*(3), 265-269.

Pate, R. R., & Kriska, A. (1984). Physiological basis of the sex difference in cardiorespiratory endurance. *Sports medicine*, *1*, 87-89.

Petri, C., Campa, F., Hugo Teixeira, V., Izzicupo, P., Galanti, G., Pizzi, A., Badicu, G., & Mascherini, G. (2020). Body fat assessment in international elite soccer referees. *Journal of Functional Morphology and Kinesiology*, *5*(2), 38.

Svedahl, K., & MacIntosh, B. R. (2003). Anaerobic threshold: the concept and methods of measurement. *Canadian journal of applied physiology*, *28*(2), 299-323.

The International Football Association Board, I. (2023). *Federation Internationale de Football Association*. IFAB.

Weston, M., & Brewer, J. (2002). A study of the physiological demands of soccer refereeing. *Journal of sports sciences*, *20*(1).

EXAMINATION OF THE FIRST AID KNOWLEDGE LEVELS OF THE PERSONNEL WORKING IN CLEANING WORKS: THE CASE OF SELCUK UNIVERSITY

TEMİZLİK İŞLERİNDE GÖREVLİ PERSONELLERİN İLK YARDIM BİLGİ DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ: SELÇUK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

YASİN CAN[1], FATMA HAKYEMEZ[1]

[1]MD., Selcuk University, Vocational School of Health Services, First and Emergency Aid Program, ORCID ID: 0000-0001-7197-7589

[1]Phd., Selcuk University, Vocational School of Health Services, First and Emergency Aid Program, ORCID ID: 0000-0001-8390-087X

Abstract

Purpose of the Study: The aim of this study is to examine the level of knowledge of cleaning staff working in Selçuk University about first aid.

Method: The sample of the cross-sectional descriptive study consisted of cleaning staff working in different units of Selçuk University (n=178). The data were collected with the "First Aid Knowledge Level Questionnaire" including demographic data. The data were analyzed in IBM SPSS 25.0 package program and $p<0.05$ significance level was accepted.

Findings: In the study, the total scores obtained from the questionnaire ranged between 0-19, with a median value of 9. A statistically significant difference was found between the variables of previously receiving first aid training, intervening on a patient in need of first aid, questioning first aid knowledge level, and stating that one could perform resuscitation on a patient in arrest, and the total scores obtained from the survey ($p<.05$). Therefore, it is seen that the participants who have participated in first aid training before, who apply first aid to the patient/injured person who they think needs first aid, and who think that they have a good level of knowledge about first aid have higher scores in the questionnaire. There was no statistically significant difference between the socio-demographic data such as age, gender and education level in the survey and the total scores ($p>.05$).

Conclusion: In the study, it was found that the total scores of the cleaning staff who received first aid training were higher. It is known that in cases of emergency illness or injury, first aid intervention initiated by rescuers from the public until the support of health professionals is provided prevents the condition of the patients from worsening and facilitates recovery. In this sense, in line with the findings of the study, it is thought that it is important to increase the number of first aid trained employees who can intervene in cases of illness or injury that may occur in areas where people are collectively located.

Anahtar kelimeler: First aid, first aid knowledge level, cleaning staff

Özet

Araştırmanın Amacı: Bu araştırmanın amacı, Selçuk Üniversitesi bünyesinde görev yapan temizlik işleri personelinin ilk yardım konusundaki bilgi düzeylerinin incelenmesidir.

Yöntem: Kesitsel tanımlayıcı tasarımında yürütülen araştırmanın örneklemini, Selçuk Üniversitesi bünyesinde farklı birimlerde görev yapan temizlik işleri personeli oluşturmaktadır (n=178). Veriler, içerisinde demografik verilen de yer alığı "İlk Yardım Bilgi Düzeyi Anketi'' ile toplandı. Veriler IBM SPSS 25.0 paket programında analiz edilerek $p<0.05$ anlamlılık derecesi kabul edildi.

Bulgular: Araştırmada; anketten alınan toplam puanlar 0-19 arasında değişmekte olup orta değer 9 olarak saptanmıştır. Daha önce ilk yardım eğitimi alma, ilk yardım ihtiyacı olan bir hastaya müdahalede bulunma, ilk yardım bilgi düzeyini sorgulama ve arrest bir hastada yeniden canlandırma uygulaması yapabileceğini belirtme değişkenleri ile anketten alınan toplam puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Dolayısıyla daha önce ilk yardım eğitimine katılan, ilk yardım ihtiyacı olduğunu düşündüğü hasta/yaralıya ilk yardım uygulayan, ilk yardım konusunda bilgi düzeyinin iyi olduğunu düşünen katılımcıların anketten aldıkları puanların daha yüksek olduğu görülmektedir. Ankette yer alan yaş, cinsiyet ve eğitim durumu gibi sosyo-demografik veriler ile toplam puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p>.05$).

Sonuç: Araştırmada ilk yardım eğitimi almış olan temizlik işlerinde görevli personelin toplam puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Acil hastalık veya yaralanma durumlarında sağlık profesyonellerinin desteği sağlanıncaya kadar halktan kurtarıcılar tarafından başlatılan ilk yardım müdahalesinin hastaların durumlarının kötüye gitmesini engellediği ve iyileştirmeyi kolaylaştırdığı bilinmektedir. Bu anlamda araştırma bulgularıyla uyumlu olarak insanların toplu olarak bulundukları alanlarda ortaya çıkabilecek hastalık veya yaralanma durumlarında müdahalede bulunabilecek ilk yardım eğitimi almış çalışan sayısının artırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: İlkyardım, ilk yardım bilgi düzeyi, temizlik işleri personeli

DISTRIBUTED PERTURBATION (DISTPEB) ALGORITHM FOR PRIVACY PRESERVATION IN FEDERATED LEARNING

MUHAMMAD FAISAL

ORCID ID: 0000-0002-5797-766X
Director (HRIMS), Ministry of Human Rights Commission, Pakistan.

ABSTRACT

Dr Faisal conversant that the serious issue of the convergence of edge computing and distributed machine learning has ushered in a transformative era for organizations, particularly those grappling with vast streams of data from sources like the Internet of Things (IoT). In sectors such as healthcare, banking, and policing, this influx of data holds immense potential for uncovering valuable insights and patterns. However, concerns about data privacy loom large, especially with sensitive information at stake. Federated learning (FedML) has emerged as a promising solution, aiming to safeguard privacy by conducting model training directly on data owners' devices. The rapid proliferation of distributed devices, coupled with advancements in edge computing and machine learning, has ushered in a new era of data-driven potential across various sectors. This surge in data, particularly from sources like the Internet of Things (IoT), offers unprecedented opportunities for organizations in fields ranging from healthcare to finance and law enforcement. However, alongside the promise of valuable insights lie significant challenges, foremost among them being the protection of sensitive data privacy. In response to this challenge, federated learning (FedML) has emerged as a cutting-edge approach, aiming to preserve privacy by conducting model training directly on data owners' devices. Despite its promise, FedML faces considerable security vulnerabilities, including the risk of privacy breaches through sophisticated attacks such as membership inference. To address these concerns, this paper introduces a novel distributed perturbation algorithm named DISTPAB. By leveraging the resource asymmetry inherent in distributed environments, DISTPAB distributes privacy preservation tasks effectively, catering to both resource-constrained devices and high-performance computers. Through rigorous experimentation, this study demonstrates DISTPAB's effectiveness in achieving high accuracy, scalability, and resilience against privacy attacks. Furthermore, evaluations in the context of privacy-preserving FedML underscore DISTPAB's potential as a robust solution for mitigating privacy risks while preserving data utility, marking a significant stride towards enhancing privacy in distributed machine learning settings. Despite its potential, FedML faces security challenges, including the risk of privacy breaches through methods like membership inference attacks. To address these issues, we propose a novel distributed perturbation algorithm named DISTPEB. Leveraging the asymmetry of resources in distributed environments, DISTPEB distributes privacy preservation tasks efficiently, bridging the gap between resource-constrained devices and high-performance computers. Experimental results demonstrate DISTPEB's effectiveness in achieving high accuracy, scalability, and resistance against privacy attacks. Moreover, our experiments on privacy-preserving FedML highlight DISTPEB as a robust solution for curtailing privacy leaks while preserving data utility, underscoring its potential in enhancing privacy in distributed machine learning settings.

Keywords: convergence, influx, immense, DISTPAB, robust, privacy-preserving.

VICTORIA GREEN B PHOTOCATALYTIC DEGRARDATION IN WATER

Associate Professor Dr. ROZINA KHATTAK

Department of Chemistry, Shaheed Benazir Bhutto Women University,

Peshawar 25000, Pakistan

Abstract: This investigation looks on the peroxydisulfate-mediated degradation of the toxic dye i.e., Victoria Green B (VGB). The silver oxide microparticles (MPs) were synthesized using a low-cost, environmentally friendly method. The dye degraded by 80+% in 180 minutes showing that the MPs had high photoactivity. The complete degradation of VGB in 21 minutes was a proof that peroxydisulfate had a significant synergistic effect on the activity of photocatalyst. This method reveals a cost-effective and environmetally beingn application of the silver oxide based phtocatalytic degradtion of cationic dyes in wastewater.

Keywords: Photcatalysis, Degradation Kinetics, Solar Radiations

BEYOND TRADITIONAL METHODS: NANOPARTICLE-BASED STRATEGIES FOR COMBATTING HYDROCARBON AND HEAVY METAL POLLUTION IN WATER

REMITA FERIEL[1], MERAD FAYCEL[1], BOUSLAMA ZIHED[1], BENCHEIKH RYM[1], BENGANA ALA[1]

[1]Environmental Research Center, Alzon, Annaba, 23002 Annaba, Algeria

ORCID ID: 0000-0002-4847-1309

Abstract:

The emergence of green nanoparticles has sparked a paradigm shift in water treatment methodologies, presenting eco-friendly solutions for addressing hydrocarbon and heavy metal contamination. Within water treatment facilities leveraging nanoparticle technology, environmentally benign nanoparticles like copper oxide (CuO) and zinc oxide (ZnO) assume pivotal roles in mitigating pollutants. These nanoparticles, characterized by their biocompatibility, low toxicity, and sustainable synthesis methods, demonstrate remarkable efficacy in hydrocarbon degradation and heavy metal adsorption. Through mechanisms encompassing adsorption, oxidation, and photocatalysis, CuO and ZnO nanoparticles facilitate efficient pollutant removal within treatment facilities. Incorporating these green nanoparticles into infrastructure supports scalable and environmentally sustainable remediation of polluted water sources. Nonetheless, challenges such as nanoparticle stability, environmental ramifications, and cost-effectiveness underscore the need for continuous research and collaborative efforts to optimize performance and ensure widespread adoption of green nanoparticle-based water treatment stations.

Key words : Green nanoparticles; Hydrocarbon pollution; Heavy metal pollution; Copper oxide (CuO); Zinc oxide (ZnO).

ENVIRONMENTAL REMEDIATION BY USING WASTE BASED BIOSORPTION OF BASIC GREEN 4 FROM WATER

Associate Professor Dr. ROZINA KHATTAK

Department of Chemistry, Shaheed Benazir Bhutto Women University,

Peshawar 25000, Pakistan

Abstract: Basic Green 4 (BG4) is a hazardous dye both to human and other living organisms. Regardless its toxicity, it is widely used in several industries to dye the goods of common use. When industrial effluents containing this dye and other corresponding dyes are dumped into water resources and soil, they damage the ecosystem and create pollution. In this study, the BG4 dye was removed from the water using the waste material. Most of the dye was removed within 10 minutes at optimized conditions yielding excellent result that can lead to the use f this method for environmental remediation.

ADVERSE REACTION OF MARJORAM : A CASE REPORT

SIHAM BABA AHMED[1], NASSIMA ELYEBDRI[2], BOUCHRA BENKADDOUR[3], FAIZA MELIANI[4], NESRINE ABOUREJAL[5], ALI LOUNICI[6]

[1]Department of Pharmacy, Faculty of Medicine, Abou Bakr Belkaid Tlemcen University, Algeria, Pharmacognosy, 0000-0002-0304-7811

[2] Department of Pharmacy, Faculty of Medicine / COSNA Laboratory, Abou Bekr Belkaid Tlemcen University, Algeria, Pharmacognosy, 0000-0001-5630-5370

[3]Department of Medicine, Faculty of Medicine, Abou Bakr Belkaid Tlemcen University, Algeria, Internal Medicine

[4]Department of Medicine, Faculty of Medicine/ LAREDIAB Laboratory, Abou Bakr Belkaid Tlemcen University, Algeria, Internal Medicine

[5]Department of Pharmacy, Faculty of Medicine, Abou Bakr Belkaid Tlemcen University, Algeria, Toxicology, 0000-0003-4100-2865

[6]Department of Medicine, Faculty of Medicine/ LAREDIAB Laboratory, Abou Bakr Belkaid Tlemcen University, Algeria, Internal Medicine, 0000-0001-6446-5454

Abstract

Marjoram (*Origanum majorana* L.) is a plant that belongs to the Lamiaceae family. It is common around the Mediterranean basin where it is traditionally used in menstrual disorders, digestive disorders and insomnia. At high doses, either in infusion or fumigation, the plant would excite the heart. We present here, a case of adverse effect appeared following the use of the aerial part of this plant. A phytovigilance questionnaire describing the adverse reaction was sent, from the internal medicine department to the toxicology department of Tlemcen University Hospital Centre, for pharmaceutical analysis and calculation of the accountability score according to the Bégaud method. This was a 23-year-old woman patient with inaugural diabetes with ketoacidosis and pancreatitis, with no history, following the use of marjoram. The decoction of this plant was taken for two days, for the purpose of procreation. Pharmaceutical analysis and the calculation of imputability scores revealed plausible semiology and plausible intrinsic imputability for pancreatitis. As for extrinsic imputability, the effect was published once. These accountability scores are explained by the presence of carvacrol which is one of the components of the essential oil contained in marjoram. At high doses, it causes damage to pancreatic tissues.This effect was reported to the National Center of Pharmaco and Materialvigilance. This case report described a little-known adverse event for marjoram that could help better manage patients.

Keywords: Marjoram, pancreatitis, adverse reaction, phytovigilance

DIFFERENCES IN THE LEVEL OF ANXIETY OF HUSBANDS WHO ARE GIVEN AND NOT GIVEN HEALTH EDUCATION ABOUT SECTIO CAESAREA DELIVERY TO WIFE IN RSU MELATI PERBAUNGAN 2023

[1]ELPRISKA, [2]S.KEP., [3]NERS., [4]M.KEP

Health Sciences Medan, North Sumatra, Indonesia

ABSTRACT

Anxiety is a subjective feeling that is an unspecific feeling of discomfort, tension and is an emotional reaction to the perception of danger. The purpose of this study was to determine the difference in the level of anxiety of husbands who were given and not given health education about sectio caesarean delivery to wives at RSU Melati Perbaungan in 2023. This study used a quasi-experimental research design or design. The population in this study were all husbands who accompanied their wives who underwent sectio cesarean delivery at RSU Melati Perbaungan from September to December 2023 Sampling was carried out using simple random sampling of 26 people. Data analysis was performed with univariate analysis and bivariate analysis to see the difference in husband's anxiety level influenced by the provision or not of health care for sectio cesarean delivery for husbands. Hypothesis testing uses statistical tests with independent sample tests. The results of the study using the Independent simple T-test showed that there was a difference in the anxiety of the group given health care and not given health care with pvalue = 0.000 ($p < \alpha = 0.05$). It is expected for nurses to provide counseling, health,education, related to sectio caesarean delivery in reducing husband's anxiety.

Keywords: Anxiety level, health education, sectio caesarea.

INFLUENCE OF HUMIDITY, OCCUPANCY DENSITY, AND SMOKING HABITS ON THE INCIDENT OF ACUTE RESPIRATORY INFECTION (ARI) TODDLER AT SLUM AREA

ASNITA YANI

Columbia Asia College of Health Sciences

Abstract:

Acute Respiratory Infection (ARI) is an urgent public health problem and usually attacks children. Preliminary surveys was done in slum area in Medan City, show that there were many community with poor occupancy density, the humidity was not eligible, and family members who smoke inside the house. The research purposes were to analyze the influence of humidity, occupancy density, and smoking habit family members indoors on ARI toddler. The study was conducted with a cross-sectional design. Sample amounted to 60 samples taken by purposive sampling. Data collection was done by doing interviews, observations, and measurements, and the data were analysis used fisher exact, logistic regression. The research found that there was an influence of indoor humidity (p=0,044), and the smoke habits family members indoors (p=0.001) on ARI Toddler. The smoking habit family member in the house was the most dominant influence on ARI toddler (p=0.001), with the risk of ARI toddlers at 18.745 times greater than no family members smoke in the house. It is recommended to reduce humidity by letting sunlight into the house, and not smoking at home nor near the toddler.

Keywords: Humidity, Occupancy Density, Smoking Habit, Toddler, Slum Area

MEDICINAL PLANTS AND THEIR MEDICINAL PROPERTIES

ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЕМДІК ҚАСИЕТТЕРІ

а/ш ғ.к.,қауым.профессор Медеуова Г.Дж.
PhD,қауым.профессор м.а. Қалиева А
м.п.н Көпжасар М.М.
Сарсенбекова Л.С.
м.п.н. Наурызбаева Ж.Е.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

Аннотация:

Мақалада қазіргі заманғы медицина болмаған кезде, адамдар өз ауруларын емдеу үшін әртүрлі өсімдіктерді қолданған. Өсімдіктер әлемі адамға үлкен байлық сыйлады-әрқашан өмір, тамақ, денсаулық көзі болған дәрілік өсімдіктер. Емдік шөптермен емдеу адамзат туылғаннан бастап бірге жүрді. Сондай-ақ биосфераның маңызды құрамдас бөлігі бола отырып, дәрілік өсімдіктер заттардың қалыпты биологиялық айналымын қамтамасыз етіп, экологиялық тепе-теңдікті сақтауда маңызды рөл атқарып,климаттың қалыптасуына, топырақтың пайда болуына әсер еткендіктен. Сондықтан адамдар пайдаланып жүрген дәрілік шөптердің бәрі бірдей медициналық тұрғыдан өз бағасын алған жоқ, соған қарамастан барлығын қате пайдаланғаны мен өсімдіктер ауадағы зиянды заттардың бір бөлігін сіңіреді, қоздырғыштарды өлтіретін фитонцидтерді шығарады. Қазақтың даласында өсетін сантүрлі дәрілік өсімдіктерден көптеген сырқатқа шипа болатын дәрі-дәрмек, дәрумен, биологиялық қоспа, жақпа май, жапсырмалар әзірлеуге болады. Қанды сұйылту, қан айналыс қызметін жақсарту, бауыр және жүрек-қан тамырларына көмегі бар, көп аурудың дауасы болатын дәрілік өсімдіктер елімізде көп екенін біле бермейміз бірақ Қазақтың даласында өсетін сантүрлі дәрілік өсімдіктерден көптеген сырқатқа шипа болатын дәрі-дәрмек, дәрумен, биологиялық қоспа, жақпа май, жапсырмалар әзірлеуге болады.олар қанды сұйылту, қан айналыс қызметін жақсарту, бауыр және жүрек-қан тамырларына көмегі бар, көп аурудың дауасы болатын дәрілік өсімдіктер елімізде көп екенін біле бермейміз. Қазақ жерінде өскен дәрілік өсімдіктерді қыр-сыры жөнінде еліміздегі шипалы өсімдіктер туралы көптеген сырқатқа шипа болатын дәрі-дәрмек, дәрумен, биологиялық қоспа, жақпа май, жапсыр-малар әзірлеуге болған..қазақ даласында табиғи жолмен өскен өсімдікте ешқандай химиялық қосындылар жоқ сондықтан шөп дәрілердің нәтижесі баяу болады.. Себебі олардың құрамында ауруды басатын, көңіл-күйге қуат беретін, гормондық қоспа бол-мағандықтан, әсері баяу болғанымен түбегейлі нәтижесі жақсы шығады.да дәрілік өсімдіктердің адам өміріндегі рөлі мен маңызы қарастырылады.Дәрілік өсімдіктер құрамында глюкозидтер; таниндер; шырыштар; көмірсулар; майлар;ақуыздар;эфио майлары; ащы; алкалоидтар; сапониндер; шайырлар; бояғыш заттар; ферменттер; микроэлементтер;витаминдер; фитонцидтер т.б.

Түйінді сөздер: глюкозидтер, таниндер, шырыштар; көмірсулар, майлар,ақуыздар; эфир майлары; алкалоидтар; ферменттер; микроэлементтер; витаминдер; фитонцидтер.

Annotation:
In the article, in the absence of modern medicine, people used various plants to treat their diseases. The plant world has endowed man with great wealth-medicinal plants that have always been a source of life, food, health. Treatment with medicinal herbs accompanied humanity from birth. And also because, being an important component of the biosphere, medicinal plants play an important role in maintaining the ecological balance,ensuring the normal biological cycle of substances, influencing the formation of the climate, the formation of the soil. Therefore, not all medicinal herbs used by humans have received their medical assessment, but nevertheless, everything is misused and plants absorb some of the harmful substances in the air, releasing phytoncides that kill pathogens. From various medicinal plants growing in the Kazakh steppes, you can develop medicines, vitamins, biological additives, ointments, labels that will cure many diseases. We do not know that there are many medicinal plants in our country that help to thin the blood, improve circulatory function, liver and cardiovascular, cure many diseases, but from various medicinal plants growing in the Kazakh steppes, you can develop medicines, vitamins, biological additives, ointments, labels that will cure many diseases.we do not know that there are many medicinal plants in our country that can thin the blood, improve circulatory function, help the liver and cardiovascular, and cure many diseases. It is necessary to develop medicines, vitamins, biological additives, ointments, labels on medicinal plants grown on the Kazakh land, which will cure many diseases of the country..the plant, which grew naturally in the Kazakh steppe, does not contain any chemical inclusions, so the results of herbal medicines will be slow.. This is because they do not contain pain relievers, energy for the mood, a hormonal supplement, so the radical results come out well, although the effect is slow.the role and importance of medicinal plants in human life is also considered.Medicinal plants contain glucosides;tannins;mucus;carbohydrates;
fats;proteins; Efio oils;bitter; alkaloids;saponins;resins;coloring substances;enzymes;trace elements; vitamins; phytoncides,etc.
Key words: glucosides, tannins, mucilages; carbohydrates, fats, proteins; essential oils; alkaloids; enzymes; trace elements; vitamins; phytoncides.

Ежелгі уақытта, қазіргі заманғы медицина болмаған кезде, адамдар өз ауруларын емдеу үшін әртүрлі өсімдіктерді қолданған. Өсімдіктер әлемі адамға үлкен байлық сыйлады-әрқашан өмір, тамақ, денсаулық көзі болған дәрілік өсімдіктер. Емдік шөптермен емдеу адамзатпен туылғаннан бастап бірге жүрді. Сондай-ақ биосфераның маңызды құрамдас бөлігі бола отырып, дәрілік өсімдіктер заттардың қалыпты биологиялық айналымын қамтамасыз етіп, экологиялық тепе-теңдікті сақтауда маңызды рөл атқарып,, климаттың қалыптасуына, топырақтың пайда болуына әсер етеді. Олар ауадағы зиянды заттардың бір бөлігін сіңіреді, қоздырғыштарды өлтіретін фитонцидтерді шығарады. Демек дәрілік өсімдіктердің адам өміріндегі рөлі өте үлкен. Соған байланысты Ежелгі қолжазбаларда Ежелгі Египет пен Ежелгі Қытайда шөптер мен өсімдіктермен емдеу үшін оларды белсенді қолданылғаны айтылған. Олардың емдік қасиеттері туралы білім ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырды және шөптермен емдеудің мың жылдық тәжірибесі халықтық медицинаның негізіне көзіне айналды [1]. Дәрілік өсімдіктер туралы әйгілі жазбалардың біріншісі біздің дәуірімізге дейін өмір сүрген ежелгі Грецияның көрнекті дәрігері Гиппократқа тиесілі. Ол өз заманының медицинасында қолданылатын өсімдіктердің 200-

ден астам түрін сипаттады, ұлы ғалым, философ және дәрігер Әбу Али Ибн Сино дәрілік өсімдіктерді медицинада қолданудың тиімділігін практикалық тұрғыдан дәлелдеді. Оның бірегей туындыларын әлемдік ғалымдар мойындады, бүгінгі күнге дейін қолданылып келеді [1].

Адамзат дамуының алғашқы кезеңдерінде өсімдік тек тамақ ретінде ғана емес, ауруды емдеу үшін де қолданылған. Әдеби деректерге сүйенсек, адамдар дәрілік өсімдікті біздің дәуірімізге дейінгі 3000 жыл бұрын Ассирияда, Египетте, Үндістанда, Қытайда, ал б.з. басында Иранда, Грецияда және Римде қолдана бастаған; Орта ғасырларда — араб елдерінде, Орта Азияда, Әзірбайжанда, Грузияда, Арменияда, Еуропа елдерінде [3]. "Аюрведада" (б.з. д. I ғ.) жазылған ежелгі үнді медицинасы қазіргі уақытта қолданылып жүрген 800-ге жуық өсімдіктерді қолданды. Тибет медицинасы Үнді медицинасы негізінде пайда болды және Тибет медицинасы туралы "Чжуд ши" трактатында дәрілік өсімдіктерді қолдануға арналған үлкен бөлім бар. Авиценнаның "медицина ғылымының каноны" кітабында шамамен 900 өсімдікке арналған сипаттамалар мен қолдану әдістері келтірілген [1]. Адам-биологиялық тіршілік иесі және дәрілік өсімдіктердің адам өміріндегі рөлі оң нәтиже береді.Қазір адамдар әрқашан өздеріне белгілі бір жеміс беретін халықтық медицинаға жүгінеді. Қазіргі уақытта оларды дәрілік өсімдіктер деп аталады, олар адамдардың, жануарлардың әртүрлі ауруларын емдеу және алдын алу үшін қолданылады не дәрілік, емдік-косметикалық, диеталық қоспалар (диеталық қоспалар) өндіру үшін, сондай-ақ тіршілік ету ортасын жақсарту үшін шикізат ретінде қолданылады [1]. Қазіргі уақытта қазіргі медицинадағы дәрілік өсімдіктер өз позицияларын әлі жоғалтқан жоқ, олар ғалымдардың назарын көбірек аударады. Медицинада қолданылатын 3000-нан астам препараттардың 40% - ы дәрілік өсімдіктерден өндіріледі.Дәрілік өсімдіктер (Plantae medicinalis) — адам мен жануарлар ауруларының алдын алу және емдеу үшін қолданылатын жабайы және мәдени өсімдіктер. Дәрілік өсімдіктерді емдеу жүйесі шөп медицинасы деп аталады. Дәрілік мақсатта қолданылатын өсімдіктер құрамында глюкозидтер; таниндер; шырыштар; көмірсулар; майлар; ақуыздар; эфир майлары; ащы; алкалоидтар; сапониндер; шайырлар; бояғыш заттар; ферменттер; микроэлементтер; витаминдер; фитонцидтер және т.б. бұл заттар жиынтықта және белгілі бір өсімдіктің емдік қасиеттеріне жауап береді. Әр өсімдікте әртүрлі заттардың тұтас құрамы болғандықтан, әр дәрілік өсімдікті бір ғана ауруды емес, әртүрлі ауруларды емдеуде қолдануға болады. Дәрілік өсімдіктер медицинада кеңінен қолданылады, өйткені олар белсенді заттарға бай кешен. Бұл әртүрлі топтағы микроэлементтер мен эфир майлары, метаболиттер мен хлорофиллдер ақуыздар, тұздар мен дәрумендер. Мұндай композиция адам ағзасында кездесетін элементтерге өте ұқсас. Осыған байланысты дәрілік өсімдіктерді организм жақсы қабылдайды және күш-қуатын қалпына келтіруге көмектеседі, сауықтыру әсерін жүзеге асырады. [2]. Химиялық табиғатына байланысты дәрілік өсімдіктер тоник, қоздырғыш, тыныштандыратын, ауырсынуды басатын, қақырық түсіретін, құсатын, іш жүргізетін, бекітетін, диуретикалық, жараларды емдейтін, микробқа қарсы, антигельминтикалық және т.б. көрсете алады. Дәрілік өсімдіктер ғылыми және халықтық медицинада адамдардың әртүрлі ауруларында кеңінен қолданылады. Өсімдіктердің кейбір түрлері мәдениетке енгізілген. Олар арнайы фермаларда плантацияларда өсіріледі, бірақ олардың көпшілігі жабайы. Барлық дәрі-дәрмектердің жартысына жуығы өсімдіктерден дайындалады. Жүрек препараттарының 70 % дәрілік өсімдіктер негізінде жасалады. Дәрілік өсімдіктер адам, жануарлар ауруларын емдеу үшін қолданылады немесе дәрілік заттарды өндіру үшін шикізат ретінде қолданылады. Дәрілік өсімдіктер құрамында белсенді заттар деп аталатын белгілі бір химиялық қосылыстар бар, оларға алкалоидтар, таниндер, дәрумендер, гликозидтер мен сапониндер, флавоноидтар, эфир майлары,

витаминдер, кумариндер мен фурокумариндер, органикалық қышқылдар, амин қышқылдары, амидтер, аминдер, шайырлар, майлар мен майлар, полисахаридтер мен пектиндер, шырыштар, бояғыш заттар, ащы заттар, пуриндер мен пиримидиндер, фитонцидтер, минералды тұздар [2].

Дәрілік өсімдіктердің келесі санаттары бөлінеді: — ресми дәрілік өсімдіктер-шикізаты елде дәрілік заттарды өндіруге рұқсат етілген және дәрілік заттардың мемлекеттік тізілімінде көрсетілген өсімдіктер. - Фармакопеялық дәрілік өсімдіктер-дәрілік өсімдік шикізатының сапасына қойылатын талаптар мемлекеттік Фармакопеяның немесе халықаралық фармакопеяның тиісті бабында жазылған ресми өсімдіктер. - Дәстүрлі медицинаның дәрілік өсімдіктері-ең кең категория, ондағы өсімдіктердің көпшілігі салыстырмалы түрде нашар сипатталған және оларды қолданудың тиімділігі туралы ақпарат қазіргі фармакология құралдарымен қажетті тексеруден өтпеген [2]. Дәрілік шөптерде өсімдіктің ұлпалары мен бөліктеріне біркелкі бөлінбейтін емдік қасиеттері бар бір зат бар. Сондықтан дәрілік шөптерді жинау кезінде пайдалы элементтердің қай жерде шоғырланғанын және өсімдіктің қай даму кезеңінде олардың концентрациясы максималды екенін білу маңызды. Дәрілік өсімдіктердің шикізатын қолданудың негізгі тәсілдері: ішкі және сыртқы қолдануға арналған дәрілік заттарды өндіру. Ішінде су экстракциялары қолданылады: дәрілік өсімдік шикізатынан немесе алымдардан инфузиялар, қайнатпалар, су спирті, май экстракциялары (тұнбалар, сығындылар). Шырын ресми өсімдіктердің шырынды жаңа бөліктерінен алынады. Кептірілген дәрілік өсімдік шикізатынан алынған ұнтақ медицинада сирек қолданылады. Сыртқы қолдану үшін қолданылады: шөп ваннасы, орау, лосьон, компресс [3]. Дәрілік өсімдік шикізатының әртүрлі морфологиялық топтары ресми өсімдіктерден алынады: шөп, гүлдер, жапырақтар, тамырлар, тамырлар, жемістер, тұқымдар, қабықтар, бүршіктер және т. б. Дәрілік өсімдіктерді медициналық қолдануда композиция мәселесі бар. Жабайы өсімдіктерді жинау кезінде қауіпті заттар болуы мүмкін, мысалы, ауыр металдар. Фармакологиялық мақсатта дәрілік өсімдіктер өнеркәсіптік әдіспен топырақтың құрамын бақылайтын арнайы учаскелерде өсіріледі. Дәрілік өсімдіктер созылмалы ауруларға, қайталанатын ауруларға, асқазан-ішек жолдарының патологиясына, зәр шығару жолдарының патологиясына, тыныс алу жүйесінің патологиясына, тері ауруларына, нейроэндокриндік жүйенің бұзылуына көмектеседі. [3]. Осылайша, дәрілік өсімдіктер адам, жануарлар ауруларын емдеу үшін қолданылады не дәрілік заттарды өндіру үшін шикізат ретінде қолданған дәрілік өсімдіктер әрқашан адамдардың өмірінде үлкен рөл атқарады. Олар рухани қанағат әкеліп қана қоймайды, ауаны тазартады және жағымды хош иістермен қанықтырады, сонымен қатар адамдарға әртүрлі аурулар мен аурулармен күресуге көмектеседі. Ең бастысы-олардың емдік қасиеттерін білу және оларды денсаулығыңыз үшін қолдана білу.

Әдебиеттер тізімі / References

1. Дәрілік өсімдіктер// https://vohor.ru/lekarstvennye-rasteniya/page/6

2. Жолымбетов О. Н., Шыныбеков Д. дәрілік өсімдіктердің адам өміріндегі рөлі / / қазіргі ғылымның теориясы мен практикасы " №12(54) 2019

3. Дәрілік өсімдіктер// http://permawiki.ru/w/index.php?title=%

ACHIEVEMENTS OF MODERN GENETICS AND ITS DEVELOPMENT PROSPECTS
ҚАЗІРГІ ГЕНЕТИКАНЫҢ ЕТІСТІКТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

а/ш ғ.к., қауым.профессор ,Медеуова Г.Дж.
б.ғ.к, қауым.профессор м.а.Сартаева А.А.
м.п.н Көпжасар М.М.
Ажигулова А. А.
м.п.н Ережетова Ұ.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада қазіргі биологияның негізі Генетика болып табылады, өйткені ол тірі организмдердің екі ажырамас қасиетін зерттейді: тұқым қуалаушылық және өзгергіштік. Алайда генетиканың рөлі тек биология саласымен шектелмейді. Адамның мінез – құлқы, экология, әлеуметтану, психология, медицина-бұл генетика саласындағы білім деңгейіне байланысты ғылыми бағыттардың толық тізімі емес. Генетиканың "әсер ету саласын" ескере отырып, оның әдіснамалық рөлі түсінікті. Қазіргі уақытта тұқым қуалаушылық заңдарының әмбебаптығы мен жалпы генетика ережелерінде жүйеленген іргелі ақпараттың арқасында биология ғылымдарының бірлігін анықтайтын генетика. Генетиканың әдіснамалық рөлі адам туралы барлық ғылымдарға толығымен таралады генетиканың негізгі ұғымдары, оның әдістері, соңғы жылдардағы жетістіктері мен даму перспективалары көрсетілген. Адам генетикасы саласындағы зерттеулердің жетістіктері адамдар мен бүкіл адамзат үшін практикалық маңызы бар. Аурудың тұқым қуалайтын себептері туралы білімді кеңейту олардың диагнозын жақсартуға, жаңа терапевтік тәсілдерді табуға және олардың пайда болуына жол бермеуге көмектеседі. Жабайы табиғат өзін тапқыр, қарапайым және ақылды етіп орналастырды. Бір рет пайда болған кезде, өмір оның тұрақтылығын, қоршаған ортаның әртүрлі жағдайларына бейімделуін және эволюциясын қамтамасыз ететін алуан түрлілікте өзін-өзі көбейтеді. Сіз оларды тек таңдау арқылы електен өткізе аласыз. Адам, сөзсіз, табиғаттың өте сәтті туындысы болды, ол өзінің мүмкіндіктері бойынша биосфераның басқа тұрғындарынан әлдеқайда асып түсті. Бұл оған табиғи сұрыпталуды жоюға мүмкіндік берді, нәтижесінде адамның генетикалық эволюциясы іс жүзінде тоқтады. Адамның дамуы мәдениет пен технологияда шоғырланғаны.Қазіргі уақытта адамдардың көпшілігінде үлкен,кіші, жасырын, айқын генетикалық ақаулар бар.Бірақ таңдау болмаған кезде адамның генетикалық негізі нашарлайды оның қаншалықты тез болатыны оның сапасы қаншалықты тез арада қолайсыз болатыны туралы да дауласуға болады. Сондай-ақ, мақалада алдағы жиырма жылдағы Генетиканың даму перспективасының кейбір қызықты сәттері мен маңызды жаңалықтардың тізімі келтірілген.

Түйін сөздер: генетика, тұқым қуалаушылық, ДНҚ, ген, геном, биология, аурулар, хроматин, нуклеотид.

Abstract:

In the article, the basis of modern biology is genetics, since it studies two integral properties of living organisms: heredity and variability. However, the role of genetics is not limited to the field of biology. Human behavior, ecology, sociology, psychology, medicine-this is not a complete list of scientific directions related to the level of knowledge in the field of genetics. Given the "sphere of influence" of genetics, its methodological role is understandable. Currently, it is genetics that determines the unity of biological sciences, thanks to the universality of the laws of heredity and the fundamental information systematized in the rules of general genetics. The methodological role of genetics fully extends to all sciences about a person the basic concepts of genetics, its methods, achievements and prospects for development of recent years are outlined. Achievements of research in the field of human genetics are of practical importance for people and all mankind. Expanding knowledge about the hereditary causes of the disease will help improve their diagnosis, find new therapeutic approaches and prevent their occurrence. Wildlife has positioned itself as witty, simple and intelligent. Once it occurs, life reproduces itself in a variety that ensures its stability, adaptation and evolution to different environmental conditions. You can sift them only by choosing. Man, without a doubt, was a very successful creation of nature, which in its capabilities far surpassed other inhabitants of the biosphere. This allowed him to eliminate natural selection, as a result of which the genetic evolution of man practically stopped. The fact that human development is concentrated in culture and technology.At the moment,most people have large, small, hidden, obvious genetic defects.But in the absence of a choice, the genetic basis of a person deteriorates and it can also be argued about how quickly its quality becomes unacceptable. The article also lists some interesting points and important discoveries of the prospects for the development of Genetics in the next twenty years.

Keywords: genetics, heredity, DNA, gene, Genome, Biology, diseases, chromatin, nucleotide.

Кіріспе

Қазіргі биологияның негізгі саласы-Генетика болып табылады, өйткені ол тірі организмдердің екі ажырамас қасиетін зерттейді: тұқым қуалаушылық және өзгергіштік. Алайда генетиканың рөлі тек биология саласымен шектелмейді. Ол адамның мінез – құлқы, экология,әлеуметтану,психология,медицина-бұл генетика саласындағы білім деңгейіне байланысты ғылыми бағыттардың толық тізімі емес,бірақ Генетиканың "әсер ету саласын" ескере отырып, оның әдіснамалық рөлі түсінікті.Алайда қазіргі уақытта тұқым қуалаушылық заңдарының әмбебаптығы мен жалпы генетика ережелерінде жүйеленген іргелі ақпараттың арқасында биология ғылымдарының бірлігін анықтайтын генетика. Генетиканың әдіснамалық рөлі адам туралы барлық ғылымдарға толығымен қаралады. [1] Жабайы табиғат өзін тапқыр, қарапайым және ақылды етіп орналастырған бірақ, оның өмір бағдарламасы жазылған жалғыз өзін-өзі репликациялайтын ДНҚ молекуласы бар, нақтырақ айтсақ, тіршіліктің негізгі элементтері ретінде ақуыздардың бүкіл синтез процесі, құрылымы мен қызметі.Өмір бағдарламасын сақтаудан басқа, ДНҚ молекуласы тағы бір маңызды функцияны орындайды-оның өзін-өзі көбейтуі, көшіруі, ұрпақтар арасындағы сабақтастықты, өмір салтының үздіксіздігін жасап, пайда болған кезде, өмір тұрақтылығын, қоршаған ортаның әртүрлі жағдайларына бейімделуін және эволюциясын қамтамасыз ететін алуан түрлілікте өзін-өзі көбейтеді. [1]. Табиғатта

биологиялық түрлердің болуы табиғи сұрыпталумен, және генетикалық тұрғыдан жетілмеген адамдардың өлімімен бірге жүреді. Бұл түрлердің жетілуіне, дамуына мүмкіндік береді. Мұнда іріктеусіз, жетілдіру ғана емес, сонымен бірге өмірдің өзі де, оның формалары да болмайтынын ескеріу керек.

Ол сондай әдемі, ақылды, қазір компьютердің алдында отыра алуымыз үшін, барлық нәрселер туралы ойлана отырып, миллиардтаған генетикалық қасиеттердің бар деңгейін ұстап тұру үшін қажет. Генетикалық ақпаратты дәл емес көшіру табиғаттың негізгі заңы болып табылады және көшіру кезінде болатын өзгерістердің көпшілігі қолайсыз. Сіз оларды тек таңдау арқылы електен өткізе аласыз. [1]. Адам, сөзсіз, табиғаттың өте сәтті туындысы болған, ол өзінің мүмкіндіктері бойынша биосфераның басқа тұрғындарынан әлдеқайда асып түсті де онда ол табиғи сұрыпталуды жоюға мүмкіндік берді,соның нәтижесінде адамның генетикалық эволюциясы іс жүзінде тоқтады. Сондықтан адамның дамуы басқа салаларда, мәдениет пен технологияда шоғырланған. Бірақ таңдау болмаған кезде адамның генетикалық негізі нашарлайды да оның қаншалықты тез болатыны мен оның сапасы қаншалықты тез арада қолайсыз болатыны туралы дауласуға болады. Бірақ процесс қазірдің өзінде өте алысқа кетті.Соған байланысты қазіргі уақытта адамдардың көпшілігінде үлкен не кіші, жасырын не айқын генетикалық ақаулар бар. Яғни дені сау адамдар өте аз[2]. Генетика биологияның теориялық негізін құрайтындықтан, оның ілгерілеуі ерекше қызығушылық тудырады. Бұл тұқым қуалайтын аурулары бар адамдарға көмек көрсетудің тиімді жолдарын табуға, адамның бейімделу мүмкіндіктерін жақсартуға бағытталған бірқатар биологиялық шараларды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Айта кету керек, адамның генетикалық зерттеулері тек патологияны зерттеуге не алынған білімді практикада қолдану тәсілдерін жасау, адамның қалыпты жағдайының генетикалық аспектілерін зерттеу де қызығушылық тудыратыны сөзсіз. Ол тұқым қуалайтын ақпарат қалыпты түрде қалай жүзеге асырылады?және оны жүзеге асыруға қандай факторлар әсер етеді? Не адам өз өмірінде ата-анасынан мұраға қалған генетикалық ақпаратқа қаншалықты тәуелді?екені қалай көрінеді?Осының барлығы адамның қандай белгілері гендерге көбірек, ал қайсысы аз дәрежеде байланысты?екендігін осы сұрақтардың барлығына және басқа да көптеген сұрақтарға генетиктер жауап беруге тырысады,, олар білімге, қызығушылыққа, не бос әурешілік пен өршілдікке негізделген бе[2]. Ал қазіргі генетиканың жетістіктері ағзаның қызметін зерттеудің жаңа мүмкіндіктерін қамтамасыз етті: онда индукцияланған мутациялардың көмегімен кез-келген физиологиялық процестерді өшіруге, қосуға, жасушадағы ақуыздардың биосинтезін тоқтатуға, морфогенезді өзгертуге, белгілі бір кезеңде дамуды тоқтатуға болады. Сондықтан да қазір популяция мен эволюциялық процестерді тереңірек зерттей алып ондағы тұқым қуалайтын ауруларды, қатерлі ісік проблемасын т.б. зерттей аламыз. Соған байланысты соңғы жылдары молекулалық биологиялық тәсілдер мен әдістердің қарқынды дамуы генетиктерге көптеген организмдердің геномдарын декодтауға ғана емес, сонымен қатар берілген қасиеттері бар тірі организмдерді құруға мүмкіндік берді. Осылайша, генетика биологиялық процестерді модельдеу жолдарын ашады және биологияның жеке пәндерге ұзақ уақыт бөлінгеннен кейін білімнің бірігуі мен синтезі дәуірінің енуіне ықпал етеді [2]. Халықаралық Адам геномы жобасы 1988 жылы басталды, бұл ғылым тарихындағы ең көп уақытты қажет ететін және қымбат жобалардың бірі. Жобаның негізгі мақсаты адам ДНҚ-ның барлық молекулаларындағы нуклеотидтік негіздердің реттілігін зерттеу және локализацияны орнату, яғни адамның барлық гендерін толық картаға түсіру болды. Жобаның негізгі тақырыбы – Адам геномы дегеніміз не? Әрбір соматикалық жасушаның ядросында (ДНҚ ядросынан басқа, митохондрияда да бар) адамның құрамында 23 жұп хромосома бар, әр хромосома бір ДНҚ молекуласымен бейнеленген. Бір жасушадағы

барлық 46 ДНҚ молекуласының жалпы ұзындығы шамамен 2 м құрайды, олардың құрамында шамамен 3,2 миллиард жұп нуклеотидтер бар. Адам ағзасындағы барлық жасушалардағы ДНҚ-ның жалпы ұзындығы (шамамен 5х1013) 1011 км құрайды, бұл жерден күнге дейінгі қашықтықтан мың есе көп.

Мұндай ұзын молекулалар ядроға қалай сәйкес келеді? Ядрода хроматин түріндегі ДНҚ-ны "күштеп" төсеу механизмі бар екені белгілі болды -изацииамдау деңгейлері[3, 167-179 ББ]. Адам геномы жобасын орындау барысында көптеген жаңа зерттеу әдістері әзірленді, олардың көпшілігі жақында автоматтандырылған, бұл ДНҚ декодтау жұмысын айтарлықтай жылдамдатады және арзандатады. Дәл осындай талдау әдістерін басқа мақсаттарда қолдануға болады: медицинада, фармакологияда, криминалистикада және т.б. әлемде әрбір жүзінші бала қандай да бір тұқым қуалайтын ақаумен туады. Қазіргі уақытта адамның 10 мыңға жуық түрлі аурулары белгілі, олардың 3 мыңнан астамы тұқым қуалайды. Гипертония, қант диабеті, соқырлық пен саңыраудың кейбір түрлері, қатерлі ісіктер сияқты ауруларға жауап беретін мутациялар анықталды. Эпилепсияның бір түріне, гигантизмге және т. б. жауапты гендер табылды. соңғы жылдары тұқым қуалаушылықтың молекулалық негізі ашылды, генетикалық код шешілді; жаңа жасанды гендер жасалды; пробиркаларда вирустар өсіріледі; жетілген организмнің жасушаларынан бақалар мен қойлардың бірдей егіздері жасалады; пробиркаларда адам жасушалары ұрықтандырылады; әйелдерге эмбриондар трансплантацияланады; дәрігерлер көптеген адамдарды емдейді тұқым қуалайтын аурулар; егеуқұйрықтар мен тышқандардың будандары өсіріледі [3]. Адам генетикасының дамуындағы жетістіктер тұқым қуалайтын аурулардың алдын алуға және емдеуге мүмкіндік берді.Содан адамның тұқым қуалайтын денсаулығын сақтауға, адамзаттың генофондын қорғауға бағытталған практикалық іс-шаралар медициналық-генетикалық консультациялар жүйесі арқылы жүзеге асырылады. Олардың негізгі мақсаты-мүдделі тараптар ұрпақтарында науқастардың пайда болу қаупі туралы хабардар ету және қазіргі генетика саласында адам қойған мақсаттар үшін жаңа организмдер құруға мүмкіндік береді:олар тыңайтқыштарды тікелей ауадан синтездейтін өсімдіктер; адам ақуыздарын өндіретін бактериялар; ластаушы заттармен қоректенетін не мұнайдан белоктар шығаратын бактериялар; адам гендерін тасымалдайтын вирустар [3]. 2017 жылы генетика бойынша бірқатар зерттеулер жүргізілді:онда ғылыми-зерттеу институтының генетиктері серпіліс жасады. Олар генетикалық алфавитті екі жаңа әріппен толықтырды - E. coli ДНҚ-ға енгізілген X және Y алғаш рет тірі адам генімен өңделген; генетикалық терапияның тиімділігі дәлелденді; молекулалық деңгейде антибиотиктерге төзімділік түсіндірілді; мәселені шешудің кілті болуы мүмкін ұзақ өмір сүру гендері анықталды; генетикалық скрининг одан да дәлірек болды-зерттеу бірқатар тұқым қуалайтын ауруларды диагностикалаудың жаңа әдістемесі болжамдардың дәлдігін 95% - ға дейін арттырғанын көрсетті; яғни эволюцияның генетикалық механизмдері нақтыланды; ДНҚ - ға алғаш рет ғалымдар 200 Мб ақпаратты тұз дәнінің өлшеміндегі ДНҚ молекуласына аударды; ғалымдар өз мақсаттарына қол жеткізді:олар адамды генетикалық түрлендіру жалпы генетикалық жүрек ауруын емдеуге арналған эмбрион. 2017 жылдың қарашасында ғалымдар барлық уақытта алғаш рет адамның ДНҚ-сын in vivo-да өңдей алды. Бұл генетикалық ауруды емдеу әрекеті болды және ғалымдар пациенттің геномын өзгерту арқылы тырысты.Сондықтан Голландиялық биологтардың жаңа инъекциялық өнертабысы жеке ақуыздарға әсер етеді және жас,сау жасушаларға әсер етпестен қартайған,ауру жасушалардың өздігінен жойылуына әкеліп соқты. Соның нәтижесінде ескі тышқандардың жүні қайта өсе бастап, бүйрек жұмысы жақсарып төзімділік екі есе өсті [3]. Осы ашылулар мен зерттеулердің барлығы қоғамның қызығушылығын тудырады,

өйткені олар өмірдің көптеген құпияларын ашып қана қоймайды, сонымен қатар тірі организмдердің қасиеттерін өзгертуге, яғни эволюция процесіне араласуға мүмкіндік береді.

Генетиканың даму перспективалары

Жыл сайын біз ұрықтың даму кезеңінде тұқым қуалайтын аурулардың дамуын болдырмауға тырысады.Бірақ мұндай сиқырға қабілетті негізгі құрал-CRISPR технологиясының көмегімен гендік редакциялау. Бұл ДНҚ-ға кіруге, қажетті гендерді жоюға не түрлендіруге мүмкіндік береді. Генетиктердің болжауынша, XXI ғасырдың екінші онжылдығының аяғында генетикалық вакциналар әдеттегі вакциналармен алмастырылады, оны дәрігерлер қатерлі ісік, Альцгеймер, қант диабеті, астма сияқты емделмейтін ауруларды біржола жоюға мүмкіндік алады. Бұл бағытта ғылыми зерттеулер жүргізілуде, оның атауы бар - генотерапия. Кейбір болжамдарға сәйкес, шамамен 2020 жылы өте сау балалар дүниеге келеді: ұрықтың дамуының эмбриональды кезеңінде генетиктер тұқым қуалайтын ақауларды түзете алады. Ғалымдар 2050 жылы адам түрін жақсартуға тырысады деп болжайды. Біз хромосомаларымызда жазылғанның бәрін оқимыз және оны түсінуді үйренеміз, табылған барлық қателерді түзету үшін осы мүмкіндікті пайдаланамыз. Осы уақытқа дейін біз белгілі бір мамандықтағы адамдарды жобалауды үйренеміз: математиктер, физиктер, суретшілер, ақындар, мүмкін данышпандар. Адамның арманы орындалады: қартаю процесін басқаруға болатыны сөзсіз, ал жақын жерде және өлместікке дейін [4]

Қорытынды

Генетика-өте жас ғылым, бірақ оның даму қарқыны соншалықты жоғары, қазіргі уақытта ғылымдар маңызды орын алады және соңғы онжылдықтардағы ең маңызды жетістіктер генетикамен байланысты болуы мүмкін. Олар XXI ғасырдың екінші онжылдығында адамзаттың қиялын баурап алатын перспективаларды ашуда.. Сонымен қатар ғалымдар жақын арада генетикаға тән жұмыстарды жүзеге асыра ала ма? Адамзат тұқым қуалайтын аурулардан құтыла ала ма,әлде адам өзінің тым қысқа өмірін ұзартып, өлместікке ие бола ала ма? Немесе қазіргі уақытта бізге бұған үміттенуге барлық негіз бар [5].

дебиеттер тізімі / References

Курчанов Н. А. Жалпы генетика негіздері бар адам генетикасы. "Оқу құралы": арнайы; Санкт-Петербург, 2009. 122 б.

2. Гринев В. В. Адам генетикасы: дәрістер курсы / В. В. Гринев. Минск: БМУ, 2006. 131 б.

3. Думенко В. Б. дене, ақыл, жан денсаулығы туралы. Анықтамалық. К. Гиперион, 2014. 464 б.

4. Бабаев М. Ш., Мамедова Р. Ф. биологияның даму тарихы. Б.381.б

5. Багрикова С. В. қазіргі генетиканың негізгі ережелері. Гендік инженерия, 2017. [Электрондық ресурс]. Кіру режимі: http://stomatologo.ru/s-v-bagrikova.html?page=28. С. 38

THE EFFECT OF CHEMICAL ELEMENTS ON THE HUMAN BODY

ХИМИЯЛЫҚ ЭЛЕМЕНТТЕРДІҢ АДАМ АҒЗАСЫНА ӘСЕРІ

а/ш ғ.к., қауым.профессор Медеуова Г.Ж
м.п.н.,Көпжасар М.М.
м.п.н.Наурызбаева Ж.Е.
Ажигулова А. А.
Сарсенбекова Л.С.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан Республикасы

Аңдатпа:

Бұл мақалада химиялық элементтер адами ағзасы үшін маңыздылығы және адам ағзасында 60% судан,34% органикалық,6% бейорганикалық заттардан тұрады.Органикалық заттарға көміртегі, сутегі, оттегі,сонымен қатар азот,фосфор,күкірт жатады.Адам ағзасында бейорганикалық заттардан міндетті түрде мынадай 22 элемент болады:Ca,.P, O,Na,Mg,S,B,Cl,K,V,Mn,Fe,Co,Ni,Cu,Zn,Mo, Cr,Si,I,F,Se,Мысалы, адам салмағы 70кг болса онда1700грамм кальций,250грамм калий,70 грамм натрий,42 грамм магний,5 грамм темір,3грамм мыс болады. кальций мен фосфор сүйекте,ал хлор тұзды қышқыл түрінде асқазан сөлінде кездеседі.Элементтерді тірі ағзалардағы орташа мөлшеріне қарай үш топқа бөледі:

1.Микроэлементтер (оттегі, сутегі, көміртегі, азот, фосфор, күкірт, кальций, магний, натрий және хлор); ағзадағы мөлшері 10%-дан жоғары болады.

2.Микроэлементтердің (йод, мыс, мышьяк, фтор, бром, стронций, барий, кобальт) ағзадағы мөлшері 10% - 15 %.

3.Ультрамикроэлементтер-сынап,алтын,уран,торий,радий,және т. б.Олардың ағзадағы мөлшері15%-ден төмен. Тіршілік үшін маңыздылығына қарай химиялық элементтерді үш топқа бөледі:

1.Тіршілікке қажетті элементтер. Олар адам ағзасында үнемі болады және ферменттер, гормондар, дәрумендер құрамына кіреді. H, C, Ca, N, K, P, Na, S, Mg, CI, C, I, Mn, Cu, Co, Fe, Zn, Mo, V олардың жетіспеушілігі адамның қалыпты өмір сүруін бұзады.

2.Қосымша элементтер: Бұл элементтер жануарлар мен адам ағзасында болады: Ga, Sb, Sr, Br, F, B, Be, Li, Si, Sn, Cs, AI, Ba, CI, As, Rb, Pb, Ra, Bi, Cd, Cr, Ni, Ti, Ag, Th, Hg, V, Se. Олардың биологиялық маңызы осы уақытқа дейін толық зерттелмеген.

3.Өте аз элементтер. Адам және жануар ағзаларынан табылған, мөлшері және биологиялық маңызы белгісіз.Адам ағзасы химиялық элементтердің әр түрлі концентрациялайды,яғни микроэлементтер мен макроэлементтер әркелкі таралғаны мен

микроэлементтердің көпшілігі бауырда,сүйек пен бұлшықет ұлпаларында жиналғандығы туралы түрлі химиялық элементтердің ағза мен қоршаған ортада әркелкі таралуы олардың сіңірілуіне, табиғи қосылыстардың судағы ерітінтігіне байланыстылығы көрсетілген.

Түйін сөздер: Макроэлементтер, Микроэлементтер, Ультрамикроэлементтер. Олардың ағзадағы мөлшері көрсетілген.

Annotation: in this article,the importance of chemical elements for the human body and the human body consists of 60% water,34% organic, 6% inorganic substances.Organic substances include carbon,hydrogen,oxygen,as well as nitrogen,phosphorus,sulfur.The human body necessarily contains the following 22 elements from inorganic substances: Ca,.P,O,Na,Mg,s,B,Cl,K,V,Mn,Fe,Co,Ni,Cu,Zn,Mo,Cr,Si,i,f,Se, for example,if a person weighs 70kg,then there will be 1700 grams of calcium,250 grams of potassium,70 grams of sodium,42 grams of magnesium, 5 grams of Iron, 3 grams of copper. calcium and phosphorus are found in the bones,and chlorine in the form of hydrochloric acid is found in gastric juice.The elements are divided into three groups according to their average size in living organisms:

1.trace elements (oxygen, hydrogen, carbon, nitrogen, phosphorus, sulfur, calcium, magnesium, sodium and chlorine); the content in the body will be higher than 10%.
2.The content of Trace Elements (iodine, copper, arsenic, fluorine, bromine, strontium, barium, cobalt) in the body is 10% - 15%.
3. Ultramicroelements-mercury,gold,uranium,thorium,radium,etc. According to their importance for life, chemical elements are divided into three groups:
1.elements necessary for life. They are constantly present in the human body and are part of enzymes, hormones, vitamins. H, C, ca, n, K, P, Na, s, Mg, CI, C, I, Mn, Cu, Co, Fe, Zn, Mo, V their deficiency disrupts the normal life of a person.
2.additional elements: these elements are present in the animal and human body: Ga, Sb, Sr, Br, F, B, Be, Li, Si, Sn, Cs, AI, Ba, CI, As, Rb, Pb, Ra, Bi, Cd, Cr, Ni, Ti, Ag, Th, Hg, V, Se. Their biological significance has not been fully studied until now.
3.very few elements. Found in human and animal organisms, the size and biological significance are unknown.It is shown that the human body has different concentrations of chemical elements,that is,the heterogeneous distribution of trace elements and macronutrients, and most of the trace elements are accumulated in the liver, bone and muscle tissues, the heterogeneous distribution of various chemical elements in the body and the environment depends on their absorption, solubility of natural compounds in water.
Key words: Macronutrients, Micronutrients, Ultramicronutrients. Their amount in the body is indicated.

Соңғы жылдары халықтың салауатты өмір сүруіне көп көңіл бөлінуде. Табиғаттағы өзгерістер және қоршаған ортаның әсері жайлы зерттеу жұмыстары жүргізілуде. Топырақ, ауа, су – тіршілік көзі екендігі белгілі.

Соңғы жылдарда әлемдік жаһандану үрдісінде табиғатта тепе-теңдік жағдайында сақталып тұрған кейбір химиялық элементтердің адам ағзасында бірден көбейе түсуі және ағза үшін маңызы бар элементтер мөлшерінің кеміп кетуі байқалуда.Химиялық элементтердің табиғатта таралу жағдайларына жасалған зерттеулер бойынша жердің массасының шамамен 50%-ын оттек, 25%-дан астамын кремний құрайды. Он сегіз элемент – оттек, кремний, алюмений, темір, кальций, калий, натрий, магний, сутек, титан, көміртек, хлор, фосфор, күкірт, азот, марганец, фтор, барий – жер массасының 99,8%-ын құраса, ал қалған 0,2%-ын барлық басқа элементтердің үлесіне тиеді[1] Элементтердің ағза мен қоршаған ортада әркелкі таралуы олардың сіңірілуіне, табиғи

қосылыстардың судағы ерігіштігіне байланысты. Суармалы жерлерден жылына 6 млн.т. тұздар шайлып, жер бетіне таралып отырады. Бұл көрсеткіш жылдар өткен сайын 12 млн.тоннаға дейін артатындығы жайлы ғылыми болжамдар бар.

Кремнийдің, алюминийдің табиғи қосылыстары суда ерімейді, сондықтан олар тірі ағзаларға сіңірілмейді. Тірі жүйелер негізін, ағзаның 97,4%-ын құрайтын элементтер – органогендер: көміртек, сутек, оттек, азот, күкірт, фосфор (көміртек негізі органоген). Оттек пен сутекті көміртектің органикалық қосылыстарының тотығу және тотықсыздандыру қасиеттерін реттеуші ретінде қарастыруға болады. Қалған үш органоген – азот, фосфор, күкірт ферменттердің белсенді ортасын түзушілер. Элементтерді тірі ағзалардағы орташа мөлшеріне қарай үш топқа бөлінеді:

1. Микроэлементтер (оттегі, сутегі, көміртегі, азот, фосфор, күкірт, кальций, магний, натрий және хлор); ағзадағы мөлшері 10%-дан жоғары болады.
2. Микроэлементтердің (йод, мыс, мышьяк, фтор, бром, стронций, барий, кобальт) ағзадағы мөлшері 10% - 15 %.

Әр түрлі жасушалар мен ағзалардың түзілуі мен өмір сүруі үшін қажетті элементтер биогенді элементтер болып табылады. Тіршілік үшін маңыздылығына қарай химиялық элементтерді үш топқа бөледі:

1. Тіршілікке қажетті элементтер. Олар адам ағзасында үнемі болады және ферменттер, гормондар, дәрумендер құрамына кіреді. H, C, Ca, N, K, P, Na, S, Mg, CI, C, I, Mn, Cu, Co, Fe, Zn, Mo, V олардың жетіспеушілігі адамның қалыпты өмір сүруін бұзады.
2. Қосымша элементтер: Бұл элементтер жануарлар мен адам ағзасында болады: Ga, Sb, Sr, Br, F, B, Be, Li, Si, Sn, Cs, AI, Ba, CI, As, Rb, Pb, Ra, Bi, Cd, Cr, Ni, Ti, Ag, Th, Hg, V, Se. Олардың биологиялық маңызы осы уақытқа дейін толық зерттелмеген.
3. Өте аз элементтер. Адам және жануар ағзаларынан табылған, мөлшері және биологиялық маңызы белгісіз.

Адамның ағзалары химиялық элементтерді әр түрлі концентрлейді, яғни микро және макроэлементтер мүшелері мен ұлпаларда әркелкі таралады. Микроэлементтердің көпшлігі бауырда, сүйек және бұлшық ет ұлпаларында жиналады. Бқл ұлпалар көптеген микроэлементтердің негізгі қоры. Элементтер кейбір мүшелерге тән болып табылады және онда концентрациясы жоғары болады. Мысалы, мырыш-қарын асты безінде, йод-қалқанша безінде, фтор – тір кіреукесінде, алюминий, мышьяк, ванадий – шашта, кадмий сынап, молибден – бүйректе, қалайы – ішек ұлпаларында, стронций – қуық безінде, сүйек ұлпасында, барий – көздің пигментті қабатында, бром, марганец, хром – гипофизде және тағы басқаларда жиналады. [2]

Ағзада микроэлементтер байланысқан және бос ионды түрінде де кездеседі. Кремний, алюминий, мыс және титан бас миы ұлпаларында нәруыздармен комплекст түрінде, ал марганец ион түрінде кездеседі. Сутек және оттек – макроэлементтері су молекуласын түзетіні белгілі, ал ересек ағзасының шамасымен 65%-ы су болып келеді. Су маңызды еріткіш және ол адамның мүшелерінде, ұлпаларында және биологиялық сүйықтарда әркелкі таралған, асқазақ сүйығының, сілекейдің, қан плазмасының, лимфаның 99,5%-дан 90%-ға дейінгі аралығын құрайды. Ендеше су ресурстарының құрамын зерттеу, және мемлекет тарапынан қорғау іс-шараларын жүргізудің тірішілік үшін маңызы бар деуге болады. [2]

Микроэлементтер – көміртек, сутек, оттек, азот, күкірт, фосфор – нәруыздың, нуклеин қышқылдарын және ағзаның басқа да биологиялық белсенді қосылыстарының құрамына

кіреді. Нәруыздың құрамында көміртек 55-55%, оттек – 22-24%, азот – 15-20%, сутек-6,5-7%, күкірт – 0,3-2,5%, фосфор шамамен – 0,5%. Көміртек, сутек және оттек көмірсулардың және липидтердің (майлар), ал фосфор, фосфолипидтердің құрамында фосфатты топтар түрінде болады.

Көп мөлшерде липидтер бас миында , бауырда, сүтте және қан сұйықтығында концентрленеді. Сүйек ұлпасындағы фософордың негізгі мөлшері – 600г. Ол адам ағзасындағы барлық фосфордың 85% - ын құрайды. Фосфор тістің қатты ұлпаларында концентрленеді, ал табиғатта кальций, хлор, фтор элементтерімен қосылыстар түрінде, фторапатиттер құрамында кездесетіндігі белгілі. Кальций не негізінен сүйек және тіс ұлпадарында концентрленеді. Натрий және хлор жасуша аралық, ал калий және магний жасуша ішіндегі сұйықтықтарда кезедеседі. Натрий және калий фторид түрінде сүйек және тіс ұлпаларында болады. Магний фосфат түрінде тістің қатты ұлпаларында болады. [3]

Тірі ағзаға қажетті тіршілік металдары деп аталатын металдарын жалпы сипаты бойынша шамамен салмағы 70 кг, адам ағзасында тірішілік металдарының мөлшері төмендегідей болады: кальций – 1700г, калий – 250г, натрий – 250г, магний – 42г, темір-5г, мырыш – 3г, мыс-0,2г, марганец, молибден, кобальт – барлығы шамамен 0,1г. Ересек адамның денесінде 3килограммға дейін минералды тұздар бар, бұл мөлшердің 5/6 бөлігі сүйек ұлпаларына тиесілі. Кейбір микроэлементтер (магний, кальций) және көптеген микроэлементтер ағзада биолиганд – амин қышқылдарымен, нәруыздармен, нуклеин қышқылдарымен, гормондармен, дәрумендермен және тағы басқалармен комплекс түрінде кездеседі. Мысалы, темір ионы компектс түзуші ретінде гемоглабин, кобальт – В12 дәруменінің магний – хлорофилл құрамына кіреді. Сонымен қатар, ағзадағы биологиялық маңызы жоғары басқа да элементтердің көптеген биокомплекстері бар.[3]

Химиялық элементтердің ағзадағы мөлшерінің өзгеруіне әр түрлі аурулар әсер етеді. Мысалы, рахитпен ауырғанда фосфорлы – кальцийлі алмасу бұзылады да, ағзадағы, кальцийдің мөлшері төмендейді. Нефритпен ауырғанда электролитті алмасудың бұзылуының әсерінен ағзадағы кальцийдің, натрийдің, хлордың мөлшері азаяды да магний мен калий көбейеді.

Ағзадағы макро және микроэлементтердің мөлшерін гормондар реттеп отырады. Химиялық элементтердің адам ағзасындағы биологиялық орны әр түрлі болып келеді. Макроэлементтер ұлпаның құрылысын, осмос қысымының тұрақтылығын, иондық және қышқыл негіздік құрамын реттеушілер. Микроэлементтер қан жасалу, тотығу-тотықсыздану, тамырлар мен ұлпалардың өткізгіштігіне белсенді әсер етушілер. Макро және микроэлементтер – кальций, фосфор, фтор, йод, алюминий және кремний, сүйек және тіс ұлпаларының түзілуін қамтамасыз етушілер. Микроэлементтер ферменттер, гормондар, дәрумендер, биологиялық белсенді заттар құрамына комплекс түзушілер немесе активаторлар түрінде кіреді де зат алмасу, көбею, ұлпаның тыныс алу, улы заттарды залаларсыздандыру үрдістеріне қатысады. Кейбір элементтердің мөлшері адам ағзасында жасы ұлғайған сайын өзгеріп отырады. Мысалы, кадмийдің бүйректегі және молибденің бауырдағы мөлшері қартайғанда жоғарылайды. Жас ұлғайған сайын кейбір мырыш, ваннадий және хром сияқты микроэлементтердің мөлшердері кемиді. Әр түрлі микроэлементтердің жетіспеушілігіне немесе артуына байланысты көптеген аурулар белгілің. Фтордың жетіспеушілігінен тіс жегісі, йодтың жетіспеушілігінен зоб, молибденнің артық мөлшерінен подагра пайда болады. Адам ағзасындағы биогенді элементтер концентрациясы өмір сүрудің тепе-теңдігін сақтайды. (химиялық гомеостаз). Бұл баланс элементтің жетіспеушілігене немесе артық болуына байланысты бұзылады және әр түрлі аурулар туады. [4]

Микроэлементтердің адам ағзасындағы мөлшері және қатынасы жайындағы мәліметтерді сот – медициналық сараптатам жасау істеріне пайдаланады. Мысалы этил спиртінің қатысаны алкогольді улану жағдайында бауырда кальцийдің мөлшері көбейіп, натрий мен калий азаяды. Тағам құамында темір, мыс, мырыш, йод, кальций, фосфор, магний және т.б. элементтері жетіспесе, адам денсаулығына үлкен зардап келуі мүмкін. Сонымен қатар, ағзаға биогенді элементтердің тек қана жетіспеушілігі емес, артық мөлшері де зиян, өткені бұл кезде химиялық гомеостоз бұзылады. Мысалы, тағамда марганец артық мөлшерде болса, пламзамада мыстың мөлшері көбейді, ал бүйректе азаяды. Тағам құрамында молибденнің мөлшері көбейсе темірі бар ферменттердің белсенділігі төмейдейді. Сондықтан да тіршілікте маңызды болып саналатын минералды компонеттердің сән ғана көбейсе олардың аө мөлшерінің өзі де улы болып табылады дейге негізі бар. [4]

Магний жүйке ұлпаларының жұмысын жақсартады, сүйек түзеуге қатысады. Адамға күніне шамамен 400мг магний керек. Қаңқаның мықтылығы оның құрамындағы элементтер фосфор мен кальцийдің мөлшеріне тығыз байланысты.Фосфордың мөлшері кальцийден бір жарым есе көп болуы керек. Ондай болмаған жағдайда тепе-теңдік мөлшерін белгілі бір деңгейде ұстап тұру үшін жеткіліксіз болса сүйектегі қордан алады. Бірақ Д витамині оның арақатынасын реттеп отарыды және фосфор нерв клеткаларының қызметі үшін де керек, сондай-ақ күш-қуат көзінің мөлшері барлық уақытта біркелкі болу керек. Фтор, стронций адам тісінің мықты болуына әсер етеді. Адам ағзасында 250-300 г NaCI болады, тамақпен 10-15 г күнделікті қайта толықтырылып отырады. Натрий хлоридің артық мөлшері ішкі ағзаларға (бауыр, бүйрек) әсер ететіндігі зерттелген.

Микроэлементтердің ағза үшін физиологиялық маңызы өте жоғары.

Мыс-денсаулыққы өте пайдалы микроэлементтердің бірі. Егер ағзада мыс жетіспесе, бауырда қорланған темір гемоглобинмен байланысқа түсе алмайды да. Мыстың мөлшерінің аз не көптік шамасының көрсеткіші – адамның шашы. Мыстың мөлшері төмендеген кезде немесе жетіспеген жағдайда шаш тез ағарады. Мыс қанға оттектің өтуін қамтамасыз етеді. Соның нәтижесінде жасуша, ұлпалар оттекпен жақсы қамтамасыз етеді. Мыс көптеген ферменттердің құрамына кіреді, ұлпалардағы тотығу реакциясын жылдамдатады. Темір элементінің рөлі денсаулық үшін маңызы зор. Егер темір жетіспесе, баршамызға белгілі анемия не қан аздық ауруы пайда болады. Бұл элементтің ағзадағы туәліктің мөлшері 11-30мг. Адам 3г жуық темір бар. Оның мөлшері көрсетілген шамадан төмен болса, қанның қызыл клеткасының, яғни, гемоглабиннің түзілуі нашарлап, тыныс алу функциясын төмендетеді.Демек темір ағзаға сырттан түседі, тамақтың құрамындағы темір ионы он екі иелі ішектің жоғарғы бөлігінде қанға сіңеді. Темірдің ағзаға дұрыс сіңбеуі асқазандағы тұз қышқылының жетіспеуінен немесе темірдің белокпен байланысының нашарлауынан болады. Ал, тұз қышқылының жетіспеуінің өзі бауыр мен өт жолдарының дұрыс қызмет атқармауынан деуге болады, яғни, оларда әр түрлі тұздар тастар түрінде жиналады. Тастардың пайда болуы топырақ пен судың және қоректің сапасына байланысты.Демек, облыс көлемінде халықтық денсаулығының төмен көрсеткіштері қоршаған табиғат ортасы мен, экологиялық сипаты тікелей байланысты деуге болады. Жоғарыда айтылған элементтердің тәуіліктің нормасын зерттеудің нәтижесінде мынадай қорытынды жасалады: ересек адамдар үшін микроэлементтердің тәуліктік мөлшері: алюминий – 49,01мг, бром – 0,821мг, темір – 1,1-30мг, йод – 0,2мг, кобальт – 0,05-0,1 мг, марганец – 5-7мг, мыс – 2-3мг, молибден – 0,15-0,3 мг, никель – 0,63мг, рубидий – 0,35-0,5мг, мыс-2-3мг, мырыш – 10-15мг. Мысалы, ой еңбегімен айналысатын адамдар үшін марганецтің мөлшері тәулігіне 5-6мг. Жас балаларға марганецтің мөлшері ересектерге қарағанда көбірек қажет болады. Сондықтан

да соңғы жылдары микроэлементтер жайыл зерттеу жұмыстар жүйелі жүргізіліп келеді. Микроэлементтердің неігзі физиологиялық – биохимиялық қасиеттері бойынша Қазақстанда П.Р.Загриценко, Ж.Қалекенов, Қ.Кенжеев, Ж.Мамутов және К. Сагатов, сияқты ғалымдар зерттеу жұмыстарын жүргізген. [5]

Қоректік зат, оны пайдалану барлық тірі организмге тән қасиет. Қоректену нәтижесінде ағзадағы көптеген биологиялық, химиялық және физикалық үрдістер, көбею, өсу, даму, еңбек ету т.б. жағдайлары бар. Адамның денсаулығы дұрыс болып қалыпты өмір сүруі үшін ең қажеттісі – коректік заттың мөлшері, сапасы, ағзаға ену міндетті түрде тиісті деңгейде сақталу керек. Әрбір қоректік заттың энергетикалық балансын сақтау басты шарт болып табылады. Қоректік заттың құрамындағы әр түрлі бөлшектерінің мөлшері, сапасы (белоктар, майлар, көмірсулар, минералды заттар, макро және микроэлементтер, витаминдер) саны белгілі ретпен бір-біріне тығыз байланыста болатындығы анықталған. Төменде ағзаға қажетті кейбір негізгі коректік заттардың мөлшерлері келтірілген.Ағзаға қажетті негізгі коректік заттар.

Негізгі қоректік заттар	**Тәуліктік мөлшері**	**Негізгі қоректік заттар**	**Тәуліктік мөлшері**
Белоктар	85г	Көмірсулар	380-400г
Майлар	102г		
Минералды заттар			
Кальций	800мг	Кобальт	0,1-0,2г
Марганец	5-10мг	Фосфор	1200мг
Молибден	0,5мг	Хром	2-2,5мг
Магний	400мг	Фторидтер	0,5-1,0мг
Темір	14мг	Йодтар	0,0-0,2мг
Мыс	2мг		
Витаминтер			
В1 (тиамин)	1,7мг	С (аскорбин қышқылы)	70мг
В2 (рибофлавин)	2,0мг	А (ретинол)	1000 мкг
В6 (пиридоксин)	2,0мг	Е (Токоферол)	10мг
В9 (фолацин)	200мкг	Д (кальцийферол)	2,5мкг
В12 (цианкобаламин)	3мкг	РР (ниацин)	19мг

Кестеде келтірілген заттардың арасынан фторидтерге тоқтатылған болсақ, оның ағзаға қажетті мөлшері 0,5-1,0 мг аралығында. Ал судың құрамында болуға тиісті шекті мөлшері – 0,75мг, фторидтердің тотығу-тотықсыздандыру үрдісінен кейін ағза үшін маңызды йид элементтің ағзадан ығыстырып шығару мүммкіндігі жоғары. Сонда, йодты дәрі-дәрмек пен қоректік заттарды қанша пайдалансақ та ағзадағы йодты фторидтердің

ығыстырып шығарып жіберуі қазіргі кезеңде белең алып отырған зоб ауруының көбеюіне негіз болып табылады. Сондықтан да, кезінде өндіріс орталығы болған Алматы облысы елді мекен аймағының су ресурстарымен топырағының құрамына экологиялық сараптаулар жасап және олардың негізінде әлеуметтік жағдайды жақсартуға бағытталған іс-шараларын жүргізудің маңызы ерекше.

Әдебиеттер тізімі / References

1. Скурихан И.М.., Шатерников В.А:, «Как правильно-питаться – М.1986.
2. Тагидиси Д.Г., Алиев С.Д. «Микроэлементы и здоровье» - Х.1979.
3. Джустин Гласе Жить – 180.1990
4. Искусственная пища за и против – Х 1998.
5. Кавецкий Р.Е. Чебатарев Д.Ф. «Здоровье, труд, отдых» - Киев; Наука, 1996.

TUBERCULOUS LYMPHADENITIS DIAGNOSTIC CHALLENGES AND DRUG RESISTANCE PATTERNS: A NARRATIVE REVIEW

MUDATHER ELNOOR YOUNIS MOHAMED

https://orcid.org/0000-0002-1036-2027

Institute of Endemic Diseases, University of Khartoum

Faculty of Medical Laboratory Science -El-Daein University

ABSTRACT

The most typical extra pulmonary manifestation of tuberculosis is lymphadenitis, which most usually affects children and young people. Between 30 and 40 percent of all EPTB cases are caused by it. In contrast to pulmonary tuberculosis, which is more prevalent in males and older age groups, TB lymphadenitis is more common in girls and younger age groups,18% of tuberculosis (TB) cases are extra pulmonary (EPTB) and due to the paucibacillary nature of TBL, diagnosis is difficult**.** Due to the significant risk of treatment failure and death, the prevalence of MDR-TB and XDR-TB is rising in many parts of the world, which puts TB control efforts at even greater danger. The Google Scholar, Pub Med and Research Gate were used for a thorough literature search, and studies that relevant to this review were found. We chose studies that showed the prevalence of pulmonary Tb, EP TB diagnosis and MDR-TB in newly diagnosed and previously treated TB patients, this review also Included studies reported cytomorphological and molecular features in FNAC samples from a probable cases of tuberculous lymphadenitis, studies or surveys with fully reported MDR-TB prevalence or with adequate data to determine prevalence that were done in Sudan or its bordering countries were taken into consideration. Thirty-five studies were chosen for text screening out of fifty five previously selected abstracts; twenty studies were disregarded because they did not meet the criteria for the current review. Because it resembles other disease processes and produces erratic physical and laboratory results, tuberculous lymphadenitis continues to be difficult to diagnose and treat. Findings from population genetics, clinical genetics, genetic epidemiology, and functional genetics have all helped to uncover the genes responsible for TB susceptibility.

Keywords: Tuberculous lymphadenitis Drug resistance Diagnosis challenges

1. INTRODUCTION

A bacterial infection of the lung parenchyma or tracheobronchial tree, pulmonary tuberculosis spreads from one person to another via airborne transmission. Extrapulmonary tu berculosis (EPTB) is characterized as a disease caused by Mycobacterium tuberculosis that af fects any organ in the body besides the lungs, including the lymph nodes, pleura, belly, bone a nd joints, spinal cord, and meninges of the brain [1]. Although it is present throughout the world, tuberculosis is more common in Asia and Africa. According to a 2008 World Health Organization (WHO) estimate, 9.2 million cases of TB were found worldwide, and 1.7 million people died as a result of the disease. In terms of the absolute number of instances, India, China,

Indonesia, South Africa, and Nigeria are ranked first through fifth, respectively [2]. Within the fifth of the global incidence, India has the highest burden of TB. Nearly 40% of Indians, according to a data released by the Indian government, have the TB bacillus [3].

Among patients who have AIDS and tuberculosis at the same time, extra pulmonary involvement can be detected in more than 50% of cases [4]. The most prevalent disease associated with the human immunodeficiency virus (HIV) and the primary cause of mortality for those with the infection worldwide is tuberculosis. There are various risk factors for developing EPTB, with the South African province of KwaZulu-Natal serving as the disease's global hub. Compromised host immunity, in particular a weak cellular immunity, is one of the major risk factors.[5] Secondary causes of immunosuppressant, such as smoking, cancer, low body weight, chronic kidney disease, and the use of immunosuppressive medications, have also been linked to an increased chance of developing EPTB [6]. When compared to non-diabetic patients with EPTB, individuals with diabetes had a higher probability of dying [7]. HIV and TB interactions are well known in South Sudan. A total of 43% of TB patients, 33% of EP TB patients, and 64% of TB-affected children tested positive for HIV at the same time. It is anticipated that the prevalence of TB, both in the lungs and elsewhere, will rise as the incidence of HIV rises. [8]. In the WHO's Eastern Mediterranean Region, Sudan alone accounts for 11–15% of the total TB burden [9]. With an expected 29,000 cases in 2019 [10], Sudan is one of the developing nations where TB is a significant public health issue. Due to the diversity of symptoms it can present with and its sneaky beginning, which prevents patients from being seen by doctors at an early stage of the disease, diagnosing EPTB can be difficult. Delay in diagnosis is further caused by the absence of typical clinical symptoms and frequently negative results of traditional diagnostic procedures (smear microscopy and culture) because of the paucibacillary nature of the samples. Therefore, quick molecular diagnostic techniques are essential nowadays [11]. The most typical extra pulmonary manifestation of tuberculosis is lymphadenitis, which most usually affects children and young people. Between 30 and 40 percent of all EPTB cases are caused by it [12]. In contrast to pulmonary tuberculosis, which is more prevalent in males and older age groups, TB lymphadenitis is more common in girls and younger age groups [13]. This is one of the peculiar characteristics of the condition. The FNAC is an easy, safe, and economical outpatient procedure. When a patient has lymphadenopathy, it is used as the first step in an accurate diagnosis of tuberculous lymphadenitis [14]. Due to the significant risk of treatment failure and death, the prevalence of MDR-TB and XDR-TB is rising in many parts of the world, which puts TB control efforts at even greater danger. The distribution of TB medication resistance in a nation always reflects the efficacy of the nation's most recent and ongoing TB control initiatives. Therefore, it is essential to regularly monitor TB medication resistance in order to reduce the worldwide TB burden and stop the widespread spread of antibiotic resistance [15]. However, a lack of resources frequently makes it difficult to conduct surveillance in the majority of African nations and the lacks of data or insufficient data on anti-TB drug resistance [16] reflect this scenario. Therefore, quick action is required to ascertain the true prevalence of DR-TB in Africa [17]. There is not much data known regarding the extra pulmonary tuberculosis (EPTB), and it is difficult to get extra pulmonary specimens and there are few facilities for drug susceptibility testing, which may account for the lack of knowledge on treatment resistance trends in extra pulmonary tuberculosis (EPTB), particularly from high burden nations. The prevalence of DR-TB has been reported in Sudan in a number of published papers, however the majority of these reports focused on regional or local data, and no research has comprehensively examined this data. Information on the drug resistance patterns in extra pulmonary tuberculosis (EPTB), particularly in high-burden nations, is scarce. The current review is an attempt to explore the diagnostic challenges and drug resistance patterns tuberculous lymphadenitis.

Genetic and immunological factors

Studies on the tuberculosis (TB) natural history have demonstrated that exposure to the TB cause, Mycobacterium tuberculosis; can have a range of clinical effects. Not everyone who has been exposed to the bacterium will become unwell, depending on the infection pressure. Many folks won't develop the disease. It's interesting to note that some persons (known as resisters) display complete resistance to infection after prolonged, severe exposure to M. tuberculosis [18]. The majority of individuals who successfully catch TB also develop latent TB infection (LTBI). This infection state must be determined to be present (and maybe inadequately present) by the tuberculin skin test (TST) and/or the interferon gamma release assay (IGRA) [19]. Because the vast majority of healthy individuals with the illness are resistant to clinical TB, infection is surprisingly well-contained in these non-progressors with LTBI [20]. The remaining 5–15% of LTBI patients who acquire active TB will do so [20]. Epidemiological research suggests that the genetic makeup of the host influences both susceptibility to and resistance to particular traits of infection and illness. Understanding these genetic relationships is crucial since doing so could result in better TB prevention, diagnosis, or treatment methods. The finding of useful genetic variants in TB infection and disease may lie in the resister phenotype. The most successful methods for examining resistance/susceptibility have concentrated on certain illness and infectious characteristics. The fact that TB frequently affected numerous members of the same family before the bacteria was identified led to the realization that hereditary factors contributed to clinical illness susceptibility [21]. After Koch discovered the bacteria in 1882, it would be many more years before the host genetic component was once again considered to be a contributing factor in disease. A breakthrough study on TB concordance conducted in 1943[22] found that monozygous twins had a substantially higher probability of developing the disease than dizygous twins (66.7 vs. 23%). In Tanzanian and Ugandan HIV-positive individuals, a genome-wide association study (GWAS) of TST reactivity revealed a polymorphism on chromosome 5q31.1 that protected against M. tuberculosis infection [23]. The gene for IL-9, which is produced by mast and Th2 cells during inflammatory responses and has been connected to bronchial responsiveness [23], is located close to the location of this mutation. This may imply a link between airway inflammation and M. tuberculosis infection resistance. Chronic TST negativity, which is defined as a TST 10 or 5mm depending on age and HIV status, has been linked to chromosomal areas 2q21-2q24 and 5p13-5q22, according to a genome-wide linkage analysis (GWLA) conducted in Uganda [24]. Then, using an association scan in two distinct cohorts from Uganda, correlations with variants in the genes for zinc finger E-box-binding homeobox 2 (ZEB2) and glycosyltransferase like domain containing 1 (GTDC1) were found in the chromosome 2q region [25]. The histone deacetylase pathway, which transcriptome research (detailed below) has connected to infection resistance [26], may be regulated by these differences. Two loci were discovered using GWLA [27] in a South African population that had HIV testing results that were negative. TST1, which encodes innate resistance to infection with M. tuberculosis, was found on chromosome 11p14 by focusing on the phenotype of TST > 0mmvs. TST=0mm. TST2 was discovered to alter TST induration in mm, which gauges TST reactivity intensity, and was determined to be localized in region 5p15. Thus, TST2 assesses the potency of T-cell-mediated anti-mycobacterial immune responses. In addition to showing that TST1 and TNF1, a locus controlling TNF production in response to BCG/IFN-gamma, cannot be distinguished by linkage, the mapping of TST1 has been verified in a different sample of French citizens from varied ethnic backgrounds [28, 29]. When Mycobacterium tuberculosis (MTB) and the host come into

contact, the immune system responds in a complicated and diverse way that could result in latent infection, tuberculosis, or the pathogen being completely eradicated [30].

Macrophages and CD4+ T cells, along with the formation of granulomas, are conventionally regarded as the cornerstones of immunological response against MTB, and their role is evidently important. However, every immune system element participates in the body's defense against this virus [31]. Although IFN-g plays a crucial role in keeping MTB inside the M8, it is now commonly acknowledged that vitamin D is necessary for this action to take place [32]. In individuals with active TB, neutrophil granulocytes are the most prevalent cell population in BAL and sputum [33]. There is proof that they serve as defenses against mountain biking. The risk of contracting TB after coming into touch with an infectious patient is clearly inversely correlated with the quantity of neutrophilic granulocytes in peripheral blood. M8 phagocytozes antimicrobial peptides and apoptotic neutrophils, which then effectively combat Mtb inside these cells [34].Mast cell involvement in Mtb infection in humans is not well understood [35]. Mast cells in mice ingest Mtb after internalizing it via CD48. A cytokine cascade, comprising IL-12, IL-13, IL-6, CXLL2, CCL7, CCL2, TNF-a, and subsequent neutrophil recruitment at the infection site, develops as a result of this process [36]. In terms of function, dendritic cells lie halfway between innate and adaptive immunity. Due to antigen presentation, costimulating activity, and a high capacity for cytokine synthesis with activity on the lymphocytes cluster of differentiation (CD) 4 [37], these cells play a crucial role in the immune defense system. The contribution of DCs to TB immunity is debatable. The available evidence is insufficient to determine if these cells boost cellular immunity or if the Mtb can use their modulation to reduce a specific T-cell response [38]. The Mtb quickly develops a niche for DCs. Mtb enters the DC through CD209, also known as DCspecific intercellular adhesion molecule 3-grabbing non-integrin receptor (DC-SIGN). [38] Under normal circumstances, CD209 functions as a receptor for CD54, the intercellular adhesion molecule 1 (ICAM1) found on endothelial cells, which facilitates the migration of DCs. The Mtb's lipoarabinomannan mannose (ManLAM), which enters the cell, is associated with CD209. By encouraging the synthesis of interleukin (IL)-10 and decreasing the production of IL-12, this penetration causes a disruption in the activity of DCs, which in turn suppresses the activity of T lymphocytes [39,40]. In the peripheral blood of ATB patients, the percentage representation of NK cells is increased [41]. The clinical state, NK cell representation, and therapeutic response are all directly correlated [41]. However, neither the cause nor the effect have been determined with certainty [42]. The most dramatic proof of the critical function of these cells in TB immunity comes from the in vivo human model of HIV-infected CD4+-depleted patients. IFN-g, whose production is primarily dependent on T lymphocytes CD4+ with a modest contribution from lymphocytes CD8+ and T lymphocytes with gd receptor, promotes and accelerates the development of the phagosome of M8 [43]. T lymphocytes CD8+, in contrast to T lymphocytes CD4+, were long believed to play no part in preventing infection and Mtb illness. This idea originated from the limited number of human models with T cell CD8+ defects that were available, as opposed to the substantial human model of HIV infection. Given that T cells CD8+ detect Mtb antigens through class I molecules of the major histocompatibility complex (MHC) and release IL-2, IFN-g, and TNF-a, which are known to play a role in controlling Mtb, an activity against Mtb is feasible. Additionally, T lymphocytes CD8+ operate cytolytically against Mtb via the interactions with perforin and granulysin rather than the Fas (CD95)-Fas ligand [44, 45]. Direct cell-to-cell contact causes the Mtb-infected cell to undergo apoptosis (particularly M8), depriving Mtb of its ideal environment for growth while also lowering its viability through an unidentified mechanism [46]. However, the production of IL-10 and TGF-b by lymphocytes CD8+ favors the growth of the Mtb infection. Extremely little is known about the function of humoral adaptive immunity in TB [47, 48]. Opsonization by complement does not affect Mtb survival. Passive

immunization with antibodies does not provide protection, and high levels of antibody titers are correlated with more severe infection and illness conditions [49].

Drug resistant tuberculosis

A Mycobacterium tuberculosis strain that is resistant to at least isoniazid (INH) and rifampicin is considered multi-drug resistant tuberculosis (MDR-TB) [50].While MDR-TB with added resistance to either fluoroquinolone and to at least one of the three injectable medicines used to treat TB: capreomycin, kanamycin, or amikacin, is called extensively drug-resistant tuberculosis (XDR-TB) [51]. Pre-XDR-TB refers to MDR-TB that is resistant to one fluoroquinolone or one second-line injectable medication, but not both [52]. Sudan has a notably high rate of multi-drug resistance Mycobacterium tuberculosis complex (MDR-TB) among patients receiving re-treatment from national referral facilities for the diagnosis and treatment of tuberculosis [53]. Although XDR-TB is prevalent at low levels (2%), initial resistance to second line anti-TB medications is at 10% levels among Sudanese MDR-TB patients, which is concerning and requires considerable effort from NTP to prevent igniting the TB epidemics [54]. Second-line medications are used to treat MDRTB when first-line medications are ineffective; however, certain second-line medications are toxic and may have unfavorable side effects. Up to two years must pass while using these medications.

Additionally, they have significant death rates, are expensive, and less effective [55, 56, 57].

2. METHOD

The Google Scholar, Pub Med and Research Gate were used for a thorough literature search, and studies that relevant to this review were found.

We chose studies that showed the prevalence of pulmonary Tb, EP TB diagnosis and MDR-TB in newly diagnosed and previously treated TB patients, this review also Included studies reported cytomorphological and molecular features in FNAC samples from a probable cases of tuberculous lymphadenitis, studies or surveys with fully reported MDR-TB prevalence or with adequate data to determine prevalence that were done in Sudan or its bordering countries were considered. Thirty-five studies were chosen for text screening out of fifty five previously selected abstracts; twenty studies were disregarded because they did not meet the criteria for the current review.

3. CONCLUSION

Because tuberculous lymphadenitis mimics other clinical processes and produces erratic physical and laboratory results, it continues to be difficult to diagnose and treat. FNA is advised to be used as the initial diagnostic test in suspected instances of Mycobacterial lymphadenitis due to its good sensitivity and specificity; FNAC is a crucial tool for reaching a definite diagnosis of the tuberculous lymphadenitis Caseating Epitheloid Granulomas pattern. In comparison to ZN and cytomorphological, a new antigen detection test based on the immunohistochemistry (IHC) detection of the M. tuberculosis complex specific antigen MPT64 from fine needle aspirate (FNA) cytology smears and biopsies obtained from patients with clinically suspected TBL performed better. This test enhances the diagnosis of TBL and is applied to cell blocks from FNA. It is reliable, easy to use, and relatively quick. An additional advantage of molecular methods is the direct identification of the species and detection of drug resistance. Polymerase chain reaction (PCR) is a fast and useful technique for the demonstration of Mycobacterial DNA fragments in patients with clinically suspected Mycobacterial lymphadenitis. The majority of mycobacterial lymphadenitis cases in Sudan were caused by M. tuberculosis. Mycobacterium bovis is an uncommon bacteria, and the main predictors of MDR-TB were shown to be prior TB treatment and interruption of TB treatment. Unquestionably, a

hereditary component has a role in a person's vulnerability to M. tuberculosis infection and development of an active disease.

The identification of TB susceptibility genes has been aided by findings from clinical genetics, genetic epidemiology, population genetics, and functional genetics. The flip side of the phenotypic coin, resistance to initial infection or, following infection, resistance to disease development, is more intriguing. Although the phenomena is now understood, the precise genetic variations and contributing mechanisms still need to be clarified.

4. REFERENCES

Definitions and reporting framework for tuberculosis – 2013 revision: updated December 2014 and January 2020. (n.d.). Who.int. Retrieved May 17, 2024, from https://www.who.int/publications-detail-redirect/9789241505345

(gtb), G. T. P. (2008, January 1). Global tuberculosis control : surveillance, planning, financing : WHO report 2008. Who.int; World Health Organization. https://www.who.int/publications/i/item/9789241563543

Health, F. N. (2009). New Delhi: Central TB Division, Directorate General of Health Services, Ministry of Health and Family Welfare. RNTCP Status Report.

Golden, M. P., & Vikram, H. R. (2005). Extrapulmonary tuberculosis: an overview. American Family Physician, 72(9), 1761–1768.

Alvarez, S., & McCabe, W. R. (1984). Extrapulmonary tuberculosis revisited: a review of experience at Boston City and other hospitals. Medicine, 63(1), 25–55.

Bernardo, J. (2016). Epidemiology and pathology of miliary and extrapulmonary tuberculosis. Wolters Kluwer.

Magee, M. J., Foote, M., Ray, S. M., Gandhi, N. R., & Kempker, R. R. (2016). Diabetes mellitus and extrapulmonary tuberculosis: site distribution and risk of mortality. Epidemiology and infection, 144(10), 2209–2216. https://doi.org/10.1017/S0950268816000364

Apiu, G. K., Sala, L., Iannetti, R., & McIntosh, J. C. (2022). One year's experience of extra-pulmonary TB in a county/regional hospital in South Sudan. South Sudan Medical Journal, 15(1), 12–15. https://doi.org/10.4314/ssmj.v15i1.3

World Health Organization. Compendium of indicators for monitoring and evaluating nationa tuberculosis programs. (2004)

(N.d.-c). Who.int. Retrieved May 17, 2024, from https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/332070/9789240005105-eng.pdf

Jain, A. (2011). Extra pulmonary tuberculosis: A diagnostic dilemma. Indian Journal of Clinical Biochemistry: IJCB, 26(3), 269–273. https://doi.org/10.1007/s12291-010-0104-0

Shubha, A. B., Sapna, H., & Dinesh, R. B. (2010). Tuberculosis lymphadenitis presenting a diagnostic dilemma-a case report. *Int J Dent Clin*, *2*, 48–52.

Gupta, A. K., Nayar, M., & Chandra, M. (1991). Reliability and limitations of fine needle aspiration cytology of lymphadenopathies; An analysis of 1261 cases. Acta Cytol, 35.

Guidance for the surveillance of drug resistance in tuberculosis: Sixth edition. (2021, April 19). Who.int; World Health Organization. https://www.who.int/publications/i/item/9789240018020

Chisompola, N. K., Streicher, E. M., Muchemwa, C. M. K., Warren, R. M., & Sampson, S. L. (2020). Molecular epidemiology of drug resistant Mycobacterium tuberculosis in Africa: a systematic review. BMC Infectious Diseases, 20(1). https://doi.org/10.1186/s12879-020-05031-5

Hajissa, K., Marzan, M., Idriss, M. I., & Islam, M. A. (2021). Prevalence of drug-resistant tuberculosis in Sudan: A systematic review and meta-analysis. Antibiotics (Basel, Switzerland), 10(8), 932. https://doi.org/10.3390/antibiotics10080932

Ismail, N., Omar, S. V., Ismail, F., Blows, L., Koornhof, H., & Onyebujoh, P. C. (2018). Drug resistant tuberculosis in Africa:Current status, gaps and opportunities. Afr J Lab Med, 7.

Smith, I. (2003). Mycobacterium tuberculosispathogenesis and molecular determinants of virulence. Clinical Microbiology Reviews, 16(3), 463–496. https://doi.org/10.1128/cmr.16.3.463-496.2003

Nayak, S., & Acharjya, B. (2012). Mantoux test and its interpretation. *Indian Dermatology Online Journal*, *3*(1), 2. https://doi.org/10.4103/2229-5178.93479

Houben, R. M. G. J., & Dodd, P. J. (2016). The global burden of latent tuberculosis infection: A re-estimation using mathematical modelling. PLoS Medicine, 13(10), e1002152. https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1002152

Möller, M., Kinnear, C. J., Orlova, M., Kroon, E. E., van Helden, P. D., Schurr, E., & Hoal, E. G. (2018). Genetic Resistance to Mycobacterium tuberculosis Infection and Disease. Frontiers in Immunology, 9. https://doi.org/10.3389/fimmu.2018.02219

Kallmann, F. J., & Reisner, D. (1943). Twin studies on the significance of genetic factors in tuberculosis. *Am Rev Tuberc*, *47*, 549–596.

Sobota, R. S., Stein, C. M., Kodaman, N., Maro, I., Wieland-Alter, W., Igo, R. P., Jr, Magohe, A., Malone, L. L., Chervenak, K., Hall, N. B., Matee, M., Mayanja-Kizza, H., Joloba, M., Moore, J. H., Scott, W. K., Lahey, T., Boom, W. H., von Reyn, C. F., Williams, S. M., & Sirugo, G. (2017). A chromosome 5q31.1 locus associates with tuberculin skin test reactivity in HIV-positive individuals from tuberculosis hyper-endemic regions in east Africa. PLoS Genetics, 13(6), e1006710. https://doi.org/10.1371/journal.pgen.1006710

Stein, C. M., Zalwango, S., Malone, L. L., Won, S., Mayanja-Kizza, H., Mugerwa, R. D., Leontiev, D. V., Thompson, C. L., Cartier, K. C., Elston, R. C., Iyengar, S. K., Boom, W. H., & Whalen, C. C. (2008). Genome Scan of M. tuberculosis Infection and Disease in Ugandans. PloS One, 3(12), e4094. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0004094

Igo, R. P., Jr, Hall, N. B., Malone, L. L., Hall, J. B., Truitt, B., Qiu, F., Tao, L., Mupere, E., Schnell, A., Hawn, T. R., Bush, W. S., Joloba, M., Boom, W. H., & Stein, C. M. (2019). Fine-mapping analysis of a chromosome 2 region linked to resistance to Mycobacterium tuberculosis infection in Uganda reveals potential regulatory variants. Genes and Immunity, 20(6), 473–483. https://doi.org/10.1038/s41435-018-0040-1

Seshadri, C., Sedaghat, N., Campo, M., Peterson, G., Wells, R. D., Olson, G. S., Sherman, D. R., Stein, C. M., Mayanja-Kizza, H., Shojaie, A., Boom, W. H., Hawn, T. R., & on behalf of the Tuberculosis Research Unit (TBRU). (2017). Transcriptional networks are associated with resistance to Mycobacterium tuberculosis infection. PloS One, 12(4), e0175844. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0175844

Cobat, A., Gallant, C. J., Simkin, L., Black, G. F., Stanley, K., Hughes, J., Doherty, T. M., Hanekom, W. A., Eley, B., Jaïs, J.-P., Boland-Auge, A., van Helden, P., Casanova, J.-L., Abel, L., Hoal, E. G., Schurr, E., & Alcaïs, A. (2009). Two loci control tuberculin skin test reactivity in an area hyperendemic for tuberculosis. The Journal of Experimental Medicine, 206(12), 2583–2591. https://doi.org/10.1084/jem.20090892

Cobat, Aurélie, Poirier, C., Hoal, E., Boland-Auge, A., de La Rocque, F., Corrard, F., Grange, G., Migaud, M., Bustamante, J., Boisson-Dupuis, S., Casanova, J.-L., Schurr, E., Alcaïs, A., Delacourt, C., & Abel, L. (2015). Tuberculin skin test negativity is under tight genetic control of chromosomal region 11p14-15 in settings with different tuberculosis endemicities. The Journal of Infectious Diseases, 211(2), 317–321. https://doi.org/10.1093/infdis/jiu446

Cobat, Aurelie, Hoal, E. G., Gallant, C. J., Simkin, L., Black, G. F., Stanley, K., Jaïs, J.-P., Yu, T.-H., Boland-Auge, A., Grange, G., Delacourt, C., van Helden, P., Casanova, J.-L., Abel, L., Alcaïs, A., & Schurr, E. (2013). Identification of a major locus, TNF1, that controls BCG-triggered tumor necrosis factor production by leukocytes in an area hyperendemic for tuberculosis. Clinical Infectious Diseases: An Official Publication of the Infectious Diseases Society of America, 57(7), 963–970. https://doi.org/10.1093/cid/cit438

De Martino, M., Lodi, L., Galli, L., & Chiappini, E. (2019). Immune Response to Mycobacterium tuberculosis: A Narrative Review. Frontiers in Pediatrics, 7. https://doi.org/10.3389/fped.2019.00350

Lerner, T. R., Borel, S., & Gutierrez, M. G. (2015). The innate immune response in human tuberculosis: Innate immune response in tuberculosis. Cellular Microbiology, 17(9), 1277–1285. https://doi.org/10.1111/cmi.12480

Gou, X., Pan, L., Tang, F., Gao, H., & Xiao, D. (2018). The association between vitamin D status and tuberculosis in children: A meta-analysis. Medicine, 97(35), e12179. https://doi.org/10.1097/md.0000000000012179

Kroon, E. E., Coussens, A. K., Kinnear, C., Orlova, M., Möller, M., Seeger, A., Wilkinson, R. J., Hoal, E. G., & Schurr, E. (2018). Neutrophils: Innate effectors of TB resistance? Frontiers in Immunology, 9. https://doi.org/10.3389/fimmu.2018.02637

Lowe, D. M., Demaret, J., Bangani, N., Nakiwala, J. K., Goliath, R., Wilkinson, K. A., Wilkinson, R. J., & Martineau, A. R. (2018). Differential effect of viable versus necrotic neutrophils on Mycobacterium tuberculosis growth and cytokine induction in whole blood. Frontiers in Immunology, 9. https://doi.org/10.3389/fimmu.2018.00903

Garcia-Rodriguez, K. M., Goenka, A., Alonso-Rasgado, M. T., Hernández-Pando, R., & Bulfone-Paus, S. (2017). The role of mast cells in tuberculosis: Orchestrating innate immune crosstalk? Frontiers in Immunology, 8. https://doi.org/10.3389/fimmu.2017.01290

Khan, N., Vidyarthi, A., Pahari, S., & Agrewala, J. N. (2016). Distinct strategies employed by dendritic cells and macrophages in restrictingMycobacterium tuberculosisinfection: Different philosophies but same desire. International Reviews of Immunology, 35(5), 386–398. https://doi.org/10.3109/08830185.2015.1015718

Mihret A. (2012) The role of dendritic cells in Mycobacterium tuberculosis infection.Virulence. 3:654–9. doi: 10.4161/viru.22586

Wu, T., Guo, S., Wang, J., Li, L., Xu, L., Liu, P., Ma, S., Zhang, J., Xu, L., & Luo, Y. (2011). Interaction between mannosylated lipoarabinomannan and dendritic cell-specific intercellular adhesion molecule-3 grabbing nonintegrin influences dendritic cells maturation and T cell immunity. *Cellular Immunology*, *272*(1), 94–101. https://doi.org/10.1016/j.cellimm.2011.09.001

Balboa, L., Romero, M. M., Yokobori, N., Schierloh, P., Geffner, L., Basile, J. I., Musella, R. M., Abbate, E., de la Barrera, S., Sasiain, M. C., & Alemán, M. (2010). Mycobacterium tuberculosis impairs dendritic cell response by altering CD1b, DC-SIGN and MR profile. Immunology and Cell Biology, 88(7), 716–726. https://doi.org/10.1038/icb.2010.22

Venturini, E., Lodi, L., Francolino, I., Ricci, S., Chiappini, E., de Martino, M., & Galli, L. (2019). CD3, CD4, CD8, CD19 and CD16/CD56 positive cells in tuberculosis infection and disease: Peculiar features in children. International Journal of Immunopathology and Pharmacology, 33, 2058738419840241. https://doi.org/10.1177/2058738419840241

Esin, S., & Batoni, G. (2015). Natural killer cells: A coherent model for their functional role in Mycobacterium tuberculosis infection. Journal of Innate Immunity, 7(1), 11–24. https://doi.org/10.1159/000363321

Cooper, A. M. (2009). Cell-mediated immune responses in tuberculosis. Annual Review of Immunology, 27(1), 393–422. https://doi.org/10.1146/annurev.immunol.021908.132703

Lin, P. L., & Flynn, J. L. (2015). CD8 T cells and Mycobacterium tuberculosis infection. Seminars in Immunopathology, 37(3), 239–249. https://doi.org/10.1007/s00281-015-0490-8

Canaday, D. H., Wilkinson, R. J., Li, Q., Harding, C. V., Silver, R. F., & Boom, W. H. (2001). CD4+ and CD8+ T cells kill intracellularMycobacterium tuberculosisby a perforin and Fas/Fas ligand-independent mechanism. The Journal of Immunology, 167(5), 2734–2742. https://doi.org/10.4049/jimmunol.167.5.2734

Oddo, M., Renno, T., Attinger, A., Bakker, T., MacDonald, H. R., & Meylan, P. R. (1998). Fas ligand-induced apoptosis of infected human macrophages reduces the viability of intracellular Mycobacterium tuberculosis. The Journal of Immunology, 160(11), 5448–5454.

Kozakiewicz, L., Phuah, J., Flynn, J., & Chan, J. (2013). The role of B cells and humoral immunity in Mycobacterium tuberculosis infection. In Advances in Experimental Medicine and Biology (pp. 225–250). Springer New York.

Jacobs, A. J., Mongkolsapaya, J., Screaton, G. R., McShane, H., & Wilkinson, R. J. (2016). Antibodies and tuberculosis. Tuberculosis (Edinburgh, Scotland), 101, 102–113. https://doi.org/10.1016/j.tube.2016.08.001

Glatman-Freedman, A., & Casadevall, A. (1998). Serumtherapy for tuberculosis revisited: reappraisal of the role of antibody-mediated immunity againstMycobacterium tuberculosis. Clin Microbiol Rev, 11, 514–532.

Selvakumar, N., Kumar, V., Balaji, S., Prabuseenivasan, S., Radhakrishnan, R., Sekar, G., Chandrasekaran, V., Kannan, T., Thomas, A., Arunagiri, S., Dewan, P., & Swaminathan, S. (2015). High rates of ofloxacin resistance in Mycobacterium tuberculosis among both new and previously treated patients in Tamil Nadu, South India. PloS One, 10(3), e0117421. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0117421

Sotgiu, G., Ferrara, G., Matteelli, A., Richardson, M. D., Centis, R., Ruesch-Gerdes, S., Toungoussova, O., Zellweger, J.-P., Spanevello, A., Cirillo, D., Lange, C., & Migliori, G. B. (2009). Epidemiology and clinical management of XDR-TB: a systematic review by TBNET. The European Respiratory Journal: Official Journal of the European Society for Clinical Respiratory Physiology, 33(4), 871–881. https://doi.org/10.1183/09031936.00168008

Singhal, P., Dixit, P., Singh, P., Jaiswal, I., Singh, M., & Jain, A. (2016). A study on pre-XDR & XDR tuberculosis & their prevalent genotypes in clinical isolates of Mycobacterium tuberculosis in north India. The Indian journal of medical research, 143(3), 341–347. https://doi.org/10.4103/0971-5916.182625

Mohammed Adam, M. A., Hamdan Ali, H. M., & Gasim Khalil, E. A. (2016). First-line drug resistance patterns of Mycobacterium tuberculosis</i> Complex isolates from re-treatment patients from Sudan. Journal of Tuberculosis Research, 04(03), 98–104. https://doi.org/10.4236/jtr.2016.43012

Adam, M. A. M., Ali, H. M. H., & Khalil, E. A. G. (2017). Initial second-line drug resistance of Mycobacterium tuberculosis isolates from Sudanese retreatment-patients. Journal of Clinical Tuberculosis and Other Mycobacterial Diseases, 9, 21–23. https://doi.org/10.1016/j.jctube.2017.10.001

Gandhi, N. R., Moll, A., Sturm, A. W., Pawinski, R., Govender, T., Lalloo, U., Zeller, K., Andrews, J., & Friedland, G. (2006). Extensively drug-resistant tuberculosis as a cause of death in patients co-infected with tuberculosis and HIV in a rural area of South Africa. Lancet (London, England), 368(9547), 1575–1580. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(06)69573-1

Smith, S. E., Ershova, J., Vlasova, N., Nikishova, E., Tarasova, I., & Eliseev, P. (2005). Cegielski risk factors for acquisition of drug resistance during multidrug-resistant tuberculosis treatment, Arkhangelsk Oblast, Russia, 2005–2010. Emerg Infect Dis, 21(6).

Falzon, D., Gandhi, N., & Migliori, G. B. (2013). Resistance to fluoroquinolones and secondline injectable drugs: impact on MDR-TB outcomes. Eur Respir J, 42, 156–168.

DEGRADATION OF BASIC GREEN 4 IN AAQUEOUS MEDIUM BY APPLICATION OF GREENLY SYNTHESIZED PHOTOCATALYST

Associate Professor Dr. ROZINA KHATTAK

Department of Chemistry, Shaheed Benazir Bhutto Women University,

Peshawar 25000, Pakistan

Abstract:

This study examines the hazardous dye; Basic Green 4 (BG4) degradation by peroxydisulfate-mediation. A greenly synthesized photocalyst based on silver oxide was used for the degradation acceleration. Most of the dye (83%) was degeraded in solar radaition/silver oxide in 180 minutes demonstrated the MPs' significant photoactivity. The fact that BG4 was completely broken down in just 21 minutes was evidence that peroxydisulfate significantly increased the activity of the photocatalyst. This technique demonstrates a practical and environmentally friendly way to degrade cationic dyes in wastewater using a silver oxide-based phtocatalyst.

Keywords: Photcatalysis, Degradation Kinetics, Solar radiations

MEDICINAL PLANTS AND THEIR MEDICINAL PROPERTIES
ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЕМДІК ҚАСИЕТТЕРІ

А/Ш Ғ.К.,ҚАУЫМ.ПРОФЕССОР МЕДЕУОВА Г.ДЖ.
PHD,ҚАУЫМ.ПРОФЕССОР М.А. ҚАЛИЕВА А
М.П.Н КӨПЖАСАР М.М.
САРСЕНБЕКОВА Л.С.
М.П.Н. НАУРЫЗБАЕВА Ж.Е.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

Аннотация:Мақалада қазіргі заманғы медицина болмаған кезде, адамдар өз ауруларын емдеу үшін әртүрлі өсімдіктерді қолданған. Өсімдіктер әлемі адамға үлкен байлық сыйлады-әрқашан өмір, тамақ, денсаулық көзі болған дәрілік өсімдіктер. Емдік шөптермен емдеу адамзат туылғаннан бастап бірге жүрді. Сондай-ақ биосфераның маңызды құрамдас бөлігі бола отырып, дәрілік өсімдіктер заттардың қалыпты биологиялық айналымын қамтамасыз етіп, экологиялық тепе-теңдікті сақтауда маңызды рөл атқарып,климаттың қалыптасуына, топырақтың пайда болуына әсер еткендіктен. Сондықтан адамдар пайдаланып жүрген дәрілік шөптердің бәрі бірдей медициналық тұрғыдан өз бағасын алған жоқ, соған қарамастан барлығын қате пайдаланғаны мен өсімдіктер ауадағы зиянды заттардың бір бөлігін сіңіреді, қоздырғыштарды өлтіретін фитонцидтерді шығарады. Қазақтың даласында өсетін сантүрлі дәрілік өсімдіктерден көптеген сырқатқа шипа болатын дәрі-дәрмек, дәрумен, биологиялық қоспа, жақпа май, жапсырмалар әзірлеуге болады. Қанды сұйылту, қан айналыс қызметін жақсарту, бауыр және жүрек-қан тамырларына көмегі бар, көп аурудың дауасы болатын дәрілік өсімдіктер елімізде көп екенін біле бермейміз бірақ Қазақтың даласында өсетін сантүрлі дәрілік өсімдіктерден көптеген сырқатқа шипа болатын дәрі-дәрмек, дәрумен, биологиялық қоспа, жақпа май, жапсырмалар әзірлеуге болады.олар қанды сұйылту, қан айналыс қызметін жақсарту, бауыр және жүрек-қан тамырларына көмегі бар, көп аурудың дауасы болатын дәрілік өсімдіктер елімізде көп екенін біле бермейміз. Қазақ жерінде өскен дәрілік өсімдіктерді қыр-сыры жөнінде еліміздегі шипалы өсімдіктер туралы көптеген сырқатқа шипа болатын дәрі-дәрмек, дәрумен, биологиялық қоспа, жақпа май, жапсырмалар әзірлеуге болған..қазақ даласында табиғи жолмен өскен өсімдікте ешқандай химиялық қосындылар жоқ сондықтан шөп дәрілердің нәтижесі баяу болады.. Себебі олардың құрамында ауруды басатын, көңіл-күйге қуат беретін, гормондық қоспа болмағандықтан, әсері баяу болғанымен түбегейлі нәтижесі жақсы шығады.да дәрілік өсімдіктердің адам өміріндегі рөлі мен маңызы қарастырылады.Дәрілік өсімдіктер құрамында глюкозидтер; таниндер; шырыштар; көмірсулар; майлар;ақуыздар;эфио майлары; ащы; алкалоидтар; сапониндер; шайырлар; бояғыш заттар; ферменттер; микроэлементтер;витаминдер; фитонцидтер т.б.

Түйінді сөздер: глюкозидтер, таниндер, шырыштар; көмірсулар, майлар,ақуыздар; эфир майлары; алкалоидтар; ферменттер; микроэлементтер; витаминдер; фитонцидтер.

Annotation: in the article, in the absence of modern medicine, people used various plants to treat their diseases. The plant world has endowed man with great wealth-medicinal plants that have always been a source of life, food, health. Treatment with medicinal herbs accompanied humanity from birth. And also because, being an important component of the biosphere, medicinal plants play an important role in maintaining the ecological balance,ensuring the normal biological cycle of substances, influencing the formation of the climate, the formation of the soil. Therefore, not all medicinal herbs used by humans have received their medical assessment, but nevertheless, everything is misused and plants absorb some of the harmful substances in the air, releasing phytoncides that kill pathogens. From various medicinal plants growing in the Kazakh steppes, you can develop medicines, vitamins, biological additives, ointments, labels that will cure many diseases. We do not know that there are many medicinal plants in our country that help to thin the blood, improve circulatory function, liver and cardiovascular, cure many diseases, but from various medicinal plants growing in the Kazakh steppes, you can develop medicines, vitamins, biological additives, ointments, labels that will cure many diseases.we do not know that there are many medicinal plants in our country that can thin the blood, improve circulatory function, help the liver and cardiovascular, and cure many diseases. It is necessary to develop medicines, vitamins, biological additives, ointments, labels on medicinal plants grown on the Kazakh land, which will cure many diseases of the country..the plant, which grew naturally in the Kazakh steppe, does not contain any chemical inclusions, so the results of herbal medicines will be slow.. This is because they do not contain pain relievers, energy for the mood, a hormonal supplement, so the radical results come out well, although the effect is slow.the role and importance of medicinal plants in human life is Also considered.Medicinal plants contain glucosides;tannins;mucus;carbohydrates;fats;proteins; Efio oils;bitter; alkaloids;saponins;resins;coloring substances;enzymes;trace elements; vitamins; phytoncides,etc

Key words: glucosides, tannins, mucilages; carbohydrates, fats, proteins; essential oils; alkaloids; enzymes; trace elements; vitamins; phytoncides.Ежелгі уақытта, қазіргі заманғы медицина болмаған кезде, адамдар өз ауруларын емдеу үшін әртүрлі өсімдіктерді қолданған. Өсімдіктер әлемі адамға үлкен байлық сыйлады-әрқашан өмір, тамақ, денсаулық көзі болған дәрілік өсімдіктер. Емдік шөптермен емдеу адамзатпен туылғаннан бастап бірге жүрді. Сондай-ақ биосфераның маңызды құрамдас бөлігі бола отырып, дәрілік өсімдіктер заттардың қалыпты биологиялық айналымын қамтамасыз етіп, экологиялық тепе-теңдікті сақтауда маңызды рөл атқарып,, климаттың қалыптасуына, топырақтың пайда болуына әсер етеді. Олар ауадағы зиянды заттардың бір бөлігін сіңіреді, қоздырғыштарды өлтіретін фитонцидтерді шығарады. Демек дәрілік өсімдіктердің адам өміріндегі рөлі өте үлкен. Соған байланысты Ежелгі қолжазбаларда Ежелгі Египет пен Ежелгі Қытайда шөптер мен өсімдіктермен емдеу үшін оларды белсенді қолданылғаны айтылған. Олардың емдік қасиеттері туралы білім ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырды және шөптермен емдеудің мың жылдық тәжірибесі халықтық медицинаның негізіне көзіне айналды [1]. Дәрілік өсімдіктер туралы әйгілі жазбалардың біріншісі біздің дәуірімізге дейін өмір сүрген ежелгі Грецияның көрнекті дәрігері Гиппократқа тиесілі. Ол өз заманының медицинасында қолданылатын өсімдіктердің 200-ден астам түрін сипаттады, ұлы ғалым, философ және дәрігер Әбу Али Ибн Сино дәрілік

өсімдіктерді медицинада қолданудың тиімділігін практикалық тұрғыдан дәлелдеді. Оның бірегей туындыларын әлемдік ғалымдар мойындады, бүгінгі күнге дейін қолданылып келеді [1]. Адамзат дамуының алғашқы кезеңдерінде өсімдік тек тамақ ретінде ғана емес, ауруды емдеу үшін де қолданылған. Әдеби деректерге сүйенсек, адамдар дәрілік өсімдікті біздің дәуірімізге дейінгі 3000 жыл бұрын Ассирияда, Египетте, Үндістанда, Қытайда, ал б.з. басында Иранда, Грецияда және Римде қолдана бастаған; Орта ғасырларда — араб елдерінде, Орта Азияда, Әзірбайжанда, Грузияда, Арменияда, Еуропа елдерінде [3]."Аюрведада" (б.з. д. I ғ.) жазылған ежелгі үнді медицинасы қазіргі уақытта қолданылып жүрген 800-ге жуық өсімдіктерді қолданды. Тибет медицинасы Үнді медицинасы негізінде пайда болды және Тибет медицинасы туралы "Чжуд ши" трактатында дәрілік өсімдіктерді қолдануға арналған үлкен бөлім бар. Авиценнаның "медицина ғылымының каноны" кітабында шамамен 900 өсімдікке арналған сипаттамалар мен қолдану әдістері келтірілген [1]. Адам-биологиялық тіршілік иесі және дәрілік өсімдіктердің адам өміріндегі рөлі оң нәтиже береді.Қазір адамдар әрқашан өздеріне белгілі бір жеміс беретін халықтық медицинаға жүгінеді. Қазіргі уақытта оларды дәрілік өсімдіктер деп аталады, олар адамдардың, жануарлардың әртүрлі ауруларын емдеу және алдын алу үшін қолданылады не дәрілік, емдік-косметикалық, диеталық қоспалар (диеталық қоспалар) өндіру үшін, сондай-ақ тіршілік ету ортасын жақсарту үшін шикізат ретінде қолданылады [1]. Қазіргі уақытта қазіргі медицинадағы дәрілік өсімдіктер өз позицияларын әлі жоғалтқан жоқ, олар ғалымдардың назарын көбірек аударады. Медицинада қолданылатын 3000-нан астам препараттардың 40% - ы дәрілік өсімдіктерден өндіріледі.Дәрілік өсімдіктер (Plantae medicinalis) — адам мен жануарлар ауруларының алдын алу және емдеу үшін қолданылатын жабайы және мәдени өсімдіктер. Дәрілік өсімдіктерді емдеу жүйесі шөп медицинасы деп аталады. Дәрілік мақсатта қолданылатын өсімдіктер құрамында глюкозидтер; таниндер; шырыштар; көмірсулар; майлар; ақуыздар; эфир майлары; ащы; алкалоидтар; сапониндер; шайырлар; бояғыш заттар; ферменттер; микроэлементтер; витаминдер; фитонцидтер және т.б. бұл заттар жиынтықта және белгілі бір өсімдіктің емдік қасиеттеріне жауап береді. Әр өсімдікте әртүрлі заттардың тұтас құрамы болғандықтан, әр дәрілік өсімдікті бір ғана ауруды емес, әртүрлі ауруларды емдеуде қолдануға болады. Дәрілік өсімдіктер медицинада кеңінен қолданылады, өйткені олар белсенді заттарға бай кешен. Бұл әртүрлі топтағы микроэлементтер мен эфир майлары, метаболиттер мен хлорофиллдер ақуыздар, тұздар мен дәрумендер. Мұндай композиция адам ағзасында кездесетін элементтерге өте ұқсас. Осыған байланысты дәрілік өсімдіктерді организм жақсы қабылдайды және күш-қуатын қалпына келтіруге көмектеседі, сауықтыру әсерін жүзеге асырады. [2].Химиялық табиғатына байланысты дәрілік өсімдіктер тоник, қоздырғыш, тыныштандыратын, ауырсынуды басатын, қақырық түсіретін, құсатын, іш жүргізетін, бекітетін, диуретикалық, жараларды емдейтін, микробқа қарсы, антигельминтикалық және т.б. көрсете алады. Дәрілік өсімдіктер ғылыми және халықтық медицинада адамдардың әртүрлі ауруларында кеңінен қолданылады. Өсімдіктердің кейбір түрлері мәдениетке енгізілген. Олар арнайы фермаларда плантацияларда өсіріледі, бірақ олардың көпшілігі жабайы. Барлық дәрі-дәрмектердің жартысына жуығы өсімдіктерден дайындалады. Жүрек препараттарының 70 % дәрілік өсімдіктер негізінде жасалады.

Дәрілік өсімдіктер адам, жануарлар ауруларын емдеу үшін қолданылады немесе дәрілік заттарды өндіру үшін шикізат ретінде қолданылады. Дәрілік өсімдіктер құрамында белсенді заттар деп аталатын белгілі бір химиялық қосылыстар бар, оларға алкалоидтар, таниндер, дәрумендер, гликозидтер мен сапониндер, флавоноидтар, эфир майлары, витаминдер, кумариндер мен фурокумариндер, органикалық қышқылдар, амин қышқылдары, амидтер, аминдер, шайырлар, майлар мен майлар, полисахаридтер мен пектиндер, шырыштар, боғыш заттар, ащы заттар, пуриндер мен пиримидиндер, фитонцидтер, минералды тұздар [2]. Дәрілік өсімдіктердің келесі санаттары бөлінеді: — ресми дәрілік өсімдіктер-шикізаты елде дәрілік заттарды өндіруге рұқсат етілген және дәрілік заттардың мемлекеттік тізілімінде көрсетілген өсімдіктер. - Фармакопеялық дәрілік өсімдіктер-дәрілік өсімдік шикізатының сапасына қойылатын талаптар мемлекеттік Фармакопеяның немесе халықаралық фармакопеяның тиісті бабында жазылған ресми өсімдіктер. - Дәстүрлі медицинаның дәрілік өсімдіктері-ең кең категория, ондағы өсімдіктердің көпшілігі салыстырмалы түрде нашар сипатталған және оларды қолданудың тиімділігі туралы ақпарат қазіргі фармакология құралдарымен қажетті тексеруден өтпеген [2]. Дәрілік шөптерде өсімдіктің ұлпалары мен бөліктеріне біркелкі бөлінбейтін емдік қасиеттері бар бір зат бар. Сондықтан дәрілік шөптерді жинау кезінде пайдалы элементтердің қай жерде шоғырланғанын және өсімдіктің қай даму кезеңінде олардың концентрациясы максималды екенін білу маңызды.Дәрілік өсімдіктердің шикізатын қолданудың негізгі тәсілдері: ішкі және сыртқы қолдануға арналған дәрілік заттарды өндіру. Ішінде су экстракциялары қолданылады: дәрілік өсімдік шикізатынан немесе алымдардан инфузиялар, қайнатпалар, су спирті, май экстракциялары (тұнбалар, сығындылар). Шырын ресми өсімдіктердің шырынды жаңа бөліктерінен алынады. Кептірілген дәрілік өсімдік шикізатынан алынған ұнтақ медицинада сирек қолданылады. Сыртқы қолдану үшін қолданылады: шөп ваннасы, орау, лосьон, компресс [3]. Дәрілік өсімдік шикізатының әртүрлі морфологиялық топтары ресми өсімдіктерден алынады: шөп, гүлдер, жапырақтар, тамырлар, тамырлар, жемістер, тұқымдар, қабықтар, бүршіктер және т. б. Дәрілік өсімдіктерді медициналық қолдануда композиция мәселесі бар. Жабайы өсімдіктерді жинау кезінде қауіпті заттар болуы мүмкін, мысалы, ауыр металдар. Фармакологиялық мақсатта дәрілік өсімдіктер өнеркәсіптік әдіспен топырақтың құрамын бақылайтын арнайы учаскелерде өсіріледі.

Дәрілік өсімдіктер созылмалы ауруларға, қайталанатын ауруларға, асқазан-ішек жолдарының патологиясына, зәр шығару жолдарының патологиясына, тыныс алу жүйесінің патологиясына, тері ауруларына, нейроэндокриндік жүйенің бұзылуына көмектеседі. [3]. Осылайша, дәрілік өсімдіктер адам, жануарлар ауруларын емдеу үшін қолданылады не дәрілік заттарды өндіру үшін шикізат ретінде қолданған дәрілік өсімдіктер әрқашан адамдардың өмірінде үлкен рөл атқарады. Олар рухани қанағат әкеліп қана қоймайды, ауаны тазартады және жағымды хош иістермен қанықтырады, сонымен қатар адамдарға әртүрлі аурулар мен аурулармен күресуге көмектеседі. Ең бастысы-олардың емдік қасиеттерін білу және оларды денсаулығыңыз үшін қолдана білу.

Әдебиеттер тізімі / References

1. Дәрілік өсімдіктер// https://vohor.ru/lekarstvennye-rasteniya/page/6

2. Жолымбетов О. Н., Шыныбеков Д. дәрілік өсімдіктердің адам өміріндегі рөлі / / қазіргі ғылымның теориясы мен практикасы " №12(54) 2019

3. Дәрілік өсімдіктер// http://permawiki.ru/w/index.php?title=%

DETERMINATION OF THE EFFECT OF HEAVY AND RADIOACTIVE METALS ON THE JERUSALEM ARTICHOKE PLANT

АУЫР ЖӘНЕ РАДИОАКТИВТІ МЕТАЛДАРДЫҢ ТОПИНАМБУР ӨСІМДІГІНЕ ӘСЕРІН АНЫҚТАУ

Dr. SADYKOVA DAMEZHAN, A.B.BAUYRZHAN, N.K.SHARAPAT, A.G.POSTANBAY

Аннотация

Ауыр металдар тағам, су, ауа арқылы организмге түскенде ыдырамайды, керісінше, тірі организмдерде жинақталып, ұзақ уақыт бойы сақтала алады және аккумуляцияланған у ретінде әсер етеді. Сондықтан ауыр металдардың қоршаған ортадағы мөлшері белгіленген шамадан аспауы керек. Радиоактивті элементтер – ядролары тұрақсыз және сәуле шығара алатын элементтер. Радиоактивті элементтер қоректік тізбектерге өсімдіктер, жануарлар және оларды қоршаған ортадан сіңіретін микроорганизмдер арқылы енеді. Бұл жыртқыштар немесе адамдар сияқты организмдерде жоғары тропикалық деңгейде радиоактивті элементтердің жиналуына әсер етеді. Осының салдарынан қоршаған ортадағы тірі ағзалар мен адам денсаулығына кері әсерін тигізәп әртүрлі аурулардың таралады. Мақалада ауыр және радиоактивті металдардың қоршаған ортаға және адам ағзасына тигізетін әсері анықталып алдын алу шаралары туралы өзекті мәселелер сарапталды.

Кілт сөздер: ауыр металдар, радиоактивті металдар, топинамбур, атомдық-абсорбциялық спекторскопия, рентген-флуоресцентті спектрометрі.

Annotation

Heavy metals do not decompose when they enter the body through food, water, air, but, on the contrary, can accumulate in living organisms and persist for a long time and act as accumulative poisons.Therefore, the amount of heavy metals in the environment should not exceed the established value. Radioactive elements are those whose nuclei are unstable and can emit radiation. Radioactive elements enter food chains through plants, animals and microorganisms that absorb them from the environment.It affects the accumulation of radioactive elements at high tropical levels in organisms such as predators or humans.As a result, various diseases spread, which negatively affect the health of living organisms and humans in the environment.The article identified the impact of heavy and radioactive metals on the environment and the human body and analyzed topical issues of preventive measures.

Keywords: heavy metals, radioactive metals, Jerusalem artichoke, atomic absorption spectoroscopy, X-ray fluorescent spectrometer.

Кіріспе

Ауыр металдар – тығыздығы темірдің тығыздығынан (7,874 г/см^3) артық болатын түсті металдар тобы. Оларға мырыш, қорғасын, қалайы, марганец, висмут, мыс, сынап, сурьма, никель, кадмий жатады. Ауыр және радиоактивті металдар адамдар күнделікті тұтынатын өнімдерде, қолданылатын заттарда, ауа мен топырақта көптеп кездесетіндіктен бірнеше аурулар тудырады. Ал біздің шикізат ретінде алып отырған өсімдік (топинамбур) өзінің бойында ауыр металдарды жинайды және оларды ағзадан шығуына ықпал етеді.

Оның тиімділігі каллориясының аздығында және шикізат ретінде қолжетімділігінде. Ауыр металдардың біршама бөлігі табиғи геохимиялық процестердің арқасында биосфераға енеді, мысалы, тау жыныстарының жарылуы, вулкандардың белсенділігі және басқалар. Табиғаттың ауыр металдармен негізгі ластаушысы-антропогендік фактор, адамның шаруашылық-экономикалық қызметінің нәтижесі. Ауыр металдардың айрықша қасиеті – табиғи ортада ыдырамайтыны: керісінше, олар экожүйелерде жиналып, ұзақ мерзімді зиян келтіреді. Ауыр металдар тірі организмдерге улы және канцерогенді әсер етеді. Мұндай элементтердің пайда болуының екі нұсқасы бар. Табиғи, яғни радиоактивті металл табиғатта және қарапайым жолмен табылғанда, сыртқы күштердің әсерінен уақыт өте келе басқа формаларға айналады. Ғалымдар жасанды түрде жасаған, тез ыдырауға және көп мөлшерде радиациялық сәуле шығаруға қабілетті металдар. Бұл белгілі бір қызмет салаларында пайдалану үшін жасалады. Кейбір элементтердің басқа элементтерге айналуы үшін ядролық реакциялар жүргізілетін қондырғылар синхрофазотрондар деп аталады. Топинамбур, жер алмұрт (Helianthus tuberosus L.) – астар тұқымдасының түйнекті жемісті тағамдық өсімдік. Солтүстік Америкадан, Иерусалим артишок провинциясынан шыққандықтан солайда аталады. 1612 жылы ол Францияға әкелінді және бүкіл Еуропаға тарады, онда ол азық-түлік өнімі болып саналады. Топинамбур Қазақстанда өсіріледі, оны қытайлық картоп деп атайды. Халық арасында «жер алмұрты» депте аталады. Топинамбур - Asteraceae тұқымдасына , Helianthus L тұқымдасына жататын түйнекті көпжылдық өсімдік. Топинамбур тік, тармақталған, жақсы жапырақты жасыл немесе әлсіз күлгін түсті және 1,5-4 м биіктікте 1-ден 5-ке дейін өседі. Жапырақтары сүйір, үлкен, қатты түтікшелі, шеттері иректелген, ұзын жапырақшаларында сопақша, ұзартылған-сопақша немесе кең сопақша пішінді. Гүл шоғыры күнбағыс тәрізді қоржын тәрізді, бірақ диаметрі 1,3-5 см гүлдері ашық-сары гүлшоғыры – түтік тәрізді, шеттері – қамыс. Гүлшоғырлары негізгі және бүйірлік өркендердің жоғарғы жағында орналасқан. Жел және жәндіктер арқылы айқас тозаңдану жүреді. Жемісі күнбағысқа қарағанда кішірек, конус тәрізді, сұр немесе қоңыр түсті дақтары бар 1000 дана салмағы кеш пісетін сорттардың тек оңтүстік ендіктерде піседі (Орта Азия, Қырым, Солтүстік Кавказ, Закавказье); ерте пісетіндер - Орталық Қара Жер аймағында, кейде Мәскеу маңында. Тұқымның көбеюі ыстық климатта ғана мүмкін болады; біздің елде тек іріктеу үшін ғана тәжірибеден өтеді. Өскіннің тармақталуы жер үстінде және жер астында мүмкін. Топинамбур ауыр металдар – қорғасын және кадмийді ағзадан шығару қасиетіне ие екені анықталған. Топинамбур құрамын 80% фруктозаның полимерлі гомологы – инулинен тұрады. Инулин - полисахарид, оның гидролизі қант диабетімен ауыратындар үшін зиянсыз фруктозаны өндіруге әкеледі. Асқазан-ішек жолына түсетін инулин тұз қышқылы мен ферменттердің әсерінен жеке фруктоза молекулаларына және қанға енетін қысқа фруктоза тізбектеріне ыдырайды. Инулиннің қалған қорытылмаған бөлігі ағзадан тез шығарылады. Ағзадан шығарылған бөлінбеген инулин ауыр металдарды, радионуклидтерді, холестерин кристалдарын, май қышқылдарын, тамақпен бірге ағзаға түсетін немесе ішекте өмір сүретін патогенді микробтардың тіршілігі кезінде түзілетін әртүрлі улы химиялық қосылыстарды байланыстырады.Топинамбур ағзадан ауыр металдардың, уыттардың, радионуклидтердің тұздары мен холестериннің артық мөлшерін шығара алады. Оның құрамындағы калий, магний гипертониктер мен жүрегі ауыратындар қолданатын препараттарды толықтай алмастыра алады. Топинамбурдағы табиғи магний, калий қосылыстары ишемиялық ауруларды, стенокардияны емдеудегі әсерлі, әрі қауіпсіз құрал ретінде қолдануға мүмкіндік береді. Топинамбур көптеген аурулар кезінде ұсынылады: қант диабеті, ішек қызметін жақсарту үшін, ағзаның иммундық қорғанысын көтеру үшін және басқалары.

Бұл оның құрамында инулин, пектин, биологиялық белсенді заттардың, дәрумендердің, минералды заттардың көптеген түрлерінің және амин қышқылдарының болуына негізделеді. Шығыс Қазақстанда топинамбур тек жеке учаскелерде өсіріледі. Ол ауыл шаруашылығы өндірісінде іс жүзінде жоқ. 2014 жылы Шығыс Қазақстан университетінің биотехнологиялық зертханасы сынауға топинамбурдың 10 сортын әкеліп, 2016 жылы бәсекеге қабілетті сорт сынауға көшіріліп, іске қосылды.

Зерттеу әдісі: Марк Спектроскан Макс-G(Спектрон, Ресей) рентген-флуоресцентті спектрометрімен өсімдік мүшелеріндегі ауыр металдар анықталды. Шикізат құрамында ауыр металдар "Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті" КеАҚ Қазақстан-Жапон инновациялық орталығында сарапталды. Бұл әдіс те белгілі спектрометриялық бағаналар пайдаланылады. Масс-спектрометрия көмегімен, жүргізілетін сапалық және сандық талдау сұйықтық спектрометрияға ұқсас. Заттын жеке де таза түрде бөлінуі, тұтылу уақыты немесе көлемі бойынша жүргізіліп, ал заттың сандық мөлшерін анықтау шоқтықтар биіктігін немесе ауданын өлшеуге негізделген.

Қорытынды

Қорыта келгенде, өсімдік құрамында пайдалы заттар көп болған сайын, ол өсімдіктің маңыздылығы арта түсетіні белгілі. Топинамбур сондай өсімдіктердің қатарына жатады. Тәжірибелердің немесе зерттеулердің нәтижесі көрсеткендей, макро, элементтердің ішінде адам ағзасына, жалпы тіршілікке пайдалы элементтердің топинамбур өсімдігінің жемісінде де, жапырағында да, сабағында да көп. Атап айтса, калий, кальций, темір, натрий, алюминий, магний т.с.с. олар кез-келген ағзаның тіршілігі үшін өте маңызды, әрі ағзада да көп мөлшерде кездесуі тиіс. Сондықтан азық-түліктің, жан-жануар қорегінің құрамында сол элементтер көп болуы шарт.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Gong, L., Qiu, D., Yao, X., & Yang, G. (2020). Determination of Heavy Metals in the Plant Sample Pretreatment Methods. *Journal of Physics: Conference Series, 1549*(2).
2. Абдрахманов Р.Ф., Ахметов Р.М. Радиоактивные элементы в нефтедобывающих и горнопромышленных системах Южного Урала // Новые идеи в науках о земле: Сб. материалов. М., 2007. С. 187–189.
3. Р. М. Ахметов, Р. Ф. Абдрахманов, Тяжелые металлы и радиоактивные элементы в горнопромышленных отходах южного урала и предуралья // Геологический сборник №8 Информационные материалы, 2019. С. 253-257.
4. А. Н. Журавская, с. Юю. Артамонова , г. В. Филиппова, Радионуклиды и тяжелые металлы в системе "радиоактивные отвалы – грунт растение" и их влияние на семенное потомство ольховника кустарникового (duschekia fruticosa (rupr) pouzar) сибирский экологический журнал, 2 (2012) 295-303
5. Очкин А.В., Бабаев Н.С., Магомедбеков Э.П. Введение в радиоэкологию: Для вузов. М.: ИздАТ, 2003. 199 с
6. Ли, Е. В., Суслянок, Г. М., & Соколова, О. С. (2017). Производство фруктозного сиропа из топинамбура кислотным способом. *Аграрная Россия, 2*.

TRANSITION TO GREEN ENERGY AND IMPACT ON THE ECOLOGY

YEŞİL ENERJİYE GEÇİŞ VE ÇEVRESEL ETKİLER

SAİDA SULTANLİ[1], DİNARA BAGİYEVA[2], ALİ NURİ[3]

[1]Doç., Dr. Saida Sultanli, Bakü, Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi, İktisat ve Yönetim Fakültesi, Kamu yönetimi ve sosyal yenilikler bölümü,

ORCID: 0000-0001-7584-859X

[2]Üniversite mezunu Dinara Bagiyeva, Bakü, Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi, İktisat ve Yönetim Fakültesi, ORCID: 0009-0003-2356-4407

[3]Üniversite mezunu Ali Nuri, Bakü, Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi,

İktisat ve Yönetim Fakültesi, ORCID: 0009-0009-7631-4122

Özet

Modern koşullarda, dünya ekonomisinin yönü, enerji endüstrisinin gelişim düzeyi ve enerji tedariki alanındaki bilimsel araştırmalarla giderek daha fazla belirlenmektedir. Bu bakımdan sürdürülebilir enerji üretimi yöntemlerine geçiş ve atmosfere sera gazı emisyonlarının azaltılması konusunda önemli bir görev bulunmaktadır. Ülkelerin kalkınması ve nüfusun yaşam kalitesinin iyileştirilmesi büyük ölçüde ülkenin enerji dengesinin oluşmasına ve güçlenmesine bağlıdır. Mevcut geleneksel enerji kaynaklarından kömür, petrol ve gaz gibi türleri, etkinliklerine rağmen modern dünyanın ekolojisi açısından ciddi sorunlarla ilişkilendirilmektedir. Geleneksel enerjinin tükenmesi ve çevre üzerindeki olumsuz etkisi, yenilenebilir enerji kaynaklarının gelişmesine yol açmıştır; bunların başlıcaları şunlardır: güneş ve rüzgar enerjisi, jeotermal ve hidroelektrik, biyokütle, gelgit enerjisi. Bu nedenle dünya çapındaki ülkelerin dikkatlerini, gezegenin enerji rezervlerinin gerekli düzeyde kullanımını sağlarken çevre üzerindeki olumsuz etkiyi en aza indirebilecek alternatif enerji kaynaklarının araştırma ve geliştirilmesine kaydırmaları gerekmektedir. Ülkelerin enerji politikalarının gelişmesinde, enerji güvenliğinin sağlanması konusunun günümüzde temel bir sorun olarak ortaya çıkması etkili olmuştur. Hidrokarbon kullanımının çevresel sonuçlarını azaltmaya yönelik ilgi ve çevre koruma gereklilikleri, ülkeleri yeşil bir stratejiye doğru adım atmaya teşvik ediyor. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2024 yılını "Yeşil Dünya Dayanışma Yılı" olarak ilan etmesi dikkate alındığında, bu yıl Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi'nde "Yeşil UNEC" yılı olacak. UNEC Rektörü Profesör Adalat Muradov, "Yeşil UNEC" yılı çerçevesinde uygulanacak Eylem Planını görüşmek üzere ilgili yapıların ve öğrenci kuruluşlarının başkanlarıyla bir araya geldi. Ardından 6 hedef altında 30 farklı faaliyet ve projeyi kapsayan Eylem Planı onaylandı. Çalışmamız, Azerbaycan'ın enerji sektörü özelinde ele alınarak, enerji sektörünün mevcut durumu analiz edilmiştir. Geleneksel enerjinin işleyişinin temel yönleri ve modern dünyadaki zorlukları ele alınmaktadır. Azerbaycan enerji sektörünün analizi, onun özelliklerini, kaynaklarını ve gelişim yönlerini ortaya çıkarmış, aynı zamanda geleneksel enerji kaynaklarının çevre üzerindeki etkisini de değerlendirmiştir.Azerbaycan enerji sektörünün karşı karşıya olduğu beklentiler ve zorluklara ilişkin bir analiz, enerji portföyünün çeşitlendirilmesi ve daha çevre dostu enerji kaynaklarına geçiş ihtiyacına işaret etmektedir. Temel başarı faktörleri yenilikçi teknolojiler, hükümet desteği ve alternatif enerji kaynaklarına yatırımın yanı sıra enerji altyapısının geliştirilmesi ve uluslararası işbirliği olacaktır.

Anahtar kelimeler: Enerji kaynakları, çevre, geçiş, politika.

Annotation

In modern conditions, the direction of the world economy is increasingly determined by the level of development of the energy industry and scientific research in the field of energy supply. In this regard, there is an important task of transitioning to sustainable methods of energy production and reducing greenhouse gas emissions into the atmosphere. The development of countries and improvement of the quality of life of the population relies to the greatest extent on the formation and strengthening of the country's energy balance. Among the existing traditional energy sources, such types as coal, oil and gas, despite their effectiveness, are associated with serious problems for the ecology of the modern world. And the exhaustion and negative impact on the environment of traditional energy has given rise to the development of renewable energy sources, among which the main ones are: solar and wind energy, geothermal and hydropower, biomass, tidal energy. Therefore, countries around the world need to shift their attention to the research and development of alternative energy sources that can provide the required level of use of the planet's energy reserves, while minimizing the negative effect on the environment. The development of countries' energy policies was influenced by the emergence of the issue of ensuring energy security as a key problem today. And interest in reducing the environmental consequences of the use of hydrocarbons and requirements for environmental protection are stimulating countries to take a leap towards a green strategy. Considering President Ilham Aliyev's declaration of 2024 as the "Year of Green World Solidarity", this year will become the year of "Green UNEC" at the Azerbaijan State University of Economics. UNEC Rector Professor Adalat Muradov met with the heads of relevant structures and student organizations to discuss the Action Plan, which will be implemented within the framework of the "Green UNEC" year. After this, an Action Plan was approved, covering 30 different activities and projects under 6 goals. Our study analyzed the current state of the energy industry, with special attention to the energy sector of Azerbaijan. The key aspects of the functioning of traditional energy and its challenges in the modern world are considered. The analysis of the energy sector of Azerbaijan revealed its features, resources and development directions, and also assessed the impact of traditional energy sources on the environment. An analysis of the prospects and challenges facing the energy sector of Azerbaijan points to the need to diversify the energy portfolio and transition to more environmentally friendly energy sources. Key success factors will be innovative technologies, government support and investment in alternative energy sources, as well as the development of energy infrastructure and international cooperation.

Keywords: Energy sources, environment, transition, policy.

THE IMPACT OF GENDER ON PERCEPTIONS AND FEAR OF CRIME AMONG URBAN AND RURAL POPULATIONS IN SRI LANKA

NISHANI RANAWEERA

Department of Criminology and Criminal Justice, University of Sri Jayewardenepura, Sri Lanka

School of Global Studies, Thammasat University, Bangkok

https://orcid.org/0000-0002-7682-5733

Abstract

This research explores the influence of gender on perceptions and fear of crime within Sri Lanka's urban and rural populations, emphasizing the integral role played by socio-cultural dynamics. The primary research problem investigates how gender disparities affect individual and communal responses to crime across diverse geographic and cultural landscapes. Specifically, the study aims to assess the variance in fear of crime between genders, compare these fears within urban and rural settings, and identify the contributing socio-cultural factors. The methodology employs a mixed-methods approach, incorporating both quantitative surveys to measure levels of fear and qualitative interviews to delve into the perceptions and lived experiences of crime among different genders in selected urban and rural areas. This dual approach facilitates a comprehensive understanding of the complex interplay between gender, culture, and crime perception.The findings reveal significant differences in how crime is perceived and feared by men and women in these settings. In rural areas, the research identifies a heightened fear of crime among women, which is closely linked to traditional gender roles and the cultural demarcation of gendered spaces. These factors contribute to a pervasive sense of vulnerability among rural women, notwithstanding the lower actual crime rates. Conversely, urban settings demonstrate a more pronounced fear of victimization across both genders, driven by higher crime rates and more frequent reports of crime in media, which amplify personal and collective anxieties regarding safety. The discussion underscores that while fear of crime is universally present, its manifestations and impacts are distinctly modulated by gender and locale. Urban areas, with their higher incidence of crime and greater anonymity, foster a generalized fear of victimization, whereas rural fears are deeply intertwined with cultural norms that dictate gender-specific behaviors and movements. The study recommends the introduction of community-based policing strategies that are sensitive to the nuances of gender and culture, particularly in rural areas. Enhancing public safety infrastructure and visibility in these areas could significantly mitigate the ingrained fear of crime. For urban centers, the implementation of targeted educational programs to demystify crime and empower citizens, particularly women, is suggested. Furthermore, the study proposes the innovative use of technology with the development of a mobile application tailored to the needs of different gender groups, facilitating real-time crime reporting and updates. This application could serve as a crucial tool in bridging the gap between community needs and policing efforts, ensuring a more nuanced and effective approach to enhancing safety and reducing fear of crime across Sri Lanka's diverse urban and rural landscapes.

Keywords: Cultural values, Comiunity based crime prevention, Gender, Fear of crime

ON THE RELATIONSHIP OF ENVIRONMENTAL FACTORS AND CONDITIONS OF THE "RESTING ZONE" WITH THE DYNAMICS OF THE SAIGA TATARICA POPULATION

MURAT NURUSHEV[1], ASEL NURUSHEVA[2], ASSEM MYRZHIYEVA[3]

Abstract:

We set ourselves the goal of the study - to study the impact of climate change on the dynamics of the Kazakh saiga population, to study the eating behavior (list of plants in the diet) and to give specific recommendations for its stable development by creating an ecological framework (corridors) of specially protected areas between three populations. In terms of transferring from the status of a protected species to the status of a human-regulated species, there is a need for scientific justification and hard evidence, at the level of creating a mathematical model of population development, in the future. Preservation and stable development of all three saiga populations in Kazakhstan, by creating a single ecological structure based on ecological corridors of protected areas, will strengthen the stability of the population, due to the drift of genes between the three populations.

Keywords Kazakh saiga population, Climate change, Ustyurt, Ural, betpak-dalinsky, derivatives, *Saiga tatarica L*

Introduction

Status, problems and prospects of the Kazakh saiga population. Saiga (Latin Saiga tatarica) is a species of animal from the family of hollow-horned antelopes inhabiting the steppe and semi-desert expanses of Eurasia. Saigas have distinctive biological characteristics of the species that help them adapt to harsh conditions. By international environmental organizations and conventions, the saiga as a species is classified as "endangered". It is recognized as vulnerable by the International Red List of Endangered Species (IUCN Red List). The main threat to the decline in the number of saigas is poaching, the narrowing of habitats due to economic activity, as well as snowy winters and lack of food, diseases and competition with farm animals. Saigas are one of the most massive and prominent participants in migration among dry-steppe mammals. Currently, several million saigas move at distances up to 2.0 thousand km. The basic biology of the saiga includes rapid adaptation to the harsh conditions of the dry steppes, mass reproduction and multiplicity, nutrition and the threats they face. Scientific study of saigas is an urgent task in the conservation of biodiversity and balance of steppe ecosystems of Eurasia. The main part of the modern range and resources of the saiga in the world is located on the territory of Kazakhstan.

There are three separate saiga populations in Kazakhstan: Betpakdalinsky, Ustyurt and Ural.

The largest population currently in Kazakhstan is the West Kazakhstan saiga population, whose number reaches more than one million one hundred thousand heads (1130000). The

[1] Professor of the Astana International University, Doctor of Biological Sciences, Full Member of the Russian Academy of Natural Sciences, Astana/Kazakhstan,

[2] Doctor of PhD Information Systems. Docent L.N. Gumilyov Eurasian National University,

[3] Doctor of PhD Veterinary Sciences, Kazakh National Agrarian Research University,

Betpakdalinsky saiga population is the second of the large and stable populations with an extensive habitat. The number of individuals is 745300 heads. This population lives in the Betpakdalinsky semi-desert lowland and occupies the entire central and Southern Kazakhstan. The Ustyurt population lives on the territory of Mangystau and the southern part of Aktobe regions, migrates to the territory of Karakalpakia (Republic of Uzbekistan) in winter and returns to the territory of Kazakhstan in spring. For the accounting period of 2023, the population was 39700 heads. The smallest saiga population in Kazakhstan, subject to a powerful anthropogenic impact from humans. The analysis of the data of the annual spring accounting of the number of saigas for more than 20 years, when they return to the territory of Kazakhstan during the spring migration to the north, as well as the results of security measures by the RSE "PO "Okhotzooprom and nature protection structures of Kazakhstan, indicate a decrease in the number of saigas in the territory of Karakalpakia, in winter. Since 2016, the Ural saiga population has been the largest population of this species in Kazakhstan, living in the Volga-Ural interfluve on the territory of West Kazakhstan and Atyrau regions. In some years, especially with abnormal climatic conditions, part of the population migrates to neighboring regions of the Russian Federation (Saratov, Volgograd, Orenburg, Astrakhan), then returning back to Kazakhstan. Until 1999, the state saiga fishery was carried out in Kazakhstan by the forces of a specialized organization. The maximum harvesting reached 400 thousand saigas per year*

*Sustainable use of saiga antelope: overview and prospects. UNEP/CMS/Saiga/MOS4/Doc.7 [1].

Nowadays three populations of saigas live in the Republic of Kazakhstan; they are almost completely isolated from each other – betpak-dalinsky, Ustyurt and Ural [2]. Until the end of the last century, saigas were widely used as a trade species. The meat was in great demand with the population and the skin was used for the production of high-quality suede. For five years (1981-1985) in Kazakhstan 900 thousand saigas were shot. About 14 thousand tons of meats were produced. The production cost (including export of meat and horns) from this animal made about 19 million rubles, and the net profit cost 10 million rubles [10]. Our goal is to conduct a comprehensive study of environmental factors (climate, social factor, etc.) and their impact on the dynamics of the Kazakh saiga population and give specific recommendations for its sustainable development for the long term in the future.

Materials and methods

In the study of bioclimatology, the method of "interactions between living organisms and environmental atmospheric factors" was used [3]. In the analysis of climate change, reports on the results of the assessment of the Intergovernmental Panel on Climate Change were used [4]. The study used such basic methods as: a descriptive method for laying test areas for collecting field material (biological objects), a description of the habitats of saigas and other animal species; a comparative method – by comparing ecological and epizootic processes, as well as the author's own research, published works, including electronic resources [5-15]. The study used indicators of the meteorological service located on the migration path of saigas. To study the structure of the plant community, a square-based study was conducted, which allows collecting small-scale information about the plant community, as well as, with a sufficient number of squares, providing information about a larger area. When conducting a study that uses squares, a number of considerations must be taken into account, including the size and shape of the square. The choice for both options can be justified by the literature [16,17].

To determine the number of saiga, scientists have developed a method of ground accounting using motor vehicles (for small areas) and a method of aerial visual accounting using light aircraft and helicopters, previously mainly AN-2 aircraft [18], in recent years - Eurocopter helicopters , etc . In order to regulate the number of saiga populations, prevent pathologies and preserve biodiversity in the country, it is necessary to continue comprehensive scientific and practical research. A comprehensive scientific approach to the study of the problem will allow us to develop a system of measures to preserve the regulation of the number of migrating wild animals in Western and Central Kazakhstan [19]. In terms of studying the behavior of the saiga, we used generally accepted biological methods of collecting material and we developed methods for studying the behavior of horses [20-22]. They include visual observations (through binoculars, night vision device NSP-3), photographing, satellite tracking, collecting and analyzing plants eaten (when studying nutrition), tagging animals, etc. In recent years, the Methodological recommendations on saiga air accounting in Kazakhstan developed by the Institute of Zoology of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan jointly with the Kazakhstan Association for Biodiversity Conservation and the State Enterprise "PO Okhotzooprom" have been applied. It was approved by the decision of the NTS Committee of Forestry and Wildlife of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan dated 17.03.2014 . Air surveys are conducted in the spring (in April) annually. The records are kept on parallel routes laid mainly through 10 km. The flight height is 120 m, the width of the accounting lane is 1600 m (800 m in each direction). Accounting routes cover the entire area occupied by saigas at the time of accounting. The population density of animals is calculated separately for each accounting route. The number of saigas is determined by extrapolating accounting data to the territory occupied by animals during this period.

Results

According to our data, compared with the previous period (1935-2014) within the last 80 years the annual average of air temperature had increased by 1.1 °*C*, and the rain had increased by 63. 1 mm. The studies of the air temperature during the 80-year period show a steady tendency of increase with the considerable vibration amplitude from 1.4 °*C* (1942) till 11.1°*C* (1995) [1, 20]. Dynamics rainfall during the 80-year period of observations showed that in the average amount in a year 303.8 mm of their amplitude of oscillations ranging from 121.6 mm (1936) to 522.3 mm (1946) of the precipitation fall out and in general had a steady tendency of increase. At 59 weather stations in the northern region, 2020 was the warmest year since 1941. The amount of precipitation for 2020 averaged 270.7 mm across the territory of Kazakhstan . In 2016, 1,300 millimeters of precipitation fell on the territory of Kazakhstan per year, and on average up to 900 millimeters fall there. It should be noted that the trend of a certain increase in the average annual temperature (1.1 – up to 11.1) and an increase in precipitation (by 63.1 mm) [20,21] has a positive effect on the dynamics of the saiga population of all three Kazakh populations in recent years (from 24.5 to 45.0%). From 1975 to 2018 the average annual sum of rainfall precipitation had increased by 63.1 mm and had reached 335.3 mm. It should be noted that within the 20th century in Kazakhstan since 1970 the air temperature had increased and from this point the thirty-year tendency of temperature raised and a weak tendency to its stabilization in the last fifteen years takes place. Steady preservation and biological diversity in the global and in the regional aspect are the universal guarantors of the existence of the organic life on Earth [20-22]. Saigas are the most ancient, hoofed animals of Eurasia. Like a mammoth and wooly rhinoceros they endured a glacial era 20 thousand years ago. In Kazakhstan the most numerous animal among wild hoofed animals is the saiga – *Saiga tatarica* L. In the recent past it was a background species of hoofed animals, which exceeded 1.0 million heads in the number.

Field researchers specify [20] the saiga diet which includes plants such as: anabasis *(Anabasis aphylla L.)*, bug-infested *(Lepidium)*, Kermek *(Limonium Vulgare)*, ephedra *(Ephedra distachya)* and others which differ in nutritious and medicinal properties, but aren't eaten by farm animals. Saigas are constantly wandering animals. Within a year, they cover 3-4 thousand kilometers (Fig. 1).

Fig. 1 – Saiga - a unique type of hoofed animals, the age-mate of a mammoth and rhinoceros,.

Saigas often change pastures and, as a rule, only partially pit vegetation. Their diet consists of different plants, which are reluctantly or completely not eaten by the livestock *(anabasis, bug-infested, Kermek, ephedra, etc.).*

The most selective animal among pets is the horse. So, according to our researches on Ustyurt from 616 species of plants, the adayevsky horse ate only 77, i.e. only every eighth of all herbs a day [20-22]. In view of that a saiga among the big range of vegetation consumes only 20 kinds of herbs, i.e. selectivity of saigas in the choice of vegetable food is very high (1:50). Saigas eat only every fiftieth of a set of kinds of vegetation. Generally it is juicy grass: Sálsola, Ephedra distachya, various species of worm wood *(Artemísia)*, wheat grass comb *(Agropyron pectinatum)*, Mortuk *(Eremopyrum triticeum)*, Kentucky bluegrass *(Poa praténsis)*, fescue *(Festúca valesiáca)*, Kermek *(Limonium vulgar)*, boy Aly ch *(Salsola arbuscula)*, Kokpek *(Atriplex cana)*, Anabasis salsa *(Anabasis salsa)*, kochia *(Kochia scoparia)*, sorrel *(Rúmex)*, which accounted for 98% of the stomach contents. Careful analysis showed that most of them are not only nutritious but contain medicinal properties [20, 21]. On our hypothesis, in those herbs which are eaten by saigas there is a mystery of anti-neoplastic drugs (treatment of cancer tumors). First, they are the most ancient hoofed animals which since the Ice Age have lived up to now. Secondly, they have no cancer and other diseases of people. The natural congenital instinct of saigas on the selectivity of officinal herbs can prompt us many secrets of treatment of oncological diseases. We have to study the elementary behavior of a saiga more deeply and reveal secrets of health and sexual activity. Thus, on the basis of the association — Artemisia pauciflora which are eaten by a Kazakh horse, the Kazakhstani academician Sergazy Adekenov developed the effective anti-neoplastic medicine "Arglabin" [23-26]. On our hypothesis, we assume that on the basis of herbs what saigas eat, perhaps, we can create even more effective medicine. These and other factors confirm the need to keep a biodiversity of a saiga on our planet. If the most selective animal among pets on vegetation is the horse that eats every eighth of all the grass, the saiga consumes only 20 of the thousands of species of steppe plants, i.e. every fiftieth. We found it out studying the food behavior of betpak-dalinsk population in lower reaches of the Sarytorgay River.

Generally, these are juicy herbs: glassworts, an ephedra, different types of ice-holes, a wheat grass pectineal, Kentucky bluegrass, fescue, Kermek boyalych, Kokpek, Anabasis salsa, kohii, sorrel that made 98% of the volume of contents of stomachs. Thus, only 12-23 Kg/ hectare of vegetation a year (about 1.5-2% of a crop) are used for food while pets use 100 and more Kg/hectare (12-18%), that shows a weak load of pastures [20-22, 36]. The feeding capacity of pastures of the Republic in full prosperity can provide an annual ration from 2 to 3 million saigas, without damaging the environment. All this testifies to possible enormous prospects of cultivation of steppe antelopes in the territory of Kazakhstan not only as the specific variety but also in the long term as a trade type of hoofed animals [20-22, 36]. Thanks to their hoofs there is a pollination of many rare plants, steppe endemic. These materials testify to possible enormous prospects of the dwelling of steppe antelopes in the territory of Kazakhstan, not only as a specific variety but also as a trade type of hoofed animals. In Kazakhstan 1.7 million sq.m of valuable skin were made from saigas and 90 thousand tons of meat, 250 tons of horns were exported, the gained income from trade averaged about 3.0 million US dollars on average [342]. Features Population Dynamics. In the territory of Kazakhstan, the main part (90-95%) of a modern area of this species is concentrated. Insignificant fragments of the area of distribution are available in the Russian Federation, Uzbekistan, Turkmenistan and Mongolia. Three geographical populations of saigas live in our Republic: betpak-dalinsk (between Balkhash and the Aral Sea), ustyurtsk (between the Aral and the Caspian Sea) and Ural (in the interfluence of the Ural and Volga rivers). Some part of the ustyurtsk population for the winter migrates to the South of the neighboring Uzbekistan and a lesser extent to Turkmenistan. A certain part of the Ural population reaches the border regions of Russia. The approach of spring migration of animals is observed in the opposite direction of the territory of Kazakhstan.

The number of saigas is subject to sharp fluctuations. If in 1991-1993 in Kazakhstan there were 800-900 thousand saigas, but in the next six years they decreased in their livestock proceeded (Table 1).

Table 1 Dynamics of number of saigas in Kazakhstan for 17 summer period (1999-2015)

Years	Name of population, considered, thous.heads			Total
	Ural	Ustyrt	Betpakdalinsk	
1999	84.0	200.0	64.0	348.0
2000	17.0	116.0	15.0	148.0
2001	9.3	58.0	12.0	79.3
2002	6.9	19.1	4.0	30.0
2003	6.5	12.9	1.8	21.2
2004	8.8	15.0	6.9	30.7
2005	10.0	19.6	9.9	39.6
2006	12.8	17.8	16.8	47.4
2007	15.6	16.4	22.8	54.8
2008	18.3	10.4	32.3	61.0

2009	26.6	9.2	45.2	81.0
2010	39.1	4.9	53.4	97.4
2011	17.9	6.1	78.0	102.0
2012	20.9	6.5	110.1	137.5
2013	26,4	5.4	155.2	187.0
2014	39.0	1.7	216.0	256.7
2015	51.7	1.3	242.5	295.5

During the period from 2005 to 2009, in comparison with 2003, the number of these hoofed animals increased slightly and that is a consequence of strengthening the security actions, and also, rather favorable weather and a climatic factor at this interval of time. For example, the livestock of betpakdalinsk population increased from 32.3 thousand heads in 2008 to 45.2 thousand in 2009, i.e. by 39.9%. The number of ustyurtsk population of saigas for this period decreased by 1.2 thousand individuals and continues to decrease gradually. The main reason is inefficient protection and a considerable press of poaching in the territory of Uzbekistan where the saiga migrates on wintering during the winter period. On the contrary, the number of the Ural population increased from 18.3 thousand in 2008 to 26.6 thousand heads in 2009, i.e. by 45.3%. This tendency is observed in recent years. For example, in 2015 their livestock already almost doubled. Since 2010 the absolute number of saigas has begun to increase considerably. In a section of the population, there should be noted the steady growth of the Ural population of hoofed animals and gradual decrease in the Ustyurtsk. The major limiting factor of a number of saigas on Ustyurt is anthropogenous, their considerable shooting in wintering places, either from the Kazakhstani or Uzbek part of this plateau. Unprecedented growth in all three populations was recorded from 2016 to 2023, up to 45% per year. This was facilitated not only by strengthening environmental protection measures, but also by conducting professional analysis and conclusions (conclusions) made in practice by scientists and specialists. So, we have taken unprecedented measures, previously, to ensure "rest zones" in places of mass lambing, "maternity hospitals" and migration routes in the spring and summer period. There has also been an increase in the number of hot days over the past 7 years. So, according to our data, for the Betpakdal population, the northernmost place of mass lambing is on the Irgiz River, south of the village of Karabutak. The southernmost place is located near Lake Karakain (in 1989-2022), not counting single animals. The offspring throughout their life lives in the area: from the Northern Kyzylkums and Moinkums, to the territories of farmers' crops of the Aktobe and Akmola regions. As for the Ural population, these are the southern and western districts of the West Kazakhstan region (Bokeyordinsky, Zhangalinsky, Zhanibeksky and Kaztalovsky). On the territory of the first two of them there is one place of mass dislocation during the lambing period. These measures led to the fact that, according to the agrarian formations of the West Kazakhstan region, in 2023, farmers' crops suffered from the invasion of saigas, about 579 thousand hectares. The total damage is about 1.4 billion tenge. In the Ural and Betpakdal populations, stable growth has been observed in recent years. The increase in the current year amounted to more than 45.0% compared to 2022. The high growth was facilitated by very favorable fodder and weather conditions of the last 5-7 years and fairly effective protection, which has noticeably improved over this period.

As a result, the dynamics of the number of saigas in all three Kazakh populations over the past three years has been consistently positive, with an increase above average last year. According to the accounting materials, the largest population in the country today is the Ural (Table 2).

Table 2 - The number of saigas in Kazakhstan in 2016-2023

Years	Population size, heads (extrapolated)			
	Ural	Betpakdalinskaya	Ustyurt*	Total
2016	70 200	1 900	36 200	108 300
2017	98 200	2 700	51 700	152 600
2018	135 000	3 700	76 400	215 100
2019	217 000	5 900	111 500	334 400
2020	Quarantine (accounting was not carried out)			
2021	545 000	12 000	290 000	842 000
2022	801 000	28 000	489 000	1 318 000
2023	**1 130 000**	**39 700**	**745 300**	**1915 000**

** In the Ustyurt population with a low number (until 2022), under-accounting was possible*

According to the results of our own research, the main reasons for the increase in the number of saigas have been established:

1. The main reason for the increase in the number of saigas exponentially is the multiplicity of females from the second lambing (twins and sometimes triplets), as evidenced by the literature data and the results of their own observations in natural populations for a number of years;

2. The second most important factor is that the female saiga brings offspring at the age of one year. So, according to our research, female saiga at the age of 7 months enters the rut, and the next year, in the spring brings offspring.

Rutting and mating among saigas takes place in December in the territories of winter habitat and migration, saiga cubs are born en masse in the first decade of May. The sex ratio (males - females) among newborn saigachat is close to 1:1, with an undisturbed population structure among adults 1:2 - 1:3.

According to the materials of the study, in the studied populations, the number of adult males in recent years was 3-10%, depending on the degree of violation of their structure. In adult females, an average of 1.8 cubs are born, in young (one-year-olds) - 1.0. On average, there are 1.5 cubs per female. Due to the offspring, the population increases by autumn, on average by 30-45% compared to the initial (spring) population.

At the same time, the method of accounting for the number of saigas used in Kazakhstan, with such a high population density, requires scientific clarification and revision, or the introduction of modern accounting methods using geoinformation systems and high-resolution mapping with a low error threshold.

Annual population growth is 20% in normal years. This figure in 2023 was more than 45%. The average natural mortality rate is 16% for adult animals and about 28-50% for young animals, depending on the year. The main causes of natural mortality of saigas are: a snowy winter, ice, drought, diseases (pasteurellosis, foot-and-mouth disease), predators (wolves, and eagles and foxes for cubs), and with a high population size from starvation and starvation. Thus, an unprecedented increase in the number of all three populations was recorded in the period from 2016 to 2023 - up to 45% per year. This was facilitated not only by strengthening environmental protection measures, but also by conducting professional analysis and conclusions (conclusions) made in practice by scientists and specialists. As a result, unprecedented measures have been taken to provide "recreation areas" in places of mass lambing, "maternity hospitals" and migration routes in the spring and summer period. The number of hot days has also increased over the past 7 years. Based on the study (from 2010 to 2015) of the behavior of the Kazakh saiga population, we recommended to strengthen the protection of natural areas on the migration route and "rest zones", in places where mass lambing was lost, that is, we had to point out the theoretical part of the rescue, which caused a sharp increase in the number of all three populations. The implementation of the green corridor of the migration route and ensuring the safety of "rest" in the places of mass lambing indicated by us have borne fruit. The recommendations were taken into account by the bodies of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan and environmental structures (Fig. 2).

Fig. 2 – Specially protected areas of "rest" and "green corridor" with security on the way of migration, which contributed to a sharp increase in the population

We, the members of the Association "Union of Horse Breeders of Kazakhstan", have assumed this responsible role. The results of scientific and practical work exceeded our expectations. Now the number of only a single population, the Ural, has exceeded 1.1 million heads, that is, if we continue to conduct this work on the basis of knowledge. Success will be real, positive dynamics will be regulated by specialists. But now a new problem arises - the threat of mass shooting, allegedly coming from farmers who complain about crops. Since a certain confrontation has turned out, it requires careful professional consideration. For a long time, saigas have been consumed mainly by endemics, wild high-calorie and medicinal plants. Moreover, domestic ungulates prefer completely different types of pasture vegetation than saigas. This harmony allowed to coexist peacefully for millions of years.

It is difficult to overestimate the positive role of the saiga population in the pasture territory of Kazakhstan, in terms of the uniform distribution of natural organic fertilizers in the form of feces and urine, trampling the seeds of many rare plants endemic to the steppe biome, giving our steppe space indescribable beauty. A similar situation, with the wishes of farmers, was in Australia, with national pride - kangaroos. Then the authorities asked for concrete evidence on the number of extra shootings. Evidence and biological justification were required. Two tags were issued for this livestock, one from the hunting inspector, and the second from the monitoring group of supervision. If kangaroos are practically of less use than saiga antelope, but they are protected by the state as the national pride of the country. Any thing with the brand of the country - kangaroo, is valued at times more expensive. The time will soon come to open, as before, economic entities for their use (derivatives: horns, hooves, meat, biological products, blood, etc.), but strictly on a waste-free scientific basis, replenishing the gold and foreign exchange reserves of Kazakhstan, because these products are becoming more expensive every year as environmentally friendly. The materials presented by us indicate that we have achieved success not only in the breeding process of local horses of Kazakhstan, creating a number of factory lines, an intrabreed type of a new breed - Mugalzhar, but also in the development of wild ungulates. However, it is felt everywhere what initiatives to protect the environment we lack. Why are our compatriots poorly interested in such areas as bioresources, ecotourism and ethnoculture. After all, we have the richest flora and fauna. Preservation and stable development of all three populations of saiga in Kazakhstan, by creating a single ecological framework based on the ecological corridors of protected areas, will strengthen the stability of the population, due to the drift of genes * between the three populations. This is the goal we pursue in a number of our scientific projects, because our association "Union of Horse Breeders of Kazakhstan", in unity with the specialists of the Association for the Conservation of Biodiversity of Kazakhstan, is for the rescue of rare and endangered species of ungulates of Kazakhstan.

*Gene drift is a change in the frequency of a gene in a population due to random causes. These include fluctuations in the population size, its age and sex composition, changes in the food supply, the presence or absence of competition, etc. The main genetic effect of drift is the gradual homozygotization of the population

According to Kazakh experts, it is necessary to prepare a biological justification for regulating the number of saiga in the Ural and Betpakdala populations in order to achieve optimal numbers that do not have a negative impact on agriculture, including farmers' crops. To ensure the continued use of saigas for hunting, science and other permitted methods of removal.

In this regard, we have analyzed the current state and urgent problems that need to be solved. We present our vision of solving the problems and prospects for the development of the Kazakh saiga population, which deserves attention.

It should be recognized that the issues of pasture feed capacity and optimal

the numbers of saigas, taking into account the prevailing conditions, have been poorly studied. Modern geobotanical and zoological studies are needed, as well as studies to clarify the degree and scale of competition between saiga and domestic animals. However, the complaints of farmers about the bleaching of crops, the possibility of a repeat of the mass death of saigas, taking into account the excessively increased number, raises the question of the need for biological justification of their regulation. This process should be justified, at the level of competently prepared dynamics of a mathematical growth model, based on derivatives affecting (inhibiting) the development of the population. The withdrawal of any certain amount should be based on strong arguments, without much harm to population growth.

From personal experience, basing on the experience of other scientists, in our opinion, it is necessary first of all to create an ecological framework (green corridor) between the three Kazakhstani populations. Of course, this will require certain costs, which will pay off in the future, due to the export of saiga derivatives, as well as saiga meat, as a unique dietary product and derived by-products. Without creating an ecological framework that gives stability to the population, there can be no question of a certain amount of withdrawal, even for scientific purposes. Taking advantage of the moment of rapid population growth (dynamics and climatic conditions), it is necessary to create an ecological framework, specially protected corridors, eco-paths (via highways and railways) between three populations, which will allow individuals to disperse around the perimeter, covering the central and western regions of the republic. And the question of the concentration of livestock in certain areas will disappear by itself. Moreover, such a thorough solution of the issue promises great prospects. Secondly, we must urgently prepare standards (GOST standards) and certify the entire list of derivatives, meat products (saiga meat), hides, horns, hooves. That is, to carry out all these procedures promptly. To develop specialized lines for cutting and processing saiga carcasses in meat processing plants located in the area. Determine their volume and production rates. Thirdly, to identify those developed countries that want to import these products. First of all, the main attention among interested parties should be paid to developed countries with a successful restaurant business, where there is no saigachatina. According to our data, today, none of the leading hundred restaurants in the world, there is no saigachatina. Meanwhile, the importance of this product is huge, both in terms of caloric content and its healing properties. Its healing properties are based on the high selectivity of saigas, that is, the peculiarities of their eating behavior. We have found that the saiga antelope is selective in the choice of high-calorie and medicinal plants. If a herd Kazakh horse drinks only pure water and eats every eighth of the entire biodiversity of steppe (semi-desert and even desert) grass, the saiga antelope eats every 45-50 th type of vegetation. He spends a lot of time searching for them than on the eating process itself. A significant part of the diet of saiga consists not only of highly concentrated forage herbs, but also a large number of medicinal plants. These features determine the high digestibility and digestibility of saigachatin, by the human body, and derivatives (in particular horns), the best medicinal properties, including, for men's health. Accordingly, saigachatina should be one of the most expensive delicacies on the tables of prestigious expensive restaurants in the world, along with black caviar of sturgeon of the Caspian Sea. A significant part of the income from it should cover the costs of environmental needs of the state, including the creation of an ecological framework between the three Kazakh populations, in terms of creating sustainability. Moreover, the lowest price of one kilogram of saigachatin should be at the level of 10-12 euros. This, I think, is the whole miracle secret of the fact that they have survived to the present day since the time of the mammoth. This is our conclusion, unlike other experts.

Discussion

Saiga, as well as horse, the sign animal in Central Asia personifies development of a steppe civilization. In Kazakhstan the most numerous animals among wild hoofed animals are the saigas – as ancient as a mammoth and rhinoceros which endured a glacial era 20 thousand years ago. In the recent past it was a background type of hoofed animals the number of which exceeded 1 million heads. Nowadays three populations of saigas which are almost completely isolated from each other – betpak-dalinsko-arysskaya, Ustyurt and Ural live in the Republic. Now on the border of four areas - Karaganda, Kzyl-Orda, Aktyubinsk and Kostanay the state fund for the rescue of saigas (on the initiative of Margulan Seysembayev and Murat Nurushev) defines borders of a public reserve of "Akshala".

As a symbol of the revival of saigas, the ecological society intends to approve a public reserve of "Akshala". The territory of the future reserve will make more than 1 million hectares or more than 10 thousand sq. kilometers. The last epizooty, large on the scales, is noted in May 2015 in the territory of three areas (The Kostanay, Aktyubinsk, and Akmola region). In total as of June 22, 2015 148800 carcasses of saigas were utilized. So far the experts had two key versions of the causes of a mass murrain. The first, the main one, was based on the climate change reason when in this zone in one week 3–4 rainfalls dropped out that was caused by the change of the western cyclone to the northern one. Kazgidromet's data demonstrated much rainfall exceeding the norm on the place of the mass case of saigas' murrain which was followed by a sharp fall of temperature and intensity of the wind. So, according to the data of meteorological stations, during the first ten days of May there was heavy rain precipitation approximately to 75 mm having the norm of 8-10 mm a month. Certainly, it is the major factor which caused an acute tympanites of the cicatrix of a stomach of a saiga with the transition to an anaerobic enterotoxemia and pasteurellosis. Eating the juicy green grass moistened with a plentiful atmospheric precipitation causes illness of animals. Fermentation of a forage in the alimentary system of saigas provokes rough reproduction of the corresponding bacteria (inflation) emitting the toxins getting through blood vessels and internals, striking a nervous system. Appreciable weakening of a maternal organism was promoted also by age biology of a fetus. In the last month pregnancies, the mass of a fetus is enlarged twice. Considering that saigas can delay terms of childbirth in adverse days (in search of the dry place), the provision of maternal individuals becomes complicated even more. In the bulk, the maternal livestock fell, and their significant amount fell at a stage of labors. After a critical decline in the number of saiga in the 1990s (mainly due to mass poaching), fishing was banned; the moratorium is still in effect until the end of 2023. The long period of the ban on saiga hunting and the annual financing of conservation measures allowed to increase the number of saigas, exceeding the optimal and historical level of the population. As a result, competition with farm animals increased due to pastures and watering holes, saigas began to enter grain crops, which caused complaints from owners of private livestock and peasant farms. Based on the conducted research, it can be concluded that the methods used to account for the number of saigas with a high number of them and a significant habitat area require revision towards the use of modern methods of accounting for wild animals using infrared video cameras and quadrocopters, programs for accounting for the sex and age composition of populations and clarifying the routes of movement of saigas. Of course, the high number of saiga populations (especially in the territory of two districts of the West Kazakhstan region) and their negative impact on the agricultural sector pose tasks for scientists to humanely regulate the number of saiga and study the biology of saiga. In this regard, of particular interest is the development of technology for keeping saigas in semi-free aviary conditions, for the preservation of genotypes of populations, as well as the development of veterinary requirements for fishing and standardization of saiga products in agriculture. This process is carried out in Kazakhstan in accordance with the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan dated 2021, the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Protection, Reproduction and Use of Wildlife" No. 5 dated July 9, 2004, "Rules for the preparation of biological justification for the use of wildlife". The document was approved by Order No. 104 of the Minister of Environment and Water Resources of the Republic of Kazakhstan dated April 4, 2014. The saiga, as a species, is included in a number of international conventions and lists of environmental organizations, which in turn sets Kazakhstan the task of preventing the extinction of the species from nature, developing and implementing measures to manage saiga populations and introducing systems for transparency of commercial trade data and support for local communities of the saiga habitat.

The probability of contacts between farm animals and saigas is the highest, especially during the migration of saigas. In this connection, it is necessary to annually carry out epizootological monitoring in order to identify the most pathogenic helminths and protozoa parasitizing saiga, for timely antiepizootic measures. It is necessary to analyze epizootological data on particularly dangerous infections and invasions recorded among saigas in the habitat to prevent the spread of these diseases among farm animals due to an excessive increase in the number of crowding and density of animal habitat in a certain area of the region. The high density of wild animals increases the likelihood of epizootics, as well as the transmission of diseases between saigas and domestic animals [29-33]. Scientific studies have established that exceeding the population size in excess of the permissible one is fraught with both diseases within the protected species and the transfer of these diseases to livestock and humans, which requires a scientifically based method of combating outbreaks of veterinary diseases [34-36]. The development and implementation of mechanisms for regulating the number of saigas is an urgent and in-demand task of the current time.

Conclusion

1. The ecological catastrophe associated with the mass death of saigas in 2015 was caused by the lack of information support for the forecast of cyclones, winds (shifts) in the lower layers of the atmosphere. It is necessary to install a Doppler radar in the list of meteorological instruments of the weather station in case of urgent determination of the wind area (wind shear) in the lower layers of the atmosphere. Otherwise, environmental disasters, due to dangerous external environmental influences - wind zones (changes), will continue.

2. The natural instinct of selectivity innate in saigas in relation to medicinal and high-calorie herbs can prompt us to believe in many secrets of cancer treatment. We need to study the eating behavior of saigas to uncover medical secrets. According to our hypothesis, the herbs that saigas eat contain the secret of antitumor drugs and the reproductive ability of men (improving potency and treating cancer tumors).

3. We are confident that assistance will be provided by: the World Meteorological Organization (WMO), IUCN, UNEP and the World Wide Fund for Nature and UNDP. Only the joint coordinated efforts of scientists and the leadership of international institutions will help preserve the dynamics of all three saiga populations in the mammalian fauna of Kazakhstan.

References

1. Sustainable use of saiga antelope: overview and prospects. UNEP/CMS/Saiga/MOS4/Doc.7.
2. Gosling SN, McGregor GR, Lowe JA (2009) Climate change and heat-related mortality in six cities Part 2: climate model evaluation and projected impacts from changes in the mean and variability of temperature with climate change. Int J Biometeorol. 53(1):31–51.
3. Nurushev MZh, Baitanaev OA (2016) To keep biological diversity. Kazakhstan truth (National newspaper). No. 232 (28358):23-24
4. Afanasyev AV, Bazhanov VS and Korelov MN (1953) Animals of Kazakhstan. Alma-Ata:502-536
5. Sheridan SC (2007) A survey of public perception and response to heat warnings across four North American cities: an evaluation of municipal effectiveness, Int J Biometeorol. 52:3–15
6. Baytanayev OA., Abayeva KT, Kentbayev EZh (2014) Saiga in Kazakhstan: effect of "a bottle neck". The Steppe bulletin – Novosibirsk:48-49
7. Li CC (1955) Population genetics. Chicago: University of Chicago Press: pp.281

8. Meka-Mechenko TV, Nekrasova LE, Lukhnova LYu (2014) The biological properties of the strains of pasteurellosis allocated in 2010-2013 in Kzylorda and West Kazakhstan areas of Kazakhstan. Materials of international scientific pract.conf. Ural anti-plague station. Uralsk:169-171
9. Meldebekov AM, Bekenov AB (2009) Dinamik of number and protection of a saiga in Kazakhstan//Theriofauna of Kazakhstan and adjacent territories. Almaty:175-180
10. Meldebekov AM, Bekenov AB, Bekenova NA (2014) Problems of preservation and reproduction of populations of a saiga in Kazakhstan. Modern problems of hunting economy of Kazakhstan and the adjacent countries. Almaty:5-8
11. Zietkievicz E, Rafalski A and Labuda D (1994) Genome finders-printing by simple sequence repeat (SSR) – anchored polymerase chain reaction amplification. Genome, 20: 176-183
12. Fadeyev VA, Ivanov AA (1988) The number of saigas in Kazakhstan depending on fodder resources. / Proceedings of the Institute of Zoology of ANKaz. Soviet Socialist Republic t.44. Alma-Ata:37-47
13. Grachev YuA (2009) Structure and reproduction of populations of a saiga in Kazakhstan. Theriofauna of Kazakhstan and adjacent territories. Almaty:181-186
14. Kock R, Grachev Y, Zhakypbayev A, Usenbayev A, Zuther S, Klimanova O, Dieterich T, Sapanov M and Izimbergenova G (2012) A retrospective assessment of saiga antelope Saiga tatarica die-off in Western Kazakhstan 2010-2011. Saiga News 14: 1-4.
15. Jenkins M (2001) 101 key idea: evolution. M.: Fair-press:227
16. Williams I, Kubelnik AR and Lila KI (1990) DNA polimorphisms amplified by arbitrary primers are useful as genetics markers. Nucl. Acids. Res., 18: 496-497
17. Goldsmith FB, Harrison CM. and Morton AJ (1986) Description and analysis of vegetation: 437-524
18. Krebs CJ (1999) Ecological methodology. Addison-Wesley Educational Publishers, Inc., Menlo Park, CA:620
19. Methodological guidelines on saiga air accounting in Kazakhstan (approved by Order №81 of the Forestry and Hunting Committee of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan dated April 9, 2003.
20. Baryshnikov G.F., Starch T. V. History and systematics of saigas Bulletin of Zoology. 1994, No. 3. .No. 4-5. pp. 32-38.
21. Nurushev MZh, Baitanaev OA, Kerimbai BN (2016) How to save the saiga in Kazakhstan? Science and World International scientific journal, №1 (29), Vol. II: p. 96-100
22. Murat Zh.Nurushev, A.Nurusheva. Theoretical Prerequisites of Climate Change on Mass Murrain Of The Kazakhstan Population of Saiga Antelope (Saiga Tatarica L.). Global Journal of Ecology, ISSN: 2641-3094
23. Nurushev MZh (2005) Adayevsky horse: evolution, current state, and prospects of cultivation. Astana. Astana Polygraphy:353.
24. Patent USA №6, 242, 617, B1, Jun.5.2001.
25. Europian Patent № 0 946 565, 15.10.2003.
26. Deutshchen Patent № 697 2504.9-08, 23.10.03.
27. Swiss Patent 97 947 981.3 (CH) EP 0946565
28. Patent of China ZL (2006) 8 0055852.4, 26.12.2012 Adekenov SM «Method and device for production of lyophilized hydrochloride-1$^{\beta}$, 10$^{\beta}$-epoxy-13-dimethylamino-guaia-3(4)-en-6,12-olide».

29. Grachev Yu, Zhakypbayev A, Usenbayev A, Zuther S, Klimanova O, Dieterich T, Sapanov M and Izimbergenova G (2012) A retrospective assessment of saiga antelope Saiga tatarica die-off in Western Kazakhstan 2010-2011. Saiga News Issue 14, Winter 2011/2012:1-4

30. Robinson S and Milner-Gulland EJ (2003) Political change and factors limiting numbers of wild and domestic ungulates in Kazakhstan. Human Ecology, 31:87-110.
31. Milner-Gulland EJ, Bukreeva OM, Coulson T, Lushchekina AA, Kholodova MV, Bekenov A and Grachev IA (2003) Reproductive collapse in saiga antelope harems. Nature 422:135
32. Kock, R. (2011) Rapid Response to the Saiga Antelope (Saiga tatarica tatarica) Emergency in Western Kazakhstan, Report for Morris Animal Foundation Grant.
33. Carlson JR. and Breeze RG (1984) Ruminal Metabolism of Plant Toxins with Emphasis on Indolic Compounds, J Anim Sci, 58:1040-1049
34. Bykov LT, Gordiyenko OYa and Kukin VM (1967) About a susceptibility and immunity of big sandwort to pasteurellosis in the experiment. Materials of the V-th scientific conf. anti-plague institutions of Central Asia and Kazakhstan. Alma-Ata:348-350
35. Baytanayev OA, Serikbayeva AT (2014) Saygak in Kazakhstan: zoological species or breed. Climate, ecology and agriculture of Eurasia. Irkutsk:79-82
36. Absatarov G.G., Kushaliev K.Zh., Sidorchik A.A., Taubaev U.B. Causes and factors affecting the saiga population in Western Kazakhstan. Almaty, 2014. Publishing House "Evero", P. 75.
37. M.Zh. Nurushev, O.A. Baitanaev, A.T. Serikbayeva, D.M.Nurtazin, A.N. Habibolla Actual problems of conservation of biodiversity of the fauna of hoofed mammals of the steppes of Kazakhstan Bulletin of the Orenburg Scientific Center of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences (electronic journal), 2018, No. 2 DOI: 10.24411/2304-9081-2018-11004 1

OPTIMIZING PROFITS FROM SELLING JOE'S BIRDNEST

DAVIT, ERIC ERANDO, JOVAN JOEXANDER, LEONIX CLERY, STEVEN OKTAVIAN

Fakultas Ekonomi dan Bisnis, Universitas Widya Dharma Pontianak

Abstract

JOE'S BIRDNEST is a brand created by Jovan Joexander, which collects swallow nests from swallow farmers and processes swallow nests to make ready-to-eat products in various shapes and variants. Their main product is ready-to-drink bird's nest. We are conducting research on the quality of their products. A good quality swallow is one that is white, does not have a lot of feathers and is dry. Where the first stage of making ready-to-eat swiftlet nests is to periodically clean the swiftlet's nests of feathers and other debris, so that consumers do not eating dirty swallows. The method we use is a quantitative method with graphical methods in solving linear programming problems. We use a graphical method because we have two variables, swallow's nest and ready-to-drink swallow's drink. To achieve the expected results, it is necessary to conduct research on the sale of swallow's nests with the aim of finding out the quantity produced by Joe's Birdnest with the aim of maximizing profits.

Keywords: birdnest, optimization, graphics, linear programming, profit

KHYBER PAKHTUNKHWA'S EX-FATA AREAS AND CUSTOMS AND CHALLENGES FOR WOMEN

Dr. NASEEM AKHTER

Associate Professor, Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

ABSTRACT

This research examines, from an Islamic perspective, the link between rituals and obstacles experienced by women in Khyber Pakhtunkhwa (KP)'s former Federally Administered Tribal Areas (FATA). The study focuses on certain sociocultural practices that define what it means for women to live in this region of the world and aims to comprehend how these cultural norms affect women's day-to-day lives. The investigation also reveals a number of other obstacles that women encounter in these domains, including social-economic challenges, inequalities in educational opportunities, and inadequate health care. These issues are examined critically from the standpoint of Islamic teachings, showing how religious precepts interact with regional customs and have an influence on women's welfare and position. The study also looks at possible methods of empowering women from an Islamic viewpoint in order to provide useful guidance to scholars, practitioners, and decision-makers who are trying to promote gender parity and growth in this field.

Keywords: Islamic Teachings, Women, Khyber Pakhtunkhwa, sociocultural practices, Rituals and Challenges

BEING A GREAT TEACHER, THE HOLY PROPHET (PBUH) WAS WELL-KNOWN THROUGHOUT HISTORY

Dr. NASEEM AKHTER

Associate Professor, Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

ABSTRACT

Like learning a new skill, teaching is a noble and well-respected profession with its own set of rules and customs that need to be understood and followed. Learning the art of teaching makes one a perfect teacher with all the attributes of a successful educator. It demands talent, natural skill, attention, dedication, and effort to satisfy the demands of the job. The essential characteristics that distinguished and elevated man above other living things are knowledge, intelligence, consciousness, understanding, discernment, and inquiry.

It is a universal fact that knowledge can only be acquired from a range of external sources, such as instruction and observation, in which case the instructor is extremely important. Without teachers, a healthy society cannot be established. Instructors serve as the centre, fulcrum, and source of training and education, making them crucial role models. Educators, who are highly esteemed in developed countries and cultures, are primarily accountable for fostering a civilised, dynamic, peaceful, and conscientious community. The Prophet (PBUH) had a wonderful disposition and taught both the young and the old in various ways by utilising a range of teaching techniques. This research attempts to evaluate or examine the many methods that the Prophet Muhammad (PBUH) employed to instruct and train his friends, family, and adversaries alike. Reviewing the Prophet's (PBUH) various teaching strategies and approaches from a range of sources, including the Sunnah, Hadith, and Seerah of the Prophet (PBUH), is the aim of this research. Many academics and researchers can profit from this research endeavour, which is a particular study in its field.

Keywords: The Holy Prophet (PBUH), Teaching techniques, New skill

SUSTAINABILITY AS A LIFE CHOICE: IMPACTS AND STRATEGIES

NISHANI RANAWEERA

Department of Criminology and Criminal Justice, University of Sri Jayewardenepura Sri Lanka and School of Global Studies, Thammasat University, Bangkok

https://orcid.org/0000-0002-7682-5733

Abstract

This paper explores the significance of sustainability as a conscious lifestyle choice and assesses its impacts on individual behaviors and societal norms. Sustainability has grown increasingly important in the context of global environmental challenges like climate change, pollution, and the depletion of natural resources. With shifting societal attitudes towards eco-consciousness, sustainability emerges as a guiding principle that can reshape how individuals and communities live, consume, and interact with the environment. Utilizing a comprehensive literature review and thematic analysis, this research examines interdisciplinary sources from environmental science, sociology, and behavioral economics to identify key themes and patterns related to the adoption of sustainable practices. The thematic analysis reveals how sustainability integrates into daily life, identifying common barriers and motivations influencing individuals' sustainable behavior. The findings demonstrate that those who adopt sustainable practices experience significant shifts in personal and social behaviors. Sustainable lifestyle choices, such as minimizing waste, conserving energy, and prioritizing ethical consumption, not only contribute directly to environmental protection but also shape community norms, creating a ripple effect that drives broader societal adoption. For instance, those committed to reducing single-use plastics often inspire others in their community, leading to a gradual shift in consumption patterns. This social contagion effect shows how individual actions influence larger trends. Despite the potential for widespread adoption, several challenges complicate the implementation of sustainable lifestyles. Economic barriers, limited access to sustainable products, and cultural resistance pose significant hurdles. Individuals with constrained financial resources may find it difficult to afford environmentally friendly alternatives, while those living in underserved communities often lack access to sustainable options. Additionally, ingrained cultural norms around convenience and consumption further hinder the transition. These challenges highlight the importance of strategic efforts to make sustainable living practical, appealing, and accessible to diverse demographics. The study concludes that sustainability, when embraced holistically, can be a transformative life choice capable of driving substantial environmental and social change. The research recommend that policymakers, educators, and business leaders focus on reducing barriers to sustainable choices through educational initiatives, supportive policies, and community engagement programs. These strategies can enhance accessibility and appeal, helping foster a culture where environmental responsibility becomes the norm rather than the exception. Educational programs can raise awareness and encourage sustainable habits, incentive-based systems can make eco-friendly options more attractive, and collaborative partnerships can bring together governments, businesses, and nonprofits to tackle systemic challenges.

Keywords: Behavioral Change, Environmental Impact, Societal Norms, Sustainability

THE PLACE OF ASHIG CREATIVITY IN AZERBAIJAN LITERATURE
AŞIQ YARADICILIĞININ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDAKI YERİ

Dr. ÜLKER BAHŞİYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin
Edebiyatın Tedrisi Teknolojisi Bölümünün Baş Öğretim Üyesi
ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Özet

Akademik M.İbrahimova görə, aşıq yaradıcılığı keçid, aralıq sahəni təşkil etməklə folklorla yazılı ədəbiyyat arasında körpü rolunu oynayır. Lakin bununla bərabər mübahisələr zamanla davam edir və ciddi arqumentlər səsləndirilir. Həmin əsas arqumentlərdən biri ondan ibarətdir ki, yazılı ədəbiyyatdakı heca vəznindəki şeirlərlə aşıq yaradıcılığındakı şeirlər arasında heç bir fərq yoxdur. Xalq poeziyasının inkişaf, təkamül tarixini diqqətlə izləyən M.İbrahimov aşıq şeirinin mənşəyini bayatı, xalq məsəlləri kimi janrlarla əlaqələndirmişdir. Əvvəlcədən qeyd etmək istərdik ki, onun bu sahədəki fikirləri bir çox cəhətdən zamanı qabaqlayan fikirlərdir və bu gün də öz aktuallığını saxlayır.

Anahtar kelimeler: şifahi ədəbiyyat, xalq , yazılı ədəbiyyat, aşıq, milli

Summary

According to Academician M.Ibrahimov, the work of Ashig plays the role of a bridge between folklore and written literature by forming a transitional and intermediate field. But at the same time, disputes continue over time and serious arguments are voiced. One of those main arguments is that there is no difference between syllabic poems in written literature and poems in Ashig's works.

M.Ibrahimov, who carefully followed the history of the development and evolution of folk poetry, connected the origin of love poetry with such genres as stale and folk proverbs. We would like to mention in advance that his ideas in this field are in many ways ahead of time and still remain relevant today.

Key words: oral literature, folk, written literature, ashıg, national

GİRİŞ

Akademik Mirzə İbrahimovun "Aşıq yaradıcılığında realizm" adlı əsərində aşıq yaradıcılığının, folklorun və ümumilikdə yazılı ədəbiyyatın bir çox aktual məsələlərinə toxunulmuşdur. Bunlardan biri aşıq yaradıcılığının folklorla ədəbiyyat arasındakı yeridir. M.İbrahimov yazır ki, aşıq poeziyası xalq yaradıcılığı ilə yazılı ədəbiyyat arasında bir keçid, möhkəm bir körpü olmuşdur. O, bir tərəfdən xalq yaradıcılığına bağlanmış, o biri tərəfdən yazılı ədəbiyyata. Həm bununla, həm də onunla qarşılıqlı əlaqə və təsirdə inkişaf etmişdir. Onun kökləri, rişələri folklordan, xalq yaradıcılığından su içirsə, budaqları, qol-qanadı həmişə yazılı ədəbiyyatla qovuşur, ona təsir edir və ondan qüvvət alır. Bu isə aşıq şeirinin bədii ifadə vasitələrinin zənginləşməsinə, fikri və siyasi-ictimai kəskinliyinə kömək edirdi.

Onun yazılı ədəbiyyata təsiri sayəsində isə həm ədəbiyyatda xalq ruhu, xalq dili və ifadələri, realist meyllər daha da güclənirdi. M.İbrahimovun aşıq poeziyasının folklorla yazılı ədəbiyyat arasındakı yerini dəqiq cizgilər daxilində müəyyənləşdirmək istiqamətində söylədiyi fikirlər bu gün çox aktual görünür. Çünki Azərbaycan filoloji fikrində həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi tribunalardan aşıq yaradıcılığının folklor, yoxsa yazılı ədəbiyyat olması haqqında fikirlər tez-tez eşidilir. Bu və digər mövqeyi əsaslandıran, müdafiə edən fikirlər səslənir. Bu fikirlərdə folklor və ədəbiyyat qütbləndirilir və aşıq yaradıcılığı qəti şəkildə ya folklor, ya da ədəbiyyat "qütbünə" aid edilir. Folklor və yazılı ədəbiyyat bədii düşüncə tərzi kimi iki müstəqil hadisədir. Yazılı ədəbiyyat folklordan törəyir. Bu, onların bir-birinə daimi şəkildə bağlılığını şərtləndirir. Yazılı ədəbiyyatın meydana çıxması folkloru məhv etmir. Bu iki bədii yaradıcılıq tipi əsrlər boyunca yanaşı yaşayır və qarşılıqlı əlaqədə olur. Həmin qarşılıqlı əlaqə onların arasında aralıq, keçid sahəsini təşkil edir. M.İbrahimova görə, aşıq yaradıcılığı məhz bu keçid, aralıq sahəsini təşkil etməklə folklorla yazılı ədəbiyyat arasında körpü rolunu oynayır. Lakin bununla bərabər mübahisələr zamanla davam edir və ciddi arqumentlər səsləndirilir. Həmin əsas arqumentlərdən biri ondan ibarətdir ki, yazılı ədəbiyyatdakı heca vəznindəki şeirlərlə aşıq yaradıcılığındakı şeirlər arasında heç bir fərq yoxdur. Məsələn, deyilir ki, Molla Pənah Vaqifin qoşmaları ilə Aşıq Ələsgərin qoşmaları eyni janrda, eyni qəlibdə "qoşulduğuna" baxmayaraq, nə üçün Vaqifin yaradıcılığı yazılı ədəbiyyata, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı şifahi ədəbiyyata aid edilməlidir?

YÖNTEM

Bu suallar, əslində, Azərbaycan filologiyasının aktual məsələlərini ortaya qoyur və onların meydana çıxması filoloji düşüncəni yalnız inkişaf etdirir. Bu baxımdan, yuxarıdakı sual ətrafında söylənmiş fikirlərdən birində deyilir: "Vaqifin qoşması Ələsgər qoşmasından fərqli olaraq göründüyü boydadır, Ələsgərdə isə qoşma həm eninə, həm də dərininə göründüyündən xeyli böyükdür. Dərininə ona görə böyükdür ki, həmin mətnin həm semantik, həm də poetik strukturunda arxestrukturlar lay-lay qalaqlanıb. Əslində, bu laylar aşıq sənətinin genezis və təkamül dinamikasının bütün keçdiyi yolun mikromodelidir. Ələsgər qoşmasında sənət layı, təriqət layı, ata-baba layı və s. var. Ələsgər o bazanın əsasında yarandığı üçün bu laylar mətnə təfəkküründən süzülüb gəlmişdir. Ələsgər qoşmasının eninə göründüyündən böyük olması dedikdə isə mətnin daha çox funksiyalılığı nəzərdə tutulur.

Ələsgər qoşması yaranma prosesində aşağıdakı amillərlə şərtləndirilir:

1. Saz havası ilə;

2. İfa tərzi ilə;

3. Məclisin auditoriyası ilə;

4. Praqmatik məqsədə yönəlməsi ilə;

5. Bədii-estetik əyləndirmə funksiyaları və s. ilə.

Aşıq Ələsgər qoşmasında mətnin bədii-estetik əyləndirmə istiqaməti onun çoxsaylı funksional elementlərindən yalnız biridir. Və mətnin bədii ədəbiyyatla ortaq məqamı yalnız bu funksiya ilə bağlıdır. Digər funksiyaları ilə folklora bağlıdır. Əgər Ələsgər yazılı ədəbiyyat nümunəsi kimi ədəbiyyatşünaslıq metodları ilə öyrənilsə, onda onun sənət fenomenologiyasını şərtləndirən cəhətlərin heç ondan biri izah oluna bilməz» (5, 16-17). Beləliklə, Vaqifin qoşması ilə Ələsgər qoşması arasındakı əsas fərq aşıq sənəti, aşıq musiqisi ilə bağlıdır. Ələsgərin qoşması bilavasitə aşıq havası ilə bağlıdır və konkret aşıq havasına uyğundur, Vaqifin qoşması isə ayrı poetik ritmə malikdir və bu ritm heç bir halda konkret bir aşıq havasının ritmi ilə bağlı deyildir, başqa sözlə, hər hansı havaya uyğunlaşdırılmamışdır.

Bütün bunları dərindən bilən, anlayan və dərk edən M.İbrahimov, göründüyü kimi, aşıq ədəbiyyatını nə yazılı ədəbiyyatdan, nə də şifahi ədəbiyyatdan ayırmamış, onun yerini düzgün olaraq ədəbiyyatla folklorun arasındakı sahədə müəyyənləşdirmişdir. M.İbrahimovaşıq poeziyasının poetik ritmini araşdıraraq göstərir ki, Azərbaycan dilinin təbiətinə daha uyğun olan heca vəzni əsas şeir vəzni olmuşdur. Əsrlər boyu davam edən daxili proses və təkamül nəticəsində bu vəznlə aşıq şeirinin qoşma, gəraylı, təcnis, müxəmməs və müsəddəs kimi əsas formaları yaranmışdır. Bu formalar içərisində ən çox yayılmış qoşma və gəraylıdır. Nəinki ayrı-ayrı şeirlərin, dastanların da əksəriyyətində qoşma və gəraylı hakim formadır(4, 460-461).

BULGULAR

M.İbrahimov öz müşahidələrində dəqiqdir. Aşıq şeirinin janrları Azərbaycan poetik dilinin daxili təkamülünün nəticəsi olaraq meydana çıxmışdır. Özünün «Heca vəznli şeir və mənzum ata sözləri» (2001), «Heca vəznli tapmacaların inkişafı» (2001) və «Heca vəzninin bayatı və qoşma möcüzələri» (2003) kitablarında heca vəzninin inkişaf tarixini atalar sözləri, tapmacalar, bayatılar və qoşmalar əsasında tədqiq etmiş S.P.Pirsultanlının əldə etdiyi əsas nəticələrdən birinə görə, «ilk mənzum şeir hesab etdiyimiz atalar sözü daxilində qafiyələnmə sistemi getmiş, rədiflər yaranmış, lakin Azərbaycan milli şeiri 4 qafiyəli olduğundan bunlar mənzum tapmacalar daxilində öz formasını tapmış, hətta tapmacaların daxilində gələcəkdə yaradılacaq şeirlərin, cinasların rüşeymləri, ünsürləri və elementləri yaranmışdır. Hətta tapmacaların daxilində öz məzmun və forması ilə seçilən bayatı-tapmacalar, cinas sözlərlə bəzənmiş bayatı-bağlama şeir şəklinin bitkin nümunələri yaranıb meydana çıxmışdır» (4, 74). Digər tərəfdən, qoşma və gəraylı aşıq poeziyasının ən yüksək işlənmə tezliyinə malik janrlarıdır. M.İbrahimov bunu təkcə müşahidə edib, qeyd etməklə qalmır, öz oxucusunun diqqətini bunun səbəbləri üzərinə yönəldərək yazır: "Bədii formanın özünün yaradıcılıq metodu ilə realist və ya antirealist meyllərlə üzvi surətdə bağlı olduğunu nəzərə alsaq, xalqa yaxın olan qoşma və gəraylının geniş yayılmasının səbəbsiz olmadığını görərik"(4, 461). Bu səbəblər barədə düşünən M.İbrahimov əsərdə qoşma və gəraylılardan nümunələr gətirməklə bu janrların çox işlənməsinin onların mütəhərrik poetik quruluşa malik olması, sənətkara özünün daha geniş ifadə imkanları təqdim etməsilə əlaqələndirir (4, 461-462).Doğrudan da, aşıq gözəllik aşiqidir. Aşıq şeirinin qoşma, gəraylı, müxəmməs və s. janrları aşığa gözəlliyi bütün kəmiyyət və keyfiyyət əlamətləri ilə təsvir etməyə imkan verir. Əziz Mirəhmədov yazır ki, "çox vaxt qoşma və müxəmməs formalarında yaradılan gözəlləmədə şair, yaxud aşıq qəşəng qız və gəlinlərin, bəzən də sevgililərinin gözəlliyini, ağıl və mərifətini təsvir, onlara hörmət və məhəbbət duyğularını tərənnüm edirlər" (1, 111). Xalq poeziyasının inkişaf, təkamül tarixini diqqətlə izləyən M.İbrahimov aşıq şeirinin mənşəyini bayatı, xalq məsəlləri kimi janrlarla əlaqələndirmişdir. Əvvəlcədən qeyd etmək istərdik ki, onun bu sahədəki fikirləri bir çox cəhətdən zamanı qabaqlayan fikirlərdir və bu gün də öz aktuallığını saxlayır. Ədib yazır: "Aşıq poeziyasının rüşeymi bayatılarda, xalq mərasimlərində, xalq havalarında, xalqın təbii, arasıkəsilməz gündəlik bədii özfəaliyyətindədir ki, bu da onda realist ünsürlərin və gözəl, təsirli, inandırıcı, real təsvir vasitələrinin meydana çıxmasında az rol oynamamışdır. Heç şübhəsiz ki, bayatılar, müdrik xalq məsəlləri, nağıllar bir adamın, iki adamın yox, yüzlərlə, minlərlə adamın iştirakı ilə yaranmışdır, yəni ümumxalq şüurunun, ümumxalq bədii təfəkkürünün məhsuludur. Həm də bayatı, ağı, gəraylı kimi şeir formaları birdən-birə əmələ gəlməmişdir, yavaş-yavaş, on illər, yüz illər ərzində bədii sözün ibtidai təşbehlər və oxşatmalar şəklindən daha dolğun və mürəkkəb ifadə vasitələrinə doğru tədricən təkamülü nəticəsində formalaşmışdır"(4, 468). M.İbrahimovun bu fikrinin məna, məzmun aləminə enib, onu təhlil etdikdə aşağıdakı elmi-nəzəri qənaətlər meydana çıxır. Beləliklə, M.İbrahimova görə:

– Aşıq poeziyasının rüşeymi poetik baxımdan bayatılarla bağlıdır;

– Aşıq poeziyasının köklərində həm də xalq məsəlləri – deyimlər durur.

– Aşıq poeziyasının bir qaynağı da xalq mərasimləridir;

– Aşıq poeziyası eyni zamanda xalqınarasıkəsilməz bədii yaradıcılıq təcrübəsindən qaynaqlanır.

Qeyd edək ki, M.İbrahimovun fikirlərindən doğan bu tezislərin hər biri bir tədqiqatın mövzusu olmağa layiqdir. Belə ki, M.İbrahimovun fikirlərinin müəyyən qismini sonradan Azərbaycan folklorşünaslığı təsdiqlədi və bununla da onun nə qədər dərin düşüncəli bir tədqiqatçı olduğu üzə çıxdı. Aşıq poeziyasının öz mənşəyi etibarilə həm də xalq mərasimləri ilə bağlanmasına gəlincə, bu çox mürəkkəb və perspektivli mövzudur. Aşıq mərasim adamıdır, onun fəaliyyəti mərasimdən kənarda təsəvvür olunmur. Onun bütün davranışı mərasim hərəkətləridir. Bu cəhətdən M.İbrahimovun müşahidəsi obyektiv olmaqla folklorşünaslıq qarşısında yeni tədqiqat perspektivləri açır.

SONUÇ

Aşıq poeziyasını aşıq musiqisindən kənarda təsəvvür etmək mümkün deyildir. M.İbrahimova görə, aşıq poeziyası öz təkmilləşmə yolunu aşıq musiqisi ilə qırılmaz vəhdətdə getmişdir: “Xalq musiqi formaları da eyni yollardan keçmiş, sevinci, şadlığı, qələbəni, kədəri, qüssəni, məğlubiyyəti ifadə edən ibtidai nidalar, səslər, hərəkətlər və jestlərin getdikcə kamilləşməsi, inkişafı sayəsində az-çox bitkin formalar yaranmışdır.Təbii ki, bu şeir, musiqi və rəqs formalarının ibtidailikdən, bəsitlikdən mürəkkəbliyə, mükamilliyə doğru inkişafı uzun əmək prosesində, həyat mübarizəsində insanın hissiyyatının, duyğularının, fikirlərinin, anlayışlarının dəyişməsi, inkişaf etməsi, zənginləşməsi ilə bağlı olmuşdur. Bu mənada aşıq yaradıcılığı qədim tarixə malikdir”(4, 468-469). Ümumiyyətlə, M.İbrahimovun aşığın poetik söz yaradıcılığı, aşıq ədəbiyyatının inkişaf tarixi haqqında görüşlərini əks etdirən “Aşıq poeziyasında realizm əsəri” aşıq poeziyasının inkişaf tarixinin izlənilməsi baxımından zəngin material verir. Burada aşıq poeziyasının tarixi izlənilmiş, görkəmli yaradıcı aşıqların aşıq poeziyasının inkişafındakı rolu haqqında bu gün belə öz dəyərini itirməyən qiymətli fikirlər söylənilmişdir.

KAYNAKÇA

1.Cəfərli M. Dastan yaradıcılığı. Bakı: Elm, 2007, 108 s.

2.CəfərovN. Eposdankitaba. Bakı: Maarif, 1999, 220 s.

3.Hacıyev T. Dədə Qorqud: dilimiz və düşüncəmiz. Bakı: Elm, 1999, 216 s.

4. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.

5.Qasımov C. Azərbaycan folklorşünaslığı və sovet totalitarizmi. Bakı: Nurlan, 2011, 599 s.

6. Rzasoy S. “Qloballaşma və humanitar elmlərin aktual problemləri” paradiqmasında folklor və milli mədəniyyət / Qloballaşma və humanitar elmlərin aktual problemləri mövzusunda keçirilmiş respublika elmi-praktik konfransının materialları (15 mart 2011-ci il). Bakı: Araz, 2011, s. 335-336

7. Rzasoy S. Azərbaycan dastanlarında şaman-qəhrəman arxetipi. Bakı: Nurlan, 2015, 436 s.

8. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 399 s.

MUSA JALIL'S LYRICS

MUSA CƏLİLİN LİRİKASI

Prof. Dr. Elman Quliyev

Azərbaycan, Bakı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri
Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

M.Cəlil lirikası tatar poeziyasının zirvəsi hesab olunur.“Moabit dəftəti” şeirlər silsiləsi M.Cəlil yaradıcılığının zirvəsi və şairin qəhrəmanlıq ruhunun təcəssümüdür. 1942-1944cü illərdə həyatla ölüm arasında qələmə alınmış bu silsilədə vətənə sədaqət, qələbəyə inam, düşmənə nifrət hissləri poetik ümumiləşmədə əksini tapa bilmişdir. Musa Cəlilin müharibə dövrü yaradıcılığında ailə-məişət və sevgi mövzulu şeirləri daha çox şairin qəlbinə hakim kəsilən lirik duyğularının tərənnümünü əks etdirir. İlk baxışdan adama elə gəlir ki, Musa Cəlilbu şeirləri qələminə tikan sarılmış ölüm düşərgələrində yox, sanki müharibəsiz dünyanın sakit guşələrindən birində, ruhən bağlı olduğu azad vətənində qələmə almışdır. Şairin əksər əsərləri onun bioqrafiyasından xəbər verir.

Anahtar kelimeler: M.Cəlil , şeir, vətən, dəyər, lirika

ABSTRACT

M. Jalil's lyrics are considered the peak of Tatar poetry. "Moabit notebook" series of poems is the peak of M. Jalil's creativity and the embodiment of the poet's heroic spirit. In this series, which was written between life and death in 1942-1944, feelings of loyalty to the motherland, belief in victory, and hatred of the enemy were reflected in poetic generalization. Musa Jalil's wartime poems on family, household and love themes mostly reflect the praise of the lyrical emotions that dominated the poet's heart. At first glance, it seems that Musa Jalil wrote these poems not in the death camps surrounded by thorns, but as if in one of the quiet corners of the war-free world, in his free homeland, to which he is spiritually connected. Most of the poet's works tell about his biography.

Key words: M. Jalil, poetry, homeland, value, lyrics

GİRİŞ

Musa Cəlil XX əsr tatar ədəbiyyatında lirik şeirlər, epik poemalar, librettolar, felyetonlar və publisistik əsərlər və s. müəllifi kimi şöhrət tapmış, əməlləri ilə qəhrəmanlıq, dözüm və Vətənə sədaqət simvoluna çevrilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycanın xalq şairi S.Vurğun M.Cəlilin qəhrəmanlıq taleyini Bayronun, Petefinin və Yulius Fuçikin taleyi ilə eyniləşdirmiş, yaradıcılığı və hünərpərvər ölümü ilə ölməzliyəqovuşduğunu qeyd etmişdir. M.Cəlil lirikası tatar poeziyasının zirvəsi hesab olunur. Onun lirikasının siyasi tutumu olduqca böyükdür. Uşaqlıq dövrünün keşməkeşləri,vətəndaş və Böyük Vətən müharibəsinin faciələri Musa Cəlil yaradıcı- lığında ağrı qatı əmələ gətirmiş, siyasi pafosu gücləndirmiş, onu tribun şairə çevirmişdir.

Mənim həyatım-xalqın nəğəsi,

Mənim ölümüm-döyüş cəngəsi.

Demək olar ki, şairin əksər əsərləri onun bioqrafiyasından xəbər verir. Çünki M.Cəlil istər vətəndaş müharibəsi (20-ci illər), istər Moskvada oxuduğu (30-cu illər), istərsə də Böyük Vətən müharibəsi illərində (1941-1944) yazdığı şeirlərdə mövzudan asılı olmayaraq (müharibə, sevgi və s. mövzulu şeirlərində) hadisələriöz taleyi ilə bağlaya bilmiş, lirik hiss və siyasibaxışlarını ifadə etmişdir.

Çıxmaz yadından, Ayşə, əzizim

Çiçək dərməyə getdik ikimiz…

Seçib gülləri yaxana sancdım,

Az qala döndün alova, oda

Ağ gün rəmzidir, -dedim, -qızılgül,

Ağ günlərimiz hələ qarşıda.

("Xatirə", 11may, 1922)

və yaxud

Öldür! Diz çökmərəm qarşında, qatil!

Dustağam, ürəyim sənə qul deyil?

Başımı baltanla üzə bilərsən,

Fəqət ayaq üstə öldcəyəm, bil!

("Qatilə", 1942)

YÖNTEM

M.Cəlil böyük amal şairidir. O, özünü insanlığm əsgəri hesab edir.Azadlıq yolunda mübarizə aparmaqdan qorxmayan şair qul olmaq- dansa, ölməyi üstün tutur. M.Cəlilin 15 yaşmda yazdığı "Müqəddəs diləklər" şeirində üsyankar şairin ictimai-siyasi baxışlarının yetkinliyi açıq-aşkar hiss olunur:

Azad bir qüwətik, qalxıb uçarıq,

Ən uca, ən parlaq zirvələrdə biz,

Bütün xalqlar üçün yollar açarıq.

Bütün diləklərə yetərik şəksiz.

Ölüm-dirim cəngi getdiyi yerdə

Səmum da, tufan da bizi saxlamaz,

Assalar, kəssələr, öldürsələr də

Bizi heç bir zaman qul etmək olmaz.

"Moabit dəftəti" şeirlər silsiləsi M.Cəlil yaradıcılığının zirvəsi və şairin qəhrəmanlıq ruhunun təcəssümüdür. 1942-1944cü illərdə həyatla ölüm arasında qələmə alınmış bu silsilədə vətənə sədaqət, qələbəyə inam, düşmənə nifrət hissləri poetik ümumiləşmədə əksini tapa bilmiş-dir.

Bu silsiləyə daxil olan "Yaz gələr", "Elim-obam", "Oğluma", "Yaziməciliyi" və s. kimi onlarla şeirlərdə vətən gözəlliklərinin tərənnümü ilə yanaşı, yurd həsrəti, vətənə qovuşmaq istəyi özünəməxsus ifadədə diqqəti cəlb edir, oxucunu təsirləndirə bilir.

Sənincün burnumun ucu göynəyir,

Yarı canım qalıb o bağça-bağda.

Doğma yurd!

Qar altda yatan güllərin

Bahar günəşini arzulamaqda...

"Moabit dəftəri" şeirlər silsiləsində şair qəlbinin dərinliklərində yer alan vətən sevgisini görməmək mümkün deyil. Qəribədir ki, M.Cəlil bu gündən sabaha yaşamaq ümidini itirsə də, qələbəyə olan inamını itirmir, düşmənin məğlub olacağına şübhəsiz yanaşır. Düşmən önündə əyilməməyi, vətən andına sadiq qalmağı, yurd üçün qurban getməyi hər şeydən uca tutan şair "Quşcuğaz", "Yalnız, yalnız azadlıq", "Mə- nim nəğmələrim", "Azadlıq" və s. şeirlərində əsl vətəndaş mövqeyini nümayiş etdirir, bir növ "nəğmələri ilə düşməni məhv etməyi" bacarır:

Azad yaşamağı öyrətdi nəğmənm,

Ölərkən əyilmə! söylədi təkrar.

Qəmli bir nəğməydi həyatım mənim,

Elə ölümüm də bir nəğmə olar.

Musa Cəlil tikanlı məftilləri ərşə dayanmış ölüm düşərgəsindən xilas olmağı qeyri-mümkün saysa da, qəlbində daim nikbinlik və azad insan ruhu yaşadığının şahidi oluruq. Çoxsaylı şeirlərindəki qələbəyə inamı, cisminin olmasa da, ruhunun vətənə qovuşacağı ümidləri bu nik-binlikdən doğur, xəyalını vətənə bağlayır:

Uç, mənim nəğmənm ol, can quşcuğazım.

Budur son istəyim, diləyim mənim,

Özüm burda qalım,

(Özüm nəyəm ki?)

Təki xalqa çatsın ürəyim mənim.

("Quşcuğazım")

və ya

Mən qaranquş olsaydım,Qanadlanmış olsaydım,

Ayla ülkər batanda,

Dan ulduzu çıxanda,

Ay mənim yurdum, yuvam,Qucaqlayardım səni

Üzümə gün doğanda.

("Yalnız, yalnız azadlıq!")

BULGULAR

Musa Cəlil şeirlərində düşmənə nifrət hissi ümumbəşəri səciyyə da-şıyır. Müharibələrə, qan tökməyə etiraz, haqqın qələbəsinə inam onun poeziyasında şair idealı kimi səslənir:

Qoy düşmən bilsin ki, içdiyi qanlar,

Axıtdığı yaşlar, kəsdiyi başlar.

Dönər intiqamın od qılıncına

Odu öz başına yağmaya başlar.

Musa Cəlilin müharibə dövrü yaradıcılığında ailə-məişət və sevgi mövzulu şeirləri daha çox şairin qəlbinə hakim kəsilən lirik duyğularının tərənnümünü əks etdirir. İlk baxışdan adama elə gəlir ki, Musa Cəlilbu şeirləri qələminə tikan sarılmış ölüm düşərgələrində yox, sanki müharibəsiz dünyanın sakit guşələrindən birində, ruhən bağlı olduğu azad vətənində qələmə almışdır:

və ya

Aylı bir gecədə, çay qırağında,

Yenə canan ilə qoşayıq, qoşa.

Sarılır boynuma, oxşayır məni,

Bəxtəvər olmuşuq, verib baş-başa.

Açıram gözümü, gözəldir dünya,

Şadlıq, şənlik saçır işıqlı aləm,

Uçmaq istəyirəm əngin səmaya

Elə bil həyata təzə gəlmişəm.

("Birə", 1943)

("Sağalandan sonra", 1943)

"Moabit dəftəri" kitabında yer alan "Xədicə" şeirinin maraqlı möv-zusu vardır: Bir gün Xədicə bağçaya gəzməyə gedir və gec qayıdır. Xədicənin bağçada gəzdiyini bilmədiyi üçün qarovulçu qapını bağlayır.Xədicə evə getmək üçün divardan aşmağa məcbur olur. Bu zaman onunpaltarı ətək hissəsindən cırılır. O, səhər tezdən işə getdiyinə görə ətəyinitikə bilmir. Ətrafdakılar bunun təzə dəb olduğunu zənn edib, öz ətəklərini həmin hissədən kəsib geyməyə başlayırlar. Şeirin son iki bəndin-də "yeni dəb macərasının" poetik mənalandırılmasındakı incə yumor diqqətdən yayınmır.

Ay Xədicə, Xədicə!

Evə qayıtdın gecə,

Bir günün içindəcə

Dəb çıxartdın gör necə!

Qızlar, gecə gəzməyin,

Hasarları aşmayın,

Ətəkləri qısaldıb

- Dəbdir!- deyə çaşmayın!

1943-cü ilin may ayında yazılmış "Aşiq və inək" şeirinin məzmu- nunda sanki bir "Leyli və Məcnun" əfsanəsi yatır: Oğlanın sevdiyi qızahədiyyə etdiyi gül dəstəsi pəncərədən aşağı atılır. Bu zaman bir başqa inək gülləri yeyir. Bunu görən oğlan əsəbiləşir. Amma biləndə ki, sevdiyiqız həmin inəyin südündən, qaymağından istifadə edir, öz nəfəsi və gü-lün ətri inəyin südünə qarışsın deyə inəyə yemək üçün gül dəstəsi gətirir:

İnəyə baxdıqca təsəlli tapdım,

Yığdım təzə çiçək, təzə hədiyyə,

Qızın yox, inəyin yanına çapdım,

Öpdüm qaşqasından: Buyur, dedim, ye!

SONUÇ

Musa Cəlil poeziyasının mövzu dairəsi genişdir. Zindanda ölümün gözlə qaş arasındakı məsafəsi şairin sevib-sevilmək, yaşamaq duyğularının ahəngini poza bilməmişdir. Ona görə də bu poeziyada onun bel- çikalı dostu Andre Timmermansa ("Yeni il dəftərləri", "Hədiyyəm"), yuxularında, xəyallarında görüşdüyü, bağrına basdığı övladlarına ("Zindanda yuxu", "Ana bayramı" və s.), məhəbbətin tərənnümünə ("Sevgilimə", "Əzizim", "Bəla", "Qızın sevib seçdiyi", "Sevgi", "Bir qıza", "Aşiq və inək") və s. həsr etdiyi şeirlərində həyatdan zövq alan, yaşamaq eşqi ilə çırpınan ürəyinin döyüntülərini nəinki hiss edir, həm də insanlara təsirinin şahidinə çevrilirik.

Həyatda hər şeydən əzizdir mənə

Sənin məhəbbətin, sənin ülfətin.

Əgər gözləməsən, unutsan, gülüm,

Çətin yaşayaram cahanda, çətin!

Eşqin qarşısında diz çökür ölüm,

Üzmə ümidini, məni gözlə sən.

Sudan, oddan çıxıb gələrəm, gülüm,

Əgər məni sevsən, məni gözləsən.

Musa Cəlilin bədii irsi tatar xalqının milli-mənəvi dəyərlərini zənginləşdirmiş, əbədiyaşar sənət nümunəsinə çevrilmişdir.

KAYNAKLAR

1. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.
2. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri.Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəlliflərlə).
3. Quliyev E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
4. Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cilddə, Bakı,2011.
5. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011
6. Musa Cəlil. Moabit dəftəri. Bakı, 1979
7. Musa Cəlil. Qəhrəmanlıq mahnıları. Bakı, "Azərnəşr", 1957

METHODOLOGICAL ISSUES IN MIRZA IBRAHIMOV'S THEORETICAL-AESTHETIC MEETINGS

MİRZƏ İBRAHİMOVUN NƏZƏRİ-ESTETİK GÖRÜŞLƏRİNDƏ METOD MƏSƏLƏLƏRİ

Dr. ÜLKER BAHŞİYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin
Edebiyatın tedrisi teknolojisi
bölümünün baş öğretim üyesi
ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Özet

Akademik Mirzə İbrahimov elmi görüşlərində klassik Azərbaycan ədəbiyyatının bir çox sənətkarları ilə bağlı elmi-nəzəri təhlillər ilə yanaşı, ədəbiyyatşünaslıq məsələlərinə də yer ayırmışdır. Bu sırada alimin realizm metodu ilə bağlı təhlillərinin xüsusi yeri vardır. M.İbrahimov varlıqla üzvi bağlılığı, bədii ümumiləşdirməyə nail olmağı, mövzunu xalq həyatından, real tarixdən götürməyi və s. realizmin ümumi prinsiplərinə daxil edir. Bunun əksinə həyatı hərtərəfli, bütün ziddiyyətləri ilə təsvir etməyi, təsvirdə, ifadədə tənqidi əsas mahiyyətə çevirməyi və s. realizmin xüsusi prinsipi kimi götürürdü. M.İbrahimov realizmin ümumi və xüsusi prinsipləri arasındakı fərqlərlə yanaşı klassik realizm ilə intibah realizmi arasındakı fərqlərə də aydınlıq gətirmişdir.

Anahtar kelimeler: M.İbrahimov, metod, realizm, elmi, əsər

Summary

In his scientific meetings, Academician Mirza Ibrahimov, along with scientific-theoretical analyzes of many artists of classical Azerbaijani literature, devoted space to the issues of literary studies. In this series, the scientist's analyzes related to the method of realism have a special place. M.Ibrahimov emphasizes organic connection with existence, achieving artistic generalization, taking the subject from folk life, real history, etc. includes the general principles of realism. On the contrary, to describe life comprehensively, with all its contradictions, to make criticism the main essence in description, expression, etc. took it as a special principle of realism. M.Ibrahimov clarified the differences between the general and special principles of realism as well as the differences between classical realism and renaissance realism.

Key words: M.Ibrahimov, method, realism, science, work

GİRİŞ

M.İbrahimov orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı problemlərindən danışarkən bir nəçə cəhəti ön planda saxlayırdı. O, orta əsrlər ədəbiyyatını həm ədəbiyyat tarixçiliyi, həm də nəzəri baxımdan təhlilə cəlb edir, orta əsrlər ədəbiyyatımız üçün vacib sayılan məsələlərə aydınlıq gətirmək istəyirdi. Akademik M.İbrahimovun 1965-ci ildə yazdığı “Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında realizm probleminə dair”, 1979-cu ildə qələmə aldığı “Renessans.

Azərbaycan renessansı və onun realizmi" adlı məqalələrində o, cümlədən Nəsimi, Füzuli, Vaqif və digər sənətkarlar haqqındakı tədqiqlərində problemə həm ədəbiyyat tarixçiliyi, həm də nəzəri baxımdan yanaşıldığının şahidi oluruq. M.İbrahimov orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının metodu ilə bağlı fikirlərini bir qədər fərqli şəkildə təqdim edir. Bildiyimiz kimi, prof.Yaşar Qarayev başda olmaqla bir qrup ədəbiyyatşünas Azərbaycan ədəbiyyatında realizmi bir metod olaraq XVIII–XIX əsrlərlə bağlayırlar. Realizmi bir metod olaraq "iki əsrin keçidi" xarakterində təqdim edən və ümumiyyətlə, "realizmin əsas olaraq XIX əsrin hadisəsi kimi meydana çıxdığını"(11, 67) iddia edən prof.Yaşar Qarayev onun yaranması, estetik prinsipləri barədə kifayət qədər mülahizələr irəli sürür və bu mülahizələr əsasında realizmin bədii yaradıcılıq metodu olaraq formalaşmasını yeni dövrə aid edir. M.İbrahimov isə onlardan fərqli olaraq realizmin tarixini orta əsrlər ədəbiyyatı ilə bağlayır. M.İbrahimov realizm tarixi ilə bağlı fərqli rəy və mülahizələrə münasibət bildirərkən məsələlərə ilk növbədə yazıçı və sənətkar yanaşması və ictimai-siyasi proseslər fonunda aydınlıq gətirməyə çalışır. Birinci halda o, realizmi bədii idrak və inikas metodu kimi dəyərləndirir. Aşıq poeziyasından başlayaraq Nizamidə, Xaqanidə, Nəsimidə, Füzulidə, Vaqifdə olan realist təsvir, realist ünsür və elementləri bədii təfəkkürün ən yüksək təzahür forması şəklində dəyərləndirir. Bu halın realizmin tələb və ölçüləri ilə bağlandığını irəli sürən M. İbrahimov, təbii ki, müəyyən mübahisələrə yol açmış olur.

YÖNTEM

Realizmin realist təsvir üsulu ilə eyni olmadığını irəli sürən digər tədqiqatçılar isə O.Balzak, L.Tolstoy, M.F.Axundov realizmini əsl realizm hesab edir və bunun tarixini məhz XIX əsrlə bağlayırlar. M.İbrahimov realizmin tarixini XIX əsrlə bağlayan tərəfdarların fikirlərində ictimai-siyasi hadisələrin yaratdığı dəyişikliklərin təsirini xüsusi vurğulayırdı. O, belə hesab edirdi ki, burjua ictimai cəmiyyətinin meydana gəlməsi ilə baş vermiş hadisələr fonunda realizmin yaranmasını iddia edənlərin fikirlərində mahiyyət tam açıqlanmır. Çünki belə yanaşdıqda Şərq realizminin kökləri və onun mahiyyəti izahdan kənarda dayanır. M.İbrahimovun fikrincə əgər realizmi Qərb hadisəsi kimi qəbul etsək, onda onun Şərq mahiyyətindən danışmaq mümkünsüz olur. Belə olan təqdirdə isə orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının realizm üslubundan danışmağa yer qalmır. Halbuki realizmi ancaq Avropa xalqları ədəbiyyatına aid etmək qətiyyən doğru deyil. Axı, Şərq xalqlarının ədəbi inkişafı heç zaman başqa xalqlardan Çin səddi ilə ayrılmamışdır, bəşəri bədii təfəkkürün bir sahəsi kimi inkişaf etmişdir, yəni başqa xalqların ədəbiyyat və sənəti ilə rabitədə, əlaqədə olmuşdur (12, 11). M.İbrahimov realizmin yaranmasını burjua ictimai cəmiyyəti ilə bağlayan nəzəriyyəçilərə cavab olaraq deyirdi ki, orta əsrlər ədəbiyyatında realizmin bir sıra vacib ünsürlərinin olmadığını əsas kimi götürmək realizm probleminə qeyri-dəqiq və qeyri-tarixi yanaşmaq deməkdir. Çünki realizmi hər bir xalqın tarixi ədəbi inkişaf xüsusiyyətlərinə görə öyrənmək lazımdır. M.İbrahimov belə hesab edir ki, cəmiyyət inkişaf etdikcə onun ictimai, fəlsəfi, əxlaqi və estetik görüşləri də dəyişir. Bu dəyişmə rüşeym halından kamilləşmə mərhələsinə qədər müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçir. Bu mənada M.İbrahimovun O.Balzak, L.Tolstoy və M.F.Axundov realizmini göydəndüşmə hesab etməməsi problemin başqa formada həllini şərtləndirir. Yəni o, problemə belə yanaşır ki, O.Balzak, L.Tolstoy və M.F.Axundov realizmi heç vaxt birdən-birə yaranmayıb. Realizm böyük yol keçib və Balzak, Tolstoy və M.F.Axundov mərhələsinə gəlib çatıb. Ona görə də Şərq xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq metodu kimi realizmin daha əvvəlki dövrlərdə yarandığını təsdiqləyən M.İbrahimov hər hansı "izm"lərin yaranmasında ilkin element və ünsürlərin mövcudluğunu əsas kimi götürməkdə səhvə yol vermirdi. Bu səbəbdən M.İbrahimov realizmi orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı üçün yaradıcılıq metodu hesab edir, bu dövr ədəbiyyatının kamil yaradıcıları olan Xaqani, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vaqif sənətində realizmin varlığını təsdiqləyirdi.

Lakin M.İbrahimovun bu görüşlərində müəyyən ziddiyyətlər hökm sürür, bir metod kimi realizmin "izm" tələblərini tam ödəmirdi. "Nizami və Füzuli söz yox ki, surət yaradarkən qəhrəmanlıq və gözəllik prinsiplərinə etinasız yanaşmamışlar. Lakin onların bir sıra qəhrəmanları xalqın bu və ya digər zümrəsini təmsil edən real surətlərdir. Nizami də, Füzuli də klassik məktəbin böyük nümayəndələridir. Lakin bu, heç də onların realizmindən danışmaq ixtiyarını bizim əlimizdən almır. Nizaminin "Xosrov və Şirin" əsərində Xosrov ehtiraslarının qeyri-sabitliyi, müxtəlif vəziyyətdə müxtəlif hisslərə əsir olması və xasiyyətinin digər fərdi xüsusiyyətləri etibarı ilə məgər realist surət deyil?" (12, 18)

BULGULAR

M.İbrahimov Nizami və Füzuliylə yanaşı Xaqani, Nəsimi və digər klassiklərin yaradıcılığında da realizmin mövcudluğu üzərində xüsusi dayanır və öz fikirləri ilə yanaşı Mirzağa Quluzadə kimi görkəmli ədəbiyyatşünasın klassik ədəbiyyatda realizmi təsdiqləyən fikirlərinə də istinad edir. Tədqiqatçının bu cür münasibəti orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında realizmin bir metod kimi təsdiqlənməsində fikrin möhkəmləndirilməsinə xidmət göstərir. M.İbrahimov XIX əsr realizmi ilə orta əsrlər realizmi arasında müəyyən fərqləri də görür və fərqlərin konturlarını da müəyyənləşdirməyə çalışırdı. O, ilk realizmin xüsusiyyətlərini obrazın yeni keyfiyyətdə təsviri, qəhrəmanın fərdiləşməsi, real insani cizgilər kəsb etməsi, psixoloji mürəkkəblikdə ifadə olunması və s. ilə bağlayırdı. Bütün bu xüsusiyyətlərin Azərbaycan intibah ədəbiyyatı üçün xarakterik olduğunu təsdiqləyən M.İbrahimov sadalanan halların Avropa intibahı üçün də xarakterik olduğunu qeyd edir. M.İbrahimov Azərbaycan intibahını təcrid olunmuş şəkildə qəbul etmir. Onu Şərq və müsəlman intibahının tərkib hissəsi kimi götürür. M.İbrahimov həmçinin intibah anlayışının özünə də səciyyəvi xüsusiyyətlər kontekstində yanaşır. Onu yalnız Avropa mədəniyyəti üçün xarakterik saymağı düzgün hesab etmir. O, Azərbaycan renessansının tarixinin Avropaya nisbətən daha əvvəllərə gedib çatdığını və "Azərbaycan tarixində XI-XIII əsrlər Renessans dövrü hesab edildiyini" (1, 86) məhz Azərbaycanda iqtisadiyyatın, mədəniyyətin, incəsənətin, elmin, ictimai-fəlsəfi fikrin və s. inkişafına əsaslanmaqla sübut etməyə çalışırdı. "Tarixi faktlar göstərir ki, elm və mədəniyyətin oyanması və yüksəlməsi, tarixi tərəqqinin sürətlənməsi Şərq ölkələrində, xüsusilə Yaxın və Orta Şərqdə o cümlədən Azərbaycanda Avropadan daha əvvəllər (XII-XIV əsrlər) mövcud olmuşdur(5, 81).Azərbaycan fəlsəfi fikri üçün fakta çevrilən bu deyim M.İbrahimov görüşlərində də təsdiqini tapır: "Məlumdur ki, X-XIV əsrlərdə də Təbriz, Şuşa, Gəncə, Şamaxı Azərbaycan şəhərləri olub və bu şəhərlərdə yaranmış mədəniyyət, elm, poeziya, incəsənət Azərbaycan xalqının mənəvi sərvətlər xəzinəsinə daxildir. Həmin şəhərlərdə X-XIV əsrlərdə yalnız "müxtəlif peşə və ticarət mərkəzləri deyil" həm də, " mədəniyyət mərkəzləri" hesab etmək, eyni zamanda o əsrlərdə Azərbaycan renessansı barədə susmaq açıq-aydın özünü ziddiyyətli vəziyyətə salmaqdır. Azərbaycan renessansı tarixi həqiqətdir. Onun barəsində yarımçıq danışmaq olmaz" (12, 39).M.İbrahimovun Azərbaycan renessansının tarixi barədə bu şəkildə təəssübkeş çıxışı səbəbsiz deyildi. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan renessansının tarixi, onu yaradan iqtisadi-ictimai və mədəni zəminlə bağlı "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin 1978-ci il 14 oktyabr tarixli sayında prof.Arif Hacıyevin məqaləsi dərc olunmuşdu və bu məqalə ətrafında ciddi yazılar çap edilir, diskussiyalar aparılırdı. Təbii olaraq, buradakı fikirlər Azərbaycan renessansının həqiqi tarixini müəyyənləşdirməyə yardım göstərirdi. Lakin Arutyunov və Apresyan kimi erməni tədqiqatçılarının Azərbaycan renessansı barədə qeyri-elmi fikirləri M.İbrahimovda narahatçılıq yaratmışdır. M.İbrahimov adı çəkilən ermənilərin 1972-ci ildə "Dünya ədəbiyyatı kitabxanası" seriyasının 55-ci cildində və "Vaprosı literaturı" jurnalının 1970-ci il tarixli 2-ci sayında çap etdirdikləri yazılarda Azərbaycan renessansını məhdudlaşdırıcı fikirlərinə, daha doğrusu, "Azərbaycan mədəniyyətində erməni və gürcü renessansına bənzər hadisələr olmuşdur" ifadələrinə kəskin etiraz edir.

M.İbrahimov eyni zamanda görkəmli ədəbiyyatşünas Əziz Şərifin də bu şəxslərə ünvanladığı etirazlarından da istifadə edir. Əziz Şərifin fikirlərinə istinad etməklə və öz mühakimələrini ortalığa qoymaqla həm Azərbaycan renessansının tarixininin qədimliyini, həm də Zaqafqaziyada ilkinliyini təsdiqləyir. M.İbrahimov Azərbaycan intibahı xüsusiyyətlərindən danışarkən varlıq, kainat, insan, idrak problemlərinə daha çox önəm verir. Bu mənada N.Gəncəvini Şərq intibahının zirvəsi kimi səciyyələndirir. Xaqani, Marağalı Əvhədi, Nəsimi, Füzuli yaradıcılığını Şərq renessansının parlaq səhifəsi hesab edir. Eyni zamanda onların fikirlərində Qərblə səsləşməni də xüsusi qeyd edir. Məsələn, "İsgəndərnamə" əsərində alimlərin mükaliməsini Platon, Ksenofont, Afinski fəlsəfi fikirlərinin davamı kimi qiymətləndirir. Burada İtaliya renessansı ilə Azərbaycan renessansı arasında oxşarlığın olduğunu diqqətə çatdırır. M.İbrahimova görə Nizami fəlsəfi görüşləri həm Azərbaycan, həm Şərq, həm də Avropa fəlsəfi görüşlərinə uyğundur. Ona görə də o, öz tədqiqatlarında Azərbaycan intibahını geniş mənada Şərq intibahı ilə Avropa intibahının paralelliyində təsdiqləyir. Müəllifin bu addımı xüsusi məqsəd daşıyır. O demək istəyir ki, Qərb realizminin tarixini Avropa intibah ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi A.Dante ilə başlayırlarsa, onda Azərbaycan ədəbiyyatı keyfiyyətlərini özündə əks etdirən Nizami yaradıcılığında da realizmi təsdiqləmək vacibdir. M.İbrahimov realizmdən danışarkən ona elmi-nəzəri və estetik yanaşma nümayiş etdirir. O, realizmi həm ümumi, həm də xüsusi prinsiplər daxilində təsnif edir. M.İbrahimov varlıqla üzvi bağlılığı, bədii ümumiləşdirməyə nail olmağı, mövzunu xalq həyatından, real tarixdən götürməyi və s. realizmin ümumi prinsiplərinə daxil edir. Bunun əksinə həyatı hərtərəfli, bütün ziddiyyətləri ilə təsvir etməyi, təsvirdə, ifadədə tənqidi əsas mahiyyətə çevirməyi və s. realizmin xüsusi prinsipi kimi götürürdü. M.İbrahimov realizmin ümumi və xüsusi prinsipləri arasındakı fərqlərlə yanaşı klassik realizm ilə intibah realizmi arasındakı fərqlərə də aydınlıq gətirmişdir. Məsələlərin bu şəkildə elmi müstəvidə dəyərləndirməsi M.İbrahimovun elmi-nəzəri təfəkkür səviyyəsinin üstünlüyünü təsdiqləmiş olur. Həmçinin sadalanan məsələlərin dəyərləndirilməsi müqayisəli elmi səviyyədə M.İbrahimovun nəinki Azərbaycan və Şərq, o cümlədən Avropa ədəbiyyatını yaxşı bilməsindən irəli gəlir. Onun həmin problemlərlə bağlı apardığı araşdırmalar bu fikri təsdiqləmiş olur.

SONUÇ

Realizmi Azərbaycan renessansı, o cümlədən ümumən renessans problemləri daxilində öyrənərkən M.İbrahimov sənət və ədəbiyyat məsələlərinə böyük aydınlıq gətirirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, M.İbrahimov renessansı sənət və ədəbiyyatla bağlamaqla yanaşı, onu həm də estetik hadisə və ictimai həyatın başqa sahələri ilə də əlaqələndirirdi. Lakin M.İbrahimov renessansın ictimai-siyasi və fəlsəfi məzmunundan çox, onun ədəbi- estetik məzmununun təhlilinə yer ayırırdı. Bu təhlilləri diqqətlə izlədikdə biz tədqiqatçının renessans dövründə ədəbiyyatın yeni məzmun keyfiyyətləri qazanması üzərində dayandığının şahidi oluruq. Təbii olaraq bu yanaşmasında M.İbrahimov realist metod ilə bağlı fikirlərinə yenidən qayıdır, söylədiyi fikirlərin təsdiqi üçün yeni mülahizələrini ortaya qoyur. Məsələn, o, renessans ədəbiyyatında dialoq-mükalimə formasından istifadəni realizm hadisəsi kimi səciyyələndirir. "Renessans dialoqunda söhbət tamamilə real dünyəvi məsələlər ətrafında gedirdi və azad fikrə vüsət verirdi" (12, 27). Mirzə İbrahimov Azərbaycan renessansı ilə Avropa renessansını müəyyən paralel və müqayisələrdə araşdırmış və renessansın yaranması, inkişaf xüsusiyyətləri, estetik xüsusiyyətləri və s. barədə qənaətlərini ortaya qoya bilmişdir.

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri , 10 cilddə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.

5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.
12. İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən. Bakı: Azərnəşr, 1961, 524 s.
13. İbrahimov M. Ana dili – hikmət xəzinəsi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 136 s.

AESTHETIC PERFECTION, PHILOSOPHICAL PERCEPTION, FORMALITY IN "KITABI-DADE GORGUD" AND "MANAS" EPICS

"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" VƏ "MANAS" DASTANLARINDA ESTETİK MÜKƏMMƏLLİK , FƏLSƏFİ İDRAK, FORMA ƏLVANLIĞI

Prof. Dr. ELMAN QULİYEV

Azərbaycan, Bakı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri
Orcid: 0000-0001-5413-9479

Özet

"Kitabi-Dədə Qorqud" və "Manas" dastanlarında türk xalqlarının milli kimliyi, milli yaddaşı, milli dəyərləri təcəssüm olunmuşdur.Bu dastanlarda genetik yaddaşın yaratmış olduğu tipoloji bənzəyiş daha çox milli təfəkkür hadisəsi kimi əhəmiyyət kəsb edir;etnik-milli ideyanın təzahür müxtəlifliyini təsdiqləyir. Məsələn, Dədə Qorqud öyüdləri ilə, Manasın atası Yakıp bəyin öyüdləri müəyyən müstə-vidə fərqlənsə də, el ağsaqqalı, müdrik insan nəsihəti tipində bir-birinəbənzəyir. Onu da qeyd edək ki, hər iki nəsihətdə türk ruhu özünü göstərir

"Dədə Qorqud"dakı Təpəgözlə "Manas"dakı Yalqızgöz obrazlarıarasında da böyük oxşarlıq vardır. Bu bənzəyiş təkcə zahiri görkəməlaməti deyildir, həm də şərin, pisliyin göstəricisidir. "Dədə Qorqud"daBasat kimi, "Manas"da isə Almanbet və s. kimi igidlər bu cür təkgözlü bədheybətləri (Təpəgöz və Yalqızgözü) gözlərini çıxarmaqla öldürürlər.

Anahtar kelimeler: "Kitabi-Dədə Qorqud" , "Manas", dastan, türk, milli

Summary

In the epics "Kitabi-Dade Gorgud" and "Manas" the national identity, national memory, and national values of the Turkish peopl are embodied. confirms the diversity of manifestation of the ethnic-national idea. For example, although the memoirs of Dede Gorgud and Manas's father Yakip Bey differ on a certain level, they are similar to each other in the type of advice of an elder, a wise man. Let's also note that the Turkish spirit shows itself in both advices. There is a great similarity between the characters of Tepegöz in "Dade Gorgud" and Yalgızgöz in "Manas". This similarity is not only a sign of appearance, but also an indicator of evil. As Basat in "Dade Gorgud" and Almanbet etc. in "Manas". such brave men kill such one-eyed monsters (Tepagöz and Yalgızgöz) by gouging out their eyes.

Key words: "Kitabi-Dada Gorgud", "Manas", epic, Turkish, national

GİRİŞ

"Kitabi-Dədə Qorqud" estetik mükəmməlliyi, yüksək fəlsəfi idrak tərzi, forma əlvanlığı və s. xüsusiyyətləri ilə fərqlənən eposdur, türkün ana kitabıdır. Dastanda mifik təsəvvürün real təsəvvürləri əvəzləməsi, daha doğrusu, ictimai-siyasi, ailə-məişət və s. məsələlərin üstünlüyü türk epos təfəkküründə yeni mərhələyə keçidin başlanğıcı kimi xarakte-rizə oluna bilər. Yəni "Dədə Qorqud"dakı bu əvəzlənmə əslində türkün bir mükəmməl təfəkkürdən (mifologiya dövründən) digər mükəmməl təfəkkürə (tarixi dövrə) qədəminin yeni formasıdır.

"Dədə Qorqud" türkxalqlarının yaratmış olduğu milli mədəniyyət abidələri içərisində ən zəngin və ən möhtəşəm sənət əsəridir. Məşhur tədqiqatçı alim M.F.Köprülüzadənin dediyi kimi, "türk ədəbiyyatının bütün əsərləri tərəzinin birgözünə, "Dədə Qorqud" o biri gözünə qoyulsa, yenə də "Dədə Qorqud" tərəfı ağır gələr". "Kitabi-Dədə Qorqud" oğuz elləri həyatından, oğuz igidlərinin şücaətlərindən bəhs edən qəhrəmanlıq dastanıdır. Bu səbəb-dəndir ki, dastanın üzünü köçürən katib kitabı "Kitabi-Dədəm Qorqud ala lisani-taifeyi oğuzan" adlandırmışdır. Dədə Qorqudun Drezden və Vatikan kitabxanalarında saxlanılan 2 əlyazma nüsxəsi vardır. 1815-ci ildə alman şərqşünası Dits Drezden kitabxanasında saxlanılan əlyaz- manı üzə çıxarmış və dastan haqqında ilk məlumat vermişdir. Vatikan nüsxəsini isə 1952-ci ildə Ettori Rossi nəşr etmişdir. Dastanın Drezden nüsxəsi 1 müqəddimə, 12 boydan, Vatikan nüsxəsi isə 1 müqəddimə, 6boydan ibarətdir. Ortaq türk abidəsi olmaqla yanaşı, "Dədə Qorqud"unyarandığı coğrafı ərazi daha çox Azərbaycanla, dili isə Azərbaycan diliilə bağlıdır.

YÖNTEM

Dədə Qorqudun şəxsiyyəti, dastanın hansı dövrdə yaranması, ha- disələrin konkret olaraq hansı zamanda baş verməsi, dastan mətnlərininnə zaman yazıya alınması ilə bağlı Qorqudşünaslıqda müxtəlif fıkirlər mövcuddur. Lakin faktlar Dədə Qorqudun Məhəmməd peyğəmbər za- manına yaxın Bayat boyunda yaşamış tarixi şəxsiyyət olduğunu sübut edir. Dastanın VI-VII əsrlərdə formalaşması, elə həmin dövr hadisələ- rini əks etdirməsi, təxminən X əsrdən əvvəl yazıya alınması ilə bağlı fıkirlər artıq təsdiqini tapmışdır.

"Dədə Qorqud"la özünə qədərki və özündən sonrakı türk eposları arasında ümumi bağlılıq mövcuddur. Bu bir tərəfdən regional əlaqə, digər tərəfdən isə milli-etnik düşüncə və yanaşmada təsdiqini tapa bi- lir. Yəni Türküstandan Kiçik Asiyaya qədər ərazilərdə yaşayan türklə- rin yaratmış olduqları "Oğuz Kağan", "Şu", "Siyenpi", "Ərgənəkon", "Dədə Qorqud", "Manas", "Alpamış" və s. dastan tipləri arasında mil-li-etnik ideyanın və estetik düşüncənin təsirini inkar etmək mümkün deyil. Belə ki, "Dədə Qorqud" dastanları ilə digər türk dastanları olan "Alp ər Tonqa", "Oğuz Kağan", "Manas", "Alpamış" və s. müxtəlif süjet və motivlərdəki oxşarlığın mövcudluğu sadəcə dastan elementlərikimi yox, milli-estetik düşüncənin tarixi vəhdəti və əlaqə tipi kimi xa- rakterizə olunmalıdır.

"Dədə Qorqud" əslində türk-şərq ruhunun (nəcib, həm də ali insani hisslərin) mənəvi təzahürüdür ki, bilavasitə bunun qaynağında İslama keçidin təsiri dayanır. "Rəsul əleyhissəlam zamanına yaxın" hadisələrin Bayat boyu, Qorqud ata və s. ilə əlaqələndirilmə prosesində verilməsi, sırf İslama keçid mərhələsi ilə bağlanır. Bu cür tipoloji (həm tarixi, həmregional, həm də milli-etnik) oxşarlıq "Manas" dastanında Manasın ata-sı Yakıp xana üz tutaraq söylədiyi aşağıdakı sözlərdə də təsdiqlənir:

Ak sakallı babacığım Yakıpxan, Mən müsəlman yolunu açacağam Kafirlərin malını saçacağam Həpsini qovacağam.

"Dədə Qorqud" və "Manas"da Xızır (Xıdır) müqəddəsliyi, ona inam xüsusi planda əksini tapır."Dirsə xan oğlu Buğac boyu"nda Bu- ğacın anasına dediyi, "Ana, ağlamağıl, mana bu yaradan ölüm yoqdur,qorxmağıl! Boz atlu Xızır mana gəldi. Üç kərrə yaramı sığadı." sözləriilə "Manas"da olan "Manası Xızır qorudu, Manas yer kənarında qun- daqlandı" və yaxud yenə "Manas"da səslənən

"Sol başını Xızır kollasın, Bakay,Xızır yanında olsun, Bakay."

– sözləri arasındakı oxşarlığı milli-etnik düşüncənin genetikfunksionaltipi hesab etmək olar.

Əslində türk dastanlarında genetik yaddaşın yaratmış olduğu bu tipo-loji bənzəyiş daha çox milli təfəkkür hadisəsi kimi əhəmiyyət kəsb edir; etnik-milli ideyanın təzahür müxtəlifliyini təsdiqləyir. Məsələn, Dədə Qorqud öyüdləri ilə, Manasın atası Yakıp bəyin öyüdləri müəyyən müstə-vidə fərqlənsə də, el ağsaqqalı, müdrik insan nəsihəti tipində bir-birinəbənzəyir. Onu da qeyd edək ki, hər iki nəsihətdə türk ruhu özünü göstərir:

Allah-tala diməyincə işlər onmaz. Qadir tənri verməyincə ər bayımaz.

Əzəldən yazılmasa, qul başına qəza gəlməz.Əcəl vədə irməyincə kimcə ölməz.

("Kitabi-Dədə Qorqud")

Şu Manas cocuğuma

Kazan asıp ateş yakıp

Yanına yoldaş ol, sen Bakay. Görmədiğini göstərip, Bakay Arkasından beraber yürü, Bakay Adem atanın, Havva ananın Doğduğuyeri bildir ona...

("Manas")

Türk dastanlarında diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də atlara ve- rilən adlardır. Aydın məsələdir ki, türk bahadırının ən böyük silahdaşı onun atıdır. O, atın köməyi olmadan tam görkəmdə təqdim oluna bil- mir. Müəyyən məqamlarda at onun qələbəsi və xilasının əsas səbəbka-rıdır. Bu möhtəşəmliyin ən bariz tipini biz "Koroğlu" dastanında izləyəbilirik. Bir növ "Dədə Qorqud"da Beyrəyin Boz ayğırı, "Manas"da isəManasın Akbozu türk dastanlarında müşahidə etdiyimiz oxşar bir kult sisteminin mükəmməlliyinə xidmət göstərir.

BULGULAR

"Dədə Qorqud"dakı Təpəgözlə "Manas"dakı Yalqızgöz obrazlarıarasında da böyük oxşarlıq vardır. Bu bənzəyiş təkcə zahiri görkəməlaməti deyildir, həm də şərin, pisliyin göstəricisidir. "Dədə Qorqud"daBasat kimi, "Manas"da isə Almanbet və s. kimi igidlər bu cür təkgözlü bədheybətləri (Təpəgöz və Yalqızgözü) gözlərini çıxarmaqla öldürürlər."Manas" möhtəşəm türk dastanıdır. Üç hissədən (trilogiyadan) ibarət bu qırğız dastanı Ç.Vəlixanov və Rodlov tərəfindən aşkarlanmış,ilk dəfə 1885-ci ildə rus və alman dillərində nəşr olunmuşdur. 12.452 misradan ibarət olan həmin nəşr dastanın əsasını təşkil edir. Lakin ma-nasçılar tərəfindən zaman-zaman əsərə edilən əlavələr bu əsərin həcmi-ni xeyli artırmış, nəticədə "Manas"ın 65 variantı əmələ gəlmiş, dastanmisralarının ümumi sayı isə bir neçə yüz minə çatmışdır. "Manas" həcmetibarilə dünya ədəbiyyatının möhtəşəm abidələri sayılan "İliada" və"Odisseya"dan 20 dəfə, "Mahabharata"dan üç dəfə böyükdür. "Manas"bir növ qırğız ruhunun (həm də tarixinin) bədii təcəssümüdür. Təsadüfideyildir ki, dünya şöhrətli qırğız yazıçısı Ç.Aytmatov "Manas"ı "qır-ğız xalqının sinonimi" hesab edir. "Manas"ın dastan kimi formalaşmasıIX-X əsrlərə aiddir. "Manas"ı ifa edən şəxs manasçı adlanır. Manasçılar nadir istedad sahibi hesab olunurlar. Demək olar ki, qırğız xalqı içəri- sində "Manas"dan az da olsa əzbər bilməyən insan yoxdur. Bu qırğız xalqının öz tarix və mədəniyyətinə bəslədiyi böyük məhəbbətin təza- hürüdür. Çoxsaylı manasçılar sırasında Keldibay Barıboz oğlu,ToqoloqMoldo, Saqımbay Orozbayov, Sayaqbay Karalayev, İbrahim Abdırah-manov, Baxış Sazanov, Cusup Mamay və s. xüsusi yer tuturlar. Lakin S.Karalayevin və S.Orozbayevin "Manas" variantları daha çox klassik versiya hesab olunur. "Manas" qəhrəmanlıq dastanıdır. Əsər üç bölmədən ibarətdir. Bi-rinci bölmə Manasın, ikinci bölmə onun oğlu Semeteyin, üçüncü bölməisə nəvəsi Seytekin mübarizələrini əks etdirir. Manas dastanın baş qəh-rəmanıdır. Tədqiqatçılar onun tarixi şəxsiyyət olduğunu təsdiqləyirlər. Üç hissədən ibarət dastanda irili-xırdalı yüzlərlə obrazın olmasına baxmayaraq, demək olar ki, bütün hadisə və obrazlar bu və ya digərformada Manasla əlaqələnir.

Manas obrazı timsalında xalq öz azadlıq istəklərini, düşmənə qələbə çalmaq, birləşmək arzularını və s. əks etdir-miş, bu ideal obrazın ətrafında birləşmişdir. Dastanda Manasın anadan olmasından ölümünə qədər olan bütün həyatı öz əksini tapa bilmişdir.Lakin onun ölümündən sonra da hadisələr oğlu Semeteyin və nəvəsi

Seytekin mübarizələri fonunda davam etmişdir.

SONUÇ

Dastanın baş qəhrəmanı olan Manas qeyri-adi qəhrəmandır. Onun qeyri-adiliyi anadan olduğunu gündən başlayıb, ömrünün sonuna qədərdavam edir. Manas hələ anadan olmamış atası Yakıp (Yaqub) yuxu gö-rür, arvadı Çıyırdı xatunun belinə bir yay bağlayaraq oğlunun doğula-cağı günü gözləyir. Doğulan uşağın adını Manas qoyurlar, amma bu adıgizli saxlayırlar. Çünki Çin hökmdarı Əsən xanın kahinləri Manas adlıuşağın dünyaya gələcəyi və düşmənlərin cəzasını verəcəyini qabaqca- dan xəbər vermişdilər. Buna görə də düşmənlər hər yerdə Manas adlı uşağı axtarır, onu tapıb öldürmək istəyirlər. Manas beşikdə ikən atası- na düşmənlərdən qisas alacağını söyləmişdi. Böyüdükdən sonra o, xanseçilir, oxdəlməyən zirehini geyib, heç bir atın keçə bilmədiyi Akbozuminib düşmənlər üzərinə gedir. Kalmık xanı Alooke xanın qırğızlara etdiyi zülmə son qoymaq üçün mübarizəni davam etdirir. Manas mü- barizədə tək deyildir. Kalmık xanı Qaraxının oğlu Almambet və Kökötöy Manasın ən yaxın silahdaşlarından biridir. Almambet atasından üz döndərərək müsəlmanlığı qəbul etmiş və Manasa sığınmışdır. Manas öz igidləri ilə birlikdə düşmənlərdən qisas alır, Ala-Tooya, Çinə və s. yürüşedir, Alooke xanı, Şooruk xanı məğlub edir. Manasın ölümündən son- ra Semetey Talasa gəlir və hakimiyyəti ələ alır. O da atası kimi qırğız xalqının müdafiəçisi rolunda çıxış edir. Semetey İlyas xan tərəfindən öldürüldükdən sonra hakimiyyətə Seytek sahib çıxır. Bundan sonra başverən hadisələr dastanın üçüncü hissəsinə aiddir. Dastanda Manasın həyat yoldaşı Kanıkey xatun ideal obraz təsirin-dədir. Maraqlıdır ki, bu obraz Manas öləndən sonra da dastanın digər2 hissəsində əsas rolda çıxış edir. Məs., o, Manas öləndən sonra dövlə-tin taleyini düşünür, oğlu Semeteyi qorumaq üçün planlar düşünür, onuTeymur xanın yanına gətirərək təhlükəsizliyini təmin edir. Nəvəsi Sey-tek zamanında da düşmənlərə nifrətini gizlətmir və buna görə düşmən-lər tərəfindən əsir saxlanılır. Sonda isə Seytek onu əsirlikdən azad edir.“Manas” möhtəşəm bir qəhrəmanlıq dastanı olmaqla yanaşı, İslam dini ideyalarının, türk əxlaqı, düşüncəsi, adət-ənənələri, məişət tərzi vəs. təbliği baxımından da əhəmiyyətlidir. Ümumiyyətlə, formalaşdığı zaman və məkandan asılı olmayaraq, türk dastanları milli-estetik təfəkkür daxilində inkişaf edərək funk-sional bağlılığı təmin etmiş və epos mədəniyyətimizin yüksəkliyini təs-diqləmişdir.

KAYNAKÇA

1. Cəfərov N. Qədim türk ədəbiyyatı. Bakı, 2007.
2. Cəfərov N. Türk xalqları ədəbiyyatı. 4 cilddə, I-IV cildlər. Bakı,2006-2007.
3. Xəlilov P. Türk xalqlarının və şərqi slavyanların ədəbiyyatı.Bakı, 1994
4. Quliyev E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
5. Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cilddə, Bakı,2011.
6. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

THE INFLUENCE OF THE WORKS OF TOFIK FIKRET AND ABDULHAGH KHAMID TO THE WORKS OF HUSSEIN JAVID
HÜSEYN CAVİD YARADICILIĞINA TOFİQ FİKRƏT VƏ ƏBDÜLHAQ HAMİD YARADICILIĞININ TƏSİRLƏRİ

HƏSƏNOVA LEYLA ZİYAFƏT QIZI

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Filologiya fakültəsi, müəllim
Orcid İd:0009-0006-9057-9205

Xülasə.

Müşahidələr göstərir ki, Cavid yaradıcılığının ilkin mərhələsində daha çox türk şairi Tofiq Fikrətin yaradıcılığının təsiri altında olmuş və Cavidin "Keçmiş günlər", "Bahar şəbnəmləri" şeir toplularında nəşr olunan şeirlərinin əksəriyyəti realist üslubda yazılan şeirlərdir. Bu şeirlərdə eynən Fikrət yaradıcılığında müşahidə olunan realist üslub müşahidə edilməkdədir. Bu şeirlərdə Cavid də eynən Fikrət kimi həyatda hakim mövqedə olan və məzlumları əzən qüvvələrin əleyhinə çıxış edir. Cavid yaradıcılığının sonrakı dönəm mərhələsində, dram yaradıcılığı mərhələsində Hamid kimi tarixi mənzum faciələr yazmış, Hamiddə olduğu kimi, Cavidin bütün faciələri romantikdir. Bu faciələrdə qaibanə səslər eşidilir, ruhlar səhnəyə gəlir, çılğın ehtiraslar toqquşur. Hamiddə olduğu kimi, Cavid yaradıclığında da böyük vüsət, əzəmət duyulur, təkcə bir xalqın, bir millətin taleyi deyil, bütün bəşəriyyətin taleyi düşünülür. Bu iki şair bədii yaradıcılıqda ədəbi metod, üslub xüsusiyyətləri, mövzu genişliyi, fəlsəfi-estetik düşüncələrə qüvvətli meyil və s. cəhətcə bir-birilərinə çox bənzəyirlər.

Açar sözlər: Hüseyn Cavid, Tofiq Fikrət, Əbdülhaq Hamid, romantizm,

ədəbi əlaqələr, ədəbi təsir

Summary. Observations show that Javid is more in the early stages of his career was influenced by the works of the Turkish poet Tofig Fikret. Javid's "Past days", most of his poems published in the collections of poems "Spring Dew" are poems written in a realistic style. In these poems, the same is true of Fikret's work the observed realist style is observed. Javid in these poems opposes the forces that dominate life and oppress the oppressed, just like Fikret. In all this type of work, Javid is a realist artist, exactly like Fikret. In the next stage of Javid's work, drama stage, he wrote historical verse tragedies like Hamid. All of Javid's tragedies are romantic. In these tragedies, voices are heard in absentia, spirits come on stage, crazy passions collide. There is a greatness and grandeur in Javid 's work, as in Hamid. He thinks of the fate of all mankind. These two poets are very similar to each other in terms of literary in their artistic creation method, stylistic features, breadth of subject, strong in philosophical-aesthetic thinking inclination and so on.

Keywords: Hussein Javid, Tofig Fikret, Abdulhaq Hamid, romance, literary connections, literary influence

Azərbaycan ədəbiyyatında mənzum faciənin banisi olan Hüseyn Cavid ədəbiyyat tariximizdə həmçinin romantizm ədəbi cərəyanının ən görkəmli nümayəndəsi kimi tanınır. H.Cavidin yaradıcılığı forma və məzmun cəhətdən xeyli zəngin və rəngarəngdir. Yaradıcılığında dərin məna və məzmuna malik olan lirik şeir və epik poemaların mövcudluğuna baxmayaraq o, daha çox dramaturq kimi şöhrət qazanmışdır. "Onun fəlsəfi və tarixi faciələri, ailə-məişət dramları üslub, yazı ədası, forma yeniliyi baxımından Azərbaycan dramaturgiyasında yeni bir mərhələ yaratdığı kimi, milli teatr mədəniyyətinin inkişafına da qüvvətli təsir göstərmiş, "Cavid teatrı" kimi səciyyələndirilmişdir. Dramaturgiyasında dövrün ümumbəşəri, böyük ictimai-siyasi və mədəni əhəmiyyətə malik problemləri əksini tapmışdır. Yaradıcılığında mühüm yer tutan "İblis" (1918) mənzum faciəsində yazıçı müharibələri pisləyir, müharibənin ağır nəticələrini açıb göstərir. 20-30-cu illərdə Hüseyn Cavid bir sıra tarixi dramlar yazmışdır. "Peyğəmbər" (1922) və "Topal Teymur" (1925) əsərlərindən sonra yazdığı "Səyavuş" (1933), "Xəyyam" (1935) tarixi dramları Hüseyn Cavidin tarixə, tarixi şəxsiyyətlərə baxışında ciddi dönüş oldu" [9]. H.Cavidin yaradıcılığını araşdırarkən qarşımıza onun yaradıcılığının Türkiyə ədəbiyyatından qaynaqlandığı barədə bir sıra fikirlər çıxdı. Eyni zamanda maraq doğuran cəhətlərdən biri o oldu ki, bir sıra tədqiqatçılar H.Cavid yaradıcılığının əsasən Tofiq Fikrət və Əbdülhaq Hamid yaradıcılığından bəhrələndiyinə dair mülahizələr söyləmişlər. Burada diqqətimizi çəkən məqam o oldu ki, Türkiyə ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olan Əbdülhaq Hamid romantizm ədəbi cərəyanının nümayəndəsi olduğu halda, Tofiq Fikrət Türkiyədə heç də romantizm ədəbi cərəyanının nümayəndəsi kimi tanınmır. Türkiyə ədəbiyyatında Tofiq Fikrətin parnasizm ədəbi cərəyanının görkəmli nümayəndəsi olduğu qeyd olunur. Nədir parnasizm cərəyanı? Realizmin şeirdəki inikası olaraq adlandırılan parnasizm XIX yüzillikdə Fransada şeirdəki romantizmə etiraz olaraq meydana çıxmış ədəbi cərəyandır. Akademik H.Araslı Tofiq Fikrətin yaradıcılığını təhlil edərkən bu fikirləri qeyd edirdi: "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir romantik şair və istedadlı dramaturq kimi daxil olmuş Hüseyn Cavid yaradıcılığının hələ ilk dövrlərində Fikrəti dərin məhəbbətlə sevmiş, dil, üslub və ifadə özəllikləri ilə Fikrətə yaxınlaşmışdır" [2, s.10]. H.Araslı daha sonra H.Cavidin "Məzlumlar üçün" şeirindən misal gətirərək burada Fikrətin təsirinin qabarıq şəkildə əks olunduğunu qeyd edirdi. Xatırladaq ki, şeirdə Kars və Oltu ətrafında səbəbsiz olaraq alçaqcasına qətl və yağma edilən məzlumların başına gətirilən müsibətə şairin münasibəti, etirazı,

fəryadı öz əksini tapmışdır:

Yaşadan kainatı qüvvətdir,

Gücsüzün həp nəsibi zillətdir.

Əvət, acizlərin cəzası budur,

Kim ki, məzlum olursa, zalım odur! [4, s.88].

Göründüyü kimi, görkəmli ədəbiyyatşünas H.Araslı H.Cavid və T.Fikrət,

yaradıcılıqları arasındakı ideya yaxınlıqlarını, bədii-üslubi oxşarlıqları təsadüfən müşahidə etməmişdir. Müqayisə üçün verdiyimiz şeir parçasında bu yaxınlıq özünü bədii mətnin poetik parametrlərini büruzə verir H.Cavid yaradıcılığına T.Fikrət yaradıcılığının təsiri barədə fikir yürüdən müəlliflərdən biri də Əmin Abid olmuşdur. O, bunu H.Cavidin iki il müddətində İstanbulda təhsil alması və elə o zamanlarda yaradıcılığının təsir altına düşməsi ilə əlaqələndirərək yazırdı: "Cavid ilk əsərlərini İstanbulda ikən yazmışdır. Onun İstanbulda yaşadığı əsnada Ədəbiyat-ı Cədidə parlaq dövrünü yaşayırdı. İlk əsərləri nəinki üslub və ifadə cəhətdən, hətta mövzuları baxımından Ədəbiyyat-ı Cədidənin qüvvətli təsiri altında qələmə alınmışdı" [1,s.234].

Ə.Abid H.Cavidin İstanbuldan qardaşına yazdığı cavab məktubundakı "Elmi-bəşər" şeirini misal gətirərək bu şeirdə Cavidin üslub, ifadə, təfəkkür və müşahidə baxımından Fikrətə nə qədər uyğun gəldiyini söyləyir. Daha sonra Ə.Abid Tofiq Fikrətin bütün əsərlərində izlədiyi əsas fikirlərlə Hüseyn Cavidin şeirlərindəki fikirlərin üst-üstə düşdüyünü qeyd edir və öz fikirlərini bir neçə

misal ilə təsdiqləyir:

"Tofik Fikrətdən misallar:

Adem evladı bıkmamış cidden

Ne ezilmek, ne hakkı ezmekten

Duymamış hiç bir işte yorgunluk

Bir teşekki, heman tokat, yumruk…

Hüseyn Caviddən misallar:

Yığın-yığın beşeriyyet ölümle pençeleşir,

Feda-yı nefes ederek hak için koşar, gülesir,

Yakar, yıkar, ezilir, mah volur, basar basılır.

Vatan yolunda ölür, tildürür, asar asılır,

O top, tüfenk, o kılıçlar, zehirli kumbaralar

Ne ister ah niçin böyle gürleyip parlar!"… [1, s.236-238].

Əmin Abid, göründüyü kimi, hər iki ədibin yaradıcılığından gətirdiyi misallarla Hüseyn Cavidin fikir, məzmun və üslub baxımından Tofiq Fikrətə nə qədər yaxın olduğunu göstərir. Ancaq onu da qeyd etməliyik ki, bu iki sənətkar arasında oxşarlıqlar, yaxınlıqlar H.Cavidin T.Fikrəti heç də təkrarlaması mənasına gəlmir. Bu, yuxarıda verilmiş nümunələrdən də görünür. Hər iki nümunədə insan həyatında sosial-mənəvi dinamikanın sürəkliliyi, özü-özünü təkrar etməsi oxşar motiv olaraq ortaya çıxır. Ancaq bu oxşarlıq şeir parçalarından da göründüyü kimi, H.Cavidi T.Fikrətin təkrarçısına çevirmir. Hər iki sənətkar xeyirlə şər arasında gedən mübarizənin əbədiliyinə işarə edirlərsə də, T.Fikrət burada zalımın zülm etməkdən yorulmamasını, H.Cavid isə insanın zülmə etiraz etməkdən yorulmamasını qabardır. Hər iki şair bəşər həyatında sosial-mənəvi problemlərin dinamikasının əbədiliyini təsvir edirlərsə də, bu təsvirlər gerçəkliyə fərqli planlardan yanaşmaları əks etdirir. Beləliklə, H.Cavidin T.Fikrətdən təsirlənməsi təkrarçılıq kimi yox, orijinal yanaşma kimi təzahür edir. Məlumdur ki, Cavidin yaradıcılığının kamil dövrləri onun dram əsərlərini yazdığı dövrlər hesab edilir. "Cavidin ən qüvvətli əsərləri pyesləridir. "Ana", "Maral", "Şeyx Sənan", "Şeyda", "Peyğəmbər", "Uçurum", "İblis", "Afət" adlı səkkiz pyesi və "Keçmiş günlər" ilə "Bahar şəbnəmləri" adlı da iki məcmuəsi vardır. Bunların içində ən müvəffəqiyyətli əsəri "İblis"dir"[1, s.245]. "20-30-cu illərdə Hüseyn Cavid bir sıra tarixi dramlar yazmışdır. "Peyğəmbər" (1922) və "Topal Teymur" (1925) əsərlərindən sonra yazdığı "Səyavuş" (1933), "Xəyyam" (1935) tarixi dramları Hüseyn Cavidin tarixə, tarixi şəxsiyyətlərə baxışında ciddi dönüş oldu" [9]. H.Cavidin pyes yaradıcılığında Hamiddən bəhrələndiyini də bir çox tədqiqatçılar qeyd etməkdədir. Təbii ki, Hamidin XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərində Türkiyə ədəbiyyatında dramaturgiya sahəsində çox tanınmış və sevilən simalardan biri olduğu da məlum faktdır. Xatırlayaq ki, Əmin Abid də Cavidi "Hamidi çox oxuyan Fikrət tələbəsi" adlandırması da təsadüfi deyildi. Sözügedən mövzu ilə bağlı Əmin Abid yazırdı:

"Abdülhak Hamid manzum piyeslerinde üslup itibariyle kuvvetli şahsiyettir. Bütün eserlerinde kendisi mevcuttur. Lisanı da, ilhamı da, üslubu da Hamiddir. Hüseyin Cavid'in, ifade de Hamidi fazla taklit edişi bilhassa piyeslerinde nazara çarpar, bu da, insanda, Cavid, dramlarını yazırken Hamidi çok zehabını hasıl ediyor" (zehabını hasıl etmək – yəni zehni olaraq bir yola doğru istiqamətlənmək, bir fikrə uymaq, vəs.) [1, s.249]. Ə.Nazim H.Cavidin "İblis" pyesi haqqında fikir söyləyərkən Cavid üzərində Əbdulhəq Hamid fəlsəfəsinin böyük təsiri və nüfuzu olduğunu qeyd etmişdir: "İddia edilə bilir ki, Cavid kəndi əsərlərini, Hamidin "Ölü", "Məqbər", "Ruhlar" kibi əsərlərini oxuduqdan sonra yazmışdır. Zatən Hamidin də fəlsəfəsi müəlləq degilmidir. Cavidin ilham mənbələri də öylə. İştə Peyğəmbər!.. Əcəba ondan istər Allah, istər peyğəmbər, istər qadınlıq, istər din haqqında mühərririn müəyyən fikrinə təsadüf edilə biliyormı?" [4, s.169]. Müəllifin bu fikrində həm H.Cavid, həm də Ə.Hamid üçün xarakterik olan ortaq obraz və motivlər vurğulanmışdır. Doğrudan da hər iki sənətkarın yaradıcılığında o dövrün romantizm metodu ilə yazılmış dramaturgiyası üçün xarakterik olan obraz, motiv və ideyalar bir-biri ilə kifayət qədər yaxından səsləşir. Məmməd Cəfər "H.Cavidin sənəti haqqında qeydlər" adlı məqaləsində Cavidin Türkiyədə klassik qəzəl və məsnəvi dili üslubunda yazdığı şeirlərin dili və üslubundan bəhs edərkən: "....heç şübhəsiz ki, o zamankı türk ədəbiyyatının Əbdülhəq Hamid, Cənab Şəhabəddin şerinin dil və üslubuna yaxın idi" – deyə fikir söyləmişdi [5, s.313]. Yekun etibarilə Cavid haqqında olan qənaətləri ümumiləşdirərkən belə bir nəticəyə gəlirik ki, Hüseyn Cavid yaradıcılığına həm Tofiq Fikrətin, həm də Əbdülhəq Hamidin ədəbi təsirlərinin olması danılmazdır. A.Qurbanov doğru ifadə edirdi ki, "üslub etibarilə Tofiq Fikrətin təsirində qalan və onun davamçısı sayılan H.Cavid mənzum teatrlarının ədası və ümumi havası baxımından Əbdülhəq Hamiddən də xeyli təsirlənmişdir. O, bu iki şairin sintezi olaraq qəbul edilə bilər. Hüseyn Cavidin T.Fikrətdən və Ə.Həmiddən faydalandığı həqiqətdir. Lakin onu yalnız Fikrət və Hamidin "sintezi" kimi qəbul etmək, şübhəsiz, düzgün deyildir. Cavid irsinin ümumbəşəri pafosunu, özünəməxsus milli xüsusiyyətlərini, böyük siyasi-ictimai hadisələrə ümumtürk mövqeyindən yanaşmasını və şairin Hamid və Fikrətlə müqayisədə daha parlaq poetik istedadını o şairlərin kölgəsi altında saxlamaq yanlışdır" [10, s.92]. Cəfər Cabbarlı isə sanki bütün bu fikirləri ümumiləşdirə bilən belə bir fikir irəli sürmüşdür ki, Cavid sırf romantik bir yazıçı deyildir. O, gah romantik, gah idealist, gah realist kimi sentimentalistdir. Fəqət Cavid kim olursa, hankı məktəbə mənsub bulunursa həmin məktəblər üsulu ilə yazdıqlarına müvəffəq olmuşsa-olmamışsa fərq etməz, şimdi Cavid var, yazıyor [3, s.113]. Əlbəttə, ədibin bu fikri də öz dövrünün acı sosioloji reallıqlarını əks etdirir. Təbii ki, Cavidin necə bir nəhəng sənətkar olduğunu bilən C.Cabbarlı onu tənqid etməyə məcbur olmuşsa da, bu fikri ilə açıq şəkildə göründüyü kimi, sənətkarı həm də qorumağa, müdafiə etməyə çalışmışdır. İşin elmi nəticə və yenilikləri. Cavid haqqında bütün bu tədqiqatlara nəzər saldıqda onun nə qədər romantik Azərbaycan ədəbi cərəyanının nümayəndəsi hesab edildiyi kimi, həmçinin o qədər də realist ədəbi cərəyana aid yaradıcılıq nümunələrinin müəllifi olduğuna şahid oluruq. Müşahidələr göstərir ki, Cavid yaradıcılığının ilkin mərhələsində daha çox türk şairi Tofiq Fikrətin yaradıcılığının təsiri altında olmuş və Cavidin "Keçmiş günlər", "Bahar şəbnəmləri" şeir toplularında nəşr olunan şeirlərinin əksəriyyəti realist üslubda yazılan şeirlərdir. Bu şeirlərdə eynən Fikrət yaradıcılığında müşahidə olunan realist üslub müşahidə edilməkdədir. Bu şeirlərində Cavid də eynən Fikrət kimi həyatda hakim mövqedə olan və məzlumları əzən qüvvələrin əleyhinə çıxış edir. Həqiqətin daim zəfər çalmasını istəyir, belə olmadıqda isə təəssüflənir. Bəzən isə qələbə çalmaq üçün güclü olmağın da lazım olduğunu təbliğ edərək "əzməyən əzilir" deyir, eynən Fikrət kimi. Cavid də dünyada qan axıdılmasının, müharibələrin əleyhinə çıxış edir, bəşərin dost, qardaş olmasını tərənnüm edir, həyatın mənasını məhəbbətlə, sevgi ilə yaşamaqda görür, eynən Fikrət kimi. Bütün bu tip yaradıcılığında Cavid realist bir sənətkardır, eynən Fikrət kimi.

Cavid yaradıcılığının sonrakı dönəm mərhələsində, dram yaradıcılığı mərhələsində Hamid kimi tarixi mənzum faciələr yazmış, Hamiddə olduğu kimi, Cavidin bütün faciələri romantikdir. Göründüyü kimi, əslində Cavidin yaradıcılığı iki dövrə bölünməkdədir: birinci dövr realist üslubda yazılan şeir yaradıcılığını əhatə edən dövr, ikinci dövr isə romantik üslubda yazılan mənzum dramları əhatə edən dövr. İşin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti bu işdən problemlə bağlı başqa tədqiqatlarda nəzəri qaynaq olaraq istifadə imkanları, praktiki əhəmiyyəti isə ali məktəblərdə folklor və yazılı ədəbiyyat mövzusunun tədrisi zamanı praktiki vəsait kimi istifadə imkanları ilə müəyyənləşir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abid (Əhmədov) Ə. Azəri ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2020, 303 s.
2. Araslı H. Tofiq Fikrət və Azərbaycan ədəbiyyatı. Tofiq Fikrət. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 176 s.
3. Cabbarlı C. Ədəbi mübahisələr. Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu: 10 cilddə, I c. / Tərt. ed.: G.Babaxanlı. Bakı: Elm və təhsil, 2018, s. 97-117
4. Cavid H. Əsərləri: 5 cilddə, I c., Bakı: Elm, 2007, 300 s.
5. Cəfər M. H.Cavidin sənəti haqqında qeydlər. Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu: : 10 cilddə, II c. / Tərt. ed.: G.Babaxanlı. Bakı: Elm və təhsil, 2018, s. 307-369
6. Əfəndizadə C. Aprel və ədəbiyyat. Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu: 10 cilddə, I c. / Tərt. ed.: G.Babaxanlı. Bakı: Elm və təhsil, 2018, s.422-440
7. Ələkbərli M.K. Azərbaycan ədəbiyyatı. Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu: 10 cilddə, II c. / Tərt. ed.: G.Babaxanlı. Bakı: Elm və təhsil, 2018, s.123-126
8. İsgəndərov A. Sənət və ədəbiyyat vurğunu. Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu: 10 cilddə, V c. / Tərt. ed.: G.Babaxanlı. Bakı: Elm və təhsil, 2018, s.69-81
9. Şaiq A. Xatirələrim. Bakı: Gənclik, 1973, 362 s.
10. Şərif Ə. Hüseyn Cavid. Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu Cavidşünaslıq. Araşdırmalar toplusu: 10 cilddə, IV c. / Tərt. ed.: G.Babaxanlı. Bakı: Elm və təhsil, 2018, s.7-91

PROMOTING COMMONALITIES BETWEEN ISLAM AND OTHER RELIGIONS (AN ANALYTICAL REVIEW)

Dr. NASEEM AKHTER

Associate Professor, Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

ABSTRACT

It is usually different religious views which have sparked up conflicts and tensions between religions hence denying the world peace. As a result, the maintenance of world peace depends on the level of interfaith understanding and communication. This paper presents the core principles and ideas that form the base for all religions claiming enlightenment, and elaborates on the methods and importance of their spread in interfaith harmony, especially in the contemporary era between Islam and other faiths. Islam is one of the greatest religions in the world, based on the principles of justice, compassion, and acquisition of knowledge. Interfaith dialogue illustrating the commonalities of different faiths is an important aspect in promoting mutual understanding and collaboration and contributes towards achieving a peaceful and harmonious community. A way to bring unity through these educational programs and interfaith dialogue would be to minimize the differences between Islam and other religions. Interfaith and interfaith dialogues, then, enable people of different religious thoughts to come to know what they agree upon and what misconceptions they have about one another on these forums and at their personal level. If religious leaders are optimistic about guiding their adherents towards the right path, they should strongly recommend adherence to show kindness and tolerance towards diversity. With such a motivation, religious persons will be more concerned about continuing their religious ways of social justice, almsgiving, and good actions, and the world's faiths will be more cohesive and brotherly. There are many instances of religious authorities and specialised organisations that have contributed to public knowledge about the similarities that exist between Islam and other religions and to present the universal principles of tolerance, love, and compassion that are known to be present within all the major religious creeds. Surely, their theological justifications for the use of several religious traditions are supposed to buttress the practice, which may help followers look at things positively when they realize that living in harmony with one another is much better than inciting strife. As a result, mutual understanding and peaceful coexistence may be fostered by the Islamic community working together to give a comparative comparison between Islam and other faiths. Religious differences can be resolved between individuals and organisations by dialogue, education, and legislation that highlights the values of peaceful cooperation and fosters a cohesive community.

Keywords: Religious groups, Islam, Other Religious, Interfaith talks

HERPETOFAUNA OF NIGDE (TURKEY)

НИЙДЕ (ТҮРКИЯ) ҚАЛАСЫНЫҢ ГЕРПЕТОФАУНАСЫ

БАТАЕВА ДАРИҒА СЕРІККҚЫЗЫ[1] , ЖОЛМАГАНБЕТОВА МАРЖАН АМАНБАЕВНА[2], СЕРІК МАРЖАН[3], БИЖІГІТ АДИНА[4]

PhD «Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті»[1]

аға оқытушы «Нұр-Мубарак ислам мәдениеті университеті»[2]

«Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті»[3]

«Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті»[4]

Аннотация

Түркия аумағы Палеарктиканың герпетологиялық фаунасы бойынша ең қызықты аймақтарының бірі болып табылады. Түркия фаунасынының толыққанды зерттеліп, авторлардың іргелі зерттеу еңбектеріне қарамастан жаңа таксондар әлі де анықталуда, қосмекенділер мен бауырымен жорғалаушылардың белгілі түрлерінің таралу ареалы кеңейіп, Түркия үшін жаңа жаңа түрлер анықталуда. Осыған байланысты мақалада Нийде қаласы герпетофаунасының таксономиялық тізімін қарастырып, жалпы мемлекеттің герпетофаунасындағы үлесін анықтадық. Аталған қаланың герпетефаунасы салыстырмалы түрде алуантүрлі. Нийде қаласының герпетофаунасы: қосмекенділерден құйрықсыздар (Anura) отрядының 6 түрі, бұл Түркияда кездесетін 35 түрдің 17 % құраса, құйрықтылардың (Urodela (Caudata)) 1 түрі, жалпы түрден 5%, тасбақалардың (Testudines) 6 түрі, жалпы түрден 54 %, кесірткелердің (Lacertilia (Sauria) 15 түрі, жалпы түрден 21 %, Amphisbaenia -1 түрі, жалпы түрден 33%, жыландардың (Serpentes) 15 түрі, жалпы түрден 25% құрап отыр.

Кілттік сөздер: Амфибия, рептилия, герпетофауна, Түркия, Нийде

Abstract

The territory of Turkey is one of the most interesting regions of the Palearctic in terms of herpetological fauna. Despite the exhaustive study of the fauna of Turkey and the fundamental research work of the authors, new taxa are still being identified, the distribution area of known amphibian and reptile species is expanding, and new new species are being identified for Turkey. In this regard, in the article we reviewed the taxonomic list of the herpetofauna of the city of Nigde and determined the proportion of the herpetofauna of the state as a whole. The herpetofauna of this city is relatively diverse. The herpetofauna of the city of Nigde: 6 species of the order –Anura, which is 17% of the 35 species found in Turkey, 1 species of -Urodela (Caudata) 5% of the total species, 6 species of Testudines, 54% of the total species, 15 species of Lacertilia (Sauria), 15 species 21%, Amphisbaenia species -1, 33% of the total species, 15 species of Serpentes, 25% of the total species.

Key words: Amphibia, reptilia, herpetodiversity, Turkey,, Higde

Түркия Азия, Еуропа және Африканың түйіскен жерінде орналасуына байланысты мемлекеттің биологиялық алуантүрлілігі өте бай деп айтуға болады [1-3]. Түрлердің әртүрлілігіне айтарлықтай әсер ететін негізгі фактор-бұл елдің Жерорта теңізі, Иран-Тұран және Кавказ аумағының едәуір бөлігін қамтуына [4] және екі негізгі географиялық аймақпен: Еуропа-Сібір және Шығыс Жерорта теңізімен шектесеуіне байланысты [5]. Сонымен қатар, биік тау жоталары солтүстік-шығыс пен оңтүстік-шығысты бөлетін Анадолы диагоналі осы әртүрлілікті арттыруда шешуші рөл атқарады [6-10]. Түркияның герпетофаунасы бай, 180 түр анықталған, бұл бүкіл Еуропа континентінде кездесетін түрлердің шамамен 60% құрайды [11]. Осы 180 түрдің 35 (19,4%) қосмекенділер, ал қалған 145 түр (80,6%) бауырымен жорғалаушыларға тиесілі. Қосмекенділердің 16 түрі (45,7%) *Anura* және 19 түрі (54,3 %) *Caudata(Urodela),* бауырымен жорғалаушылар арасында 11 түрі (7,6%) *Testudines,* 71 түрі (49%) *Lacertilia (Sauria),* 3 түрі (2,1%) *Amphisbaenia* және 60 түрі (41,3%) *Serpentes* [12-13]. Түркиядағы эндемизм деңгейі де салыстырмалы түрде жоғары болып саналады, өйткені барлығы 34 түр (қосмекенділердің 12 түрі – 34,3% және бауырымен жорғалаушылардың 22 түрі – 15,2%) эндемикалық болып табылады, нәтижесінде жалпы герпетофауна эндемизмі 18,9% құрайды. Жоғарыда берілген сандық ақпарат жылдан-жылға жаңа экспедициялар немесе жергілікті фауналық зерттеулер мен филогенетикалық зерттеулер арқылы жаңарып, саны артуда. Түркиядағы алғашқы герпетологиялық зерттеулер басталды Линнейдің (1758) «Hemidactylus turcicus» (Linnaeus, 1758) сипаттауымен басталып, содан бері жалғасуда. Зерттеулерді 20 ғасырдың бірінші жартысында Werner F.[12], Bodenheimer F. [13] және Mertens, R. [14], Baran I.[15], сияқты герпетологтардың бастамалары нәтижесінде 85 түрдің тізімі жасалды. Соңғы жылдары Түркиядағы қосмекенділер мен бауырымен жорғалаушылар түрлерінің саны заманалы зерттеулер мен экспедициялардың арқасында екі есеге жуық өсті [16-22]. Нийде қаласы Орталық Анадолы аймағының оңтүстік-шығысында, солтүстігінде $37^0$25' пен $38^0$58' ендік, шығысында $33^0$10' және $35^0$25' бойлық арасында орналасқан. Батысында Кония мен Ақсарай, шығысында Кайсери мен Адана, солтүстігінде Невшехримен және оңтүстігінде Мерсинмен шектеседі. Провинция үш жағынан Хасан тауы мен Мелендиз өзені бар Тавр тау жотасымен қоршалған. Батыста ауыл шаруашылығына қолайлы топырағы құнарлы Эмен жазығы созылып жатыр. Климаты құрғақ және суық, қыста қар мен желтеңді, суық, жазда жауын-шашынсыз, су тапшы. Дегенмен де, Нийде өзінің табиғи және тарихи ерекшеліктерімен экотуризмның бір бағыты ретінде қарастырылуы мүмкін. Географиялық орны мен жер бедері бойынша әртүрлі микроклиматтық аймақтарға өте бай экологиялық жүйелердің дамуына мүмкіндік береді [23].

Кесте 1. Нийде қаласының герпетофаунасы [24-25].

№	Латынша атауы	Орысша атауы	Қазақша атауы
	Амфибиялар		
	Құйрықсыздар-Anura		
1	Pelophylax ridibundus(Pallas, 1771)	Озёрная лягушка	Өзен бақасы
2	Bufo bufo (Linnaeus, 1758)	Обыкновенная жаба или серая жаба	Құрбақа
3	Bufotes viridis (Laurenti, 1768)	Зелёная жаба	Жасыл құрбақа
4	Hyla arborea (Linnaeus, 1758)	Обыкновенная квакша, или древесница	Кәдімгі бақылдауық бақа

5	Rana macrocnemis (Boulenger, 1885)	Кавказская лягушка	Кавказ бақасы
6	Pelophylax bedriagae (Camerano, 1882)	Лягушка Бедряги	Бедряга бақасы
	Құйрықтылар -Urodela (Caudata)		
1	Salamandra infraimmaculata (E.Martens, 1885)	Настоящпя саламандра	Нағыз саламандра
	Бауырымен жорғалаушылар		
	Тасбақалар -Testudines		
1	Testudo graeca (Linnaeus, 1758)	Средиземноморская черепаха	Жетортатеңізі тасбақасы
2	Testudo hermanni (Gmelin, 1789)	Балканская черепаха	Балқан тасбақасы
3	Emys orbicularis (Linnaeus, 1758)	Болотная черепаха	Батпақ тасбақасы
4	Mauremys caspica (Gmelin, 1774)	Каспийская черепаха	Каспий тасбақасы
	Кесірткелер- Lacertilia		
1	Ophisops elegans (Menetries, 1832)	Полевая ящерица	Дала кесірткесі
2	Mediodactylus kotschyi (Steindachner, 1870)	Средиземноморский тонкопалый геккон или средиземноморский голопалый геккон	Жерортатеңізі жіңішке саусақты гекконы
3	Hemidactylus turcicus (Linnaeus, 1758)	Турецкий полупалый геккон, или европейский домовый геккон	Түрік гекконы немесе Европалық үй гекконы
4	Trapelus ruderatus (Olivier, 1804)	Руинная агама	Руин агамасы
5	Laudakia stellio (Agama stellio) (Manthey & Schuster, 1999)	Азиатская горная агама	Азия тау агамасы
6	Ablepharus kitaibelii (Bibron & Bory de Saint-Vincent, 1833)	Европейский гологлаз	Европа жалаңкөзі
7	Trachylepis (Mabuya) aurata (Linnaeus, 1758)	Золотистая мабуя	Мабуя
8	Trachylepis (Mabuya) vittata (Olivier, 1804)	Египетская мабуя	Египет мабуясы
9	Parvilacerta parva (Boulenger, 1887)	Малоазиатская ящерица	Кіші кесіртке
10	Lacerta trilineata (Bedriaga, 1886)	Трёхлинейчатая ящерица	Үшжолақты кесіртке
11	Phoenicolacerta laevis (Gray, 1838)	Ливанская ящерица ·	Ливан кесірткесі
12	Anatololacerta danfordi (Günther, 1876)	Ящерица Денфорда	Денфорд кесірткесі
13	Apathya cappadocica (Werner, 1902)	Анатолийская ящерица	Анатолий кесірткесі
14	Darevskia valentini (Boettger, 1892)	Ящерица Валентина	Валенитн кесірткесі
15	Eumeces schneideri (Daudin 1802)	Длинноногий сцинк	Ұзынаяқты Сцинк
	Амфисбена-Amphisbaenia		

1	Blanus strauchi (Bedriaga, 1884)	Бланус Штрауха	Штраух бланусы
	Жыландар -Serpentes		
1	Eryx jaculus (Linnaeus, 1758)	Западный удавчик	Батыс айдаһаршасы
2	Typhlops vermicularis (Merrem, 1820)	Обыкновенная слепозмейка	Кәдімгі соқыржылан
3	Eirenis modestus (Martin, 1838)	Смирный эйренис	Эйренс
4	Eirenis barani (Schmidtler, 1988)	Карликовый скакун Барани	Барани эйренис
5	Elaphe sauromates (Pallas, 1811)	Сарматский полоз или Палласов полоз	Паллас абжыланы
6	Zamenis hohenackeri (Strauch, 1873)	Закавказский полоз	Кавказ абжыланы
7	Dolichophis caspius (Gmelin, 1789)	Каспийский полоз или желтобрюхий полоз	Сарықұрсақ абжылан
8	Dolichophis schmidti (Nikolsky, 1909)	Краснобрюхий полоз, шахмар	Шахмар
9	Platyceps najadum (Eichwald, 1831)	Оливковый полоз	Зәйтүнтүстес абжылан
10	Hemorrhois nummifer (Eichwald, 1831)	Свинцовый полоз, или разноцветный полоз Реюсса	Реюсс абжыланы
11	Natrix natrix (Linnaeus, 1758, Stejneger, 1907)	Обыкновенный уж	Кәдімгі сужыланы
12	Natrix tessellata (Laurenti, 1768)	Водяной уж	Су сарыбас жыланы
13	Telescopus fallax (Fleischmann, 1831)	Кошачья змея	Мысық жылан
14	Malpolon monspessulanus (Hermann, 1804)	Ящеричная змея	Кесіртке тәрізді жылан
15	Montivipera xanthina(J. E. Gray, 1849)	Малоазиатская гадюка, или турецкая гадюка	Түрік сұржыланы

Аталған қаланың герпетефаунасы салыстырмалы түрде алуантүрлі. Нийде қаласының герпетофаунасы 1 кестеде көрсетілгендей: қосмекенділерден құйрықсыздар (Anura) отрядының 6 түрі, бұл Түркияда кездесетін 35 түрдің 17 % құраса, құйрықтылардың (Urodela (Caudata)) 1 түрі, жалпы түрден 5%, тасбақалардың (Testudines) 6 түрі, жалпы түрден 54 %, кесірткелердің (Lacertilia (Sauria) 15 түрі, жалпы түрден 21 %, Amphisbaenia -1 түрі, жалпы түрден 33%, жыландардың (Serpentes) 15 түрі, жалпы түрден 25% құрайды.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Şekercioğlu, Ç. H., Anderson, S., Akçay, E., Bilgin, R., Can, Ö. E., Semiz, G., Tavşanoğlu, Ç., Yokeş, M. B., Soyumert, A., Sağlam, İ. K., Yücel, M. and Dalfes, H. N. (2011). Turkey's globally important biodiversity in crisis. Biological Conservation, 144: 2752–2769.
2. Gür, H. (2016). The Anatolian diagonal revisited: testing the ecological basis of a biogeographic boundary. Zoology in the Middle East, 62 (3): 189–199.
3. Tavşanoğlu, Ç., (2016). Anadolu'nun yüksek biyoçeşitliliği: evrim bunun neresinde? Akış, I. ve Altınışık, N.E. (Editörler) Yazılama Yayınevi, İstanbul, s. 207–225.
4. Mittermeier, R. A., Gil, P. R., Hoffman, M., Pilgrim, J., Brooks, T., Mittermeier, C. G., Lamoreux, J. Journal of Animal Diversity (2020), 2 (4): 10–32 | www.jad.lu.ac.ir and Da Fonseca, G. A. B., eds. (2004). Hotspots Revisited. CEMEX, Mexico City, Mexico 390 pp
5. Ficetola, G. F., Falaschi, M., Bonardi, A., Padoa-Schioppa, E., Sindaco, R. (2018). Biogeographical structure and endemism pattern in reptiles of the Western Palearctic. Progress in Physical Geography, 42 (2): 220–236.
6. Rokas, A., Atkinson, R. J., Webster, L., Csóka, G. and Stone, G. N. (2003). Out of Anatolia: longitudinal gradients in genetic diversity support an eastern origin for a circum-Mediterranean oak gallwasp Andricus quercustozae. Molecular Ecology, 12: 2153–2174.
7. Gündüz, I., Jaarola, M., Tez, C., Yeniyurt, C., Polly, P. D. and Searle, J. B. (2007). Multigenic and morphometric differentiation of ground squirrels (Spermophilus, Sciuridae, Rodentia) in Turkey, with a description of a new species. Molecular Phylogenetics and Evolution, 43: 916–935. https://doi.org/10.1016/j.ympev.2007.02.021 [DOI]
8. Mutun, S. (2010). Intraspecific genetic variation and phylogeography of the oak gallwasp Andricus caputmedusae (Hymenoptera: Cynipidae): effects of the Anatolian diagonal. Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 56: 153–172.
9. Vamberger, M., Stuckas, H., Ayaz, D., Gracia, E., Aloufi, A. A., Els, J., Mazanaeva, L. F., Kami, H. J. and Fritz, U. (2013). Conservation genetics and phylogeography of the poorly known Middle Eastern terrapin Mauremys caspica (Testudines: Geoemydidae). Organisms Diversity and Evolution, 13: 77–85. https://doi.org/10.1007/s13127-012-0102-6 [DOI]
10. Korkmaz, E. M., Lunt, D. H., Çıplak, B., Değerli, N. and Başıbüyük, H. H. (2014). The contribution of Anatolia to European phylogeography: the centre of origin of the meadow grasshopper, Chorthippus parallelus. Journal of Biogeography, 41: 1793–1805.
11. Speybroeck, J., Beukema, W., Dufresnes, C., Fritz, U., Jablonski, D., Lymberakis, P., Martínez-Solano, I., Razzetti, E., Vamberger, M., Vences, M., Vörös J. and Crochet, P. A. (2020). Species list of the European herpetofauna - update by the Taxonomic Committee of the Societas Europaea Herpetologica. Amphibia-Reptilia, 41: 139–189.
12. Frost, D. R. (2020). Amphibian Species of the World: an Online Reference. Version 6.0. American Museum of Natural History, New York, USA.
13. Uetz, P., Freed, P. and Hošek, J. (eds.) (2020) The Reptile Database, http://www.reptile-database.org (Accessed in 24 May 2020).
14. Werner, F. (1902). Die Reptilien-und Amphibienfauna von Kleinasien. Sitz Ber Akad Wiss Wien, Mathemat-Naturwiss KI Abt 1, 111: 1057–1121.
15. Bodenheimer F. S. 1944. Introduction to the knowledge of the Amphibia and Reptilia of Turkey // Revue de la Faculté des Sciences de l'Université d'Istanbul. Vol. 9. P. 1 – 83.

16. Mertens, R. (1952). Amphibien und reptilien aus der Türkei. Review of Faculty of Science University of Istanbul, 17: 41–45.
17. Baran I., Atatur M. K. 1997. Turkish Herpetofauna (Amphibians and Reptiles). Ankara : Publ. Ministry of Environment. 214 p.
18. Sindaco R., Venchi A., Carpaneto G. M., Bologna M. A. 2000. The reptiles of Anatolia : a checklist and zoogeographical analysis // Biogeographia. Vol. 21. P. 441 – 554.
19. Baran I., Ilgaz Ç., Avcı A., Kumlutaş Y., Olgun K. 2005. Türkiye Amfibi ve Sürüngenleri. Ankara : Tübitak. 204 p.
20. Baran, İ., Ilgaz, Ç., Avcı, A., Kumlutaş Y. and Olgun, K. (2012). Türkiye Amfibi ve Sürüngenleri [The Amphibians and Reptiles of Turkey]. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları Ankara, Turkey.
21. Kurnaz M. Species list of Amphibians and Reptiles from Turkey : [англ.] // Journal of Animal Diversity. — 2020. — Vol. 2, no. 4. — P. 10—32. — doi:10.52547/JAD.2020.2.4.2.
22. Туниев Б. С., Туниев С. Б., Авджи А., Ильгаз Ч. Герпетологические исследования в восточной и северо-восточной Турции. Современная герпетология. 2014. Том 14, вып. 1/2. С. 44 – 53
23. Bekir Necati Altin, Türkan Altin. Niğde'nin fiziki coğrafyasi. Aladağlar'dan Bolkarlar'a «Niğde'nin biyolojik çeşitliliği»(El Kitabı. Hamle Gazetecilik ve Matbaacılık Ltd. Şti., Niğde, 2008, 1-3 s.
24. A.Karataş, A.Karataş, M.Sözen. Aladağlar'dan Bolkarlar'a «Niğde'nin biyolojik çeşitliliği»(El Kitabı. Hamle Gazetecilik ve Matbaacılık Ltd. Şti., Niğde, 2008, -336 s.
25. http://turkherptil.org/gozleme rest are reptiles

EVALUATION OF A PARKINSON'S PATIENT WHO HAS HAD A LIVER TRANSPLANTATION: A CASE REPORT

Dr. İLKER DEMİR[1], Prof. Dr. KEZBAN BAYRAMLAR[2]

[1] İnönü University Turgut Özal Medical Center

ORCID: 0000-0001-9417-9387

[2] Hasan Kalyoncu University Faculty of Health Sciences Gaziantep/Türkiye

ORCID:0000-0001-6912-4405

ABTRACT

Aim: This research was carried out to measure the kinesiophobia, balance and functional capacity scores of a Parkinson's patient who had previously had a liver transplant.

Materials and Methods: In this study, the balance, kinesiophobia and functional capacity levels of a person diagnosed with Parkinson's disease for the last one year, who received a liver transplant 8 years ago, were measured. The person's Parkinson's level, exercise habits, gender, age, educational status, marital status, employment status and accompanying disease information were recorded with a personal information form. Functional capacity was measured by the '6-minute walk test' and Kinesiophobia level was measured by the Tampa Kinesiophobia scale. Before starting the tests, the person was informed verbally about the tests and that he could rest or end the tests whenever he wanted.

Results: The patient; He was male, 60 years old, married, disease duration of one year, height 171 centimeters, BMI 26 kg/m2, right dominant extremity, high school graduate and retired. Patient; According to the Hoehn Yahr scale, it was 2 and the duration of disease diagnosis was one year. The person had a living donor liver transplant 8 years ago. He does not drink alcohol, his exercise habit is not regular, he has a high blood pressure problem, and he stated that he quit smoking 8 years ago.

Test Results

- Hoehn Yahr Scale was 2 points.
- The distance covered by the 6-minute walk test was 415 meters.
- The individual's Tampa kinesiophobia test score was measured as 34 points.
- Timed Up and Go Test score was measured as 15.40 seconds
- The patient's Berg balance test result was found to be 43 points.

During the tests, the patient's fatigue status was applied to be between 4 and 6 points on the Modified Borg scale. In this study, the functional capacity, balance and kinesiophobia levels of a liver transplant recipient with Parkinson's level 2 were measured. When loss of balance results in a fall, it can cause injuries. Today, kinesiophobia is not only defined as pain that occurs with movement, but also as the behavior of avoiding movement due to fear of injury. We believe that the patient's liver transplantation history, as well as Parkinson's disease, may have an impact on the scores obtained in this study. We believe that studies with other cases will contribute to the literature.

Key Words: Balance, Functional Capacity, Liver Transplantation, Kinesiophobia, Parkinson.

THE FUTURE OF SUPERVISED ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LOCAL GOVERNMENTS

YEREL YÖNETİMLERDE DENETİMLİ YAPAY ZEKÂ MODELİNİN GELECEĞİ

[1]BÜLENT BAYRAK, [2]MEHMET ÖLMEZ

[1]Dr., Gelir Uzmanı, Malatya Vergi Dairesi Başkanlığı,

0000-0003-1056-8866

[2]Dr., Öğretim Görevlisi, Malatya İnönü Üniversitesi OSB MYO,

0000-0002-1462-1241

ÖZET

21'inci yüzyıl ilerledikçe, beraberindeki teknoloji kavramı da onunla birlikte hatta ondan hızlı ilerlemektedir. Bu ilerleme, bireysel yaşamı etkilediği kadar toplumsal yaşamda da önemli değişiklikler ve iyileştirmeler getirmektedir. Toplumsal yaşamdaki değişiklikler, toplumsal yaşamı düzenleyen ve geliştiren yapıların da buna uyumlaştırılmasını zorunlu hâle getirmiştir. İşte bu noktada yerel yönetimler, teknolojik gelişmelerin getirdiği sorumluluk çerçevesinde, yerel halka hizmet sunum birimleri olmanın yanında bu hizmetleri doğru ve çabuk sunabilme konusunda yeterlik ve yetkinliğe de sahip olmak durumunda kalmışlardır. Yerel yönetimlerin teknolojik evrim sürecinin bir çıktısı olarak kullanmaya başladıkları en yeni kavramlardan birisi de yapay zekâ kavramı olmuştur. Yerel yönetimler hızla şekil değiştiren teknolojik değişime ayak uydurmak üzere birçok kamu hizmetinde dijital dünyanın ve yapay zekânın sunduklarından faydalanmaktadır. E-Belediyecilik, Akıllı Kent, Akıllı Bilet ve Kimlik Paylaşım Sistemi gibi birçok dijital ortam, yerel halkın hizmetine sunulmuş olup günlük yaşamı kolaylaştırıcı etkiler yaratmaktadır. Fakat insanlar tarafından yapılan ve programlanan bu sistemlerin de eksikliklerinin ve hatalarının bulunabileceği unutulmamalıdır. İşte bu noktadan hareketle geliştirilen Denetimli Yapay Zekâ modeli, dijital sistemlerin bir yapay zekâ modeli ile denetlenmesini içermektedir. Uluslararası denetim ve danışmanlık şirketi KPMG (Klynveld Peat Marwick Goerdeler) tarafından geliştirilen bu modelle, dijital sistemin yapay zekâ tarafından denetlenerek sistem hata payının sıfıra indirilmesi amaçlanmaktadır. Amsterdam yerel yönetimi tarafından da kullanılan Denetimli Yapay Zekâ programı, yerel yönetim biriminin sunmuş olduğu dijital hizmetlerin yerel halk tarafından denetlenip değerlendirilmesine ve yerel hizmetlere yönelik olarak iletilen sorunların ilgili yerel yönetim birimlerine aktarılmasına olanak vermektedir. Bu çalışmanın temelinde nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve konu hakkında mevcut yazın taranarak yerel yönetimler, yapay zekâ ve denetimli yapay zekâ kavramları birbirleriyle ilişkili olarak ele alınmıştır. Yerel yönetimlerin, gelişen teknoloji dünyasının gerisinde kalmaması ve teknolojik yenilikleri kentlere uygulayabilmesi açısından denetimli yapay zekâ kavramını nasıl kullanabileceği sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmada öncelikli olarak temel kavramlar ele alındıktan sonra yerel yönetimlerin dijital dünyayı kullanma konusundaki çalışmaları araştırılmıştır. Son bölümde dijital teknolojik çağın yeni kavramlarından denetimli yapay zekâ kavramının yerel yönetim uygulamalarına uyarlanmasıyla ilgili örneklere ve analizlere yer verilmiştir.

Sonuç olarak denetimli yapay zekâ kavramının, yeni bir kavram olmasının yanında yerel yönetimler içinde sınırlı ve yeni uygulama alanları bulduğu, fakat gelecek yakın zaman içerisinde birçok yerel yönetim biriminin birçok alanda kullanacağı bir dijital dünya kavramı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler, Yapay Zekâ, Denetimli Yapay Zekâ

ABSTRACT

As the 21st century progresses, the accompanying concept of technology advances along with it, and even faster than it. This progress brings significant changes and improvements in social life as much as it affects individual life. Changes in social life have made it necessary to adapt the structures that organize and develop social life. At this point, local governments, within the framework of the responsibility brought about by technological developments, have had to have the competence and competence to provide these services accurately and quickly as well as being service delivery units to the local people. One of the newest concepts that local governments have started to use as an output of the technological evolution process has been the concept of artificial intelligence. Local governments benefit from the digital world and artificial intelligence in many public services in order to keep up with the rapidly changing technological change. Many digital environments such as E-Municipality, Smart City, Smart Ticket and Identity Sharing System have been put into the service of local people and create facilitating effects on daily life. However, it should not be forgotten that these systems, which are made and programmed by humans, may also have deficiencies and errors. The Supervised Artificial Intelligence model, developed from this point of view, involves the supervision of digital systems with an artificial intelligence model. This model, developed by the international audit and consultancy company KPMG (Klynveld Peat Marwick Goerdeler), aims to reduce the margin of error of the system to zero by auditing the digital system by artificial intelligence. The Supervised Artificial Intelligence program, which is also used by the Amsterdam local government, allows the digital services provided by the local government unit to be audited and evaluated by the local people and the problems communicated regarding local services to be transferred to the relevant local government units. In this study, qualitative research method was adopted and the concepts of local governments, artificial intelligence and supervised artificial intelligence were discussed in relation to each other by reviewing the existing literature on the subject. An answer to the question of how local governments can use the concept of supervised artificial intelligence in order not to fall behind the developing world of technology and to apply technological innovations to cities was sought. In the study, firstly the basic concepts are discussed and then the studies of local governments on using the digital world are investigated. In the last section, examples and analyses on the adaptation of the concept of supervised artificial intelligence, one of the new concepts of the digital technological age, to local government practices are included. As a result, it has been seen that the concept of supervised artificial intelligence, besides being a new concept, has found limited and new application areas in local governments, but it is a digital world concept that many local government units will use in many areas in the near future.

Keywords: Local Governments, Artificial Intelligence, Supervised Artificial Intelligence

ASES
ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES

Uluslararası Malatya Bilimsel Araştırmalar Kongresi

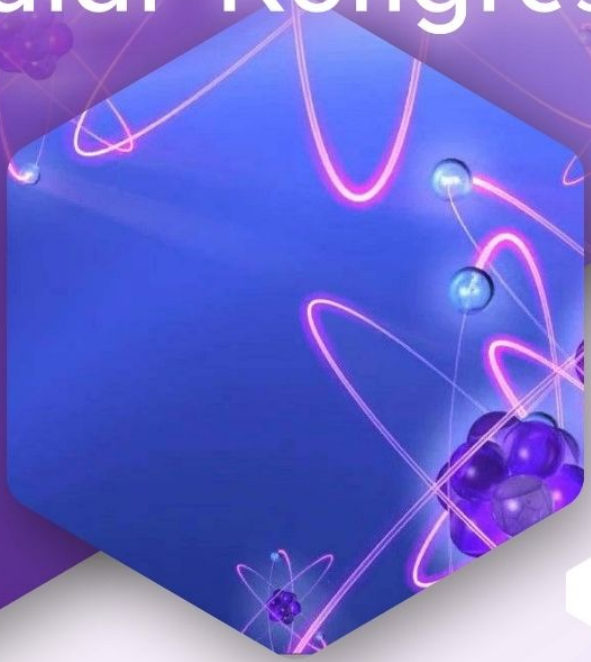

Son Özet Gönderim Tarihi
11Mayıs 2024

Kongre Tarihleri
17-19 Mayıs 2024

Kongre Yeri
Malatya Anemon Otel

KONGREMİZ AKADEMİK YÜKSELME, AKADEMİK TEŞVİK, AKADEMİK ATAMA VE 2024 DOÇENTLİK KRİTERLERİNİ KARŞILAMAKTADIR.

Yüz yüze ve Online Katılım İmkanı

www.kongreases.com asesmalatya@gmail.com
0507 945 44 06 - 0506 588 56 06 - 0850 474 30 06

AKÇADAĞ MESLEK YÜKSEKOKULU MÜDÜRLÜĞÜ
Tarih: 22/04/2024 09:56
Sayı: E-71281993-903.07-219820
219820

T.C.
MALATYA TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Akçadağ Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

Sayı : E-71281993-903.07-219820 22.04.2024
Konu : Görevlendirme (Dr. Öğr. Üyesi Gülşah GÜRKAN)

DAĞITIM YERLERİNE

Yüksekokulumuz öğretim elemanlarından Dr. Öğr. Üyesi Gülşah GÜRKAN'ın, Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 17-19 Mayıs 2024 tarihleri arasında Malatya'da düzenlemeyi planladığı Ases Uluslararası Malatya Bilimsel Araştırmalar Kongresinin Düzenleme Kuruluna **Akademisyen Temsilcisi** olarak, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 39. maddesi uyarınca görevlendirilmesi Müdürlüğümüz tarafından uygun görülmüştür.

Bilgilerinize rica ederim.

Doç. Dr. Abdurrahman KÖSEMAN
Yüksekokul Müdür V.

Ek: Görevlendirme Talep Yazısı

Dağıtım:

Gereği:
Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık Ltd. Şti.E

Bilgi:
Sayın Dr.Öğr.Üyesi Gülşah GÜRKAN

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Belge Doğrulama Kodu: 0F27A04F-2558-4F71-997C-F17602E63829 Belge Doğrulama Adresi: https://www.turkiye.gov.tr/mto-ebys

Adres: Doğu Mahallesi Milli Egemenlik Caddesi No:42/1 Akçadağ/MALATYA
Telefon No: 0 (422) 417-1410 Faks No: 0 (422) 417-1413
e-Posta: mehmet.caliskan@ozal.edu.tr İnternet Adresi: https://ozal.edu.tr/
KEP Adresi: matu@hs01.kep.tr

Ayrıntılı bilgi için: Mehmet ÇALIŞKAN
(AKÇADAĞ MYO SEK)
Yüksekokul Sekreter Vekili
Telefon No: 0 (422) 417-1410

29.05.2024

ISBN: 978-625-94809-0-9

ASES PUBLICATIONS – 2024©